

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

POLGÁRI SZEMLÉ

A Polgári Szemle a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya (IX.) által minősített folyóirat. A Politikatudományi Bizottság D kategóriába, a Regionális Tudományos Bizottság C, míg a Gazdaságtudományi Doktori Minősítő Bizottság D kategóriába sorolta.

XVIII. évfolyam, 1-3. magyar lapszám, 2022.

Polgári Szemle
Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat
Journal of Economic and Social Sciences

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány

szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu

A folyóirat a Szövetség a Polgári Magyarorszáért Alapítvány
és a Budapesti Metropolitan Egyetem támogatásával jelenik meg.

Főszerkesztő: Dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:

Dr. Botos Balázs	Dr. Miskolczi Bodnár Péter
Dr. Cséfalvay Zoltán	Dr. Scheuer Gyula
Dr. Fekete Dávid	Dr. Szatmári Péter
Dr. Illés Mária	Dr. Szennyessy Judit
Dr. Matolcsy György (elnök)	Dr. Vízkelety Mariann

A tanulmányok lektorálásában a szerkesztőbizottság mellett részt vett:
Dr. Kása Richárd – Dr. Kecskés András – Dr. Tóth Róbert – Dr. Zéman Zoltán

Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle

A lap megrendelhető: szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu
Előfizetési díj egy évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt.

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemlében megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség álláspontjával.

TARTALOMJEGYZÉK

Lentner Csaba – Fenntarthatóság új geopolitikai erőterében. Főszerkesztői beköszöntő	7
<i>Kormányzás és aktuális gazdasági trendek</i>	
Kis Norbert – Magyar értékmodell a jó kormányzáshoz	14
Domokos László – A szilárd adórendszer, mint a költségvetési reziliencia alapfeltétele ellenőrzési tapasztalatok tükrében	33
Csiszárík-Kocsir Ágnes – Pénzügyi tudatosság a bankválasztásban – az ügyfélpreferenciák változása a pandémia hatására	48
Rákóczi Attila – A vidékfejlesztést szolgáló kormányzati intézkedések komplex végrehajtása a területi közigazgatásban	66
Sági Judit – Szennay Áron – A COVID-19 pandémia első évének magyar vállalkozásokra gyakorolt hatása, különös tekintettel a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdésekre	80
Szigeti Cecília – Szegedi Krisztina – Győri Zsuzsanna – Körtvési Dorina – Körforgásos modell a divatiparban	98
<i>Jogtudomány, történelem</i>	
Birher Nándor – Bertalan Péter – Jezsó Ákos – Közép-Európa nem „meteorológiai fogalom”, hanem „szellemi királyság”	113
Hezam Leila Melinda – A közvetítői eljárás alkalmazásának lehetőségei a hazai büntető igazságszolgáltatási rendszerben	126
Hrecska-Kovács Renáta – Ergonómia a munkavédelmi szabályozásban	140
Tózsér Anett – A hungarikumok szerepe a települések fejlődésében	154
<i>Tudomány és társadalompolitika</i>	
Balatoni Mónika – Sasvári Péter – Hol születik a magyar tudomány?	172
Garai-Fodor Mónika – A kompetenciák, ismeretek fontosságának megítélése a koronavírus hatására generáció specifikus elemzésben	190
Szentes Veronika – Szakály Zsolt – Morvay Szabolcs – A keringési rendszerre ható gyógyszerek fogyasztása a COVID-19 járvány alatt Magyarországon	204

Posta László – Szentesi Ibolya – Túróczi Imre –Tóth Róbert – A magyar termőföld értékére ható tényezők szerepe a magyar gazdaságban	218
Pátkainé Bende Anna – A visegrádi országok válasza a demográfiai kihívásokra – fókuszban a családpolitika	235
<i>Fiatal kutatók tollából</i>	
Könyves Melinda Katalin – Kalló Noémi – A kockázatelemzés változásai: Az új FMEA megközelítés	250
Erdei Attila – Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – A kötőttpályás közösségi közlekedés területi hatásai Budapest keleti agglomerációjában	262
Szabó-Geletóczki Rita – Kozma Tímea – A készletezés menedzsmentje egy hazai Pharma vállalatnál	274
Biróné Malustiyik Brigitta – A nyitott koordinációs mechanizmus működése az Európai Unióban – különös tekintettel a szociális biztonsági rendszerek koordinációjára	297
Földes Gábor – A mobil hálózatmegosztás pénzügyi és szabályozói értékelési környezetének áttekintése Európában	309
Virág Mészáros – Some Explanatory Variables of Dropout in Technical Higher Education Institutional and Social Loss	324
Németh Márton – Az állampolgári részvétel új intézményének első hazai tapasztalatai: Részvételi költségvetések Budapesten és a fővárosi kerületekben (2016-2022)	338
<i>Recenziók</i>	
Kakuk Lilla – Recenzió a “Három István, három nemzeti ünnep, három példakép” című könyvről	351
Pető Zoltán – Koi Gyula – Meglátások Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon című monográfiájának négy kötetes legújabb kiadásáról	355
Urbanovics Anna – Könyvismertetés Halmai Péter (szerk.) „Tagállami integrációs modellek. A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban” című tanulmánykötetéről	366
Tóth Pál Péter – Lehet-e munkaviszony a gyermekvállalás? Recenzió a „Jövönk a gyermek” című könyvről	373
Zsugyel János – Könyvismertetés Szebik Imre – Zsugyel János: „A Miskolci Evangélikus Egyházközség 1945-1997 közötti története” című könyvéről	379

TABLE OF CONTENTS

Csaba Lentner – Sustainability in a New Geopolitical Power Sector. Welcome by the Editor-in-Chief	10
 <i>Governance and Current Economic Trends</i>	
Norbert Kis – Hungarian Value Model for Good Governance	14
László Domokos – A Solid Tax System as a Prerequisite for Budgetary Resilience in the Light of Audit Experience	33
Ágnes Csiszárík-Kocsir – Financial Awareness in Bank Selection – Changes in Customer Preferences Due to the Pandemic	48
Atila Rákóczi – The Measures of Rural Development in the Territorial Public Administration	66
Judit Sági – Áron Szennay – Effects of the First Year of the COVID-19 Pandemic on Hungarian Enterprises, With a Special Regard to Sustainability Issues	80
Cecília Szigeti – Krisztina Szegedi – Zsuzsanna Győri – Dorina Körtvési – A Circular Model in the Fashion Industry	98
 <i>Law, History</i>	
Nándor Birher – Péter Bertalan – Ákos Jezsó – Central Europe is not Just a 'Meteorological Concept', but an 'Intellectual Kingdom'	113
Leila Hezam – Possibilities of Using the Mediation Procedure in the Domestic Criminal Justice System	126
Renáta Hrecska-Kovács – Ergonomics in Occupational Safety Regulations	140
Anett Tőzsér – The Role of Hungaricums in the Development of Settlements	154
 <i>Science and Social Policy</i>	
Mónika Balatoni – Péter Sasvári – Where is Hungarian Science Born?	172
Mónika Garai-Fodor – Assessment of the Importance of Competencies and Knowledge in a Generation-Specific Analysis on the Impact of the Panedmic Issues	190
Veronika Szentes – Zsolt Szakály – Szabolcs Morvay – Consumption of Medicines Affecting the Circulatory System During the COVID-19 Pandemic in Hungary	204

László Posta – Ibolya Szentesi – Imre Túróczi – Róbert Tóth – The Role of Factors Affecting the Value of Agricultural Land in the Hungarian Economy	218
Anna Patakiné Bende – The Response of the Visegrad Countries to Demographic Challenges – Focus on Family Policies	235

Studies by Junior Researchers and PhD Students

Melinda Katalin Könyves – Noémi Kalló – Changes in Risk Analysis: The New FMEA Methodology	250
Atila Erdei – Szilvia Erdeiné Késmárki-Gally – Spatial Impacts of Public Transport in the Eastern Agglomeration of Budapest	262
Rita Szabó-Geletóczki – Tímea Kozma – The Stockpile Management at a Hungarian Pharmaceutical Company	274
Brigitta Biróné Malustyyik – The Operation of the Open Coordination Mechanism in the European Union – With Particular Regard to the Coordination of the Social Security Systems	297
Gábor Földes – Overview on Financial and Regulatory Assessment Framework of Mobile Network Sharing in Europe	309
Mészáros Virág – Some Explanatory Variables of Dropout in Technical Higher Education Institutional and Social Loss	324
Márton Németh – The First National Experiences of the New Institution of Public Participation: Participatory Budgets in Budapest and the Capital Districts (2016-2022)	338

Book Reviews

Lilla Kakuk – Book Review on “The Three Stephens, The Three National Holidays, The Three Role Models”	351
Zoltán Pető – Gyula Koi – Observations on the Four-Volume Latest Edition of the Monograph Entitled ‘The History of Political Thought in Hungary’ by István Schlett	355
Anna Urbanovics – Book Review on „Integration Models of the Member States. New Dimensions of the Economic Governance in the European Union” by Halmai Péter (eds.)	366
Pál Péter Tóth – Can Having Children be an Employment Relationship? Review of the Book “Our Future is the Child”	373
János Zsugyel – Book Review on „The History of the Lutheran Congregation of Miskolc between 1945 and 1997” by Imre Szebik and János Zsugyel	379

Fenntarthatóság új geopolitikai erőterben

Főszerkesztői beköszöntő

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B20, N01

Kulcsszavak: új világrend, orosz-ukrán háború, fenntartható gazdaság, Magyarország, Európai Unió, Kína, Egyesült Államok

Mint ahogy a nyugati liberális értelmiség folyamatosan értelmezi a világ aktuális eseményeit és a várható trendeket, ugyanúgy, mi, a fenntartható gazdaság eszméje körül szerveződő polgári-konzervatív gondolkodók is ugyanezt tesszük. De mi azt gondoljuk, hogy a fenntartható gazdaság alapelvei, s az ebből kialakuló fenntartható piacgazdaság valódi, s hatékonyabb alternatívája lesz a gyakori válságokkal és gyenge ellenállóképességgel rendelkező neoliberális piacgazdaságnak. Hiszen rendre igazolódik, hogy a piaci szereplők túlzott autonómiája, a belőle fakadó piaci alulinformáltság, információs aszimmetria, illetve a kooperáció és az állam ellenőrző-szabályozó szerepének háttérbe szorítása rendre válságokhoz vezet. S ha viszont már válság van, a túlzott gazdálkodási autonómiával bíró, sőt azt kikövetelő vállalkozás rögvest állami segítségért kiállt. Így van ez 2020-tól, s így történt a 2007-2008-as kezdeti válságévek után is, ugyanúgy, mint az 1933-34-es nagy gazdasági válság idején. Mi Magyarországon pedig azt látjuk, hogy a szocialista tervgazdasági rendszer ránk erőltetett négy évtizedét felváltó túlliberalizált, hozzánk ugyanúgy importáltak mondható termelési mód is bizony káros hatásokkal járt. Biztosított fejlődést, de csak átmenetit. Biztosított társadalmi felzárkózást, de csak a társadalom szűk rétegjeinek. De nem az egész társadalomnak.

Nálunk a 2010 után újjászervezett aktív állami szerepvállalásra építő piacgazdasági modell eredményeket hozott. A Trianon utáni 100 év legsikeresebb évtizedét éltük meg.¹ Lett pénzügyi egyensúly, s hozzá társulva gazdasági növekedés.² Az 1980-as évektől eladott nemzeti vagyon jelentős része, főleg a stratégia ágazatok visszakerültek nemzeti tulajdonba. S a legfőbb, mindezek bázisán, hogy lett tartós, a társadalom egészére kiható életszínvonal emelkedés.³

Ám jöttek a nehézségek. A Covid-19-es járvány, s a vele járó járványválság. Termelés-leállás, a munkaerő kényszerű távortartása a munkaerőpiactól, s más közösségi terektől. De a munkahelyek védelme érdekében lettek ágazati bértámogatások az államnak tetemes költségvetési kiadást okozva.

A járványon, s az általa okozott pénzügyi kilenségeken talán még túl is tettük volna magunkat, ám 2022 februárjában kiújultak a harcok az oroszok és ukránok között. A háború viszont több, mint két szláv nép testvérháborúja. A háttérből az Amerikai Egyesült Államokon keresztül az Európai Unió liberális elitjéig beavatkozott minden politikai és pénzügyi érdekelttség. Az ukránok mellett. Ebből és az elhibázott szankciókból adódóan az-

tán lettek energiaellátási problémák, pénzpiacok zavarok, turbulenciák a nemzeti valuták körül. A termelési és szolgáltatási ágazatok input költségei jelentősen drágulnak, az infláció az egekbe száll. Ha a háború elhúzódik, szó szerint. Bár első hallásra talán szokatlan, de a mindenkinek ártó háború talán előre mozdító is lehet a tekintetben, hogy lehúzza a leplet a neoliberális gazdasági rend, s a fenntartását szolgáló politikai-pénzügyi liberális elit valódi természetéről.

A státusz, amelyet az 1944-es Jaltai egyezmény Európára vetített, a politikai-földrajzi megosztottság most omlik össze éppen. Mint ahogy a háború után az Amerikai Egyesült Államok világhatalmi szerepét biztosítani hivatott Bretton Wood-is struktúra is roskadozik.⁴ Új helyzet, új erőviszony struktúra alakul ki, amelyben az egypólusú világ többpólusúvá válik, és egy kettős világrend jön létre, amely az Egyesült Államok mellett Kína világhatalmi helyzetbe kerülését hozza. És ebben az új világrendben az Európai Uniónak nem lesz helye a nagyhatalmak körében.⁵ Ezért nekünk mindenképpen az innovációra, a tudásra, a saját erőforrásokra épülő gazdaságpolitikára, élelmiszer- és energia önellátásra, vagyis az eddig érvényesült világrendtől való fokozatos elszakadásra kell koncentrálni. Kezdetben a fenntartható gazdaság alapelveinek tisztázására⁶, majd az ennek alárendelt politikai-gazdasági intézményrendszer létrehozására. Mert bizony most kell felépíteni mindazt, amelyet a 2010-es évek második felétől, látványos sikereink közepette, csak ímmel-ámmal tettünk meg.⁷ Most, amikor megdrágult az energia, most kell energiafüggetlenségre törekedni, most kell a tudásintenzív gazdaság alapjait létrehozni. Most értékelődött fel a természeti, megújuló energia szerepe. A környezetvédelmi szempontok érvényesítése mellett az energiatakarékos, költségkímélő technológiai eljárások tömegessé tétele kell, hogy napirendre kerüljön. Most kell az ezer sebből vérző hazai kis- és középvállalkozások likviditási-, jövedelmezőségi és tőkeellátottsági helyzetén javítani. Főleg a mérrethatékonyságuk révén erősebb beruházói és foglalkoztatói szerepbe kell, hogy kerüljenek.⁸ És a tudástőke, az emberi tőke, a képzettség, a munkában töltött egészséges életévek növelésének jött el az ideje. Ez a versenyképesség alapja. Ha már e tényezők erősebben jellemeznének bennünket, bizony a gazdaságunk még inkább ellent tudna állni az inflációnak és a háború okozta recessziónak.⁹

Legyünk tehát megújulásra és megújításra törekvők, építsünk a fúziókra, lovagoljuk meg a világban megjelenő új technológiákat, az internet-, az adat-információgazdaság adta lehetőségeket, mint a XXI. század új „techtonikus” lemezeit. Rájuk felkapaszkodva lehetséges csak Magyarországot versenyképes, fenntartható felzárkózási pályára eljuttatni.

A Polgári Szemle szellemi műhelyének tagjai a 18. évfolyam 1-3. magyar nyelvű lapszámban is a válságok természetével, a magyar értékmodellel, a kormányzás és a növekedés összefüggéseivel, a magyar tudomány természetrajzával, a költségvetés kérdésekkel, a pénzügyi kultúra hatásmechanizmusaiival és a koronavírus válság hatásaival foglalkoznak, köztük számos fiatal kutató, PhD hallgató. Széles tudományterületekről közölt cikkeinkben változatlanul közös vonás, hogy a megváltozó világ új kihívásaira keresnek válaszokat, s adnak megoldási javaslatokat.

Érdemes Polgári Szemlét olvasni!

S várjuk Matolcsy György további közös gondolkodásra sarkalló „On the Edge of Times” című könyvének¹⁰ magyar nyelvű kiadását, amely átfogóan ismerteti a nyugati liberális elit klasszikus gazdasági gondolkodását, és a vele szemben felépített fenntarthatóságot fókuszáló gondolkodásmódot. Új rendszertani könyvet várunk tehát, a Nemzeti Bank elnökének interpretálásában, aki évtizedek óta a nem konvencionális tanokat hirdető iskola vezetője, és akár miniszterként, akár jegybankelnökként a gyakorlati kivitelezője.

Budapest, 2022 novemberében

Prof. dr. Lentner Csaba egyetemi tanár
a *Polgári Szemle* főszerkesztője

JEGYZETEK

- ¹ Az eredményeket kronológiai összehasonlításban lásd: Virág Barnabás (szerk.) (2020): Tízszáz év számokban. Magyarország elmúlt 100 évének gazdaságtörténete. Magyar Nemzeti Bank
- ² Matolcsy György (2020): Egyensúly és növekedés 2010-2019. Sereghajtóból újra éllovas. Második, átdolgozott kiadás. Magyar Nemzeti Bank
- ³ Lentner Csaba (2019): A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig. Nyugattól keletre, Keletől nyugatra. L'Harmattan Kiadó
- ⁴ A vesztes délkelet-ázsiai háborúk után elszabaduló infláció volt a kiváltója az USA-ban, hogy nem tudták garantálni a dollár és dollár követelések aranyra való átváltását. Ezzel a dollár értékállóságába és értékállanóságába vetett hit az 1970-es évek elejétől megrendült. Ez volt az első csapás az Államok részére. A jelenlegi az orosz-ukrán háborúból katalizálódó lesz a második, amely az Egyesült Államok szerepét végleg meggyengíti, míg a távol-keleti térség, benne Kína tartós felértékelődéséhez vezet. A kínai típusú szocializmus, az azt működtető politikai rendszer, a korábbi évszázadokhoz, évtizedekhez képest a viszonylagos jólét, s nem utolsósorban az Egyesült Államok GDP előállítását erősen megközelítő, s az ezredforduló után exponenciálisan növekvő kínai teljesítmények valódi kihívást jelentenek az USA számára.
- ⁵ Pár évtizeddel korábban még azzal számoltunk, hogy az Európai Unió ugyan kihull' a versenyképes világgazdasági régiók sorából, ám a biztonsága, a kulturális környezete, annak viszonylagos hegemon jellege, az ipari kultúrája, s a munkaerő viszonylagos konszolidált „kezelése”, jogai egy sajátos varázst' adhatnak a térségnek. Mára mindez szertefoszlott. A migráció elsöpörte az EU nyugati felét, a technológiája pedig jobbára energiafedezet nélkülívé válik, amely a gazdasági versenyképességét, s társadalmának komfortérzetét erősen legyengíti.
- ⁶ Új fenntartható közgazdaságtan. Globális vitairat. Magyar Nemzeti Bank, 2022
- ⁷ A Magyar Nemzeti Bank 2017-ben útjára indított széleskörű versenyképességi programjára gondolok, amelyből ugyan sok minden megvalósult a kormányzat hatáskörében, de a vállalkozókat képviselő iparkamarától számos ellenkritikai megnyilvánulás akadályozta a teljes körű kibontakozását.
- ⁸ Főleg a kkv-szektorban foglalkoztatott munkaerő megtartása nagy kihívás, hiszen a háború okozta válság következtében az építőipari beruházások és szolgáltatások iránti kereslet is mérséklődni fog, ugyanakkor a kormány által a kkv-k köré vont védőhálóra nagy nyomás nehezedik. Ez most egy összetársadalmi, nemzetgazdasági érdek. Amennyire csak lehet a munkanélküliség tömegesedését akadályozni, mérsékelni indokolt.
- ⁹ Hangsúlyozandó, hogy a kormány újabb és újabb háztartásokat védő intézkedései hatékonyak, mint ahogy a rezsiszabályozás, vagy az élelmiszerek szélesebb körére tervezett hatósági árszabályozás is. Mint ahogy sikeres a Nemzeti Bank és a Kormány védekezése a forint elleni spekulációk esetében is.
- ¹⁰ Matolcsy György (2022): On the Edge of Times: The Return of the 1940s and the 1970s. Pallas Athéné Könyvkiadó

Sustainability in a New Geopolitical Power Sector

Welcome by the Editor-in-Chief

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B20, N01

Keywords: New world order, Russian-Ukrainian war, sustainable economy, Hungary, European Union, China, United States

Just as the Western liberal intelligentsia constantly interprets current world events and expected trends, we the bourgeois-conservative thinkers organized around the idea of a sustainable economy, do the same. However, we believe that the principles of a sustainable economy and the sustainable market economy that will emerge from it will be a real alternative to the neoliberal market economy, which has frequent crises and weak resilience. After all, it has been proven time and again that the excessive autonomy of market players, the resulting market under-information, information asymmetry, and the marginalization of cooperation and the state's role as a regulator and controller, often lead to crises. And when there is a crisis, the enterprise that has too much management autonomy, or even demands it, immediately calls for state support. This has been the case since 2020, and after the initial crisis years of 2007-2008, just as it was during the Great Depression of 1933-34. In Hungary, we can see that the over-liberalized, imported mode of production that replaced the four decades of the socialist planned economy system has had harmful effects. It has ensured temporary development. It has ensured social catching-up, but only for a narrow section of society not for all society.

In Hungary, the market economy model based on active state involvement, reorganized after 2010, has delivered results. We experienced the most successful decade of the 100 years after Trianon.¹ There was financial balance, and economic growth associated with it.² A significant part of the national wealth that had disappeared since the 1980s, especially the strategic sectors, returned to national ownership. Furthermore, most importantly, based on all of this there has been a sustained, society-wide rise in living standards.³

But difficulties came. The COVID-19 pandemic and the accompanying pandemic crisis. Shutdowns forced withdrawal of labor from the labor market and other community spaces. But sectoral wage subsidies have been introduced to protect jobs, at a huge budgetary cost to the state.

We might even have overcome the epidemic and the financial difficulties it caused, but in February 2022, the fights between the Russians and the Ukrainians renewed. The war, on the other hand, is more than a fraternal war between two Slavic nations. From the background, through the United States of America to the liberal elite of the European Union, all political

and financial interests intervened, in favor of the Ukrainians. This and the misguided sanctions led to energy supply problems, financial market turmoil and turbulence around national currencies. Input costs in the manufacturing and service sectors are rising sharply, inflation is skyrocketing. If the war drags on, literally. While perhaps unusual on first hearing, a war that hurts everyone may also be a way forward in terms of lifting the veil on the true nature of the neoliberal economic order and the political-financial liberal elite that sustains it.

The status, which the 1944 Yalta Convention projected on Europe, the political-geographic division is collapsing right now. Just as the Bretton Wood structure, which was supposed to ensure the role of the United States of America as a world power after the war, is also crumbling.⁴ A new situation, a new structure of the balance of power is emerging, in which the unipolar world becomes multipolar, and a dual world order is created, which, alongside the United States, will bring China into a position of world power. Thus, in this new world order, the European Union will have no place among the great powers.⁵ Therefore, we must focus on innovation, knowledge, an economic policy based on our own resources, food, and energy self-sufficiency, in other words, a gradual separation from the world order that has prevailed so far. Initially, we must clarify the basic principles of a sustainable economy,⁶ and then establish the political and economic institutions that are subordinate to it. Because now is the time to entrench everything that we have done since the second half of the 2010s, amid our spectacular successes, only without slack.⁷ Now, when energy is more expensive, now is the time to strive for energy independence, now is the time to lay the foundations for a knowledge-intensive economy. Now is the time to value the role of natural, renewable energy. The role of natural, renewable energy has now been appreciated. In addition to the enforcement of environmental protection aspects, the mass adoption of energy-saving and cost-saving technological procedures must be put on the agenda. The liquidity, profitability and capital availability of domestic small and medium-sized enterprises bleeding from a thousand wounds must now be improved. Mainly through their efficiency of scale, they should be put in a stronger role as investors and employers.⁸ And the time has come to increase knowledge capital, human capital, education, and healthy life years spent at work. This is the basis of competitiveness. If these factors were to characterize us more strongly, our economy would be even more resilient to inflation and war-induced recession.⁹

So let us strive for innovation and renewal, let us build on fusions, let us take advantage of the new technologies emerging in the world, the opportunities provided by the Internet and the data-information economy, as the new „tectonic” plates of the 21st century. It is only by building on them that Hungary can be brought into a competitive and sustainable catching-up process.

In the Hungarian-language issues 1-3 of Volume 18, members of the Polgári Szemle's intellectual workshop, including several young researchers and PhD students, deal with the nature of crises, the Hungarian value model, the links between governance and growth, the natural history of Hungarian science, budgetary issues, the mechanisms of financial culture and the effects of the coronavirus crisis. Our articles on a wide range of disciplines continue to seek answers to the new challenges of a changing world and propose solutions.

It is worth reading the Polgári Szemle!

And we look forward to the publication in Hungarian of György Matolcsy's book „On the Edge of Times”¹⁰ which provides a comprehensive overview of the classical economic thinking of the Western liberal elite and the sustainability-focused mindset that has been built up in contrast to it. A new book on systemic economics is thus awaited, interpreted by the President of the National Bank, who for decades has been the leader of the school of thought that has been preaching unconventional doctrines and, whether as a minister or as Governor of the Magyar Nemzeti Bank, has been its practical implementer.

Budapest, November 2022

Dr Csaba Lentner university professor
Editor-in-chief of *Polgári Szemle*

NOTES

- ¹ For a chronological comparison of the results, see: Barnabás Virág (ed.) (2020): Ten Years in Numbers. The Economic History of Hungary Over the Past 100 Years [Az eredményeket kronológiai összehasonlításban lásd: Virág Barnabás (szerk.) (2020): Tízszáz év számokban. Magyarország elmúlt 100 évének gazdaságtörténete]. Hungarian National Bank (hereinafter: Magyar Nemzeti Bank)
- ² György Matolcsy (2020): ECONOMIC BALANCE AND GROWTH 2010-2019. From the last to the first 2nd revised edition. Hungarian National Bank (hereinafter: Magyar Nemzeti Bank)
- ³ Csaba Lentner (2019): A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig. Nyugattól keletre, Kelettől nyugatra [The Development of Hungarian Public Finance from the Dualism Era to the Present Day]. L'Harmattan kiadó (publishers)
- ⁴ The inflation unleashed after the lost wars in Southeast Asia was the trigger in the USA, that they could not guarantee the conversion of dollars and dollar reserves into gold. With this, faith in the stability and value of the dollar was shaken from the beginning of the 1970s. This was the first blow for the United States. The current one, catalyzed by the Russo-Ukrainian war, will be the second one, which will permanently weaken the role of the United States, while it will lead to the permanent appreciation of the Far East region, including China. The Chinese type of socialism, the political system that operates it, the relative prosperity compared to previous centuries and decades, and last but not least, China's achievements, which closely approach the production of the United States' GDP and which are growing exponentially after the turn of the millennium, represent a real challenge for the USA.
- ⁵ A couple of decades ago, we expected that the European Union would drop out of the ranks of competitive world economic regions, but its security, cultural environment, its relatively hegemonic nature, its industrial culture, and its relatively consolidated „management” of the workforce, and its rights had a special charm. can give to the region. It's all gone now. Migration has swept the western half of the EU, and its technology is likely to become without energy coverage, which strongly weakens its economic competitiveness and the sense of comfort of its society.
- ⁶ Új fenntartható közgazdaságtan. Globális vitairat [New Sustainable Economics. Global Discussion Paper]. Magyar Nemzeti Bank, 2022.
- ⁷ I am referring to the extensive competitiveness program launched by the Magyar Nemzeti Bank in 2017, of which many things were implemented under the government's authority, but numerous counter-critical statements from the Chamber of Commerce representing entrepreneurs prevented its full development.

- ⁸ Retaining the workforce, especially in the SME sector, is a major challenge, as the war-induced crisis will also reduce demand for construction investment and services, while the government's safety net around SMEs is under pressure. It is now a matter of social and national economic interest. The mass unemployment should be prevented and reduced as much as possible, wherever possible.
- ⁹ It should be emphasized that the government's measures to protect more and more households are effective, as well as the regulation of utilities, or the official price regulation planned for a wider range of foodstuffs. Just as the Magyar Nemzeti Bank and the Government are successful in their defense of speculations against the HUF.
- ¹⁰ György Matolcsy (2022): *On the Edge of Times: The Return of the 1940s and the 1970s*. Pallas Athena Könyvkiadó

Kis Norbert

Magyar értékmodell a jó kormányzáshoz

Hungarian Value Model for Good Governance

Összefoglalás

A GDP növekedése, a fejlettség, a versenyképesség, a fenntarthatóság, a boldogság a kormány teljesítményének objektív mérését célzó kísérletek a társadalomtudományok virágzó mezőjévé váltak. Kijelölhető-e néhány pontban a kormányzati teljesítmény végső mértéke? Mérhető-e egyáltalán számokkal a kormányzati teljesítmény? Melyek a legfontosabb szükségletek egy ország életében, amelyeket a kormányzásnak szolgálnia kell? Jelen tanulmány az államkormányok teljesítményének kettős értékmodelljét vázolja fel. A kormány politikai teljesítményét és kormányzati teljesítményét két külön értékvilágnak tekinti. A kormányzati teljesítménynek 10 prioritásból álló értékmodelljét vázolja fel, amely racionális alapot és egyben emberközpontú megközelítést ad az értékelésnek. Az értékmodell empirikus alapját Magyarország 2010–2022 közötti kormányzása jelentette, amelyhez három egymást követő parlamenti választáson (2014, 2018, 2022) kaptak újabb 2/3-dos parlamenti többséget eredményező magas társadalmi bizalmat a kormányzó pártok. Az értékmodell a stratégiai kormányzás eszközüül és teljesítményének mércéjeként is szolgálhat más országok kormányzásában is.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H11

Kulcsszavak: kormányzás, teljesítmény, értékmodell, politika, jóllét, közbizalom

Summary

Measurement concepts of government performance such as the GDP growth, development, competitiveness, sustainability, or happiness have become a thriving field in the social sciences. Can the ultimate measure of government performance be identified at a certain point? Is government performance measurable in numbers at all? What are the most important needs in the life of a country that governance should serve? The present study outlines a dual value-model of the performance of state governments. It distinguishes the political performance of the government and the governance performance as two separate set of values. It outlines a 10-priority value-model for governance performance that provides a rational basis and a people-centered approach to evaluation. The empirical basis of the value model was

DR. HABIL KIS NORBERT, egyetemi tanár, rektorhelyettes, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
(kis.norbert@uni-nke.hu).

the government of Hungary between 2010 and 2022, for which the ruling parties received high public trust resulting in three consecutive parliamentary elections (2014, 2018, 2022). The value model can also serve as a tool and a measure of the performance of strategic governance in other countries.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H11

Keywords: Governance, performance, value-model, politics, well-being, public trust

BEVEZETÉS

Az ENSZ meghatározása szerint „a kormányzás annak módja, ahogyan egy társadalom megszervezi magát” (UNDP, 1997). A Világbank definíciója szerint „a kormányzás azon hagyományok és intézmények összessége, amelyek által a közhatalom egy országban érvényesül”. A kormányzást ebben a tágabb megközelítésében társadalmi, politikai gazdasági résztvevők (stakeholders) egymás közötti kapcsolati folyamatai alkotják, amelyeken keresztül a közpolitikai hatásokat befolyásolják. Tanulmányunk államkormányzás alatt egy állam törvényes központi kormányzati adminisztrációjának cselekvését és felelősségét érti. Ez a kormányzás-fogalom szűkebb terjedelmű, mint a kormányzásról kialakult „governance” koncepciók, amelyek a közügyek intézésének teljes folyamatát „kormányzásnak” tekintik, beleértve a közintézmények, gazdasági és civil aktorok részvételét is (Kaiser, 2018; G. Fodor–Stumpf, 2007; Egedy, 2009; Kis, 2019; Boda, 2020). Felfogásunkban a kormányzás aktora a kormány, mint testület és az általa irányított intézményrendszer. A kormányzás minőségének bináris kódja: *a jó és a rossz kormányzás*. Ezt a leegyszerűsítést ezen a ponton úgy tekintjük, hogy a *rossz kormányzás* az autokratikus vagy diktatórikus kormányzás attribútuma, a *jó kormányzás* lehetősége pedig a demokratikus kormányzással kezdődik. A demokratikus kormányzás előfeltétele a szabad parlamenti választásokon alapuló, törvényesen felállított és a joguralom elvei szerint működő kormány. A *kormány teljesítményére kettős értékmoddelt* állítunk fel: a két külön értékegyüttest a *kormány politikai teljesítménye és a kormányzati teljesítmény* alkotják.

A *politikai teljesítmény* döntően érték- és ideológia telített, érzelmi alapú fogalom. Ettől elválasztva a *kormányzati teljesítmény* döntően ideológiamentes, racionalitás-alapú fogalom. A megkülönböztetés filozófiai alapja a politológia örök szkepszise, mely szerint a kormányzás minőségének nem lehet *objektív mértéket* állítani. A szofista álláspont szerint a jó politikai teljesítményt mindenki más mércével és érték szerint méri, ezért felesleges abszolút, illetve objektív mércével kísérletezni. Eszerint a kormányzás mércéje maga a politika, amelynek autonóm értéktana sem a statisztika, sem az ökonómia sem más tudományok törvényeivel nem írható le. A politika autonóm nemcsak az általános erkölcsen és minden normatív értékkel szemben, de a tudományok által tételezett minőségmutatókkal szemben is. Erre a feltevésre a valóság oly módon cáfol rá, hogy adatvezérelt világunkban a kormányzásról is egyre inkább számokban, indikátorokban beszélünk, sőt maguk a kormányok is ezt teszik.

A *politikai teljesítmény* értéktartalma alatt az értékelők, azaz a választópolgárok, politikai és gazdasági szereplők, szakértők politikai preferenciáit értjük. A *politikai preferenciák* érvényesülése egy sajátos érzület-alapú értékelés, amely persze nem nélkülözi a racionális elemeket. A politikai preferencia sokfélesége számos szakpolitikai opciót eredményez: államvezérelt versus piacvezérelt társadalom; beavatkozó erős állam versus „éjjeliőr” állam; munkalapú támogatások versus segélyalapú támogatások; gazdaságösztönzés növelése versus csökkentése; közszolgáltatások kiterjesztése versus csökkentése; kultúrpolitikai támogatás növelése versus csökkentése és még sorolhatnánk. Az értékválasztás összefügg az ideológiáinak tekinthető egyéni orientációval. A jobboldal-baloldal, liberális, konzervatív, illiberális, etatista és más koncepciókra épülő értékválasztás alapvetően meghatározza egy kormány politikai teljesítményének megítélését. Ennek példáját látjuk az EU egyes tagállamai, az EU Bizottsága egyes biztosai, szakértők és választópolgárok részéről is Magyarország és Lengyelország 2010 utáni jobboldali kormányainak politikai teljesítményével kapcsolatos kritikus értékelésekben. Fontos azonban, hogy a politikai teljesítmény értékelését ezen a ponton elhatároljuk a kormányzati teljesítménytől, az értékelést racionalizáljuk és objektivitását erősítsük.

A *kormányzati teljesítmény* a mérhető és összehasonlítható, szaktudományos, technokrata módszertanon nyugvó számadatokra épül. Ez a kormányzati teljesítmény racionalizálására tett kísérlet, amelyhez a politikai teljesítménytől való minél élesebb elhatárolás szükséges. Mindez nem kérdőjelezi meg, hogy az adott kormány saját politikai és a kormányzati teljesítményét egymástól el nem választható cselekvésként értelmezi és értékeli. Az adott kormánnyal szembeni politikai preferenciákat és ideológiát valló értékelő ugyanezt teszi. A tudománynak ezektől függetlenül azonban a racionalizálás és az objektivizálás elméleti pontjait kell kimunkálnia, amelynek fogalmi modelljét a két teljesítménydimenzió, t.i. politikai és kormányzati közötti elválasztásban látjuk.

1. táblázat: A kormányzás kettős értékmodellje

Kormányzás kettős értékmodellje	
politikai teljesítmény	kormányzati teljesítmény
érték- és ideológia telített, érzületi alapú, szubjektív	döntően ideológiamentes, racionalitás-alapú, objektív

Forrás: saját szerkesztés

Az elméleti megfontolásokon túl a kettős értékmodellt számos gyakorlati tapasztalat is indokolja, bizonyos mértékben pedig igazolja is. A 2010 óta Magyarországot kormányzó 2., 3. és 4. Orbán-kormány teljesítményével kapcsolatban az EU vezető tisztviselői, az EU Parlamentjének vezető képviselői, EU tagországok vezetői rendszeresen tesznek rendkívül negatív megállapításokat. Ezek összpontosulnak az EU pénzügyi támogatásait az ún. jogállami feltételekhez kapcsoló mechanizmussal (2020/2092 európai parlamenti és tanácsi rendelet) kapcsolatos politikai vitában. A vita részeként az EU Bizottság (EUB) visszatartja Magyarországnak a COVID-19 járványhoz kapcsolódó ún. helyreállítási célú uniós pénzügyi támogatását

(RRF) jogállami aggályok miatt. Az EUB Magyarországról írt ún. jogállami országjelentése sommásan a magyar kormány politikai teljesítményének negatív értékeléseként értelmezhető. Tartalma a politikai teljesítménnyel kapcsolatos, döntően érték- és ideológia telített politikai preferenciákon alapul. A magyar Kormány kormányzati teljesítménye éles kontrasztban van az EUB által jogállami kritikaként megfogalmazott értékeléssel. A politikai vita ellentmondásosságát mutatja, hogy a negatív értékelés ellenére a magyar Kormány iránti közbizalom az egyik legmagasabb az EU-ban. A közbizalom szintje jelzi, hogy az adott országban élő emberek mit gondolnak a kormányzati intézmények munkájáról és a Kormány teljesítményéről. Az OECD és a nemzetközi Gallup mérések szerint Magyarországon az emberek kormány iránti közbizalma (trust in government) 48%. Magasabb, mint Belgium, Spanyolország, Lettország, Észtország, Franciaország, Litvánia, Görögország, Portugália és még sorolhatnánk (OECD Government at a Glance, 2021). A 2010-ben elindult 2. Orbán-kormány kormányzása után a parlamenti választásokon a kormánypártok – *számos párttal versengve* – a választásokon a parlamenti mandátumuk 66,8 %-át (2014, 2018), illetve 67, 84%-át (2022) szerezték meg, amely a kormányzással kapcsolatos nagyon magas szintű társadalmi bizalmat mutatja. A kontraszt két jelenséget igazol.

Egyrészt, hogy a politikai teljesítmény értékelését döntően meghatározó érték- és ideológiatartalom az EUB értékelői és a magyar választópolgárok jelentős része között szignifikánsan eltérő. Mind az értékvilág, mind az érületi elemek tekintetében a demokratikus megközelítés a választópolgárok oldalát tekinti meghatározónak. A másik jelenség, hogy a választópolgárok a kormányzati teljesítmény racionális oldalát is beépítik döntésükbe, mivel az ő életüket meghatározó feltételekről van szó. A politikai teljesítmény modellünk szerint objektíven nem mérhető kategória. Ezzel szemben számos indikátorrendszer létezik, amelyek a politikai teljesítményértékelés hivatkozási pontjaként, a „demokráciamérés” módszereként jelennek meg. Ilyenek a Freedom House Democracy Index, a Transparency International Corruption Perception Index, a Rule of Law Index (World Justice Project).

A KORMÁNYZATI TELJESÍTMÉNYMÉRÉS ÁLTALÁNOS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

„A kormány teljesítményét végső soron azszal kell mérni, hogy az ország népességében a gyermekek száma nőtt-e”. A magyar kormányfő gyakran ebben jelölte meg kormánya munkájának archimédeszi pontját. A magyar kormányzás prioritása maradt ugyan a termékenység növekedése, de hasonló fontosságú, korlátozott számú más prioritás mellett. A kormányzati teljesítmény racionalizálása nem jelenti azt, hogy minden országban érvényes univerzális értékmérők alkothatók. A globális és regionális mutatórendszerek a maguk szakterületén mégis erre törekednek. Ezt teszi az ENSZ HDI, az EU, a World Economic Forum GCR, a Doing Business, az IMD versenyképességi mutatórendszere. Az OECD törekszik leginkább arra, hogy a regionális és országszintű specialitásokra is figyelő árnyaltabb elemzéseket alkosson. A nemzetközi szervezetek a kormányzás jóságához, minőségéhez a társadalmi, gazdasági, környezeti stb. hatásokat mérő indikátor rendszerekkel közlik. Közvetlen értékelést nem adnak, céljuk összehasonlítható adatok, átlagok, trendek, rangsorok bemutatása, monitoring (nyomon követés) és tényadat-halmazok építése (Csath, 2021). A nemzetközi

mutatórendszerek előnye, egyben korlátjukat is jelenti. A globális értékkategóriák nem szükségszerűen részei az adott ország működési környezetére optimalizált stratégiáknak. Az adott országok között nagy eltérés van egyes szakpolitikai kérdések időszerűségében és fontosságában. Példá erre a demográfia, a szegénység, az energiabiztonság vagy a genderalapú megközelítés. Az értékek globalizálásával szembeni másik véglet a kormányzati teljesítmény mérésének túlzottan az adott ország kormányzati prioritásaihoz igazított értékelése. Ezen a ponton fennállhat a veszély, hogy a kormányzati teljesítmény és a politikai teljesítmény értékelése összezsúszik, t.i. politikai-ideológiai kérdéssé minősül át. A *kettős értékmodell* arra tesz kísérletet, hogy az összezsúszást elkerülje. Ennek módja, hogy a kormányzati teljesítmény értékelésében a stratégiai rendszeralkotás a globális horizont alatt, de a lokális kormányzati politikát meghaladó szinten kerül megfogalmazásra. Eszerint a kormányzati teljesítmény értékelése önmagában további két alterületre oszlik: a *stratégia rendszerszintű értékelésre* és a *lokális politikai szempontú* értékelésre. A kormányzati teljesítmény stratégia rendszerszintű értékelése (*stratégiai értékmodell*) azt jelenti, hogy nem az aktuális kormányzati politika preferenciáit tekinti irányadónak, hanem *autonóm országfejlesztési értékrendszert* állít fel. A stratégiai értékmodell az adott ország, esetünkben Magyarország geopolitikai, gazdasági, társadalmi és földrajzi adottságait és történelmi „útját” tekinti kiindulópontnak. Alapja egyfajta *országkarakterológia* (Orbán, 2020) és *geostratégia* (Cszimadia, 2018). A tanulmány a magyar kormányzás példáján is bemutatja, hogy mennyiben térhet el ettől a lokális politikai szempontú értékelés, amely irányadónak tekinti az adott kormánykurzus szakpolitikai preferenciáit. A stratégiai értékmodell a politikai teljesítménytől és a kormánykurzus karakterétől is elválasztható tiszta racionalitás felé vezeti az értékelést.

2. táblázat: Kormányzati teljesítmény

Kormányzati teljesítmény	
stratégiai értékmodell	lokális politikai prioritások
országkarakterológia	aktuális kormánykarakterológia

Forrás: saját szerkesztés

A kormányzati teljesítményértékelés *nemzetközi modelljeiben* két irányú dinamikusan növekvő *diverzitás* jellemző. Egyrészt *mennyiségi* téren: a mért teljesítményértékek sokfélesége, ezen belül az értékprioritások sokfélesége. Másrészt *minőségi* téren: új értékhalmozok kialakulása pl. versenyképesség, boldogság, fenntartható fejlődés, esélyegyenlőség, specifikus szakpolitikai tükrök (oktatás, szociális, katonai). Ez a diverzitás a makrogazdasági, és különösen a GDP alapú fejlettség mérésének monokultúráját bontotta meg, döntően a 2008-as globális pénzügyi válság frusztrációjából elindulva. A nemzetközi modellek és rangsorok – diverzitásuk számos előnye ellenére – nem tudnak egy ország társadalma és kormányzása számára stratégiai keretként használható rendszert adni.

Magyarországon számos kreatív modellalkotó kutatás indult el. Kiemelkedő az MNB versenyképességi jelentése, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Jó állam jelentése, illetve az Egyensúly Intézet Megatrend indexe. A BCE Social Futuring Index kevésbé átfogó kormányzati teljesítmény értékelés, mint inkább egy ország fenntarthatóságára, jövőképességére fókuszáló

elemzés. A társadalmi jövőképességet kisebb entitásokra is rugalmasan lehet értelmezni, például szervezetek, intézmények, települések, régiók.

Tanulmányunk stratégiai érték-modelljéhez leginkább közelítő gyakorlat a Skóciában köz-
zel egy évtizede működő értékelési keretrendszer, a „government performs” modell, amely 11
stratégiai prioritáshoz rendelt mutatókkal méri a kormányzati teljesítményt.

3. táblázat: A „government performs” modell Skóciában

gyermek és fiatalok	közösségek	kultúra
A mutatók: a gyermekek pszichés, fizikai fejlődése, kapcsolatuk egymással és a felnőttekkel, a kapcsolódó közszolgáltatások minősége, a szegény családok helyzete.	A közösségi életminőséget, az elégedettséget és a magányosságot, a bűnözéssel szembeni biztonságérzetet, helyi vagyonszereket, közösségi kapcsolati helyeket, kikapcsolódási lehetőségeket, a helyi társadalmi tőke-index-et méri.	A kulturális programokban való aktivitást, az események és helyek számát, a kultúrában dolgozók számát és a kultúra-gazdaság fejlődését méri.
gazdaság	oktatás	környezet
A gazdaság termelékenysége, exportja, növekedése, gazdasági kérdés a karbonlábnyom, a természeti tőke mennyisége, az ÜHG kibocsátás, a kutatás-fejlesztési ráfordítás, a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmi réteg közötti különbség változása, vállalkozói aktivitás.	A korosztályos képességmérési felmérések eredményei alapján értékelik, felnőttképzésben és felsőfokú képzésben résztvevők száma, a munkaerőpiacon a megfelelő jelentkező nélküli álláshirdetések száma, a képzésük alatti feladatban dolgozók száma	Az emberek kirándulási szokásai, történelmi turisztikai helyek állapota, a természetvédelmi területek helyzete, a megújuló energiaforrások aránya, a termelt hulladék mennyisége, a biodiverzitás.
munka és üzlet	egészség	emberi jogok
A kisebb és nagyobb üzleti tranzakciók száma, innováción alapuló gazdasági tranzakciók száma, foglalkoztatás, átlagbért keresők száma, gender-alapú fizetési különbségek, munkabiztonságot a szerződések alapján, dolgozók érdekvédelemzési lehetőségei, gender esélyegyenlőség a munkahelyeken.	Várható egészséges életmód, túlsúlyosság, mentális állapot, egészségkárosító tevékenység, egészséges aktivitás, vetélések száma.	Az emberi jogok területe felöleli a minőségi helyi közszolgáltatásokat, az egyéni befolyás lehetőségét a helyi döntésekre és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.
nemzetköziség	szegénység	
A nemzetköziség az országba érkező külföldiek elégedettségét, az ország jó hírét, a népesség változását és az ország által nyújtott segítséget más népeknek.	A szegénység a lakhatás költségeit és feltételeit, a vagyoni különbségeket, a normál életvitel költségeit, az eladósodást, a tartós szegénységet, az élelmiszeri bizonytalanságot.	

Forrás: saját szerkesztés

A KORMÁNYZATI TELJESÍTMÉNY STRATÉGIAI ÉRTÉKMODELLJE

A stratégiai értékmodell a modern kormányzás olyan archimédeszi pontjait keresi, amelyek mérhetőek és mérésük közvetlen eredményességet mutat stratégiai területeken. A kormányzati teljesítmény eredményét, a kormány hatáskörén és felelősségén kívül eső külső együtttható tényezők is befolyásolják pl. nemzetközi tényezők, járvány, globális piaci folyamatok, öröklött gazdasági hátrányok (pl. magas államadósság). Az együtttható tényezők változó mértékben elkerülhetetlenül relativizálják az eredményekért való kormányzati felelősséget és teljesítményt. Az értékmodell sajátossága az, hogy az ország fejlődését közvetlenül szolgáló eredmények (output) mérésére koncentrál. A kormányzati teljesítmény mértéke az eredmény, amely elválik az eszköz (input) és policy kérdésektől. A teljesítményértékelés konvencionális megközelítései döntően az eszközökben mérik a kormányzást. Az eszközök és policy-k sokfélesége vezethet a rossz, jó vagy jobb eredményhez. Ebből fakad az eszközökkel kapcsolatos relativizáló, különböző elméleti alapok és iskolák szerint történő polemizáló megkülönböztetés. *Excitus acta probat*, azaz a végeredmény igazolja vissza a kormányzati cselekvés helyességét. A stratégiai értékmodellben az „eszközkérdések” (input) és azok mérése nem kerül be a teljesítményt mérő eredmények (output) közé. Modellünk eszközkérdésnek tekinti a kormányzati működés módját, annak ún. hatékonyságát, így például a közigazgatás szervezeti, működési- és erőforráskérdéseit. Ennél tágabb kört átfogó eszközkérdés az állampénzügyek és a gazdaság mutatórendszere, amelyek nem szükségszerűen jelentenek jó eredményt. A GDP akkor is nő, ha az ország és a népesség életét hátrányosan érintő folyamatok vannak pl. nő az alkohol eladása, többen kerülnek kórházba, több erdőt irtanak ki stb. Alábbiakban csak a legfontosabbakat kiemelve néhány olyan eszközkérdés, amelyet nem tekintünk a kormányzati teljesítmény cél-eredmény kérdésének:

- a GDP állami újraelosztásának aránya,
- a GDP, illetve GNI növekedése mértéke,
- az egyes szakterületekre (ágazatokra) költött állami források GDP aránya,
- makrogazdasági, költségvetési pénzügyi egyensúly,
- versenyképességi mutatók többsége,
- adóverseny-képesség,
- gazdaságösztönzési kormányzati ráfordítások GDP aránya,
- beruházási ráta, magas hozzáadott értékű termelés,
- működőtőke állomány, iparági diverzifikáció.

A fenti indikátorok nagyon fontosak az összkormányzati (whole-of-government) cselekvés megértéséhez. Mindegyik indikátor köthető számos kormányzati cél számokban kifejezhető eredményéhez. Szerepük azonban mégis közvetett marad abban, hogy egy országban a társadalom számára valóban érzékelhető fejlődés legyen. Az állam gazdasági szerepét, fiskális és monetáris politikáját övező közgazdasági viták is arra intenek, hogy az állampénzügyeket és gazdaságpolitikát csak eszközkérdésnek tekintse a kormányzati teljesítményértékelés. Ennek magyarázata az is, hogy a közjót szolgáló célok eléréséhez sokféle út vezethet, orthodox, unorthodox (Matolcsy, 2015) és hibrid modellek egyaránt (Lentner, 2022). Ezeket egyrészt a lokális gazdasági kultúra relativizálja, másrészt a politikai és szakmai közmegegyezés, illetve e kettő keveredése csaknem kizárja a tartósan érvényes racionalizálást. Modellünk törekszik minimalizálni az alábbi paradox-hatásokat:

- A magasabb egy főre jutó GDP és más makrogazdasági mutatók nem tükrözik az egyéni életminőség szintjét.
- Számos magas egyéni jóllét-szintet produkáló ország kiugróan magas államadóssági, állami újraelosztási szintet produkál.
- Az egyes szakpolitikákra (ágazatokra) költött állami források GDP aránya az egyes országok összevetésében nem tükrözi az adott ágazat minőségét és fejlettségét. Az alacsony arányú vagy akár nominálisan kevesebb ráfordítás mögött egy hatékonyabb közpénzhasználati vagy a magánszektorral megosztott gazdálkodási modell húzódhat.
- Az adók magas szintje nem szükségképpen rontja a versenyképességet, mint ahogy az alacsony adószint nem feltétlenül erősíti.

Mindez nem azt jelenti, hogy a makrogazdasági mutatók relativizálása parttalan lehetne, csupán célszerű ezeket a kormány teljesítményének változó eszközkészleteként kezelni, és nem célként abszolutizálni.

A STRATÉGIAI ÉRTÉKMODELL 10 PRIORITÁSA

A stratégiai célterületek *az adott ország életminősége és jövőképessége* köré rendeződnek. A kormány akkor teljesít jól, ha ezeket javítja, fejleszti, erősíti. Az értékmodell által meghatározott 10 prioritás olyan stratégiai területeket jelöl, amelyeken *eredményeket* kell mutatni a jó teljesítményhez. Az eredmények a Kormány cselekvéséhez (input) képest rövid, közép – vagy hosszabb távon jelentkeznek. Az eredmények egy része elhúzódó hatásként (outcome), trendszerűen is mérhető. A prioritásokhoz rendelt *eredménymutatók fejezik ki a teljesítmény értékét és a prioritást közvetlenül szolgáló hatást.*

4. táblázat: A stratégiai értékmodell 10 prioritása

A közbizalom növekedése	A klímasemlegesség és ökológiai egyensúly erősítése	A kulturális közösség jövőképessége
A fizikai biztonságérzet erősödése	A létbiztonság és jóllét javulása	A demokrácia-érzés
Az egészség védelme	A tudásszint növelése	Az egyén élet-elégedettsége
Hatékony válságkezelés		

Forrás: saját szerkesztés

A stratégiai területek szelekciója az emberi és közösségi alapszükségletekből indul ki, ezért *a prioritásokat emberközpontú értékmodellnek tekintjük.* A modell törekszik az ideológiai és szakpolitikai preferenciák szempontjaitól távol maradni. Az Európai Parlament által 26 ezres mintán elvégzett felmérés szerint (Eurobarometer, 2021) az EU állampolgárai a cselekvési területeknek az alábbi prioritási rendet adják: klímaváltozás (43%), szegénység elleni küzdelem (32%), a munkahelyteremtés (31%), a szervezett bűnözés visszaszorítása (31%), a közegészségügy hatékonyság javítása (27%). A prioritásokhoz 3-5 eredménymutatót rendelünk, amely a kormányzati teljesítmény indikátorai.

5. táblázat: Prioritás – mutató (1–3)

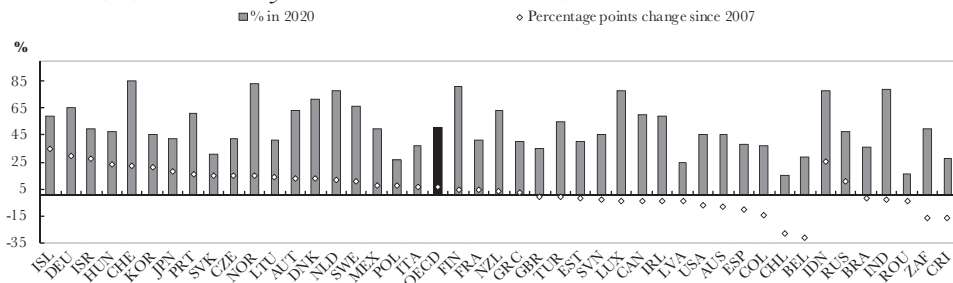
A közbizalom növekedése	A klímasemlegesség és ökológiai egyensúly erősítése	A kulturális közösség jövőképesége
közelégedtettség a kormányzással	ÜHG kibocsátás csökkenése	termékenységi ráta
közelégedtettség a közszolgáltatásokkal	megújuló energia részaránya	családok száma
közelégedtettség a rendőrséggel	hulladék-újrahasznosítás aránya	kultúra állami támogatása
	digitalizáció mértéke	

Forrás: saját szerkesztés

A KÖZBIZALOM NÖVEKEDÉSE

A kormányzat iránti közbizalom azt mutatja, hogy az ország népességének mekkora része érzi azt, hogy a kormány megfelelően végzi a munkáját. A közbizalom minden stratégiai területet summázó mutató, amelynek véleményfelmérésen alapuló fejlett módszertanát az OECD alkalmazza (Kis, 2018). Ez kiterjed az összkormányzati tevékenységre és speciális közpolitikai ágazatokra, intézményekre is (oktatás, egészségügy, rendőrség). A közbizalom mértéke mindenkor változó, de középtávon az emelkedő vagy csökkenő trend a kormányzás minőségéről a legfontosabb visszajelzést adja. Az OECD és a nemzetközi Gallup legutóbbi mérése szerint Magyarországon az emberek kormány iránti közbizalma (trust in government) 48%, magasabb mint Belgium, Spanyolország, Lettország, Észtország, Franciaország, Litvánia, Görögország, Portugália és még sorolhatnánk (OECD Government at a Glance, 2021). A közbizalom minden időtávon, így rövidtávon is értékelést megalapozó kimeneti érték.

1. ábra: Közbizalom a kormányban 2020-ban és annak változása 2007 óta

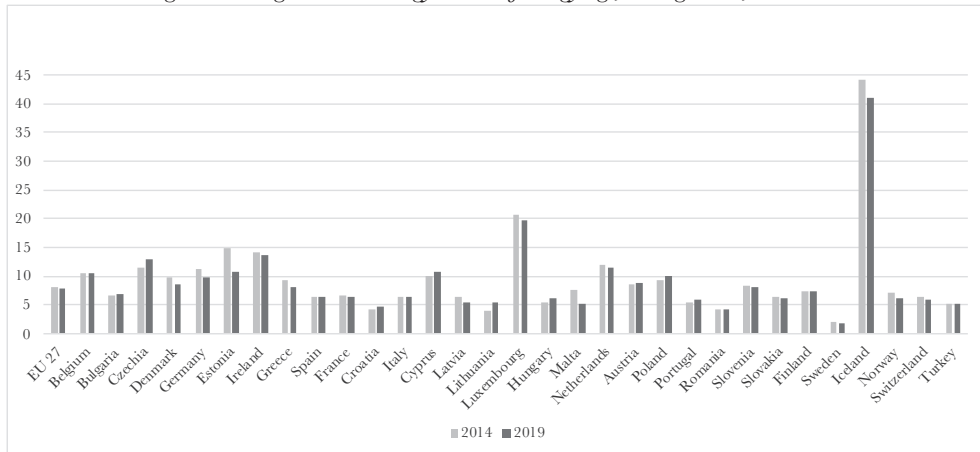

Forrás: Gallup Poll, 2020.

A KLÍMASSEMLEGESSÉG ÉS ÖKOLÓGIAI EGYENSÚLY ERŐSÍTÉSE

A klímasemlegesség elérése 2050-ig az egyik legpontosabban mérhető kormányzati cél, amely magasan kiemelkedik a kormányzati stratégiákból regionális (európai) és globális szinten is. Az ország fejenkénti üvegház-gáz (ÜHG)- és karbonkibocsátás zéróhoz mért változási trendje számos eszközzel elérhető, ezért kevésbé az eszköz és a policy kérdéseken, mint inkább a tényleges eredményeken kell mérni az előrehaladást. A világjárvány kibocsátás karbonkibocsátást csökkentő hatásának átmeneti torzítását a 2019. év eredményeinek ellenőrzésével tudjuk kikerülni. Ez mutatja, hogy az EU országok közel felének 2014 és 2019 között még a csökkentésig sem sikerült eljutnia, ugyanakkor nagy különbség van a kibocsátás mértéke között is. Magyarország egyike a legkisebb kibocsátású országoknak.

2. ábra: Nettó üvegházhatású gázkibocsátás egy lakosra jutó egysége, országonként, 2014-2019

Forrás: Eurostat

Szintén világosan mérhető output a *megújuló energia részarányának* növelése az ország energiaellátásának forrásain belül. A *hulladék-újrahasznosítás* 100%-hoz mért arányának növekedése a klímasemlegességen is túlmutató ökológiai hatásokkal bír. A *digitalizáció* fokozásának értelmét rendszerint a szolgáltatások jóléti és üzleti minőségének javításában látjuk, ezért sokszor megengedőbbek vagyunk a digitális transzformáció előrehaladásának ütemében. A digitalizáció azonban komolyabb tétet kap, ha azt a környezetterhelés csökkentésének fontos eszközének tekintjük (közlekedési kibocsátás és nyersanyag szükséglet csökkentése stb.). A digitalizáció kulcsa az internet elérése. Az internethez nem jutók aránya a teljes lakossághoz képest Magyarországon 5% (Eurostat, 2020), az EU átlag 3%, a V3 országok ez alatt vannak. A fenti mutatókat is minden időtávon mérendő kimeneti értékeknek tekintjük.

A KULTURÁLIS KÖZÖSSÉG JÖVŐKÉPESSÉGE

Minden ország természetes életösztöne, hogy kultúráját és kulturális közösségét erősíteni akarja. A kormánynak ezt kell minden erővel szolgálnia annak dacára, hogy azok az ideológiák (kulturális relativizmus), amelyek a kulturális identitást (nemzeti, etnikai, vallási) tagadják vagy ezeket a közpolitikából kizárják tendenciózusan erősödnek. A kultúra az adott ország történelmének, szokásainak, nyelvének vagy nyelveinek, helyi hagyományainak összessége. Az ország kulturális közösség, amelyben a gyermekek születése jelenti a fenntartható jövőt, a legfontosabb erőforrást, amelynek mennyiségi oldala a demográfiai gyengülés esetén létfontosságú. A *fertilitási (termékenységi) ráta* pontos képet ad arról, hogy a kormányok közép- és hosszútávon (5 - 10 év) milyen teljesítményt nyújtanak a kulturális közösség fennmaradása terén. A fertilitási ráta a gyengülő demográfiájú ország esetén, mint Magyarország és minden más európai ország, a kormányzati teljesítmény egyik legfontosabb mértéke. A minimálisnak tekinthető 2.0 fertilitási pontértékhez Európában csak Törökország, Franciaország és Svédország közelítenek, az európai átlag 1.61. Magyarország dinamikusan növeli a rátát, 2021-ben 1.53 pont értéken áll. A népesség számának alakulása, trendjei fontos, de nem elsődleges mennyiségi eszközök az eredmény szempontjából, hasonlóan a kivándorlás-elvándorlás mértéke is fontos, de nem elsődleges eredmény.

A második mutató a *családok száma*, nem elsősorban, mint a termékenység feltétele, hanem mint kulturális-nevelési alapegység, amely tradicionálisan a minőséget jelenti a gyermekek felnevelésében. Közvetett eszközök a családok tekintetében a családpolitikai támogatások, a házasságok ösztönzése és számuk növekedése, a válások számának csökkenése, de ezek csak eszközök az eredmény felé.

A harmadik mutató az *országkultúrát erősítő intézmények* (civil szervezetek) és programok aktivitása, amely kormányzati oldalról a kulturális kormányzati ráfordítások GDP arányos mértékében válik mérhetővé. Magyarország Európában az EU átlag (0,4%) háromszoros arányát (1,2%) fordítja a kulturális intézmények támogatására (Eurostat, 2020).

6. táblázat: Prioritás – mutató (4 – 6)

A fizikai biztonságérzet erősödése	A létbiztonság és jóllét javulása	A demokrácia-érzés
lokális biztonságérzet	anyagi biztonsággal kapcsolatos érzület	demokratikus intézmények működése
bűnözés volumene	jövedelemszint vásárlóerő paritása, foglalkoztatottság	szabad parlamenti választások
külbiztonságot erősítő kapacitások	társadalmi kirekesztettség, anyagi depriváció mértéke	arányos választási rendszer
szuverenitást erősítő nemzeti tulajdonú gazdasági kapacitás	energiaellátás biztonsága	jogrendszerbe vetett bizalom
szuverenitást gyengítő gazdasági kitettség csökkenése	közfoglalkoztatások minősége, digitalizációja	

Forrás: saját szerkesztés

A FIZIKAI BIZTONSÁGÉRZET ERŐSÖDÉSE

A fizikai biztonságérzet az ember legelemibb, ösztönös szüksége. A közpolitika nyelvén ezt a szükségletet a közbiztonság és a külbiztonság szakpolitikai területeként határozzuk meg. Mindkettő, de különösen a külbiztonság az ország szuverenitásával egylényegű. A szuverenitás egy állam létalapja, megközelítésünkben azonban az országban élő népesség biztonságának főgaranciája. A népesség biztonságának ontológiai feltétele, hogy államuk területe sérthetetlen legyen és szabadságuk legyen ahhoz, hogy szabadon válasszák meg és alakítsák politikai, társadalmi és kulturális rendszerüket. Első mutató a *lokális közbiztonságérzet* javulása, amelyet véleménymérések alapján lehet igazolni. Magyarországon a megkérdezettek 4/5-de biztonságban érzi magát lakóhelyén (Jó Állam jelentés, 2019). A második mutató a bűnözés volumene, azaz a bűncselekmények számának csökkenése. 2010 óta 1/3-dával csökkent a regisztrált szándékos emberölések és testi sértések, valamint a rablások és a csalások száma is (Jó Állam Jelentés, 2019). Ezek minden időtávon releváns kimeneti értékek. Magyarország Európában a legbiztonságosabb országok közé tartozik. A rendvédelem létszáma, erőforrásai és kormányzati ráfordításai csak eszközök, és nem eredmények. A fizikai biztonság másik lehetséges mutatója a *természeti, járványügyi, ipari- és kiberkatasztrófával szemben való védettség*, illetve a segítségnyújtási kapacitás, amelyek a rendvédelem megelőzési és válságkezelési képességével függnek össze. Komplexitása miatt az állam katasztrófavédelmi és válságkezelési képességéről csak közvetett képünk lehet az emberi és technológiai erőforrások mértéke és minősége alapján. A COVID-19 világjárvány bemutatta, hogy mennyire komplex (rendészeti, egészségügyi, közigazgatási) erőforrástérkép alapján zajlik a válságkezelés. A kormányzati teljesítmény eredményességét abszolút mutatóként a COVID halálesetek számaránya és a beoltottak számaránya sem demonstrálja, mivel együttható okként a betegek egészségügyi alapállapota és oltási attitűdje csak kevésbé függ össze a kormányzati intézkedésekkel.

A fizikai biztonság másik aspektusa a *külbiztonság*, az országon kívülről érkező támadással szembeni védettség. A fegyveres konfliktus és az illegális migráció egyaránt ebbe a körbe sorolható. Ennek főmutatója a külbiztonságérzet javulása véleménymérés alapján. A határvédelmi erőforrások és technológiák, a honvédelmi kiadások, a haderő létszáma, felszereltsége eszközkérdések, és nem eredménymutatók. A külbiztonságérzetre közvetlenebb hatással van a fegyveres szövetségi politika, Magyarország esetén a NATO-n belüli bilaterális és multilaterális kapcsolatok erőssége.

Az ország *szuverenitásának* erősítésével kapcsolatos kormányzati teljesítmény nehezen mérhető. A globális és regionális kapcsolati hálóban és szövetségi rendszerekben működő országok, mint Magyarország is számos területen „szuverenitás-közösségben” él szövetségeseivel. Kritikus kockázatot jelenthetnek azonban az államadósság magas szintje és romló trendje, valamint a gazdasági önellátási képesség kritikus szint alá süllyedése. A magyar államadósság mértéke 2022. I. negyedévében az EU középmezőnyében és az EU átlaga (84%) alatt van (Eurostat). A magyar kormányzat 2010 óta a szuverenitás-politika részének tekinti a GDP magyar tulajdonú vállalati részarányának növelését, valamint a stratégiai ágazatokban az állami cselekvőképességhez szükséges gazdasági erő megteremtését. 2010 óta jelentős magyar tulajdoni arányjavulás történt az energetikában, a bankszektorban és a médiában. A gazdasági önellátási képesség az alapvető szükségletek (gabona, hús, ivóvíz, villamosenergia) importszükségletében válik modellezhetővé.¹

EGYÉNI LÉTBIZTONSÁG ÉS JÓLLÉT JAVULÁSA

A kormányzati teljesítmény egyik legfontosabb mércéje a *lakosság érzülete saját életminőségével és anyagi biztonságával* kapcsolatban. A magyarországi felmérés növekvő optimizmust mutat, 2012-ben a megkérdezettek 6,5%-a, 2016-ban 8,6%-uk, 2017-ben már 10,2%-uk válaszolta azt, hogy anyagi helyzete javulni fog. Ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent azok száma, akik anyagi helyzetük romlásától tartanak: 2012-ben a válaszadók 50,5%-a, 2017-ben már csak 15,6%-uk félt ettől (KSH).

A létbiztonság két korreláló főmutatója a *jövedelemszint és a foglalkoztatás*. A jövedelmi helyzet, az átlagjövedelem és reálérték változása. Magyarországon az átlagbér 2005 óta megháromszorozódott, 2010 óta megduplázódott. A háztartások rendelkezésére álló reáljövedelem növekedése és a foglalkoztatási helyzet javulása miatt a háztartások megtakarítási rátája 2018-ban 11,6%-ra nőtt. A háztartási szektor eladósodottsága 2018-ban a GDP 70%-ára csökkent. A középosztály jövedelmi helyzete a 2015-ös kiugróan gyors (2,6%-os) javulás után 2016-ban kisebb mértékben (1,1%-kal), 2017-ben pedig 1,3%-kal erősödött. 2020-ban vásárlóerőparitáson egy átlagos munkavállaló éves nettó jövedelme Csehországban az EU-s átlag 66, Magyarországon 63, Szlovákiában 49, Lengyelországban 76 százaléka volt. Magyarország az EU átlagánál magasabb, 74%-os foglalkoztatási rátával rendelkezik, ezzel a 6. legmagasabb foglalkoztatottsági szintet produkálja, amely azt jelzi, hogy a munkajövedelem adta biztonság a lakosság nagyobb részét érinti (Eurostat).

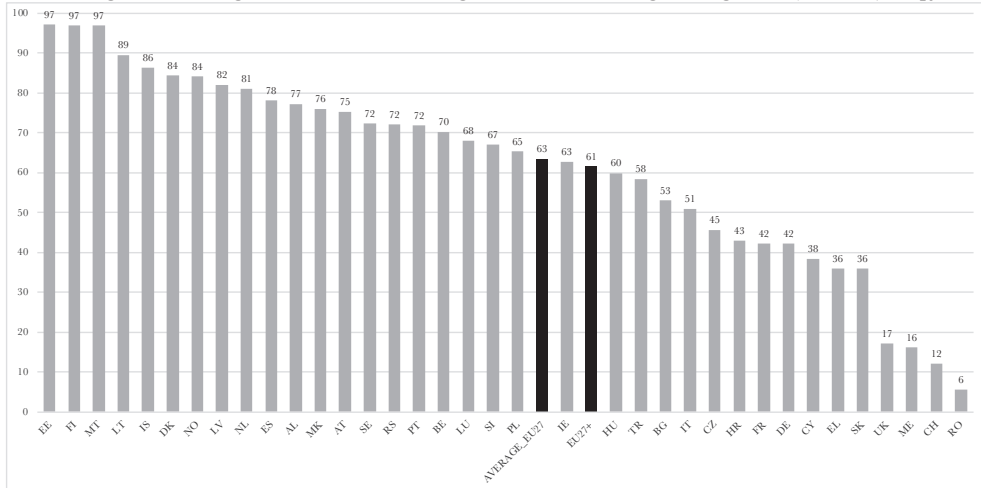
Az ezekkel összefüggő harmadik mutató a *társadalmi kirekesztettség* csökkenése, amely pontos kimeneti értéket mutat a kormányzati teljesítményben az életminőség területén. A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata Magyarországon 2018-ban a lakosság 19,6%-át érintette, szemben a 2017. évi 25,6%-kal, illetve a 2016. évi 26,3%-kal. A jövedelmi szegénység kockázata a 2013–2016 közötti időszakban stagnált: 2018-ban a lakosság 12,8%-a, 2017-ben 13,4%-a, 2016-ban 14,5%-a élt a jövedelmi szegénységi küszöb alatti jövedelemből, vagyis ebben a három évben a mutató értéke folyamatosan javult. Hazánkban a relatív jövedelmi szegénység arányszáma alacsonyabb volt, mint az Európai Unió egészére számított érték (16,9%). A súlyos anyagi depriváció kockázata 2018-ban a lakosság 10,2%-át érintette, ami 4,3 százalékponttal kevesebb, mint 2017-ben.

A *létbiztonság* másik aspektusa az *energiaellátás biztonsága*, amely kormányzati felelősség. A víz, a fűtés és az elektromosság lakossági és gazdasági ellátásbiztonságának közvetlen mutatója nincs, azonban közvetetten az energiabeszerzés forráshelyeinek a geopolitikai kiszámíthatósága és az energiaforrások diverzitása tekinthető mértéknek. A megújuló energiaforrásokra való átállás módja és üteme önmagában nem utal az energiaellátás biztonságára még hosszútávon sem, mivel a „zöld felár” még túl magas, tovább a kellően rugalmas és folyamatos ellátást veszélyeztető kockázatokat hordoz a megújuló energiaforrások minden formája (Bill Gates, 2021:98.).

Az életminőség szubjektív kategória, amelynek az egyéni jóllét adott országban átlagosnak tekinthető nívója adhat értéket. A kormányzati teljesítmény a közszolgáltatások könnyebb és olcsóbb elérhetőségével tud ehhez hozzájárulni. A *közszolgáltatások fejlettségi mutatóját* kimeneti mutatóként a digitális közszolgáltatások elterjedtsége demonstrálja legjobban.

Az EU *Digital Economy and Society Index* külön méri a közszolgáltatások digitalizálását az e-közigazgatási felhasználók, digitális iratforgalom, digitális lakossági és üzleti szolgáltatások és adatnyilvánosság bővülése alapján. 2021-ben Magyarország az EU-n belül még a legkevésbé digitalizált közszektorok között van. Magyarország digitális versenyképességben az IMD 2021-es rangsorában a 45. helyezett, megelőzve Szlovákiát, és követve Lengyelországot (41.) és Csehországot (33.).

3. ábra: Digitális közszolgáltatások a 2021-es Digitális társadalom és gazdaság index (Eurostat) alapján

Forrás: DESI 2021, European Commission

DEMOKRÁCIAÉRZÜLET

Alapvető emberi szükséglet, hogy alkotó részesei legyünk a minket érintő döntési folyamatoknak. A demokrácia az érdemi részvétel lehetősége a közösségi döntésekben. A kormányzati teljesítmény fontos fokmérője, hogy a kormány tudja-e erősíteni a demokrácia alapintézményeinek működését. Ennek mutatója, hogy szabad parlamenti és helyi önkormányzati választásokon, transzparens módon dől el a politikai képviselők személye. Az arányos képviseleti rendszer, a népszavazás intézménye döntően meghatározza a demokratikus kultúrát, a kormányzó erők leválthatóságát és a polgári elégedetlenség szabad kifejezését. A kormány pozitív vagy negatív demokratikus teljesítménye kevésbé mérhető statisztikai adatokkal, ehelyett a demokratikus alapintézmények érdemi működésének ténye mutatja a kormányzás minőségét. A lakosság demokratikus intézményekkel kapcsolatos érzületének mérése a politikai teljesítmény területére vezet át, amelyet törekszünk elválasztani a kormányzati teljesítménytől. A kormányzattal szembeni közbizalom mérése közvetett eredményt mutathat. A magyar KSH által 2013-2018 között a *jogrendszerbe vetett bizalom* 1-10 skálán 5,3 pontos értéket, a politikai rendszerbe vetett bizalom 4,4 pontos értéket mutatott (2018). A demokrácia „statisztikai mérésének” és minősítésének törekvése széles körben jelen van a nemzetközi szervezeteknél is: *Democracy Index Rating*, *Freedom House Rating*. A véleménymérések és a politikai részvételt mutató

statisztikák csak óvatos és közvetett értékelés alapjai lehetnek, a Jó Állam Jelentés 25 demokráciaértékelési szempontot dolgozott ki. A demokrácia alapintézményének tartott *médiaszabadság* döntően az írott és elektronikus közmédia tényszerű és kiegyensúlyozott tájékoztatását jelenti, amely azonban egyre kisebb jelentőségű a szabad internet és az újmédia növekvő felhasználásával. Ez utóbbiak a vélemények sokszínűségének nagy, de nem korlátlan terét nyitották ki.

7. táblázat: Prioritás – mutató (7-10)

Az egészség védelme	A tudásszint növelése	Az egyén élet-elégedettsége
állami egészségügyi szolgáltatások minőségmutatói	kormányzati oktatási kiadások GDP arányos mértéke	OECD Better-Life életelégedettségmérés
egészségügyi közszolgáltatásokkal kapcsolatos közbizalom	állami pedagógusbérek az átlagbérhoz képest	Eurostat életelégedettségmérés
születéskor várható élettartam	közoktatásból korán lemorzsolódók aránya	öngyilkossági statisztika
egészségromboló devianciák mutatói	OECD PISA, PIRLS, TIMSS mérések eredménye	szenvedélybetegségek mutatói
	oktatási közszolgáltatásokkal kapcsolatos közbizalom	
	lakosság digitális kompetenciaszintje	

Forrás: DESI 2021, European Commission

AZ EGÉSZSÉG VÉDELME

Az emberi szükségletek természetes része elkerülni a fizikai szenvedést. Az egészség társadalmi szinten egy ország közösségének életerejét, gazdasági erejét és hosszú távú fennmaradását is szolgálja. Az egyéni érületben nagyobb jelentőséget kap az egészségügyi szolgáltatások minősége, mint az egészséges életvitel fontossága. A kormány teljesítményére ezért rövid távon hat az állami egészségügyi szolgáltatások minőségének változása. Ennek statisztikai mutatója például a műtéti várólisták várakozási ideje vagy az OECD által mért alábbi minőségmutatók: a hályog műtétek várakozási ideje, a stroke utáni 30-napon belüli elhalálozás, az 5-éves mellrák túlélés (Government at a Glance 2021). Magyarországon az egészségügyi közszolgáltatásokkal kapcsolatos közbizalom javul ugyan (62%), de alacsonyabb, mint az OECD átlag (71%). Hosszú, akár évtizedes időtávon hat a kormány teljesítményére az emberek egészségben eltöltött évszámának növekedése. A *születéskor várható élettartam* Magyarországon 75,7 év (2019), ami elmarad az EU átlagtól (81,3 év), azonban míg utóbbi 2010 óta csak 0,5 évvel nőtt, a magyar átlag 2010 óta 1,0 évvel emelkedett. A népegészségügy javulásának fontos kimeneti értéke az *egészségromboló deviancia csökkenése*, amely statisztikai adatokban pontosan követhető (alkoholfogyasztás, cigaretta - és drogfogyasztás, gyógyszerfogyasztás). Ezeken a területeken a számos együtttható tényező ellenére a kormányzati felelősség kiemelten fontos.

A TUDÁSSZINT NÖVELESE

A 21. század felismerése, hogy az országok fejlődése döntően a tudásipar fejlettségén fog alapulni (Matolcsy, 2015). A 20. század a kormányzás új szerepét az oktatásban építette fel, a jövő azonban már tágabb körben, a tudástőke és a tudásszint komplex fejlődésén múlik (Csath, 2021). Az oktatás területén a lakosság elsősorban a 3-18 év közötti gyermek – és fiatalok vonatkozásában érvényesíti a kormány felelősségét az oktatás hozzáférhetőségének és minőségének ügyében. Ennek motívuma részben a saját gyermekek iránti felelősség, részben pedig a közösségi (család, kisközösség, nemzet) jövőért való aggodalom. A *kormányzati ráfordítások mértéke* eszközkérdés, de arányaiban bizonyos kritikus mérték megállapítható. Magyarország a GDP 4,7%-át költi oktatásra (OECD 2019), amely az OECD és EU átlag szintjéhez közelít. A V3 országok hasonló szinten állnak (cseh 4,9; lengyel 5,0; szlovák 4,2). Az oktatási összárfordításon belül kulcsfontosságú érték az állami pedagógusbérek szintje, amely közvetett minőségmutatóként jelzi, hogy a pedagóguspálya milyen megbecsülést kap az állam részéről. Magyarországon a kezdő pedagógusbér az átlagbér 50%-a (KSH 2021), a pedagógushány növekszik, az üres pedagógus álláshelyek száma 2018 óta megduplázódott.

Közvetlen minőségmutató a *közoktatásból korán lemorzsolódók aránya*, ami az EU átlagában 10%, Magyarországon 13%, amely a V4 országok között a legmagasabb (Eurostat, 2020). Szintén közvetlen eredménymutató a tanulói kompetenciák szintje, amely 5-10 éves időtávon belül jelzi a kormányzati teljesítményt. A PISA felmérés alapján az elmúlt időszakban nem sikerült előrébb lépnie Magyarországnak, az OECD-tagországok gyengébbik negyedéhez tartozik. Ugyanakkor az OECD Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) és Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) felméréseknél a javulás irányába mutatnak a folyamatok. Mindez azt jelzi, hogy a magyar diákok viszonylag jól megoldják a tananyaggal szorosan összefüggő feladatokat, de gyenge az alkalmazási készségük. Az oktatási közszolgáltatásokkal kapcsolatos közbizalom az OECD országok átlagában 70%, Magyarország lassan javul ugyan, de az átlagtól lemaradva 60%-hoz közelít.

A szakképzettséget, illetve diplomát szerzők aránya és differenciáltsága szorosabban kapcsolódik az ország gazdasági képességének (versenyképességének) a javulásához és csak közvetetten jelent eszközkérdést a társadalom tudásszintjének fejlődésében. Az állam szerepe a felsőoktatásban és felnőttképzésben Magyarországon csökkenőben van, az állami egyetemek 90%-a 2019-2021 között állami fenntartásból alapítványi fenntartásba került (Filep–Lukács, 2021). A kormányzati stratégia viszont egyre nagyobb jelentőségű a *lakosság digitális kompetenciaszintjének* emelésében, amely viszonylag pontosan mérhető eredménymutató. A DESI 2021-es mérése szerint (Human Capital dimension) Magyarország a közép-európai országok átlagszintjén teljesít.

AZ EGYÉNI ÉLETELÉGEDETTSÉG

Az egyéni életelégedettség a kormányzati munka végső célja és teljesítményének fokmérője. Az életminőséggel való elégedettség szubjektív és a fenti teljesítménymutatókat érzelmi szinten összesítő indikátor. Számos egyúttartó tényező befolyásolja, így pl. az egyén fizikai,

kognitív és pszichés állapota, a kisebb közösség és a társadalom lélektani mintázatai. Az életelégedettség együttható tényezője az adott népesség transzgenerációs történelmi „lelkülete”, a pozitív vagy negatív gondolkodásra való habitusa. Mégis a kormányzati teljesítmény mércejeként kell alkalmaznunk, mivel a kormányok politikai létezését és megválasztását is végső soron a választók elégedettsége határozza meg. A kormány nem felelős minden polgárának elégedettségéért, de az elégedettség vagy annak ellenkezője is jelentősen visszahat a kormány munkájára és összteljesítményének megítélésére. Az elégedettség mérésére számos statisztikai modell került kialakításra. Ilyenek az ún. Boldogság-indexek és rangsorok (pl. World Happiness Report), amelyek a jóléti gazdasági mutatókból kombinálnak eredményeket. Ezekből eltérően az érzülmérésen alapuló indexek pontosabb eredményt adnak az elégedettségről, ilyen például az OECD Better-Life indexe, amely online véleménymérés 0-10 pontskálán az egyéni életelégedettségről. Magyarországon az Eurostat statisztikái szerint 2013 óta 2018-ra nőtt az életelégedettség (6.5 pont, 0-10 pontskálán), viszont elmarad az EU átlagától (7.3.p) és az EU utolsó öt állama között szerepel.

Az öngyilkossági statisztika, illetve a devianciák (pl. alkoholizmus, kedélybetegségek) nemzetközi összehasonlításban is képet adnak egy ország „lelkiállapotáról”, amelynek javulása a kormányzati teljesítményre akár rövidtávon is visszamutató kimeneti értéknek tekinthető.

HATÉKONY VÁLSÁGKEZELÉS

A tizedik terület horizontális természetű, azt a kormányzati képességet jelöli, hogy válsághelyzetben (veszélyhelyzetben) gyors és jó döntésekre, intézkedésekre képes a Kormány. A 2015 óta tömeges illegális migráció Európában, a 2022-ben az ukrajnai háború miatti a menekültáradat kezelése, az energiaár volatilitása 2022-ben, az infláció, a COVID-19 világjárvány és az oltások kezelése. A válságkezelés eredményessége a válság természetétől függ: tömeges illegális migráció esetén a határátlépés kizárása, a menekültek esetén az ellátott menekültek száma, a világjárvány esetén a beoltottak és a gyógyultak száma, az energiaárak esetén a lakossági energiaárak növekedésének mérséklése, az infláció esetén a fogyasztói árak mérséklése.

A STRATÉGIAI ÉRTÉKMODELL ÉRVÉNYESÜLÉSE A MAGYAR KORMÁNYZÁS 2010-2022 KÖZÖTTI IDŐSZAKÁBAN

A tanulmánynak nem célja a magyar kormányzás 2010 és 2022 közötti időszakának átfogó értékelése. Ez az időszak politikai egységet alkot, amelynek meghatározó motívuma Orbán Viktor miniszterelnök politikai értékrendje. A magyar kormány stratégiai szemlélete és eredményközpontúsága visszaigazolja a tanulmányban bemutatott módszertan gyakorlati megjelenését és politikai fontosságát. A miniszterelnök nyilatkozatai és a Kormány családpolitikai prioritása a gyermekszületések számát és a gyermekek nevelését tekinti a kormányzati teljesítmény első számú fokmérőjének. A gazdaságpolitika eszköz a jóléti és családtámogatási intézkedésekhez, de kiemelkedik a foglalkoztatás, amelyet a Kormány a legfontosabb gazdaságpolitikai és egyben társadalompolitikai eredménynek tekint. Ez utóbbi eszmei alapja az ún. munkaalapú társadalom gondolata, amely az értelmes és jövedelmező munkában látja

az emberi fejlődés alapját és értelmét. A 2008-as globális pénzügyi krízis óta az államkormányzás permanens válságkormányzást jelent. A COVID-19 világjárványban a Kormány eredménycentrikus szemlélete megmaradt, a COVID-19 miatti halálozások számának csökkentése volt fókuszban. A 2022-re kialakult európai energiaár-válságban a lakossági közterhek növekedésének korlátozása volt a cél. Minden válság gazdasági hatásaiban a kormányzás a foglalkoztatás erősítésére koncentrált. A szuverenitás az állam, a nemzeti közösség és az egyén biztonságának garanciája. A gazdasági szuverenitás egyik sarokpontja az exportra támaszkodó gazdaság építése. Magyarország exportteljesítménye 2021-re 119 milliárd euróra nőtt, a világ 95. legnépesebb országaként az exportteljesítmény nemzetközi rangsorában a 34. legerősebb, az egy főre jutó export tekintetében pedig 27. legeredményesebb ország (Világbank). A szuverenitás másik mércéjének a gazdasági kulcságazatok magyar tulajdoni arányának növelését tekintik a külföldi tulajdoni arányhoz képest. 2010-ben közel kétezer, 2021-ben közel 12 ezer exportképes magyar cég volt, de az exportárbevétel 80 százalékát még külföldi tulajdonú cégek produkálják, és csak 20 százalékát magyarok. A magyar tulajdoni arány a gazdaságban dinamikusan nő, mindezt úgy sikerül elérni, hogy a beruházási ráta az Európai Unióban a második legmagasabb volt 2021-ben. Mindez nem csökkenti, sőt inkább inspirálja a belső gazdasági komplexitást, amelynek nemzetközi összehasonlításában Magyarország a világ 10. legversenyképesebb országa (Harvard Growth Lab's Country Ranking: Economic Complexity Index). A magyar Kormány az eredményeket egy etatista fejlesztő gazdaságpolitikával éri el (Parragh, 2020): az OECD országok közül Magyarország fordít a GDP-ből a legtöbbet gazdaságfejlesztésre (8%, 2019, 10%, 2020), míg az OECD átlag 3,9 % (2019). A 2015-ben indult és 2019-ig évente megjelent Jó Állam jelentések a tanulmányban bemutatott stratégiai és emberközpontú koncepció szerint, de még a konvencionális módszerrel mérték és értékelték a kormányzati munkát.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kormányzati teljesítmény mérésének stratégiai értékmódellye kísérlet arra, hogy a politikai preferenciáktól elválasztva racionális értékelési kereteket alkossunk. Vitára és továbbfejlesztésre alkalmas, mélyítése és pontosítása szükséges. Az értékelési rendszerek, indikátorok, indexek és rangsorok sokfélesége pozitív folyamat. Szükséges ugyanakkor, hogy értékprioritások mentén egyszerűbb és átláthatóbb képek szülessenek a kormányzás minőségéről. Az egyszerűsítés hiányérzetet kelthet, ha nem látjuk az országot összehasonlításban, rangsorolásban, idősoros dinamikában. Értékmódelünk nem univerzális és messze nem lehet tökéletes koncepció, mivel nincs egyedül tökéletes koncepció. Többféle emberkép, világkép, értékrend, ideológia alakítja a racionális értékelést is, de kijelölhető egy-egy archimédeszi pont: ez az országban élő emberek és közösségek. Az ő életük és jövőjük, biztonságuk és fennmaradásuk rajzolja ki a kormányzati teljesítmény gerincoszlopát. A tudományos és think-tank műhelyeknek törekedniük kell értékelő rendszerek alkotására, mérésekre és elemzésekre. Ezek inspirációt és kontrollt jelentenek a kormányzás számára, végső soron egy jobb és demokratikusabb kormányzás, egy fenntarthatóbb jóllét felé vezetnek az országot.

JEGYZETEK

- ¹ Magyarország jól áll ezen a téren, 2020-ban a mezőgazdasági import 6 448 million EUR, az export ennél 30%-kal több (9 644 million EUR)! (Eurostat 2020)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bill Gates (2021): *Hogyan kerüljük el a klímakatasztrófát*, Libri Kiadó, Budapest. 98.
- Boda Zsolt (2020): *Ki dönt?: Kormányzási stílusok és közpolitikai változás Magyarországon 2002-2014*, Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont 421 p.
- Csath Magdolna (2021): A versenyképesség fogalma és szerepének, mérésének változása: irodalmi áttekintés, In: Csath, Magdolna (szerk.) *Versenyképességi mozaik*, Budapest, Magyarország: Akadémiai Kiadó (2021) pp. 6-32.
- Csizmadia Norbert (szerk.) (2018): *A geopolitika elmélete*, Budapest, Magyarország: Pallas Athéné Könyvkiadó Kft.
- Domokos László (2019): *Ellenőrzés - a fenntartható jó kormányzás eszköze*, Akadémia Kiadó, Budapest
- Egedy Gergely (2009): A kormányzás parancsa. *Polgári Szemle*, 2009/5.
- Filep Bálint – Lukács Eszter (2021): A Széchenyi István Egyetem nemzetköziesítése a világhír előtt és után. in *Polgári Szemle* 2021/1-3. vol. 17. no. 1-3.
- G. Fodor Gábor – Stumpf István (2007): A „jó kormányzás” két értelme avagy a demokratikus kormányzás programja és feltételei. *Századvég Műhelytanulmányok* 6. 2007, pp. 2–33.
- Kaiser Tamás (2018): *A politikai és közigazgatási kormányzás fejlődése és modelljei* In: Auer, Ádám; Berke, Gyula; György, István; Hazafi, Zoltán (szerk.) *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére [Liber Amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV]* Budapest, Magyarország : Dialóg Campus Kiadó (2018) 910 p. pp. 429-439.
- Kis Norbert (2018): A bizalom szerepe és hatása az állam működésére és fenntarthatóságára. *Pénzügyi Szemle*, 3. sz. 299–311.
- Kis Norbert (2019): A kormányzás értéktani kérdései in *A modern kormányzás koncepcionális és közpolitikai keretei* (szerk: Kaiser Tamás), Dialóg Campus Kiadó, Budapest 209-223.
- Lentner Csaba (2022): Some Taxonomic Elements of the Internal Control of Public Finances and Experiences of Teaching them at the University of Public Service in *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly* (1963-) 67: 1 pp. 7-27.
- Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Orbán Balázs (2020): *A magyar stratégiai gondolkodás egyszeregye*. MCC, Budapest.
- Parragh Bianka – Kis Norbert (szerk.) (2020): *Az ösztönző állam válságkezelése I.: A koronavírus-válság kezelésének első eredményei*, Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó (2020), 344 p.

EGYÉB HIVATKOZÁSOK

- BCE Social Futuring Index <http://socialfuturing.com/> (letöltés: 2022.03.14.)
- Digital Economy and Society Index <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (letöltés: 2022.03.14.)
- Freedom House Rating <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (letöltés: 2022.03.14.)
- IMD versenyképességi index <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/> (letöltés: 2022.03.14.)
- Jó Állam Jelentés <https://joallamjelentes.uni-nke.hu/> (letöltés: 2022.03.14.)
- Magyar Nemzeti Bank versenyképességi jelentés <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/versenykepessegi-jelentes> (letöltés: 2022.03.14.)
- Megatrend Index https://egyensulyintezet.hu/wp-content/uploads/2021/01/Megatrend_Index_Tanulmany.pdf (letöltés: 2022.03.14.)
- OECD Government at a Glance <https://www.oecd.org/gov/government-at-a-glance-22214399.htm> (letöltés: 2022.03.14.)
- Skót kormányzati értékelési modell <https://nationalperformance.gov.scot/> (letöltés: 2022.03.14.)
- WEF versenyképességi index <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020> (letöltés: 2022.03.14.)

Domokos László

A szilárd adórendszer, mint a költségvetési reziliencia alapfeltétele ellenőrzési tapasztalatok tükrében

A Solid Tax System as a Prerequisite for Budgetary Resilience in the Light of Audit Experience

Összefoglalás

A reziliencia a gazdaságban a fenntartható fejlődés képessége, eszköze. A pandémia, majd a háborús válságjelenségek során még inkább fontos, hogy az állam költségvetési eszközökkel képes legyen erősíteni a nemzetgazdaság egészének az ellenálló képességét. A reziliencia jegyében a költségvetési hiány átmenetileg megnő, részben a gazdasági szereplők adózási terhének könnyítése során, majd a gazdasági sokk elmúltával a kormányzat jó ütemben helyreállítja a költségvetési egyensúlyt. Kiemelt jelentősége van a központi adórendszer kisvállalkozások fennmaradását befolyásoló jogszerű működésének. A helyi iparüzési adóztatás működésének törvényeket követő átláthatósága pedig különös szerepet kap az önkormányzatok és a vállalkozások kapcsolatában és fenntarthatóságuk perspektívájából.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H10, P43, P48

Kulcsszavak: költségvetési reziliencia, fenntartható kifejlesztés, kisvállalkozások adózása, helyi iparüzési adó

Summary

Resilience in the economy is the ability and the tool of sustainable development. During the pandemic and then the crisis phenomena of war, it is even more important that the state is able to strengthen the resilience of the national economy as a whole with budgetary tools. In the spirit of resilience, the budget deficit will temporarily increase, partly in the course of easing the tax burden on economic actors, and after the economic shock has passed, the government will restore the budget balance at a good pace. The legal functioning of the central tax system, which affects the survival of small businesses, is of

particular importance. Transparency in the operation of local business taxation, in compliance with the law, is particularly important in the relationship between local authorities and businesses and for their sustainability.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H10, P43, P48

Keywords: budgetary resilience, sustainable whitening, small business taxation, local business tax

BEVEZETÉS

Az elmúlt időszakban magának a rezilienciának a tartalma folyamatosan változott. A rugalmas ellenálló-képesség ugyanis mást jelent kisebb változások, sokszerű válságok és a gazdaság újraindulása esetén, és – sajnos ezt is ki kell próbálnunk – egy háborús veszélyhelyzetben. A változások ellenére szükséges az, hogy a fenti három szituációban a fogalom változása végig követhető legyen.

A költségvetési reziliencia fogalmát az ÁSZ már 2019-ben nyilvánosságra hozott tanulmányában is használta (Pulay–Simon, 2019), azt értve alatta, hogy a költségvetési törvény elfogadását követően bekövetkezett környezeti változásokra a költségvetés végrehajtásáért felelős szervek képesek rugalmasan reagálni, azaz olyan intézkedéseket hozni, amelyek révén a törvényben rögzített költségvetési célok (hiány és államadósság alakulása) továbbra is elérhetőek. A reziliencia azt is jelenti, hogy kedvező változások esetén a kormányzat kihasználja a megnövekedett mozgásteret, például mérsékli az adókat.

A pandémia kapcsán azonban indokolt volt a költségvetési reziliencia fogalmát árnyalni, és rámutatni arra, hogy gazdasági sokkok esetén e fogalom új tartalmat kap, és azt jelenti, hogy az állam költségvetési eszközökkel mennyire képes erősíteni a nemzetgazdaság egészének az ellenálló-képességét, akár a költségvetési egyensúlyi célok ideiglenes feláldozása árán is. A reziliencia jegyében a költségvetési hiány átmenetileg megnő, részben a gazdasági szereplők terheinek enyhítését célzó adózási könnyítések, részben a kieső kereslet pótlása érdekében teljesített költségvetési többletkiadások következtében, de kényszerű kiadások és kieső bevételek is növelik a hiányt. A rezilienciához azonban az is hozzátartozik, hogy a sokk elmúltával a kormányzat jó ütemben helyreállítja a költségvetési egyensúlyt.

Egy háborús veszélyhelyzetben a reziliencia alapvető elemévé válik a biztonság megerősítése, de a pénzügyi stabilitás megőrzése mellett, mivel a globális pénzügyi piacok is kiszámíthatatlanabbá váltak. Erről az Állami Számvevőszék (ÁSZ) elnökeként, a Magyarország 2023. évi központi költségvetéséről szóló törvényjavaslat véleményezése során külön is kitértem expozíciómban: „... a törvényjavaslat nemcsak a biztonság látszatát teremti meg egy rendkívül bizonytalan helyzetben, hanem kellő mozgásteret, rezilienciát is ad ahhoz, hogy bizonytalan körülmények között a költségvetés végrehajtói az államadósság-szabály betartása mellett is reziliens módon alkalmazkodjanak a bekövetkező kockázatokhoz.”

MI A SZEREPE A KÖLTSÉGVETÉSI REZILIENCIA MEGTEREMTÉSÉBEN AZ ADÓRENDSZERNEK, AZ ADÓPOLITIKÁNAK?

A rezilienciára példaként szokták a „keljfeljancsit” említeni. Azt a figurát, amelynek alsó része egy gömb, és ha fellökik, akkor az erőhatás elmúltával azonnal újra feláll. Mi teszi ezt lehetővé? Az, hogy a gömb alján egy nagy súly van, amely visszarántja a figurát álló helyzetbe. Az ún. tökesúlyos hajók egyensúlyát is ezzel a mechanizmussal teremtik meg, így velük viharos szélben is hajózhatnak a tapasztalt hajósok. A költségvetési reziliencia záloga is az, hogy legyenek olyan súlyos és jól rögzített bevételi tételek a költségvetésben, amelyek megkönnyítik az egyensúly megőrzését a gazdaság kilengései esetében is. A reziliencia megteremtésének két alapvető eszköze van, egyrészt a tartalékolás, másrészt stabil adórendszer kialakítása (Domokos–Pulay, 2020). Az adórendszernek éppen az az egyik legfontosabb feladata, hogy a költségvetés biztonságos finanszírozását megteremtse. Az adórendszer átalakítása révén 2014-re az adóbevételek közel kétharmadát olyan adók (ágazati külön adók, áfa, tranzakciós illeték) adták, amelyek 90-95%-os vagy afölötti szinten teljesültek. Ez a biztos bevétel tette lehetővé, hogy más adónemek (társasági adó, kisvállalkozásokat érintő adók, SZJA) esetében a kormányzat bátrabban érvényesíthesse gazdaságpolitikai és társadalompolitikai prioritásokat. 2021-ben hozzájárult az adópolitika a költségvetési egyensúly javulásához, amelyet az 1. számú táblázat adatai szemléltetnek.

1. táblázat: Az államháztartás központi alrendszere főbb pénzforgalmi adatainak alakulása 2021-ben

Megnevezés	2021. évi teljesítés a 2020. évi teljesítés arányában (%)
Egyenleg	96,0
Bevétel:	108,6
Kiadás:	106,2

Forrás: ÁSZ (2022a)

2021-ben az államháztartás központi alrendszerének pénzforgalmi hiánya 4 százalékkal csökkent 2020-hoz képest. Jól látható, hogy a javulást az eredményezte, hogy a költségvetés bevételei dinamikusabban (8,6 százalékkal) nőttek, mint a szintén jelentős mértékben (6,2 százalékkal) emelkedő kiadások. Ez utóbbira azonban a járvány elleni védekezéshez és a gazdaság gyors újraindulásához szükség volt.

Levonhatjuk a következtetést, hogy a költségvetési bevételek, és – mint később látni fogjuk – azon belül elsősorban az adóbevételeknek a dinamikus növekedése teremtette meg a fedezetét annak, hogy a gazdaság gyors újraindításához szükséges kiadásokat javuló költségvetési egyensúly mellett lehessen finanszírozni. Ugyanakkor a rekordmértékű (reálértéken 7,1 százalékos, nominálisan 14,5 százalékos) gazdasági növekedés is hozzájárult az adóbevételek dinamikus emelkedéséhez, azaz két irányú pozitív kapcsolatok érvényesültek. Az adóbevételek alakulását a 2. számú táblázat mutatja be.

2. táblázat: Az adószervezet alakulása a 2020–2021. években (Mrd Ft-ban)

Megnevezés	2021. évi teljesítés	Teljesítés 2021/2020 (%)
Vállalkozások költségvetési befizetései	1 856,0	115,2%
Fogyasztáshoz kapcsolt adók	7 054,0	112,5%
Lakosság költségvetési befizetései	3 210,9	113,6%

Forrás: ÁSZ (2022a)

Jól látható, hogy az adóbevételek lényegesen nagyobb arányban emelkedtek, mint a költségvetési bevételek átlagosan, azaz a szilárd alapot 2021-ben is az adóbevételek jelentették, ami egyaránt igaz volt a vállalkozások és lakosság befizetéseire és a fogyasztáshoz kapcsolt adókra. Ez utóbbiak nagyságrendjüknél fogva a költségvetés legfontosabb bevételi forrását jelentették. A legdinamikusabban a vállalkozások befizetései emelkedtek, ami azzal függött össze, hogy a vállalkozások számára nyújtott adókedvezmények egy része 2021-ben már nem, vagy csak korlátozottabb mértékben maradtak fenn. Figyelemre méltó, hogy az adóbevételek átlagos növekedése (kb. 13,4 százalék) elmaradt a GDP nominális növekedésétől (14,5 százalék), azaz 2021-ben az adócentralizáció mértéke csökkent.

A magas adóbevételeket azonban nem szabad a kizárólag a gyors gazdasági növekedésnek, és a sajnos emelkedő inflációnak tulajdonítani, szükség volt hozzá az adóbeszedés hatékonyságának további emelkedésére is. A magyar gazdaság az elmúlt években megvalósított kiemelkedő mértékű fehéredése 2021-ben is folytatódott. A kifehéredés fontos indikátora az áfarés elmúlt időszakban bekövetkezett csökkenése. A kivetett áfa és a költségvetésbe beérkező általános forgalmi adó közötti különbséget mutató áfarés a 2013-as 21,6%-ról 2019-re 9,6%-ra csökkent, 2020-ra pedig az adatok szerint tovább javult, 6,1%-t becsült az EUROSTAT. A dinamikus kifehérítés több százmilliárdos „extra” bevételt jelent a költségvetésnek, miközben növeli az átláthatóságot, igazságos piaci viszonyokat teremt a gazdaság szereplői számára, jelentősen csökkenti a korrupció lehetőségét és erősíti a tisztességes adófizetést, a fair piaci versenykörnyezet megszilárdítását.

A gazdaság növekedéséből és kifehérítéséből fakadó pozitív folyamatok, az egyszerűsödő és kiszámítható adórendszer, az adminisztrációcsökkenés, illetve az átlátható és zárt ügyintézés, valamint az igazságszolgáltatás korrupciót szankcionáló joggyakorlata – mindezek az állampolgároknak is előnyösek, ezáltal ugyanis erősödik a pénzügyi és társadalmi biztonságuk, kiszámíthatóbbak és jobbak lesznek a mindennapi életkörülményeik. Ahogy Montesquieu mondta: „a polgárok vagyonuk egy részét átengedik az államnak, hogy a másikat nyugodtan élvezhessék.”

A „fennttartható kifehérítés” alatt azt értem, hogy ha nő a legálisan adózók száma, az adózás alapját képező bevallott jövedelem és a bértömeg, akkor az adóbefizetés volumene is nő, azaz „fehéredik” a gazdaság. Ha pedig az ebből származó többletet, vagy annak egy részét az állam kisebb adókulcsok vagy célzott kedvezmények révén az adózóknál hagyja, a gazdaság tovább fehéredhet. Fennttartható akkor lesz a folyamat, ha a bevételi

többlet újabb adócsökkentésekre teremt lehetőséget, ami tovább erősíti a gazdaságfehérítést, az adóbefizetéseket. Mindez az Alaptörvényben rögzített, célszerű és eredményes közpénzzel való gazdálkodás megvalósítását jelenti a gyakorlatban.

A kifehérítésben meghatározó szerep jutott a digitalizációra épülő innovatív megoldásoknak, amelyek ugyanakkor számos elemükben az adózók adminisztrációs terheit is megkönnyítették. Fontosnak tartom azonban kiemelni, hogy az Állami Számvevőszék, mint a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) munkáját rendszeresen ellenőrző szervezet igen jelentős javulást észlelt a NAV munkájában, ami sok tekintetben a digitalizáció széleskörű és intelligens bevezetésének és alkalmazásának volt köszönhető.

Minden szabályozás és szabály annyit ér a gyakorlatban, amennyit betartanak belőle. Az adózási és adóeljárási jogszabályok jellemzően állami kényszerítő intézkedések, amelyek jövedelmet vonnak el a jövedelem-tulajdonosoktól, így a vállalkozásoktól és a magánszemélyektől. Ráadásul ebben az esetben közvetlenül érzékelhető ellenszolgáltatás nélkül, az állam a kiadásainak forrásait teremti meg a befizetett adókból. Amennyiben valamelyik jövedelem-tulajdonos elkerüli az előírt adó megfizetését, büntető szankciót rendel ehhez a cselekményhez az állami jogalkotó. Ezen rendszer működésének előmozdítását szolgálja az adóellenőrzési tevékenység, amelyet a központi költségvetés adóbevételei tekintetében a Nemzeti adó- és Vámhivatal végez, mint garانتőr szervezet.

Az önkormányzatok bevételeit jelentő helyi adók tekintetében, a települési önkormányzatok adóhatósága jár el, mint illetékes hivatal és jelenti a garanciát a jogszabályok minden érintettre vonatkozó betartatására.

Az elemzésem következő részében, részben az Állami Számvevőszék adózással kapcsolatos tapasztalatainak bemutatására, elsősorban a 2022. év első félévében nyilvánosságra hozott, ellenőrzési jelentések alapján kerül sor. Három ellenőrzés céljára, témakörére és fontosabb megállapításaira figyelemmel, következtetések is levonhatók.

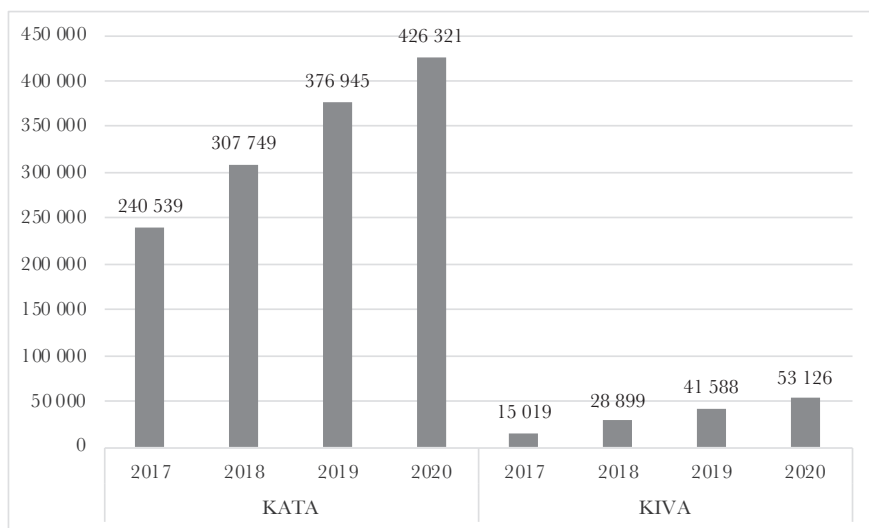
A NEMZETI ADÓ- ÉS VÁMHIVATAL KISADÓZÓ VÁLLALKOZÁSOK TÉTELES ADÓJÁVAL ÉS A KISVÁLLALATI ADÓVAL, VALAMINT EGYÉB FELADATAIVAL KAPCSOLATOS TEVÉKENYSÉGÉNEK ELLENŐRZÉSE

Az Állami Számvevőszék törvényben rögzített feladata az állami adóhatóság adóztatási tevékenységének ellenőrzése. A NAV feladatellátását érintő ellenőrzéseit az ÁSZ szisztematikus terv szerint, évente végzi, törekedve a NAV tevékenységi területeinek minél teljesebb ellenőrzési lefedettségére. Az ÁSZ egyik hagyományosan, évről évre egyre gyakrabban, évi 3-4 nyilvános „honlapján is megjelent” jelentésében összefoglalt ellenőrzési témája, az adózás és az adóhatósági tevékenység értékelése. Minden évben a következő évi központi költségvetési törvényjavaslat véleményezése, az előző évi központi zárszámadás auditálása mellett, a NAV integritás elvű irányításának állapotát és egy-egy adónem adóztatási eljárásának ellenőrzésére alapozott értékelése megtörtént, a soros korábbi ellenőrzési megállapításokra épülő intézkedések utóellenőrzése mellett.

A korábbiakban nem ellenőrzött adónemek tekintetében indokolt, hogy az ÁSZ ellenőrzése keretében értékelje a NAV adóbeszedéssel, nyilvántartással, ellenőrzéssel kapcsolatos feladatainak ellátását. Az ÁSZ korábban nem végzett ellenőrzést a Nemzeti Adó- és Vámhivatal kisadókhoz kapcsolódó tevékenységeire vonatkozóan. Mindezek alapján, illetve társadalmi súlyára, az érintett vállalkozói kör foglalkoztatásban betöltött szerepére is tekintettel indokolt volt, hogy az ÁSZ egy önálló ellenőrzés keretében értékelje az adóhatóság kisadókkal (a kisadózó vállalkozások tételes adójával és a kisvállalati adóval) kapcsolatos egyes tevékenységeinek szabályozottságát, valamint a feladatellátást.

A kis- és közepes vállalkozói kör adózásának egyszerűsítése érdekében az Országgyűlés 2012. évben két gyökeresen új és egyszerű, az érintettek számára választható adónemet vezetett be, a kisadózó vállalkozások tételes adóját és a kisvállalati adót. A kisadók 2012. évi bevezetése óta egyre szélesebb körben vált elérhetővé, és egyre többen is választják a két adónemet, aminek következtében a központi költségvetés kisadózó vállalkozások tételes adójából és kisvállalati adóból származó bevételei folyamatosan nőttek a 2013. és 2019. évek között. A 2021. évtől kezdődően a kisadók tekintetében szigorítások léptek életbe. A két adózási módot választók számának alakulását az 1. ábra mutatja be.

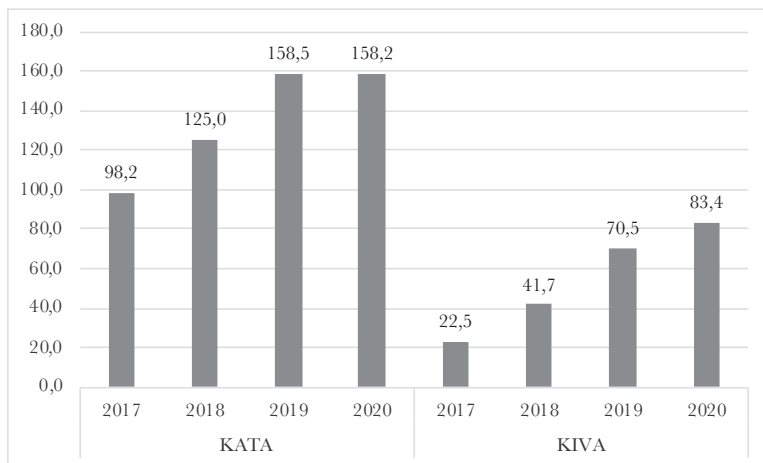
1. ábra: A KATA és KIVA adóalanyok számának alakulása a 2017-2020. években (fő)

Forrás: A NAV éves tevékenységéről szóló beszámolók

A KATA és a KIVA adóbevételek évenkénti alakulását a 2. számú ábra szemlélteti.

2. ábra: A KATA és a KIVA adóbevételek évenkénti alakulása a 2017-2020. években (Mrd ft)

Forrás: Magyarország éves központi költségvetéséről szóló törvény végrehajtásáról szóló törvények

Az ellenőrzés célja annak megállapítása volt, hogy a NAV kisadókkal (KATA, KIVA) kapcsolatos egyes tevékenységeinek (bejelentéshez, bevalláshoz, ellenőrzéshez, hátralékkézeléshez (adóbeszedéshez), behajthatatlan követelésekhez, adóalanyiség megszűnéséhez, panasz- és bejelentés kezeléshez kapcsolódó tevékenységek) szabályozottsága, valamint feladatellátása megfelelő volt-e. Az ellenőrzés kiterjedt a feladatok szabályszerű ellátását biztosító belső kontrollok kiépítettségének és működtetésének értékelésére, valamint a NAV egyéb feladatainak ellátására.

Az ellenőrzés az alábbi kérdésekre kereste a választ:

- A NAV szabályszerűen építette-e ki a kisadózó vállalkozások tételes adóját és a kisvállalati adózást választó kisadózókhoz kapcsolódó tevékenységeinek belső kontrolljait?
- A NAV szabályszerűen hajtotta-e végre a kisadózók adóival kapcsolatos ellenőrzési eljárásait?
- A NAV szabályszerűen járt-e el a kisadózók adótartozásainak végrehajtása során?
- A NAV szabályszerűen bírálta-e el a kisadózók panaszait?
- A NAV szabályszerűen hajtotta-e végre a bírósági megkeresések alapján foganatosított vagyonelkobzásokat?

Az ellenőrzés időszakát a Nemzeti Adó- és Vámhivatal KATA-val, KIVA-val kapcsolatos, és egyes egyéb feladatainak ellátásának alapjául szolgáló kontrollrendszer kialakítása tekintetében a 2017-2020. évek, a kisadózók adóival kapcsolatos ellenőrzési eljárások végrehajtása, a kisadózók adótartozásainak végrehajtása, a bírósági megkeresések alapján foganatosított vagyonelkobzások végrehajtása, a kisadózók panaszainak elbírálása tekintetében a 2019-2020 évek jelentették. Itt fontos kiemelni, hogy az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény megalkotásával az Országgyűlésnek célja volt

- átlátható és könnyen követhető szabályozási környezet megteremtése;
- az adóhatóság szolgáltató jellegének erősítése;
- az eljárási határidők és a jogorvoslati rend felülvizsgálatával ésszerű határidőn belül lezárható eljárások kialakítása;
- az adóhatóság rendelkezésére álló információk, adatok hatékonyabb felhasználásával az adózókkal a személyes kapcsolatfelvétel szükségessége esetköreinek szűkítése;
- az önkéntes jogkövetők támogatása kötelezettségeik teljesítésében, az adózók adminisztrációs terheinek csökkentése és adókötelezettségeik teljesítésének megkönnyítése.

E célok elérése érdekében az Országgyűlés a törvényben módosította az ellenőrzésre, a jogorvoslatra, valamint az adózókkal való kapcsolattartásra vonatkozó korábbi előírásokat.

A számvetőszéki ellenőrzés megállapításai megerősítették, hogy a Nemzeti Adó- és Vámhivatal kisadózó vállalkozások tételes adójához és a kisvállalati adózást választó kisadózókhöz kapcsolódó tevékenységeinek szabályozottsága követte a törvényi előírások módosításait. A NAV szabályszerűen járt el a kisadózók adóellenőrzései, valamint a hátralékok kezelése során.

Az ÁSZ ellenőrzés a bírósági megkeresések alapján foganatosított vagyonekbejárásokhoz kapcsolódó feladatokra vonatkozó belső szabályozás kialakítása, a kisadózók panaszairól nyilvántartás vezetése, valamint a vagyonekbejárások végrehajtása területén állapított meg hibákat, hiányosságokat, amelyek kiküszöbölése volt szükséges annak érdekében, hogy a Nemzeti Adó- és Vámhivatal kisadókkal kapcsolatos egyes tevékenységeinek szabályozottsága, és feladatellátásának szabályszerűsége biztosított legyen.

Az Állami Számvetősztől elnöke, figyelemfelhívó levélben ismertette a Nemzeti Adó- és Vámhivatal vezetőjével a feltárt hibákat, hiányosságokat. Ennek eredményeként intézkedés történt a behajthatatlan, elévült vagy ideiglenesen eredménytelen végrehajtással érintett adó-hátralékok kezelésére, a bírósági megkeresések alapján foganatosított vagyonekbejárásokhoz kapcsolódó feladatokra vonatkozó belső szabályozás kialakítása, valamint a vagyonekbejárások végrehajtása területén a feltárt hiányosságok megszüntetése érdekében. Az intézkedések hatására a kisadózó vállalkozások tételes adójához és a kisvállalati adózást választó kisadózókhöz kapcsolódóan a hátralékkezelési tevékenység szabályozásának és a kisadózók adótartozásai végrehajtásának szabályszerűsége jelentősen javult.

A NEMZETI ADÓ- ÉS VÁMHIVATAL TELJESÍTMÉNYÉNEK ELLENŐRZÉSE

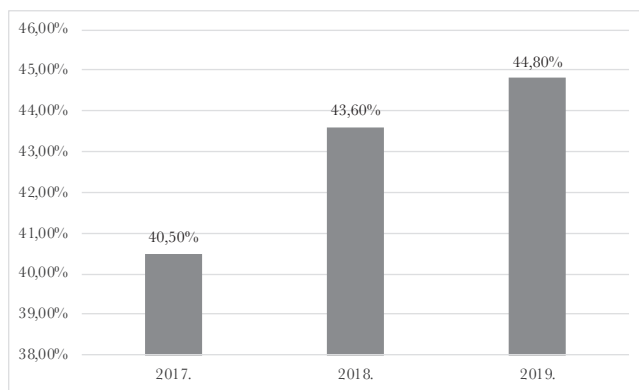
Az előzőekben ismertetett ellenőrzéshez kapcsolódóan, de a NAV valamennyi adónemre kiterjedően hajtott végre ÁSZ teljesítményellenőrzést, amelynek során azt értékelte, hogy a NAV adóztatási tevékenysége mennyiben járult hozzá az adóbevételek növekedéséhez, és azt, hogy a NAV adóztatási tevékenységéhez kapcsolódó feladatainak az ellátása eredményes volt-e. Konkrétan az ÁSZ az alábbi kérdésekre kereste a választ:

- A NAV adóztatási tevékenységével kapcsolatos feladatellátása hogyan járult hozzá az adóbevételek realizálásához, az adókötelezettségek teljesítéséhez?
- NAV milyen eszközökkel ösztönözte az adózók kötelezettségének teljesítését, a tudatos adózás erősítését?

Az ÁSZ azt állapította meg, hogy a NAV adóztatási tevékenysége során alkalmazott ösztönző eszközök hatására az adózók adóbevallási, adófizetési hajlandósága, magatartása javult. A hátralékkezelési tevékenység eredményes ellátása, a digitális eszközök bevezetése és alkalmazása, az adóhatósági ellenőrzési tevékenység eredményessége, az adózók kötelezettségének teljesítését ösztönző és a tudatos adózást erősítő intézkedések együttesen hozzájárultak a NAV által realizált adóbevételek 2017-2020 közötti 18,1%-os növekedéséhez. Az adóbevételek a koronavírus-járvány kedvezőtlen gazdasági hatásai ellenére 2019. évről 2020. évre 1,9%-kal növekedtek.

Az ÁSZ (2022a) megállapította a következőket (3.ábra). A NAV hátralékkezelési tevékenység teljesítményének mérése érdekében létrehozta a hátralék-megtérülési mutatót és meghatározta annak célértékét. Az előírt 30%-os célérték a 2017-2019 közötti időszakban teljesült.

3. ábra: A NAV hátralék-megtérülési mutatója

Forrás: ÁSZ (2022a): JELENTÉS A Nemzeti Adó- és Vámhivatal kisadózó vállalkozások tételes adójával és a kisvállalati adóval, valamint egyéb feladataival kapcsolatos tevékenységének ellenőrzése – Teljesítmény-ellenőrzés. 22009

Korábban az ÁSZ hiányosságokat állapított meg a NAV hátralékkezelési tevékenységét illetően. A mostani jelentés (ÁSZ, 2022a) már azt tartalmazza, hogy a NAV a hátralékkezelési tevékenység teljesítményének mérési feltételeként létrehozta a hátralék-megtérülési mutatót és meghatározta annak célértékét, amely a 2017-2019 közötti időszakban teljesült. A 2017-2019 közötti időszakban csökkent a NAV által nyilvántartott hátralékállomány összege (1216,3 milliárd forintról, 1172,1 milliárd forintra) és annak adóbevételekhez viszonyított aránya (9,1%-ról 7,5%-ra), valamint növekedett a fizetési felszólításokból realizált bevételek összege (49,7 milliárd forintról, 80,4 milliárd forintra).

A digitális eszközök közül az E-SZJA rendszer és az Elektronikus Árverési Felület bevezetésének eredménye kimutatható módon hozzájárult a NAV által realizált adóbevételek növekedéséhez. Az online pénztárgépek és az online számlázási rendszer alkalmazása a forgalmi adatok, az Elektronikus Közútiáruforgalom-ellenőrző Rendszer a felderített törvénysértésekhez, illetve szabálysértésekhez kapcsolódó eljárások számának alakulása alapján járult hozzá a gazdaság kifehérítéséhez, így a NAV által realizált adóbevételek növekedéséhez.

Az adóhatósági ellenőrzési tevékenység eredményességének értékeléséhez a 2017-2020 közötti időszakban a NAV által meghatározásra kerültek az elérni kívánt célok és célértékek, amelyek közül a NAV a 2020. évi célokat visszamérte, a kijelölt célértékeket teljesítette. Az adóhatósági ellenőrzési tevékenység eredményességét mutatja az ellenőrzések során megállapított nettó adókülönbök éves összegének növekedése, amelyeket a 2017-2020. években támogattak az elkészített ellenőrzési tervek, továbbá a 2017-2019 közötti időszakban emelkedő éves ellenőrzések.

Ugyanakkor az ÁSZ arra a következtetésre jutott, hogy az adóztatási tevékenységen belül a digitális eszközök tekintetében van még tere a teljesítményalapú feladatellátás fejlődésének. A teljesítménymérés feltételeinek digitális eszközökre történő kiterjesztésével ugyanis mérhetővé tehető a rendszerek bevezetésének és alkalmazásának eredményessége, hozzájárulásuk a NAV által realizált adóbevételek növekedéséhez. Az adóelkerülés visszaszorítása érdekében meghozott adóhatósági intézkedések eredményességének viszszaérthetőségét az adórés számítására vonatkozóan módszertan kidolgozása és mutató kialakítása támogathatja.

AZ ÖNKORMÁNYZATOK HELYI IPARÚZÉSI ADÓVAL KAPCSOLATOS TEVÉKENYSÉGÉNEK ELLENŐRZÉSE

Magyarország Alaptörvénye kimondja, hogy a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében helyi önkormányzatok működnek hazánkban. Az önkormányzatok alapvető feladata a helyi közszolgáltatások folyamatos biztosítása, ehhez pedig fontos, hogy fenntartható költségvetéssel rendelkezzenek. A feladatnak a helyi sajátosságokhoz és igényekhez igazítható ellátása elengedhetetlenné teszi az önkormányzatok önálló gazdálkodásának a megteremtését, aminek egyik eszköze a helyi adók rendszere. Az Alaptörvény rögzíti, hogy a helyi önkormányzatok a törvények keretei között döntenek a helyi adók fajtájáról és mértékéről.

A helyi adózást érintő kérdések nagy társadalmi relevanciával bírnak, hiszen az önkormányzatok gazdálkodásában – mind társadalompolitikai jelentősége, mind volumene miatt – összességében fontos szerepet tölt be a helyi adóztatás. Olyannyira igaz az önkormányzati tevékenységek által az emberek mindennapjaiban betöltött szerepe, hogy a 2011. évre, az azt megelőző évek következményeként, a nagy számú eladósodott önkormányzatokat kénytelen volt a központi költségvetés az adósságaikat átvállalva megmenteni, hogy a helyi önkormányzatok pénzügyi stabilitását helyreállítsák. Ezt a témakört részletesen feldolgozta Bethlendi és Lentner (2018). Az önkormányzatok költségvetési bevételeinek mint egy egyharmadát tették ki a helyi adókból származó bevételek 2019-ben. Az önkormányzatok által beszedett helyi adók (2019-ben közel 1000 milliárd Ft) ugyanakkor kiadás formájában nem jelennek meg a vállalkozások költségvetésében (ÁSZ elemzés, 2021). A helyi iparűzési adó összességében jóval nagyobb (másfél, illetve két és félszeres, lásd: 3. táblázat) befizetési kötelezettséget jelentett 2019-ben a vállalkozások számára, mint a központi költségvetésbe befizetett társasági nyereség adójuk.

3. táblázat: *Helyi iparűzési adó és társasági adó 2019–2021*

Év	2019	2020	2021
Helyi iparűzési adó	788 308	729 000	754 982
Társasági adó	303 311	406 525	557 985

Forrás: KSH (2022), adatok millió forintban

Az adóztatással kapcsolatos feladatokat azonban nemcsak a NAV lát el, hanem az önkormányzatoknak és az önkormányzati adóhatóságoknak is van feladatuk a helyi adók tekintetében. E területen is rendszeresen végzett az ÁSZ ellenőrzéseket (ÁSZ 18081 és ÁSZ 19017 jelentések), amelyek korábban is számos hiányosságot tártak fel, ezért indokolt volt újabb ellenőrzés elvégzése. A helyi adózást érintő kérdések nagy társadalmi jelentőséggel bírnak, hiszen az önkormányzatok gazdálkodásában fontos szerepet tölt be a helyi adóztatás. Jól mutatja ezt az is, hogy az önkormányzatok saját bevételeinek jelentős része az iparűzési adókból és a vagyonszármazékokból tevődik össze (Bethlendi et al., 2021). Ez sokrétű, szakértelmet igénylő feladat, amely magában foglalja

- az önkormányzat részéről az adó mértékének meghatározását, és az adókedvezmények, adómentességek megállapítását,
- a jegyző, mint önkormányzati adóhatóság részéről az adó beszedését, az adóellenőrzést és a hátralékok behajtását.

Minden érintett érdeke, hogy ez az adóztatási tevékenység összhangban legyen a jogszabályi előírásokkal, biztosítsa az önkormányzat feladatellátáshoz szükséges bevételeket, emellett a helyben működő vállalkozások fennmaradása és a lakosság fizetőképessége is biztosított legyen (Németh, 2020). Emellett mind az önkormányzat, mind az adózók szempontjából lényeges, hogy az önkormányzati adóhatóság a helyi adókkal kapcsolatos adóigazgatási tevékenységét minden érintett számára azonos módon, befolyástól mentesen végezze.

A helyi adók alkalmazásának lehetőségével a települési önkormányzatok 99,3%-a élt 2019-ben. Az önkormányzatok költségvetési bevételeinek mintegy egyharmadát tették ki a helyi adókból származó bevételek. A helyi adóbevételeken belül a legnagyobb súlyt (közel 80%-ot) a helyi iparűzési adó képviselte. Ezért az ÁSZ ellenőrzésének célja az önkormányzatok adóztatási tevékenységén belül az iparűzési adóval kapcsolatos tevékenység szabályszerűségének, eredményességének és hatékonyságának az értékelése volt.

Az ellenőrzést kihívás elé állította, hogy Magyarországon 2865 önkormányzati adóhatóság működik, ennyinek az egyedi ellenőrzéséhez nem volt az ÁSZ-nak kapacitása, de akkora megtérülése sem, mivel a cél sem az egyedi hiányosságok feltárása volt, hanem az egész rendszer működésének megfelelőségét és eredményességét tűzte ki célul. Erre szakmai megoldást az ellenőrzött szervezetek statisztikai reprezentativitásnak megfelelő kiválasztása jelentí, mivel a reprezentativitást biztosító módon kiválasztott mintasokaságra tett megállapítások a teljes sokaságra kivetíthetők.

Az ellenőrzött szervezetek kiválasztásánál a kiinduló pont az volt, hogy a beszedett adók szempontjából is megkülönböztethetünk kisebb és nagyobb önkormányzatokat. Az összes

magyarországi helyi iparüzési adó bevétel 80 százalékaival 121 önkormányzat rendelkezett, míg a fennmaradó 20 százalék 2744 önkormányzat között oszlott meg. A statisztikai számítások azt az eredményt hozták, hogy az első csoportból 36, a másodikból pedig 30 önkormányzat és a hozzá tartozó önkormányzati adóhatóság véletlenszerű kiválasztásával a reprezentativitás a két csoportra külön-külön biztosítható. Ez azt jelentette, hogy a két csoportra külön-külön lehetett kivetíthető megállapításokat tenni. Természetesen, ha a két csoportra tett megállapítások azonosak voltak, akkor azokat a teljes körre ki lehetett vetíteni.

A fentiek figyelembevételével az ellenőrzési jelentés az iparüzési adóbevételekkel rendelkező, összesen 2865 önkormányzatra és önkormányzati adóhatóságra vonatkozó reprezentatív értékelésként az alábbi megállapításokat tette (ÁSZ 2022b):

- Az adózás kereteit az önkormányzatok 2018-2020. években a törvényi előírásokkal összhangban alakították ki, az adórendeletben a jogszabályi előírásokat betartva döntöttek a helyi iparüzési adó mértékéről, az adókedvezményekről és mentességekről.
- Az adóigazgatási szabályokat a helyi iparüzési adó beszedéséhez az önkormányzati adóhatóságok 2018-2020. években nem határozták meg. Az adóigazgatás során ellátandó feladatok rögzítése, ezekhez kapcsolódóan az adóhatóságnál a felelőségek és a folyamatok meghatározása a helyi iparüzési adó beszedésének alapvető feltétele. Ezek hiánya kockázatot jelent az önkormányzati adóhatóságnál a helyi iparüzési adóval kapcsolatos feladatok maradéktalan és szabályos ellátására, továbbá arra, hogy az adóigazgatási tevékenységét minden érintett számára azonos módon, befolyástól mentesen végezze.
- A bevallási kötelezettségüket nem teljesítő adózókat az önkormányzati adóhatóságok jogszabályi előírás ellenére nem hívták fel vagy nem szabályszerűen hívták fel a bevallási kötelezettségük jogszerű teljesítésére 2018-2020. években. Ezáltal az adóhatóságok nem gondoskodtak a képviselő-testület által elfogadott adórendeletben foglaltak érvényre juttatásáról, és arról, hogy a helyi iparüzési adó bevételek az önkormányzati feladatok ellátásához rendelkezésre álljanak. Adóellenőrzést nem végeztek az önkormányzati adóhatóságok, annak ellenére, hogy a jogszabályban biztosított ellenőrzési jogkör gyakorlása hozzájárulhat a helyi iparüzési adóhoz kapcsolódó adózói kötelezettségek teljesítésének erősítéséhez és a helyi adóból származó bevételek realizálásához.

A számvetőségi ellenőrzésnek a teljesítményellenőrzési része azt értékelte, hogy az önkormányzati adóhatóság tevékenysége hozzájárult-e a helyi iparüzési adóbevételek realizálásához, az adókötelezettségek teljesítéséhez. Ez az ellenőrzés is a teljes sokaságra kivetíthető értékelés megfogalmazását tette lehetővé. Eszerint

- az önkormányzatok adóhatósági tevékenységük keretében az adóbevételek minél eredményesebb teljesülését ellenőrzés lefolytatásával, támogató eljárás keretében az adózók önellenőrzésre történő ösztönzésével, a hibák, hiányosságok orvoslása érdekében az adózót érintő felhívással, továbbá az adózók kérelme alapján fizetési kedvezmény biztosításával és végrehajtási cselekmények lefolytatásával mozdíthatták elő.
- az értékelt 2018-2020. időszakban a helyi iparüzési adóval kapcsolatos tevékenységgel kapcsolatban jellemző volt, az önkormányzati adóhatóságok nem határoztak meg célokat, elvárásokat, ily módon nem járultak hozzá a helyi iparüzési adóbevételek

teljesítésének eredményességéhez. Az önkormányzati adóhatóságok a helyi iparűzési adó vonatkozásában jellemzően nem végeztek kockázatelemzési tevékenységet, ellenőrzési tevékenységet.

- az önkormányzati adóhatóságok a helyi iparűzési adóval kapcsolatos tevékenységük ellátásához a humán erőforrást biztosították.

Az adóhatósági tevékenység keretében rendelkezésre álló eszközök közül a nagyobb helyi iparűzési adó bevétellel rendelkező önkormányzati adóhatóságok fizetési kedvezmény biztosításával és hátralékkezelési tevékenység keretében végrehajtási cselekménnyel mozdították elő az adóbevételek realizálását, az adóbevételek teljesítését. A fizetési kedvezményt biztosító önkormányzati adóhatóságok negyede esetében tevékenységük eredményessége kis mértékben erősödött az ellenőrzött időszakban. A végrehajtási cselekményt foganatosító önkormányzatok kevesebb, mint felénél erősödött az eredményesség a 2018. és 2019. év viszonylatában, mely arány kis mértékben emelkedett a 2020. évben. A kisebb helyi iparűzési adó bevétellel rendelkező önkormányzati adóhatóságok végrehajtási cselekménnyel nem támogatták az adóbevételek realizálását.

Az ellenőrzésben feltárt tények alapján az Állami Számvevőszék az alábbi következtetéseket fogalmazta meg (ÁSZ 2022b):

- Betöltötték szerepüket az önkormányzatok a helyi iparűzési adózás kereteinek kialakítása tekintetében. A helyi iparűzési adót kivető önkormányzatok törvényesen éltek az Alaptörvényben foglalt lehetőséggel, amely szerint a helyi önkormányzatok a törvények keretei között döntenek a helyi adók fajtájáról és mértékéről.
- Nem töltötték be a szerepüket az önkormányzati adóhatóságok a helyi iparűzési adóhoz kapcsolódó adóigazgatási tevékenységek tekintetében. Az önkormányzati adóhatóságok tevékenységében feltárt hiányosságok kockázatot jelentenek a képviselő-testületek által megállapított helyi iparűzési adó és a kapcsolódó mulasztási bírság bevételek beszedésére és rendelkezésre állására az önkormányzati feladatok ellátásához. Emellett a feltárt hiányosságok kockázatot jelentenek arra is, hogy az önkormányzati adóhatóságok a helyi adókkal kapcsolatos adóigazgatási tevékenységüket az integritás elvű feladatellátást szem előtt tartva, minden érintett számára azonos módon, befolyástól mentesen végezzék.
- Az önkormányzati adóhatóságok nem tettek meg mindent annak érdekében, hogy a rendelkezésükre álló eszközök eredményes felhasználása által a helyi iparűzési adó bevételeket realizálják. Az önkormányzatok az adóhatósági tevékenységgel kapcsolatos feladatellátásuk során a 2018-2020. években jellemző fizetési kedvezmények biztosításán és hátralékkezelési tevékenységen túl, további eszközök alkalmazása – kockázatelemzés, ellenőrzés és támogató eljárás lefolytatása – a helyi iparűzési adóbevételek eredményesebb beszedését eredményezhette volna. A helyi iparűzési adóból származó bevételek realizálása az önkormányzati feladatok finanszírozása szempontjából volt lényeges.
- Továbbfejlesztésre javasolt a végrehajtás kontrolljainak kiépítése mivel az ellenőrzött területen a belső irányítási és kontrollrendszer nem épült ki, nem biztosította a feladatok szabályszerű és eredményes végrehajtását.

Végül is indokolt lehet, az ellenőrzési tapasztalatok alapján, a helyi iparüzési adóhoz kapcsolódó adóigazgatási tevékenységek rendszerszintű felülvizsgálata. Más megközelítésből, egyes szakértők szintén a helyi adóigazgatási tevékenység végrehajtásának átfogó átalakítását vetik fel, bővítve a helyi hatóságok tevékenységi körét (Deli, 2016). Majd javasolt a szakaszos átalakítása a célszerű és eredményes, Alaptörvény szerinti, közpénzügyi gazdálkodás rendszerszintű javítása érdekében.

A 2023. évi központi költségvetés tervezet már a politikai stabilitásra alapozott, cselekvő-képes kormányzásra épít, egy magas gazdasági növekedési rátát feltételezve. „A költségvetés-törvény-javaslat a külső kockázatokat tartalékok létrehozásával kezeli, melyek értékelésünk szerint elégségesek a jelenleg számszerűsíthető kockázatok kezeléséhez. A törvényjavaslat nem tartalmaz tartalék-előirányzatokat arra az esetre, ha a makrogazdasági folyamatok a prognosztizálttól lényegesen kedvezőtlenebbek lesznek, és emiatt negatív kockázatok jelennek meg a költségvetési hiány alakulására nézve. Ugyanakkor az államadósság-mutató 2,3 százalékpontos előirányzott csökkentése az államadósság-szabály érvényesülése szempontjából egyféle implicit tartalékot jelent, mivel az államadósság-szabály a tervezett államadósság mellett még a GDP 2,4 százalékos növekedése esetén is teljesülne. A prognosztizáltnál kedvezőbb gazdasági növekedés esetére pedig a Költségvetési Tanács kezdeményezését elfogadva a törvényjavaslat előírja, hogy az ebből származó többletbevételeket a költségvetési egyenleg javítására kell fordítani. Mindez azt jelenti, hogy a gazdasági növekedés széles, 2,4 százalékponttól akár 5-6 százalékpontig tartó sávjában is változatlan maradhat a költségvetési politika, és így tényleg stabil igazodási pontot jelent a háztartások, a vállalkozások, de még a költségvetési szervek számára is”.

2022 októberében azt látjuk, hogy jelentősen romló gazdasági növekedési kilátások és magas infláció mellett egy újragondolt rezilienciát kell megterveznie a központi kormányzatnak, szinte hadigazdálkodási körülmények között. Döntő tényező lehet a kormányzati hatékony és rugalmas döntési és végrehajtási képesség mellett, az egyszerűbb és eredményes adóztatási feltételekkel támogatott, motivált vállalkozások és munkavállalók, akik jogkövetően egyre nagyobb arányban fizethetik meg csökkentett adóterheiket a krízis idején.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁSZ (2018): *JELENTÉS Önkormányzatok pénzügyi monitoring alapján végzett ellenőrzése – A nagyközségi önkormányzatok gazdálkodásának fenntarthatósága*. 18081: <https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/jelentes/2018/18081.pdf?download=true>
- ÁSZ (2019): *JELENTÉS Önkormányzatok pénzügyi monitoring alapján végzett ellenőrzése – A városi önkormányzatok gazdálkodásának fenntarthatósága*. 19017: <https://www.asz.hu/storage/files/files/jelentes/2019/19017.pdf?download=true>
- ÁSZ (2022a): *JELENTÉS A Nemzeti Adó- és Vámhivatal kisadózó vállalkozások tételes adójával és a kisvállalati adóval, valamint egyéb feladataival kapcsolatos tevékenységének ellenőrzése – Teljesítmény-ellenőrzés*. 22009: <https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/jelentes/2022/22009.pdf?download=true>
- ÁSZ (2022b): *JELENTÉS Önkormányzatok ellenőrzése Az önkormányzatok helyi iparüzési adóval kapcsolatos tevékenységének ellenőrzése*. 22038: <https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/jelentes/2022/22038.pdf?download=true>
- Bethlendi András – Lentner Csaba (2018): Substantial Fiscal Consolidation: The Hungarian Path from Crisis to Fiscal Sustainability in Light of International Experiences. *Sustainability* 10: 9 Paper: 2978, 16

- Bethlendi András – Lentner Csaba – Nagy László (2021): A hazai önkormányzati gazdálkodás fenntarthatósága. *Statisztikai Szemle*. 99. évfolyam 6. szám
- Deli Lajos (2016): *Gondolatok a helyi adózási rendszerről*. 2016-05-17 XVIII. évfolyam, 2. lapszám. <https://jegyzo.hu/gondolatok-a-helyi-adozasi-rendszerrol/>
- Domokos László (2010): Az előrelátást nehezítő átláthatatlanság a költségvetés tervezésében és végrehajtásában. *Pénzügyi Szemle*. 2010, 4. 713-719.
- Domokos László (2020): Expozé a Magyarország 2021. évi központi költségvetéséről szóló törvényjavaslat parlamenti vitájában, 2020.
- Domokos László – Pulay Gyula (2020): A válságkezelés értékelésének kritériumrendszere. In: Parragh Bianka – Kis Norbert (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése I. – A koronavírus-válság kezelésének első eredményei*. 2. fejezet, 85-87. Ludovika Egyetem Kiadó, Budapest.
- Hofmeister László (2021): *A mikro-, kis- és középvállalkozások adózásáról*. ÁSZ. https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/ET2112_Kisad_k_ET_1020_m_d_sszeft_z_tt_SKO.pdf?download=true
- Janik József (2021): *A költségvetési politika COVID-19 járvány alatti alakulása különös tekintettel az ÁFA és az SZJA politikára*. ÁSZ. 33-34. <https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/E2110.pdf?download=true>
- Lentner Csaba (2019): *Önkormányzati Pénz- és Vagyongazdálkodás*. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó (2019), 167. p.
- Németh Tamás (2020): *Jelentős bevételt képeznek – mindent az iparüzési adóról*. *Pénzügyi szemle hivatalos weboldala*. <https://www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-cloadasok/jelentos-bevetelt-kepeznek-mindent-az-iparuzesi-adorol>
- Németh Ildikó– Halkóné Berkó Katalin (2021): *A helyi önkormányzatok adóztatási tevékenysége*. ÁSZ. https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/helyi_onkormanyzatok_adoztatasi_tevékenysége_20210323.pdf?download=true
- Pulay Gyula – Simon József (2019): A költségvetés végrehajtásának rugalmasságát értékelte az ÁSZ elemzésében. *Pénzügyi Szemle Online*: <https://www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-cloadasok/a-koltsegtetes-vegrehajtasanak-rugalmassagat-ertekelte-az-asz-elemzeseben>
- Pulay Gyula – Simon József – Kisapáti Angéla (2020): A költségvetés rezilienciája alapesetben és külső sokk idején. *Polgári Szemle*, (2020), 1-3. 57-77.

EGYÉB HIVATKOZÁSOK

- Az áfarésre vonatkozó adatok: <https://op.europa.eu/o/opportal-service/download-handler?identifier=bd27de7e-5323-11ec-91ac-01aa75ed71a1&format=pdf&language=en&productionSystem=cellar&part=#page47>
- Társasági adóra vonatkozó adatok: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qse006h.html
- Helyi iparüzési adó: https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0028.html
- Az Állami Számvevőszék elnökének Országgyűlésben elhangzott beszéde, 14. ülésnap (2022.06.22.), 6. felszólalás: https://www.parlament.hu/web/guest/iromanyok-egyszerusített-lekerdezes?p_p_id=hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=SwOfhCnM&_hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcp1s1%2Fogy_naplo_naplo_fadat%3Fp_ckl%3D42%26p_uln%3D14%26p_felsz%3D6%26p_szoveg%3D%26p_felszig%3D6

Csiszárik-Kocsir Ágnes

Pénzügyi tudatosság a bankválasztásban – az ügyfélpreferenciák változása a pandémia hatására

Financial Awareness in Bank Selection – Changes in Customer Preferences Due to the Pandemic

Összefoglalás

A pénzügyi kultúra fogalma, fontossága napjaink és a közelmúlt örökzöld témája. A pénzügyi tudás és tudatosság az élet minden területén szükséges, hiszen nélküle nem hozhatók racionális döntések. Minden döntésünknek van pénzügyi vonatkozása, így a helytelen döntések anyagi áldozattal járnak, így nemcsak a bankszámla típus megválasztásánál, vagy a hitelfelvételnél fontosak a pénzügyi kompetenciák. A közelmúlt válságai világosan rámutattak arra, hogy mekkora károkat tud okozni a pénzügyi műveltség és tudatosság hiánya, milyen pusztítást tudnak véghez vinni a felelőtlen pénzügyi döntések révén kialakuló események. A pénzügyi tudatosság és tudás hiánya hatalmas károkat okoz a gazdaságban, felelőtlen pénzügyi döntésekhez vezet, mélyíti a társadalmi leszakadást és a szegénységet, évekre kivetítve, vagy akár generációkra áthárítva ezek megoldását. Mindez tökéletesen kirajzolódott a 2008-as válságot követően, a sorozatosan és meggondolatlanul felvett hiteltermékek bedőlésével. Több, mint tíz év elteltével számos kutatás készült és tanulmány íródott a pénzügyi kultúra fejlesztése érdekében (Németh, 2017), de ezek jellemzően a „íróasztalok fiókaiban” landoltak, érdemi előrelépés még mindig csak elszórtan látható és tapasztalható. A közoktatás még a mai napon sincs felkészülve a pénzügyi ismeretek hatékony átadására, a valóban szükséges kompetenciák kialakítására. A pénzügyi ismeretek hiányát a koronavírus járvány hatására kialakult válság is bizonyította. A váratlan és sosem látott lezárások új aspektusaira világítottak rá a pénzügyi kultúrának. Az otthonról intézhető pénzügyek előtérbe kerülése alapján ártértékelődtek a korábbi pénzügyi (beleértve a banki szolgáltató választást is) döntések. A tanulmány célja, hogy megmutassa a bankválasztási preferenciákat a pénzügyi kultúra függvényében a koronavírus válság előtt és után rávilágítva az ügyfélmegtartás szempontjából legfontosabb tényezőkre egy primer kutatás eredményei alapján.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E50, G21, G53

Kulcsszavak: pénzügyi kultúra, pénzügyi tudatosság, pénzügyi szocializáció, generációs aspektusok, bankválasztás

DR. HABIL. CSISZÁRIK-KOCSIR ÁGNES, Óbudai Egyetem, egyetemi docens (kocsir.agnes@uni-obuda.hu).

Summary

The concept and importance of financial literacy is an evergreen topic of today and the recent past. Financial knowledge and awareness are necessary in all aspects of life, without it no rational decisions can be made. Every decision we make has a financial implication, wrong decisions have a financial cost, so it is not only when choosing the type of bank account or taking out a loan that financial literacy is important. Recent crises have clearly shown the damage that a lack of financial literacy and awareness can cause, and the devastation that can be wreaked by irresponsible financial decisions. The lack of financial literacy and knowledge causes enormous damage to the economy, leads to irresponsible financial decisions, deepens social exclusion and poverty, and can be passed on for years or even generations to solve. All this was perfectly illustrated after the 2008 crisis, with the collapse of a series of recklessly taken out credit products. More than ten years on, numerous research and studies have been written to improve financial literacy (Németh, 2017), but these have typically ended up in 'desk drawers', with substantial progress still only scattered visibly and experienced. Even today, public education is still not equipped to effectively impart financial literacy and to develop the competences that are really needed. The lack of financial literacy was also demonstrated by the crisis that emerged in the wake of the coronavirus epidemic. Unexpected and unforeseen closures have highlighted new aspects of financial culture. The rise of home-based finances has led to a reassessment of previous financial decisions (including the choice of banking service provider). The objective of this paper is to show bank choice preferences as a function of financial culture before and after the crisis by highlighting the most important factors for customer retention based on the results of a primary research.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: E50, G21, G53

Keywords: Financial culture, financial awareness, financial socialization, generational aspects, bank choice

BEVEZETÉS

A pénzügyi döntések olyan, a pénzügyi instrumentumokkal és monetáris eszközökkel kapcsolatos döntéseket jelentenek, amelyek stabil pénzügyi tudásra építenek. A mai kor *homo oeconomicusa*-nak a klasszikus jellemzők alapján képesnek kellene lennie erre racionális és normatív módon egyaránt, a tankönyvi és elméleti felvetések mentén. A való élet hétköznapi *homo sapiense* azonban csak korlátozott racionalitással bír az ismeretek és a tudás hiánya vagy korlátozott volta miatt. E korlátozott racionalitásnak azonban következményei vannak a hétköznapi életben, a napi szintű döntések során is. A pénzügyi szocializáció, így a pénzügyi kultúra korlátozott szintje vagy hiánya miatt nem érnek célba azok az információk, amelyek a racionális döntésekhez szükségesek, amihez negatívan párosul az ilyen jellegű információk iránti igény csekély volta és a motiváció hiánya is. A modern kor egyik legnagyobb válsága, a 2008-as válság felhívta a figyelmet a pénzügyi

ismeretek fontosságára. Számos tanulmány és kutatás bizonyította, hogy a válság hossz-
szas elhúzódásában fontos szerepet játszott a pénzügyi ismeretek alacsony színvonala és
a pénzügyi kultúra hiánya (Kovács–Sütő, 2020). A pénzügyi tudatosság nélkülözésével
meghozott pénzügyi döntések miatt, a profithajhász banki gyakorlatoknak köszönhetően
számos pénzügyi intézmény került csődközei állapotba, a bedőlés és a megszűnés hatá-
rára. A kialakult krízis miatt a kormányzatok a helyzetet olyan megoldásokkal próbálták
megoldani, melyek a piacok stabilizálását célozták meg, de egyben a bankrendszerbe
vetett bizalmat rombolták. A gazdasági válság után több mint tíz évvel egyre fontosabbá,
mintegy az életünk részévé vált a pénzügy, a pénz és a hozzá kapcsolódó ismeretanyag
birtoklása. Ennek ellenére a nemzetközi összehasonlításban még mindig elmaradt a
magyar háztartási és vállalati szféra elméleti és gyakorlati pénzügyi tudása (Bárczi–Zé-
man, 2015).

A FinTech cégek megjelenése olyan innovációra sarkallja a bankokat, amelyek
a bankolás kényelmi elemeit, digitális támogatását célozzák meg. A 2000-es évekig
a bankszektor a leginnovatívabb szektorok közé tartozott, amely megmutatkozott a
digitalizációban, a digitális megoldások széles körű alkalmazásában, az ügyfélélmény és
a kényelmi szolgáltatások nyújtásában. Az ezredfordulót követő digitális forradalom, a
Tech cégek, a Fintech cégek megjelenése azonban háttérbe szorította a hagyományos
bankokat, amelyet csak tetőzött a válság miatti forrás- és likviditáshiány. Több kutatás is
bizonyítja, hogy a bankok fő célja ezen időszakban a károk enyhítése volt (de Grauwe,
2008; Calomiris, 2010), kevésbé az innováció és az újítás, mely hatalmas versenyhátrányt
eredményezett. A veszteségek minimalizálása, a sorozatosan bedőlő hitelek kimentése
elvette az energiát az innovációtól, teret adva az innovációra hajlandó és képes FinTech
cégeknek. A FinTech cégek olyan általános banki szolgáltatások piacára is betörték, mint
a számlavezetés, a fizetési szolgáltatások, de megfigyelhetők a befektetések, a hitelek és a
biztosítások terén is. A napi szintű megújulásra képes FinTech cégekkel a hagyományos
bankrendszernek nehéz felvenni a lépést. A bankrendszer egy nagyon szigorúan és
széleskörűen szabályozott szektor, ami merevebb működést és cselekvést eredményez,
szemben az agilis versenytársaikkal. Éppen ezért a bankrendszer a válság hatásainak
kiheverése után újabb megpróbáltatás elé nézett, fel kellett vennie a versenyt a FinTech
cégekkel. A bankok által megvalósított innovatív megoldások a piaci változásokat követik
le, de rugalmatlanabban és késve teszik azt a versenyt diktáló társaikkal szemben. Ezért
fontos tevékenység lett az ügyfélszegmentálás, az egyedi szolgáltatási kínálat kialakítása,
az időt megtakarító digitálisan intézhető ügyletek körének bővítése, a banki várakozási
idő rövidítése annak érdekében, hogy ki tudják szolgálni azokat az ügyfélelvárásokat,
melyeket a kliensek támasztanak velük szemben (Baranyi–Széles, 2008).

A fent leírtakra a 2020-ban eszkalálódott koronavírus járvány, az azt követő lezá-
rások, szigorítások csak még inkább ráerősítettek. Jelen tanulmány is e kérdéskört járja
körbe, arra keresi a választ, hogy melyek azok a tényezők, melyek szerepet játszanak a
bankválasztásban, milyen tényezők alapján választanak bankot az egyes ügyfélcsoportok,
rávilágítva a főbb kapcsolatokra, befolyásoló tényezőkre.

A PÉNZÜGYI KULTÚRA SOKSZÍNŰ MEGKÖZELÍTÉSE AZ EZREDFORDULÓTÓL NAPJAINKIG

Az egyének kulturális jellemzői a tanulás és a szocializáció révén alakulnak ki. Nincs ez más-képp a pénzügyi kultúra, a pénzügyekhez való hozzáállás kapcsán sem. Ahhoz, hogy egy viselkedési minta a kultúra részévé váljon, több tízéves távlatokban kell gondolkodni. E fo-lyamatban nagyon fontos szerep jut a családnak. Ahogy azt több kutatás is bizonyította, a fiatalabb generáció a pénzzel való bánásmódot, a hozzáállást, attitűdöt, kockázat-vállalási hajlandóságot a szülőktől veszik át, a család a mérvadó ezen információk beszerzése, az atti-tűdők kialakulása kapcsán (Német et al., 2015). Mindezek alapján a pénzügyi kultúra kapcsán elsőként a pénzügyi szocializáció fogalmát kell tisztázni. A pénzügyi szocializáció az a képes-ség, mely lehetővé teszi, hogy az egyén a pénzügyi ismereteihez, készségéhez és képességéhez hozzájáruló valamennyi releváns elméleti, viselkedési, érzelmi és tárgyi információhoz hoz-zájusson. Ennek legfőbb forrása a család, a rokonok, a barátok köre, kiegészítve a szakmai szervezetekkel és oktatási intézményekkel (Tezel, 2015). A fenti listát kiegészíti a média befo-lyásoló hatása is (Koonce et al., 2008). Az örökölt minták beépülve a pénzügyi döntésekbe alakítják az egyének pénzhez való hozzáállását, a pénzügyi kérdések kezelését, ami testet ölt a bankügyletekhez való hozzáállásban és a pénzkezelésben egyaránt. A pénzügyi tapasztalatra alapozva alakulnak ki az egyénekben a bizonyos ingerekre adott válaszok, melyek tovább erősítik a pénzügyi szocializáció fontosságát (Schmitt, 1999). Gutter és szerzőtársai (2010) írásukban azt hangsúlyozzák, hogy az egyének a társadalomban tesznek szert a pénzügyi készségekre, onnan tanulják azt meg, így akivel együtt élnek, az lesz a mérvadó minta.

A válságot megelőző pénzhiány, a források korlátlanak hitt volta miatt úgy szocializá-lódtak bizonyos korosztályok, hogy nem tanulták meg a pénz értékét. Nem ismerték meg az értékét, hiszen az az üzenet érkezett hozzájuk minden csatornáról, hogy a kívánt jólét hitelfelvétellel elérhető. Ezt látva a válság előtt Johnson és Sherraden (2007) már felhívták a figyelmet arra, hogy célszerű lenne a fiatalabb nemzedéket is bevonni a pénzügyi folyamatok előkészületébe az oktatási rendszer révén, vagy a családi költségvetés tervezésekor. Hasonló véleményen volt már korábban Osana szerzőtársaival (2003). Úgy vélték, hogy ezáltal na-gyobb felelősségtudat alakul ki a fiatalokban.

Ha a pénzügyi kultúra egységes definícióját szeretnénk megvizsgálni, akkor fontos leszö-gezni, hogy annak mindenki által elfogadott, és minden aspektust tartalmazó megfogalma-zása nem létezik. A pénzügyi kultúrát a Magyar Nemzeti Bank és az akkori Pénzügyi Szer-vezetek Állami Felügyelete által a pénzügyi kultúra fejlesztésére, a válságot megelőzően 2008 áprilisában kötött megállapodás úgy definiálja, mint „*a pénzügyi ismeretek és készségek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, fel-mérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit*”. Az idézett definíciót számos elemmel bővítette a válság, és az annak következtében kialakult recesszió.

Atkinson és Messy (2012) a pénzügyi kultúrát olyan ismeretek, készségek, képességek, attitűdök és viselkedésminták együtteseként definiálták, melyek elengedhetetlenek a helyes pénzügyi döntésekhez egyéni és társadalmi szinten egyaránt. Béres és Huzdik (2012) szerint

a pénzügyi kultúra a pénzügyi tudást (pénzügyi ismeretek), a pénzügyekben való jártasságot és tapasztalatot, a pénzügyi készségeket és a pénzügyi tudatosságot egyaránt jelenti, valamint ezek együttes jelenléte mellett értelmezendő. Kholiah és Iramani (2013) a pénzügyi kultúra fogalmát magatartásbeli aspektusból definiálta. Véleményük szerint az az egyén napi pénzügyekhez való hozzáállásában fogható meg (pénzügyi tervezés, költségvetés készítés, ellenőrzés, pénzfelhasználás, pénzkezelés és megtakarítások).

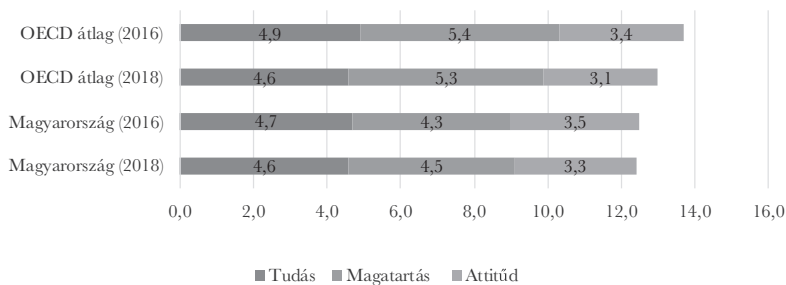
Luksander és szerzőtársai (2014) véleménye alapján a pénzügyi kultúrát a pénzügyi információk feldolgozásának, valamint a helyes pénzügyi döntések meghozatalának képességeként definiálják, így a pénzügyi kultúra lényege olyan ismeretanyag együttese, mely által az egyén képes az élethosszig tartó pénzügyi jólétének maximalizálására. Süge (2010) szerint a pénzügyi kultúra fogalmába beletartozik minden olyan tényező, mely segíthet az embereknek a pénzügyi kérdésekben való eligazodásban, ezzel anyagi jólétet teremtvé számukra. Amagir szerzőtársaival (2018) a pénzügyi kultúrát három tényező együtteseként definiálja. Szerintük az az ismeret, a viselkedési minták, valamint az attitűdök együtteseként definiálható. A pénzügyi kultúra és a pénzügyekhez való hozzáállás egyes tényezőit is másképp definiálják a szerzők viselkedésközgazdaságtani aspektusból. Mien és Thao (2015) szerint a pénzügyi viselkedést az attitűd, az ismeretek és a külső kontroll határozza meg. Mindezek alapján megalkotott modellünkben (Csiszárík-Kocsir, 2018; Csiszárík-Kocsir et al., 2016; 2021; Garai-Fodor et al., 2018a; 2018b; Sági et al., 2020) a pénzügyi műveltséget három tényező kombinációjaként értelmezzük.

A pénzügyi kultúra tekintetében elmondható, hogy az mindenképpen olyan képességek, készségek, tudásbeli és viselkedésbeli tényezők kombinációja, mellyel az egyén jóléte és jólléte növekszik, biztonságérzete javul, és melyek segítségével racionális döntések meghozatalára válik képessé. Abban egyetértés van a szakmán belül, hogy a pénzügyi kultúra tekintetében meghatározó a pénzügyi szocializáció, így megkerülhetetlen az oktatás. Ennek befolyásoló szerepét is hivatott vizsgálni jelen tanulmány. Ezért is fogalmazza meg Grifoni és Messy (2012) a fogalom lényegét mint napjainkban nélkülözhetetlen készséget.

Az egyéneknek és a háztartásoknak ma már több ismeretre van szükségük, mint ezelőtt néhány évvel (Lusardi–Mitchell, 2011a). Több kutatás foglalkozik az oktatás szerepével a pénzügyi edukáció kapcsán (Németh, 2017; Zsótér, 2018; Németh et al., 2020). A modern pénzügyi folyamatokat ismerő és megértő, a változásokhoz alkalmazkodni képes egyének számára az effajta tudás mára már nélkülözhetetlenné vált. Az oktatási intézmények által közvetített pénzügyi alaptudás pozitívan hat a felelősségteljes pénzügyi döntések meghozatalára (Chen–Volpe, 1998; Lusardi–Mitchell, 2007), de az is bizonyítást nyert, hogy a jó pénzügyi alaptudás még nem eredményez önmagában helyes pénzügyi döntéseket, mivel ehhez az egyén hozzáállása is szükséges (Borden et al., 2008; Johnson–Serraden, 2007). A pénzügyi tudatosság megmutatkozik olyan élethosszig tartó döntések helyes meghozatalában is, mint a nyugdíjelőtakarékosság, de akár az egyéb megtakarítások, a befektetések és a hitelfelvétel is ebbe a kategóriába tartozik. A pénzügyi tudatosság javítja a nyugdíjtervezést, a nyugdíjas évekre való átgondolt felkészülést (Lusardi–Mitchell, 2011b), a megtakarítások, tőzsdei és banki befektetések racionális kezelésének képességét (Van Rooij et al., 2012). A pénzügyi tudás megszerzését így hosszú távú befektetésnek kell tekinteni.

Hazánk tekintetében évek óta problémát jelent a pénzügyi kultúra alacsony szintje. A számos kutatás és kezdeményezés ellenére a vizsgálatok nem mutatnak átütő sikereket. A sok kutató által meghatározó, az OECD országok pénzügyi kultúráját vizsgáló tanulmányokban szereplő adatok továbbra is felhívják a figyelmet a hazai hiányosságokra. Az OECD által vizsgált három tényező a tudás (0-7 pont), a viselkedés (0-9 pont), valamint az attitűd (1-5 pont) tekintetében adható 21 pont alapján hazánk erősen az alsó középmezőnybe tartozik. A 2016-os mérésben 12,5 pontot értünk el, mely a következő 2018-as mérésre nemhogy emelkedett volna a számos program, kezdeményezés, figyelemfelhívó kutatás eredményeként, hanem kis mértékben csökkent. A közvetlen versenytársaknak vagy szomszédosnak mondható országok, úgy mint Ausztria, közel két ponttal magasabb hazánknál (14,2 – 14,4), Csehország, mely hasonló szinten van velünk (12,5 – 12,9), Lengyelország, mely alacsonyabb szintről indult, de hatalmasat ugrott (11,6 – 13,1), vagy Horvátország, mely alacsonyabb pontokkal bír, mint mi (12,1 – 12,3), szintén javított az elmúlt években a helyezésén. Mindezek alapján látható, hogy Magyarországnak van hová fejlődnie a pénzügyi kultúra, tudás, viselkedés és attitűd tekintetében egyaránt.

1. ábra: A pénzügyi kultúra helyzete az OECD felmérése alapján

Forrás: OECD 2017; 2020 alapján saját szerkesztés

Mint minden döntésnek, ennek is vannak költségei és vannak hasznai egyaránt. Több kutatás vizsgálta már a pénzügyi tudásba való befektetés hosszú távú megtérülését. Japelli és Padula (2013) kimutatták, hogy azon egyének, akik befektetnek a pénzügyi tudásuk gyarapításába, nagyobb vagyonnövekedést tudhatnak magukénak, mint azon társaik, akik erre nem fordítanak figyelmet. Kimutatták azt is, hogy a vagyonnövekedés és a pénzügyi tudás között pozitív kapcsolat áll fenn.

A pénzügyi oktatás akkor lesz a leghatékonyabb, ha olyan gyakorlati aspektusokra mutat rá, melyek azonnal kész reakciókra késztetik az egyént bizonyos szituációkban. A gyakorlati példák bemutatása sokkal jobban rögzíti az ismereteket. Több vizsgálat is bizonyítja, hogy azok az egyének, akik fiatal koruktól fogva részt vesznek a pénzügyi termékekkel kapcsolatos döntések meghozatalában, azok idősebb korukra is garantáltan nagyobb tudatossággal fognak bírni e kérdések tekintetében (Kotlikoff–Bernheim, 2001). A pénzügyi tudatosságot bővíteni szándékozó programok főként a családi költségvetés tervezéssel, a megtakarítások kezelésével, a hitelfelvétellel foglalkoznak, a banki szol-

gátlásoknak sajnos elég kevés hely jut a tananyagokban. A koronavírus járvány miatti történések pedig éppen itt éreztették a hatásukat, csökkent a pénzügyi biztonságérzete az egyéneknek és a háztartásoknak (Kálmán et al., 2021), amin javíthatott volna az a tudás, mely a pénzügyi szolgáltatások, kvázi mentőövek ismerete alapján lehetett volna az egyének birtokában.

A PÉNZÜGYI TUDATOSSÁG ÉS A DIGITALIZÁCIÓ EGYÜTTES HATÁSA A BANKRENDSZERRE A PANDÉMIA TÜKRÉBEN

A pénzügyi tudás fontosságára legmarkánsabban a 2008-as válságon kívül a digitalizáció előretörése hívta fel a figyelmet. A 2008-as válságot nagyon lassan kiheverő bankrendszer még javában azon dolgozott, hogy a stabilitását visszanyerje, magáról a megbízható képet kialakítsa, addig a háttérben sorra alakultak azok a vállalkozások, melyek az agilitásuknak köszönhetően gyorsan és hathatósan tudtak reagálni az újabb és újabb ügyféligényekre. A válság által megnyirbált bankrendszer források révén keveset fordított a fejlesztésre a 2010-es évek közepéig, teret adva így az innovatív és új piaci szereplőknek. A 2010-es évek közepétől egyre jobban terjedtek az okostelefonok, bővült az online intézhető ügyletek köre. E folyamatok mentén észlelte a bankrendszer, hogy tanulnia kell az új versenytársaktól, ami fordítva is igaz volt. A digitalizáció révén eltűnő országhatárok, a pénzügyi termékek egyre bővülő köre, a FinTech vállalkozások megjelenése új alapokra helyezte a klasszikus banki szolgáltatások megítélését. A pénzügyi szolgáltatások digitalizációja már évek óta folyik, fokozatosan online térbe terelve a bankolás számos területét a napi szintű pénzügyek kezelésétől a számlavezetésig bezárólag (Bruno et al., 2014).

Hatami (2015) a bankok jövője kapcsán öt opciót vázol fel (idézi: Kerényi–Müller, 2019):

- „Jobb bank”: észrevették a kihívásokat, a működésüket az ügyfelek igényeihez igazították, a kapcsolatot velük digitális csatornákon keresztül tartják, az ügyfelek nagy részét megtartották, a munkatársakat felvértezték az új kihívásoknak való megfelelésre.
- „Új bank”: a régi bankok alulmaradtak a versenyben, az ügyfeleiket elvesztették, akik átpártoltak az új, gyorsabb, agilisabb, igényeiket maximálisan kiszolgáló bankokhoz.
- „Megosztott bank”: a versenyben párhuzamosan olyan új vállalkozások alakultak ki, akik a klasszikus banki tevékenység egy-egy szeletét hasították csak ki. Nem akarnak bankként működni, teret hagyva a klasszikus intézményeknek, csak azt a bizonyos tevékenységet kínálják az ügyfeleknek kiemelten jól.
- „Háttérbank”: csak háttértámogatást nyújtanak, felügyeleti, engedélyező tevékenység a feladatuk, jelentős kockázatvállalás mellett.
- „Diszintermediált bank”: az ügyfelek mivel nem kedvelték a bankjukat, egyre több banki szolgáltatást tettek át a kedveltebb szolgáltatóikhoz. Esetükben úgy érezték, hogy megbízhatóbbak, és kevésbé használják ki őket, mint a bankjaik. A háttérben azonban továbbra is a bankok dolgoznak, akik szolgáltatnak, de az ügyfeleiket már nem birtokolják.

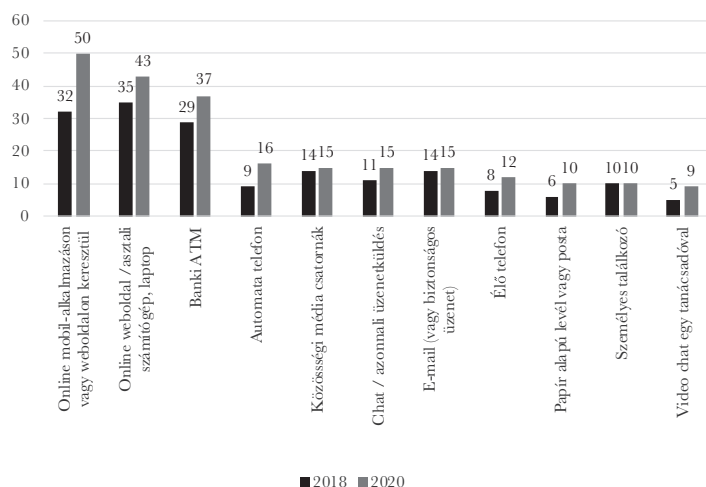
A bankok többsége rájött arra, hogy nagyon nehéz lépést tartani a hatalmas innovációra képes, agilis FinTech cégekkel. Az európai bankok 81%-a tartja megfelelő lépésnek, ha a rendszereit és folyamatait velük együttműködésben újítja meg, 8%-uk gondolkodik azok önálló fejlesztésében, 6%-uk a központi folyamataik kiszervezésében gondolkodik, és a maradék 5% találja megfelelő megoldásnak a saját *neobank* létrehozását (MNB, 2020). Mindezek alapján látható, hogy a bankok látják a digitalizációs kihívás fontosságát, megoldásokban gondolkodnak annak érdekében, hogy a fent bemutatott forgatókönyvek közül számukra a legoptimálisabb valósuljon meg. A digitalizációs kihívásoknak való megfelelést nemcsak a technológia rohamos fejlődése, vagy a kiszámíthatatlan események, hanem a generációs váltások is indokolják.

A fiatal generációk felnövésével a digitalizációs igény tovább fog növekedni. Az “always online” generációként emlegetett Z generáció számára a bankfiókok látogatása már teljesen extrém tevékenységnek tűnik, de a munka világában meghatározó szerepet betöltő késői X és Y generáció is hasonlóképpen gondolkodik, amit a pandémia tovább erősített. A digitális megoldások iránti igény azonban jelentősen különbözik az egyének pénzügyi műveltsége, kockázattűrő képessége, kora és iskolai végzettsége alapján is. Az Accenture 2019-es tanulmánya kategorizálta a banki ügyfeleket. Az alábbi négy típust különböztette meg:

- Pionírok: akik kockázatvállalók, nyitottak és fogékonyak az innovatív megoldásokra, nem ijeszti meg őket a technika. Ők leginkább Z, és késői Y generációs fiatalok, akik életében a mobiltelefonok, az állandó online lét alapvető fontosságú. Szívesen próbálnak ki új dolgokat, új csatornákat, de vállalják a kockázatot is a nagyobb haszon reményében.
- Pragmatikusok: ők a technológiai megoldásokat eszköznek tekintik, az életüket nem a digitális platformok bővületében élik. Teljesen elégedettek a bankjaik által nyújtott szolgáltatásokkal, nem nyitnak az újdonságok felé, de ha személyre szabják a bankok ezeket számukra, azt jó néven veszik.
- Szkeptikusok: nem tudják elfogadni a technika ilyen fokú előretörését. Óvatosak, nem hagyják magukat rábeszélni egy-egy szolgáltatásra, gyanakvóak, banki szempontból nehéz, tudatos ügyfelek. Az Y generáció tagjai tartoznak ide, ők jelentik banki szempontból a stratégiai bázist.
- Tradicionálisak: emberközpontúság jellemzi őket. Náluk a személy a fontos, és nem az újdonság kényelmi aspektusai. Jellemzően a BB és az X generáció tagjai. Szkeptikusok, gyanakvók, nem igazán elégedettek a pénzügyi szolgáltatók tevékenységével.

A 2020-ban berobbant koronavírus járvány és annak következményei csak tovább erősítették ezt a folyamatot. Az Accenture 2020-as jelentése a digitális csatornák használatáról az alábbi statisztikát tette közzé a pandémia előtt és után. A 2. ábra azt mutatja, hogy az ügyfelek mely csatornákon léptek kapcsolatba bankjaikkal.

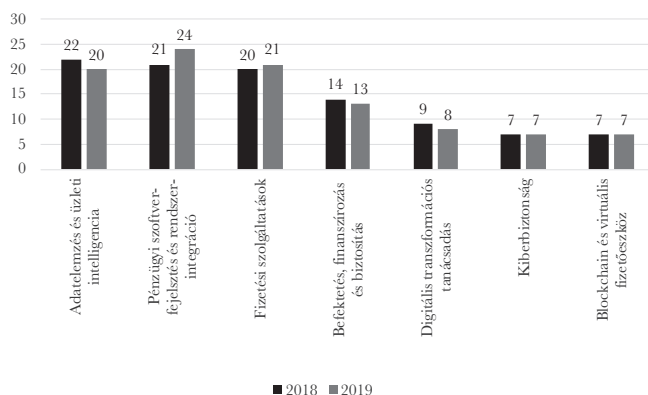
2. ábra: A digitális csatornák használata a járvány előtt és után (%)

Forrás: Accenture, 2020 alapján saját szerkesztés

A fenti ábra tökéletesen jól mutatja a digitális kényszer és annak előretörését. Ennek ellenére elmondható, hogy a hazai bankrendszer még mindig a közepes szinten áll a folyamatokat tekintve. A pandémia következménye ismét a veszteségek elhárítása lett, elvéve a forrásokat a jelentősebb fejlesztési projektektől. A bankrendszerrel párhuzamosan a hazai FinTech vállalatok egyre jobban erősödnek bizonyos területeken, valódi veszélyt jelentve a megkésve reagáló bankokra. A lenti ábra (3.) a hazai FinTech cégek szolgáltatások szerinti megoszlását mutatja, mintegy az elméleti áttekintés zárásaként, átadva a terepet a témához kapcsolódó kutatásnak.

3. ábra: A FinTech vállalatok megoszlása a szolgáltatások köre alapján (%)

Forrás: MNB 2020, 2021 alapján saját szerkesztés

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmányban a téma bevezetését biztosító szekunder irodalmi kutatást követően egy 2020-ban végrehajtott primer kutatás eredményei kerülnek bemutatásra. A kutatás egy előtesztelt, sztenderdizált kérdőív segítségével történt. A mintában szereplő válaszadók kiválasztása, rekrutálása hólabda módszerrel történt, melynek eredményeként 6804 fős minta alapján készült el a jelen írás. A kérdőív egy, azt megelőző kvalitatív kutatás eredményeként született meg. A kutatási segédeszköz csak zárt kérdéseket tartalmazott a jobb értékelhetőség érdekében. A kutatást megelőző korábbi megkérdezések tapasztalatai alapján került kidolgozásra a kérdőív jelen formája, mely a pénzügyi tudatosság számos aspektusát (attitűd, pénzkezelés, bankválasztás, banknál maradás, kompetenciák) érintette a koronavírus járvány függvényében. Az adatgyűjtés 2020 májusa és augusztusa között zajlott. A megkérdezés online történt, a válaszadók anonimitásának biztosítása mellett. A minta nem minősül reprezentatívnak, de lehetőséget ad egy későbbi, reprezentatív kutatás megalapozására. A kérdőív jelen tanulmányban bemutatott eredményei SPSS 22.0 szoftver alkalmazásával születtek meg. A kapott eredményeket jelen tanulmány aszerint mutatja be, hogy a válaszadó korábban vett-e részt pénzügyi oktatásban.

Az irodalmi áttekintés alapján láthatóvá vált a pénzügyi tudás fontossága, melyet a digitalizációs kényszer méginkább felértékel. Az írás arra keresi a választ, hogy ezen tényezők mennyire mutatkoznak meg a hazai válaszadók véleményében. Az írás a fenti irodalmi áttekintés mentén arra keresi a választ, hogy a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel mennyiben befolyásolja az ügyfelek preferenciáit, melyek azok a tényezők, melyek alapján banki szolgáltatót választ az egyén, és hogyan változtak ezen preferenciák a válság hatására.

A tanulmány az alábbi hipotézisekkel él:

- H1: A pandémia a válaszadókban is felerősítette a digitalizáció iránti igényt, mely erősebben jelentkezik azon egyének esetén, akik pénzügyileg előzetesen edukáltak.
- H2: A korábban pénzügyi oktatásban részt vett válaszadók nem emocionális alapon választottak és választanak pénzügyi szolgáltatót.

A minta 50,5%-át férfiak tették ki, a válaszadók 49,5%-a volt nő. Az iskolai végzettség tekintetében a válaszadók 7,1%-a alapkú, 57,4%-a középkú, 26,2%-a felsőkú BSc, valamint 9,3%-uk felsőkú MSc végzettséggel bírt. A mintában szereplő válaszadók 43,1%-a (2934 fő) részt vett korábban pénzügyi edukációban, a minta másik fele, 56,9% (3870 fő) nem vett részt a válaszadást megelőzően pénzügyi oktatásban. A vizsgálat során keresztábra elemzéssel, a Chi-négyzet értékek kiszámításával és a korrigált sztenderdizált rezidum értékkel kerülnek értékelésre a kapott válaszok.

EREDMÉNYEK

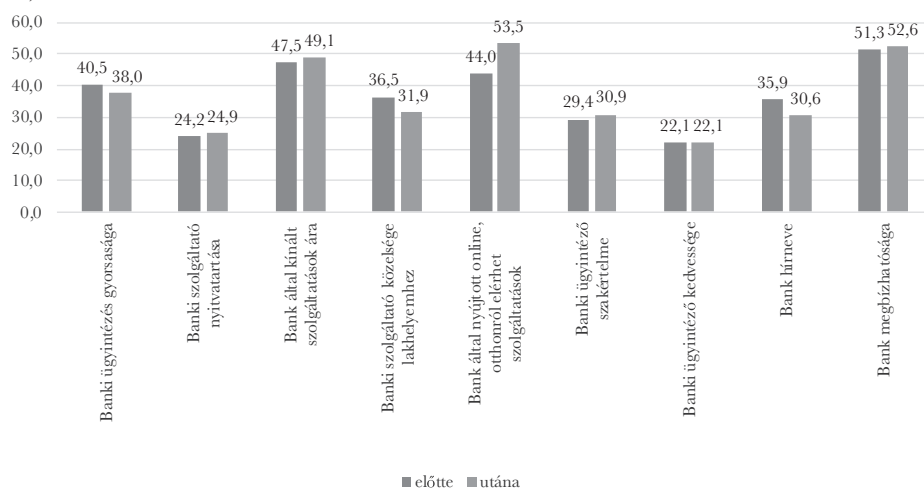
Jelen tanulmányban bemutatásra kerülő kérdések arra keresik a választ, hogy a korábbi pénzügyi oktatás mennyiben befolyásolja a bankválasztását az ügyfeleknek. A bemutatásra kerülő tényezők tekintetében külön kérdés vizsgálta a koronavírus járvány előtti preferenciákat, valamint az azt követő változásokat. A lehetséges válaszok között azok a tényezők kerültek

felsorolásra, melyek a kérdőív készítését megelőző kvalitatív kutatás során a legtöbb esetben felmerültek a válaszadók véleménye alapján. Jelen tanulmányban a „pandémia előtt” kifejezés a 2020-as pandémia miatti lezárásokat megelőző időszakot, a koronavírus járvány miatti visszaesést megelőző időszakot takarja, míg a „pandémia után” kifejezés alatt a pandémia utáni gazdasági felzárkózás, a helyzet ideiglenes normalizálódása utáni időszakot értem. A kérdőívbe az alábbi tényezők kerültek be a bankválasztás tekintetében:

- A banki ügyintézés gyorsasága,
- A banki szolgáltató nyitva tartása,
- A bank által kínált szolgáltatások ára,
- A banki szolgáltató közösség a lakhelyemhez,
- A bank által nyújtott online, otthonról elérhető szolgáltatások köre,
- A banki ügyintéző szakértelme,
- A banki ügyintéző kedvessége,
- A bank hírneve, valamint
- A bank megbízhatósága.

Elsőként a válaszok gyakoriságát érdemes görcső alá venni, melyet az alábbi ábra szemléltet a kapott válaszok százalékában mutatva az eredményeket.

4. ábra: A bankválasztásban szerepet játszó tényezők megítélése a pandémia előtt és után (a válaszadók %-ban)

Forrás: saját kutatás, 2020, $N = 6804$

Az egyes válaszok gyakoriságából látszik, hogy a járvány előtt a bankválasztás elsődleges szempontja a bank megbízhatósága volt (51,3%). Itt egyértelműen kirajzolódik a pénzügyi szocializációs háttér, hiszen a banki megbízhatóság elsősorban a számunkra mérvadó körből jövő információk egyike. A barátok, a család, és a rokonok véleménye a bank megbízhatóságának megítélése szempontjából elsődleges, ezt követik az objektív, szakmai vagy más forrásból jövő

információk. Második helyen a banki szolgáltatások ára szerepelt (47,5%), míg a harmadik helyen a járvány előtti megítélés szempontjából az online, otthonról elérhető szolgáltatások köre állt (44%). A válaszadók szempontjából kevésbé fontos tényező volt a válság előtt a banki ügyintéző kedvessége, a bankfiók nyitva tartása, vagy akár a banki ügyintéző hozzáértése.

A válságot követően egyértelműen első helyre kerültek az online szolgáltatások a bankválasztás szempontjából (53,5%). A szakirodalmi áttekintés alapján ez azért veszélyes tényező a bankok szempontjából, mert a FinTech cégek e kérdésben élen járnak, szemben a pandémia hatásait elhárító banki szereplőkkel. Olyan szolgáltatásokat képesek online platformokra helyezni, amelyekre a bankok jelen pillanatban még nem képesek. Ezen tényező a jövőben sem fog változni, ahogy időről időre felvetődik egy ugyanolyan lezárásnak a veszélye, amivel 2020-ban találkoztunk. A koronavírus járvány után a második helyen a korábbi első helyen szereplő megbízhatóság (52,6%) állt, mely a korábbi eredményhez képest 1,3 százalékpontos emelkedést mutat, érzékelve ezzel a válaszadók félelmeit. A harmadik helyen a szolgáltatások ára szerepelt (49,1%), mely kis mértékben ugyan, de utal a pandémia miatti jövedelmi kiesésre, bizonyos rétegek élethelyzetének rosszabbodására. Még kevésbé számít a járvány után a bankválasztásnál az ügyintéző kedvessége, mint ahogy nem számít a bankfiók nyitva tartása sem, ennél sokkal racionálisabb tényezők uralják a válaszadók preferenciáit. A kapott eredményeket részleteiben vizsgálja a további két táblázat.

1. táblázat: Bankválasztási preferenciák és azok változása a korábbi pénzügyi tanulmányok függvényében a pandémia előtt

	Total	Előzetesen tanultak pénzügyeket N=2934	Különb- ség	Előzetesen nem tanultak pénzügyeket N=3870	Különb- ség
a banki ügyintézés gyorsasága	40,5	41,1	0,6	40,0	-0,5
a banki szolgáltató nyitva tartása	24,2	23,8	-0,4	24,4	0,3
a bank által kínált szolgáltatások ára	47,5	50,3	2,8	45,3	-2,2
a banki szolgáltató közelsége lakhelyemhez	36,5	36,4	-0,1	36,6	0,1
a bank által nyújtott online, otthonról elérhet szolgáltatások köre	44,0	48,9	4,9	40,3	-3,7
a banki ügyintéző szakértelme	29,4	27,9	-1,5	30,5	1,1
a banki ügyintéző kedvessége	22,1	20,7	-1,4	23,1	1,1
a bank hírneve	35,9	40,2	4,2	32,7	-3,2
a bank megbízhatósága	51,3	56,2	4,9	47,5	-3,7

Forrás: saját kutatás, 2020, N = 6804

Az 1. táblázat alapján kirajzolódnak azok a tényezők, melyek a mintához képest sokkal magasabb arányban jelentkeznek azon válaszadóknál, akik korábban tanultak pénzügyet. A bankválasztás szempontjából a pandémia előtt náluk erősebb igény mutatkozott a bank megbízhatósága, és megítélése iránt, ahogy a nyújtott szolgáltatások szempontjából, illetve a szolgáltatások ára és a banki ügyintézés gyorsaság szempontjából is magasabb igényt támasztanak a potenciális bank iránt. Azon válaszadóknál, akik korábban nem tanultak pénzügyet erőteljesebben jelentkezik a banki ügyintéző kedvessége és szakértelme iránti igény, mint emocionális tényező. Az is fontos szempont náluk, hogy a bankfiók milyen messze van, illetve mennyi ideig tart nyitva, itt tehát a kényelmi szempontok kerülnek előtérbe. A fentiek alapján megmutatkozik a korábban feltételezett pénzügyi tudatosság – akik megelőzően pénzügyi edukációban vettek részt, láthatóan racionálisabb szempontok mentén döntöttek egy pénzügyi szolgáltató mellett, szemben a pénzügyileg kevésbé felkészített válaszadók, akiknél a kényelmi és emocionális szempontok domináltak.

2. táblázat: Bankválasztási preferenciák és azok változása a korábbi pénzügyi tanulmányok függvényében a pandémia után

	Total	Előzetesen tanultak pénzügyeket N=2934	Különb- ség	Előzetesen nem tanul- tak pénz- ügyeket N=3870	Különb- ség
a banki ügyintézés gyorsasága	38,0	39,5	1,6	36,8	-1,2
a banki szolgáltató nyitva tartása	24,9	22,5	-2,4	26,8	1,8
a bank által kínált szolgáltatások ára	49,1	52,4	3,3	46,6	-2,5
a banki szolgáltató közelsége lakhelyemhez	31,9	31,8	0,0	31,9	0,0
a bank által nyújtott online, otthonról elérhet szolgáltatások köre	53,5	57,0	3,5	50,9	-2,6
a banki ügyintéző szakértelme	30,9	31,6	0,7	30,4	-0,5
a banki ügyintéző kedvessége	22,1	20,2	-1,9	23,5	1,4
a bank hírneve	30,6	33,9	3,3	28,1	-2,5
a bank megbízhatósága	52,6	56,4	3,8	49,7	-2,9

Forrás: saját kutatás, 2020, N = 6804

A pandémia utáni szempontok tekintetében az edukált válaszadók esetében ugyanazon négy tényező szerepelt erőteljesebben, bár a különbség mérséklődött a mintaátlag tekintetében. Új tényezőként megjelent a banki ügyintéző szakértelme miatti igény is, mely nagyobb arányban számít a pénzügyet korábban tanult válaszadók esetében. A pénzügyileg

edukálatlan válaszadók esetén nem számított kiemelkedően ez utóbbi tényező, maradtak a pusztán kényelmi szempontok mellett, ahol kiemelkedő értéket mutattak (kedvesség, távolság, nyitva tartás).

A továbbiakban az kerül megvizsgálásra, hogy a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétellel és a bankválasztási szempontok között van-e statisztikailag mérhető összefüggés, valamint, hogy mely csoportok teljesítenek az elvárt értéken felül, vagy az alatt. Ehhez a Chi-négyzet értékek kerülnek kiszámításra, valamint megvizsgáljuk a korrigált sztdenderizált rezidum értékeket (AdjR) is.

3. táblázat: Bankválasztási preferenciák összefüggése a korábbi pénzügyi képzéssel a pandémia előtt

	Khi-négyzet	AdjR érték, akik előzetesen tanultak pénzügyeket N = 2934	AdjR érték, akik előzetesen nem tanultak pénzügyeket N = 3870
a banki ügyintézés gyorsasága	0,358	0,9	-0,9
a banki szolgáltató nyitva tartása	0,532	-0,6	0,6
a bank által kínált szolgáltatások ára	0,000	4,1	-4,1
a banki szolgáltató közelsége lakhelyemhez	0,890	-0,1	0,1
a bank által nyújtott online, otthonról elérhet szolgáltatások köre	0,000	7,1	-7,1
a banki ügyintéző szakértelme	0,018	-2,4	2,4
a banki ügyintéző kedvessége	0,016	-2,4	2,4
a bank hírneve	0,000	6,4	-6,4
a bank megbízhatósága	0,000	7,1	-7,1

Forrás: saját kutatás, 2020, N = 6804

A pandémia előtt a bankválasztási szempontok és a korábbi pénzügyi tanulmányok között mindösszesen három tényező esetén nem mutatható ki statisztikailag igazolható összefüggés. A korábbi pénzügyi ismeretek ez alapján nem befolyásolják statisztikailag igazolható módon a bankfióktól való távolság, és a banki ügyintézés gyorsasága szempontjából a választási döntést. A korábban pénzügyi ismereteket tanuló válaszadók közül az elvárt értékhez képest többen választották meghatározó szempontnak a szolgáltatások árát, az online elérhető szolgáltatások körét, valamint a bank megbízhatóságát és a bank megítélését. A pénzügyi ismeretekkel nem rendelkező válaszadók a banki ügyintéző kedvessége, és szakértelme esetén választottak az elvárt értékhez képest magasabban. Tehát statisztikailag is igazolást nyertek a korábban feltételezettek, azaz pénzügyi tudás birtokában racionálisabban választunk bankot, mint annak hiányában, amikor is az emocionális szempontok mentén döntünk.

4. táblázat: Bankválasztási preferenciák összefüggése a korábbi pénzügyi képzéssel a pandémia után

	Khi- négyzet	AdjR érték, akik előzetesen tanultak pénzügyeket N = 2934	AdjR érték, akik előzetesen nem tanultak pénzügyeket N = 3870
a banki ügyintézés gyorsasága	0,020	2,3	-2,3
a banki szolgáltató nyitva tartása	0,000	-4,0	4,0
a bank által kínált szolgáltatások ára	0,000	4,8	-4,8
a banki szolgáltató közelsége lakhelyemhez	0,945	-0,1	0,1
a bank által nyújtott online, otthonról elérhet szolgáltatások köre	0,000	5,0	-5,0
a banki ügyintéző szakértelme	0,283	1,1	-1,1
a banki ügyintéző kedvessége	0,001	-3,2	3,2
a bank hírneve	0,000	5,2	-5,2
a bank megbízhatósága	0,000	5,5	-5,5

Forrás: saját kutatás, 2020, N = 6804

A pandémiát követően az adatok alapján megváltozott preferenciák mentén két esetben nem mutatható ki összefüggés. A korábbi pénzügyi ismeretek nem befolyásolják a bankfiók közelségének megítélését, valamint nincs összefüggés a banki ügyintéző tudásával kapcsolatban sem. A pandémia előtt ez utóbbi tényező is szempont volt, azonban nem számított az ügyintézés gyorsasága. Az ügyintézés gyorsasága azért érdekes szempont a pandémia után, mert így statisztikailag is igazolást nyert az a tény, hogy a válaszadók minél kevesebb időt kívántak eltölteni a lezárást követően a bankfiókban, félve a megfertőződéstől. Minden más tényező statisztikailag is összefügg a korábbi pénzügyi ismeretekkel. Azon válaszadók, akik rendelkeznek korábban pénzügyi ismeretekkel, az elvárt értékhez képest felül teljesítenek a banki ügyintézés gyorsasága, a szolgáltatások ára, az online szolgáltatások köre, a bank megbízhatósága és megítélése szempontjából. A pénzügyi ismeretekkel korábban nem rendelkezők esetében továbbra is a kényelmi szempontok dominálnak, a bankfiók nyitva tartása, valamint az ügyintéző kedvessége tekintetében teljesítenek az elvárt érték fölött.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a bemutatott szekunder és primer adatelemzés során arra kereste a választ, hogy a megszerzett pénzügyi tudás, a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel mennyiben befolyásolja a pénzügyi szolgáltató megválasztását. A pénzügyi szocializáció révén megszerzett készségek és képességek úgy épülnek be a mindennapi cselekedeteinkbe, hogy racionálisabb döntésekre sarkallják az egyént.

A 21. század felgyorsult digitalizációs folyamatai nem hagyják érintetlenül a gazdaság egyetlen szektorát sem. A pénzügyi szolgáltatók a digitalizációs folyamatok éllovasai voltak az ezredfordulóig. A néhány évvel később bekövetkező jelzálogpiaci válság azonban teljesen átírta a terepet. A veszteség elhárítása, a károk enyhítése elvonta a figyelmet és a forrást a digitalizációs projektekről. Ezt a piaci rést kihasználva megjelentek a FinTech cégek, amelyek banki szolgáltatásokat kínáltak, olcsóbban, jobban, és digitális platformokon keresztül. Ahogy a kultúra kialakulása is hosszú, több tíz éves folyamat eredménye, így a digitalizációs törekvésekhez is idő kell, mire az minden generációnál ingerként jelentkezik.

A kutatás során bizonyítást nyert, hogy a korábbi pénzügyi ismeretek valóban racionálisabb döntési elemek felé terelik a fogyasztókat. Tudatosság birtokában az objektív, és mérhető elemek válnak dominánssá. A bankválasztás szempontjából pénzügyileg tudatos döntés esetén számít a bank megítélése, a szolgáltatásainak köre és ára, valamint számítanak a digitális szolgáltatások is. Pénzügyileg edukálatlan döntéshozók pedig inkább a kényelmi szempontokat helyezik előtérbe. Ezen folyamatok a pandémia után még markánsabban jelentkeztek. Egyértelműen megmutatkozik a digitális szolgáltatások iránti növekvő igény, a megbízhatóságra való törekvés, valamint fontos a személyes interakciók csökkentése is a megfertőződés kockázata miatt. A tanulmányban felállított hipotézisek mindezek által igazolást nyertek. Statisztikailag is igazolható az, hogy a pandémia a fogyasztókban nagyobb digitalizáció iránti szükségletet váltott ki, ezáltal az első hipotézis bizonyítást nyert. A kutatás során az is megerősítést nyert, hogy a pénzügyi kultúra, a pénzügyi tudatosság a korábbi pénzügyi oktatásnak köszönhetően háttérbe szorítja a bankválasztásnál az emocionális elemeket, teret adva a racionális döntéseknek. Mindezek alapján elmondható, hogy a pénzügyi edukációra szükség van, melyben nagy szerep jut a közvetlen környezetén kívül a formális és informális oktatásnak is. Reményt adó tény az is, hogy ezt egyre többen ismerik fel, egyre több programba épül be ez az üzenet, sokat javítva ezzel a magyar lakosság sokat kritizált pénzügyi kultúráján.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

*A tanulmány a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Széll Kálmán
Állampénzügyi Kutatómihelyének támogatásával készült.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Accenture (2019): *2019 Accenture Global Financial Services Consumer Study*, https://www.accenture.com/_acnmedia/pdf-95/accenture-2019-global-financial-services-consumer-study.pdf, (letöltve: 2020.10.14.)
- Accenture (2020): *2020 Accenture Global Financial Services Consumer Study*, https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-144/Accenture-Infographic-Banking-Consumer-Study-2020.pdf, (letöltve: 2020.10.14.)
- Al Kholilah, Naila – Iramani, Rr (2013): Studi Financial Management Behavior Pada Masyarakat Surabaya. *Journal of Business and Banking*, Vol. 3., No. 1., 69–80., DOI: <http://dx.doi.org/10.14414/jbb.v3i1.255>
- Amagir, Aisa – Groot, Wim – Maassen van den Brink, Henriette – Wilschut, Arie (2018): A review of financial-literacy education programs for children and adolescents. *Citizenship, Social and Economics Education*, Vol. 17., No. 1., pp. 56–80., <https://doi.org/10.1177/2047173417719555>

- Atkinson, Adele – Messy, Flore-Anne (2012): *Measuring Financial Literacy*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 15, <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5k9csf90fr4-en.pdf?expires=1498684984&id=id&accname=guest&checksum=C5B34DF2381775999E9EFC9A4A5B956D>, (letöltve: 2020.06.07.)
- Baranyi Aranka – Széles Zsuzsanna (2008): A hazai lakosság megtakarítási hajlandóságának vizsgálata. *Bulletin of the Szent István University Special Issue Part II.*, pp. 367-378.
- Bárczi Judit – Zéman Zoltán (2015): A pénzügyi kultúra és annak anomáliái. *Polgári Szemle*, 2015/1-3. szám, pp. 72-80.
- Béres Dániel – Huzdik Katalin (2012): A pénzügyi kultúra megjelenése makrogazdasági szinten. *Pénzügyi Szemle*, 2012/2. szám, pp. 322-336.
- Borden, Lynne M. – Lee, Sun A. – Serido, Joyce – Collins, Dawn (2008): Changing college students' financial knowledge, attitudes, and behavior through seminar participation. *Journal of Family and Economic Issues*, Vol. 29, No. 1, pp. 23-40., DOI: 10.1007/s10834-007-9087-2
- Bruno, Philip – Doshi, Neel – Maxwell, Marukel Nunez – Bollard, Albert – Konstantynova, Nadiya – Segev, Ido (2014): *The Future of US Retail Banking Distribution Retail Banking Insights*, Mc.Kinsey&Company, https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/dotcom/client_service/Financial%20Services/Latest%20thinking/Consumer%20and%20small%20business%20banking/Future_of_US_retail_banking_distribution.ashx, (letöltve: 2020.10.14.)
- Calomiris, Charles W. (2010): The past mirrors: notes, surveys, debates – The banking crisis yesterday and today. *Financial History Review*, Vol. 17, No. 1., 3-12.
- Chen, Haiyang – Volpe, Ronald P. (1998): An analysis of personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*, Vol. 7, No. 2, pp. 107-128. [https://doi.org/10.1016/S1057-0810\(99\)80006-7](https://doi.org/10.1016/S1057-0810(99)80006-7)
- Csiszárík-Kocsir Ágnes (2019): Ügyfeleket megtartó banktermékek és a pénzügyi tudatosság kapcsolata. *Polgári Szemle*, 2019/1-3. szám, pp. 145-157. DOI: 10.24307/psz.2019.0909
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga János – Fodor Mónika (2016): The value based analysis of the financial culture. *The Journal of Macro Trends in Social Science*, Vol. 2., No. 1., pp. 89-100.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga János – Fodor Mónika (2021): A múlt és a jelen pénzügyi válságainak ismerete a pénzügyi oktatás függvényében. *Pénzügyi Szemle*, 2021/2. szám, pp. 215-234., DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2021_2_3
- de Grauwe, Paul (2008): The Banking Crisis: Causes, Consequences and Remedies. *CEPS Policy Brief*. No. 178, 2008, <http://aei.pitt.edu/11706/1/1758.pdf>, (letöltve: 2014.04.23.)
- Garai-Fodor Mónika – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2018a): The validity of value-based consumer behavioral models in the financial consciousness of the Z generation. *On-Line Journal Modelling The New Europe*, 2018/27 pp. 107-131., DOI: 10.24193/OJMNE.2018.27.05
- Garai Fodor Mónika – Csiszárík Kocsir Ágnes (2018b): Miért fontos a pénzügyi ismeretek oktatása a Z generáció véleménye alapján?. *Polgári Szemle*. 2018/1-3. szám, pp. 107-119. DOI: 10.24307/psz.2018.0809
- Grifoni Andrea – Messy, Flore-Anne(2012): Current Status of national Strategies for Financial Education; a comparative analysis and relevant practices, *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions*, No. 16.
- Gutter, Michael S. – Garrison, Selena – Copur, Zeynep (2010): Social learning opportunities and the financial behaviors of college students. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, No. 38, pp. 387-404.
- Hatami, Alessandro E. (2015): *The future of banking: four scenarios*. https://medium.com/@a_hatami/the-future-of-banking-a607c121f9d, (letöltve: 2021.04.12.)
- Jappelli, Tullio – Padula, Mario (2013): Investment in financial literacy and saving decision. *Journal of Banking and Finance*, No. 37, pp. 2779-2792.
- Johnson, Elizabeth (2007): Sherraden, M.S.:From financial literacy to financial capability among youth. *Journal of Sociology and Social Welfare*, Vol. 34, No. 3, pp. 119-145.
- Kálmán Botond – Bárczi Judit – Zéman Zoltán (2021): A Covid-19 első hullámának hatása a gazdasági felsőoktatásban tanuló hallgatók pénzügyi biztonságára, *Pénzügyi Szemle*, 2021/3. szám, pp. 368-389., DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2021_3_3
- Kerényi Ádám – Müller János (2019): Szép új digitális világ? – A pénzügyi technológia és az információ hatalma. *Hitelintézeti Szemle*, Vol. 18, No. 1., pp. 5–33., DOI: <http://doi.org/10.25201/HSZ.18.1.533>
- Koonce, Joan C. – Mimura, Yoko – Mauldin, Teresa A. – Rupured, Michael – Jordan, Jenny (2008): Financial information: is it related to savings and investing knowledge and financial behavior of teenagers? *Journal of Financial Counseling and Planning*, No. 19., pp. 19-28.

- Kovács Levente – Sütő Ágnes (2020): Megjegyzések a pénzügyi kultúra fejlesztéséről. *Gazdaság és Pénzügy*, 7. évf., 1. szám, pp. 137-146.
- Kotlikoff, Laurence J. – Bernheim, Douglas B. (2001): Household financial planning and financial literacy. Cambridge, MA: MIT Press, 2001, pp. 427-478., DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/2829.003.0017>
- Luksander Alexandra – Béres Dániel – Huzdik Katalin – Németh Erzsébet (2014): A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. *Pénzügyi Szemle*, 2014/2. szám, pp. 237-258.
- Lusardi, Annamaria – Mitchell, Olivia S. (2007): Baby boomer retirement security: The role of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 54, pp. 205-224.
- Lusardi, Annamaria – Mitchell, Olivia S. (2011a): Financial literacy around the world: an overview. *Journal of Pension Economics and Finance*, No. 10., pp. 497-508., DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474747211000448>
- Lusardi, Annamaria – Mitchell, Olivia S. (2011b): Financial literacy and retirement planning in the United States. *Journal of Pension Economics and Finance*, No. 10., pp. 509-525., DOI: <https://doi.org/10.1017/S147474721100045X>
- Magyar Nemzeti Bank – Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (2008): Együttműködési megállapodás a pénzügyi kultúra fejlesztés területén, <https://www.mnb.hu/letoltes/0415mnbpszfamegallpodas-penzugyi-kultura-fejlesztje.pdf>, (letöltve: 2019.01.09.)
- Magyar Nemzeti Bank (2020): *Fintech és digitalizációs jelentés*, [https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/fintech-es-digitalizacios-jelentes-2020-aprilis](https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/fintech-es-digitalizacios-jelentes/fintech-es-digitalizacios-jelentes-2020-aprilis), (letöltve: 2021.10.11.)
- Magyar Nemzeti Bank (2021): *Fintech és digitalizációs jelentés*, 2021, [https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/fintech-es-digitalizacios-jelentes-2021-majus](https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/fintech-es-digitalizacios-jelentes/fintech-es-digitalizacios-jelentes-2021-majus), (letöltve: 2021.10.11.)
- Mien, Nguyen Thi Ngoc – Thao, Tran Phuong (2015): Factors Affecting Personal Financial Management Behaviors: Evidence from Vietnam. *Proceedings of the Second Asia-Pacific Conference on Global Business, Economics, Finance and Social Sciences*, pp. 10-12.
- Németh Erzsébet – Béres Dániel – Huzdik Katalin (2015): The Attitude of Young Hungarian Adults to Loans. *Journal of Business and Social Science*, Vol. 6., No.4., pp. 63-74.
- Németh Erzsébet (2017): Pénzügyi kultúrát fejlesztő képzések: felmérés és diagnózis. *Új Pedagógiai Szemle*, 7-8. szám, pp. 46-68.
- Németh Erzsébet – Vargha Bálint Tamás – Domokos Kinga (2020): Pénzügyi kultúra – kik, kiket és mire képeznek? – Összehasonlító elemzés 2016-2020. *Pénzügyi Szemle*, 2020/4. szám, pp. 554-582., DOI: https://doi.org/10.35511/PSZ_2020_4_7
- OECD (2017): *G20/OECD INFE report on adult financial literacy in G20 countries*. <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/G20-OECD-INFE-report-adult-financial-literacy-in-G20-countries.pdf>, (letöltve: 2021.11.24.)
- OECD (2020): *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. www.oecd.org/financial/education/launchof-theoecdinfeglobalfinancialliteracysurveyrep.htm, (letöltve: 2021.11.24.)
- Osana, Helena P. – Tucker, Bradley J. – Bennett, Toby (2003): Exploring adolescent decision making about equity: structured problem solving in social studies. *Contemporary Educational Psychology*, Vol. 28, pp. 357-383.
- Sági Judit – Vasa László – Lentner Csaba (2020): Innovative Solutions in the Development of Households' Financial Awareness: A Hungarian Example. *Economics and Sociology*, Vol. 13, No. 3., pp. 27-45., DOI: 10.14254/2071-789X.2020/13-3/2
- Schmitt, Bernd H. (1999): *Experiential Marketing: How to Get Customers to Sense, Feel, Think, Act, Relate to Your Company and Brands*. New York: The Free Press.
- Süge Csongor (2010): A pénzügyi kultúra mérhetősége. in: *Tudományos Mozaik 7. II. kötet* (ed.: Tompáné Daubner, K.; Miklós, Gy.) Kalocsa, Tomori Pál Főiskola, pp. 1-11.
- Tezel, Zeynep (2015): Financial Education for Children and Youth. in: *Handbook of Research on Behavioral Finance and Investment Strategies: Decision Making in the Financial Industry* (ed.: Copur, Z.), IGI Global Publisher, pp. 69-92.
- van Rooij, Maarten C.J. – Lusardi, Annamaria – Alessie, Rob J.M. (2012): Financial literacy, retirement planning and household wealth. *The Economic Journal*, No. 122., pp. 449-478.
- Zsótér Boglárka (2018): A fiatal felnőttek pénzügyi kultúrájának vizsgálata. *Pénzügyi Szemle*, 2018./1. szám, pp. 39-54.

Rákóczi Attila

A vidékfejlesztést szolgáló kormányzati intézkedések komplex végrehajtása a területi közigazgatásban

The Measures of Rural Development in the Territorial Public Administration

Összefoglalás

Egész Európára, sőt a világ számos térségére jellemző tendencia az urbanizáció (városiasodás), vagyis a vidéki (rurális) térségekből a városi térségekbe történő elvándorlás. Hazánkban a lakosság közel kétharmada városi térségben él. Ezen tendencia számos tényező miatt kedvezőtlen, melynek megállításáért és megfordításáért különféle intézkedéseket vezetnek be az országok. Hazánkban is több, egymással összefüggő támogatási formát alakított ki a Kormány a vidéki térségek megerősítése érdekében. Utóbbiak végrehajtása több kormányzati szervet érint, ugyanakkor jelentős szerepet tölt be a Miniszterelnökség, így a területi közigazgatás szervei, a megyei kormányhivatalok is. A tanulmányban a Békés Megyei Kormányhivatal példáján mutatom be az érintett hatásköröket, jó gyakorlatokat. A vidék fejlesztését célzó hatásköröket a kormányhivatalok integrált szemléletű hatóságként, az eljárásokat és a hatósági feladatokat összefűzve, hatékonyan, komplex megközelítésben hajtják végre, jó gyakorlatokat is kialakítva és alkalmazva. Ennek eredménye, hogy a kitűzött kormányzati feladatok maradéktalanul kerülnek ellátásra a vidéki térségek népességmegtartó képességének növelése érdekében.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F16, H83, M21, P16, Q13, Z18

Kulcsszavak: vidékfejlesztés, hatósági feladatok, területi közigazgatás, jó gyakorlat

DR. RÁKÓCZI ATTILA PhD, főigazgató, Békés Megyei Kormányhivatal, egyetemi adjunktus, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet, Vidék- és Területfejlesztési Tanszék (rakoczi.attila@bekes.gov.hu).

Summary

Urbanisation, a migration process from rural areas to more urban ones, is currently a tendency existing all throughout Europe as well as in several parts of the world. In Hungary, nearly two thirds of the population live in urban areas. Such a tendency seems unfavourable due to several factors therefore countries tend to set up various measures to cease and reverse the process. In our country, the Government has also created several cohesive subsidies and allowances to promote and strengthen rural areas. Executing and implementing them concerns various government bodies, while territorial public administration bodies, namely government offices, play a significant role. The relevant tasks and duties, good practices are presented in the current study via the example of the Government Office of Békés County. The government offices implement the tasks and duties targeting rural development as an authority having integrated approach through linking the procedures and official duties in an effective and complex way thus creating and applying good practices. Consequently, the government tasks and duties set up to increase the ability of retaining the local population are fully accomplished.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F16, H83, M21, P16, Q13, Z18

Keywords: Rural development, public administration, territorial administration, good practise

BEVEZETÉS

A vidéki térségekből a városi térségekbe történő vándorlás számos összetett, kedvezőtlen folyamatot indíthat el. A vidéki lakosságszám csökkenése az alapszolgáltatásokhoz való hozzáférés minőségét csökkenti, a fejlesztésekhez szükséges „kritikus tömeg” hiányát idézi elő. Mindemellett a városi térségekre pedig a tömeg miatti nyomás gyakorol negatív hatást, mely az ellátó rendszerekre (egészségügy, oktatás-nevelés, közlekedés stb.), a kedvezőtlen lakhatási lehetőségekre irányul. Társuló folyamatai mellett kedvezőtlen területi és gazdasági különbségeket teremt (Egri, 2017a,b). Ezeken felül a vidéki természeti térség „gazdátlanná”, műveletlenné válhat.

A vidék mára újabb funkciókat is kapott. Már nem egyszerűen az élelmiszeralapanyag-ellátás színhelye, hanem újabb feladatok ellátásáért felelős területté is vált (Káposzta, 2020). Tájéki funkciókkal bír (Rákóczi, 2016), a környezet megővésének és megtartásának, az alternatív foglalkoztatásnak a helyszíne, a hagyományok, örökségek bemutatásának a tere, posztmodern élvezeti cikk (Farkas, 2002). Utóbbi erősíti Bujdosó és szerzőtársai (2015) kutatása is. A vidék élhetőbbé tételében súlyponti szerep jut a környezet- és természetvédelemnek, fenntarthatóságnak is. Hazánkban az elmúlt évtizedben az ökológiai területek nagysága 236%-kal növekedett, amely mintegy 173 ezer hektárral növelte a „zöldebb mezőgazdasági formának” a területét (Természetvédelem, 2022).

120 fő/km² népsűrűség alatt vidéki térségről beszélünk (Szabó, 2011), ezek alapján országunk lakosságának 70,5%-a városban, vagy városi térségben él (Eurydice, 2022). Mindazonáltal 2010-től napjainkig negyedével csökkent a vidékről elvándorlók száma, hiszen 2010 és 2020 között 1 000 lakosra vetítve 4,19-ről 1,36-ra esett vissza ezen érték (KSH, 2021). Jelentősen nőtt a vidéki vállalkozások aránya is. Az agrárgazdaság és kiegészítő területeinek gazdasági helyzete jelentős mértékben befolyásolja a vidéki lakosság megélhetését, mivel számos vállalkozás működik e térségekben. A vidéki vállalkozások tevékenységi területei: közel 20% mezőgazdaság, ~9% turizmus, vendéglátás, ~7-7-7% az élelmiszeripar, építőipar, kereskedelem (BÉMKH, 2022). Persze a koronavírus járvány okozta gazdasági nehézségek a vidéket is új kihívások elé állították (Domokos, 2021).

A TERÜLETI KÖZIGAZGATÁS

A fővárosi és megyei kormányhivatalok 2011. január 1. napjával jöttek létre a 2010. évi CXXVI. törvény alapján. Irányításukat a Miniszterelnökséget vezető miniszter látja el. A működésükre vonatkozó alapvető szabályokat a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény határozza meg. A kormányhivatalt a kormány megbízott irányítja, a hivatali szervezetet a főigazgató vezeti, kinek munkáját az igazgató segíti. A kormányhivatalok járási hivatalai két évvel később, 2013. január 1-jén kezdték meg működésüket. A járási hivatalokat a járási hivatalvezetők irányítják (H. Varga–Neszményi, 2013).

A fővárosi és megyei kormányhivatalok általános hatáskörrel rendelkező területi államigazgatási szervek, a Kormány társadalompolitikájának a végrehajtói feladatait látják el (Rákóczi, 2021; Rákóczi–Krizsán, 2021). A kormányhivatalok több ezer hatósági hatásköre szerteágazó, az élet minden területére kiterjed, a családtámogatásoktól és szociális ügyektől kezdődően, az agrárügyeken, építésügyön, földhivatali ügyeken, munkaügyön keresztül a műszaki engedélyezésig és okmányügyekig, így a teljes területi államigazgatást átfogja (Gyurita, 2014). A megyei kormányhivatalok agrártámogatással kapcsolatos feladatait a fővárosi és megyei kormányhivatalok szervezeti és működési szabályzatáról szóló 3/2020. (II. 28.) MvM utasítás (SzMSz) 45. §-a, a következőképp határozza meg. A tágabb értelemben vett vidékfejlesztéshez, a vidék élhetőbbé tételéhez, foglalkoztatás növeléséhez kapcsolódóan az építésügyi feladatokat az SzMSz 48. §-a, az örökségvédelmi feladatokat a 61. §, az élelmiszerlánc-biztonsági és állategészségügyi feladatokat az 50. § rögzíti. A földhivatali, a földművelésügyi, a foglalkoztatási és közfoglalkoztatási, a családtámogatási, a környezetvédelmi és természetvédelmi, az erdészeti hatósági és igazgatási, a vetőmag- és szaporítóanyag-felügyeleti, és a növény- és talajvédelmi feladatokat az SzMSz 51 §-tól a 73. §-áig határozza meg.

A Békés Megyei Kormányhivatal szervezetében 14 főosztály és 9 járási hivatal működik. A járási hivatalok a kormányhivatal kirendeltségei, és a járási hivatalvezető vezetésével a hatáskörüket önállóan gyakorolják. A megye valamennyi szegletében jelen vannak és biztosítják az ügyfelek számára az ügyintézés lehetőségét. A járási hivatalok egyik legfontosabb feladata az ügyfélszolgálat, a kormányablak és okmányirodai feladatok ellátása. A megyében 16 kormányablak került kialakításra, továbbá mellettük 2 okmányiroda is működik. Emellett a járási hivatalok számos területen hatósági feladatokat is ellátnak. A kormányhivatalok humán erőforrás bázisát a közszolgálati tisztviselők adják (György–Hazafi, 2018).

INTEGRÁLT KORMÁNYZATI INTÉZKEDÉSEK A VIDÉK FEJLESZTÉSÉÉRT

A vidékfejlesztés koncepcionális kérdés. Ahogy a bevezetőben is olvashattuk, számos tényező miatt fontos, hogy a vidék élhető maradjon, fejlődjön. Az alapszolgáltatásokhoz való hozzáférésnek (egészségügy, oktatás-nevelés, kultúra stb.) alapvető szerepe van abban, hogy az elvándorlást megállítsa, sőt akár meg is fordítsa egy adott térségben (Csurgó, 2013).

Amikor vidékfejlesztésről beszélünk, hajlamosak lehetünk arra, hogy csakis a „nevesített” agrár-vidékfejlesztési forrásokat említsük. Ugyanakkor a multifunkcionális mezőgazdaság (Popp, 2003) téziséből kiindulva a vidék élhetőbbé tétele, az elvándorlás csökkentése, a munkahelyek létrehozása, a foglalkoztatás növelése, az infrastruktúra fejlesztése, a falvak, városok fejlesztése integrált szemléletű, komplex feladat. A fenti célok elérése érdekében a magyar kormányzat tervezett, célirányos intézkedéseket vezetett be 2010-től kezdődően.

Ezen intézkedések közül néhányat kiemelve: az agrár-vidékfejlesztési források megemlése, Terület- és Településfejlesztési Operatív Program szélesítése, foglalkoztatási támogatások széles köre, családtámogatások (CSOK, Falusi CSOK, családok otthon-felújítási támogatása, babaváró támogatás stb.) lakossági energia megtakarítási pályázatok (tanyafejlesztés, nyílászáró csere, háztartási gépcsere, napelemes rendszerek), Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram. Mindezekon túl ki kell emelni még a Modern Városok Programot, a Magyar Falu Programot, a Városi Civil Alapot, a Falusi Civil Alapot, a nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházásokat is.

A VIDÉK FEJLESZTÉSÉHEZ KAPCSOLÓDÓ HATÓSÁGI FELADATOK KOMPLEX VÉGREHAJTÁSA

Agrár- és vidékfejlesztési támogatások hatásköre

Országunk európai szinten is kiváló minőségű termőterülettel rendelkezik. Az ország jelentős területe áll mezőgazdasági művelés alatt. A legnagyobb területű művelési ág a szántó 4,3 millió ha-t is meghaladó területtel, ezt követi 790 ezer ha gyepterület, közel 100 ezer ha gyümölcsös, közel 70 ezer ha szőlő, nagyjából 35-35 ezer ha nádassal és halastóval, és közel 2 millió ha erdőterülettel rendelkezünk (KSH, 2019).

Magyarország Európai Unió csatlakozásával hozzáférhet az ún. Közös Agrárpolitika (KAP) által biztosított közösségi agrár- és vidékfejlesztési támogatási forrásokhoz. Már a Római szerződés is rögzítette a KAP létrehozását, ám az valójában 1962-ben indult el (Hill, 2011). A kezdetektől hét éves költségvetési (fejlesztési) ciklusokat követve támogatja a mezőgazdasági piacot (közvetlen kifizetések, normatív támogatások), és az ágazati fejlesztéseket (vidékfejlesztési támogatások). Az Agenda 2000 reformját követően 2 pilléressé vált a támogatási rendszer. Az 1. pillért a piacpolitika adja, melynek pénzügyi forrása az ún. Európai Mezőgazdasági Garanciaalap (EMGA). A 2. pillér a vidékfejlesztés, melynek pénzügyi forrása az ún. Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) (Rákóczi-Barczi, 2015). Mind e mellett hazánkban jelentős forrást tesznek ki az ún. nemzeti támogatások, melyet a kormányzat biztosít az arra jogosult gazdáknak.

A legutóbbi költségvetési időszak (melynek jelenleg az ún. átmeneti támogatási időszakában vagyunk 2022 decemberéig) a 2014-2020-as volt, mely jelentősen erősítette az agráriumot, vidéki térségeket, hiszen az EMGA forrásaiból ~ 3 250 milliárd Ft, míg az EMVA finanszírozásából ~ 1 400 milliárd Ft támogatási forrás állt/áll rendelkezésre az agrárium számára. Utóbbiak mellett évente 100 milliárd Ft-os nagyságrendű forrás állt rendelkezésre a nemzeti támogatásokra is.

2010-től folyamatosan javul hazánk mezőgazdasági és vidéki teljesítménye, melynek köszönhetően az önellátottságunk szintje az alapvető élelmiszerekből (liszt, tej, sertéshús, baromfihús, marhahús, tojás, étolaj, zöldség, gyümölcs, bor) 80%-on felüli. A gabonák esetében többet termelünk, mint az országos szükséglet. A többi élelmiszer esetében megközelítjük a teljes ellátottságot (European Commission, 2021). Jelentősen nőtt az agrárexportunk mind a megtermelt alapanyagok, elsődlegesen feldolgozott, mind a feldolgozott termékek esetében. A mezőgazdaság nemzetgazdasági értékelését is végig követhetjük a dualizmus korától Lentner (2019) munkájában.

Összességében kijelenthető, hogy az agráriumnak és a vidéknek az ország szempontjából kiemelt jelentősége van, hiszen: „Agrárium nélkül nincs vidék, vidék nélkül nincs Magyarország...” (Kulcsár, 2021).

A megyei kormányhivatalok a KAP agrártámogatásaival kapcsolatos feladataikat az SzMSz 45. §-a határozza meg, melyeket a megyei agrár- és vidékfejlesztést támogató főosztályok (AVTF) látják el. Ezeket a tevékenységeket 2 db ún. 3 oldalú megállapodással (Miniszterelnökség – Magyar Államkincstár – kormányhivatalok) létrejött szerződésekkel látják el. Az egyik szerződés az ún. kifizető ügynökségi feladatokról szól, mely tekintetében a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggő területi kezelésű kérelemkezelési, helyszíni ellenőrzési, megyei ügyfélszolgálati feladatokat látják el a közvetlen támogatások esetében. A másik szerződés alapján ún. közbenő szervezetenként ellátják a KAP tagállami végrehajtásával összefüggő feladatokat a vidékfejlesztési forrásokban.

A kormányhivatalok agrár- és vidékfejlesztést támogató főosztályain 3 osztály működik, és végzik a közvetlen támogatásokkal, vidékfejlesztési támogatásokkal, és helyszíni ellenőrzésekkel járó feladatokat. Az osztályokon felkészült, több éves releváns szakmai tapasztalattal rendelkező tisztviselők dolgoznak.

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokhoz kapcsolódó országos kérelmek kezelését teljes egészében a megyei kormányhivatalok végzik a beérkezéstől, a kérelemkezelésen és helyszíni ellenőrzéseken át a döntések kézbesítéséig, majd az elszámolásokhoz kapcsolódó feladatokat is. A szakmai irányítást a Kincstár alelnökségi szintű szervezeti egysége végzi a megállapodások által.

A közvetlen támogatások közül a legjelentősebb a területalapú támogatás, melyben évről-évre 5 millió ha területre igényel 164 ezer gazda támogatást. Mára elmondható, hogy az ún. egyseges kérelmekben 5 millió ha-ra beérkező SAPS és zöldítési támogatások egyre pontosabban érkeznek be, és évről-évre egyre gyorsabban, és nagyobb összegekben érkeznek meg a gazdálkodókhoz országosan 350-360 milliárd Ft értékben. E jogcímben Békés megyében évről-évre 13 ezer gazdálkodó nyújt be támogatási igényt közel 450 ezer ha területre.

A Békés Megyei Kormányhivatal éves szinten a közvetlen kifizetések és a vidékfejlesztési források, valamint a nemzeti támogatások esetében átlagban 40-50 milliárd Ft támogatás kifizetésében működik közre. 2021-ben ez az összeg megközelítette a 60 milliárd Ft-ot (BÉMKH, 2022).

Agrárügyi szakterület az agrár-vidékfejlesztési feladatokban

A megyei/fővárosi kormányhivatalok agrárügyi főosztályai az agrártámogatások ügyintézéséhez kapcsolódóan is közreműködnek. A közvetlen támogatások kifizetésének egyik alapkövetelménye, hogy a gazdálkodók megfeleljenek az ún. kölcsönös megfeleltetés (számos jogszabály által meghatározott keretrendszer) előírásainak. Ebben az agrárügy vonatkozásában a víz- és talajvédelemmel, vegyszerhasználattal kapcsolatos ellenőrzéseket végzik a 322/2007. (XII. 5.) Korm. rendelet, a 81/2009. (VII. 10.) FVM rendelet, valamint az 59/2008. (IV. 29.) FVM rendeletek alapján.

A főosztály agrár-kárenyhítő szervként is funkcionál. A kárenyhítő rendszer jelentős támasza a gazdálkodóknak, hiszen az éghajlatváltozás okozta kedvezőtlen időjárási tényezők nagyban hatnak a termelésre. A kárenyhítés megállapítását, kifizetések előkészítését a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (NÉBIH) szakmai irányítása mellett szintén e szakterület végzi. A kifizetéseket az AVTF főosztályok közreműködésével a Kincstár végzi. 2021-ben az időjárási körülmények miatt 2 201 ügyfél 75 251 ha területre nyújtott be igényt a megyében (BÉKH, 2022). Ugyanakkor e szakterület a vidékfejlesztési forrásokból támogatott agrár-környezetgazdálkodási (AKG) és ökológiai gazdálkodási (ÖKO) támogatások ellenőrzésében szakértőként működik közre.

Az előzőeken túl a vidékfejlesztési támogatásokhoz kapcsolódóan a kérelmekhez benyújtandó hatósági bizonyítványok, igazolások kiállítását is végzi a szakterület. A főosztály önállóan végzett agrár- és vidékfejlesztési tevékenységei a földművelésügyi feladatok, az erdészeti hatósági és igazgatási feladatok, a vetőmag- és szaporítóanyag-felügyeleti feladatok, a növény- és talajvédelmi feladatok, a vadgazdálkodás igazgatása és támogatása, valamint a halászat igazgatása és támogatása.

Élelmiszer-biztonsági és állategészségügyi szakterület a vidékfejlesztési feladatokban

A megyei/fővárosi kormányhivatalok élelmiszerlánc-biztonsági és állategészségügyi főosztályai az agrártámogatások ügyintézéséhez kapcsolódóan a kölcsönös megfeleltetés ellenőrzésében is közreműködnek állatjóléti, állatjelölési, élelmiszerbiztonsági, közegészségügyi területeken. A nemzeti támogatásként megjelenő egyes állatbetegségek megőrzésével, azok kérelmeivel kapcsolatban végeznek tevékenységet, mely alapja a támogatás kifizetésének. A szintén nemzeti támogatásból finanszírozott sertés és baromfi állatjóléti támogatásokhoz kapcsolódóan a járási hivatalok igazolást állítanak ki a támogatást igénylő gazdálkodók részére.

Az előzőeken túl az agrár- és vidékfejlesztéshez kapcsolódóan számos egyéb feladata is van a szakterületnek állategészségügyi, állatjóléti és élelmiszerbiztonsági vonalon. Utóbbiak szorosan kapcsolódnak a vidékfejlesztési támogatások egyik tematikus alprogramjához az ún. REL-hez (Rövid Ellátási Lánc – termelőtől az asztalig a legrövidebb úton).

Jelenleg a megyénkben 62 db engedélyköteles élelmiszer-előállító üzemet (vágóhíd, feldolgozó üzem), 421 db bejelentés köteles élelmiszer-előállító üzemet (pékiség, száraztészta készítő, savanyító üzem stb.), és 1 750 kistermelőt tartunk nyilván (BÉMKH, 2022).

Földhivatali szakterület

A földhivatali szakterület a termelés színhelye szempontjából ingatlan nyilvántartási ügyeket végez. Támogatások célja lehet a termőföld, itt jogszerű földhasználattal kell rendelkezzen a támogatást igénylő, melynek alapja a bejelentett földhasználati státusz. Ezzel összefüggésben a termőföld adás-vétel folyamatában, a végén a tulajdonjog bejegyzésében a kormányhivatalok látnak el feladatokat. A hatékonyabb termelés elérése érdekében a kormányzat az osztatlan közös tulajdonok megszüntetését tűzte ki célul, melyben szintén jelentős a területi államigazgatás feladata. Ugyanakkor a legtöbb fejlesztés színtere is ingatlanokon, földterületeken valósul meg (utak, építési beruházások, napelem-parkok stb.), így a beruházások engedélyezése kapcsán is megkerülhetetlen a földhivatali terület.

Környezetvédelmi szakterület

Az európai közösség és hazánk számára is a jövő kihívásai közé tartozik a fenntartható fejlődés előmozdítása, a környezet- és természet védelme, a hulladékmentes táj megteremtése. Magyarország területének 22,24%-a áll valamilyen típusú (hazai vagy európai) természetvédelmi oltalom alatt. Országunk 10 nemzeti parkjának területe megközelíti az 500 ezer ha-t. A természeti területeink összesen 850 ezer ha területen lelhetők fel (Természetvédelem, 2022). Természetvédelmi és agrártámogatási szempontból ki kell emeljük továbbá a Natura2000 állatvédelmi és élőhelyvédelmi hálózatot, mely hazánkban 2 millió ha lehatárolt területet érint. E területekre bizonyos gazdálkodási korlátozások miatt a gazdák kompenzációs többlettámogatást vehetnek igénybe.

Az Eurobarométer által megkérdezett felnőtt vidéki lakosság 92%-a rendkívül fontosnak tartja a természet védelmét, melyet az agrár- és vidékfejlesztési támogatási rendszer részeként tartanak megvalósíthatónak (Eurobarométer, 2022). Hazánkban e célokat a természet védelméről szóló és a környezet védelméről szóló törvények alapján látjuk el. Engedélyező hatóságként a megyei/fővárosi kormányhivatalok környezetvédelmi, természetvédelmi és hulladékgazdálkodási főosztályai járnak el. Az eljárások során környezetvédelmi engedélyt, egységes környezethasználati engedélyt (IPPC), környezetvédelmi működési engedélyt adnak ki, valamint ezekhez kapcsolódóan előzetes vizsgálati eljárásokat, létesítési, működési engedélyezési eljárásokat folytatnak le.

Építésügyi és örökségvédelmi szakterület

A vidék arculatának megőrzése önmagában egy belső érték az építészeti, örökségvédelmi környezeten keresztül (Jandala-Sándor, 2013). Építési beruházások vonatkozásában a beépítést szabályozó előírások szerint a településfejlesztési, és -rendezési terveket, a település arculati kézikönyveket, valamint a településképi rendeleteket kell figyelembe venni.

A természeti, táji és építészeti értékek védelme során az örökségvédelem, műemlékvédelem (régészeti érték védelme) kiemelten fontos, mindazonáltal a világörökségi és a világörökségi várományos területek, és azok védőövezetei. Utóbbiak közül néhány példát megemlítve az ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátság és természeti környezete, Hortobágyi Nemzeti Park - a Pusztai, Fertő-táj, Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék kultúrtáj. A várományos hely-

színekből Balaton-felvidéki kultúrtáj, megyénkből a Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok, mint mintagazdaság jelentős a vidékfejlesztés és turizmus szempontjából.

Az ez irányú hatósági tevékenységet a kormányhivatalok építésügyi és örökségvédelmi főosztályai végzik engedélyezés, tudomásulvétel, bejelentési eljárások, hatósági bizonyítvány, szolgáltatás kérés vonatkozásában. A vidékfejlesztési források esetében számos építési beruházás valósul meg, melyekhez kapcsolódóan a legtöbb esetben szükséges bevonni az építésügyi, örökségvédelmi területet is.

Foglalkoztatási szakterület

A területi közigazgatás foglalkoztatási feladatai szorosan kapcsolódnak a vidékfejlesztéshez. Számos közfoglalkoztatási program megvalósítása történik járási start mintaprogramokon keresztül, szántóföldi növénytermesztést, kertészeti termesztést és állattartást megelőzve az önkormányzatok bevonásával. Ez a vidéki térségekben számos családnak biztosít megélhetést.

Az ún. „de minimis” támogatásokon keresztül munkahelyteremtő és munkahelymegőrző támogatásokat is igénybe vehetnek a gazdálkodók 100%-os intenzitással, akár eszközbeszerzést is megvalósíthatnak. A támogatásokat egymást kiegészítve, kombináltan tudjuk ajánlani a gazdálkodóknak, egyéb vállalkozóknak.

Foglalkoztatási célokra európai uniós és hazai forrásokból Békés megyében 2021-ben közel 13 milliárd forint eszközkeret állt rendelkezésre. Ebből közel 30 ezer főt érintően kerültek támogatások megállapításra. A 2021. évi támogatások között jelentős volt a koronavírus okozta veszélyhelyzet mérséklésére hozott gazdaságvédelmi intézkedések keretében nyújtott támogatások aránya. Nagy segítséget jelentett a veszélyhelyzet időszaka alatt biztosított támogatások köre, hiszen 56 tevékenységi körben volt lehetőség egyszeri 219 ezer Ft-os támogatást adni. A foglalkoztatók részére a 7 hónapig biztosított, bruttó munkabér 50%-os finanszírozását segítő támogatás is több tevékenységi körben volt biztosított (BÉMKH, 2022).

A megyében a közfoglalkoztatásban érintettek száma az országos folyamatokhoz hasonlóan mérséklődik, azonban ez a támogatási forma térségünkben továbbra is jelentős szereppel bír. Az elmúlt évben közfoglalkoztatási forrásokból közel 8 milliárd Ft felhasználása történt meg, mely 15 ezer fő foglalkoztatásához járult hozzá (BÉMKH, 2022).

Családtámogatási szakterület

A vidék népességmegtartó képessége, az ingatlanállomány korszerűsítése érdekében a magyar családtámogatási rendszer elemeinek nagy jelentősége van. A vidéki területeken élők számára a Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK), a falusi CSOK nagy segítséget jelent, ugyanakkor jelentősen hozzájárul a népességmegtartó képességhez a babaváró támogatás, valamint a gyermeket nevelő családok otthonteremtési támogatása, a kamattámogatás, az adó-visszatérítési támogatás, összességében lakáscélú állami támogatások.

2020-ban a megyében a lakáscélú állami támogatások igénybevételére a hitelintézetek 1818 db szerződést kötöttek a támogatott személyekkel.

KORMÁNYHIVATALI JÓ GYAKORLATOK

Az előzőekben részletezett feladatok komplex szemléletű végrehajtása alapvető fontosságú a vidék fejlesztése szempontjából. Ebben a megközelítésben a Békés Megyei Kormányhivatal által folytatott jó gyakorlatokat mutatom be abban a két fő bontásban, hogy milyen eljárásokat követünk a szervezeten belüli (kormányhivatalon belüli) munkaszervezést illetően, valamint az érintett további hatóságok, kamarák, érdekképviselői szervek bevonása esetén. Külön foglalkozom az elektronikus ügyintézés sajátosságaival.

Szervezeten belüli gyakorlatok a gazdálkodók ügyeinek segítésére

- *Koordinációs értekezletek, szakmaközi egyeztetések:* az érintett hatósági feladatok többsége a területi közigazgatáshoz (kormányhivatalhoz) van telepítve. Az agrár- és vidékfejlesztéshez kapcsolódó feladatok integrált végrehajtása már a Miniszterelnökség általi feladatkiadás során elkezdődik. A kormányhivatal a feladatok kiosztása során megjelöli a végrehajtásban érintett szervezeti egységeit, ám tájékoztatásul megküldi az érintett további szervezeti egységeknek is. Így a többi hatóság is tud előre tervezni, láthatják, hogy a végrehajtás során megkereséseket kaphatnak, ezekre fel tudnak készülni, tájékozódni tudnak. Több esetben már a járási hivatalok is látják egy-egy intézkedésben történt feladatot, így a hozzájuk érkező megkereséseket tudják kezelni, illetve az önkormányzatokat, további érintetteket is tájékoztatni tudják a pályázati lehetőségekről, közelgő határidőkről. Ezeken túlmenően egy-egy nagyobb horderejű, széles gazdálkodói réteget érintő időszak esetén (területalapú támogatás beadásának kezdete, nagyobb érdeklődésre számot tartó beruházásos jogcím kapcsán) az érintett szervezeti egységek koordinációs értekezletet tartanak, szakmaközi egyeztetéseket folytatnak. A területalapú támogatás beadása előtt az agrártámogatási terület egyeztet a földhivatallal, az állategészségüggyel, az agrárügyi területtel a gazdák rugalmas kiszolgálásáért. Beruházási támogatási dömping során az agrártámogatás egyeztet az építésüggyel és a környezetvédelemmel is, hogy például nagyobb számú hatósági bizonyítvány kérés jelentkezhet a pályázók részéről.
- *Jogszabály-módosítási javaslatok előkészítése:* a beérkező tapasztalatok által több esetben van lehetőségünk az eljárások javításának kezdeményezésére, a megváltozott (gazdasági, jogi környezeti stb.) körülmények miatt jogszabály módosítási javaslatok előkészítésére. Ebbe a munkába a kormányhivatalok bevonása után, a Miniszterelnökség szakmai egyetértése esetén az irányító minisztériumok bevonása is megtörténik. A legutóbbi jelentősebb ilyen típusú kezdeményezéseinket kiemelve: a földhasználati jog bejegyzésének automatikussá tétele (adás-vétel esetén), a támogatások kapcsán örökösök felszólíthatók az eljárásban történő részvételle. Ezek eredményével a támogatások maradéktalan felhasználását érthettük el. Emellett a vidékfejlesztési támogatások esetében a projektértékelési határidő 10 napra történő csökkentésének javaslatával és annak elfogadásával jelentősen felgyorsult a beérkező kérelmek kezelése.

- *Tematikus fórumsorozatok:* a gazdák minél szélesebb körű kiszolgálása, az eljárások ügyfelekhez közelebb vitele érdekében az érintett szervezeti egységek és szakmai kamarák (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége) bevonásával a járási hivatalok szervezésében kiemelt témákat középpontba állítva (területalapú támogatás, állatalapú támogatások, vidékfejlesztés, élelmiszerbiztonság, hatósági ügyek stb.) rendszeres fórumsorozatokat tartunk. A fő cél, hogy a megye minden „szegletébe”, minden gazdához eljusson a szükséges információ.
- *24 órán belüli válaszadási rendszer:* az agrártámogatási területen a kormányhivatalok körében terjed az ún. 24 órán belüli válaszadási rendszer. Ennek lényege, hogy „aki hozzánk fordul, annak minden segítséget meg kell adjunk”. Aki felhívja az agrártámogatási főosztályunkat, legkésőbb 24 órán belül érdemi választ kell kapjon, az ügyintéző végig mentorálja a megoldás irányába.
- *Agrár- és Vidékfejlesztési Gyorsinformációs Rendszer:* egy aktív kommunikációs csatorna. E-mail címmel regisztrálhatnak rá gazdák, önkormányzatok, vállalkozások, civil szervezetek, falugazdászok, kamarai tanácsadók. Ezen felületen egy gombnyomással el tudunk juttatni fontos üzenetet például közelgő határidőkről, felhívásokról a regisztráltak számára. Üzenetet is tudunk fogadni a felületen. Kiemelt időszakokban hetente többször is el tudjuk érni a gazdákat ezen a fórumon.
- *Szakmai kutatások, adatok, tudományos tanács, publikációk:* a Békés Megyei Kormányhivatal vezető kormány megbízott, Dr. Takács Árpád egy tudományos fórum megvalósítását tűzte ki célul. Ennek célja, hogy az évek során, az együttműködő partnerekkel folytatott mindennapi gyakorlati feladatokon túl, a megye jövőjét hosszú távon is meg tudjuk tervezni. A munkában valamennyi gyakorlati szervezet, tudomány képviselteti magát új utakat, válaszokat keresve. Előbbieik eredményeként 2019. július 9-én Békéscsabán megalakult a Békés Megyei Kormányhivatal Tudományos Tanácsa. A tanács legfontosabb célja a kormányhivatal tudományos értékeinek feltárása, a tudományos eredmények gyakorlatba ültetése és a felhalmozott ismeretanyag összegzése útján a közjó és a megye lakosságának szolgálata. A tanács megalakításával a kormányhivatalban olyan egyedülálló tudományos műhely jött létre, amely lehetőséget biztosít a tudományos munka iránt érdeklődő munkatársaknak (23 fő) a szakmai kiteljesedésre. A tanácsban tudományterületenként albizottságok, ezen belül pedig szekciók működnek önálló vezetőikkel és tagokkal. A tanács tudományos kutatások koordinálását támogató alelnöke a Gál Ferenc Egyetem rektora, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, a Gál Ferenc Egyetem, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, továbbá a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara Békés Megyei Igazgatóságának, a Magyar Orvosi Kamara Békés Megyei Területi Szervezetének, valamint a Magyar Vöröskereszt Békés Megyei Szervezetének tisztviselője segíti a tudományos kutatásokat. A tanács tevékenységéhez kapcsolódóan 2020-ban megvalósult 3 tudományt népszerűsítő cikk, 2 tudományos cikk, 5 konferencia közlemény, 4 könyvrészlet, valamint 1 könyvfejezet megírása (Rákóczi, 2021). A tanácsban folytatott kutatómunkák eredményei közvetlenül hasznosíthatók a vidék fejlesztésében végzett munkánk során.

- *Pályaválasztási vásár:* rendszeresen rendezik meg a kormányhivatalok a pályaválasztási vásárait a pályaválasztás előtt állók, és a pályakorrekciót tervezők előtt a vidéki foglalkoztatás bővítése, a népességmegtartó képesség növelése érdekében. Az utóbbi időben az agrárgeneráció váltást elősegítvén mindinkább előtérbe kerülnek a mezőgazdasági tematikus programok a vásárokon, melyek igen népszerűek. Itt iskolák, agrárüzemek is bemutatkoznak, állatsimogató, gépbemutató működik, sőt ételkóstolók, helyi termelők is bemutatkozhatnak. A 2021-ben megrendezett két napos vásáron 106 kiállító (középiskolák, felsőoktatási intézmények, munkáltatók stb.) képviseltette magát saját standdal. Összesen közel 5 500 résztvevő fordult meg az eseményen a két napon (BÉMKH, 2022).

Koordinációs feladatkörben szakmai kamarákkal/érdekképviselői szervezetekkel együttműködés

- *Kiemelt beruházások koordinációs értekezlete:* több nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházás valósul meg az országban, megyénkben is. Ezen eljárások lényege hatósági szempontból, hogy a „kiemelő” rendelet meghatározza a fejlesztés megvalósításában érintett eljáró hatóságokat, valamint rögzít eljárási határidőket is, általában a hatályos szabályok szerintinél rövidebbeket. A megyei kormányhivatalok az engedélyezési eljárások során a kivitelezés mérföldköveinél koordinációs értekezleteket hívnak össze, melyen a beruházó, tervező, kivitelező, az összes érintett hatóság és szakhatóság, valamint a szolgáltatók is jelen vannak azért, hogy egy helyen minden kérdést tisztázni tudjanak, és elkerüljék a hatóságok közötti „ügyfélingáztatást”. A koordinációs értekezletek jelentős hatékonysággal bírnak a beruházások ütemes, határidőre történő végrehajtása során.
- *Együttműködési megállapodások (kamarák, agráralkalmazási intézmények) cselekvési tervek, stratégiák meghatározása, közös konferenciák:* a Békés Megyei Kormányhivatal 2017 óta meghirdette a társadalmi alapokon nyugvó területi közigazgatást a megyében. A céljai elérése érdekében együttműködési megállapodások megkötését hirdette meg az agrár- és vidékfejlesztésben érintett szakmai kamarákkal, érdekképviselői szervezetekkel. A Nemzeti Agrárgazdasági Kamarával (NAK), a Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetségével (MAGOSZ), a Kereskedelmi és Iparkamarával, vadász kamarával, a megyei orvos kamarával, építész- és mérnök kamarákkal, a Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetségével (VOSZ), a Kereskedők és Vendéglátók Országos Érdekképviselői Szövetségével (KISOSZ). Mellettük a megyei agrár közép-, és felsőoktatási intézményekkel. Az együttgondolkodás, stratégiák meghatározása, közös célok elérése, körülmények felmérése, valós kérdésekre, valós válasz adása a cél. Az együttműködések megfogható eredménye a Szakképzési Munkacsoport létrehozása, és annak munkáját segítő Pályaorientációs Kerekasztal, melyben már a gazdasági szereplők is tagok. Utóbbiak célja, hogy meghatározza, hogy milyen jövőt, milyen megyét kívánnak látni maguk előtt a szereplők, és előre 10-15 évre vizionálva most hoznak cselekvési döntéseket új képzések beindításáról, egy-egy terület súlypontosabbá tételéről. Utóbbi vonatkozik a vidékfejlesztésre is (Rákóczi, 2021). A jövőkép felku-

tatásában már 5 éve rendezzük meg a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetemmel, a NAK megyei szervezetével, a MAGOSZ-szal, valamint a határon túli egyetemekkel (Partium, Délvidék, Bánság), és vállalkozások részvételével Szarvason a Nemzetközi Vidékfejlesztési Tudományos Konferenciát. Az eredményeket sok esetben azonnal hasznosítani tudják, de az elhangzottak jó alapot adnak szakirányú kutatások végrehajtásához is.

- *Szakmai gyakorlat biztosítása:* az együttműködések során a kormányhivatalok gyakorlati helyet biztosítanak a középiskolások, valamint a felsőfokú képzésben résztvevők számára, ugyanakkor a duális képzésben is részt veszünk. Ez a tisztviselői utánpótlás szempontjából is kiemelkedő, de fontos, hogy a gyakorlatok során a résztvevő hallgatók, a jövő szakemberei a hatósági eljárásokba is közelebbről betekinthesnek.
- *Elektronikus ügyintézés szélesítése:* a pandémia eddig soha nem látott kihívás elé állította a területi közigazgatást, hiszen a kormányhivataloknak az alapfeladatai ellátása mellett az oltási feladatok maradéktalan ellátását is biztosítani kellett (Rákóczi, 2021). A járvány időszakában nem kizárólag az ügyfelek kényelmét, hanem biztonságát is szolgálta az e-ügyintézés lehetősége, mely a jogszabályi könnyítésekkel együtt lehetővé tette, hogy a közigazgatási szolgáltatások működőképesek maradjanak. Mérhetően növekedett a *magyarorszag.hu* oldal forgalma, és az E-papíron benyújtott kérelmek, iratok száma; mindez azt is jelentette, hogy a hatóságok, a kormányablakok előtt folyamatban lévő ügyek száma nem csökkent, a személyesen megjelenő ügyfelek számának jelentős csökkenése mellett. A pandémia hatása az e-ügyintézés népszerűbbé válásában is megjelenik, ami önmagában, minden egyéb körülménytől eltekintve nem feltétlenül hátrány, hiszen a költséghatékony, korszerű és gyors ügyintézés elvárása könnyebben biztosítható.
- *Széles körű az e-ügyintézés lehetősége:* a hatósági ügyek intézésében egyre szélesebb körű lehetőség áll az ügyfelek rendelkezésére az elektronikus ügyintézési térben.
- *Megszemélyesített e-kérelmek nyomtatványok:* az agrár- és vidékfejlesztési támogatások kérelmeinek felületén megszemélyesített kérelmeket kap az elektronikus felületen az ügyfél, mely a kitöltés során rögtön a hibákra is felhívja az ügyfelek figyelmét. A minimális tartalmi hibákat tartalmazó kérelmeket az elektronikus feladás és átemelés után a kérelemkezelő felületen a kollégák is ugyanabban a formában látják. A nyomtatványok fejlesztése, naprakészé tétele folyamatosan történik, az ügykörök bővülnek.
- *E-papír funkció:* az e-Papír szolgáltatás egy ingyenes, hitelesített üzenetküldő alkalmazás, és a segítségével a hivatalos levelezéseket gyorsan, kényelmesen, elektronikusan lehet intézni azokban az esetekben, ahol nem állnak rendelkezésre e-nyomtatványok. Ezt a funkciót közigazgatási hatóságok döntő többsége használja, ugyanakkor az ügyfelek is egyre növekvő számban terjesztenek elő kérelmeket, iratokat e formában a hatóságok elé.
- *E-Ing rendszer:* az ingatlan-nyilvántartással összefüggésben fejlesztett rendszer 2023-tól áll majd a gazdák és az ügyfelek rendelkezésére. Ezzel a funkcióval kényelmesen, gyorsan, rugalmasan, papírmentesen tudják majd az ingatlan-nyilvántartási ügyeket intézni az ügyfelek és a jogi képviselőik is.

- EKEIDR2” projekt: az egységes irat- és folyamatkezelő rendszer területi közigazgatásra történő kiterjesztése projekt keretében jelenleg 203 db eljárás került a SZÜF (ügyfélkapu) portálra kifejlesztésre a különböző kormányhivatali ügyköröket érintő eljárások vonatkozásában. Ezekből mintegy 96 ügytípus az élelmiszerlánc-biztonság, földművelésügy, valamint növény-, talaj- és agrárkörnyezet-védelem szakterületekre vonatkozóan a gazdálkodók kiszolgálását támogatja.

ÖSSZEGZÉS

A vidék népességmegtartó képességének növelése, a foglalkoztatás bővítése, az elérhető szolgáltatások színvonalának folyamatos bővítése a jövő szempontjából koncepcionális kérdés. A Kormány 2010-től kezdődően tervezett, célirányos, komplex intézkedések bevezetésével valósítja meg a fenti célokat. A végrehajtási folyamatban számos hatóság, az önkormányzatok, civil szervezetek, kamarák, érdekképviseleti szervek vesznek részt, ugyanakkor speciális jogállása miatt a Miniszterelnökség, így a területi közigazgatás is jelentős szerepet játszik e folyamatokban. A tapasztalatok alapján számos jó gyakorlat is kialakításra került a kormányhivatalok által, melyek az érintett szereplők közötti kapcsolatokat erősítik, a végrehajtást eredményesebbé tehetik. Az eredmények gazdasági, foglalkoztatási, demográfiai mutatókkal mérhetőek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Békés Megyei Kormányhivatal (BÉMKH) (2022): *Adatszolgáltatás gazdasági mutatókról, agrár- és vidékfejlesztési támogatásokról, családtámogatási intézkedésekről, agrárügyi adatokról, foglalkoztatási adatokról.*
- Bujdosó Zoltán – Dávid Lóránt – Tözsér Anett – Kovács Gyöngyi – Major Veronika – Kathie, Gulmira Uakhitova – Katona Péter – Vasvári Mária (2015): Basis of Heritagization and Cultural Tourism Development. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 188., 307-315.
- Csurgó Bernadett (2013): „VIDÉKEN LAKNI ÉS VIDÉKEN ÉLNI” A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék. Argumentum Kiadó, Budapest, 176.
- Domokos László (2021): A koronavírus-járvány közpénzügyi kihívásai és a számvevőszéki válaszok. *Polgári Szemle* vol. 17., no. 4-6., 32-46.
- Egri Zoltán (2017a): Regional health inequalities in the European macroregion from the East Central European perspective. *Regional Statistics* vol.7., no. 1., 197-224. <https://doi.org/10.15196/RS0711>
- Egri Zoltán (2017b): Magyarország városai közötti egészségyenlőtlenségek. *Területi Statisztika*, vol. 57., no. 5., 537-575. <https://doi.org/10.15196/TS570504>
- Eurobarometer (2022): *Public opinion on the common agricultural policy.* <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance/eurobarometer>. Letöltés: 2022.02.16.
- European Commission (2021): *Statistical Factsheet – Hungary.* [agri-statistical-factsheet-hu_en.pdf](https://ec.europa.eu/agri-statistical-factsheet-hu_en.pdf) (europa.eu) Letöltés ideje: 2022.02.12.
- EURYDICE (2022): *Magyarország: A népesség - demográfiai helyzet, nyelvek, vallások.* https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-35_hu. Letöltés: 2022.02.10.
- Farkas Tibor (2002): Vidékfejlesztés a fejlődésméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom*, vol. 16, no. 1., 41-57.
- György István – Hazafi Zoltán (2018): *Közfoglalkoztatási életpályák a közigazgatásban és a rendvédelemben.* Studia universitatis communia, Dialóg Campus Budapest, 239.

- Gyurita Rita (2014): A fővárosi és megyei kormányhivatal. Új Magyar Közigazgatás, vol. 7., no. 2., 8–19.
- Hill, Berkeley (2011): *Understanding the Common Agricultural Policy* (1st ed.). Routledge, London, 352.
- H. Varga Katalin – Neszményi Zsolt (2013): A kormányhivatalok (a Somogy Megyei Kormányhivatal) helye és szerepe a magyar közigazgatás fejlődéstörténetében. *Acta Scientiarum Socialium*, vol. 38., 209–225.
- Jandala Csilla – Sándor Tibor (2013): Világörökségi helyszínek turisztikai hasznosítása Magyarországon – A Ripa Pannonica lehetőségei. *Polgári Szemle* vol.9., no. 3-6., 100–110.
- Káposzta József (2020): A vidékfejlesztés helye a regionális tudományban - The position of rural development in the regional science. *Tér és Társadalom*, vol. 34., no. 1., 37–40.
- Kulcsár László (2021): A Nemzeti Agrárgazdasági Kamara Békés megyei elnöke, a MAGOSZ Békés megyei elnöke (1992-2022).
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2021): *Magyarország, 2020*. Budapest, 270.
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2019): *Magyarország földterülete művelési ágak szerint*. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0008.html Letöltés ideje: 2022.02.12.
- Lentner Csaba (2019): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 280.
- Popp József (2003): KAP-reform és a többfunkciós mezőgazdaság. *Gazdálkodás* vol. 47., no. 4., 48–69.
- Rákóczi Attila (2021): A társadalmi alapokon nyugvó területi államigazgatás. *Civil Szemle* vol. 67., no. 2., 47–63.
- Rákóczi Attila (2016): *Kunhalmok és emberek az évezredek sodrában*. Magyar Természettudományi társulat, Budapest, 119.
- Rákóczi Attila – Barczy Attila (2015): A Körös-Maros Nemzeti Parkért Egyesület kunhalmok védelméért folytatott tevékenységének eredményei 20 év távlatából. *Civil Szemle*, 2015, vol. 12., no. 2., 57–74.
- Rákóczi Attila – Krizsán Anett (2021): A Békés Megyei Kormányhivatal feladatellátása a koronavírus járvány elleni védekezés időszakában. *Polgári Szemle* vol. 17., no. 4-6., 130–148.
- Szabó Szabolcs (Szerk.) (2011): Vidéki térségek Magyarországon. *Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanulmányok* 5., ELTE, Budapest, 270.
- Természetvédelem (2022): *Magas Természeti Értékű Területek (MTÉT)*. <https://termeszetvedelem.hu/magas-termeszeti-erteku-teruletek-mtet/>. <https://termeszetvedelem.hu/category/vedett-termeszeti-teruletek/>. Letöltés: 2022.02.10.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

- Római Szerződés (EGK)
- 322/2007. (XII. 5.) Korm. rendelet a kölcsönös megfeleltetési szabályok betartását ellenőrző szervekről
- 59/2008. (IV. 29.) FVM rendelet a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméhez szükséges cselekvési program részletes szabályairól, valamint az adatszolgáltatás és nyilvántartás rendjéről
- 81/2009. (VII. 10.) FVM rendelet a kölcsönös megfeleltetés körébe tartozó ellenőrzések lefolytatásával, valamint a jogkövetkezmények alkalmazásával kapcsolatos szabályokról
- 3/2020. (II. 28.) MvM utasítás a fővárosi és megyei kormányhivatalok szervezeti és működési szabályzatáról

Sági Judit – Szennay Áron

A COVID-19 pandémia első évének magyar vállalkozásokra gyakorolt hatása, különös tekintettel a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdésekre

Effects of the First Year of the COVID-19 Pandemic on Hungarian Enterprises, With a Special Regard to Sustainability Issues

Összefoglalás

A COVID-19 pandémia jelentős keresleti és kínálati sokkot okozott, amelynek hatásait a magyar vállalkozások is megérezték. Kutatásunkban primer és szekunder adatokon vizsgáltuk a járvány magyar vállalkozásokra, azok fenntarthatósággal kapcsolatos tevékenységeire gyakorolt hatását. A primer adatok forrása a Global Entrepreneurship Monitor (GEM) 2021. évi magyarországi adatfelvétele. Eredményeink alapján a magyar vállalkozások sikeresen küzdöttek meg a pandémia jelentette kihívásokkal. A járvány egyik legfontosabb hozadéka, hogy a digitális képességekkel nem rendelkező vállalkozók egy része a járvány hatására megjelent az online térben, sőt, többen további fejlesztéseket is végrehajtottak. A vállalkozók fenntarthatósággal kapcsolatos pozitív attitűdjét mutatja, hogy többségük a döntései során különféle társadalmi, illetve környezeti szempontokat is figyelembe vesz, sőt, minden második vállalkozó számára ezek a szempontok az üzletiekénél is fontosabbnak bizonyultak.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H12, L26, O3

Kulcsszavak: COVID-19, Global Entrepreneurship Monitor (GEM), kis- és közepes vállalkozások, fenntarthatóság, digitalizáció

DR. HABIL SÁGI JUDIT, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Kar, Pénzügy Tanszék (sagi.judit@uni-bge.hu), DR. SZENNAY ÁRON, adjunktus, Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Kar, Pénzügy Tanszék (szennay.aron@uni-bge.hu).

Summary

The COVID-19 pandemic caused a significant supply and demand shock, which the effects of were felt by Hungarian businesses. In our research, we used primary and secondary data to investigate the impact of the pandemic on Hungarian businesses and their sustainability-related activities. The source of data used is the Hungarian dataset of the Global Entrepreneurship Monitor (GEM) in the year 2021. Our results show that Hungarian businesses have successfully coped with the challenges of the pandemic. One of the most important benefits of the pandemic is that some of the entrepreneurs without digital skills appeared in the online space as a result of the epidemic, in fact, several made further improvements as a result of the pandemic.. The positive attitude of entrepreneurs towards sustainability is demonstrated by the fact that most of them consider various social and environmental aspects in their decisions, and for one in two entrepreneurs these aspects have been found to be more important than business.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H12, L26, O3

Keywords: COVID-19, Global Entrepreneurship Monitor (GEM), small and medium-sized enterprises, sustainability, digitalisation

BEVEZETÉS

A 2020 januárjában kirobbant COVID-19 pandémia világszerte nagy port kavart és mindenhol felborította a gazdaságokat. Magyarországon 2020. március 4-én azonosították az első két bizonyítottan COVID-19 beteget, majd március 15-én az első halottat, amelyet követően az országban gyorsan rendkívül szigorú intézkedéseket vezettek be a járvány további terjedésének elkerülése érdekében. A pandémia, illetve a korlátozó intézkedések relatív kedvező helyzetben találták a magyar gazdaságot. A 2010 után végrehajtott állampénzügyi reformok következtében a GDP-hez viszonyított államadósság aránya 2011 óta csökkenő pályán volt, 2019-ben a maastrichti kritériumokat megközelítve 65,4%-on, míg a foglalkoztatási ráta historikusan magas (75,3%), a munkanélküliség pedig rendkívül alacsony szinten (3,4%) állt (KSH, 2020). A globálisan alacsony kamatkörnyezet és az alacsony infláció szintén serkentette a gazdasági növekedést. A külső és a belső tényezők együttesen lehetőséget biztosítottak arra, hogy a pandémia jelentette együttes kínálati és keresleti sokkot az állam keresletnövelő intézkedésekkel ellensúlyozza (Lentner, 2021). Az állam a küszködő vállalatok megsegítésére számos intézkedést vezetett be a járvány hatásainak mérséklésére (Lentner et al., 2020).

Kutatásunkban a COVID-19 járvány magyar vállalkozásokra, azok fenntarthatósággal kapcsolatos tevékenységeire gyakorolt hatását vizsgáljuk. A környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos kihívás jelentőségét mutatja, hogy a túllövés napja (*world overshoot day*) – vagyis az a nap, ameddig az emberiség felhasználja a bolygó adott évben megújulni képes erőforrásait – utoljára 1970-ben volt december végén. Ugyan a pandémia, és a kapcsolódó lezárások következtében 2020-ban ez a nap a 2019-hez képest csaknem három héttel, július 26-ról augusztus 22-re tolódott ki, a korlátozások lazítása következtében a túllövés napja 2021-ben ismét július

végére esett (GFN, é.n.). A rendelkezésre álló adatok alapján kutatók arra figyelmeztetnek, hogy a Föld rendszer egyes mutatók tekintetében vészesen közeledik, akár már át is léphette azt a pontot, ahonnan már visszafordíthatatlanok a katasztrofális környezeti változások (Ripple et al., 2021). Figyelemmel arra, hogy a környezeti fenntarthatóság elérése a vállalkozások aktív közreműködése nélkül nem érhető el, az ENSZ „Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030 – Agenda 2030” című dokumentuma felhívja az üzleti szféra szereplőinek figyelmét is arra, hogy „ *kreativitásukkal és innovációikkal járuljanak hozzá a fenntartható fejlődés által támasztott kihívások megoldásához*” (ENSZ, 2015). A fenntarthatóság jelentette kihívás az üzleti szférában elsőként a nagy és kevésbé transzparensszerűen működő vállalatokat készítheti cselekvésre, amely megjelenhet (1) a fenntarthatósággal kapcsolatos adatokat is tartalmazó beszámolási keretrendszerekben (ld. például a GRI vagy az Integrated Reporting (Manes-Rossi et al., 2018)), (2) a fenntarthatóságot és az üzleti logikát integráló menedzsment megközelítésekben (például a Porter és Kramer (2011) által népszerűsített közös értékteremtés (*Creating Shared Value*, CSV)), (3) az érintettek szélesebb körének érdekeit figyelembe vevő vállalkozásmenedzsment (*corporate governance*) módszerekben (ld. például Khan et al., 2021), vagy akár (4) új, a fenntarthatósági szempontokat már szervesen az üzleti modellbe építő versenytársak megjelenésével (ld. például értékközpontú bankok (Győri et al., 2021)). A tapasztalatok alapján a nagyvállalati szektorban bevett, a fenntarthatósággal kapcsolatos megoldások – különböző okokból – a kis- és középvállalkozásoknál is megjelennek.

A pandémia egy járulékos negatív következményének tekinthető a fenntarthatósággal kapcsolatos diskurzus háttérbe szorulása. Ugyan felvethető, hogy a fenntarthatóság három pillére, a gazdaság, a természeti környezet és a társadalom közül messze a gazdasági szféra rendelkezik a legerősebb érdekérvényesítő erővel (Ritala et al., 2021), a COVID-19 következtében kialakult válsághelyzet ennél lényegesen komplexebb. A kormányok ugyanis azzal a dilemmával szembesültek, hogy az állampolgárok életének, egészségének védelmét célzó intézkedések – így például a kötelező maszkviselés, a társadalmi távolságtartás, különböző korlátozások vagy épp az oltási igazolványok – nem csak népszerűtlenek, hanem rendszerint korlátozzák a gazdaság működését, amely végső soron munkanélküliséghez, ezáltal az életszínvonal csökkenéséhez vezethet. A munkahelyek megtartását célzó programok ezáltal nem csak gazdasági, hanem társadalmi-jóléti célokat is szolgálnak (Sági–Engelberth, 2018).

A pandémia rámutatott egyes korábban bevett üzleti gyakorlatok, így például az offshoring sérülékenységeire. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozások hosszú távú gazdasági fenntarthatóságának, versenyképességének biztosítása érdekében a vállalkozásoknak fokozniuk kell a negatív külső sokkokkal szembeni ellenálló képességüket, vagyis rezilienciájukat (Hamel–Välikangas, 2003). Ennek eszközeként Bughin és szerzőtársai (2021) a sokkhatásokra való tudatos felkészülés mellett a fenntarthatósági és a digitális transzformációt, valamint az innovációs képességeket emeli ki.

A munkahelymegtartó támogatások azonban a környezeti célokhoz is hozzájárulhatnak. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) állásfoglalásában a fenntartható gazdaságra történő átmenet kapcsán kiemeli, hogy a foglalkoztatás megőrzése „nem feltétlenül azt jelenti, hogy ugyanazokat a munkahelyeket vagy ugyanazon gazdasági tevékenységeket kell megőrizni vagy megmenteni” (EGSZB, 2020:14). Más szavakkal a támogatásban részesü-

lő innovatív, környezetileg is fenntarthatóbb üzleti modellt követő vállalkozások felszívhatják a zöld gazdaságban nem életképes vállalkozások, ágazatok megszűnése következtében felszabaduló munkaerőt.

A cikk hátralevő része a következőképp épül fel. A következő fejezetben egy áttekintő képet nyújtunk a magyar gazdaság, ezen belül is elsősorban a vállalkozások pandémia alatti helyzetéről. A járvány digitalizációt elősegítő hatásai végett ezután külön fejezetben térünk ki a pandémia magyar vállalkozások digitalizációját érintő hatásairól. Ezt követően a kutatásunk módszertanát, majd annak eredményeit mutatjuk be. A tanulmány végén az eredmények, tapasztalatok összefoglalása, a kapcsolódó limitációk és a további lehetséges kutatási irányok szerepelnek.

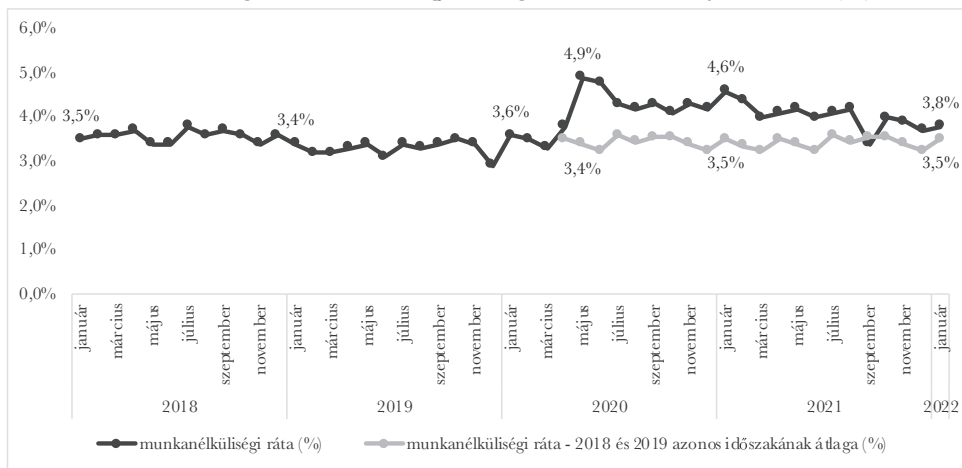
HELYZETKÉP – A MAGYAR GAZDASÁG ÉS A VÁLLALKOZÁSOK HELYZETE A PANDÉMIA ALATT

A pandémia jelentette gazdasági sokk világszerte jelentős visszaesést okozott. A COVID-19 terjedésének korlátozása érdekében számos kormány elrendelte a társadalmi távolságtartást, és szigorú utazási korlátozásokat vezetett be, beleértve a karantént is. Ez azonnali hatással volt a munkaerőre, az ellátási láncokra, valamint a termékek és szolgáltatások értékesítésére. A gazdaságra gyakorolt sokk mértékét mutatja, hogy az S&P 500 tőzsdeindex a 2020. február 19-én elért rekord értékét követően, a 2008-as pénzügyi válság óta a legnagyobb egyhetes csökkenést tapasztalta (Cheema-Fox et al., 2021), de hasonló tendenciák voltak megfigyelhetőek a nyugati világon kívül is, így például az iszlám tőzsdeindexek esetén is (Saleem et al., 2021).

A magyar GDP 2020 II. negyedévében az előző év azonos időszakához képest 13,2%-kal esett vissza (KSH, 2022). Ez a visszaesés lényegesen befolyásolta az önkormányzatokat, illetve az önkormányzati feladatellátást, hisz a pénzügyeik központosítása következtében lényegesen csökkent a külső sokkokkal szembeni rezilienciájuk (Lentner–Hegedűs, 2021). A kiterjedt kormányzati programoknak köszönhetően ugyanakkor gyors gazdasági kilábalás volt megfigyelhető (Asztalos, 2022), ugyanis 2021 IV. negyedévében a magyar gazdaság teljesítménye a nyers adatok szerint 3,9%-kal haladta meg a 2019 hasonló időszakáét (KSH, 2022), amivel nem csak a helyreállítás valósult meg, hanem a korábbi növekedési pályát is sikerült megközelíteni.

Az Eurostat adatai szerint 2020 januárjában a munkanélküliség – a korábbi évektől alig eltérően – 3,6% volt, amely az első hullám hatására 2020 májusában érte el a csúcspontját (4,9%). Ezt követően – feltehetően legalább részben a kormányzati intézkedések következtében – folyamatosan csökken, 2022 januárjában a munkanélküliségi ráta értéke már csak 0,2%-ponttal haladja meg a 2020-as értéket. A gazdaság helyreállását mutatja, hogy az első hullám jelentette sokkot követően a 2018-as és 2019-es éves értékek átlaga, mint benchmark érték és a tényleges munkanélküliségi ráta közötti olló folyamatosan záródik (ld. 1. ábra). Tóth és szerzőtársai (2021) a magyar és a 27 Európai Unió tagállam idősorait összevetve arra a következtetésre jutott, hogy a hazai érték a harmadik legkedvezőbb az EU-ban. A szerzők kiemelik, hogy az önfoglalkoztatottakat – az eltérő szektorális megoszlás következtében – a pandémia az alkalmazottaknál kevésbé hátrányosan érintette.

1. ábra: A munkanélküliség ráta alakulása Magyarországon 2018. és 2022. január között (%)

Forrás: Eurostat, saját szerkesztés

A Budapest LAB (2020) reprezentatív felmérése alapján a pandémia első hulláma a magyar kis- és középvállalkozások felét (49,1%) nem érintette, sőt, 5,7%-uk egyenesen a forgalom élénkülését jelezte. Ugyanakkor bő egyharmaduk (35%) a tevékenysége részleges, míg 5,7%-uk a teljes szüneteltetésére, leállítására kényszerült. A korlátozások a legnagyobb arányban a turizmus és vendéglátás (94,7%) szektorban működő vállalkozásokat érintették, de az egyéb lakossági szolgáltatásokat nyújtó (53,3%), valamint a kereskedelmi (46,6%) vállalkozások jelentős része is a működésük részleges vagy teljes leállítására kényszerültek. Csiszárík-Kocsir és szerzőtársai (2022) nagymintás felmérése megerősítette, hogy ugyan egyes termékcsoportok esetén nőtt a kereslet, általánosságban a szolgáltatások, azon belül is elsősorban a nagyobb ruházati üzletek, a kisebb élelmiszerboltok, valamint a nagy bevásárlóközpontok és az éttermek voltak a pandémia legnagyobb vesztesei. A szerzők fontos eredménye ugyanakkor, hogy a fogyasztási mintázatokat az életkor és az egyéni értékrendek jelentős mértékben befolyásolták. A gazdasági aktivitás komoly visszaesése mellett ugyanakkor pozitívként emelhető ki, hogy a vállalkozások a munkaerő megtartásán dolgoztak, saját vagy kölcsönzött munkaerő leépítésére csak a KKV-k alig 15%-ánál került sor (Budapest LAB, 2020).

Ugyanakkor az empirikus adatok arra engednek következtetni, hogy a pandémia a vállalkozásokat az üzleti stratégiájuk újragondolására, valamint a folyamataik optimalizálására kényszerítette (Pirohov–Tóth, 2021). A pénzügyi szakmai ismeretek, a pénzügyi tudatosság fontos szerepet játszanak a KKV-k teljesítményében és pénzügyi fenntarthatóságában (Tóth et al., 2021), a gyakorlatban azonban ez gyakran nincs így. A KKV tulajdonosok, köztük a családi vállalkozók jellemzően nem rendelkeznek megfelelő pénzügyi, illetve vezetői számviteli ismeretekkel (Sági, 2017). Bár a KKV-k vállalati pénzügyi tudatossága 2019 és 2021 között – feltehetően elsősorban a pandémia következtében – a tudatosságot jellemző valamennyi index tekintetében javult, a pénzügyi elemzés mellett a tervezés a turbulens

környezet következtében némileg háttérbe szorult, továbbá megfigyelhető, hogy a vállalkozások a méretük növekedésével párhuzamosan egyre több, illetve kifinomultabb eszközt alkalmaznak (Tóth et al., 2022). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a már a pandémia előtt is dinamikus, szakmailag megalapozott üzletvitelt folytató vállalkozások kisebb veszteségeket szenvedhettek el, gyorsabban reagálhattak a kialakuló új lehetőségekre. Ezen következtetést árnyalja, hogy a magyar vállalkozók csak egy kisebb része érzi úgy, hogy a pandémia új üzleti lehetőségeket nyitott volna vagy épp új vállalkozás indítására sarkallta volna (Gosztonyi, 2022).

A Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet (GVI, 2021) 2021 áprilisában végzett felmérése alapján 2020-ban a 2019-es évhez képest a vállalkozások 47%-ának csökkent az árbevétele, míg növekedést csupán 36% könyvelhetett el. A legnagyobb arányban (57%) a legkisebb, 50 millió forint árbevétel alatti cégek számoltak be visszaesésről, az árbevétel növekedésével egészen a 2-5 milliárd közötti árbevételű vállalkozásokig rendszerint csökken az árbevétel visszaeséssel érintett vállalkozások aránya. Ez utóbbi kategóriában 38%-nak csökkent, míg 48%-nak nőtt az árbevétele 2020-ban a 2019-es évhez képest. A legnagyobb, 5 milliárd feletti árbevétellel rendelkező cégek csaknem felének (47%) csökkent, miközben 40%-nak nőtt a forgalma. A visszaesés mértéke a vizsgált cégek mintájában 29% volt, de a legnagyobb mértékű csökkenést a 10 fő alatti vállalkozások esetében mérték, ahol ez az érték 43% volt. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy ez az érték a minta sajátosságaiból is eredhet, ugyanis Szepesi és szerzőtársai (2021) a KSH adatai alapján arra jutott, hogy az ÁFA-körbe tartozó közel 315 000 kis- és középvállalkozásból mintegy 180 000 árbevétele csökkent 2019-hez képest, a visszaesés átlagos értéke pedig 3% volt. A szerzők kiemelik, hogy az egyes ágazatok között jelentős eltérés mutatkozik, a legtöbb esetben az árbevétel csak kis mértékben maradt el 2019-hez képest.

DIGITALIZÁCIÓ

A digitalizáció már a pandémia előtti időkben is jelentős hatást gyakorolt a gazdaságra és a társadalmakra – a Gartner elemzése alapján 2019 öt legfontosabb feltörekvő technológia mindegyike a digitalizációt helyezte előtérbe: (1) az autonóm mobilitással, (2) az emberi képességek kiterjesztésével, (3) az új generációs kommunikációs és számítási technológiákkal, (4) a digitális ökoszisztémákkal, valamint (5) a fejlett mesterséges intelligenciával és elemzéssel kapcsolatos (Gartner, 2019). A lezárások által kikényszerített digitális átállás (például home office, online oktatás, online értekezletek, konferenciák stb.) azonban minden téren jelentősen felgyorsította a digitalizációs transzformációt (Angyal, 2020), amelynek megfelelően 2022 öt legfontosabb feltörekvő technológiája már (1) a digitális terek, (2) a generatív AI¹, (3) a homomorfikus titkosítás², (4) a gráf technológiák, valamint (5) a metaverzum (Gartner, 2021).

A pandémia által (is) felgyorsított digitális transzformáció komoly kihívás elé állította, valamint állítja jelenleg is a vállalkozásokat, elsősorban ezen belül is a kis- és a középvállalkozásokat. Az empirikus adatok alapján „azok a KKV-vezetők tudják majd hosszabb távon is mozgásban tartani a cégüket, akik integrálják a technológiai lehetőségeket”

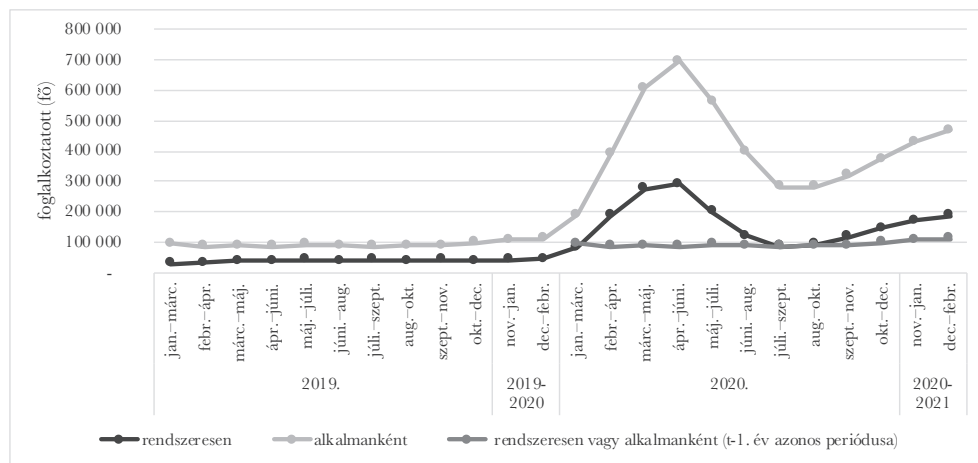
(Noszkay, 2021). A szerző három kulcsfontosságú, az automatizáció által potenciálisan érintett területet, (1) az ügyfélkezelést, (2) a belső kommunikációt, valamint (3) a különféle munkafolyamatokat emeli ki.

Ezen folyamat számára kedvező alapot nyújthat, hogy a digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató³ (DESI) szerint Magyarországon a szélessávú hálózatokhoz való hozzáférés már a pandémia előtt is valamivel az EU-s átlag feletti volt (Európai Bizottság, 2019), amely relatív előny fenn is maradt (Európai Bizottság, 2021). A DESI jelentés alapján ugyanakkor Magyarország számára a „*legnagyobb kihívást jelentő dimenziója továbbra is a digitális technológiák vállalati integrációja és a digitális közszolgáltatások*”. A magyar KKV-knak – a 60%-os EU átlaggal szemben – csupán 46%-a rendelkezik legalább alapszintű digitális intenzitással, továbbá alacsony a „kulcsfontosságú digitális technológiák (nagy adathalmazok, mesterséges intelligencia és felhő) elterjedése” (Európai Bizottság, 2021).

A vállalkozások digitalizációja kapcsán három témát vizsgálunk részletesebben, (1) a távmunka lehetőségeit és alkalmazását, (2) az online jelenlétet (pl. digitális ügyfélkiszolgálás, online értékesítés stb.), valamint (3) a termelékenységet javító beavatkozásokat (pl. vállalatirányítási rendszerek, automatizáció, mesterséges intelligencia stb.).

A KSH adatai alapján a pandémia jelentős mértékben járult hozzá a távmunka lehetőségének elterjedéséhez – míg 2019. január és december között a foglalkoztatottak átlagosan 2,0%-a (89 ezer fő) dolgozott rendszeresen vagy alkalmanként távolról, addig ez az érték az első hullámban, 2020. április és június között 15,8%-ra nőtt. A későbbi hullámok során ugyan a távmunkában dolgozók aránya csökkent, de a legalacsonyabb arányt mutató időszakban, 2021. július és szeptember között is több mint háromszor annyian, átlagosan 280 ezren (6,3%) dolgoztak legalább alkalmanként távolról.

2. ábra: A 15–74 éves foglalkoztatottak távmunkavégzésének alakulása

Forrás: KSH, saját szerkesztés

A Budapest LAB (2020) felmérése szerint az első hullámban 2020 májusáig a vállalkozások 16,5%-a vezetett be távmunkát. Ugyan valamennyi ágazatban azonosíthatók otthonról is ellátható munkakörök, az adatok alapján még az információ és kommunikáció területén működő KKV-knak is csak a 25%-a vezette be a távmunkát. Az adatok alapján a legnagyobb, 1 és 4,9 milliárd forint árbevétel közötti KKV-k az átlagnál nagyobb arányban (18%) vezették be a távmunkát. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a felkészültebb, válságkezelő tervvel is rendelkező cégek számára az átállás gördülékenyebb volt – míg a válságkezelő tervvel rendelkező cégek 16%-a, addig az ilyenekkel nem rendelkezők csupán 6,3%-a vezetett be távmunkát.

Összességében megállapíthatjuk, hogy ugyan a pandémiát megelőzően a KKV-k nem voltak képesek, vagy nem kényszerültek a távmunka lehetőségének megteremtésére, nemzetgazdasági szinten a pandémia jelentős előrelépést hozott. Egyrészt a cégeknél létrejöttek azok a technikai kapacitások, amelyek lehetővé teszik a munkatársak távolról történő hatékony munkavégzését. Másrészt kialakult a felek közötti bizalom, valamint a megfelelő eljárásrend ahhoz, hogy a távmunka ne csak egy krízishelyzetben alkalmazott kényszer, hanem a mindennapok része lehessen, amely a rugalmasság növelése mellett a csökkenő közlekedési kereslet következtében a környezeti fenntarthatósághoz is hozzájárulhat.

Az első hullám végére a magyarországi KKV-k 8,9%-a vezetett be digitális ügyfélki-
szolgálást vagy online értékesítést (Budapest LAB, 2020). Az online értékesítés, a házhoz-
szállítás elsősorban a vendéglátásban és a kiskereskedelemben volt jelentős. A kutatások
alapján mindkét esetben azok a vállalkozások alkalmazkodtak a leggyorsabban, amelyek
már a pandémia előtt is végeztek hasonló tevékenységet. Az internetes értékesítési csatorna
esetén ezek a cégek már rendelkeztek a megfelelő folyamatokkal, rutinokkal és vevői körrel
(Szepesi et al., 2021). Az online értékesítés elterjedésével párhuzamosan dinamikusan nőtt
az online bankkártyás tranzakciók aránya is (Deák et al., 2020), ami természetesen ver-
senyelőnyt biztosított azon cégeknek, akik már rendelkeztek ilyen lehetőséggel, vagy már a
pandémia elején megteremtették ennek a lehetőségét – utóbbit az első hullámban a KKV-k
csupán 5,5%-a tette meg (Budapest LAB, 2020).

MÓDSZERTAN

A pandémia okozta turbulens gazdasági helyzet álláspontunk szerint megköveteli, hogy mind a vállalkozók, mind a szakpolitikai döntéshozók a döntéseiket minél több, lehetőség szerint különböző időpontban felvett adat alapján hozzák meg. Kutatásunk ehhez a meglévő empirikus eredmények új, frissebb, korábban még nem közölt adatok elemzésével történő kiegészítésével járul hozzá. A publikáció alapját a Budapest LAB Vállalkozásfejlesztési Iroda által koordinált Global Entrepreneurship Monitor (GEM) kutatás magyar adatai képezik, melyeket a Budapesti Gazdasági Egyetem, mint a konzorcium magyar partnere bocsátott rendelkezésre egyedi engedély alapján. A rendelkezésre bocsátott GEM adatbázis 2014 elemű és reprezentatív a 18-64 év közötti magyar felnőtt lakosságra. A validált módszertan alapján végrehajtott adatfelvétel telefonon keresztül, 2021. április 20. és június 9. között történt (Global Entrepreneurship Monitor, 2022).

A GEM adatokat leíró statisztikai módszerekkel, valamint korrelációvizsgálattal elemezzük. Az adatok különböző mérési skáláihoz illeszkedve a korrelációvizsgálatokat különféle módszerekkel végezzük el. A nominális skálán mért változók közötti kapcsolatot χ^2 próbával és Cramer-féle V mutatóval, a sorrendi skálán mértet Kendall-féle tau-c mutatóval, míg a nominális és sorrendi skálán mért ismérvek közötti kapcsolatot éta mutatóval vizsgáljuk. A mutatók szignifikanciáját, az eredmények értelmezését az elemzéshez kapcsolódóan mutatjuk be. A vizsgálatok során – a GEM terminológiájához illeszkedve – vállalkozók két csoportját különböztetjük meg. Mindkét típus már bejegyzett, működő vállalkozást feltételez, az elkülönítés alapja, hogy a vállalkozás mennyire stabilan képes béreket, vagy egyéb típusú kifizetéseket teljesíteni a tulajdonosainak. Korai szakaszban lévő vállalkozásnak (*Total Early Stage Entrepreneurial Activity*, TEA) nevezzük azon vállalkozásokat, amelyek kevesebb, mint 42 hónap (3,5 éve) képesek erre, míg a bejáratott vállalkozások (*Established Business*, EB) már több, mint 42 hónapja folyamatosan így tesznek (GEM).

EREDMÉNYEK

Az elemzéseink eredményeit a következőkben négy alfejezetben mutatjuk be. A következő alfejezetben rövid áttekintést biztosítunk a vállalkozók főbb demográfiai adatairól. Ezt követően a koronavírus-járvány vállalkozásokra gyakorolt általános, majd a digitális transzformációjukra gyakorolt hatásait mutatjuk be. A negyedik alfejezet a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdéseket dolgozza fel.

Leíró statisztikák

A GEM kutatás adatai alapján a vállalkozók jellemzően 25 és 54 év közötti férfiak. A korai szakaszban lévő vállalkozások háromötödét (61%), míg a bejáratott vállalkozások csaknem kétharmadát (65,5%) vezeti férfi, a részletes válaszok alapján az átlagos életkor pedig a két vállalkozástípusnál rendre 38,01, illetve 47,95 év. A legmagasabb iskolai végzettséget tekintve a leggyakoribb végzettség az érettségi, de a korai szakaszban lévő vállalkozók negyede (25,9%), míg a bejáratott vállalkozással rendelkező és azt vezető vállalkozók harmada (32,9%) rendelkezik legalább főiskolai (BSc) végzettséggel. A legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők aránya mindkét vállalkozástípusnál elhanyagolható. Ez az eredmény azért is fontos, mert ugyan a sikeres vállalkozás indításhoz komoly szakmai tudás szükséges, a tapasztalatok azt mutatják, hogy a hagyományos oktatási módszerek nem feltétlen járulnak hozzá a vállalkozói gondolkodásmód kialakításához (Huszák–Jáki, 2022).

1. táblázat: A korai szakaszban lévő, valamint a bejáratott vállalkozással rendelkezők főbb demográfiai adatai (%-ban)

megnevezés		korai szakaszban lévő vállalkozás (%) (TEA)	bejáratott vállalkozás (%) (EB)
nem	férfi	61,0	65,5
	nő	39,0	34,5
kor (év)	18-24	12,5	0
	25-34	29,0	13,9
	35-44	30,5	27,8
	45-54	19,2	24,6
	55-64	8,8	33,7
legmagasabb iskolai végzettség	Kevesebb, mint 8 általános	0,4	0
	8 általános	7,4	3,6
	Szaktunskásképző; szakképzés érettségi nélkül	22,3	24,0
	Gimnáziumi érettségi	37,6	30,9
	Akkreditált felsőfokú szakképzés; felsőfokú technikum	6,4	8,5
	Főiskola / BA / BSc	9,3	16,2
	Egyetem / MA / MSc	15,4	14,6
	Phd, doktori	1,2	2,1

Forrás: GEM adatok, saját szerkesztés

A leíró adatok fontosságát mutatja, hogy a hazai GEM adatbázison Gosztönyi és Csákné Filep (2022) gépi tanulással alkotott modelljei elsősorban a demográfiai és gazdasági változókkal (pl. rendelkezik-e vállalkozással, életkor stb.), valamint az egyének saját magukra vonatkozó percepció (pl. vállalkozásindítási szándék, vállalkozásindításhoz kapcsolódó ismeretek és tapasztalatok megléte stb.) több mint 90 százalékos pontossággal határozták meg azt, hogy a válaszadónak van-e születő vállalkozása.

A koronavírus-járvány vállalkozásokra gyakorolt hatásai

A 18 és 64 év közötti lakosságon belül 2,1% azok aránya, akik az elmúlt 12 hónapban eladtak, bezártak, megszüntettek vagy otthagytak a tulajdonukban lévő és általuk vezetett vállalkozást. Ugyanezen üzleti tevékenységek többsége (73,9%) ténylegesen véget ért, csaknem negyedük (22,0%) a válaszadó nélkül, 4,1% pedig a válaszadó nélkül és más tevékenységgel folytatódott. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a vállalkozási tevékenység

befejezését csak alig minden ötödik (18%) esetben okozta a pandémia, a vállalkozók a kiszállásukat leggyakrabban a nyereségségesség hiányával (27%) vagy épp egy másik munkával, vagy üzleti lehetőséggel (18,7%) magyarázták.

A vállalkozók többsége szerint 2020-hoz képest a koronavírus ellenére nem változott, vagy épp könnyebb lett a vállalkozásindítás. Ugyan pozitív változásról csupán a korai szakaszban lévő vállalkozók 16,8%-a, míg a bejáratott vállalkozással rendelkezők 15,0%-a számolt be, előbbiek fele (49,3%), míg utóbbiak több mint kettőtöde (43,7%) szerint nem történt lényegi változás. Az egy évvel korábbihoz képest az üzleti növekedésre vonatkozó elvárások is inkább stagnáltak vagy növekedtek: a korai szakaszban lévő vállalkozók harmada (33,9%), míg a bejáratott vállalkozással rendelkezők közel hatoda (16,4%) szerint javultak a növekedési elvárások. Az eredményeket némiképp árnyalja, hogy csupán a bejáratott vállalkozások esetén tárható fel gyenge pozitív kapcsolat az üzleti növekedésre vonatkozó elvárások, valamint a következő öt évben tervezett új munkahelyek között (Kendall's tau-c=0,149, p=0,014). Az üzleti növekedésre vonatkozó romló tendenciáról csupán a korai szakaszban lévő vállalkozók csaknem hatoda (16,4%), valamint a bejáratott vállalkozással rendelkezők negyede (27,3%) említett.

A korai szakaszban lévő vállalkozások alig negyede (23,4%), míg a bejáratott vállalkozásoknak csupán alig több mint tizede (11,9%) számára jelentett a pandémia új üzleti lehetőséget. A két vállalkozástípus válaszai közötti jelentős különbség, valamint a semleges, vagyis az állítással *egyet is értő, meg nem is egyetértő* opciót választók alacsony aránya (rendre 11,5%, illetve 12,9%), arra utalhat, hogy a pandémia jelentette kihívásra válaszul számos új, a felméréskor 3,5 évnél nem régebben működő üzleti vállalkozás alakulhatott, amelyek a turbulens gazdasági helyzetre való tekintettel akár a korábbiaknál reziliensebbnek is bizonyulhatnak. Mindazonáltal az összkép arra utal, hogy a vállalkozások legnagyobb részének a pandémia elsősorban mégis egy leküzdendő akadályt, mintsem új üzleti lehetőséget jelentett.

A koronavírus-járvány hatása a vállalkozások digitalizációjára

A GEM kutatás 2021-ben végzett lekérdezésre a koronavírus-járványhoz kapcsolódó kérdései között kitért arra, hogy a vállalkozás a járványra reagálva változtatott-e a digitális technológiák használatán a terméke vagy szolgáltatása értékesítése érdekében. Az eredmények alapján számos vállalkozás kezdett digitális technológiákat (ld. 2. táblázat) alkalmazni. Aggodalomra adhat azonban okot, hogy a korai szakaszban lévő vállalkozók csaknem fele (44,3%), míg a bejáratott vállalkozások több mint harmada (37,8%) szerint a vállalkozás digitális technológiák nélkül is elboldogul. Mindazonáltal a korai szakaszban lévő vállalkozások kettőtöde (40,3%), míg a bejáratottak több mint fele (51,2%) már a járvány előtt is számos digitális technológiát használt, vagy a pandémia hatására tovább is fejlesztette azokat.

2. táblázat: A koronavírus-járványra reagálva változtatott-e vállalkozása a digitális technológiák használatán a terméke vagy szolgáltatása értékesítése érdekében

	korai szakaszban lévő vállalkozás (TEA)	bejáratott vállalkozás (EB)
Igen – a koronavírus-járványra reagálva kezdtek digitális technológiát alkalmazni	15,4%	11,0%
Igen – továbbfejlesztette a már meglévő, a digitális technológiák bevezetésére, fejlesztésére vonatkozó terveket	12,9%	15,8%
Nem – a koronavírus-járvány előtt már számos digitális technológiát betervezett	27,4%	35,4%
Nem – a vállalkozása elboldogul digitális technológiák nélkül is	44,3%	37,8%

Forrás: GEM adatok, saját szerkesztés

Mivel a digitális technológiák alkalmazásának változója nominális, míg a pandémia jelentette új üzleti lehetőségek változója sorrendi skálán került felvételre, ezért a kapcsolat szorosságát nem Kendall-féle tau-c-vel, hanem éta mutatóval mérjük. Az éta alapján megállapítható, hogy a függő változó hány százalékban magyarázza a független változó értékének változásait. Ennek megfelelően az elemzést megelőzően fontos annak meghatározása, hogy mely változót tekintjük függő változónak. Figyelemmel arra, hogy jelen elemzés tekintetében egyértelműen ez nem tehető meg, így az éta értékét mindkét esetre vonatkozóan megadjuk.

A korai szakaszban lévő vállalkozások esetében az éta értéke a digitális technológiák járvány hatására történő alkalmazása, illetve a járvány következtében előálló új üzleti lehetőségek függő változóként való alkalmazása esetén rendre 0,341, illetve 0,320, míg a bejáratott vállalkozások esetén ugyanez 0,236, illetve 0,272. Ez azt jelenti, hogy a korai szakaszban lévő vállalkozások esetén a digitális technológiák alkalmazása és a járvány következtében előálló új üzleti lehetőségek egymás változásának harmadát, míg a bejáratott vállalkozások esetén negyedét magyarázzák, amely arra utalhat, hogy a digitális technológiákkal jobban ellátott, azokat alkalmazó vállalkozások vélhetően jobban ki tudják aknázni az új gazdasági helyzet nyújtotta lehetőségeket.

A digitális technológiák értékesítésben történő következő 6 hónapban való további alkalmazását vizsgáló kérdésre adott válaszok azonban lényegesen negatívabbak: a korai szakaszban lévő vállalkozók kétharmada (65,1%), a bejáratott vállalkozásoknak pedig négyötöde (80,3%) nem tervezt további fejlesztést. Előbbieknek ugyan több mint negyede (28,3%) válaszolt pozitívan, a bejáratott vállalkozásoknak csak 17,9%-a tervezte a következő fél évben a digitális technológiák szélesebb körű alkalmazását az értékesítésben. Mindazonáltal az értékesítésben bevezetni tervezett további fejlesztések nem függetlenek attól, hogy a vállalkozás a járvány hatására mennyiben változtatott a digitális technológiák alkalmazásán. A két változó között szignifikáns korrelációs kapcsolat tárható fel⁴, az asszociációs kapcsolat mindkét esetben gyenge és pozitív előjelű (rendre Cramer's $V=0,313$ $p<0,001$, Cramer's $V=0,320$ $p<0,001$). Ez az eredmény is

arra utal, hogy azon cégek vezetnek be további fejlesztéseket, amelyek már a járvány előtt is alkalmaztak ilyeneket, vagy épp a járvány hatására vezették be őket.

A termelékenységét javító eszközök terén a pandémia nem hozott lényegi előrelépést. Annak ellenére, hogy feltehetően lényeges versenyelőnyt jelenthet az, ha a vállalkozás előbb automatizálja a folyamatait (Noszkay, 2021), az MNB 2020. szeptemberi felmérésében a válszoló cégek csupán 13%-a említett valamilyen automatizációt (Szepesti et al., 2021). Mindazonáltal ezen eredmény alapján a minta elemszáma ($n=130$) alapján nem célszerű mélyreható következtetéseket levonni. Szepesti és szerzőtársai (2021) ezt a tényt azzal magyarázzák, hogy a válságra adott gyors reakciókon túl már nem maradt a cégeknek energiája további beavatkozásokra. Ugyanakkor a fokozódó digitalizációs kényszer erőteljes nyomást gyakorol a vállalkozásokra, hogy versenyképességük megőrzése érdekében korszerű eszközöket alkalmazzanak működési folyamataikban.

A hazai vállalkozások felelősségvállalással kapcsolatos percepciói a pandémia árnyékában

A hazai kis- és középvállalkozások számára a digitális forradalom mellett a zöld gazdaságba való átmenet tekinthető a másik legnagyobb kihívásnak. Ahogy azt az EGSZB (2020) állásfoglalása is kiemeli, a meglévő munkahelyek védelme nem jelentheti feltétlen a meglévő gazdasági struktúra megőrzését, az megvalósulhat új, a zöld gazdaságban működő vállalkozások létrejöttével és az alkalmazkodásra képtelen szervezetek megszűnésével is.

Magyarország a zöld átmenetet többek között energetikai fejlesztésekkel, így a napenergia elsősorban fotovoltaikus hasznosításával (Michaletzky-Csikós–Szennay, 2021), a meglévő ingatlanok energetikai korszerűsítésével, illetve új, magas energetikai besorolású lakóépületek vásárlásának támogatásával (ld. zöld hitel), valamint a zöld gazdaságot támogató kutatás és fejlesztési, illetve termelési beruházások (például akkumulátor gyárak telepítése) támogatásával szándékozik elősegíteni. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az energetikai fejlesztések két csatornán keresztül is hozzájárulnak az energiatermelés zöldítéséhez. Egyrészt a hatékonyságjavulás által csökkenhet az abszolút fogyasztás, ezáltal kevesebb primer energiahordozóra lehet szükség, ami elősegítheti az ország importfüggésének oldását is. Másrészt a megújulóenergia termelési kapacitások telepítése lehetővé teszi a szennyezőbb források kiváltását. A zöld gazdaság támogatása emellett elősegítheti az ország új értékláncokhoz való csatlakozását is.

A GEM adatok alapján a magyar vállalkozók döntő többsége döntései során figyelembe veszi a fenntarthatóság társadalmi, illetve környezeti szempontjait. A társadalmi szempontokat a korai szakaszban lévő vállalkozások háromnegyede (74,5%), míg a bejáratott vállalkozások csupán háromötöde (60,9%) veszi figyelembe. A környezeti szempontokra a vállalkozók – a válaszaik alapján – nagyobb hangsúlyt fektetnek, ugyanis rendre 86,3%-uk, illetve 83,7%-uk állította, hogy döntései során figyelembe veszi őket. A környezeti szempontok nagyobb jelentőségét a GEM adatok alapján nem tudjuk értékelni. Egy lehetséges ok lehet a környezeti problémák nagyobb súlya a médiában, valamint az, hogy egy vállalkozás több olyan intézkedést is hozhat, amely hozzájárulhat a környezeti problémák megoldásához (például szelektív hulladékgyűjtés, energetikai korszerűsítés, hatékonyabb eszközök használata stb.), míg a társadalmi problémák megoldásához önállóan kevésbé járulhatnak hozzá.

3. táblázat: A korai szakaszban lévő, valamint a bejáratott vállalkozással rendelkezők fenntarthatósággal kapcsolatos percepció

		korai szakaszban lévő vállalkozás (TEA)	bejáratott vállalkozás (EB)
Ha vállalkozása jövőjéről dönt, mindig figyelembe vesz olyan társadalmi szempontokat, mint az oktatáshoz való hozzáférés, egészség, biztonság, munkahelyi befogadás, lakhatás, közlekedés, munkahelyi életminőség, stb.	Nem ért egyet	25,5%	39,1%
	Egyetért	74,5%	60,9%
Ha vállalkozása jövőjéről dönt, mindig figyelembe vesz olyan környezeti hatásokat, mint a zöld területek megőrzése, a szennyező anyagok és mérgező gázok kibocsátásának csökkentése, a szelektív szemétgyűjtés, a víz, az áram és az üzemanyagok tudatos fogyasztása, stb.	Nem ért egyet	13,7%	16,3%
	Egyetért	86,3%	83,7%
A vállalkozása társadalmi és/vagy környezeti hatásait a jövedelmezőség vagy a növekedés fölé helyezi.	Nem ért egyet	50,4%	49,1%
	Egyetért	49,6%	50,9%

Forrás: GEM adatok, saját szerkesztés

A fenntarthatósággal kapcsolatos eredményeket keretezi ugyanakkor, hogy a vállalkozók csupán fele helyezi a vállalkozás társadalmi és/vagy környezeti hatásait a jövedelmezőség vagy a növekedés elé. Ez az eredmény akár pozitívnak is tekinthető, ugyanis a GEM adatok alapján a magyarországi korai szakaszban lévő vállalkozások számára a vállalkozásalapítás két legfőbb motivációja, hogy (1) valami lényegeset vigyen végbe illetve, hogy (2) megéljen, mivel kevés a munkalehetőség (Csákné Filep et al., 2022). Utóbbi motiváció ráadásul szignifikáns kapcsolatban áll azzal, hogy a vállalkozót – saját állítása szerint – visszatartja a vállalkozás alapítástól a kudarcotól való félelem, valamint az, hogy nem rendelkezik egy új vállalkozás indításához szükséges ismeretekkel, készségekkel és tapasztalatokkal (Chandler, 2022). Ez utóbbi *kényszer* motívum figyelembe vételével különösen figyelemre méltó, hogy a vállalkozók fele számára *az üzlet nem csak üzleti*, hanem felvállalja, hogy társadalmi és/vagy környezetvédelmi felelősségvállalásával akár a pénzügyi megtérülését, ezáltal a saját jólétét is mérsékelje. Győri és szerzőtársai (2022) a jelen írásban is vizsgált adatbázis elemzése során arra is rámutat, hogy a társadalmi hatások döntések során való figyelembe vétele csak azokra a vállalkozókra érvényes, ahol a vállalkozás indításának a motivációja (1) nagy vagyoni, illetve jövedelem elérése, vagy (2) a családi hagyomány folytatása, vagy (3) az, hogy valami lényegeset vigyen végbe. Azoknál, akik a munkahelyek hiánya következtében vállalkoznak, kevésbé érzik fontosnak a társadalmi hatásaik figyelembe vételét.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásunkban a COVID-19 járvány magyar vállalkozásokra, azok fenntarthatósággal kapcsolatos tevékenységeire gyakorolt hatását vizsgáltuk. A pandémia jelentős keresleti és kínálati sokkot okozott, amelynek hatásait a magyar vállalkozások is megérezték. A korábbi kutatások eredményei szerint ez a hatás néhány szektorban, így elsősorban a turizmusban és a vendéglátásban koncentrálódott, de jelentős volt a kereskedelemre, valamint az ellátási láncok megszakadása, a szűk keresztmetszetek kialakulása miatt egyes feldolgozóipari vállalkozásokra gyakorolt hatás is.

A feldolgozott primer és szekunder források alapján megállapíthatjuk, hogy a hazai vállalkozások sikeresen küzdöttek meg a pandémia jelentette kihívásokkal. Ez nemzetgazdasági szinten a foglalkoztatás és a GDP járvány előtti szintekre történő visszatérésében figyelhető meg, mikroszinten pedig abban a tényben nyilvánul meg, hogy a vállalkozási tevékenységükkel felhagyók csupán 18%-a említette ennek okaként a pandémiát. A koronavírus-járvány egyik hozadéka, hogy a vállalkozások a digitális képességeik fejlesztésére kényszerültek. Ennek egyik velejárója, hogy a megfelelő munkakörökben a járvány előttinél legalább háromszor többen dolgoznak legalább alkalmanként távolról. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy míg a távmunka terén jelentős előrelépés történt, sőt, lényegesen nőtt a vállalkozások online jelenléte, a termelékenységét javító intézkedések bevezetésére a vállalkozásoknak már nem maradt energiája (Szepesti et al., 2021).

Eredményeink alapján a vállalkozók többsége szerint 2020-hoz képest a koronavírus ellenére nem változott, vagy épp könnyebb lett a vállalkozásindítás, továbbá az egy évvel korábbihoz képest az üzleti növekedésre vonatkozó elvárások is inkább stagnáltak vagy növekedtek. Ez utóbbi eredményt némiképp árnyalja, hogy a jövőre vonatkozó várakozások és a tervezett új munkahelyek létrehozása között csak gyenge, de pozitív korrelációs kapcsolatot tártunk fel. Nehézségekre utal az is, hogy a válaszok alapján a vállalkozók csak egy kisebb része látott a járványban új üzleti lehetőséget.

A GEM adatok megerősítették, hogy a digitális képességekkel nem rendelkező vállalkozók egy része a járvány hatására megjelent az online térben, sőt, többen további fejlesztéseket is végrehajtottak a járvány hatására. Negatív eredmény azonban, hogy többségük a következő fél évben nem kíván további fejlesztéseket végrehajtani.

Pozitív eredményként emeljük ki, hogy a vállalkozók túlnyomó többsége figyelembe veszi döntései során különféle társadalmi-, illetve környezeti szempontokat is, sőt, minden második vállalkozó számára ezek a szempontok az üzletiekénél is fontosabbnak bizonyultak. Eredményeink legfőbb limitációját az egyszeri adatfelvétel, valamint a kérdőívben szereplő, koronavírus-járvánnyal kapcsolatos kérdések relatív szűkebb köre jelenti. Várakozásaink szerint a 2022. évi GEM adatfelvétel lehetőséget kínál majd az adatok összehasonlíthatóságára, ezáltal pontosabb képet alkothatunk a válságból való kilábalásról, továbbá egyúttal valamelyest ki is jelöli a további kutatási irányokat.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A publikáció alapját a Budapest LAB Vállalkozásfejlesztési Iroda által koordinált Global Entrepreneurship Monitor kutatás magyar adatai képezik, melyeket a Budapesti Gazdasági Egyetem, mint a konzorcium magyar partnere bocsátott rendelkezésre egyedi engedély alapján.

A TKP2021-NKTA-44 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Témaerületi Kiválósági Program 2021 (TKP2021-NKTA) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

A szerzők köszönetüket fejezik ki Guzsány Fanninak a kézírathoz fűzött értékes hozzászólásaiért.

JEGYZETEK

- ¹ Artificial Intelligence – Mesterséges Intelligencia
- ² Homomorphic encryption – a technológia lehetővé teszi a titkosított adatok harmadik fél általi feldolgozását anélkül, hogy hozzáférne a titkosított adatokhoz.
- ³ A DESI (Digital Economy and Society Index) jelentéseket az Európai Bizottság 2015 óta készíti el és teszi közzé.
- ⁴ A khi² értéke a korai szakaszban lévő vállalkozások esetében 36,786, míg a bejáratott vállalkozások esetén 33,214. A p értéke mindkét esetben kisebb, mint 0,001.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyal Adrián (2020): A koronavírus felgyorsíthatja az ipari forradalmat. *Pénz beszél*. https://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2020/04/23/a_koronavirus_felgyorsithatja_az_ipari_forradalmat/
- Asztalos Péter (2022): *A kedvező gazdasági és munkaerőpiaci adatok mutatják a hazai járványkezelés sikerét*. 6. <https://www.mnb.hu/letoltes/asztalos-peter-jarvanykezesi-versenykepességi-mutato-2022-január.pdf>
- Budapest LAB (2020): Így reagált a magyar kkv-szektor a koronavírus járványra. <https://budapestlab.hu/index.php/igy-reagalt-a-magyar-kkv-szektor-a-koronavirus-jarvanyra/>
- Bughin, Jacques – Berjoan, Sybille – Hintermann, Francis – Xiong, Yuhui (2021): Corporate Resilience Out of the Covid-19 Pandemic. *Journal of Business Research*. <https://papers.ssrn.com/abstract=3872434>
- Chandler, Nick (2022): Entrepreneurial personality and motive: A study of Hungarian early-stage entrepreneurs using GEM data. *Prosperitas*, 9 (4)(3), Article 3. https://doi.org/10.31570/prosp_2022_0007
- Cheema-Fox, Alex – LaPerla, Bridget R. – Wang, Hui (Stacie) – Serafeim, George (2021): Corporate Resilience and Response to COVID-19. *Journal of Applied Corporate Finance*, 33(2), 24–40. <https://doi.org/10.1111/jacf.12457>
- Csákné Filep Judit – Gosztönyi Márton – Radácsi László – Szennay Áron – Timár Gigi (2022): *Vállalkozási környezet és attitűdök Magyarországon*. Budapesti Gazdasági Egyetem. <https://doi.org/10.29180/978-615-6342-24-9>
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Garai-Fodor Mónika – Varga János (2022): Mi lett fontos a pandémia alatt? Preferenciák, vásárlói szokások ártértékelődése a koronavírus-járvány hatására a különböző generációk szemével. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 53(4), 70–83. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.04.06>
- Deák Vivien – Nemeckó István – Végső Tamás – Bódi-Schuber Anikó (2020): *A koronavírus-járvány hatása a magyarországi pénzforgalomra 2020-ban*. MNB. <https://www.mnb.hu/letoltes/a-koronavirus-jarvany-hatasa-a-magyarorszag-penzforgalomra-2020-ban.pdf>
- Earth Overshoot Day (2021): Past Earth Overshoot Days—#MoveTheDate of Earth Overshoot Day. *Earth Overshoot Day*. <https://www.overshootday.org/newsroom/past-earth-overshoot-days/>
- EGSZB (2020): *Az EGSZB javaslatai a Covid19-válság utáni újjáépítésről és helyreállításról*. „Az EU-nak a sorsközösség elvét kell követnie.” (EESC-2020-02549-00-01-RES-TRA). Európai Gazdasági és Szociális Bizottság.
- Európai Bizottság (2019): *A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató, 2019, Magyarországról szóló országjelentés*. Európai Bizottság. https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59993
- Európai Bizottság (2021): *A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI), 2021 – Magyarország*. <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/80589>

- Eurostat (é. n.): *Unemployment by sex and age – monthly data (UNE_RT_M)*. Elérés 2022. március 23., forrás https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/UNE_RT_M__custom_2329515/default/table?lang=en
- Gartner (2019): *5 Trends Appear on the Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies, 2019*. <http://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-trends-appear-on-the-gartner-hype-cycle-for-emerging-technologies-2019/>
- Gartner (2021): *5 Impactful Emerging Technologies for 2022*. Gartner. <https://www.gartner.com/en/articles/5-impactful-technologies-from-the-gartner-emerging-technologies-and-trends-impact-radar-for-2022>
- GEM (Global Entrepreneurship Monitor) (é. n.): *GEM Global Entrepreneurship Monitor*. Elérés 2021. május 26., forrás <https://www.gemconsortium.org/wiki/1154>
- GEM (Global Entrepreneurship Monitor) (2022): *Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022. Global Report: Opportunity Amid Disruption*. <https://gemconsortium.org/report/gem-20212022-global-report-opportunity-amid-disruption>
- Gosztonyi Márton (2022): COVID-19 positivism: Has COVID-19 changed Hungarian entrepreneurs' perception of business opportunities? *Prosperitas*, 9. https://doi.org/10.31570/prosp_2021_0006
- Gosztonyi Márton – Csákné Filep Judit (2022): Profiling (Non-)Nascent Entrepreneurs in Hungary Based on Machine Learning Approaches. *Sustainability*, 14(6), 3571. <https://doi.org/10.3390/su14063571>
- GVI (2021): *A koronavírus-járvány gazdasági hatásai a magyarországi vállalkozások körében 2021. Áprilisig – válságkezelő eszközök alkalmazása és az árbevétel alakulása* (Sz. 2021/4; MKIK GVI Kutatási Füzetek). MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet. https://gvi.hu/files/researches/639/koronavirus_kutatasi_fuzet_4_210528.pdf
- Győri Zsuzsanna – Kása Richárd – Szegedi Krisztina (2022): Hungarian entrepreneurs' sustainability motivations based on GEM 2021 results. *Prosperitas*, 9(4)(4), Article 4. https://doi.org/10.31570/prosp_2022_0012
- Győri Zsuzsanna – Khan, Yahya – Szegedi Krisztina (2021): Business Model and Principles of a Values-Based Bank – Case Study of MagNet Hungarian Community Bank. *Sustainability*, 13(16), 9239. <https://doi.org/10.3390/su13169239>
- Hamel, Gary – Välikangas, Liisa (2003): The Quest for Resilience. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2003/09/the-quest-for-resilience>
- Huszák Loretta – Jáki Erika (2022): Perspectives of Entrepreneurship Education in the Danube Region. *Köz-Gazdaság – Review of Economic Theory and Policy*, 17(3), 3–11. <http://retp.eu/index.php/retp/article/view/1454>
- Khan, Muhammad Kaleem – Zahid, R. M. Ammar – Saleem, Adil – Sági Judit (2021): Board Composition and Social & Environmental Accountability: A Dynamic Model Analysis of Chinese Firms. *Sustainability*, 13(19), 10662. <https://doi.org/10.3390/su131910662>
- KSH (é. n.): *STADAT – 9.17.2. A 15–74 éves foglalkoztatottak távmunkavégzésének alakulása*. Elérés 2022. március 24., forrás https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_tavmunk9_17_02.html
- KSH (2020): *Bruttó államadósság a GDP arányában – Fenntartható fejlődés indikátorai*. <https://www.ksh.hu/ffi/4-5.html>
- KSH (2022): *Gyorstájékoztató – Bruttó hazai termék (GDP), 2021. IV. negyedév (második becslés)*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gdp/gdp2112.html>
- Lentner Csaba (2021): A magyar állampénzügyi rendszer rezilienciája a COVID–19 járvány kapcsán. *SCIENTIA ET SECURITAS*, 2(3), 308–315. <https://doi.org/10.1556%2F112.2021.00054>
- Lentner Csaba – Hegedűs Szilárd (2021): Certain issues of the sustainability of public services in municipalities on macro and micro levels, with special regard to the period of the COVID-19 pandemic crisis in Hungary. *Economic Annals-XXI*, 190(5-6 (2)), 149–161. <https://doi.org/10.21003/ea.V190-14>
- Lentner Csaba – Vasa László – Molnár Petronella (2020): Certain regulatory and efficiency issues of public utility companies in Budapest. *Public and Municipal Finance*, 9(1), 14–24. [https://doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.02](https://doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.02)
- Manes-Rossi, Francesca – Tiron-Tudor, Adriana – Nicolò, Giuseppe – Zanellato, Gianluca (2018): Ensuring More Sustainable Reporting in Europe Using Non-Financial Disclosure—De Facto and De Jure Evidence. *Sustainability*, 10(4), 1162. <https://doi.org/10.3390/su10041162>
- Michaletzky-Csikós Emese – Szennay Áron (2021): Financial and return aspects of solar power stations in Hungary. *Prosperitas*, 8(2), 1–9. https://doi.org/10.31570/prosp_2021_0001
- Noszky Erzsébet (2021): Vállalati, vállalkozói válaszok, aktivitások a COVID-19 járvány fenyegető kihívásainak idején. *Polgári Szemle*, 17(1–3), 95–116. <https://doi.org/10.24307/psz.2021.0708>

- Pirohov-Tóth Barbara (2021): A COVID-19 vírus második hullámában tapasztalható foglalkoztatási kihívások a vállalatok szemszögéből. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 6(2), Article 2. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2021.2.13>
- Porter, Michael E. – Kramer, Mark R. (2011): Creating Shared Value. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value>
- Ripple, William J. – Wolf, Christopher – Newsome, Thomas M. – Gregg, Jilian W. – Lenton, Timothy M. – Palomo, Ignacio – Eikelboom, Jasper A. J. – Law, Beverly E. – Huq, Saleemul – Duffy, Philip B. – Rockström, Johan (2021): World Scientists' Warning of a Climate Emergency 2021. *BioScience*, biab079. <https://doi.org/10.1093/biosci/biab079>
- Ritala, Paavo – Albareda, Laura – Bocken, Nancy (2021): Value creation and appropriation in economic, social, and environmental domains: Recognizing and resolving the institutionalized asymmetries. *Journal of Cleaner Production*, 290, 125796. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.125796>
- Sági Judit (2017): Credit Guarantees in SME Lending, Role, Interpretation and Valuation in Financial and Accounting Terms. *Economics Management Innovation*, 9(3), 62–70.
- Sági Judit – Engelberth István (2018): Regional Development and Well-Being of Regions in Hungary. *Polgári Szemle*, 14 (Special Issue), 184–194. <https://doi.org/10.24307/psz.2018.0412>
- Saleem, Adil – Sági Judit – Setiawan, Budi (2021): Islamic Financial Depth, Financial Intermediation, and Sustainable Economic Growth: ARDL Approach. *Economies*, 9(2), 49. <https://doi.org/10.3390/economies9020049>
- Szepesi Balázs – Pogácsás Péter – Aranyi-Aszalós Vivien – Klauda Zalán – Mink Bernadett – Puskás Zsuzsanna – Szabó Dóra Andrea – Virágh Enikő (2021): *A koronavírus-járvány hatása a magyar vállalkozásra* (Evolúció – Megújuló Vállalkozások Programja, o. 41). IFKA Közhasznú Nonprofit Kft. Mathias Corvinus Collegium – Vállalkozáskutatási Műhely. <https://ifka.hu/medias/970/akoronavirus-jarvanyhatasaamagyarvallalkozasokra.pdf>
- Tóth Arnold – Kálmán Botond – Poór József (2021): Employment in Hungarian economy as a result of the COVID-19 pandemic. *Acta Oeconomica Universitatis Selye*, 10.(1), 84–96. <https://doi.org/10.36007/Acta.2021.10.1.7>
- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2022): The Impact of Financial Culture on the Operation of Hungarian SMEs before and during COVID-19. *Risks*, 10(7), 135. <https://doi.org/10.3390/risks10070135>
- Tóth Róbert – Zéman Zoltán – Túróczi Imre – Kása Richárd – Popp József – Oláh Judit (2021): The System of Relationships Between Sustainable Corporate Governance and Corporate Financial Literacy. *Polish Journal of Management Studies*, 23(1), 418–435. <https://doi.org/10.17512/pjms.2021.23.1.26>
- United Nations (2015): *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

Szigeti Cecília – Szegedi Krisztina – Győri Zsuzsanna – Körtvési Dorina

Körforgásos modell a divatiparban

A Circular Model in the Fashion Industry

Összefoglalás

Kutatásunkban a körforgásosság divatipari megjelenésére fókuszáltunk, az üzleti modellt a fogyasztói elfogadottság irányából vizsgálva. Tanulmányunkban áttekintettük a körforgásos gazdasági modell szerepét a fenntartható üzleti modellek között, valamint a szabályozási kérdéseket. Primer kutatásunkban akciókutatási módszert alkalmaztunk a ruha cserebere, mint körforgásos modell vizsgálataánál. A divatipari körforgásos modell ismertségét és elfogadottságát szakértői interjúk segítségével vizsgáltuk. Kutatásunk konklúziója, hogy az egyéni és a vállalati körforgásos aktivitás a résztvevők számára nem kapcsolódik össze, a közvetlen érintettek is csak a folyamat egy részére látnak rá.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: Q53, Z21

Kulcsszavak: fenntarthatóság, körforgásos gazdaság, divatipar, újrahasználat

Summary

In our research we focused on the emergence of circularity in the fashion industry, looking at the business model from the perspective of consumer acceptance. In our study, we reviewed the role of the circular economy model among sustainable business models and the regulatory issues. In our primary research, we used an action research method to investigate the clothing swap as a circular model. We investigated the awareness and acceptance of the circular model in the fashion industry through expert interviews. The conclusion of our research is that individual and corporate circular activities are not linked for the participants, and that the direct stakeholders only perceive part of the process.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: Q53, Z21

Keywords: Sustainability, circular economy, fashion industry, reuse

DR. HABIL. SZIGETI CECÍLIA, tudományos főmunkatárs, Budapesti Gazdasági Egyetem PSZK CESIBUS (szigeti.cecilia@uni-bge.hu), DR. HABIL. SZEGEDI KRISZTINA, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem KKK CESIBUS (szegedi.krisztina@uni-bge.hu), DR. GYŐRI ZSUZSANNA, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem PSZK CESIBUS (gyori.zsuzsanna@uni-bge.hu), KÖRTVÉSI DORINA, PhD hallgató Budapesti Gazdasági Egyetem VGDI (kortvesi.dorina@uni-bge.hu).

KÖRFORGÁSOS GAZDASÁG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

A globális gazdaság fenntarthatatlan működési logikáját megváltoztatni korunk legfontosabb kihívása. A folyamatosan és rohamosan változó klíma, illetve humán oldalon a növekvő egyenlőtlenségből származó feszültségek nyilvánvalóvá teszik minden gazdasági szereplő felelősségét (IPCC, 2022). Az alapvetően makroszintű, és kezdetben főleg a környezetre vonatkoztatott fenntarthatóság fogalom (ENSZ, 1987) gyakorlati megvalósulása mikro- és mezoszinten is beavatkozásokat, tudatos cselekvést igényel, hiszen a szereplők tevékenysége és hatása korántsem független egymástól, meghatározzák egymás lehetőségeit. Ennek ellenére a különböző szintek és szereplők felelősségét jellemzően külön kezelik. Így fogalmazódott meg a vállalati oldalon a társadalmi felelősség (corporate social responsibility – CSR) elmélete és gyakorlata (Carroll, 2008; Crane et al., 2008; Európai Bizottság, 2001, 2011), a fogyasztói oldalon pedig a tudatos és felelős fogyasztás elvárása (Dudás, 2011; Csutora et al., 2022).

A fenntarthatóságról szóló tudományos és vállalati diskurzust jelenleg meghatározó keret a 2015-ben publikált 17 fejlődési célban gondolkodó fenntartható fejlődési célrendszer (ENSZ, 2015), amely a korábbi vonatkozó ENSZ dokumentumoknál integráltabb, holisztikusabb megközelítést használ, ahol az előzőekben elkülönülten kezelt környezeti és társadalmi problémákra rendszerszintű megoldások, és azokban a különböző szintek és szereplők összefogásának szükségessége van a fókuszban (Faragó, 2016).

Természetesen ezzel szemben is megfogalmazódnak kritikák, illetve alternatívák, sokan magát a fenntarthatóság fogalmát tartják idejétmúltnak. A kapcsolódó fogalmak némelyike időről-időre túl populáris lesz, vagy éppen kevésbé használt mivoltuk miatt veszítik „szavatoságukat” (Tóth, 2021). Ugyanakkor a fogalmak változása bizonyos esetekben valódi fejlődést takar, és meggyőződésünk szerint a körforgásos gazdaság gondolatának terjedése ilyen fejlődés. Nem csak a pusztán gazdasági racionalitás logikáján mutat túl, de a *triple bottom line-on* (Elkington, 1997) is: figyelembe veszi, hogy a különböző gazdasági szereplők, jelesül a vállalatok és a fogyasztók komplexen hatnak egymásra, és komplexen határozzák meg a gazdasági döntések és lehetőségek fenntarthatósági hatásait (Csutora et al., 2022), a természeti rendszerek logikájának megfelelően. Ez pedig azt jelenti, hogy mind gyakorlati, mind elméleti szempontból érdemes e hatásokra komplex technológiai, társadalmi, gazdasági rendszerként tekinteni.

KÖRFORGÁSOS ÜZLETI MODELLEK

A körforgásos gazdaság (Circular Economy=CE) alternatív paradigma a jelenlegi lineáris gazdaság „elveszem-gyártom-kidobom” paradigmájával szemben (Bocken et al., 2022). A körforgásos gazdaság a fenntarthatóság elérését ígéri a gazdasági növekedésnek az erőforrások kitermelésétől és a környezeti veszteségektől való függetlenítésével. Ehhez azonban rendszerszintű változásra van szükség a termékek, az üzleti modellek és az ellátási láncok kialakításában. A CE mikro-, mezo- és makroszinten is megközelíthető. Mikroszinten a CE-paradigma felvállalása a vállalat számára differenciálódási stratégiát jelenthet, és a növekedés, a piaci részesedés és a nyereségesség potenciális forrása lehet. A CE mezo szinten

például az öko-ipari parkok és az ipari szimbiózis. Ezek olyan környezeti és gazdasági előnyökkel járnak, mint az alacsonyabb erőforrás-fogyasztás, a nyersanyag-megtakarítás és az alacsonyabb kezelési költségek. Makroszinten a CE paradigma városokat, régiókat és nemzeteket érint. Ezen a szinten a CE az ökológiai modernizációs megközelítéshez is illeszkedik, amely a gazdasági növekedés és az ökológiai fenntarthatóság összeegyeztetését javasolja a technológiai innováció és a hatékonyabb termelési és fogyasztási rendszerek révén (Bressanelli et al., 2021).

Az üzleti modell (Business Model=BM) egy olyan elemzésre, összehasonlításra és teljesítményértékelésre, vezetésre, kommunikációra és innovációra használható koncepcionális eszköz, amely segít megérteni, hogyan működik egy vállalat. Az üzleti modellek fókuszában az áll, hogy a vállalat hogyan határozza meg a versenysztratégiáját a piacának kínált termék vagy szolgáltatás kialakításán keresztül, hogyan alakítja ki az árát és hogyan különbözteti meg magát más vállalatoktól az értékelítés révén (Bocken, 2014). A BM egyik legszélesebb körben használt definícióját Teece (2010:179) adja, aki a BM-eket „... az alkalmazott értékteremtési, értékátadási és értékmegragadási mechanizmusok kialakításaként vagy architektúrájaként” határozza meg. Ez a meghatározás kiemeli a három mögöttes és egymással összefüggő értékelemet: az értékelítést, az értékteremtést és az értékmegragadást.

A fenntartható üzleti modellek (Sustainable Business Model=SBM-ek) olyan innovatív architektúrák, amelyek a környezeti és társadalmi célokat az üzleti tevékenység középpontjába helyezik, és a cégek tevékenységeit orientálják. Az SBM-ek képesek a társadalmi és környezeti problémák új, jövedelmezőbb módon történő megoldására azáltal, hogy versenyelőnyt és értéket teremtenek a társadalom számára (Alonso-Martinez et al., 2021). A fenntarthatóság irányába újító SBM-et megvalósító cégek egyik legfontosabb sajátossága, hogy a „magán” gazdasági előnyök elérése helyett a társadalom támogatására összpontosítanak, hogy nagyobb környezeti és társadalmi teljesítményt érjenek el. Ennek megfelelően a hagyományos üzleti modellek környezeti, társadalmi és gazdasági tevékenységekre kiterjedő fenntartható üzleti modellé alakítása feltételezhetően szükséges lépés a legjobb fenntarthatósági eredmények eléréséhez (Lozano, 2018). A legelterjedtebb modellben a szerzők kilenc SBM-archetípust javasolnak, amelyeket tovább osztályoznak három magasabb rendű csoportba – az SBM-innováció fő fókuszától függően (környezeti, társadalmi vagy gazdasági). Az azonosított SBM-ek mindegyike várhatóan más-más módon teremt értéket, több vagy kevesebb hangsúlyt fektetve a környezeti, társadalmi vagy gazdasági dimenzióra (Lüdecke-Freund et al., 2018). A körforgásos gazdaságra való áttérés nagy társadalmi változásokat igényel. A vállalatok kulcsfontosságú szereplők ebben az átmenetben, mivel képesek körkörös üzleti modelleket (Circular Business Model=CBM) kifejleszteni és megvalósítani, ezáltal hozzájárulva a termelési minták megváltoztatásához (Vermunt et al., 2019). A vállalatok új CBM-ekkel kísérleteznek, hogy reagáljanak a környezeti- és versenykényszerre. A CBM-ek segítenek a vállalatoknak abban, hogy a termékeket és anyagokat hosszú távon megőrizzék és újrahasznosítsák, miközben egyedi ügyfélszolgáltatást nyújtanak. A vállalatok jellemzően egy országban indítanak el egy üzleti modellt, majd aztán más országokban is bevezetik (Han et al., 2022). A CBM-ek innovációja az induló

vállalkozásoknál arról szól, hogy a körforgásos gazdasági gyakorlatokat már az üzleti ötlet fázisától kezdve beépítik az üzleti modell tervezési folyamatába. A nagyvállalatoknál ez a meglévő lineáris gazdasági innovációs folyamatok átalakításáról szól, és jelentős kísérletezéssel jellemezhető egy ambiciózus körforgásos értékkeremtési cél felé. A vállalkozásoknak nem feltétlenül kell önmagukban, saját belső rendszerhatáraikon belül lezárniuk az erőforrás-hurkokat, hanem részesei lehetnek az üzleti modellek olyan rendszerének is, amelyek együttesen zárnak le egy-egy anyagkörforgást, és a „körkörös” cél érdekében dolgoznak (Das et al., 2022). A „körkörös” címke azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a modell fenntarthatóbb: kivéve, ha egy üzleti modellt kifejezetten erre terveztek. A jó szándékú körforgásos megoldásoknak nem szándékolt visszahatásai lehetnek, amelyek nagyobb környezeti hatásokkal járnak. Das és munkatársai (2022) empirikus kísérletek segítségével kimutatták, hogy a fogyasztók a szokásosnál nagyobb mennyiségű terméket fogyaszthatnak, ha azt fenntarthatóbb megoldásnak érzékelik. Ezért fontos, hogy az innováció során nyomon kövessük a környezeti hatásokat, hogy elkerüljük a visszapattanó-hatásokat és az elszalasztott lehetőségeket.

KÖRFORGÁSOS GAZDASÁG SZABÁLYOZÁSA AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Az Európai Unióban a CE témaköre hangsúlyosan jelenik meg, az elmúlt években egyre erőteljesebb szabályozással. Ennek oka, hogy a körforgásos gazdaság kiterjesztése hozzájárulhat a klímasemlegesség 2050-ig történő megvalósításához (Európai Bizottság, 2020), 2030-ig további 0,5%-kal növelheti az EU GDP-jét és 700 000 új munkahelyet teremthet, elsősorban a hulladékmenedzsment és a szolgáltatások terén (Cambridge Econometrics, Trinomics and ICF, 2018). A gyártó cégek költségvetésének 40%-a anyagköltség, így a körforgásos modell kiterjesztésével költségsökkentést érhetnek el és új vállalkozások alapítására is lehetőséget teremtet (Európai Bizottság, 2020).

Az EU számos szabályozó lépést tett és több ágazatot érintett a körforgásos intézkedései kapcsán (Zarbà et al., 2021). Az EU körforgásos gazdaságra vonatkozó főbb EU szabályozó dokumentumokat, azok újra felhasználást érintő célját és elérhetőségét az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A körforgásos gazdaság szabályozási keretének fő elemei az Európai Unióban

Szabályozás éve	Dokumentum	Az újrafelhasználás téma szempontjából releváns fő célok	Elérhetőség
2005	Tematikus stratégia a természeti erőforrások fenntartható használatáról	A gazdasági fejlődés mellett csökkenteni az erőforrások felhasználásának környezeti hatását, és javítani az erőforrások felhasználásának hatékonyságát.	COM_ COM(2005)0670 / FULL / EN21/12/2005

Szabályozás éve	Dokumentum	Az újrafelhasználás téma szempontjából releváns fő célok	Elérhetőség
2005	A hulladékkeletkezés megelőzésére és a hulladékok újrafeldolgozására irányuló tematikus stratégia	Az EU-nak újrahasznosító társadalomnak kell lenni, amelyben a hulladékkeletkezés megelőzése, az újrahasználás, az újrafeldolgozás és az energetikai hasznosítás elősegítése lényeges. A negatív környezeti hatásoknak az erőforrások teljes életciklusa alatt a lehető legkisebbnek kell lennie.	COM(2005) 0666
2008	A hulladékokról szóló keretirányelv	Ha hulladék keletkezik, azt a hulladékhierarchia elsőbbségi sorrendjében újrahasználatra előkészítik, újrafeldolgozzák, újrahasznosítják vagy, ahol műszakilag vagy gazdaságilag nem lehetséges, úgy ártalmatlanítják, hogy elkerüljék vagy csökkentsék a környezetre gyakorolt hatást.	2008/98/EK
2018	A körforgásos gazdaságról szóló, 2018. évi csomag	A települési hulladék újrafeldolgozási célértéke 2025-re 55%, 2030-ra 60%, 2035-re 65%. A csomagolási hulladék újrafeldolgozási célértéke 2030-ra 70%. A települési hulladéknál a hulladéklerakók igénybevételének célértéke 2035-re legfeljebb 10%. 2025-re pedig a háztartásokban keletkező textil- és veszélyes hulladék elkülönített gyűjtése szükséges, nem lehet hulladéklerakóba vinni. Intézkedések az újrafelhasználás, hasznosítás, újrafeldolgozás és az ipari szimbiózis ösztönzésére, kötelező kiterjesztett gyártói felelősség.	(EU) 2018/849, (EU) 2018/850, (EU) 2018/851 és (EU) 2018/852
2020	A körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv az európai zöld megállapodás keretében	Az EU globális vezető szerepet kíván betölteni körforgásos gazdaság terén, amit ki kell terjeszteni a fő gazdasági szereplőkre. Innovatív modellekkel kell elősegíteni a jó minőségű, működőképes, biztonságos, hosszabb élettartamú, megfizethető árú termékek előállítását, melyeket újrahasználatra, javításra és jó minőségű újrafeldolgozásra kell tervezni.	COM/2020/98 final

Forrás: saját szerkesztés Amanatidis (2021) alapján

Az Európai Bizottság 2020-ban megjelent tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terve megadja a fenntartható termékpolitikai kereteit, részletesen foglalkozik a kulcsfontosságú termék-értékláncokkal, a hulladékkezeléssel és -csökkentéssel, a több területet érintő intézkedésekkel, hangsúlyozva, hogy Európa globális vezető szerepre törekszik a körforgásos gazdaság terén és ennek érdekében nyomon követi a nemzeti intézkedéseket is (Európai Bizottság, 2020). A kutatások azt mutatják, hogy az egyes országok különböző sebességgel haladnak a körforgásos gazdaság irányába, Közép-Kelet-Európában lassúnak tekinthető a fejlődés (Mazur-Wierzbicka, 2021).

A régióban Magyarország elsőként foglalta törvénybe a klímasemlegességi célt, 2021 februárjában elfogadásra került a hulladékgazdálkodási rendszer megújítására vonatkozó törvényjavaslat, mely elsőként tartalmazta a körforgásos gazdasági célt. 2022 márciusában megalakult a Körforgásos Gazdaság Technológiai Platform, melynek célja, hogy az európai és hazai stratégiákkal összhangban elősegítse a körforgásos gazdaságra történő átállást (Magyarország Kormánya, 2022). A jogszabály a termékek újrahasználatát ösztönzi, különösen az elektromos és elektronikus berendezések, a textilanyagok, bútorok, továbbá a csomagoló- és építési anyagok és termékek esetében (2021. évi II. törvény).

Az európai textilipar sajátosságai, hogy dominálnak a kkv-k, ugyanakkor a termelés 60%-a Európán kívül valósul meg, jelentős környezeti és társadalmi kihívásokkal az értékláncban (Európai Bizottság, 2020). Az Európai Unióban forgalomba hozott textíliák körülbelül 62%-a lesz hulladék, mindössze 38 %, körülbelül 2,1 millió tonna fogyasztóktól származó ruházati és lakástextíliát gyűjtenek elkülönítetten, újrahasznosítás vagy a globális újrahasználati piacokon történő értékesítés céljából (Köhler et al., 2021).

A körforgásra vonatkozó EU szabályozások közül részletesen a körforgásos gazdaságra vonatkozó cselekvési terv említi a textilipart (Európai Bizottság, 2020). Átfogó intézkedésként az Európai Unió 2022. március 30-án hozta nyilvánosságra a fenntartható és körforgásos textiliparra vonatkozó uniós stratégiáját. A stratégia alapján 2030-ra az uniós piacon forgalomba hozott textiltermékeknek hosszú élettartamúaknak, újra feldolgozhatóknak, nagyrészt újrahasznosított szálakból készülőknek kell lenni, miközben nem tartalmaznak veszélyes anyagokat, és előállításuk során tiszteletben tartják az emberi jogokat és a környezetet. Körforgásos textilipari ökoszisztémát kell létrehozni, amelyben törekedni kell a textiltermékek újra felhasználására, hasznosítására, a minimális égetésre és hulladékkezelésre. Ebben együtt kell működni a különböző érintetteknek, köztük a társadalmi vállalkozásoknak. A #ReFashionNow mottóval ösztönzik a fogyasztási és termelési szokások megváltozását, elősegítve a minőséget, a tartósságot, a hosszabb használatot, a javítást és az újrafelhasználást, valamint a LIFE program pénzügyileg is támogatja a körforgásos divat üzleti modelljét szolgáló projekteket és partnerségeket, de a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz (RRF) hiteleknel is megjelent ez a lehetőség (Európai Bizottság, 2022).

KÖRFORGÁSOS FOLYAMATOK A DIVATIPARBAN

A divatipar az egyik legjelentősebb értékesítői iparág, amely hosszú ellátási láncsal rendelkezik (EURATEX, 2020). Komplexitása mellett, a világ egyik legszennyezőbb iparága is (Fieldson-Rai, 2009), környezeti és társadalmi problémákat okozva (Mukherjee, 2015). Az Amerikai Munkaügyi Minisztérium 2020-as beszámolója szerint a divat- és textilipari ágazatokban 5 országban van jelen gyermekmunka, 1 országban kényszermunka, 3 országban pedig a gyermek és kényszermunka is. A jelentős környezeti kihívásokat szemléltetve, globális szinten a divatipar a CO₂ kibocsátás körülbelül 8%-ért felel (Bailey et al., 2022), a textilek 85%-a végzi szemétben éves szinten (Ellen Macarthur Foundation, 2022), vízigénye kimagasló. Az ENSZ adatai szerint a szennyvíz több, mint 20%-át teszi ki világszerte, mintegy 93 milliárd köbméter vizet felhasználva, ami ötmillió ember számára lenne elegendő a túléléshez (ENSZ, 2019). Az ipar jelenlegi alapmodellje a fast fashion elveit tükrözi: lehető legrövidebb idő alatt a legtöbbet termelni (Gazzola et al., 2020). Többek között ezen környezeti és társadalmi dilemmák kezelésére szolgálhat a körforgásos gazdaságra történő átállás, ugyanakkor Jia és szerzőtársai (2020) szerint a kutatások jelentős része a környezeti fenntarthatóság és körforgásos gazdaság közötti kapcsolatra fókuszál, háttérbe szorítva a társadalmi fenntarthatóság szerepét. Utóbbi szempont ugyanolyan fontos az ipar fenntartható ellátási lánc menedzsmentjében és fenntartható üzleti modell működtetésében (Mutingi, 2013).

A következőkben két témakört kiemelve vizsgáljuk a körforgásos gazdaságot divatipari kontextusban: ösztönző tényezők és lehetséges akadályok.

A körforgásos gazdaság megvalósulásának ösztönzése a feldolgozott szakirodalmak szerint három szintre bontható: szervezeti, intézményi és vásárlói ösztönzés.

Szervezeti szinten kulcsfontosságú az információszerzés és -megosztás az alkalmazotti szinttől egészen a vezetői menedzsmentig (Moktadir et al., 2018). Ehhez hozzájárulhat a divatipari versenytársak által gyakorolt piaci nyomás (Ghazilla et al., 2015), az erős menedzsment pedig az üzlet hosszútávú gazdasági érdekeit is szem előtt tartja, mely jó ösztönző erőként bírhat a zöld gyakorlatok bevezetésére.

Intézményi szinten, Saeed-Kersten (2019) kutatása alapján, számos ország felismerte, hogy a kormány által nyújtott támogatások és a megfelelő szabályozás erős alapot nyújt a fenntartható termelési gyakorlatok megvalósulásához. Tay és szerzőtársai (2015) még hangsúlyosabbnak véli a hatóságok szerepét az újrahasznosítás kultúrájának támogatásában, hiszen az újrafelhasználás, újrahasznosítás és a csomagolási eljárások alapvető részei a körforgásos gazdaság modelljének.

A vásárlók körében elmondható, hogy a fenntarthatósági szempontokat figyelembe vevő fogyasztók száma fokozatosan nő (Siemieniuch et al., 2015). A tudatos divattermékeket preferáló vásárlók leginkább az etikus és fenntartható módon előállított és forgalmazott cikkeket vásárolják.

A körforgásos gazdaságra történő átállást számos tényező akadályozhatja vagy lehetetlenné teszi. Szervezeti szinten, a nem megfelelő üzleti stratégia, üzleti politika, a tervezés, a megfelelő szakemberek, és a teljesítményértékelési rendszerrel szemben támasztott követelmények hiánya mind hátráltató tényezők. Govindan-Hasanagic (2018) szerint a tanulás és az oktatás

hiánya elsődleges kihívás a jövedelmező és hosszútávon működő körforgásos gazdasági modellre történő átállásban. A stratégiát és tervezést illetően, Wijes-Lozano (2016) szerint a legnagyobb probléma, hogy a cégek elsősorban arra törekednek, hogyan alakítsanak ki egy fenntartható márka képet vásárlói szemszögből, a gyakorlatban szükséges belső szabályozások pedig elmaradnak vagy kezdetlegesek (Fischer-Pascucci, 2017). Nem elhanyagolhatók azonban a pénzügyi akadályok sem. A beruházás kiemelkedő része a megfelelő infrastruktúra és humánerőforrás meglétének (Dibenedetto, 2007).

Hol tart jelenleg a hazai divatipar? Magyarországon napjaink legjelentősebb kezdeményezése a Tex2Green projekt, mely a Magyar Könnyűipari Szövetség és a Bánya-, Energia- és Ipari Szakszervezet konzorciuma által jött létre, a fenntartható törekvéseket célozva kívánja előre mozdítani a ruházati termékek gyártásában a körforgásos gazdaság elemeinek minél szélesebb körű megvalósítását. Visszacsatolás gyanánt, a projekt keretében hazai textilipari vállalkozásokkal készültek kérdőívek, felmérve, hogy hol tartanak a környezetvédelmi célkitűzéseik elérésében, illetve mennyire felkészültek a körforgásos gazdasági modell alkalmazására (Tex2Green, 2022; Molnár, 2021). Találunk példákat a hazai divatiparban is fenntarthatósági kezdeményezésekre, mint az Enemy in the Wardrobe vállalkozás jól variálható kapszularuhatára, a Swappis Refashion Ruhaforgó használsruha beszámítása az új ruhák vásárlásába vagy a használsruha forgalmazók (Kriza, 2020).

A KUTATÁS CÉLJA ÉS MÓDSZERE

Kutatásunk célja a fenntarthatóság és a körforgásos gazdaság közötti kapcsolat, a vállalati szférában és az egyéni háztartásokban alkalmazott körforgásos gyakorlatok és együttműködések vizsgálata volt. Primer kutatásunk akciókutatásnak tekinthető (Csillag, 2016), mivel az egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy az elméleti tudáson, eredményeken túl gyakorlati tudást, eredményt, változást is szeretnének felmutatni. A kutatók aktív résztvevői, szervezői az eseménynek, amit azzal is kifejezünk, hogy az esemény leírását nem külső szemlélőként, TSZ 3. személyben, hanem résztvevőként TSZ 1. személyben írjuk.

Első alkalommal ruhás csereberét – mint körforgásos eseményt – Balatonakarattyán 2020 nyarán szerveztük figyelemfelkeltésként a Túllövés Napján (Overshoot Day). 2021 és 2022 nyarán egyaránt négy csereberét hirdettünk. Általában szombat délelőttönként szervezzük, egyszerre több helyszínen, magánházak kertjében. Mivel a szervezők nyaralótulajdonosok, ezért esett a választás a nyári időszakra. Az időpont kiválasztása is tudatos: szombat délelőttre a nyaraló tulajdonosok már megérkeztek, az állandó lakosok pedig jobban ráérnek. Elsősorban azért ruhacseréket szervezünk, mert a településen nincs ruházati bolt, így bármilyen ruhaneműre van szükség, azt egy másik településről, vagy internetes rendeléssel lehet megszerezni.

A rendezvény alapötletét a győri ÖKOSIKK rendezvény adta. Zöld civilek és három vendéglátóhely 2019. ősszel indították útjára a gardróbcserét a kislétföldi megyeszékhelyen. Személyenként maximum 10 darab nyári, átmeneti jellegű ruhát vihetnek a csereére érkezők. Ezek kifogástalan állapotban lévő női, férfi- és gyerekruhák lehetnek. A ruhákhoz csere vagy fogyasztás fejében juthat hozzá az érdeklődő, akár egy kávéért egy kupakot válthat, amit

szintén a gardróbcserén ruhákra cserélhet. Az ellenőrizhetőség kedvéért a vásárlás gesztusát megtartják, csupán a pénzt zárják ki a körtrézésből. Minden egyes ruha fejében kapnak egy kupakot az Ökosikkre érkezők, ezzel „fizethetnek” egy új darabért.

A balatonakarattjai csereberékben nem vesznek részt vállalkozások, így a szabályokon is változtattunk. Csak 5 darabot hozhat és vihet az érdeklődő, ezzel a mennyiségi korláttal azt akarjuk megelőzni, hogy nagy mennyiségű készletünk halmozódjon fel. Aki nem talál a kedvére való ruhát, kap tőlünk „helyi pénzt”, amit a másik helyszínen, vagy a következő cserebere alkalmával fel tud használni. Szigorúak a minőségi feltételek itt is: azt kérjük, hogy mindenki olyan ruhát hozzon magával, ami tiszta és hibátlan, azonnal viselhető. Így ezek az alkalmak hangsúlyozottan nem lomtanítását célul szolgálják, hanem megadják a minőségi csere lehetőségét, hozzájárulnak a közösségépítéshez, megismerkedünk egymással, új barátságok is születnek. Az első csereberére a településen nyaraló ismert műsorvezető, Ördög Nóra is hozott ruhát és azóta is megosztja a közösségi médiában ezekről az alkalmakról szóló híreket, ami nekünk nagy segítség, mert így több emberhez jut el a kezdeményezés híre. Közösségi médiában, települési és tematikus csoportokban hirdetjük az egyes eseményeket és a VEOL balatonakarattjai hírei között is lehet erről tájékozódni. Fontosnak tartjuk, hogy a programok jó hangulatúak, családiasak maradjanak ezért nem ösztönözzük, hogy távolról is jöjjenek hozzánk. Alkalmanként egy-egy helyszínen 20-60 ember jelenik meg, ami azt jelenti, hogy legalább 100 db ruha cserél gazdát. A cserek nyitókészlete az előző csere megmaradt ruháiból származik, ezeket megőrizzük és a következő alkalommal ezzel a nyitókészlettel találkozik az első érkező érdeklődő. A nyári szezon végén átválogatjuk a maradékot és a nagy részét felkínáljuk ingyenesen a közösségi médián keresztül, egy kisebb részük pedig a jövő nyári csereberére vár. A nyitókészlet egy-egy alkalommal nagyon gyorsan megcserélődik. Gyakran kapunk még bolti címkés, soha nem viselt ruhákat is. Előfordul olyan is, hogy az érkező ki sem tudja rakni a ruháit, valaki már a kezéből elkéri. Közösségi felajánlással kapunk vállfákat, többen jönnek segíteni a ki- és bepakolásban, válogatásban.

A körtrézési divatipari modellek ismertségét szakértői interjúk segítségével vizsgáltuk. A folyamat során három szakértőt kérdeztünk meg:

- „A” balatonakarattjai cserek első helyszínét biztosító nyaralótulajdonos, pedagógus,
- „B” Ökosikk program egyik megalkotója, civil aktivista,
- „C” öködivattervező.

EREDMÉNYEK

A csereberéknek elsősorban közösségépítő szerepe van, de a környezeti hatása is becsülhető. Az általunk szervezett ruha csereberék hulladékcsökkentő hatása:

- feltételezzük, hogy az elcserélt ruhákat kidobta volna a tulajdonosa,
- helyszínenként elcserélt 100 db ruha (vékony pólók, nyári ruhák) kb. egy 110 literes szemeteszákba férne bele,
- a nyár során így kb. 12 zsákkal, vagyis 1,3 m³ szeméttel kevesebb keletkezik,
- ez megegyezik egy háztartás évi szerződés szerinti lomtanítás mennyiségével.

Az interjúk tapasztalatai alapján mindhárom megkérdezett aktív résztvevője, szervezője

saját közösségében a körforgásos gazdasági folyamatoknak, mégis csak „C” ismeri a körforgásos üzleti modell működését és tud rá releváns példákat hozni. Az általunk feltett kérdéseket és a szakértők válaszait a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: Szakértői interjúk

Kérdések	„A” válaszai	„B” válaszai	„C” válaszai
Véleményed szerint mi a legfontosabb kapcsolat a fenntarthatóság és a körforgásos gazdaság között (fogalmi szinten)?	-	A lebomló alapanyagok használata.	Az előrelátó gondolkodás, úgy tekintünk a minket körülvevő világra, termékekre, hogy lássuk benne a jövőt és ne csak egy elhasznált tárgyat. Minden vásárláskor meg kellene kérdezni magunktól, hogy szükségünk van-e rá. Ha igen és használtuk és már nem kell, akkor pedig azt a kérdést feltenni. Hol tud ez a termék újra élni, kinek lenne rá szüksége, vagy mit lehet belőle készíteni. A két fogalom szorosan összekapcsolódik, aki fenntarthatóan éli az életét, az a körforgásos gazdaságba beleilleszti a termékeit, akkor is, ha ezt nem mondja ki.
Tapasztalataid szerint a vállalati szférában milyen jó körforgásos gyakorlatok alakultak ki? Mi az, ami ezek kialakulását akadályozza és mi az, ami segíti?	-	Nem nagyon tudok ilyet. Az jut szembe, hogy a közösségi kertünkhöz megpróbáltunk raklapokat szerezni. De nem lehet, csak venni. A hozzájuk érkező áru csomagolását is értékesítik a cégek. Legálábbis egy részüket.	Vannak nagy cégek, akik már odafigyelnek, hogy a termékeik visszakerüljenek hozzájuk és újrahasznosítják őket. Ilyen például a Nespresso kávékapszulák, melyek alumíniumból készültek és végtelenszer újrahasznosítható. A legnagyobb akadály mindig az emberi tényező, a lustaság, a kényelem keresése. Ilyen esetekben jó ha valamivel ösztönzik az embereket, az lehet anyagi, ajándék, a következő vásárlásnál kedvezmény.

Kérdések	„A” válaszai	„B” válaszai	„C” válaszai
Tapasztalataid szerint a háztartások szintjén milyen jó körforgásos gyakorlatok alakultak ki? Mi az, ami ezek kialakulását akadályozza és mi az, ami segíti?	Nos én csak a háztartások szintjén és falusi viszonylatban tudok véleményt formálni. A mi mikroközösségünkben megvalósul a körforgás és a csere. Szinte mindent mindenre tudunk cserélni pl. angolórát masszázsszra. házkörüli segítséget oktatás rendszerben való eligazodásra. Legeredetibb az élő tyúkot házi sajtra volt. Kimondott körforgás nem valósul meg, ám idén visszakaptam egy pólót, amit tavaly tőlem vittek el ruhacserén. Ami akadályozza az a bizalmatlanság, ami segíti, az az ismerősi viszony és a bizalom.	Gyerekruhák, játékok tovább adása. Ezek tovább adását segíti egy jó közösség léte, ahol szívesen fogadják egymástól a ruhákat, esetleg játékokat. Gátja, az a téves vélemény, hogy a szegénység jele a használt ruhák hordása.	A szelektív hulladékgyűjtés egyre elterjedtebb, már a kis falvakban is odafigyelnek erre. Amivel lehetne még jobban ösztönözni, hogy ha megmutatnák az embereknek, hogy hova is kerülnek ezek a szelektív anyagok, hogy válogatják szét őket és konkrétan mi készül ezekből. Ezekről érdekes kisfilmeket kellene készíteni és napjában többször mutatni a tv-ben. Rövid beszélgetéseket leadni a rádióban, hogy az emberek gondolkozásába beleegyenek ezek a szavak, olyannak kellene lenni, mint a reklámoknak.
Tapasztalataid szerint megvalósul a háztartások és vállalatok együttműködése a körforgásos gazdaságban? Tudsz kiemelkedően jó példát mondani? Mi az, ami segíti és mi az, ami akadályozza az együttműködést?		Nem tudok példát. Szerintem még mindig egy útban gondolkodik mindenki és bosszankodik, hogy folyton tele vannak a szelektív kukák. Nagyon kevés a betétdíjas termék és kevesen élnek az esz-közbérlés lehetőségével.	Addig működik a rendszer míg az otthoni „szemét-től” meg kell válniuk. Szívesen válogatják külön a szemetet, vagy viszik be a elektromos hulladékot az elemet a gyógyszereket a gyűjtőpontra. De ha már újra kell vásárolni, akkor nem ez a szempont érvényesül, akkor az ár a legfontosabb. Olyan felülről jövő intézkedéseket kellene hozni, melyek ösztönzik az embereket arra, hogy újrahasznosított termékeket vegyenek.

Forrás: saját vizsgálat

Az interjúk alapján elmondhatjuk, hogy a területen dolgozó szakember ismeretei az elvárásoknak megfelelően széleskörűbbek a témában, mint a civil aktivistáké vagy a laikusoké. A vállalati kezdeményezésekről szóló információk is csak a szakértőkhöz jutnak el. A megkérdezettek mindegyike azonban jó példákat tudott mondani a saját és közössége mindennapi életéből, ami mutatja azt, hogy a személyes érintettség nagyon lényeges a fenntarthatósági kezdeményezések fejlesztése szempontjából (Moon et al., 2015). A háztartások szintjén ki-

alakult körforgásos jogyakorlatokra példák a különböző termékek és szolgáltatások cseréje és továbbadása használat után másoknak, akiknek szükségük lehet rá. A szakértői interjúk alapján feltételezhető, hogy az egyéni aktivitás (újrahasználat és újrahasznosítás életvitelszerű gyakorlata) és a vállalatok ilyen irányú törekvéseire irányuló érdeklődés egyelőre nem tekinthető általánosnak, ami a modell társadalmi elterjedésének akadályaként lehet. Ebben a vonatkozásban lemaradás tapasztalható az ezen a téren élenjáró országokhoz képest (Hur, 2020). A tapasztalatok azt mutatják, hogy a fejlődést elősegíthetik a problémákat tudatosító közösségi kampányok, alulról jövő kezdeményezések, de elengedhetetlen a társadalmi szervezetek munkája és a vonatkozó jogi szabályozás szigorítása, változása (Halog et al., 2015).

KONKLÚZIÓ

A körforgásos gazdaságra való áttérés nagy társadalmi változásokat igényel. Ez a változás három fő területen figyelhető meg: jogalkotás, az üzleti modellek és a fogyasztói magatartás. Megállapítottuk, hogy az áttérés kulcsfontosságú szereplői a vállalatok, mivel képesek CBM-eket kifejleszteni és megvalósítani, hozzájárulva ezzel a termelési minták megváltoztatásához. Primer kutatásunkban fogyasztói oldalról vizsgáltuk a körforgásos gazdaságot a divatiparban. A CE kiemelt jelentőségét az adja, hogy nem csupán az SBM-ek egyike, hanem egyéni szinten a fenntarthatóságra törekvő, felelős fogyasztói magatartás fontos megnyilatkozása is. Egyrészt megfigyelhető, hogy számos pozitív vállalati kezdeményezés létezik támogató jogszabályi közegben és jelentős a fogyasztói érdeklődés is a körforgásos megoldások iránt. A két megjelenési forma összekapcsolódásától várható jelentős elmozdulás a fenntarthatóbb gazdasági folyamatok irányába. Kutatásunk legfontosabb eredménye annak a feltárása, hogy a divatiparban ez a kapcsolat jelenlegi ismereteink szerint valószínűsíthetően nem alakult még ki általánosan Magyarországon. Eredményeink gyakorlati jelentősége, annak tudatosítása, hogy a vállalatok, ha új CBM-ekkel kísérleteznek, hogy reagáljanak a környezeti- és versenykényszerre, fontos figyelemmel kísérniük azt is, hogy ezek az információk eljussanak a fogyasztókhoz. Kutatásunk korlátját jelenti egyrészt a kutatás módszere, amely bár alkalmas a probléma azonosításra, de ennek kiterjedését nem tudja vizsgálni. Másrészt, a kutatás divatipari fókusza miatt a körforgásos gazdaság egészére nem tudunk egyértelmű következtetéseket megfogalmazni. Az okok feltárása és a lehetséges megoldások felvázolása a kutatás következő fázisának feladata lesz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alonso-Martinez, Daniel – De Marci, Valentina – Di Maria, Eleonora (2021): The sustainability performances of sustainable business models. *Journal of Cleaner Production*, vol. 323, 129145. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.129145>
- Amanatidis, Georgios (2021): *Erőforrás-hatékonyság és a körforgásos gazdaság*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/76/eroforras-hatekonysag-es-a-korforgasos-gazdasag>
- Bailey, Kerrice – Basu, Aman – Sharma, Sapna (2022): The Environmental Impacts of Fast Fashion on Water Quality: A Systematic Review. *Water*, vol. 14, no. 7, 1–11. <https://doi.org/10.3390/w14071073>
- Bocken, Nancy M.P. – Short Samuel Wiliam – Rana, Padmakshi – Evans, Steve. (2014): A literature and practice review to develop sustainable business model archetypes. *Journal of Cleaner Production*, vol. 65, 42–56. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.11.039>

- Bocken, Nancy M.P. – Harsch, Alisa – Weissbrod, Ilka (2022): Circular business models for the fastmoving consumer goods industry: Desirability, feasibility, and viability. *Sustainable Production and Consumption*, vol. 30, 799-814. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.01.012>
- Bressanelli, Gianmarco – Visintin, Filippo – Sacconi, Nicola (2021): Circular Economy and the evolution of industrial districts: a supply chain perspective. *International Journal of Production Economics*, vol. 243, 108348. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2021.108348>
- Cambridge Econometrics, Trinomics and ICF (2018): *Impacts of circular economy policies on the labour market*. https://circular-economy.europa.eu/platform/sites/default/files/ec_2018_-_impacts_of_circular_economy_policies_on_the_labour_market.pdf
- Carroll, Archie B. (2008): A history of corporate social responsibility: Concepts and practices, In Crane, Andrew; McWilliams, Abigail; Matten Dirk; Moon, Jeremy; Siegel, Donald S. (Eds.) (2008), *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*. Oxford, UK: Oxford University Press, 19-46.
- Crane, Andrew – McWilliams, Abigail – Matten, Dirk – Moon, Jeremy – Siegel, Donald S. (Eds.) (2008): *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*. Oxford, UK: Oxford University Press
- Csillag Sára (2016): A kooperatív akciókutatás elmélete és gyakorlata. *Prosperitas*, vol. III. 2016/2., 36–62.
- Csutóra Mária – Harangozó Gábor – Szigeti Cecília (2022): Factors behind the Consumer Acceptance of Sustainable Business Models in Pandemic Times. *Sustainability*, vol. 14, no. 15, 9450. <https://doi.org/10.3390/su14159450>
- Das, Ankita – Konietzko, Jan – Bocken, Nancy (2022): How do companies measure and forecast environmental impacts when experimenting with circular business models? *Sustainable Production and Consumption*, vol. 29, 273-285. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.10.009>
- Dibenedetto, Bill (2007): Reverse logistics: be prepared. *Journal of Commerce*, vol. 8, no. 35, 1-16.
- Dudás Katalin (2011): A tudatos fogyasztói magatartás dimenziói. *Vezetéstudomány - Budapest Management Review*, vol. 42 no. 7-8, 47-55. DOI 10.14267/VEZTUD.2011.07.06
- Elkington, John (1997): *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Oxford, Capstone.
- EURATEX (2020): *Prospering in the Circular Economy*. Brussels, Belgium. <https://euratex.eu/wp-content/uploads/EURATEX-Prospering-in-the-Circular-Economy-2020.pdf>
- Európai Bizottság (2001): *Green Paper: Promoting a European Framework for CSR*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_9
- Európai Bizottság (2011): *A renewed EU strategy 2011-14 for CSR*. [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0681/com_com\(2011\)0681_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0681/com_com(2011)0681_en.pdf)
- Európai Bizottság (2020): *A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv. COM/2020/98 final*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=COM:2020:98:FIN#footnote6>
- Európai Bizottság (2022): *A fenntartható és körforgásos textiliparra vonatkozó uniós stratégia*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9d2e47d1-b0f3-11ec-83e1-01aa75ed71a1.0024.02/DOC_1&format=PDF
- Egyesült Nemzetek Szervezete (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development* <https://digitallibrary.un.org/record/139811>
- Egyesült Nemzetek Szervezete (2015): *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
- Egyesült Nemzetek Szervezete (2019): *UN News - Global perspective Human stories*. Forrás: UN launches drive to highlight environmental cost of staying fashionable. <https://news.un.org/en/story/2019/03/1035161>
- Faragó Tibor (2016): Világunk 2030-ban: a nemzetközi együttműködés új egyetemes programjának előzményei, lényege és értékelése. *Külgügyi Szemle*, 2016 nyár, 3-24.
- Fieldson, Rosi – Rai, Deepak (2009): An assessment of carbon emissions from retail fit-out in the United Kingdom. *Journal of Retail and Leisure Property*, vol. 8, 243-258.
- Fischer, Aglaia – Pascucci, Stefano (2017): Institutional incentives in circular economy transition: The case of material use in the Dutch textile industry. *Journal of Cleaner Production*, vol. 155, 17-32. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.038>
- Gazzola, Patrizia – Pavione, Enrica – Pezzetti, Roberta – Grechi, Daniele (2020): Trends in the Fashion Industry. The Perception of Sustainability and Circular Economy: A Gender/Generation Quantitative Approach. *Sustainability*, vol. 12, 2809. <https://doi.org/10.3390/su12072809>

- Ghazilla, Raja Ariffin – Sakundarini, Novita – Abdul-Rashid, Salwa Hanim – Ayub, Nor Syakirah – Olugu, Ezutah Udony – Musa, S. Nurmaya (2015): Drivers and Barriers Analysis for Green Manufacturing Practices in Malaysian SMEs: A Preliminary Findings. *Procedia CIRP*, vol. 26, 658-663. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2015.02.085>
- Govindan, Kannan – Hasanagic, Mia (2018): A systematic review on drivers, barriers, and practices towards circular economy: a supply chain perspective. *International Journal of Production Research*, vol. 56, no. 1-2, 278-311. <https://doi.org/10.1080/00207543.2017.1402141>
- Han, Dihui – Konietzko, Jan – Dijk, Marc – Bocken, Nancy (2022): How do companies launch circular service business models in different countries? *Sustainable Production and Consumption*, vol. 31, 591-602. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.03.011>
- Halog, Anthony – Anieke, Sandra (2021): A Review of Circular Economy Studies in Developed Countries and Its Potential Adoption in Developing Countries. *Circular Economy and Sustainability*, vol. 1, 209-230. <https://doi.org/10.1007/s43615-021-00017-0>
- Hur, Eunsuk (2020): Rebirth fashion: Secondhand clothing consumption values and perceived risks. *Journal of Cleaner Production*, vol. 273, 122951. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122951>
- IPCC (2022): *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, H.-O. Pörtner; D.C. Roberts; M. Tignor; E.S. Poloczanska; K. Mintenbeck; A. Alegria; M. Craig; S. Langsdorf; S. Löschke; V. Möller; A. Okem; B. Rama (Eds.), Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, doi:10.1017/9781009325844
- Jia, Fu – Yin, Shiyuan – Chen, Lujie – Chen, Xiaowei (2020): The circular economy in th textile and apparel indutry: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, vol. 259, 120728. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120728>
- Kriza Máté (2020): *IRÁNYVÁLTÁS - a textil-, bőr-, cipő- és ruhaipar fenntarthatósági és körforgásos gazdasági átalakítása*. Hazai és külföldi vállalati jó gyakorlatok, tanúsítványok, iparági programok. https://tex2green.hu/files/fajl/kriza_vegleges.pdf
- Köhler, Andreas – Watson, David – Trzepacz, Steffen – Löw, Clara – Liu, Ran – Danneck Jennifer – Konstantas, Antonios – Donatello, Shane – Faraca, Giorgia (2021): *Circular Economy Perspectives in the EU Textile sector*, EUR 30734 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021, ISBN 978-92-76-38646-9, doi:10.2760/858144, JRC125110
- Lozano, Rodrigo (2018): Sustainable business models: providing a more holistic perspective. *Business Strategy and the Environment*, vol. 27, no. 8, 1159-1166, <https://doi.org/10.1002/bse.2059>
- Lüdeke-Freund, Florian – Carroux, Sarah – Joyce, Alexandre – Massa, Lorenzo – Breuer, Henning (2018): The sustainable business model pattern taxonomy—45 patterns to support sustainability-oriented business model innovation. *Sustainable Production and Consumption*, vol. 15, 145-162. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2018.06.004>
- Magyarország Kormánya (2022): *Palkovics: egyre inkább látszik a körforgásos gazdaság jelentősége*. <https://kormany.hu/hirek/palkovics-egyre-inkabb-latszik-a-korforgasos-gazdasag-jelentosege>
- Mazur-Wierzbicka, Ewa (2021): Circular economy: advancement of European Union countries. Circular economy: advancement of European Union countries. *Environmental Science Europe*, vol. 33, 111. <https://doi.org/10.1186/s12302-021-00549-0>
- Molnár Enikő (2021): *A magyar textil-, ruha-, bőr- és lábbeligyártó ipar helyzete az ezredforduló után*. Budapest: GINOP 5.3.5.-18-2018-00048 projekt.
- Moktadir, Md Abdul – Rahman, Towfique – Rahman, Md Hafizur – Ali, Syed Mithum – Paul, Sanjoy Kumar (2018): Drivers to sustainable manufacturing practices and circular economy: A perspective of leather industries in Bangladesh. *Journal of Cleaner Production*, vol. 174, 1366-1380. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.063>
- Moon, Moin Ahmed – Habib, Muhammad Danish – Attiq, Saman (2015): Analyzing the sustainable behavioral intentions: Role of norms, beliefs and values on behavioral intentions, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, ISSN 2309-8619, Johar Education Society, Pakistan (JESPK), Lahore, vol. 9, no. 2, 524-539.
- Mukherjee, Sudeshna (2015): Environmental and Social Impact of Fashion: Towards an Eco-friendly, Ethical Fashion. *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies*, vol. 2, no. 3, 22-35.
- Mutingi, Michael (2013): Developing green supply chain management strategies: A taxonomic approach. *Journal of Industrial Engineering and Management*, vol. 6, no. 2, 525-546. <http://dx.doi.org/10.3926/jiem.475>
- Saeed, Muhammad Amad – Kersten, Wolfgang (2019): Drivers of Sustainable Supply Chain Management: Identification and Classification. *Sustainability*, vol. 11, no. 4, 1137. <https://doi.org/10.3390/su11041137>

- Siemieniuch, Carys E. – Sinclair, Murray A. – Henshaw, Michael (2015): Global drivers, sustainable manufacturing and systems ergonomics. *Applied Ergonomics*, vol. 51, 104-119. <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2015.04.018>
- Tay, Mee Yean – Rahman, Azmawani Abd – Aziz, Yuhani Abdul – Sidek, Shafie (2015): A Review on Drivers and Barriers towards Sustainable Supply Chain Practices. *International Journal of Social Science and Humanity*, vol. 5, no. 10, 892-897. 10.7763/IJSSH.2015.V5.575
- Teece, David John (2010): Business models, business strategy and innovation. *Long Range Planning*, vol. 43, no. 2-3, 172-194. <https://doi.org/10.1016/J.LRP.2009.07.003>
- Text2Green (2022): <https://www.tex2green.hu/>
- Tóth Gergely (2021): *A gazdasági növekedés hármas határának kiszámítása felé* In: Besenyei, M. CLIMATTERS: Tanulmányok a fenntarthatóságról, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 105-114.
- U.S. Department of Labor (2020): List of Goods Produced by Child Labor or Forced Labor. Washington, U.S. <https://www.dol.gov/agencies/ilab/reports/child-labor/list-of-goods>
- Vermunt, Dorith. A. – Negro, Simona O. – Kuppens, D. Peter. Verweij Pita A. – Hekkert, Marko P. (2019): Exploring barriers to implementing different circular business models, *Journal of Cleaner Production*, vol. 222, 891-902. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.03.052>
- Witjes, Sjors – Lozano, Rodrigo (2016): Towards a more Circular Economy: Proposing a framework linking sustainable public procurement and sustainable business models. *Resources Conservation and Recycling*, vol. 112, 37-44. 10.1016/j.resconrec.2016.04.015
- Zarbà, Carla – Chinnici, Gaetano – La Via, Giovanni – Bracco, Salvatore – Pecorino, Biagio – D'Amico, Mario (2021): Regulatory Elements on the Circular Economy: Driving into the Agri-Food System. *Sustainability*, vol. 13, no. 15, 8350. <https://doi.org/10.3390/su13158350>

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

2021. évi II. törvény egyes energetikai és hulladékgazdálkodási tárgyú törvények módosításáról. <https://mkogyjogtar.hu/jogszabaly?docid=A2100002.TV>
- Commission of the European Communities (2005): Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 21.12.2005 COM(2005) 670 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005DC0670&from=HU>
- Commission of the European Communities (2005): Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 21.12.2005 COM(2005) 666 final. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2005/0666/COM_COM\(2005\)0666_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2005/0666/COM_COM(2005)0666_EN.pdf)
- EUR-LEX (2008): Az Európai Parlament és a Tanács 2008/98/EK irányelve (2008. november 19.) a hulladékokról és egyes irányelvek hatályon kívül helyezéséről (EGT-vonatkozású szöveg), OJ L 312, 22.11.2008, 3–30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:32008L0098>
- EUR-LEX (2018): Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/850 irányelve (2018. május 30.) a hulladéklerakókról szóló 1999/31/EK irányelv módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg), PE/10/2018/REV/2. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32018L0850>
- EUR-LEX (2018): Directive (EU) 2018/852 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 94/62/EC on packaging and packaging waste (Text with EEA relevance), PE/12/2018/REV/2. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/852/oj>
- EUR-LEX (2020): A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv, COM/2020/98 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=COM:2020:98:FIN#footnote8>

Birher Nándor – Bertalan Péter – Jezsó Ákos

Közép-Európa nem „meteorológiai fogalom”, hanem „szellemi királyság”

Central Europe is not Just a ‘Meteorological Concept’, but a ‘Spiritual Kingdom’

Összefoglalás

Dolgozatunkban bemutatjuk, hogy a rövid – „Trianoni békeszerződés környékén” kezdődő, és látszólag a rendszerváltásig tartó (rövid) – XX. század tanulságai mind a mai napig hatással vannak térségünk életére. Rámutatunk, hogy Közép-Európa nem csak meteorológiai, gazdasági fogalom, hanem ennél jóval több. Olyan közös sors, amelyet egymás ellen folytatott küzdelmek ugyanúgy alakítottak, mint az egymásra utaltság megtapasztalása. Olyan „szellemi királyság” ez, amelyik képes volt arra, hogy egyszerre adjon a világ legjelentősebb filozófusait, fizikusait, zenészeit és festőit, és egyszerre legyen a világtörténelem legvéresebb háborúinak középpontja. Utalunk arra is, hogy ezt a „szellemi királyságot” hogyan alakították a vallási meggyőződések, azokon belül pedig a katolicizmus érdekeit képviselő vatikáni diplomácia.

Kulcsszavak: Közép-Európa, békeszerződések, kultúra, vatikáni diplomácia, értékek, közös történelem

Summary

Our paper introduces the lessons we learned from the 20th century, more precisely the period that began with the ‘Trianon Peace Treaty’ and (seemingly) lasted until the change of the regime, which still have an impact on the life in our region. Central Europe is much more than a meteorological, economic concept; it is a common destiny shaped by struggles against each other and the experience of interdependence. It is an ‘intellectual kingdom’ that has been able to present the world’s most significant philosophers, physicists,

PROF. DR. BIRHER NÁNDOR, PPKE BTK dékán, egyetemi tanár VÉF (birher.nandor@btk.ppke.hu), DR. BERTALAN PÉTER, egyetemi docens KRE, tudományos főmunkatárs VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár (bertalan.peter.tamas@kre.hu), JEZSÓ ÁKOS, sajtó és kommunikációs munkatárs VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár (akos.jezso@veritas.gov.hu).

musicians, and painters, and at the same time be the center of the bloodiest wars in world history. This ‘intellectual kingdom’ was also influenced by religious beliefs, including the Vatican diplomacy that represented the interests of Catholicism..

Keywords: Central Europe, peace treaties, culture, Vatican diplomacy, values, common history

BEVEZETÉS

Jól látszik, napjainkban a közép-európai térség adhat újra lendületet Európa történelmének életképes értelmezéséhez. Világos az is, hogy a legújabb pápai enciklikák a *Laudato ’si* a teremtésvédelemről, vagy a *Fratelli tutti* az igazságosabb társadalomról milyen jelentős mértékben kerültek ismét a politikai és a közbeszédben egyaránt előtérbe. A 2021. szeptember 5-12. között Magyarországon lezajlott Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus, továbbá az ehhez kapcsolódó budapesti és szlovákiai pápalátogatás mindegyike újra felhívta a figyelmet térségünk fontosságára a vallásközi dialógus és a béke előmozdítása szempontjából. Jelen tanulmányban felvázoljuk, hogy a közép-európaiság milyen mértékben kapcsolódik a kereszténység alapelveihez, illetve ezek az alapelvek mennyiben határozhatják meg a térség jövőjét.

KÖZÉP-EURÓPA

Egészen az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásáig nem volt szükséges külön „ontológiát” létrehozni abból a célból, hogy megmagyarázzuk térségünk etnikailag és vallásilag egyaránt sokszínű létét. Több-kevesebb lelkesedéssel, de az itt élő nemzetiségek elérték az 1900-as évek elejére, hogy a világ egyik legdinamikusabban fejlődő térsége legyünk, gazdaságban, tudományban, művészetekben egyaránt. Esetenként küszködve ugyan, de a Habsburg katolicizmus zászlaja alatt sikerült a nemzetiségi, vallási toleranciát olyan módon érvényre juttatni, hogy abból egy dinamikusan fejlődni képes társadalom jöjjön létre. Ez az erős állami alakzat azonban nem mindenkinek volt kedves. Az archaikus struktúrákat elsöpörte a liberalizmus és a materializmus új szele az I. világháború korára.

A romokon kellett újraépíteni, vagy talán pontosabban újra felismerni azt, ami túlélte „Trianont”, a „Bécsi döntéseket”, és a szocializmus hosszú éveit – azt, amit Közép-Európának nevezünk. De mi is ez az entitás? A 90-es évek elején még lelkesen igyekeztek ennek meghatározására, napjainkban inkább csak azok a praktikus-gazdasági szempontok maradtak, amelyek a V4-es együttműködést meghatározzák. Időszerű azonban megvizsgálni a mélyebbre nyúló alapokat is.

KÖZÉP-EURÓPA: KULTURÁLIS SZIGET VAGY HOMOKPAD?

Közép-Európa politikai egysége száz évvel ezelőtt, az Osztrák-Magyar Monarchia bukásával felbomlott. A hajdanvolt kontinentális birodalom azonban számos elemében túlélte önmagát és még ma is létezik. Nem csak az épített örökségének remekbeszabott köveiben, de az itt élő népek közös kulturális örökségében is, amely olyan erős kapocs, hogy át tudja hidalni az eltérő érdekekből fakadó és az együttélést megnehezítő szakadékokat. Mert ilyenből van bőven. Elég, ha csak a régió országainak eltérő demográfiai érdekeire utalunk: mindegyik arra törekszik, hogy az általa uralt területet lehetőleg minél inkább a saját etnikumával töltsse ki, marginalizálva a nemzeti kisebbségeket. Mivel a térség etnikailag vegyes és sokszínű, az itt élő népek nemzeti szállásterülete szinte mindenhol túlnyúlik az államhatárokon, a kizárólagosságra törekvés súlyos érdekütközések forrása. Az Osztrák-Magyar Monarchia bukása óta eltelt több mint száz esztendő bővelkedik efféle konfliktusokban. És Közép-Európát valami mégis összetartja.

Mi ez az erő? A közös kultúra. Ez, a “közép-európaiság” alapját képező szellemi, lelki összekötő kapocs, amely az európai kultúra része. De itt rögvest meg is állunk, mert nem szabad szó nélkül elmenni amellett, hogy az európai értékeket adó európai kultúra olyan színes és árnyalatokban gazdag, hogy csak nagy vonalakban lehet egységes, szerves egésznnek, az élet minden ízét azonos módon értelmező, mindent lefedő rendszernek tekinteni. Nem csak a bizánci és római eltérő örökségre, vagy a protestáns és nem-protestáns népek eltérő kulturális közegére gondolok, de Európában ezen kívül számtalan, helyi, regionális sajátosság is található. Sokszínűségben az egység – mondhatnánk, ez is az európai kultúra része, ám ha nincs mindenre kiterjedő, általános szabály, olyan, amely mindenhol ugyanúgy érvényes, akkor az azt jelenti, hogy nincs egység, csak hasonlóság. Közép-Európa kultúrája is ilyen, egyedi színpoltokban gazdag entitás, mely nem csak hogy megfér a nagy európai kulturális közegben, de még gazdagítja, árnyalja, színesíti is azt.

Az eltérő kulturális örökségből és szenzitivitásból fakadó társadalmi reakcióra jó példa a futballmeccseket megelőző térdelés ügye, mely a közelmúltban terjedt el azokban a nyugat-európai országokban, amelyek egykor tengerentúli gyarmatokkal rendelkeztek és kivették részüket a rabszolgaság üzemeltetéséből. Közép-Európából nézve ezek, az egykori rabszolgaság, nyugati országok a rabszolgaság rendszerének köszönhetően (is) hatalmas vagyonra tettek szert. Századokon keresztül élvezték annak minden előnyét és többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy az európai kontinens pénzügyi központjai Nyugatra húzódtak – és ott vannak még most is. Közép-Európa azonban mentes a rabszolgaság örökség súlyos, rasszista terheitől. A fehér és fekete rassz között itt nem volt társadalmi és etnikai konfliktus, gazdasági, politikai vagy más értelemben vett kizsákmányolás – már csak azért sem, mert a térségben élő fekete bőrű lakosság száma minimális.

A rabszolgaság intézménye azonban Közép-Európát is sújtotta, csak pont fordítva: a középkorban a három kontinensre kiterjedő *Török Birodalom* martalócai százezereket hurcolták Isztambulba, vagy még távolabb is Közép-Európa lakosságát. Főleg magyarokat, de az egykori *Magyar Királyság* területén élő más népeket is, például szlovákokat, horvátokat, románokat. Amíg tehát Nyugat-Európa évszázadokon keresztül a rabszolgaság intézményének

anyagi előnyét élvezte (például Belga-Kongó), addig Közép-Európa századokon keresztül a rabszolgaság intézményének az elszenvetője volt. Ezért sértő errefelé a térdepelés (ráadásul ez itt még kultúridegen is), amely az eredeti, nyugati szándékkal szemben e térségben azt üzeni: az egykori gyarmattartó birodalmak a rabszolgaság intézménye által sújtott népeket kényszerítik arra, hogy a rabszolgaság nyomasztó szellemi öröksége miatt kérjenek bocsánatot. Vagyis az áldozat kérjen bocsánatot azért, mert a bűnös az áldozattal szemben bűnt követett el. És amikor az áldozat ezt elutasítja, akkor a bűnös rasszistának nyilvánítja. Pedig csak arról lenne szó, hogy jobban kéne ismerni egymást. A másság elfogadása – amely a kereszténységből fakadó európai érték – a megismeréssel kezdődik és nem a címkézéssel. De ehhez valódi, élő, európai értéknek kellene tekinteni a kereszténység eszméit. Mert ez a kérdés is megosztja Európát: hogy viszonyuljon a keresztény gyökereihez? Nyugaton számos tekintetben túlléptek rajta. Közép-Európában még nem.

Mi tehát a „közép-európai stratégia”? Mi tette sikeressé az itt élő népek kultúráját? A megértés. Ez nem ment könnyen: háborúkon, bukásokon, kudarcokon, sikertelenségeken keresztül jutottak el idáig és tanulták meg ezt a leckét, hiszen egy etnikailag ennyire vegyes térségben másként nem lehet békésen együtt élni.

KÖZÉP-EURÓPA RÉGIÓ VERSUS ALRÉGIÓ?

A köztudat hosszú időn át Európát mind földrajzi, mind politikai szempontból két részre osztotta és osztja ma is: Nyugat-Európára és Kelet-Európára. Ez a „nagyvonalú” felosztás annál elfogadottabb, mennél inkább Nyugatra megyünk. A bekövetkező változások miatt ma már árnyaltabb, pontosabb régió meghatározás szükséges. A magyar történészek egy része – Hajnal István¹, Szűcs Jenő², Bibó István³ – Közép-Kelet-Európáról (Bibó, 2011), mint önálló régióról beszél (Szűcs, 1983). A magyar történész, Niederhauser Emil Kelet-Európát mint történelmi fogalmat továbbra is egyértelműnek tartja és elfogadja. Kelet-Közép-Európa az ő véleménye szerint csak alrégió, bár elismeri, hogy ennek az alrégióknak is megvannak a pontosan körülhatárolható jellemzői.

A két felfogás nem ütközik, inkább kiegészíti egymást, és segít az 1980-as évek végén kezdődő változások jobb megértésében. Niederhauser (2001)⁴ a kelet-európai fejlődés legfontosabb jellemzőit a következőkben látja:

- A régió legsajátosabb jellemvonása tarka és kevert etnikai összetétele. Szembetűnő, hogy a nemzetek száma itt jóval nagyobb, mint Nyugat-Európában. Lényeges ez a tény azért is, mert az egész történeti fejlődésnek egyik legfőbb mozgatórugója ez.
- A Nyugattól való elmaradásnak évszázados hagyományai vannak. Kelet-Európa később indult meg a középkori fejlődés útján, mint Nyugat-Európa. Az oszmán-török hódítás a viszonylagos felzárkózás ütemét megtörte. A kontinens keleti felének földrajzi helyzete is döntő tényező az elmaradásban.
- A 18. század, illetve a 19. század első felében meginduló nemzeti fejlődés Nyugat-Európában a társadalmi ellentéteket elfedte, tompította. Kelet-Európában a különbségek nemzeti kategóriákban tudatosodtak, például a magyar a románok számára a nemességet, a román a magyarok számára a jobbágyságot jelentették.

- Lényeges sajátossága a régiónak az, hogy az államhatalom a nagy többség számára abszolutisztikus, korlátlan, szinte kiszámíthatatlan.
- A modern kor megfosztotta az uralkodókat az elhivatottság tényétől Nyugaton. Az isteni elhivatottságot Keleten a forradalmi elhivatottság, a kommunizmus messiás ígérete váltotta fel. A mechanizmus működése szempontjából valójában nem változott.
- Kelet-Európában a történelmi fejlődés szempontjából a legfontosabb a nemzeti mozzanat. A történelmi fejlődésnek azonban sajátos paradoxona, hogy ebben a térségben hosszú évszázadokon keresztül soknemzetiségű birodalmak álltak fenn: az Oszmán, a Habsburg, a Lengyel-Litván, valamint az Orosz Birodalom.
- Amikor a nemzetállam fogalma megszületett, Európában mindenki a francia példát követte. Senki nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy Kelet-Európában a vegyes etnikai összetétel miatt jóformán sehol sem lehetett pontos etnikai határokat meghúzni, tehát a tiszta nemzetállam megvalósíthatatlan maradt.
- A Nyugat-Európa-hoz való felzárkózás, a modernizáció éppen az államok autokratív jellegéből adódóan a felülről indított modernizációt, a paternalizmust jelentette a 18-19. században. A paternalizmus miatt a parlamentarizmus kezdeti állapotban maradt.
- Kelet-Európa sorsát napjainkig a nagyhatalmak döntötték el. A kelet-európai népek forradalmi, függetlenségi harcai ezért buknak el tragikus következetességgel.
- A nemzeti öntudat felébredése ráirányította a figyelmet az asszimilációra. A természetes beolvadás jóval nagyobb területeket érint, mint a kényszerű. A kényszerű beolvadás felerősödött, amiben a nagyhatalmaknak jelentős szerepe volt (Komáromi, 2021).
- Nem szabad megfeledkezni a vallási, felekezeti kérdésekről sem. Kelet-Európában a nyugati és a keleti egyház szétválása hozta az első nagy törést. A másik nagy vízvonalzó a keresztények és a muzulmánok között húzódik. A vallási ellentétek napjainkig politikai ellentéteket is kifejezhetnek.
- Kelet-Európába mindig Nyugatról érkeztek a domináns eszmeáramlatok. Minél messzebb esik az adott terület a kiindulási központtól, hatása annál gyengébb volt. Ez alól egy kivétel volt a marxizmus, amely eltorzulva felerősödött a leninizmusban. Ez az eszmerendszer tagadta a nemzeti tudatot, s az internacionalizmus jelszavával elfojtotta azt. Ez a kelet-európai társadalmakban beépített pokolgép gyanánt ketyeggett és robbant a 20. században, megerősödése napjainkban, térségünkben továbbra is reális veszély.

Jól látható, hogy Kelet-Európa a mi felfogásunkban történelmi fogalom is, amelyet a kora középkortól használhatunk, szemben az időtől független földrajzi fogalmakkal. Kelet-Közép-Európa fogalma ugyancsak történelmi fogalom, amelyet már a 10. századtól lehet történelmi fogalomként definiálni. Ekkor születtek meg azok az államok, amelyek, mint egykor Pannónia, a Római Birodalmat, limesként védték Európa tőlük nyugatra eső területeit. Magyarország, Lengyelország, Csehország, Horvátország s a Balkán-félsziget államalakulatai a történelem viharában különböző módon és feltételekkel, de napjainkig teljesítik ezt a feladatot. Kelet-Közép-Európának, mint régiónak ez a legfőbb jellemzője és sorsa. Természetesen nem csak a geopolitikai

helyzetből következő funkció ez. A Kelet-Európára jellemző vonások a 10. századtól kezdve már módosultak jelentkeztek, hiszen Nyugat és Kelet térségünkben itt találkozunk. Az itt élő népek történelmének tragédiája, köztük a magyar népé is, hogy a mindenkor hatalmi erőterét döntötte el, hogy melyik hatás legyen az erősebb. Ebből következtek ezután azok a vonások, amelyek csak igazán erre a térségre jellemzőek. A következőkben csak a leglényegesebbeket soroljuk fel:

- Társadalmi, gazdasági szempontból Nyugat-Európa folyamatosan lemaradásban tartja a tőle keletre eső területeket.
- Jól kimutatható viszont, hogy lehetőségeihez mérten mindig törekedtek a térség országai arra, természetesen társadalmi, gazdasági helyzetükből adódóan különbözően, hogy a késést behozzák.
- Nyugat szinte napjainkig csak saját politikai érdekeinek szemszögéből tekintett közép-európai védőövezetre, ütközőzónára. Erre a magyar történelem, s ezen belül is a 150 éves török uralom jó példákkal szolgált.
- A mi szempontunkból hátrányos az is, hogy a térség mindenkor nagyhatalmának befolyása szerint ítélik meg a terület kis nemzetét. Ezek a kis nemzetek azonban önálló nemzettudattal rendelkeznek, saját történelmi identitásuk van, s nem akarják és nem is veszik tudomásul a leegyszerűsítő és homogenizáló történelmi és politikai szemléletet. Ennek lett áldozata a térség akkor, amikor a szocialista tábor jelszó miatt újból Kelet-Európához sorolt a nemzetközi politikai köztudat bennünket. Itt érkezünk el ahhoz a megkerülhetetlen kérdéshez, hogyan viszonyulunk saját történelmünkhöz.

A történelem folyamat. Az elmúlt évtizedeket kiiktatni nem lehet. Vannak, akik az elmúlt fél évszázadot téves kerülőútnak ítélik, s úgy vélik, vissza kell térni a kiinduláshoz. Ez az út a térség egyetlen országa számára sem járható, így a mi számunkra sem. Az 1945 utáni évtizedek kitörölhetetlen nyomokat hagytak társadalmunk szerkezetében. A régi Magyarország eltűnt, a társadalom horizontális és vertikális hálózati tagoltsága a semmibe foszlott. Időközben a világ, s benne Európa is átalakult, Nyugat-Európában mesterségesen kialakított „jóléti” társadalmak születtek, amelyek anyagi javakon orientálódó, gyakran hedonista társadalmakkal olyan példát jelentenek Kelet-Közép-Európának, amelyet kevésbé képzett, a fogyasztást elsődlegesnek tekintő tömegei révén mindenáron, akár saját erőforrásainak, életvilágának felélése által is követni akarnak.

Tény azonban az is, hogy pontosan a közép-európai tapasztalatunk, és történelmünk miatt sokkal erősebben tudunk ragaszkodni azokhoz a gyökereinkhez, amelyek itt tartottak bennünket az elmúlt évszázadokban, évezredben, és amelyek a jövőnket is jelenthetik.

KÖZÉP-EURÓPA ÉRTELMEZÉSE

A *Közép-Európa* fogalom nagyon színes tartalommal bír, amelynek a „természetes Németország” hegeli fogalmától egészen a V4-es együttműködésig terjed (Mező, 2001). Minden definícióban közös azonban az a tény, hogy a régiót a sokféleség, az ebből adódó feszültség és gazdagság bonyolultsága, és a kooperációs képesség egyszerre határozza meg. Világos, hogy nem egy egyszerű földrajzi fogalomról van szó, hanem közös kultúráról, sorsról, ahogy azt Milan Kundera az 1980-as évek elején „*A Nyugat elrablása, avagy Közép-Európa tragédiája*” című munkájában leírta. Ennek a térségnek

a határai „képzeletbeliek”, egészen addig, amíg a történelem – jellemzően tragikus – eseményei meg nem követelik, hogy a határokat világosan meghatározzuk.

Ekkor, az 1980-as években erősödik meg igazán Közép-Európa, mint a közös értékek eszméje, Timothy Garton Ash szavával egyfajta „szellemi királyság” jelenik meg a történelemben. Gyakran ez a királyság nem is Közép-Európa területén hallatja a szavát, hanem Cambridge-ben, Freiburgban, vagy másik kontinensen. Gondoljunk csak például – a legutóbbi időkből – Ludwig Wittgenstein, Hans Kelsen, Edmund Husserl, Herzl Tivadar, Martin Buber, vagy éppen Teller Ede közép-európaiságára. Talán nem is lehet feltenni úgy a kérdést, hogy valami vagy valaki közép-európai-e? Inkább úgy kellene kérdezni, milyen mértékben közép-európai? Hiszen a mi közös kultúránk mára az egész világot áthatja valamilyen mértékben.

Persze ezzel együtt vannak olyan földrajzi és kulturális azonosság szempontjából leírható területek, ahol Közép-Európa, mint a közös érték eszméje fokozottan van jelen (Módos, 2005). Érdemes Konrád György néhány gondolatát felidézni a kérdésben. Mint valódi Közép-Európai értekezik a rendszerváltás idején a közös rémtettekről és közös értékekről (Konrád, 1990).

A tömegkultúrák nacionalíusak. A közép-európai álom nem tömegkulturális jelenség, inkább romantikus és szubverzív. Közép-Európának már a fogalma is átviteli és kétségbe vonja a tömbhatárokat. Van keleti és van nyugati Közép-Európa, amelynek összetartozása mélyebb, elválasztottsága felületibb történelmi jelenség. Közép-Európa, mint feladat továbbra is fennáll, ezeréves feladatok nem szoktak nyomtalanul elenyészni. Hogyan tanulnak meg tisztességesen együtt élni az egymással összekeveredve élő népek? Adva van a sokféleség; ha valóságstisztelesek vagyunk, akkor tiszteljük ezt a sokféleségünket. A közép-európai kultúrában kinyújtóznunk természetes bővülési kör. Minél jobban ismerjük egymást, szomszédainkat, annál inkább vagyunk közép-európaiak. Nem annyira a születés, mint inkább a tanulás révén. Aki nem akarja megismerni szomszédjait, az kulturálisan elgyengül. Mi többnyire messzire mentünk tanulni, figyelmünkkel átugrottuk egymást, mert elhitük, hogy fejletlenek vagyunk. Úgy éreztük, aki olyan, mint mi vagyunk, az nem lehet érdekes. Minél inkább megszabadulunk a kisebbségtudatunktól, annál inkább rácsodálkozhatunk egymásra. Ma még egy kissé szégyelljük egymást, mint a szegény rokonok. Amíg föl nem fedezzük egymást, provinciálisok maradunk.

Közép-európai stratégia? A megértés stratégiája. Minél jobban észrevesszük, hogy tulajdonképpen milyen érdekesek ezek a közép-európai szomszédok, annál érdekesebbek leszünk mi magunk is. Közép-Európa annyiban lesz, amennyiben kérdés lesz önmagának. Vonzódó érdeklődés a Duna-medence népeinek sokféle boldogulása és boldogtalansága iránt. Ki hogy egyensúlyozik Kelet és Nyugat között. A közép-európai irodalom: keletnyugati vagy nyugatkeleti irodalom. Bennünk van az a keleti, amit elemzünk. Bennünk van az a nyugati, aki elemez. Keleti felünkkel csúfoljuk a nyugati felünket és természetesen megfordítva (Konrád, 1985).

Biztosak lehetünk tehát abban, hogy térségünk/kultúránk nem valami fikció, vagy, ahogy Peter Handke fogalmazta meg: „meteorológiai fogalom”. A mi térségünkben soha sem sikerült a múltat teljesen eltörölni, mert az újra és újra „átvérzi a történelem szövetét”. Ebből a múltból, a klasszikus műveltségen, és a kereszténységen alapuló múltból élünk itt. És ez a múlt tér vissza újra és újra. A gazdasági együttműködés igénye mellett megjelenik egy vékony kis szál is, amelyik amilyen vékonynak tűnik, mégis olyan erős is egyúttal. Ez a szál pedig a térség zsidó-keresztény dichotómia és organikus egység. Ennek egy kis aspektusát vizsgáljuk a Trianoni békeszerződést követően.

EGY PÉLDA: KÖZÉP-EURÓPA, MINT „SZELLEMI KIRÁLYSÁG” ÉS A VATIKÁNI DIPLOMÁCIA

Az I. világháborút (látszólag) lezáró szerződések nem csak az egyes nemzetek és országok sorsát írták át alapjaiban, hanem az egyházak számára is komoly traumát okoztak. Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése nem csak egy gazdasági nagyhatalom végét jelentette, hanem a térség sok színből álló, de toleráns, vallási egységének szétverését is. Különösen is hátrányos volt mindez a katolicizmus, és emiatt a vatikáni politika számára. A térség évszázadok alatt kialakult vatikáni diplomáciai hálózatainak helyét átvették – Csiszárík János vatikáni diplomata szerint –, az ügyvédek és az újságírók (Bertalan–Csiszárík, 2020), így a vallási egység és béke megőrzése nagy kihívást jelentett minden egyházi szereplő számára. Stílusosan szemlélteti ezt a helyzetet a Csiszárík által 1924 nyarán feljegyzett beszélgetés:

„Mikor az első francia követ a Pápához bemutatkozó beszédét intézte – folytatta Msgr. Canali –, akkor a követ intangible-nek jelezte beszédjében a régtől dívó és sérelmes kultusz-törvényeket és Ő Szentsége erre a beszédre, amelyet neki szokás szerint előzetesen bemutatnak, anélkül, hogy a francia követ emez impertinenciájára reagált volna, Franciaországnak dicsőítésével felelt. Nagy szomorúsággal voltam ennek a jelenetnek fültanúja. (Msgr. Canali a congregatio ceremonialis secretarius-a és mint ilyen, a nagy diplomáciai bemutatásokon államfők fogadtatásán mindig jelenlevő, tehát kifogástalan tanú.) Azon azonban – folytatta Msgr. Canali – éppenséggel megbotránkoztam, amit most elmondok: Egy ízben egybegyűlt volt az egész diplomáciai testület, hogy a Bíbornok államtitkár úr elé járuljon. De jó, hogy magának nem kellett ott lennie, Msgr., néhány kiváló egyéniségtől eltekintve, teszem eltekintve az önök követétől, ki kifogástalan gentleman, rettenetes vegyes társaság ez. Hemzseg a journalisztáktól, ügyvédektől és nem egyéb nem igen gentlemanlike elemtől. És ez elé a társaság elé lépve, a bíbornok államtitkár gyönyörködve jelentette ki: Mit mondana Szent Péter, kit néhány szegény halász ember környezett, ha ezt a fényes gyülekezetet látná! A Vatikánban remegnek annál a gondolatnál, hogy a képviselvek száma megcsappanhat. És olykor későbbek érthetetlen áldozatokra is, csakhogy ez meg ne történjék. Franciaországon kívül Portugália és a Csehszlovák Köztársaság klasszikus példa erre. Minél vakmerőbbek a követek, annál többet érnek el. De mondja-e el, folytatta Canali, az önök követe azt, amit ön most előttem felpanaszol?” Kétségtelenül elmondja – mondtam –, csakhogy kollegáihoz nem igen győzi, hogy hasonló vakmerőséggel dolgozzon. Mire Canali így folytatta: a cseh követ Pallier, úgy mondják szabadkőműves. Az engedékenyeket itt könnyen negligálják. Az előkelőség nem igen alkalmas eredmények elérésére. Hiába dicsekedett egy társaságban az Önök követe, hogy ő a legszebb követ a Szentszék melletti képviseletben. A kevésbé előkelőek könnyebben boldogulnak. A cseh követ untalan a Vatikánban van, és nagyon gyakran keresi fel a congregatiós bíbornokokat” (Bertalan–Csiszárík, 2020:791).

Ebben az új, folyamatos alakulásban lévő helyzetben nagy feladat hárult a katolikus diplomáciára; és a hittel, ill. társadalommal kapcsolatos álláspontok világos megfogalmazása elkerülhetetlen feladattá vált. A vatikáni politikát a két világháború közti időszakban jól jellemezték az akkor kiadott pápai enciklikák, körlevelek. A kiindulópont a világ szenvedése, amelynek egyik okát a vatikáni diplomácia Európa identitásválságában állapította meg. A Vatikán heylesen azonosította, hogy a probléma globális, ideológiai jellegű társadalmi probléma, éppen ezért a megoldásnak is globálisnak kell lennie. Ezzel együtt azonban azt is azonosították, – noha ez élesen megfogalmazásra sosem került – hogy a probléma egyik gyökere Közép-Európában, a korábban hatékonyan működő Osztrák-Magyar Monarchia szétesésében van.

XV. Benedek 1914-től 1921-ig tizenkét enciklikát adott ki az alábbi címekkel. *Ad beatissimi apostolorum, Humani generis redemptionem, Quod iam diu, In hac tanta, Paterno iam diu, Pacem, Dei munus pulcherrimum, Spiritus Paraclitus, Principi apostolorum Petro, Annus iam plenus, Sacra propediem, Fausto appetente die.* Az enciklikák témakörei a következők voltak: A békéért folyamodva, Isten ígéjének hirdetéséről, Az elkövetkezendő békeszerződésekről, Szent Bonifácról, Közép-Európa gyermekeiről, A békéről és a keresztény kiengesztelődésről, Szent Jeromosról, Szír Szent Efrémről, Közép-Európa gyermekeiről, A ferences harmadrendről, Dantéről, Szent Domonkosról.

A felsorolásból jól látszik, hogy mind lelkeségi, mind pedig közvetlen politikai kérdésekkel is foglalkozott XV. Benedek. Egyértelmű az is, hogy pontosan azonosította a világot fenyegető veszélyeket. Témánk szempontjából kiemelt jelentőségű, hogy a *Quod iam diu* (XV. Benedek, 1918) és *Paterno iam diu* enciklikában külön szólt a pápa az I. Világháború végén, Közép-európai népeiről és a békeszerződésről is. Hangsúlyozta ezekben a dokumentumokban, hogy a vágyott béke csak részben érkezett el, hiszen még komoly társadalmi és szociális feszültségek vannak az egyes országokban. Kiemelte, hogy a megoldáshoz a politikai cselekményeken túl igaz vallásosságra és a keresztény értelemben vett igazságosság megvalósítására is szükség van, mivel „a történelemben még nem látott súlyú döntéseket” kell meghozni – a békeszerződések megfogalmazása során. A pápa hangsúlyozta, hogy csak a keresztény szellemiség lehet az az alap, amelyik a népek közti egységet megeremti, ugyanúgy, mint a Római Birodalom bukását követően tette azt⁵.

A vatikáni diplomácia számára világos volt, hogy szükség van egy egységes politikai irányra, amelynek alapjait a kereszténység értékei adják. Ez a törekvés a keresztény szociális tanítás és a keresztényszocialista, kereszténydemokrata pártok alapvetése is, illetve ez lesz majd a születő európai közösség alapvető értéke is. A marxizmus különböző formáiban ugyan diadalmaskodott a társadalmi rend kialakításában, azonban a keresztény alapértékek megkerülhetetlenek maradtak.

„A romlottság ugyanis nemcsak a nagy városok iparos osztályában volt otthonos – más osztályok is letértek a régi rend és jog útjairól. Egy bizonyos, úgynevezett művelt osztály nemcsak a határtalan erkölcstelenségben haladt előre, hanem a hamis tudományosság fegyvereivel is felvértezte magát, hogy istentelen cselekvésmódjának a jog látszatát kölcsönözze. Ez osztály embereinek útjában volt a külső állami rend, hogy ezt szétrombolhassák, előbb a keresztény vallást kellett megtámadniok.” (Schaeffer, 2006).

Pontosan az erkölcsi erő szerepe miatt vált világossá, hogy az állam önmagában képtelen a szociális kérdést megoldani. A vallás helyett egyre inkább a marxi tanítás vált erkölcsi iránymutatóvá. Ezzel párhuzamosan viszont a szociális kérdésben az egyháznak autonóm módon kell eljárnia. A pápa hangsúlyozta, az iparban az embert gépként kezelik, és megpróbálják minél olcsóbban „működtetni”. Az egyház viszont az emberben Isten képmását látja. Ez lehet az igazi emberi méltóság alapja, és a szociális kérdés megoldása. Erre a megoldásra, az emberi méltóság igazi lényegének felismerésére, csak az a közösség képes, amelyik elfogadja és megéli, hogy az ember Isten teremtménye, gyermeke. Nem hagyhatjuk – mondja – hogy az emberek közösségének helyére a pénz közössége lépjen. „Mit használnak nekünk az alkotmányokban megfogalmazott úgynevezett emberi jogok, amelyekből a munkásnak oly kevés jut addig, amíg a pénz hatalom a szociális emberi jogokat lábbal tapossa?” A munkásoknak

meg kell adni a maguk bérét, a magántulajdon nem csak jog, hanem kötelesség is a másik ember irányában. Mindennek az alapja azonban csak a tiszta erkölcs lehet. Ideális esetben „a munkába fektetett anyagi erő emeli az erkölcsi erőt” (Schaeffer, 2006:109).

Az I. világháborút követő káosz, a szociális és politikai katasztrófák egyik jelentős oka az volt, hogy a szocialista, kommunista etika erősödött meg a keresztény etika ellenében. A részben rövid életű szocialista államalakulatok azonban csak még több vért és szegénységet hoztak. Az egyházi választ XI. Piusz dolgozta ki.

MA IS AKTUÁLIS: VALLÁSI EGYSÉG BÉKE, SZOCIÁLIS ÉRTÉKEK ÉS TEREMTÉSVÉDELEM – ENCIKLIKÁK

XI. Piusz 1928-ban, megtapasztalva a világ békétlenségéből fakadó sok áldozatot, felhívta a figyelmet arra, hogy csak a közös vallási meggyőződés őrizheti meg a törekény béke állapotát. A *Mortalium animos* című, az „igazi vallásegység elősegítéséről” szóló enciklikában így írt:

„...megerősödjön és az emberi társadalom közös javára váljon az a testvéri viszony, amely minket, embereket az azonos származásnál és természetnél fogva egymással egyesít és összeköt. A nemzetek még nem élvezik teljesen a béke áldásait, sőt sok helyütt a régi és újabb meghasonlások lázadásokban és polgárharcokban törnek ki. Népeknek nyugalmát és boldogulását érintő igen számos ellentét másképpen meg nem oldható, mint az államfők és a kormányok összhangzatos tárgyalásai és törekvései által. Könnyen érthető tehát, – annál is inkább, mert az emberiség egysége felől már nincsen véleményeltérés – miért kívánják mindig többen, hogy az általános emberi testvériség ösztönéből a különböző nemzetek napról-napra szorosabban összetartsanak. Ugyanazt a célt akarják elérni némelyek az Úr Krisztustól szerzett Új Törvény terén is. Ama tapasztalatuk alapján, hogy alig akad ember vallásos érzés nélkül, remélni merik s megvalósíthatónak tartják, hogy a különböző népek, bármennyire eltérő is a vallási fölfogásuk, egyes vallási tételekben – mint a lelki élet közös alapján – testvériesen egyetérthetnek.” (XI. Piusz, 1928).

A két világháború idején nagyon sok enciklika jelent meg. Annak ellenére, hogy ezek az enciklikák fontos és aktuális kérdéseket elemeztek, a konkrét társadalmi hatásuk – a világegyesek tényének fényében – alacsonynak volt mondható. Mégis, tanulságul – akár napjainkra nézve is – érdemes velük foglalkozni.

XI. Piusz tehát intenzíven folytatta az enciklikák kibocsátásának jogi-teológiai munkáját. 1922 és 1937 között harmincegy enciklikát adott ki, amelyek közül már rögtön az első enciklika is a békére, Krisztus békéjére hívja fel a figyelmet, és amelyek között olyan nagy jelentőségűeket is találunk, amelyek a fasizmus és a kommunizmus közelgő rémére teljes világossággal figyelmeztettek. Lehet, hogy túl későn. Nem késő viszont megtanulni, hogy a bennünket fenyegető katasztrófák (elméletileg) időben felfedezhetők és ezáltal megelőzhetők lehetnek.

XI. Piusz enciklikái:

- Ubi arcano Dei consilio,
- Rerum omnium perturbationem,
- Studiorum ducem,
- Ecclesiam Dei,
- Maximam gravissimamque,
- Quas primas,

- Rerum Ecclesiae,
- Rite expiatis,
- Iniquis afflictisque,
- Mortalium animos,
- Miserentissimus Redemptor,
- Rerum orientalium,
- Mens nostra,
- Divini illius Magistri,
- Quinquagesimo ante,
- Rappresentanti in terra,
- Ad salutem,
- Casti connubii,
- Quadregesimo anno,
- Non abbiamo bisogno,
- Nova impendet,
- Lux veritatis,
- Caritate Christi compulsi,
- Acerba animi,
- Dilectissima nobis,
- Ad catholici sacerdotii,
- Vigilanti cura,
- Mit brennender Sorge,
- Divini Redemptoris,
- Nos es muy conocida,
- Ingravescētibz malis.

Az enciklikák témakörei: Krisztus békéjéről Krisztus Országában, Szalézi Szent Ferencről, Aquinói Szent Tamásról, Szent Jozafátról, A francia egyházmegyei kapcsolatról, Krisztus Király ünnepének bevezetése, A katolikus missziók, Assisi Szent Ferencről, Az egyházüldözésekről Mexikóban, A vallási egységről, A Szent Szív engeszteléséről, A keleti tanulmányok előmozdításáról, A lelkigyakorlatok előmozdításáról, A keresztény nevelésről, Papi szolgálatának 50. jubileumáról, A keresztény nevelésről, Hippói Szent Ágostonról, A keresztény házasságról, A társadalmi rend megújításáról, Az olasz Katolikus Akcióról, A gazdasági válságról, Az Epheszoszi zsinatról, A Szent Szívről, Az egyházüldözésről Mexikóban, Az egyházüldözésről Spanyolországban, A katolikus papságról, A filmekről, Az Egyházzól és a Német Birodalomról, Az ateista kommunizmusról, A mexikói vallási viszonyokról, A rózsafüzérről.

Ahogy azt már említettük, a pápai enciklikák első látásra a „soha meg nem fogadott” irodalom kategóriájába tartoztak. Valójában azonban olyan társadalmi igazságokat fogalmaztak meg, amelyek figyelembe vétele nélkül a katasztrófák elkerülhetetlenek voltak. Tipikus példa ezekre a kivételként saját nyelven, németül megjelent „Mit brennender Sorge”, vagy annak a párja, a „Divini redemptoris”. Az egyik a fasizmus, a másik a kommunizmus ellen foglalt állást, – igaz megkésve, – ami szintén oka lehetett annak, hogy süket fülekre talált mindegyik.

Mégis, az enciklikáknak ez a pasztorális, jogi és vallási szintje az, amelyik a katolikus egyház minden tagja számára megadta és mindmáig megadja az alapvető orientációs irányt. Az egyházi szabályozás vallási jellegében áll a lényegi különbség az egyházi és a világi hatalomértelmezés között. A vallásoknak ezzel a sajátos szabályozási módjával napjainkban is elengedhetetlen szembesülni, figyelemmel arra, hogy a világban egyre erősebben jelennek meg vallási alapú – jellemzően nem keresztény – normarendek.

A vallási normarendek figyelembevétele lényeges lett volna a két világháború között, ugyanúgy, ahogy most is fontos lenne figyelni például a természetvédelemmel és a szociális igazsággal vagy a kutatási etikával kapcsolatos pápai tanításra. Ezek az elvek sem nem fanatikusok, sem nem kirekesztők, hanem illeszkedtek Európa több ezer éves hagyományaihoz. Emiatt fontos szem előtt tartani a mai napig is érvényes értékeiket. Példaként említjük, hogy 1925-ben XI. Piusz a Quas primas enciklikában, amelyik bevezette Krisztus király ünnepét, az alábbi indokolással:

„az emberi nemet sújtó és gyötrő bajok legfőbb okait kutatva, világosan rámutattunk, hogy ama bajok árja azért zúdult a világra, mert az emberek nagy része az Úr Jézust és az Ő szent törvényét száműzte a magánéletből, a családból és a közéletből, s hogy mindaddig nem ragyoghat föl a népek közt a tartós béke biztos reménye, amíg az egyének és az államok az Üdvözítő uralmát elvetik és elutasítják. Azért, amint hangsúlyoztuk, hogy «Krisztus békéjét Krisztus országában kell keresni»; úgy a cél eléréséért minden lehetőnek elkövetését ígértük. Krisztus országában – mondjuk – mert úgy láttuk, hogy a béke fölültatására és megszilárdítására nem törekedhetünk hathatósabban, mint a mi Urunk országának helyreállításával. ... Pedig ha az emberek a magán- és a közéletben elismerik Krisztus királyi tekintélyét, hihetetlen előnyök háramlanak a polgári társadalomra: a valódi szabadság, a fegyelem és higgadság, a megértés és béke. Krisztusnak királyi méltósága a fejedelmek és kormányok emberi tekintélyét megszenteli, a polgárok kötelességérzetét és engedelmisségét pedig megnesemíti.” (XI. Piusz, 1925).

A vatikáni politika „ideológiai” alapjait írták le részletesen az itt említett pápai szövegek. Ahogy jeleztük, a szabályozásnak ez a módja komoly jelentőséggel bírhat, hiszen itt kapcsolódik össze a jog, az erkölcs és a vallás szabályozási szintje (Birher – Homicskó, 2021). Mindez azonban nem sokat ér, ha az enciklikában megfogalmazott igazságokat nem sikerül a mindennapi gyakorlat szintjére vinni.

Közép-Európa az a térség, ahol még pislákol a kereszténységnek az említett pápai enciklikákban megfogalmazott ideálja, illetve ez az ideál az, amelyik még mindig megalapozza a térség kulturális egységét. Pontosan ezek a szempontok lehetnek tehát azok, amelyek a jövőben is összehozhatják bennünket.

KÖZÖS TÖRTÉNELEM, KÖZÖS ÉRTÉKRENDEK

A térség nem csak vallási szempontból képvisel – ugyan történelmi vitákkal terhes – életképes toleranciát, hanem rendelkezik valódi közös értéktudattal is. Ennek az értéktudatnak a gyökerei jól tetten érhetők abban, hogy minden konfliktus ellenére képesek vagyunk együtt ismét és ismét újrakezdeni. Vagy pontosabban nem tudjuk külön-külön folytatni...

JEGYZETEK

- ¹ Hajnal István történész, egyetemi tanár, az MTA tagja, a történelemtudományok doktora
- ² Szűcs Jenő a 20. század kiemelkedő magyar történésze, egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora
- ³ Bibó István nemzetközileg kimagasló, hazai viszonylatban pedig a 20. században a legjelentősebb politikai gondolkodó
- ⁴ Niederhauser Emil magyar történész, művelődéstörténész, egyetemi tanár
- ⁵ E una volta che questa Lega tra le nazioni sia fondata sulla legge cristiana, per tutto ciò che riguarda la giustizia e la carità, non sarà certo la Chiesa che rifiuterà il suo valido contributo, poiché, essendo essa il tipo più perfetto di società universale, per la sua stessa essenza e finalità è di una meravigliosa efficacia ad affratellare fra loro gli uomini, non solo in ordine alla loro eterna salvezza, ma anche al loro benessere materiale di questa vita; li conduce cioè attraverso i beni temporali, in modo che non perdano quelli eterni. Perciò sappiamo dalla storia che, da quando la Chiesa pervase del suo spirito le antiche e barbariche genti d'Europa, cessarono un po' alla volta le varie e profonde contese che le dividevano, e federandosi col tempo in una unica società omogenea, diedero origine all'Europa cristiana, la quale, sotto la guida e l'auspicio della Chiesa, mentre conservò a ciascuna nazione la propria caratteristica, culminò in una unità, fautrice di prosperità e di grandezza. http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_23051920_pacem-dei-munus-pulcherrimum.html, letöltve: 2021. 09. 08.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ash, Timothy Garton (1989): *A birodalom hanyatlása - Létezik-e Közép-Európa?*, AB Független Kiadó
- Bibó István (2011): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Argumentum Kiadó Budapest
- Birher Nándor – Homicskó Árpád (2021): *Szabályozáskomplexitás*. Patrocínium, Budapest
- Bertalan Péter – Csiszárík János (2020): Egy vatikáni diplomata naplója, Lymbus, *Magyarságtudományi Forrásközlemények* 18. évfolyam, Budapest 2020, pp. 777-806.
- Hajnal István (1993): *Technika, művelődés Tanulmányok História*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- Konrád György (1990): *Európa köldökén*. Magvető, Budapest
- Komáromi László (2021): The Question of Territorial Plebiscites after the First World War with Special Regard to Hungary. *Kisebbségvédelem*, pp. 169-187.
- Kundera Milan (1984): The Tragedy of Central Europe. In: *New York Review of Books* 26. April. - Magyarul megjelent: Az elrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája In: *Irodalmi Újság*, (1984) 3. sz. 1-2, 23. (francia eredeti szöveg 1983)
- Mező Ferenc (2001): Közép-Európa fogalmi változása térben és időben, *Tér és Társadalom* 15. évf. 2001/3-4. pp. 81-103.
- Milosz, Czesław (1986): Central European Attitudes Cross Currents. *Yearbook of Central European Culture*. (Ed. by K. Matyka.) Ann Arbor, 5. évf.
- Módos Péter (2005): *Közép-Európai olvasókönyv*. Budapest, Osiris Kiadó
- Niederhauser Emil (2001): *Kelet-Európa története*. MTA Történettudományi Intézet
- Schaeffer Sebestyén (2006): *Kölping Adolf életrajza*. Hasonmás kiadás, Vác
- Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető, Budapest

ENCIKLIKÁK

- XV. Benedek: Quod iam diu, 1918. http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_01121918_quod-iam-diu.html, letöltve: 2021. 09. 08
- XV. Benedek: Pacem, Dei munus pulcherrimum, 1920. http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_23051920_pacem-dei-munus-pulcherrimum.html, letöltve: 2021. 09. 08
- XI. Piusz: Mortalium animos, 1928. <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Mortalium%20animos.pdf>, letöltve: 2021. 09. 08
- XI. Piusz: Quas primas, 1925. <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Quas%20Primas.pdf>, letöltve: 2021. 09. 08

Hezam Leila Melinda

A közvetítői eljárás alkalmazásának lehetőségei a hazai büntető igazságszolgáltatási rendszerben

Possibilities of Using the Mediation Procedure in the Domestic Criminal Justice System

Összefoglalás

A hazai közvetítői eljárás jogi szabályozása az elmúlt néhány évben olyan változásokon esett át, amely alapján joggal következtethetünk arra, hogy a közvetítői eljárás kiterjesztése Magyarországon érvényesíteni kívánt jogalkotói cél. Ezt igazolja, hogy a büntetőjogi mediáció már akkor is igénybe vehető, ha a szóban forgó bűncselekményt a törvény nem fenyegeti 5 évnél hosszabb tartamú szabadságvesztés büntetéssel. Ebben az esetben a büntetés korlátlan mértékben enyhíthető. A jelenlegi hazai szabályozásban azonban kizárt a büntetőjogi mediáció akkor, ha az elkövető többszörös visszaeső, de nem lehet igénybe venni akkor sem, ha az elkövető jogerős bírói ítélettel szabadságvesztés büntetését tölti. A mediáció tehát – a folyamatos kiterjesztési igény ellenére – még mindig szűk körben alkalmazott intézmény, pozitív hozadéka, így az áldozat és elkövető által megélt trauma közös feldolgozása, a jóvátétel lehetőségének biztosítása, vagy éppen a társadalmi kötődés előmozdítása nincsenek maradéktalanul beépítve a büntetés-végrehajtási intézetek reintegrációs politikájába. A büntetés-végrehajtási intézetek a mainstream reintegráció eszköztárát alkalmazzák, különös tekintettel az oktatást és a munkavállalást magába foglaló foglalkoztatásra.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: K14; K15; K19; K49

Kulcsszavak: mediáció, mainstream reintegráció, társadalmi érték, kompetenciafejlesztés, reintegrációs stratégia, viselkedéskorrekción

Summary

The legal regulation of the Hungarian mediation procedure has undergone changes in the last few years, based on which we can rightly conclude that the extension of the mediation procedure is the legislative goal to be enforced in Hungary. This is confirmed by the fact that criminal mediation can be used even if the crime in question is not threatened by the law with a penalty of loss of liberty of more than five years. In this case, the penalty can be reduced indefinitely. However, criminal mediation is excluded in the current domestic legislation if the offender is a backslider, but it cannot be used even if the recidivist is serving a prison sentence with a final judicial judgment. Mediation, therefore, despite the constant need for extension, is still a narrowly applied institution, its positive benefits, such as the joint processing of the trauma experienced by the victim and the perpetrator, the provision of the possibility of reparations, or even the promotion of the repository attachment are not fully integrated into the reintegration policy of the penitentiary institutions. Correctional institutions use the toolkit of mainstream reintegration, with a particular focus on employment involving education.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: K14; K15; K19; K49

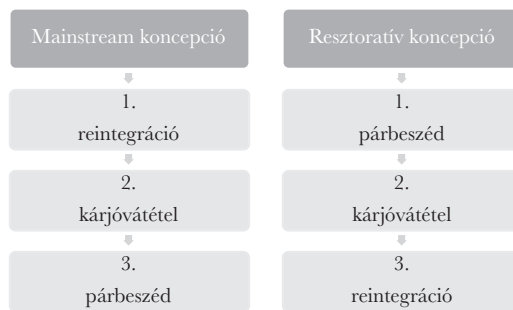
Keywords: Mediation, mainstream reintegration, social value, competence development, reintegration strategy, behavior correction

REINTEGRÁCIÓS STRATÉGIA A HAZAI BÜNTETŐ-IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN

Egy jól működő társadalom igazságszolgáltatási rendszerében a jogállami büntetőjog a büntetés és a reintegráció koncepciójára egyaránt épít. Az így kialakult többpólusú igazságszolgáltatási rendszerben a mainstream-típusú reintegrációs politika egyre inkább meghaladottá válik. Mindez olyan új alapokon nyugvó büntetőügyi szemlélet kialakítását hívta életre, amely már nem áll meg a hagyományos kompetenciafejlesztésre irányuló büntetés-végrehajtási tevékenységek (oktatás, munkavállalás) horizontján. Az új alapokon nyugvó szemlélet kibontakozásával a reintegráció fókuszja egyre inkább eltolódik az inter- és multidiszciplináris tudományok, így a kriminálpszichológia, a szociálpszichológia, vagy a kriminálpedagógia által támogatott személyiségfejlődés folyamatai felé, horizontja pedig egyre markánsabban kiterjesztésre kerül a társadalmi kapcsolatok rendszerére. A társadalmi visszailleszkedés hosszú távú eredményességéhez nélkülözhetetlen a büntetés-végrehajtási intézetek (a továbbiakban: bv. intézet) reintegrációs szemléletének kiszélesítése, a jelenlegi stratégia újragondolása, a társadalmi kötődést segítő programok hatékonyabb beépítése a bűnmegelőzési programokba, valamint a fogvatartottak részvételi szándékának motiválása. Noha a témában releváns hazai büntetőügyi tanulmányok csaknem mindegyike foglalkozik a reintegráció lehetséges eszközeinek elemzésével – és teszik ezt egyre bővülő eszköztár bevonásával – a személyiségfejlődésre fókuszáló stratégia mégsem terjedt el széleskörűen. Éppen ezért szükség van a reintegrációs eszközrendszer alternatív dimenzióinak és gyakorlati hasznosíthatóságuknak mélyreható tanulmányozására, különös tekintettel a mediációra, amely a kapcsolati rehabilitáció útján jelentős reintegrációs hatásokkal bírhat.

A személyiség fejlődésére koncentráló, több tudományterület által támogatott reintegrációs koncepciók jelenleg is fellelhetők a hazai szakirodalomban, az állam és a társadalom oldalán egyaránt megjelenő reintegrációs igény az elméletek gyakorlati integrálására és a módszerek folyamatos innovációjára készíti a bv. intézeteket. Teszik ezt azzal a céllal, hogy prosperáló eredményekkel támogassák a fogvatartottak társadalomba való visszavezetését. Ezeknek a módszereknek a komplex, stratégiai szintű alkalmazása, és szisztematikus elemzése azonban még várat magára. Felvetődhet a kérdés, hogy miért ilyen fontos a reintegráció interdiszciplináris szemlélete. A válasz ezen módszerek személyiség-transzformáló hatásában keresendő, mivel a jól kialakított reintegrációs folyamat az elkövetőből bűnbánót, az áldozatból túlélőt, a konfliktusból pedig közösséget alakíthat ki. A hazai bv. intézetek reintegrációs paradigmaváltásának kedvez a Nemzeti Bünnmegelőzési Tanács 2023-ig terjedő stratégiájának megalkotása, amely Magyarországon a szabadságvesztés alatt innovatív programok alkalmazását szorgalmazza. A stratégia egyediségét az adja, hogy a fogvatartottak személyiségének, személyes kompetenciáinak, szociális képességeinek fejlesztésével irányozza elő a bűnismétlés visszaszorítását. A jelenleg alkalmazott reintegrációs direktívák minőségi javítása mellett azonban szükség van az új, alternatív eszközök felé való nyitásra és a resztoratív szemlélet bevezetésére. A resztoratív (helyreállító) szemlélet abban tér el a mainstream reintegrációtól, hogy kiindulópontja a bűncselekmények újra értelmezése, amelyben a bűncselekmény olyan interperszonális konfliktust jelent, amely kárt okoz az emberi kapcsolatokban (Christie, 1977). A resztoratív jelző a szemlélet elsődleges céljára irányul, amely nem más, mint a megsértett (társadalmi és kapcsolati) rend visszaállítása (Barabás, 2020).

1. ábra: A mainstream és a helyreállító igazságszolgáltatás paradigmaváltása

Forrás: Kerecsi, 2011 alapján, szerző szerkesztése

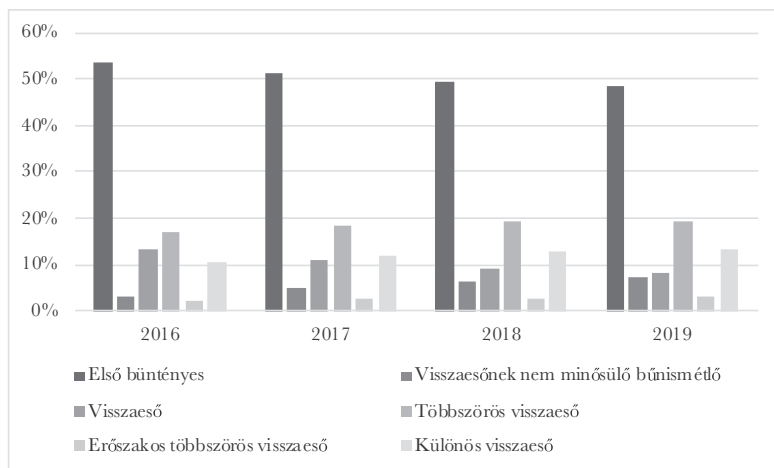
A mainstream koncepcióhoz képest a paradigmaváltás előnye abban áll, hogy az előre sorolt párbeszédnek a sikeres reintegráció természetes következménye lehet. A felek közötti párbeszéd és a reintegráció közötti összefüggést pedig a mediáció indukálta személyiségtranszformáló tényezők teremthetik meg. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy egy társadalmi párbeszédre épülő program, jelen esetben a mediáció jelentős mértékben támogathatja az eredményes reintegrációs keretrendszer hosszú távú fenntartását (Duff, 2001).

REINTEGRÁCIÓS HELYZETKÉP MAGYARORSZÁGON, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAINSTREAM REINTEGRÁCIÓRA

A hazai bv. intézetekben átlagosan 7.400 fő fogvatartott tölti szabadságvesztés-büntetését börtön végrehajtási fokozatban (ez az átlagos fogvatartotti állomány 55%-a). Ezzel szemben a büntetésüket fegyház fokozatban töltők aránya mintegy 34%, azaz átlagosan a fogvatartottak 34%-a van kitéve a szigorúbb végrehajtási fokozat destruktív hatásainak, a markánsabb társadalmi elszigetelőedésnek. Kedvezőnek tekinthető ugyanakkor, hogy miközben a 2020. évben a megelőző évhez képest mintegy 3%-kal emelkedett a fogvatartotti összállomány, a fegyház fokozatban büntetésüket töltők száma éppen ennyivel csökkent (a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának tájékoztatása alapján). A fogvatartottak – különös tekintettel a hosszútávú büntetésű fogvatartottakra, akik büntetésüket fegyház fokozatban töltik – re-integrációs szempontból folyamatos és komoly kihívást jelentenek a hazai bv. intézetek számára, hiszen esetükben a szabadságtól való megfosztottság, a környezettől való izoláció, a kapcsolatok hiánya, valamint egyéb deprivációs hatások fokozottan érvényesülnek. Mindez pedig hátrányosan befolyásolhatja a fogvatartott személyiségét. A párbeszédre, a megbánásra és morális szembesülésre épülő közvetítői eljárás azonban alkalmas eszköze lehet ezeknek a negatív hatásoknak a mérséklésére, még abban az esetben is, ha a mediációs eljárás igénybevétele nem jár a szabadságvesztés büntetés azonnali felfüggesztésével, vagy a fogvatartottak által egyébként kívánt kedvezményes intézkedésekkel.

A társadalmi visszaileszkedést célzó módszerek és re-integrációs modellek esetében különös figyelmet kell fordítani arra, hogy a fogvatartás okozta személyiség- és magatartás problémákra a bv. intézetek megfelelően reagáljanak. A hosszú tartamú szabadságvesztés okozta visszaileszkedés küzdelmét igazolja a visszaesők aránya.

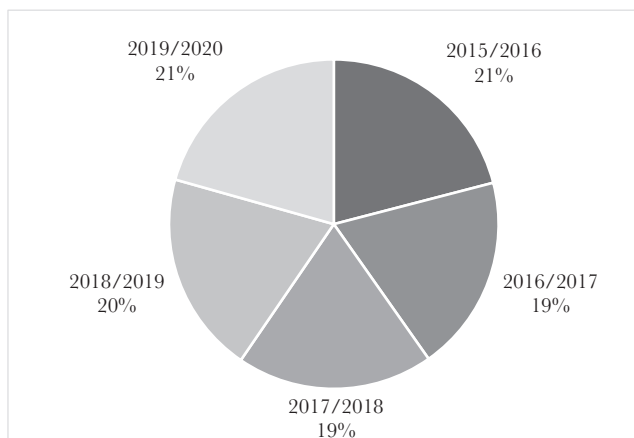
2.ábra: Első büntényes elkövetők és visszaesők megoszlása a teljes fogvatartotti állományhoz viszonyítva (%)

Forrás: Börtönstatistikai Szemle 2016-2020. évi szám, szerző szerkesztése

A fogvatartottak több mint 51%-a első bűntényes elkövetőnek számít a vizsgált években, a visszaesők aránya pedig csökkenő tendenciát mutat. Az első pillantásra meggyőző statisztikát azonban érdemes tovább vizsgálni, a különös visszaesők aránya ugyanis tendenciaszerűen növekszik. Hasonlóképpen alakul a többszörös visszaesők aránya. Kijelenthetjük tehát, hogy a bűncselekmény elkövetésének visszaszorítására irányuló kriminálpolitikai törekvések feltételezhetően nem eredménytelenek, azonban az újabb bűncselekmény elkövetésének szignifikáns mértékű visszaszorítását, és annak stabilizálását a jelenlegi bv. intézkedések nem eredményezik. A bv. intézeti reintegráció jelenlegi modelljében az oktatás és a munkavállalás dominál, amely arra enged következtetni, hogy a bv. intézetek elsősorban a munkaerőpiacra való belépés sikerének előmozdításában látják a társadalmi kötődés kialakulását (Schmehl, 2015). A reintegráció ezen formáitól várt eredményeket támasztja alá az oktatásban és a munkavállalásban részt vett fogvatartottak adatai is.

3. ábra: Oktatásban résztvevő fogvatartottak aránya (%)

Forrás: Börtönstatisztikai Szemle 2020. szám, szerző szerkesztése

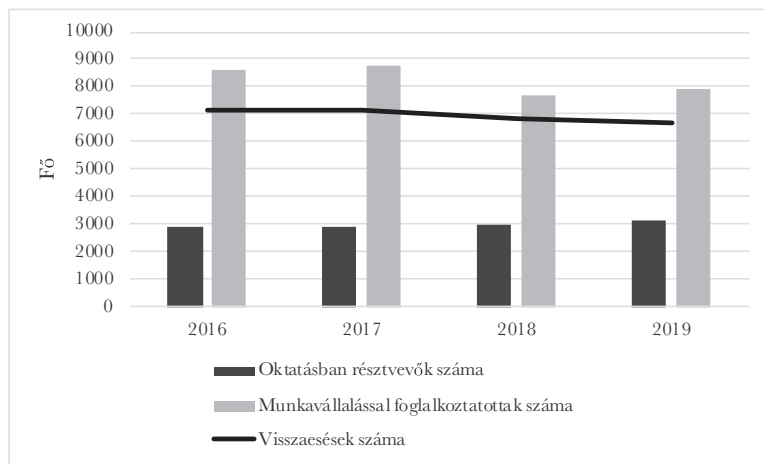
A teljes fogvatartotti állományhoz viszonyított oktatásban részt vett fogvatartottak arányában a 2016/2017. tanévtől egészen a 2019/2020. tanévig permanens emelkedés figyelhető meg. A képzés jellegét tekintve a fogvatartottak jellemzően elsősorban középiskolai képzésben (40%), valamint szakképzésben vesznek részt (30%). Általános iskolai képzés (29%) és felsőfokú képzés (1%) folytatásában csekély mértékben érdekeltek a fogvatartottak.

Megjegyzendő, hogy a mainstream-reintegráció körében a bv. intézetek a munkavállalás kedvező hozadéka éppúgy építenek, mint az oktatásra. Éppen ezért az intézeteknek folyamatosan törekedniük kell arra, hogy a megfelelő számú munkáltató, az elérhető legtöbb álláshely biztosításával álljon rendelkezésre (Szakolczai, 2015). Ezt erre a célra létrehozott – elsősorban ipari és mezőgazdasági profillal rendelkező – gazdasági társaságokkal, bv. intézeti foglalkoztatással, és ún. public-private partnership (PPP) típusú munkáltatással, azaz az állam és a magánszféra közötti partnerség útján biztosítják a bv. intézetek. Annak megállapítása

érdekében, hogy a mainstream alapú reintegrációs modell hatékonynak tekinthető-e, célszerű megvizsgálni az oktatásban és a munkavállalásban résztvevők, valamint a visszaesők számának korrelációját.

Megjegyzendő azonban, hogy a visszaesés és a fogvatartotti létszám alakulásában meghatározó tényező lehet a szigorító büntetőpolitika, amivel a kilátásba helyezett jogalkotói cél, hogy visszatartó erejű büntetési tételekkel megelőzhetővé váljon a bűncselekmény elkövetése.

4.ábra: Mainstream reintegráció és visszaesés közötti összefüggés

Forrás: Börtönstatistikai Szemle 2020. szám, szerző szerkesztése

Amíg az oktatásban résztvevő fogvatartottak száma enyhe, de folyamatos emelkedést mutat, a fogvatartottaknak pedig átlagosan több mint a fele vállal munkát, addig a visszaesés – beleértve a visszaesőket, a különös visszaesőket és a többszörös visszaesőket is – üteme jóval csekélyebb intenzitású (átlagosan 3%), a korreláció tehát gyenge. A jelenlegi reintegrációs modellben alkalmazott programok hatékonyságának növelési igényét tehát megfelelően igazolják a statisztikai eredmények. A reintegrációs politikának a mediáció elemével való kibővítése azonban megfelelően támogathatja a hazai kriminálpolitikai célokat rövid-, közép- és hosszú távon egyaránt.

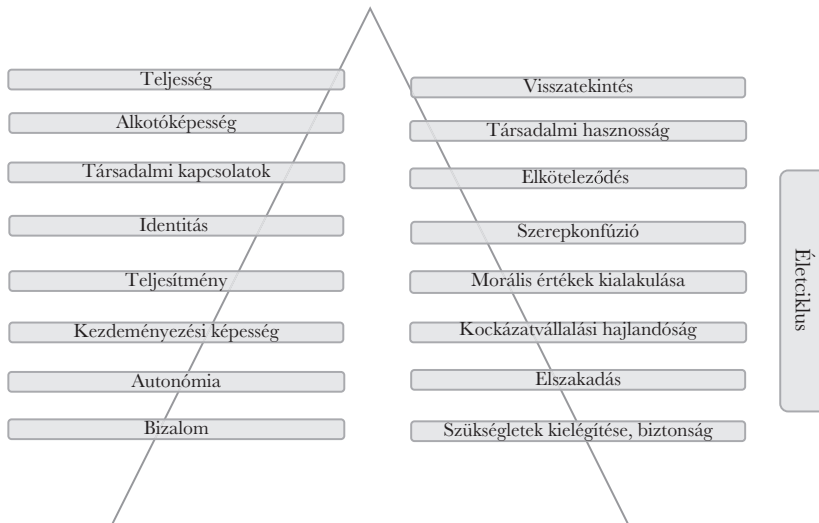
A MEDIÁCIÓ GYAKORLATI ALKALMAZÁSÁNAK KISZÉLESÍTÉSE, PARADIGMAVÁLTÁS IGÉNYE A HAZAI BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN

Magyarországon 2007. január 1-je óta van lehetősége a jogalkalmazó szervezeteknek a büntetőügyi mediációra, 2014. január 1-jétől pedig már a társadalomra kevésbé veszélyes cselekmények, azaz a szabálysértések esetében is lehetővé vált a mediáció alkalmazása. Természetesen közvetítői eljárás igénybevételére nem kizárólag büntetőügyekben van lehetőség, a polgári perekben már ezt megelőzően is lehetséges volt a jogintézmény alkalmazása (Barabás, 2020). Fontos azonban megjegyezni, hogy az eljárások alkalmazói elsősorban az

áldozatot helyezik a figyelem középpontjába, őt segítik sérelmei feldolgozásában. Noha a büntetőeljárás nélkülözhetetlen eleme az áldozat támogatása, nem hagyható figyelmen kívül, hogy az elkövető számára éppolyan segítséget nyújthat a mediáció a társadalmi visszailleszkedéshez, mivel hozzájárulhat a bűncselekménnyel való szembenézés, a felelősségvállalás, és a morális ítéletalkotás kialakulásához. Az új jogintézmény bevezetését az tette lehetővé, hogy a 2006. évi LI. törvény a büntetőeljárás törvénybe büntethetőséget megszüntető okként iktatta be az ún. tevékeny megbánást, amely a mediációs eljárás szerkesztésének része (Barabás, 2020). A mediációs eljárás kiszélesítését jelenti a Büntetés-végrehajtási Kódexben való megjelenése. A Kódex 171. §-a kiterjesztette a mediációs eljárás alkalmazását a fogvatartottak egymás közötti sérelmeik rendezésére. E szerint a fegyelmi jogkör gyakorlója az elítélt másik elítélt sérelmére megvalósított fegyelemsértése miatt indult eljárást megszüntetheti, illetve a fenytetés végrehajtását felfüggesztheti, ha az elítélt közvetítői eljárásban vesz részt.

A pedagógiai optimizmus alkalmazása továbbra sem garantálja a bűnismétlés elkerülését, de segítheti azt (Lőrincz, 2018). Átformálhatja a helytelenül rögzült gondolkodásmódot és segíti a társadalomba való visszavezetést, képes továbbá a „személyiség mélyéig hatolni”, de akár képes hozzájárulni pro-kriminális attitűd csökkentéséhez is. A hazai bv. intézetekben szükséges reintegrációs paradigmaváltást, azaz a mediáció reintegrációs eszközként való bevezetését indokolja továbbá a mediáció számos előnye. Ilyen például, hogy a felek annyi időt fordítanak a konfliktus megoldására, amennyire valóban szükségük van. A felek számára tehát adott a lehetőség, hogy innovatív megoldásokkal kezeljék az érdeksérelmet. Az eljárás rugalmas, amely sajátosság segíti a konfliktus valamennyi dimenziójának kezelését, és megerősíti a felek között kialakítani kívánt megállapodás fenntarthatóságát. A mediáció utat nyit továbbá az egyéni rehabilitáció, azaz az elkövető személyiségének, helytelen magatartási mintázatainak helyreállításához, s így végső soron a társadalmi visszailleszkedés sikeréhez (Colson, 2021). A hazai bv. intézeti paradigmaváltással tehát megvalósíthatóvá válna mindaz, amelyre a formális igazságszolgáltatási rendszer nem képes, megteremti az elkövető és az áldozat közötti konfliktus feloldásának lehetőségét. Az átélt bűncselekmény közös feldolgozása pedig kétségkívül hozzájárulhat a visszailleszkedéshez (Resch, 2014). Éppen ezen pozitív hatások igazolják, hogy a mediáció szabadságvesztés ideje alatti alkalmazása új fordulatot hozhatna a visszaesési statisztikában. A társadalmi visszafogadás ugyanis többirányú erőfeszítéseket kíván, így fontos a börtönből szabaduló személy megfelelő hozzáállása (bűnismétlés elkerülése iránti igény, megbánás, stb.), de éppúgy elengedhetetlen a környezet visszafogadó, megbocsájtó reakciója is (Kerezsi, 2011). Azzal azonban, hogy az állam a felek között fennálló, és a büntetés-végrehajtás látószögébe került konfliktust kivonta a társadalom hatóköréből, elvonta a közösségtől annak lehetőségét is, hogy a megbíllent jogrendet maga állítsa helyre, a sértett pedig elvesztette annak lehetőségét, hogy részt vegyen a konfliktus feloldásában (Christie, 1991). Ebben rejlik a büntetés-végrehajtás preventív funkciója, tehát nemcsak a már megtörtént, hanem a jövőbeni bűncselekményektől is védenie kell a társadalmat (Koós, 2015).

5.ábra: Társadalmi visszailleszkedés garanciális tényezői a bv. intézetekben

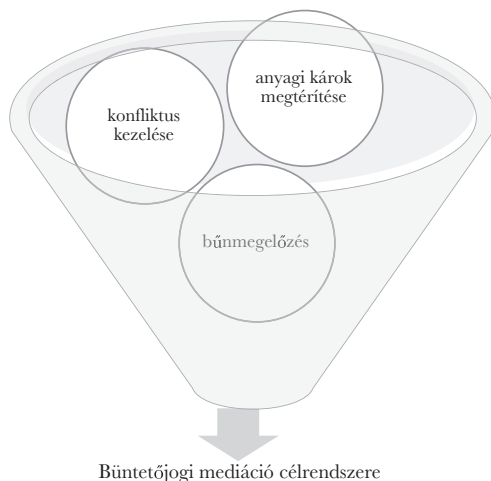

Forrás: szerző szerkesztése

A társadalmi visszailleszkedést támogató programok szükségszerűen sokrétűek, hiszen az egyéni kvalitásokra, az elkövető személyiségére, és a társadalmi kapcsolatok helyreállítására is kell fókuszálni. Ebből következően fontos megjegyezni, hogy a 5. ábra szerint szorgalmazott intézkedéseknek egyidejűleg, egymás mellett működve kell segíteni a társadalmi visszavezetést. A folyamat azonban kizárólag akkor lehet hosszú távon is sikeres, ha az elsajátított elvek kilépve az ideológia mezejéből, internalizáció útján belső meggyőződéssé válnak. A közvetítői eljárás meglehetősen diverzifikált, így több figyelemreméltó módszerrel támogatná a fogvatartottak társadalomba való visszavezetését (Vári, 2008).

Magyarországon az Igazságügyi Minisztérium statisztikai közleménye szerint 2007 és 2018 között közel 60.000 büntetőügyben rendelték el közvetítői eljárást, a befejezett ügyek átlagosan 85%-ában kötnek a felek megállapodást, míg a megkötött megállapodások közel 90%-át teljesítették. Szabálysértési ügyekben 2014 és 2018 között mintegy 11.000 esetben került sor közvetítői eljárás elrendelésére. Szabálysértési mediációban a befejezett ügyek 50-60%-ában kötnek megállapodást a felek és a megállapodások több mint 85%-át teljesítik¹. A bemutatott statisztikai eredmények a büntetőügyi mediáció alkalmazásának széleskörű létjogosultságát igazolják, eredményessége pedig ezek alapján prognosztizálható a büntetés-végrehajtási szakban is.

6. ábra: Büntetés-végrehajtási mediáció várt társadalmi hatásai

Forrás: szerző szerkesztése

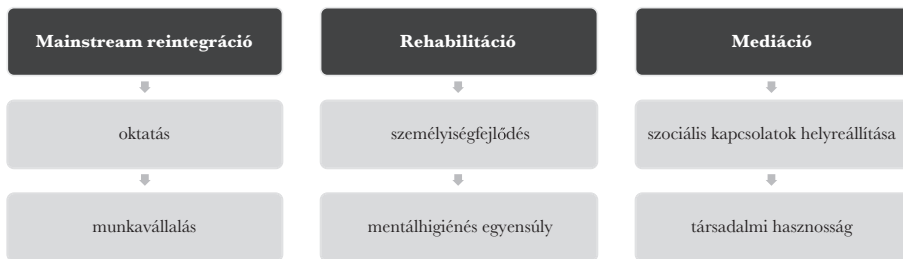
A BŐVÍTETT HATÓKÖRŰ MEDIÁCIÓ ALKALMAZÁSA ÉS MÓDSZERTANA A MAGYARORSZÁGI MULTIDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK ALAPJÁN

Hecker-Réz Róbert, a keresztény alapokon nyugvó vezetéselemélet, pasztorálpaszichológia, valamint mediáció tudományterületének jeles hazai képviselője, az ún. autokeirikus terápiás módszer gyakorlati hasznosíthatóságát emeli ki a 2021. évben megjelent munkáiban. A keresztény szemléletre építő autokeirikus terápiás módszer olyan pszichopedagógiai látásmód, amelyben a helytelenül rögzült kommunikációs minta elhagyása annak érdekében szükséges, hogy a felek közös céljának megvalósulását segítő interakció elkezdődhessen. A mediáció kontextusában interpretálva az autokeirikus módszert, a mediáció az egészséges önértékelés, valamint a másik fél megértésének képessége a kommunikációs eszköztár fejlesztésének segítségével. Az autokeirikus módszer tehát a már dedikált társadalomtudományi gondolatok új, multidiszciplináris környezetbe való átültetése, amelynek célja a felek közötti kommunikációs koordinátarendszer keretein belül történő olyan beavatkozási pontok kijelölése, ahol a felek egymástól való elzárkózása együttműködéssé alakul át. Ebből következően a mediáció során kulcsfontosságú a rosszul rögzült kommunikációs hagyományok strukturális felülvizsgálata, azaz annak feltárása, hogy mely területeken követnek az eljárásban részt vevő felek olyan viselkedésmintákat, amely nem egyéni, azaz belső meggyőződésből, hanem valamely tanult szerepből vagy azt alakító körülményekből származnak (Hecker-Réz, 2021).

A belső meggyőződés az egyéni döntésekben tetten érhető jelenség, amely a személyiség integráns részeként éppen azt fejezi ki, ahogyan az érintett fél adott helyzetben gondolkodik, mérlegel, kommunikál. Az ilyen lelkiismereti alapokon nyugvó döntési mechanizmusok alakításával tehát a felek közötti kommunikáció fejleszthető, a mediációs eljárás eredményessége pedig kedvező irányba terelhető. Ebből következően a büntetés-végrehajtás területén alkal-

mazott mediáció nem csak rövid távon lehet eredményes, hiszen támogatja a felek közötti sérelem helyreállítását, de hosszú távon is érvényesülhetnek előnyei, tekintettel arra, hogy segíti a felekben kialakult, jogsérelem okozta szorongás és félelem feloldását. Mindemellett a fogvatartott számára a társadalmi értékekre épülő lelkiismereti döntéshozatal fejlesztését is segíti, amely végső soron hozzájárul a jogkövető magatartáshoz (Hecker-Réz, 2021). A fogvatartott reintegrációs törekvéseit segíti a mediáció továbbá azzal, hogy a kooperatív és fegyelmezett magatartást igénylő folyamat során az érintett együttműködési hajlandósága, az empátikus készsége, valamint a problémamegoldó készsége is fejlődhet, mely készségek a társadalmi viszályszállítás sikerének rendkívül fontos alkotóelemei (Feuer, 2008). A fentiekből következően a büntetés-végrehajtás alatti mediáció nem csak korrektív, de preventív jellegű módszerként is értelmezhető. Fontos azonban megemlíteni a mediáció – vagyoni kár megtérítésén és a nem vagyoni kár okozta sérelem feldolgozásán túlmutató – sértett számára is előnyös hatásait. Erikson (1991), a szociális fejlődélmélet megalkotója, az ember fejlődését nyolc szakaszra osztva állapította meg az egyes életszakaszokra jellemző ún. alapkönfliktusokat. Tézise szerint az egyén a fejlődési folyamatából úgy kerül ki egészségesen, hogy egyéni értékrendje és ítélőképessége megerősödik. A jól megoldott konfliktus eredményeként kialakulhat az egyénben a bizalom, az autonómia, a kezdeményezőkészség, valamint a kompetencia, amely a jövőbeli konfliktusok megoldásában megfelelően hasznosítható. Jóllehet Erikson a személyiségről ír, a személyközi kapcsolatokra éppúgy érvényesíthetők a megállapításai (Lovas-Herczog, 2019). A mediáció éppen ennek a szociális fejlődési folyamatnak az elakadásaira világíthat rá. A reintegrációs hatásokkal is rendelkező mediációs eljárás során tehát döntő jelentőséggel bír a kommunikációs csatorna hatékonysága. Fontos megjegyezni, hogy utóbbi sikerét azonban jelentős mértékben determinálhatja az érintett felek személyisége, azaz az eljárásban résztvevő személyek autonómitása. Az autonóm személyt dialogizálásában értékrendszere irányítja, amely alapján állást foglal, döntéseitért felelősséget vállal (Maier-Wrana, 2008).

7.ábra: Mediáció eredményességét determináló személyiségtípusok kommunikációs ismérvei

Forrás: Hecker-Réz, 2021 alapján szerző szerkesztése

Amíg a stabil autonómiával rendelkező személy rendelkezik az eredményes (azaz a meg egyezéssel záruló, valamint a konfliktus feloldását eredményező) mediációhoz szükséges kommunikációs kompetenciákkal, addig a labilis autonómiával bíró személy esetében a kommunikációs folyamat számos nehézséget rejt magában. A labilis autonómiával rendelkező személy ugyanis interaktív, együttműködő és szociatív vonásait egyre inkább elvesztő egyén.

A labilis autonómiával bíró, mediációban részt vevő személyek jellemzően négy modellben leírható kommunikációs mintával rendelkeznek. A passzív magatartási modellben az érintett személy önmagát leértékelő, az egyéni kezdeményezésről lemondó viselkedésséjegyekkel rendelkezik, ebből következően a másik fél magatartását eltűri, az együttműködés lehetőségéről pedig lemond. Ezzel szemben a kontroverz magatartásmintát követő személy a nézeteltérést kereső, provokáló kommunikációval rendelkezik, a felek közötti megközelítések közötti szakadék növelésére törekszik. A kontroverz magatartáshoz hasonlító agresszív viselkedésmintát folytató személy kommunikációs ismérve az ellenséges, erőszakos viselkedés, mivel a vele kapcsolatban lévőkben riválist lát, így nem csak az együttműködésre, de a másik látásmódjának megértésére sem képes. Végül az expanzív-típusú kommunikációs stratégiát alkalmazó személy kapcsolataiban a másik fél bekebelezésére való törekvés, valamint az ún. kommunikációs egyeduralomra törekvő viselkedés érvényesül (Hecker-Réz, 2021). Tekintettel arra, hogy a büntetés-végrehajtásban felmerülő sérelmek jellegéből következően a sérelmek rendezéshez nem csak egy kívül álló harmadik személy, azaz a mediátor működése szükséges, hanem kiemelt figyelmet érdemes fordítani a kommunikációra, valamint a felek által tanúsított magatartásmintára – mivel ezek a mediáció sikerét meghatározó tényezők – a kommunikációs kompetenciák azonosítása és azok szükség szerinti fejlesztése rendkívül fontos feladat. Éppen ezért, kiterjesztett hatókörű mediációval, azaz a multidiszciplináris tudományterületek által támogatott társadalomtudományi módszerekkel (így a kommunikáció fejlesztésével) növelhető lenne az eljárás hatékonysága.

Az egyéni kommunikációs stratégia korrekciója mellett a tárgyalási folyamatban részt vevő személyek megfelelő pozicionálása is kulcsfontosságú tényező. A pozicionálási folyamat létjogosultságát igazolja, hogy a mediáció során a felek az egyéni szinten már megszokott, jellemzően kontroverz kommunikációs stratégiáikat, módszereiket használják. Az innovatív alapokon nyugvó mediáció azonban a pozicionálási tárgyalást érdek- és értékalapú tárgyalássá transzformálja. Ebben a folyamatban van döntő szerepe a mediátornak. Amennyiben az érdek- és értékalapú kommunikáció folyamatában a felek érdekei és szükségletei tisztázódnak, megváltozhat a felek közötti kommunikáció minősége, amelyben előtérbe kerül a felek megoldás irányába tett erőfeszítése. A mediációban résztvevő felek által megfogalmazott érdekek és érzelmi szükségletek mentén pedig közösen tudnak haladni a konfliktus megoldása, és a trauma közös feldolgozása felé vezető úton (Deák, 2020).

A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN HASZNOSÍTHATÓ MEDIÁCIÓ GYAKORLATI ALKALMAZÁSÁNAK ALAPPILLÉREI

Egy társadalmat, egy közösséget, és a benne élő embereket jól jellemzi, hogy vitás kérdéseiket, kríziseiket hogyan rendezik, milyen konfliktuskezelési eljárásokat alkalmaznak (Lovas-Herczog, 2019). A mediáció éppen a társadalom kríziskezelési állapotának leírására alkalmas eszköz, sőt a megfelelő beavatkozási pontok azonosítását követően a konfliktuskezelési mechanizmusok fejleszthetőek is. Thomas és Kilmann (1974) a személyközi konfliktusok kezelési módszereit a krízist kiváltó okok alapján különböztette meg, egyúttal rávilágítottak a konfliktuskezelési folyamatban együttesen jelen lévő kettős dimenzióra, azaz önértékesítés

és az másik fél szükségleteire való odafigyelés feladatára. Ennek megfelelően a büntetés-végrehajtásban hasznosítható mediáció első alappillére – a fentiekben részletezett kommunikációs stratégia felülvizsgálata és kommunikációs mechanizmusok egyéni korrekcióján túlmenően – a kialakult konfliktust kiváltó okok azonosítása, azaz a jogsértést előidéző motivációk tisztázása.

8. ábra: A konfliktus típusai

Forrás: Lovas-Herczog, 2019 alapján szerző szerkesztése

A mediáció folyamatának második alpillére a felek közös érdekének megtalálása, amelynek pozitív hozadéka, hogy a felekben fejlődhetnek a konfliktus megoldását segítő kooperatív készségek. Jóllehet, az érintett felek különböző érdeke gyakran olyan látszólagos érdekellenítét feltételez, amely a közöttük húzódó konfliktus megoldhatatlanságának irányába mutat, számos esetben éppen a pártatlan harmadik fél, a mediátor tudja kimozdítani a feleket pozíciójukból és segíti őket a közös érdek megtalálásában (Lovas-Herczog, 2019).

ÖSSZEFOGLALÁS

Az oktatásra és foglalkoztatásra építő hagyományos reintegrációs programok léte a társadalmi visszailleszkedés szükséges, de nem elégséges alkotóeleme, hiszen önmagukban nem alkalmasak a visszailleszkedés szempontjából kritikus kriminogén tényezők megszüntetésére. Utóbbiban a mediáció hatékony eszköz lehet a büntetés letöltése alatti időszakban is, hiszen elősegítheti az elkövető saját cselekményével való szembesülését, a párbeszéd pedig a társadalom rendszerén belül tartja az elkövetőt, mérsékelve ezzel az izolációs hatásokat. A megbánás és a jóvátétel csak attól várható el, aki még tartozik valahová, éppen ezért rendkívül fontos az elkövető társadalmon belül tartása (Gönczöl, 2005).

A sikeres társadalmi visszailleszkedés többreüt intézkedést igényel. A hazai bv. intézeteket jelenleg a hagyományos reintegrációs vonalak szinten tartása, valamint ezen direktívák folyamatos innovációs igénye jellemzi, az újítások pedig egyre markánsabban beépülnek a reintegrációs módszertanba. Ez az üdvözlendő folyamat jelentős mértékben köszönhető azoknak az

paradigmaváltást sürgető szakembereknek, de éppúgy az egyházi szervezeteknek is, amelyek kitartóan hisznek az egyén formálhatóságában. Ebből következően a reintegráció akkor lehet eredményes a jövőben, ha a bv. intézetek készek felülemelkedni az eddigi gyakorlatokon, megvizsgálni a mediáció kiszélesítésének gyakorlati előnyeit, az ez idáig alkalmazott mainstream eszközök megtartása mellett. Mindehhez természetesen elengedhetetlen a velük foglalkozó személyi állomány képzése is.

JEGYZETEK

- ¹ <https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/kozvetitoi-eljaras-bunteto-es-szabalysertesi-ugyekben> Letöltve: 2022.09.15

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antalóczy Péter (2014): A vallás szerepe a fogvatartottak reszocializációjában, *Börtönügyi Szemle*, 33. évfolyam, 4. szám, pp. 19-27
- Barabás A. Tünde (2020): *A mediáció alkalmazásának szélesedése a jog és a gyakorlat alapján a resztoratív elvek érvényesülése az igazságszolgáltatásban*, In: Hollán Mikolós, Mezei Kitti, A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai, Társadalomtudományi Kutatóközpont kiadvány, Budapest, pp. 39-47.
- Christie, Nils (1991): *A fájdalom korlátai*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, pp. 149.
- Christie, Nils (1977): Conflicts as property, *British Journal of Criminology*, 1977/1. pp. 1–15.
- Colson, Aurélien (2021): *ESSEC Business School, Negotiation, Mediation and Conflict Resolution Specialization*, Instructor's Note, France, Cergy
- Deák Éva (2020): *Mediáció, az egyeztetéremelés művészete*, Partners Hungary Alapítvány Kiadó, pp. 20-25.
- Erikson, Erik (1991). Az életciklus: az identitás epigenezise. In: Erikson, E.: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Feuer Mária (2008): *A családsegítés elmélete és gyakorlata*, Akadémia Kiadó, Budapest
- Gönczöl Katalin (2005): A szolgáltató igazság, *Élet és Irodalom* XLIX., Évfolyam, 40. szám
- Hecker-Réz Róbert (2021): *Az érzelmi intelligencia természetrajza, fejlesztésének módszertana: Az autokeirikus iskola rendszerében*, Mondat Kft. Kiadó, Budapest
- Kerecsi Klára (2011): *Konfrontációs és kiegyezés, a helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*, Budapest, Akadémiai Doktori Értekezés, pp. 103.
- Kertész Tibor (2010): *Mediáció a gyakorlatban*, Bíbor Kiadó, Miskolc, pp. 259-260.
- Koósé Mohácsi Barbara (2015): *A szabadsághelvénység határai, Helyettesítő intézmények és alternatív szankciók a magyar és a német jog összehasonlításának tükrében*, ELTE Eötvös Kiadó Kft., Budapest, pp. 243.
- Lovas Zsuzsa – Herczog Mária (2019): *A mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés*, Wolters Kluwer Hungary Kft. Kiadó, Budapest
- Lőrincz József (2018): A büntetés-végrehajtási tudomány fejlődésvázlata hazánkban, *Börtönügyi Szemle* 2018/1.,28.
- MacKenzie, L. Doris (2006): *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 220-222.
- N. Kollár Katalin – Szabó Éva (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*, Osiris Kiadó, Budapest, pp. 29-39.
- Maier Reinhard, Christiana – Daniel, Wrana (2008): *Autonomie und Struktur in Selbstlernarchitekturen, Empirische Untersuchung zur Dynamik von Selbstlernprozessen, Beiträge der Schweizer Bildungsforschung*, Budrich Unipress

- Schmehl János (2015): A neveléstől a reintegrációig: a fejlődés útja a legjobb gyakorlatok tükrében, *Börtönügyi Szemle* 2015/1. szám, 1-4.
- Steven D. Levitt – Stephen J. Dubner (2005): *Freakonomics: A rogue economist explores the hidden side of everything*, New York, HarperCollins, pp. 242.
- Resch, Katharina (2014): Facilitating the Sycamore Tree Programme, Programme by Prison Fellowship for restorative justice in prisons, Building Bridges, *Criminal Justice Programme of the European Union*, JUST/2013/JPEN/AG/4479, pp. 17-20.
- Skinner, B. F. (1953): *Some contributions of an experimental analysis of behavior to psychology as a whole*, *American Psychologist*, 8, 69-78.
- Szakolczai Lóránt (2015): A bv. gazdasági társaságok társadalmi elfogadtatása, egysége és annak arculati megjelenítése, *Börtönügyi Szemle*, 2015/1. pp. 42-50.
- Vári Krisztina (2008): *A börtönlelkészség hét éve Magyarországon*, 2008/1, pp. 48-61.
- Zimbardo, Philip – Robert, Johnson – Vivian, McCann (2017): *Pszichológia mindenkinek*, Libri Kiadó. Budapest, pp. 32-38.

Hrecska-Kovács Renáta

Ergonómia a munkavédelmi szabályozásban

Ergonomics in Occupational Safety Regulations

Összefoglalás

Az ergonómia interdiszciplináris területe nagyjából a múlt század közepétől kezdte foglalkoztatni a tudományos élet képviselőit, majd az orvosok, mérnökök, pszichológusok és jogászok együttműködésének eredményeként hamar elfoglalták helyüket a munkavédelmi joganyagban az ide tartozó előírások és szabványok. Jelen tanulmányban a munkahelyi ergonómia fogalmának bemutatását követően a hazai jogforrási rendszert vizsgálom az ergonómia tudományának szempontjából, majd nemzetközi kitekintés keretében elemzem a visegrádi országok, Ausztria, valamint a skandináv államok között Norvégia és Svédország kapcsolódó szabályozását. A tanulmányból kiderül, hogy az ergonómia fogalma nem jelenik meg minden állam munkajogi, munkavédelmi szabályozásában, az pedig kifejezetten gyakori, hogy csak kiegészítő rendeletekben foglalkozik vele a jogalkotó nevesített formában. Azonban arra a következtetésre jutottam, hogy függetlenül a fogalom alkalmazásától, az ergonómia tartalmi elemei igenis meghatározzák az egyes államok munkavédelmi – így munkabiztonsági és munkaegészségügyi – jogszabályi előírásait. Köszönhetően a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az Európai Unió és a nemzetközi ergonómiai szervezetek iránymutatásainak, a munkaügyi ergonómia eszköztára adja a leghatékonyabb segítséget a munkahelyi baleset-megelőzéshez és a modern, emberorientált munkakörnyezet kialakításához.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: J81, J83, K31

Kulcsszavak: ergonómia, munkavédelem, munkaegészség

Summary

The interdisciplinary field of ergonomics began to deal with the scientific community from the middle of the last century, and as a result of the cooperation of doctors, engineers, psychologists and lawyers, the relevant regulations and standards soon took their place in the occupational safety and health legislation. In this study, after presenting the concept of ergonomics at work, I examine the domestic legal system from the point of view of the science of ergonomics, and then analyse the related regulations of the Visegrad countries, Austria and the Scandinavian countries, Norway and Sweden. The study reveals that the concept of ergonomics does not appear in the labour law and labour protection regulations of all states, and it is especially common that specifically it is dealt with only in supplementary regulations. However, I have come to the conclusion that, regardless of the application of the concept, the core elements of ergonomics do determine the occupational safety and health regulations of each state. Thanks to the guidelines of the International Labor Organization, the European Union and different international ergonomic organizations, the toolbox of occupational ergonomics provides the most effective help in the prevention of accidents at work and the creation of a modern, people-oriented work environment.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: J81, J83, K31

Keywords: Ergonomics, occupational safety, occupational health

A MUNKAHELYI ERGONÓMIA FOGALMA

1961-ben az *International Labour Review* oldalain jelent meg egy tanulmány (Ismeretlen szerző, 1961) a munkahelyek emberközelibbé tételéről és az akkoriban friss tudományos területként megjelenő ergonómiáról. A cikk elkészítésekor újdonságként hatott, hogy a munkát végző ember a munkahelyét olyan különleges megoldások révén alakíthatja át szükségleteinek megfelelően, mint például az irodákra vagy egész épületekre kiterjedő légkondicionálás. Ha történelmi síkba helyezzük a kérdést, ehhez hasonló relevanciájú lépés volt az 1800-as évek végén az írógépek latin nyelvre kialakított billentyűzete helyett az angol nyelv hatékonyabb kiszolgálására létrehozott QWERTY-billentyűzet szabadalmaztatása Christopher Latham Sholes és munkatársai által (Noyes, 1983). A billentyűzet ilyen formában történő átalakítása azt a célt szolgálta, hogy a nyelvben gyakrabban használt betűk az erősebb, a kevésbé alkalmazott betűk pedig a gyengébb ujjakhoz essenek – ennek eredményeként az írógéppel történő írás sebessége jelentősen megnövekedett az angol nyelvterületeken is, amit például a folyóiratok publicistái és szerkesztősegei használhattak ki. Napjainkra csak a billentyűzetek világa odáig fejlődött, hogy van eszköz, amely percenként ötszáz szó leütésére képes és mindehhez kézmozdulatok alig szükségesek (Panos, 2022). Az inhuvelygyulladást okozó kéztartást igénylő hagyományos billentyűzet és számítógépes egér mára olyan szintű átalakuláson ment keresztül, amely a számítástechnikai eszközökkel dolgozók számára egészségesebb feltételeket biztosít az egész napos használat során.

Mindezt figyelembe véve a munkahelyi ergonómia (vagy a humánfaktor mérnöki tudománya)¹ mindazokat a pszichológiai, antropometriai,² fiziológiai és mérnöki területeket jelenti összefoglaló néven, amelyek az emberre vonatkozó biológiai ismereteket a mérnöki lehetőségekkel kapcsolja össze annak érdekében, hogy az ember és az általa elvégzett munka optimális jóléti-hatékonysági szintet érjen el. A terület szoros összefüggést mutat mind a munkaegészségüggyel, mind a munkabiztonsággal, mint a munkavédelmi szabályozási anyag két nagy területével. Éppen ezért annak érdekében, hogy megértsük a munkakörülményeknek az ipari fejlődésből következő, általában pozitív irányba ható változtatásait, a mérnöki és fiziológiai tudományterületek mellett értékelni kell a jogalkotói intézkedések sorát is, amelyek például az említett két jogterületen követeltek meg bizonyos standardokat.

Ahol a munkavállalókat gyakran érik káros hatások és emellett objektíve fennállnak rossz fizikai vagy pszichés munkakörülmények,³ ott az ok-okozati összefüggés aránylag könnyedén megállapítható. Ezek azok az esetek, amelyekben a jogszabályok a legjobb eredményt érhetük el: a munkáltató viszonylag csekély ráfordítása jelentős javulást eredményezhet. A jogalkotó és -alkalmazó akkor ütközik nehézségbe, amikor adott munkakörülmények között a káros hatások előfordulása a dolog természetéből adódóan elkerülhetetlen, és csak a munkakör eltörlése jelentené a munkavállaló abszolút védelmét⁴: természetesen a jog mindkét területen törekszik helytállni, ugyanakkor ebben a második kategóriában szignifikánsan behatárolt a jogi keretek szerepe, hiszen a dolog természetéből adódóan legfeljebb korlátozható bizonyos mértékig a veszély, azonban teljesen sosem szüntethető meg. Ezt a szabályozási területet a jogalkotó gyakorta speciális jogforrásokkal fedi le, ahogyan azt a hazai háttérben is bemutatom a következő pontban.

Hasonlóan összetett a helyzet azokat a munkaköröket illetően, ahol az egyes körülmények egészségre gyakorolt hatása nem azonnali⁵ és ilyen módon az ok-okozat fennállásának vizsgálata szükségképpen szinte kizárólag a kapcsolódó tudományterületek szakértőinek bevonásával történhet meg. A fejlesztések útjába áll ezen felül az a helyzet is, amikor a munkakörülmények javulása révén bekövetkező balesetek és betegségek előfordulásának további csökkenése nem jelentős mértékű a munkakör természetéből adódóan,⁶ így az ergonomikus fejlesztésekre csak a termelékenység és a hatékonyság növekedésével lehet ösztönözi a munkáltatókat.

A már hivatkozott 1961-es tanulmány lényeges megállapítást tesz a károsító tényezők mértékbeli eloszlásának tekintetében is. A szerző példája szerint a 80 dB feletti zajexpozíció egyértelműen káros az emberi hallásra nézve, és hosszú távon halláskárosodást, akár hallásvesztést okozhat. A 60 dB feletti hanghatások nem szükségképpen járnak ilyen eredménnyel, azonban csökkentik a koncentrációs készséget, ami munkahelyi balesetekhez, hibákhoz és csökkent hatékonysághoz vezethet. A 60 dB alatti hangexpozícióról kevesebb orvosi eredmény áll rendelkezésre, azonban a munkakörülményektől, a hang típusától és az egyén szervezetének működésétől függően éppúgy káros hatással járhat (Ismeretlen szerző, 1961:5).

Az ergonómiát tekintjük a munkavédelem azon eszközének, amely a gyakorlatban a leginkább alkalmas arra, hogy a munkakörökkel járó fizikai és mentális kihívásoknak a munkavállaló a lehető legkisebb energiaráfordítás mellett a legnagyobb elérhető eredményességgel meg tudjon felelni.

Az ergonómia tudományának első nemzetközi eredményeit az 1949-ben alapított Ergonómiai Kutatások Társasága (Ergonomics Research Society, ERS) (Ismeretlen szerző, 1950:552; Edholm-Murrell, 1967), a Mérnökpszichológusok Társasága (Society of Engineering Psychologists), a napjainkban is működő, Humánfaktor Társaság (Human Factors Society, mai nevén Human Factors and Ergonomics Society),⁷ illetőleg az Európai Teljesítési Ügynökség (European Productivity Agency)⁸ fogalmazta meg egy 1959-ben rendezett zürichi konferencián. A konferencia nyolc témakörre (Ismeretlen szerző, 1961:9-10) – nehéz izommunka, anatómiai tényezők figyelembevétele, információk felhasználása, kezelőszervek kialakítása, világítás, zajártalom, éghajlati viszonyok, egyéb biológiai tényezők –, összpontosított. Figyelembe véve az akkori eredményeket álláspontom szerint az ergonómia tudományának alapjai az emberélettani gyökerekre visszavezethetően nem változtak, az orvostudomány és pszichológia fejlődésével ugyanakkor az eszközök finomodtak, a jog is agilisebben képes követni munkavédelmi előírásaival az ipari fejlődést.

A fentiek figyelembevételével álláspontom szerint ahhoz, hogy az elvárt és lehetséges jogalkotói lépéseket azonosítani lehessen, meg kell vizsgálnunk, hogy az ergonómia és a jog mely pontokon kapcsolódik. Az első megközelítés a *pozitív kötelezettségek* felől lehetséges: ha már tudjuk azt, hogy pontosan mely attribútumokat kell teljesítenie a munkakörnyezetnek ahhoz, hogy megfelelő legyen a hatékony munkavégzéshez, akkor egyszerűen előírjuk ezen feltételeket minimumkövetelményként. Ehhez a módszerhez empirikus alapon fel kell mérni, hogy mely körülmények fennállása esetén lesz már biztosan sikeres a munkáltató szervezeti egységének működése.

Ezen a ponton azonban meg kell határozni, hogy mit tekintünk a munkavédelem és ergonómia szempontjából sikernek: úgy határoznám meg a munkáltató sikeres működését, mint olyan munkakörnyezet garantálását, amelyben a biztonsági incidensek mennyisége nem haladja meg az adott iparágra vagy tevékenységi körre irányadó, statisztikailag megengedett mértéket. Amennyiben kimutathatóak a megfelelő értékek, úgy tűnhet, hogy a munkáltatónál a munkabiztonsági és -egészségügyi – illetve ebből következően az ergonómiai – követelmények maradéktalanul teljesülnek, hiszen a munkavállalók nem szenvednek baleseteket, nem hibáznak, és feltehetően a hatékonyság terén sincs hiányosság.

Dudás Zoltán a légi közlekedésben felmerülő emberi hibákról írt tanulmányában (Dudás, 2021) kitér erre a kérdésre, példaként hozva, hogy ezen a területen valójában nem lehetséges a biztonsági incidensek *hiányának* felmérése, mert a repülési rendszer hiányosságainak *következményeit* lehet mérni, nem pedig azok hiányát. A repülésbiztonság teljesítményét, vagy más szóval az incidensmegelőzés hatékonyságát a légiközlekedési *események számával* lehet jellemezni, de egyre inkább célszerű ezt a teljesítményt a *repülésbiztonsági célok* teljesítésével szemléltetni. A pozitív jogalkotói előírás tehát bizonyos biztonsági célok megállapítását jelenti, amelyet a munkáltató az eszköz⁹-, a szoftver¹⁰- és a környezet¹¹-ergonómiai tényezők egyenlően magas szintű kiaknázásával érhet el.¹²

A jogalkotó számára mindezen felül a *negatív kötelezettségek* előírása is eszköz, azaz tűrésre kötelezheti valamelyik felet. A negatív kötelezettségek ugyanakkor az ergonómia területén kevésbé vannak jelen, mint az általános munkavédelmi szabályozásban. Utóbbit illetően is dominál a tevőleges kötelezettségek előírása, amelyből csupán a *contrario* következik a másik oldalon a tűrés kötelezettség (ld. pl. 4/2002. (II. 20.) SZCSM–EüM együttes rendelet II/12.11. pont).¹³

A MUNKAERGONÓMIA HAZAI SZABÁLYOZÁSA

Az ergonómiát érintő hazai jogszabályok összességét három nagy csoportra osztanám. Természetesen ettől eltérő kategorizálás is elképzelhető, azonban álláspontom szerint a dolog természetéből adódóan és célszerűségi érveket figyelembe véve ennyi kategóriát minimálisan fel kell állítanunk; az első jogszabály csoportba tartoznak a munkaegészségüggyel, a másodikba a munkabiztonsággal és a harmadikba a szakértői tevékenységgel kapcsolatos jogforrások. A szabályozás anyagát az Alaptörvény, törvények, kormány- és miniszteri rendeletek, belső munkáltatói szabályozások és szabványok adják. Az Alaptörvény XVII. cikkének (3) bekezdése adja a szabályozás alkotmányos alapját, amely szerint minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez. Ezen felül a XX. cikk azt is kimondja, hogy a testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését az állam többek között a munkavédelem megszervezésével segíti elő.

Munkaegészségügyi vonatkozások

A munkavédelem munkabiztonsági és munkaegészségügyi szabályokból áll össze, utóbbi pedig tovább bontható munkahigiéne és foglalkozás-egészségügy alkategóriákra (1993. évi XCIII. törvény, 1. § (1) bekezdés). Az *egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.)* 53-55. §-ban foglalt definíciója szerint a munkaegészségügyi tevékenység célja a munkavégzés során egyrészt a munkakörnyezetből származó egészségkárosító veszélyek és kockázatok¹⁴ előrelátása, felismerése, értékelése és kezelése (azaz a munkahigiéne), valamint a munkakörnyezeti kóroki tényezők okozta és a munkavégzésből származó megterhelések, illetőleg igénybevétel vizsgálata és befolyásolása, továbbá a munkát végző személyek munkaköri egészségi alkalmasságának megállapítása, ellenőrzése és elősegítése (azaz a foglalkozás-egészségügy) révén a munkát végző személy egészségének megóvása.

A munkahigiéne (vagy munkahigiéné) részletes kompetenciaköreit az Eütv. ismerteti, az elvégezhető munkakörnyezeti műszeres vizsgálatokat¹⁵ pedig a *foglalkozás-egészségügyi szolgálatról szóló 89/1995. (VII. 14.) Korm. rendeletben* találjuk meg. A biológiai expozíció vizsgálata a *kémiai kóroki tényezők hatásának kitett munkavállalók egészségének és biztonságának védelméről szóló 5/2020. (II. 6.) ITM rendelet* alapján történik, amely külön mellékletekben foglalkozik a veszélyes anyagok munkahelyi levegőben megengedett határértékeivel, szálló- és rostszerkezetű porok megengedett koncentrációival, a biológiai expozíció és hatásmutatók megengedhető határértékeivel, illetve a hegesztési és plazmavágási folyamatokban, a földalatti bányászatban és alagútúrásban, valamint az egészségügyben tevékenykedők speciális vegyi kitettségével.

Míg a munkahigiéne alapjait az Eütv. tartalmazza, addig a foglalkozás-egészségügyre vonatkozó rendelkezéseket egymásik jogszabály, az *egészségügyi alapelátásról szóló 2015. évi CXXXIII. törvényben* találjuk. A 17. §-ban foglaltak szerint a foglalkozás-egészségügy rendkívül komplex feladatkörrel rendelkezik: eszerint szoros kapcsolatban áll a munkahigiénével, amennyiben az utóbbi által feltárt adatok ismeretében elemzi az egyes munkakörnyezeti kóroki tényezők emberre kifejtett hatását, az ember válaszureakcióját. A foglalkozás-egészségügy feladatkörébe tartozik emellett a korai felismerésre alkalmas eljárások kidolgozása, a munkavállalók

összmegterhelésének meghatározása, a munkavállalók alkalmasságának megállapítása, az alkalmassági vizsgálatok gyakoriságának meghatározása, a foglalkoztathatóság feltételeinek rögzítése, illetve rehabilitációs programok összeállítása.

Törvényi felhatalmazáson alapulva a foglalkozás-egészségügyi alapellátás körében végezhető megelőző ellátásokat a *foglalkozás-egészségügyi szolgáltatásról szóló 27/1995. (VII. 25.) NM rendelet* tartalmazza. A rendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgálat feladatkörei között sorolja fel az ergonómiai szolgáltatásnyújtás kötelezettségét. A foglalkozás-egészségügyi szolgálatot, mint multidiszciplináris jellegű szervezetet határozza meg a jogforrás, kiemelve, az alapszolgálat személyzete mellett elsősorban munkahigiénikus, munkapszichológus, ergonómiai szakember (mérnök, pszichológus, e területre specializálódott szakorvos) foglalkoztatása lehet indokolt (27/1995. (VII. 25.) NM rendelet 7. § 3. pont). Ebben a rendelkezésben realizálódnak az ergonómia tudományával kapcsolatban korábban elmondottak, miszerint ezekben a kérdésekben többféle szakértelem együttes érvényesülését szükséges biztosítani.

Mindemellett a munkahelyek munkavédelmi követelményeinek minimális szintjéről szóló 3/2002. (II. 8.) SzCsM-EüM együttes rendelet 2. § (4) bekezdése kiemeli, hogy a munkaeszköz, a munkahely (munkakörnyezet) és a munkavállaló közötti kapcsolatrendszer kialakítása során az ergonómia és az ergonómiai szempontok munkaegészségügyi értelmezésével kapcsolatban a vonatkozó jogszabályban foglaltak figyelembevételével kell eljárni.

Munkabiztonsági vonatkozások

A munkabiztonság tekintetében a *munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény* bír központi jelentőséggel. A törvény a 8. §-ban rögzíti, hogy jogszabályban bármely tevékenység munkabiztonsági (és munkaegészségügyi szaktevékenységnek) minősíthető, amelyet kizárólag ilyen szakértelemmel rendelkező személlyel lehetséges elvégeztetni. A munkavédelmi üzembe helyezés (21. § (3) bekezdés); a munkahely, az egyéni védőeszköz, a munkaeszköz, a technológia soron kívül ellenőrzése (23. § (2) bekezdés); a munkafolyamatra, a technológiára, a munkaszervezésre, a munkafeltételekre, a szociális kapcsolatokra és a munkakörnyezeti tényezők hatására kiterjedő megelőzési stratégia kialakítása (54. § (6) bekezdés); a kockázatértékelések elvégzése (54. § (8) bekezdés); az egyéni védőeszköz juttatási rendjének meghatározása (56.§); a munkabaleset kivizsgálása és a fokozott expozíciós eset kivizsgálása (65. § (2)-(3) bekezdések) egyaránt ide sorolandók.

A munkavédelmi törvény ugyanakkor a munkabiztonságot nem kezeli kifejezetten a munkaegészségügytől elkülönülten álló területként, a fent nevezett kérdéskörökben a két szaktevékenység folytatására egyaránt sort kell keríteni.¹⁶ Ezt alátámasztja az a körülmény is, hogy a területen fellelhető speciális rendeletek – mint a kémiai biztonságról, a foglalkozási eredetű rákkeltő anyagok elleni védekezésről, a rezgésexpozícióról, a zajexpozícióról, a biológiai tényezőkről, az elektromágneses terekről, az azbesztkockázatról, a munkaeszköz-használatról vagy a képernyő előtti munkavégzésről szóló jogforrások – egyaránt egészségi és munkabiztonsági követelményekről szólnak.

A munkaergonómia és a szakértői tevékenység kapcsolódása

Bár regisztrált Európai Ergonómusként (European Ergonomist, Eur.Erg.)¹⁷ a szakember alkalmas arra, hogy a teljesítmény, az egészség és jólét optimalizálásának érdekében – figyelembe véve az emberi jellemzőket, igényeket, képességeket és korlátokat – termékeket, eljárásokat, tevékenységeket, szervezeteket és a környezetüket értékelje és tervezze, a hazai joganyag alapján nem feltétlenül alkalmas munkavédelmi kérdésekben szakértőként eljárni. A munkavédelmi törvény 83. § (1) bekezdése szerint munkabiztonsági szakértőként az igazságügyi szakértőkről szóló törvény¹⁸ szerint *igazságügyi szakértői* tevékenység végzésére jogosult szakértő kivételével szakértőként kizárólag a *tervező- és szakértő mérnökök*, valamint építészek szakmai kamaráiról szóló törvényben meghatározott *területi mérnöki kamara engedélyével* rendelkező személy vehető igénybe.

Mindez alól akkor lehetséges kivétel, ha valamilyen oknál fogva a felkért szakértő kompetenciáján kívül esik az adott kérdés. A szakvéleményben ugyanis – figyelembe véve az *igazságügyi szakértői működésről* szóló 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet 9-14. §-t, kizárólag a saját szakterületére vonatkozó kérdésekben foglalhat állást a szakértő, minden egyéb kérdésben felhívja a figyelmet az esetlegesen szükséges további bizonyítékok beszerzésére, más szakterületi szakértő bevonására. Több szakterülethez tartozó szakkérdésben a szakértők egyesített szakvélemény formájában közösen terjeszthetik elő vizsgálatuk eredményét.

NEMZETKÖZI PÉLDÁK A MUNKAERGONÓMIA SZABÁLYOZÁSÁRA

A nemzetközi jogi környezetet azzal a hipotézissel vizsgáltam meg, hogy az ergonómia tudományának interdiszciplináris jellegéből fakadóan lényeges, dogmatikai eltérések nem várhatóak tartalmi tekintetben, azaz ha különbségeket figyelhetünk meg, azok elsősorban a szabályozás módszertanában várhatók. Tekintettel arra, hogy az ergonómia területén ismereteim szerint nincs olyan állam, amely kimagaslóan fontos jogalkotási eredményt ért el, fókuszomat szabadon állítottam be. Így az európai államokra és azon belül is a visegrádi országokra, Ausztriára és a munkavállalói jogok fejlettségéről ismert Skandináviára koncentráltam.

Ausztriában gyakorlatilag a *munkavédelmi törvény* (ASchG 4. § (6) bekezdés) fedi le mindazt a területet, amelyet hazánkban különböző rendelettel szabályoz a jogalkotó. A témában meg kell említeni még a *munkahelyekről* szóló rendeletet (Arbeitsstättenverordnung, AStv), amely a megvilágítás és a klíma területén tartalmaz ergonómia-szabályozásokat. A koncentrált szabályozás következtében a munkavédelmi törvény erősen szegmentált, ugyanakkor jogalkalmazói oldalról előnyös, hogy a speciális munkakörülményekre vonatkozó rendelkezések egy helyen megtalálhatóak. Az ergonómia szinte megegyező szerepet kap, mint a hazai szabályozásban: a munkakörülményekből következő veszélyek megállapítása és értékelése, valamint a megteendő intézkedések meghatározása során szükség esetén üzemorvosok, vegyészek, ergonómusok és munkapszichológusok járnak el (4. § (6) bekezdés). A törvény speciális rendelkezései közül a nagy súlyok emelése (64. §), a képernyő előtt végzett munka (67. § (2) bekezdés és 68. § (2) bekezdés 5. pont), az egyéni védőfelszerelés (70. § (1) bekezdés 4. pont), a munkabiztonsági és munkaegészségügyi szaktevékenység (76. § (3) bekezdés 6. pont, 78b. § (2) bekezdés 1. pont, 80. § (3) bekezdés 6. pont, 82a. § (5) bekezdés) foglalnak magukban külön, az ergonómikus tervezésre utaló kitételeket.

Csehországban is kevés jogforrás érinti a területet, így három főbb törvényt és két kormányrendeletet fontos említeni. A törvények a *munka törvénykönyve*, a *közegészségügyi törvény* és a *munkaegészségügyi és -biztonsági előírásokról szóló törvény*.¹⁹ Utóbbi 4. §-a alapján a munkáltató köteles gondoskodni arról, hogy a gépek, műszaki berendezések, szállítóeszközök és szerszámok a munkahelyi biztonság és egészségvédelem szempontjából alkalmasak legyenek arra a munkára, amelyben használni fogják. A gépeket, műszaki berendezéseket, szállítóeszközöket és szerszámokat úgy kell felszerelni vagy beállítani, hogy megfeleljenek az ergonómiai követelményeknek, és biztosítsák, hogy a munkavállalók ne legyenek kitéve kedvezőtlen munkakörülményeknek. A jogszabályok ugyanakkor azt nem definiálják, hogy pontosan melyek az ergonómiai követelmények.

A két kormányrendelet egyike a *munkahelyi egészségvédelemről*, a másik a *munkakörülményekhez kapcsolódó részletes követelményrendszer*ről szól.²⁰ Ezen rendeletek egyike sem tartalmaz az ergonómia tudományterületéhez köthető speciális előírást.

A lengyel szabályozás jellegében azonos a cseh megoldással: ergonómiáról elvétve esik szó benne, a szabályozás alapját a *munka törvénykönyve* adja (Kodeks pracy, Dział 10 – Bezpieczeństwo i higiena pracy, 215. cikk (2) bekezdés). A jogszabály egy ponton foglalkozik az ergonómiával – a cseh törvényszöveggel szinte szóról-szóra megegyező módon: eszerint a munkáltató köteles gondoskodni arról, hogy a használt gépek és egyéb műszaki eszközök kialakításakor vegyék figyelembe az ergonómia elveit. Ezek az elvek itt sem kerülnek kifejtésre.

Szlovákiában a *munkavédelemről szóló törvény* végrehajtását – akárcsak Magyarországon – számos egyéb rendelet segíti.²¹ Összességében a szabályozás alapját itt is a munka törvénykönyve, illetve a *munkavédelmi törvény* adja, amelyet két fontos rendelet egészít ki.²² Kifejezetten ergonómiáról egyik jogforrás sem szól. Mindebből azt a következtetést vonom le, hogy a *kelet-európai régióban nem tipikus az ergonómia tudományának önálló területként való jogalkotói figyelembevétele* és ezen a téren Magyarország a haladóbb szabályozási struktúrát magukénak tudó államok sorában helyezkedik el. Annak alátámasztására, hogy a szabályozás mértékében valóban fennáll egyfajta keleti deficit, áttekintettem az egyik legfejlettebb munkaügyi szabályozással rendelkező régió, a skandináv államok ergonómiához kapcsolódó szabályozását. Ezen a területen Norvégia és Svédország jogszabályi hátterét vizsgáltam arra való figyelemmel, hogy az Európai Unió tagság hiánya vagy megléte vajon megmutatkozik-e bármilyen szempontból a munkavédelmi-ergonómiai rendelkezésekben.

Norvégiában négy jogszabályban találunk ergonómiával kapcsolatos rendelkezéseket. A kérdést elsődlegesen szabályozza a *munkakörnyezetről szóló törvény* (*arbeidsmiljøloven*), 4-4. §-a, amely a fizikai munkakörnyezet kialakításával foglalkozik. A rendelkezések sora szerint többek között az épületeket és berendezéseket, a beltéri klímát, a fényviszonyokat, a zajterhelést, a sugárzási mértéket a munkavállalók egészsége, környezete, biztonsága és jóléte szempontjából igazolhatóan úgy kell kialakítani, hogy a munkavállaló elkerülje a súlyos fizikai megterhelést. A törvény külön kiemeli, hogy a munkavégzéshez szükséges eszközök rendelkezésre bocsátása mellett intézkedéseket kell tenni a munka változatosságára, valamint a nehéz emelés és a monoton ismétlődő munka elkerülésére. A gépek és egyéb munkaeszközök felállítása és használata során ügyelni kell arra, hogy a munkavállalót ne érje súlyos terhelés a vibrációból, a kényelmetlen munkahelyzetből és hasonló hatásokból adódóan. A törvény azt is előírja, hogy a gépeket és az egyéb munkaeszközöket úgy kell megtervezni és a szükséges védőberen-

dezekkel ellátni, hogy a munkavállaló sérülésekkel szemben védett legyen (ld. még Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning 10-1. §).

A *szervezeti, vezetési és részvételi rendelet* 2. cikke lényeges gondolatot tartalmaz az ergonómiai stresszel kapcsolatban: az ergonómiailag megterhelő munkából származó sérülések megelőzésére irányuló fejlesztési intézkedéseket az érintett munkavállalókkal együttműködve kell megvalósítani (Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning, 2-1. §). További érdekes eltérés az eddig vizsgált jogszabályokhoz képest, hogy Norvégiában – részben e legutóbbi szabály okán is – nem kizárólag ergonómiai szakemberek járhatnak el a fizikai munkakörnyezet megfelelő kialakítása érdekében, hanem a több különálló egységgel rendelkező vállalkozásoknál az úgynevezett munkakörnyezeti bizottság dönthet úgy, hogy az egyes működési egységekhez helyi munkakörnyezeti bizottságot kell választani. A teljes vállalkozásra kiterjedő munkakörnyezeti bizottság határozza meg a helyi munkakörnyezeti bizottság munkafadatait és döntési jogkörét. Egyebekben a munkakörnyezeti bizottságokra vonatkozó előírások az irányadók. Ez a jogintézmény hasonló az üzemi tanácsi működéshez, azonban a munkakörnyezeti bizottság speciális problémákkal foglalkozó albizottságokat hozhat létre, így például ergonómiai bizottságokat. Az albizottságok tanácsot adnak szakterületükön a munkakörnyezeti bizottságnak, amely ugyanakkor akár úgy is dönthet, hogy az egyes albizottságok önálló döntési jogkörrel rendelkezzenek (Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning, 3-14. §). A törvény azt is előírja, hogy a munkabiztonsági szakértők mellett a munkakörnyezeti bizottság tagjai is részesüljenek ergonómiai továbbképzésben (Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning, 3-18. § e. pont).

A *munkaterületek kialakítására és elrendezésére vonatkozó rendelet* (*arbeidsplassforskriften*) célja biztosítani a munkaállomásoknak az elvégzett munkához, az egyes munkavállalók igényeihez és képességeihez történő kivitelezését, figyelemmel a speciális kockázati tényezőkre, a munkavállalók biztonságára, egészségére és jólétére. A jogforrásban egyetlen alkalommal sem szerepel az ergonómia szó, ugyanakkor szerkezetileg kétségtelenül az ergonómia tudományának követelményei szerint épül fel, azaz kitér minden olyan fizikai tényező értékelésére, amelyet korábban e területhez soroltam.

A *munkabiztonsági kockázatértékelésről* szintén önálló rendelet van hatályban, amely az ergonómiával számos ponton foglalkozik (forskrift om utførelse av arbeid, 23-1, 23-2, 23-3. §§). Egyfelől előírja, hogy ergonómiailag megterhelő munkavégzés²³ – nehéz vagy monoton munkavégzés, képernyő előtti munkavégzés – esetén a dolgozókat a munkaszervezésről, a megfelelő munkatechnikáról, a munkaruha megválasztásáról és használatáról, valamint a segédeszközök használatáról oktatásban kell részesíteni. Emellett a munkáltató arról is köteles gondoskodni, hogy a munkavállalók és képviselőik megkapják a szükséges tájékoztatást²⁴ az ergonómiai kockázati tényezőkről, az egészségkárosodás elkerülésének módjáról.

Svédországban a svéd *Munkakörnyezeti Hatóság* (*Arbetsmiljöverket*) rendelkezései töltik meg részletes szabályozással a kerettörvényként funkcionáló *munkakörnyezeti törvényt* (*Arbetsmiljölagen, AML*), amely mind kötelező, mind ajánlás-jellegű előírásokat tartalmaz. A törvényen felül számos rendelet született a megfelelő munkavédelmi és munkaegészségügyi feltételek biztosítására, témáikban ezek teljes mértékben megegyeznek a hazánkban és a többi államban megismert jogforrásokéval.²⁵ A svéd jogalkotó ezen a jogterületen állandó rendeletalkotási jogosultsággal a Munkakörnyezeti Hatóságot ruházta fel, azaz a foglalkoztatásért felelős minisztérium szakosított szerve révén jár el a munkavédelmi kérdésekben.

A szabályozás alapját adó törvényben az ergonómia fogalmát itt sem alkalmazza a jogalkotó, azaz körülírás révén jelenik meg a tudományterület szabályozása.²⁶ A rendeletek azonban részletesen kitérnek az ergonómiai előírásokra, így például külön szabályozás van hatályban a munkahelyek kialakítására vonatkozóan, amelyre tekinthetünk kifejezetten *ergonómia-rendeletként* is (*Arbetsplatsens utformning AFS 2020/1*). Ebben a jogforrásban az illetékes hatóság rögzíti például, hogy az ablakokat és egyéb üvegfelületeket úgy kell kialakítani, illetve olyan eszközökkel kell ellátni, hogy azok biztonságosan és ergonómiailag megfelelő módon tisztíthatók legyenek (AFS 27. §). Hasonlóan fogalmaz a jogszabály a karbantartást igénylő, illetve az építési időszak használati ideje alatt rendszerint felújításra szoruló építési termékek, beépítési alkatrészek és egyéb műszaki berendezések elhelyezésével kapcsolatban: ennek megfelelő egészség- és balesetvédelemmel, ergonómiailag megfelelő módon kell történnie (AFS 22., 26., 27., 46. §).

Már a jogforrás elődje, a 2009/2-es, azonos címet viselő törvény is képviselte a hatályos jogforrásban is megjelenített jogalkotói meggyőződést, amely szerint a munkahely megfelelő fizikai kialakítása a jó munkakörnyezet fontos előfeltétele. Az előírások és a kapcsolódó általános irányelvek célja, hogy olyan feltételeket teremtsenek, amelyek lehetővé teszik a helyiség kialakítása által okozott és megelőzhető egészségkárosodási vagy baleseti kockázatok előrejelzését, elkerülését. Ide tartozik a tűzvédelem és evakuálás, térbiztosítás, helyiségek felosztása, csatlakozások és elválasztások megtervezése, szállítási útvonalak, beépítések és felületi rétegek. A jogalkotó lényeges meglátása, hogy a munkakörnyezet gondos tervezésével – azaz például a fény, a hang és a levegő szabályozásával – más értékes tulajdonságok is elérhetők, vagyis az alapvető feltételek önmagukon túlmutatnak és a rugalmasan alakítható munkakörnyezet, a hatékony szállítás, az élénk színséma kialakítása, vagy a könnyű tisztítási feltételekkel egy hatékony, a munkáltató számára is jobb eredményeket hozó munkaterület alakítható ki.²⁷ Többek között a megfelelően megtervezett világítás jó vizuális környezetet teremt, növeli a balesetek elleni biztonságot, ellensúlyozza a szemproblémákat és egyéb negatív egészségügyi hatásokat. A világítás a jó ergonómiai feltételek biztosításához és a munkával való elégedettséghez is nagyban hozzájárul. A svéd jogalkotó minderre alkalmazta a *munkahelyi szinergonómia* fogalmát, amely a szinergia és ergonómia fogalmak összevonása révén az emberi érzékelés és a munka közötti kölcsönhatásra, illetve a túlterjedő hatásokra utal.²⁸ A fogalom az új jogforrásban nem jutott szerephez, ám jelentősége továbbra is megnyilvánul a rendelkezések tartalmában, a kapcsolódó dogmatikáról pedig önálló munkakörnyezeti hatósági iránymutatás is készült (Myndigheten för Arbetsmiljökunskap, 2021).

Összességében azt a következtetést vonom le, hogy bár az Európai Unió rendelkezik olyan jogforrással, amely a munkahelyi ergonómia biztosítását célozza (*az egyéni védőeszközökről szóló 2016/425/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet*),²⁹ ettől függetlenül az államok megközelítőleg egységesen szabályozzák az ergonómia területének szabályozását, és erre nincs hatással a tagállami mivolt. Emellett lényegesnek tartom azt is hangsúlyozni, hogy a szabályozás minőségére nincs közvetlen hatással az a kérdés, hogy dogmatikai szinten alkalmazza-e a jogalkotó az ergonómia kifejezést. Előfordulhat, hogy az egész joganyagban nem merül fel ez a fogalom, de tartalmilag a rendelkezések összessége megfelel az elvárt szabályozási szintnek.

ÖSSZEFOGLALÁS

A munkaergonómia önálló tudományterületté fejlődésének eredményeként a hatékony munkavédelmi jogszabályokkal rendelkező államokban ma már olyan előírásokat találunk, amelyek ha nem is explicit módon rendelkeznek ergonómiai elvekről, tartalmukban mindenképpen lekövetik a több tudományág együttműködése alapján kiforrott iránymutatásokat. Az ergonómia egykori és modern munkaszervezésben betöltött szerepe az emberélettani gyökerekre visszavezethetően nem változtak, az orvostudomány és pszichológia fejlődésével ugyanakkor az eszközök finomodtak, a jog is szorosabban képes követni munkavédelmi előírásaival az ipari fejlődést.

A hazai és nemzetközi jogi környezet vizsgálatával arra a következtetésre jutottam, hogy jellemző a munkavédelmi törvények és a munka törvénykönyvek keretjogszabályként való alkalmazása, a munkakörnyezetek tényleges kialakítását viszont kifejezetten ergonómikus szempontokat figyelembe vevő rendeletek alapján végzik el a jogalkalmazók.

Megfigyelésem szerint a jogalkotó általános célja az ergonómiai stressz minimalizálása a munkavállalók oldalán, azonban például a svéd szabályozás a szinergonómia fogalma értelmében a túlterjedő hatásokat is figyelembe veszi. Ez arra enged következtetni, hogy az ergonómia tudományos eredményeinek felhasználásával a munkaszervezeti hatékonyság és eredményesség nem csak közvetlen, hanem közvetett összefüggések révén is növelhető.

JEGYZETEK

- ¹ Európában elterjedtebb elnevezés az ergonómia, avagy (workplace) ergonomics, de az Amerikai Egyesült Államokban inkább human-factor engineering néven vált ismertté a fogalom.
- ² Az antropometria a biológiai tudományok egyik ága, amelynek célja az emberi morfológia mérhető karaktereinek tanulmányozása (Santos- Fújão, 2003:2).
- ³ Ide tartozhatnak tipikusan az olyan munkahelyek, amelyek természetüknél fogva nagy zaj- és/vagy levegőszennyezéssel járnak, a potenciálisan robbanásveszélyes környezetben végzett munka, a sugárzással terhelt munka, a keszonmunkák, a rezgésexpozícióval járó munkavégzés, a kémiai biztonságot veszélyeztető munkakörnyezet, stb.
- ⁴ Ide tartoznak tipikusan a porexpozícióval, mérgező gázokkal összefüggésbe hozható munkák (pl. autófényszűrő üzem), a sugárterheléssel járó feladatkörök, a tűzoltóság, a rendőrség vagy a honvédelem terepmunkája, vagy a magasban végzett feladatok (pl. ipari alpinetika) is ide sorolhatók. A bűvárok munkája a keszonbetegségek és az egyéb vízi balesetek miatt tartozik a fokozott veszéllyel járó munkakörök közé, de akár egy kutyakiképző vagy egy régész is elláthat olyan feladatközpontokat, amelyek magukban foglalják a veszélynek való fokozott kitettséget.
- ⁵ Az egyes kedvezőtlen munkakörülmények által kiváltott rossz hatások csak késői stádiumban jelentkezhetnek „stresszbetegségként”, vagy a mentális egészségre vagy az emberi kapcsolatokra gyakorolt hatásként, amelyet gyakran nehéz a munkakörnyezetnek tulajdonítani, és általában inkább statisztikai jellegűek, mint az egyénhez tartozó klinikai kórképpben megjelenő elem (Ismeretlen szerző, 1961:4).
- ⁶ Ide tartozhat például jellemzően a szellemi tevékenységet folytató munkavállalók esete.
- ⁷ <https://www.hfes.org/>
- ⁸ <https://archives.eui.eu/en/isaar/40>
- ⁹ Eszköz-ergonómia: a munkavállaló által használt eszközök (pl. munkaasztal, munkafelület, munkaszék, billentyűzet, monitor, egyéb gépek, járművek) kialakítása olyan módon, hogy azok az emberi szervezet számára akadálytalanul alkalmazhatók legyenek.
- ¹⁰ Szoftver-ergonómia: A fogalommal az 1980-as években kezdtek komolyabban foglalkozni, a területen folyó kutá-

tások célja az új műszaki lehetőségeket és az emberi szervezet sajátosságait közel hozni egymáshoz. Napjainkban elsősorban a számítógéppel történő munkavégzés témakörében merül fel a szoftver-ergonómia, amelynek célja a munkavállalók eredményességének elősegítése a pszichés és fizikai terhelés csökkentésével (ld. bővebben Berényi, 2013).

- ¹¹ Környezet-ergonómia: ide tartozik a munkavégzés fizikai környezete (térkövetelmények, világítás, tükröződés, sugárzás, zajterhelés, rezgésexpozíció, klíma, levegőminőség, meteorológiai tényezők – pl. légnyomás, légnedvesség, ionizáció, stb.)
- ¹² Az ergonómia komplex területének felosztására más kategorizálás is elképzelhető, így ismert a fizikai ergonómia (pl. ismétlődések, jellemző testtartások, szükséges erőfeszítés), a kognitív ergonómia (pl. a munkabalesetek kivizsgálásának folyamata) és a szervezeti ergonómia (pl. szervezetfejlesztés) fogalma is (ld. bővebben Kudász, 2019).
- ¹³ „A munkavégzés irányítója a szűk térbe történő beszállás előtt köteles meggyőződni arról, hogy a munkavállalók a szükséges egyéni védőeszközökkel fel vannak szerelve.” Mindebből következik, hogy a munkavállalónak pedig túrnie kell a védőeszközök viselésére való kötelezést.
- ¹⁴ Kockázat: veszélyhelyzetben a sérülés vagy az egészségkárosodás valószínűségének és súlyosságának együttes hatása. A kockázattértékelés során gyakori hibának minősül, hogy a veszélyt azonosítják a kockázattal, holott a két fogalom nem egyenlő egymással (ld. bővebben: Nagy, nincs évszám).
- ¹⁵ Ide tartozik többek között a munkahelyi kémiai kóroki tényezők (gázok, gőzök, aeroszolok, porok okozta légszennyeződés) mennyiségi, minőségi vizsgálata vagy a zajszint, megvilágítás, elektromágneses tér, rezgésterhelés, klímátényezők, sugárzásszintek, fizikai megterhelés vizsgálata. (ld. 89/1995. (VII. 14.) Korm. rendelet 1. melléklet 1.2. pont)
- ¹⁶ A munkabiztonság és foglalkozás-egészségügy területén hatályos és irányadó jogszabályok listája a Munkabiztonsági és Foglalkozás-egészségügyi Szakemberek Egyesületének (MUFOSZ) honlapján megtalálható: <https://www.mufosz.hu/online-jogszabalytar/forum>.
- ¹⁷ Az Európai Ergonómus cím igazolására alkalmas oklevelet Az Európai Ergonómusok Regisztrációs Központja (Centre for Registration of European Ergonomists, CREE) állítja ki. A cím birtokosa a szervezet által meghatározott magatartási kódexnek megfelelően köteles eljárni tevékenysége során (ld. CREE, nincs évszám és MET, 2010).
- ¹⁸ 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről. Az igazságügyi szakértői szakterületekről, valamint az azokhoz kapcsolódó képesítési és egyéb szakmai feltételekről szóló 9/2006. (II. 27.) IM rendelet 15. §-a alapján munkabiztonsági szakterületre a névjegyzékbe az vehető fel, aki a munkabiztonsági szakértői névjegyzékben a szakterületnek megfelelő ágazati szakértői jogosultsággal rendelkezik.
- ¹⁹ Zákon č. 262/2006 Sb. - Zákoník práce; Zákon č. 258/2000 Sb. - Zákon o ochraně veřejného zdraví; Zákon č. 309/2006 Sb. - Zákon, kterým se upravují další požadavky BOZP.
- ²⁰ Nařízení vlády č. 361/2007 Sb., kterým se stanoví podmínky ochrany zdraví při práci; Nařízení vlády č. 101/2005 Sb., o podrobnějších požadavcích na pracoviště a pracovní prostředí.
- ²¹ A munkavédelmi törvényhez kapcsolódó jogforrások között is található ilyenek (<https://www.zakonyupreludi.sk/z/2006-124/suvislosti>), de további példaként hozható a 115/2006 Z.z. a zajártalomról, vagy a 253/2006 Z. z. az azbesztszennyezésről.
- ²² Zákon č. 311/2001 Z. z. – Zákonník práce; Zákon č. 124/2006 Z. z. – Zákon o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci a o zmene a doplnení niektorých zákonov; 99/2016 Z. z. – Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky z 27. januára 2016 o podrobnostiach o ochrane zdravia pred záťažou teplom a chladom pri práci; Nariadenie vlády č. 391/2006 Z. z. – Nariadenie vlády Slovenskej republiky o minimálnych bezpečnostných a zdravotných požiadavkách na pracoviisko
- ²³ A norvég munkaügyi felügyelet úgy határozza meg az ergonómiailag megterhelő munkavégzést, mint egy vagy több olyan munkaművelet, amely egyénileg vagy együttesen túlterhelheti a munkavállaló mozgásszervi rendszerét (Forskrift om utførelse av arbeid, 23-2. §).
- ²⁴ Például a munkavállalókat lehetőség szerint tájékoztatni kell a megmunkálás alatt álló tárgyak súlyáról és stabilitásáról.
- ²⁵ Ld. bővebben Arbetsmiljöverket, nincs évszám.
- ²⁶ Ld. pl. AML 4. cikk: „A munkahigiéniai feltételeknek kielégítőnek kell lenniük a levegőminőség, az akusztika, a világítás, a rezgések és más hasonló tényezők tekintetében.”

- ²⁷ 2009/2-es ergonómia-rendelet 25. o. (<https://www.arbetsmiljoforum.se/media/1147/arbetsplatsens-utformning-foreskrifter-afs2009-2.pdf>)
- ²⁸ 2009/2-es ergonómia-rendelet 27. o.
- ²⁹ A rendeletben lefektetett tervezési elveken belül úgy fogalmaz az uniós jogalkotó, hogy „az egyéni védőeszközöket úgy kell megtervezni és gyártani, hogy előre látható körülmények közötti használat esetén a felhasználó a szokásos módon elvégezhesse a kockázattal járó tevékenységet, miközben a lehető legmagasabb szintű, megfelelő védelmet élvezzi.” (1.1.1. pont)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arbetsmiljöverket (nincs évszám): *Föreskrifter, AFS*, <https://www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/publikationer/foreskrifter/?hl=%C3%B6rfattningssamling>
- Berényi László (2013): Számítógépes munkahelyek ergonómiája a gyakorlatban. *Marketing & Menedzsment*, 3. sz., 76-86.
- Centre for Registered European Ergonomists, CREE (nincs évszám): *Code of Conduct for those registered as European Ergonomists*. <https://eureg.org/wp-content/uploads/2021/11/CREE-code-of-conduct.pdf>
- Dudás Zoltán (2021): Interpretations of Human Error in Aviation. *Repüléstudományi Közlemények*, 33. évf. 1. sz., 49-57.
- Edholm, Otto Gustaf – Murrell, Kenneth Frank Hywel (1967): History of the Ergonomics Research Society. *Ergonomics*, Vol. 10 Issue Supplement 1, 72-109, DOI: 10.1080/00140139.1967.11833762
- European Productivity Agency, EPA (nincs évszám): <https://archives.eui.eu/en/isaar/40>
- Human Factors and Ergonomics Society, HFES (nincs évszám): <https://www.hfes.org/>
- ILO International Labour Office – International Ergonomics Association, IEA (2021): *Principles and Guidelines for Human Factors/Ergonomics (HF/E) Design and Management of Work Systems*. <https://iea.cc/iea-ilo-draft-guidelines-available/>
- International Labour Organization, ILO (2012): *Ergonómiai ellenőrző pontok: Praktikus és könnyen megvalósítható megoldások a biztonsági, egészségügyi és munkafeltételek javítására*. https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_207746/lang-en/index.htm
- Ismeretlen szerző (1950): Ergonomics Research Society. *Nature*, Vol. 165, April, 552. <https://doi.org/10.1038/165552e0>
- Ismeretlen szerző (1961): Ergonomics: The Scientific Approach to Making Work Human. *International Labour Review*, Vol. 83, No. 1 (January), 1-35.
- Kudász Ferenc (2019): *Az ergonómia jelentősége a foglalkozás-egészségügyi prevencióban (előadás)*, május 8. Foglalkozás-egészségügyi Fórum: A munkahigiéné szerepe és jelentősége a foglalkozás-egészségügyi alapszolgálatok munkájában.
- Liebowitz, Stan J. – Margolis, Stephen E. (1990): The Fable of the Keys. *Journal of Law & Economics*, Vol. 33, No. 1 (April), 1-26.
- Magyar Ergonómiai Társaság, MET (2010): *Magatartási kódex*. <https://met.ergonomiavilaga.hu/wp/2010/07/28/magatartasi-kodex/>
- Myndigheten för Arbetsmiljökunskap, MA (2021): *Riktlinjer för Synergonomi – belysning och synförhållanden på arbetsplatsen*. https://mynak.se/wp-content/uploads/2021/06/MYNAK_Riktlinje-Synergonomi_21.09.16_TILLGANG-LIG.pdf
- MUFOSZ (nincs évszám): *Jogszabálytár*. <https://www.mufosz.hu/online-jogszabalytar/forum>
- Nagy Károly Jenő (nincs évszám): *A munkahigiéné fogalma, területei, feladatai (előadás)*. NNK Munkahigiénés és Foglalkoztatás-egészségügyi Főosztály.
- Noyes, Jan (1983): The QWERTY keyboard: a review. *International Journal of Man-Machine Studies*, Vol. 18, No. 3 (March), 265-281.
- Panos, Kristina (2022): *The CharaChorder keyboard is too fast for competition*. Hackaday, February 17. <https://hackaday.com/2022/01/12/the-charachorder-keyboard-is-too-fast-for-competition/>
- Santos, Raquel – Fújão, Carlos (2003): *Antropometria*. Universidade de Évora–Curso Pós Graduação: Técnico Superior de HST. http://lars.mec.ua.pt/public/LAR%20Projects/Humanoid/2009_RemiSabino/Papers/Antropometria_Universidade%C3%89vora.pdf

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről

2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről

27/1995. (VII. 25.) NM rendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgáltatásról

4/2002. (II. 20.) SZCSM–EüM együttes rendelet az építési munkahelyeken és az építési folyamatok során megvalósítandó minimális munkavédelmi követelményekről

89/1995. (VII. 14.) Korm. rendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgálatról

9/2006. (II. 27.) IM rendelet az igazságügyi szakértői szakterületekről, valamint az azokhoz kapcsolódó képesítési és egyéb szakmai feltételekről

99/2016 Z. z. – Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky z 27. januára 2016 o podrobnostiach o ochrane zdravia pred záťažou teplot a chladom pri práci

Arbetsmiljölagen, AML

Arbetsplatsens utformning AFS 2009/2

Arbetsplatsens utformning AFS 2020/1

Bundesgesetz über Sicherheit und Gesundheitsschutz bei der Arbeit (ArbeitnehmerInnenschutzgesetz – ASchG)

Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning

Forskrift om utførelse av arbeid, bruk av arbeidsutstyr og tilhørende tekniske krav (forskrift om utførelse av arbeid)

Forskrift om utforming og innretning av arbeidsplasser og arbeidslokaler (arbeidsplassforskriften)

Kodeks pracy

Lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven)

Nariadenie vlády č. 391/2006 Z. z. – Nariadenie vlády Slovenskej republiky o minimálnych bezpečnostných a zdravotných požiadavkách na pracovisko

Nařízení vlády č. 101/2005 Sb., o podrobnějších požadavcích na pracoviště a pracovní prostředí

Nařízení vlády č. 361/2007 Sb., kterým se stanoví podmínky ochrany zdraví při práci

Verordnung der Bundesministerin für Arbeit, Gesundheit und Soziales, mit der Anforderungen an Arbeitsstätten und an Gebäuden auf Baustellen festgelegt und die Bauarbeiterschutzverordnung geändert wird (Arbeitsstättenverordnung – ASStV)

Zákon č. 124/2006 Z. z. – Zákon o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon č. 258/2000 Sb. - Zákon o ochraně veřejného zdraví

Zákon č. 262/2006 Sb. - Zákoník práce

Zákon č. 309/2006 Sb. - Zákon, kterým se upravují další požadavky BOZP

Zákon č. 311/2001 Z. z. – Zákoník práce

Tózsér Anett

A hungarikumok szerepe a települések fejlődésében

The Role of Hungaricums in the Development of Settlements

Összefoglalás

A hungarikumok azokat a termékeket és szellemi produktumokat jelentik, amelyek a magyarságot a külföldiek és a nagyvilág szemében leginkább jellemzik. Olyan értékeket tekintünk tehát hungarikumoknak, amelyeket a külföldiek automatikusan Magyarországhoz, a magyarsághoz kapcsolnak. A téma nemzetstratégiai jelentősége okán, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet célul tűzte ki annak vizsgálatát, hogy a hungarikumok milyen szerepet töltenek be az érintett települések fejlődésében. A szakirodalmi vizsgálat során nyomon követtük a hungarikum fogalmának fejlődését, értékeltük a hungarikumok nemzetstratégiai jelentőségét, valamint kitértünk arra, hogy milyen hatást gyakorolnak a helyi és a nemzeti identitásra. A primer kutatás során kérdőíves vizsgálatot végeztünk a Hungarikum Gyűjteményben szereplő olyan hungarikumok körében, amelyek valamely településhez kapcsolódnak. Arra kerestük a választ, hogy a hungarikum mennyire határozza meg a településfejlesztés gyakorlatát, hogyan viszonyul hozzá a település vezetése és miként a lakosság. Az érintett szervezetektől azt is megkérdeztük, hogy a hungarikum milyen mértékű hatást gyakorol a munkahelyteremtésre és az együttműködésekre az adott településen és az adott térségben. Az eredmények azt mutatták, hogy ha a válaszadók véleménye szerint a hungarikum jelentősebb szerepet tölt be a településfejlesztésben, akkor a településen élők is nagyobb büszkeséggel tölti el az adott érték. Az is kiderült, hogy a hungarikumnak a településfejlesztésben történő nagyobb mértékű hasznosítása mellett az adott érték a munkahelyteremtésben és a közösségépítésben magasabb területi szinten (nem kizárólag települési, hanem regionális, országos vagy akár nemzetközi szinten) is képes hatni.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: R58, Z32

Kulcsszavak: hungarikum, nemzeti érték, helyi identitás, nemzeti identitás, Kárpát-medence

DR. TÓZSÉR ANETT, kutatási főmunkatárs, Nemzetstratégiai Kutatóintézet (anett.tozser@nski.gov.hu).

Summary

Due to the national strategic significance of the topic, the Research Institute for National Strategy aimed to examine the impact of Hungaricums in the development of the affected settlements. In the literature review, we examined the development of the concept of Hungaricum, evaluated its national strategic significance, and discussed the impact of Hungaricum on local and national identity. During the primary research, we conducted a questionnaire survey among those Hungaricums in the Hungaricum Collection, which are related to a settlement. We looked for the answer to the question, among other things, to what extent the Hungaricum determines the practice of settlement development, how the management of the settlement relates to it and how the population. We also asked the organizations concerned to what extent the Hungaricum has an impact on job creation and cooperations in the given settlement and region. The results showed that if, in the opinion of the respondents, a Hungaricum plays a more significant role in the development of the settlement, the inhabitants are also prouder of these values. It also turned out that in addition to the greater utilization of Hungaricum in settlement development, the value can have an impact on job creation and community building at a higher territorial level (not only at the settlement level, but also at the regional, national, or even international level).

Journal of Economic Literature (JEL) codes: R58, Z32

Keywords: Hungaricum, national value, local identity, national identity, Carpathian Basin

BEVEZETÉS

A hungarikumoknak kétféle interpretációja lehetséges. Az egyik aszerint határozza meg a fogalom tartalmát, hogy mi magyarok miket tekintünk sajátunknak, mik azok, amik szerintünk leginkább jellemzik a magyarságot. A másik a külföldiek oldaláról közelíti meg a fogalmat: azt tekinti fontosnak, hogy a külföldiek mit gondolnak magyarnak, mik azok a produktumok, amelyek szerintük Magyarországhoz, a magyarsághoz kapcsolhatók.

A hungarikumok összességében tehát olyan jellegzetes, csak a magyarságra jellemző értékek, amelyekről a magyarok ismertek a világban. A hungarikumok ezért az országimázs formálásában is meghatározó szerepet töltenek be. A külföldiek gyakran azonosítják a világszerte közhírnak ismert „hungarikumokkal” a magyarokat. A „gulyásleves”, a „Tökaji aszú” vagy a „hortobágyi puszta” már nemzetközileg is elismert *brandek*. A hungarikumok egybe gyűjtése, illetve a szélesebb nagyközönséggel való megismertetése hozzájárul ahhoz, hogy a külföldiek által a magyarságról kialakított kép javulhasson, egyben segíti a nemzeti önazonosság-tudat erősítését is.

Magyarországon a hungarikumokat 2012-ig hivatalosan nem gyűjtötték és nem volt egy egységes szabályozás arra, hogy mi lehet hungarikum (Tózsza-Zátori, 2013). A szabályozás alapján ma hungarikummá válhatnak például a magyar nemzetiségű tudósok eredményei, a magyarországi kulturális értékek, művészeti alkotások, a magyar élelmiszer-termékek, az őshonos vagy nemesített állat- és növényfajok vagy Magyarország természeti értékei is.

Magyarország Alaptörvénye megállapítja, hogy a magyar nemzeti értékek megőrzendő és egyedülálló értékek, és azok védelme hozzájárul a nemzeti azonosságtudat kialakulásához és megszilárdításához (Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti Hitvallás). Magyarország Alaptörvényére utalva Tózsza (2019) felhívta a figyelmet arra, hogy a 21. század nehéz megmértetéseiben az értékek megőrzése nagy feladatot ró ránk. Nem adhatjuk fel értékeinket, az elődeink által ránk hagyott örökségünket, ugyanis közös értékeink adnak iránymutatást ahhoz, hogy tudjuk, honnan hová tartunk, mi is az életünk igazi értelme.

A hungarikum elnevezést méltán tekinthetjük a világon egyedi jelenségnek, hiszen az „*olyan, a magyarok vagy idegen népek által magyarnak vélt és a nemzettel azonosított anyagi, illetve szellemi értékeket értjük alatta, amelyek eredetüknél és hírnevüknél fogva magyar specifikumok*” (Zentai, 2015:5). A 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról (továbbiakban: hungarikum törvény) kimondja, hogy a hungarikumokat és a nemzeti értékeket gyűjteni, ápolni, őrizni kell, mert az összetartozás és a nemzeti tudat erősítésében kulcsszerepet játszanak. Mindemellett azokat be kell mutatni, hiszen fontos szerepük van az identitás és az imázs kialakításában, ráadásul gazdasági haszon is származhat belőlük. Ezen kívül kiemelendő még a nemzetstratégiai szerepük is, hiszen a hungarikumok célterülete nem csupán Magyarországra terjed ki, hanem minden olyan közösségre, amelyet magyar emberek alkotnak.

A hungarikum téma nemzetstratégiai jelentősége okán a Nemzetstratégiai Kutatóintézet célul tűzte ki a hungarikum mozgalom vizsgálatát, illetve annak feltárását, hogy a hungarikumok milyen szerepet töltenek be az érintett települések fejlődésében.

Első lépésben szakirodalmi vizsgálatokkal tártuk fel a hungarikum fogalmának értelmezését, a hungarikum törvény rendelkezéseit, valamint annak nemzetstratégiai jelentőségét. Ezen kívül kitértünk arra, hogy a hungarikumok milyen hatást fejtenek ki a helyi és a nemzeti identitásra.

A szakirodalmi szintézist kiegészítendő, kérdőíves kutatást végeztünk azokon a településeken, ahol hungarikum található. Ennek alapján a Hungarikum Gyűjteményben (2021 áprilisában) szereplő 76 hungarikum közül kiválasztottuk azokat az értékeket, amelyek településekhez kötődnek. Ezek közül is kiemeltük azokat, amelyeknek turisztikai hatásuk van vagy lehet. Ezt követően azonosítottuk azokat a szervezeteket, amelyek felelősek a kiválasztott hungarikumok kezeléséért, majd ezen szervezetek vezetőinek, képviselőinek segítségével készítettünk el egy átfogó kérdőíves vizsgálatot. Összesen, az érintett településekhez kötődő 35 szervezetet kértük meg kérdőívünk kitöltésére. A 35 felkért szervezet közül 30 töltötte ki a kérdőívet.

A primer kutatás során azt vizsgáltuk, hogy a hungarikumok hogyan, milyen mértékben és milyen módon (eszközökkel) hatnak egy település fejlődésére. Ezt a témát vizsgálandó, a kérdőíves kutatás során az alábbi kérdésekre kerestünk válaszokat:

- A hungarikum mennyire meghatározó tényezője a településfejlesztésnek, hogyan viszonyul a település vezetése a hungarikumhoz?
- Hogyan viszonyul a lakosság a településükhöz, illetve a térségükhöz kötődő hungarikumhoz?
- A hungarikum milyen szinteken (települési, regionális, országos, nemzetközi) gyakorol hatást a munkahelyteremtésre, a vállalkozásokra, a civil szervezetekre, a közösségekre?

- Adott településen a hungarikum milyen mértékű hatást gyakorol a munkahelyteremtésre, a hungarikumra épülő vállalkozásokra, a települési önkormányzat, a vállalkozások és a civil szervezetek között kialakult együttműködésekre?
- Mennyi munkahelyet jelent ez? A települések bevételeinek mekkora része származik azon vállalkozásoktól, amelyek az adott hungarikumhoz kapcsolhatók?
- Hogyan és milyen mértékben gyakorol hatást a hungarikum az érintett térség (megye) munkahelyteremtésére, a vállalkozások létrehozására és az együttműködésekre?
- Hogyan és milyen eszközökkel lehetne nagyobb mértékben hasznosítani a hungarikumot a települési identitás erősítése érdekében?

A várható eredmények segítségével felhívhatjuk a települések és a szakmai szervezetek figyelmét a hungarikumok hasznosításával kapcsolatos további lehetőségekre és ezen értékek hasznosításából származó társadalmi és gazdasági előnyökre.

A HUNGARIKUM FOGALMA, ÉRTELMEZÉSE

A “hungarikum törvényt” megelőzően született fogalmi értelmezések eltérően fejezték ki a hungarikum fogalmát, mégis egységesen kizárólag anyagi termékekről foglaltak állást. Az is látható a fogalmi meghatározásoknál, hogy ezeket elsősorban az agrár- és élelmiszeripari termékek vonatkozásában fogalmazták meg (Szabó, 2012; Zentai, 2015).

A hungarikumok védelméről szóló országgyűlési határozat elsőként határozta meg jogi értelemben a hungarikum fogalmát. A korábbi értelmezésekhez hasonlóan azonban ez a jogszabály is az agrár- és élelmiszeripari termékekre helyezte a hangsúlyt. E szerint ezen értékek egyedien és egyedülállóan magyar különlegességek, azaz hungarikumok, amelyek számbavétele a mai felgyorsult, globalizálódó életünkben különösen fontossá vált. A hungarikumnak földrajzi, történelmi, nyelvi, néprajzi arculata van. Olyan sajátos magyar termékek, melyeknek tulajdonságai között lényeges és kiemelkedő a magyar nemzeti jelleg, és amelyek természeti adottságainkkal, őshonos fajtáinkkal, termelési-tenyésztési hagyományainkkal összefüggésben sajátosan magyar ismérvekkel rendelkeznek. A hungarikumok magyarságra jellemző nivoltukkal, különlegességükkel, minőségükkel jelentősen öregbítik hírnevünket, növelhetik megbecsülésünket szerte a világon (77/2008. VI. 13. Ogy. határozat a hungarikumok védelméről).

A 2012-ben megszületett hungarikum törvény már pontosan rögzítette a hungarikum meghatározását. A törvényben olvasható definíció többlettartalommal rendelkezik az előzőekhez képest, hiszen a terméknevezés már kiegészült a szellemi és kulturális javakkal. Mindezeket összefoglaló néven értékeknek nevezik. Ezzel összefüggésben a törvény három érték-kategóriát különböztetett meg:

- a hungarikumokat,
- a kiemelkedő nemzeti értékeket és
- a nemzeti értékeket.

A jogszabály szerint a *hungarikum* egy olyan gyűjtőfogalom, amely „*egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcs-*

teljesítménye”. A törvény értelmében *nemzeti érték* a termelési kultúrához, a tudáshoz, a hagyományokhoz, a magyar tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték vagy termék, illetve a tájhoz és az élővilághoz kapcsolódó materiális vagy immateriális érték. A *kiemelkedő nemzeti érték* pedig olyan érték, amely nemzeti szempontból meghatározó jelentőségű, a magyarságra jellemző és közismert, jelentősen öregbíti hírnevünket, növelheti megbecsülésünket szerte a világon.

A nemzeti értékek egy tágabb kört határoznak meg, tehát nem csak a csúcsteljesítményeket foglalják magukba, hanem mindazokat az értékeket, amik a magyarságra jellemzők. Ebből az a következtetés vonható le, hogy minden hungarikum nemzeti érték, de nem minden nemzeti érték hungarikum. A magyar nemzeti érték és a hungarikum közötti különbséget illetően azt is fontos kiemelni, hogy míg előbbi a magyarsághoz köthető felhalmozott és megőrzött szellemi, anyagi, természeti, közösségi érték vagy termék, utóbbit, azaz a hungarikumot kiemelésre méltó nemzeti értéként definiáljuk, amely jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítményét jelenti (Tózsá–Zátori, 2013).

A törvénnyel összefüggésben megerősíthetjük és a *kutatásunk szempontjából is kiinduló definícióként* használjuk a következő megközelítést. „*A hungarikumok csak Magyarországra jellemző, különleges, egyedi minőségű magyar termékek, vagy csak Magyarországon megtalálható, egyedülálló természeti, vagy kulturális értékek: a csak Magyarországon megtalálható, őshonos, vagy itt nemesített állat- és növényfaj, az országosan ismert, magyar népművészeti, képzőművészeti alkotás, a különleges építészeti alkotás, emlék, zene, nyelv és a magyar irodalom. Idetartoznak a kulturális tradicionális értékek, népi emlékek, valamint a csak Magyarországra jellemző természeti értékek köre*” (Tózsá–Zátori, 2013:9).

A hungarikum törvény utasítása alapján a végrehajtási rendelet rendelkezik arról, hogy a nemzeti értékek gyűjtése, azonosítása során ezeket milyen szakterületenkénti kategóriák szerint kell azonosítani. E szerint az azonosítás kategóriái: az agrár- és élelmiszer-gazdaság, az egészség és életmód, az épített környezet, az ipari és műszaki megoldások, a kulturális örökség, a sport, a természeti környezet, a turizmus és vendéglátás (2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról; Tózsá, 2019).

A Hungarikumok Gyűjteményében jelenleg (2021 áprilisában) 76 kiemelkedő nemzeti érték szerepel. A legtöbb érték a kulturális örökség kategóriában található. A hungarikumok az egyes kategóriákban a következőképpen oszlanak meg: agrár- és élelmiszer-gazdaság (25 db), egészség és életmód (5 db), épített környezet (1 db), ipari és műszaki megoldások (3 db), kulturális örökség (31 db), sport (2 db), természeti környezet (3 db), turizmus és vendéglátás (6 db) (Hungarikumok Gyűjteménye).

A Hungarikum Bizottság 2013. január 31-i döntésével a hungarikum törvény erre vonatkozó III. 12. § (2) pontja alapján, azaz a törvény erejénél fogva hungarikumok az UNESCO világörökségi helyszínek és a szellemi kulturális örökség értékei is (Mik Azok A Hungarikumok).

A HUNGARIKUM TÖRVÉNY NEMZETSTRATÉGIAI JELENTŐSÉGE

A Kárpát-medencei hálózati gazdaság fejlesztéséhez, a nemzetstratégiai keretprogramok megvalósításához nagymértékben hozzájárulhat a hungarikumok ügye is. A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló törvény nemzeti megközelítésű jogszabály, amelynek cél-csoportja és célterülete nem csupán Magyarország, hanem minden olyan közösség, amelyet magyar emberek alkotnak (Tózsza, 2019).

A hungarikum törvény 2015. évi módosításának egyik legfontosabb rendelkezése a külhoni értékgyűjtés magyarországi mintára történő megteremtése volt. Ezek alapján a Magyar Állandó Értekezleten részt vevő külhoni szervezetek a saját országuk vonatkozásában Külhoni Nemzetrészt Értéktárat működtethetnek. Emellett a külhoni önkormányzatok, jogi személyek saját országuk vonatkozásában – a Magyar Állandó Értekezletre meghívott külhoni szervezet támogatása esetén – települési, tájegységi értéktárat hozhatnak létre. A cél az, hogy az országhatáron túl is megvalósulhasson a helyi szintű értékgyűjtés, elinduljanak ott is az alulról történő kezdeményezések, és biztosítható legyen azok becsatornázása az egységes Nemzeti Értékpíramis rendszerébe. A törvénymódosítás eredményeként elindult a határon túli értékgyűjtő mozgalom aktív szerveződése. Ebben a rendszerben külön státuszt képvisel a legnagyobb külhoni magyar tömböt képviselő tájegységi értéktár, a Székelyföldi Értéktár és Értéktár Bizottság (2015. évi LXXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény módosításáról; Tózsza, 2019). A Hungarikum Gyűjteményben szereplő, településekhez kapcsolódó hungarikumok közül a legtöbb érték Magyarországon található, kettő kapcsolódik külhoni magyar területhez (Torockó épített öröksége, valamint a csíksomlyói pünkösdi búcsú és kegyhely) (Hungarikumok Gyűjteménye).

A HUNGARIKUMOKKAL ÖSSZEFÜGGŐ FOGYASZTÓI MAGATARTÁS ÉS KERESLET

A termékek fogyasztásával megerősödni látszanak azok a trendek, melyek nem az anyagi összetevők, hanem az információgyűjtés és a bizalmi tényezők (gyártó, eredet, speciális technológia) irányába mozdulnak el (Nótári, 2008). Meghatározó, hogy a fogyasztó mennyire érintett érzelmileg vagy értelmileg a folyamatban. Egyre inkább jellemző az is, hogy a fogyasztói döntések mögött az értelmi elemek háttérbe szorulásával érzelmi motivációk jelennek (Hofmeister–Tóth, 2003). A hungarikumokkal kapcsolatos fogyasztói magatartás felméréseiből összességében az alábbi következtetések vonhatók le. A kutatások során megállapítást nyert, hogy alacsony azoknak az aránya, akik teljes körű rálátással bírnak a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek mellett a hungarikum kifejezésére (Jasák et al., 2014).

A megkérdezettek szerint a magyar élelmiszerek jó minősége a nemzeti hagyomány része, és ez alapot adhat a büszkeségre. Mindezt igazolja, hogy a fogyasztók a hungarikum termékeket kiemelkedő ízük és minőségük alapján választják (Nótári 2008). A fogyasztók többnyire úgy gondolják, hogy a magyar élelmiszerek pozitív hatást gyakorolnak a magyar gazdaságra. Jobb ízűnek tartják azokat, mint az import élelmiszereket. Emellett a megkérdezettek abban is egyetértettek, hogy a magyar élelmiszerek megbízhatóak, biztonságosak, továbbá fontosnak

tartották azok hagyományos jellegét is (Stibló, 2013). A hazai fogyasztóktól eltérően a külföldi fogyasztók a személyes élményeik alapján kedvelik a hungarikumokat. A külföldi turisták esetében levonható az a következtetés, hogy minél inkább ismerik adott ország termékeit, annál kedvezőbben ítélik meg magát az országot is (Nótári, 2008). Ennek ellenére azonban a hungarikumok turisztikai attrakciós potenciálja még nem mondható magasnak, és ritka az, hogy kizárólag ezek a kiemelkedő termékek vonzanak egy adott helyszínre a turistákat (Stibló, 2013; Tóth et al., 2017).

A fogyasztók tudják, hogy a hagyományos termékeknek a tömegélelmiszerekkel szemben magasabb az áruk, valamint, hogy ezek esetében az élvezeti érték sokkal meghatározóbb, mint maga az ár (Jasák et al., 2014).

Ezzel együtt az is megállapítást nyert, hogy a vásárlói magatartás összefügg a jövedelem alakulásával. A 40–60 éves korosztály vásárolja leggyakrabban a speciális magyar termékeket, a fiatalabb korosztálynál ez kevésbé meghatározó tényező (Nótári 2008). Az ingyencélcsoportot a magas jövedelemmel rendelkező, jellemzően vezető beosztású fogyasztók alkotják, akik leginkább presztízsből vásárolják a termékeket (Szakály et al., 2008). A patriotább fogyasztók vásárlási döntéseiben az ár ugyancsak kevésbé befolyásoló tényező (Nótári, 2008).

A kutatások arra is rávilágítottak, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők vásárolnak leggyakrabban, leginkább tudatosan hungarikumokat vagy annak vélt termékeket (Nótári, 2008; Szakály et al., 2008). Ehhez kapcsolódóan megállapítható, hogy egyre több az egészségtudatos fogyasztó, akik egy potenciális vevőkört jelentenek. Jelentős azoknak is a száma, akik nosztalgiából vásárolnak hungarikum termékeket (Szakály et al., 2008).

Elmondható, hogy a fogyasztók jelentős része nemcsak hogy ismeri a védjegyeket, de azok legtöbbjük számára plusz értékkel is bírnak egy-egy termék kiválasztásánál (Stibló, 2013). Ugyanakkor azt is bizonyították, hogy a fogyasztóknak több mint a fele nem szerezne be magasabb áron a védjeggyel ellátott hungarikumokat abban az esetben, ha alacsonyabb áron hozzáférhet egy nem védjegyes termékhez (Jasák et al., 2014).

Általános tendencia, hogy növekszik a fogyasztók információs igénye. Ezért a hungarikum termékek kommunikációja terén teljes reform végrehajtása szükséges, ezen belül pedig a legnagyobb hangsúlyt a fogyasztók tájékoztatása igényli. Azok a termelők és termék-előállítók, akik több információval rendelkeznek és több információt szolgáltatnak, piacuk bővülésére számíthatnak (Nótári, 2008).

A HUNGARIKUMOK TURISZTIKAI JELENTŐSÉGE

A COVID 19-et megelőzően egyre inkább azt tapasztalhattuk, hogy a globalizáció hatására szélesedett a világon bejárható területek köre. Ezzel együtt azonban a legnépszerűbb desztinációk értékei fokozatosan kommercializálódtak. Ennek következményeként a turisztikai vonzerőt jelentő kulturális értékek egyre inkább eladni kívánt termékékké váltak, egyúttal a lokálisak univerzálisakká alakultak, elveszítve egyedi értéküket. A nemzeti identitások elindultak a feloldódás útján (Boros, 2010; Tóth et al., 2017). Ezzel a jelenséggel párhuzamosan azonban a globalizációnak az előzőekkel ellentétes hatásai is megjelentek a turizmusban. Az ezt a folyamatot előnyben részesítő látogatók számára egyre inkább az egyedi kulturális értékek

megismerése, a kulturális eseményeken való részvétel és annak átélése vált az élményszerzés fő forrásává (Michalkó–Vizi, 2001; Michalkó, 2004, 2007; Tóth et al., 2017).

A hungarikumok egyelőre különböző szinteken vonhatók be az élményszerzésbe, hiszen vannak olyan értékek, amelyek különlegesen egyedi jellegük miatt önmagukban is vonzerővel bírnak és forrásai az élményszerzésnek (pl. Budai vár). Más hungarikumok azonban önmagukban nem rendelkeznek vonzerővel (pl. makói hagyma, csabai kolbász, bajai halászlé), ezért ezekre az értékekre olyan termék- és programcsomagokat kell építeni, amelyek felkeltik a turisták érdeklődését. A hungarikumok bevonásával történő termékfejlesztés eredményeként ugyanis megkülönböztetett figyelem kísérheti a hazai ajánlatot a nemzetközi turisztikai piacon. Másrészt ahhoz, hogy a turisták érdeklődjenek a hungarikumok iránt, ismerni is kell azokat. Ehhez marketingkommunikációs eszközökkel fel kell hívni rájuk a figyelmet (Tózsza–Zátori, 2013; Tóth et al., 2017).

A turisták számára vonzó termékként való megjelenítés mellett több szerző is megállapította (Gonda–Raffay, 2015, Tóth et al., 2017), hogy a hungarikumok és a helyi értékek szerepet játszanak a helyi identitás és imázs kialakulásában is, mivel különleges, autentikus értékeknek számítanak. Egyes vidéki térségek számára kitörési lehetőséget jelenthetnek, a városok esetében pedig a sokszínű kínálat kialakításában lehet jelentős szerepük. Emellett hozzájárulhatnak a helyi adóbevételek növekedéséhez, a munkalehetőségek bővüléséhez, a vállalkozások beindításához, a környezet- és tájvédelemhez, valamint az adott térség megtartó erejének növeléséhez.

A HUNGARIKUMOK SZEREPE A HELYI ÉS A NEMZETI IDENTITÁS FORMÁLÁSÁBAN

Németh Marika (é.n.) azt vallja, hogy saját nemzetünk pozitív önértékelésének a feltétele, hogy csak értékes tulajdonságokkal legyen felruházva. A saját csoport felértékelése önmagunk érdekét és védelmét szolgálja és elengedhetetlen feltétele az életképes nemzettudatnak. Ehhez hozzájárulnak az egyedi helyi és nemzeti sajátosságokat képviselő hungarikumok.

Nótári (2008) ezt azzal egészítette ki, hogy a nemzeti érzés és identitás mintái elevenen élnek a magyar lakosság körében. Szociológiai vizsgálatok a gazdasági nacionalizmus növekedését állapították meg napjainkban. Ezek szerint az etnocentrizmus a belföldi, illetve a nemzeti piac felsőbbrendűségét feltételezi, amelynek egyik oka az, hogy egyes nemzetek fogyasztói sajátos etnocentrizmussal (az adott népre való orientációval) rendelkeznek. Az egyén ilyen típusú beállítottsága befolyásolja termékválasztását is. Nótári (2008) úgy látja, hogy a magyar lakosság körében a 60 éves és idősebb emberek fogyasztói etnocentrizmusa a legnagyobb. Ennek oka lehet, hogy idősebb korban alakulnak ki az etnocentrizmus különböző szintjei: a nemzeti identifikáció, a nemzetpreferencia. Berács és Malota (2000) megjegyezték, hogy amennyiben az egyén fontosnak tartja például a magyar aranyérem megszerzését az Olimpián, valószínűsíthető, hogy a magyar termékekről is pozitívabb véleménnyel rendelkezik.

Káposzta és kutatótársai (2015) a nemzeti identitás fontossága mellett kiemelték a lokális identitások szerepét. Megállapították, hogy a globalizáció egyik következménye a térségek, a lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése. Az új területi politikák következtében

hazánkban is fontos szerepet kapnak a lokális, endogén erőforrások, mint az önerőből történő építkezés alapkövei. A helyi erőforrások igénybevétele biztosítja, hogy a befektetett tőke helyben marad és újrahasznosul. Emellett a helyi sokszínűség hangsúlyozása és reklámozása, a hely jellegzetességeinek támogatása, a helyi identitás, valamint a hozzákapcsolódó különféle minőségi áruk és szolgáltatások fejlesztése és értékesítése a globalizációval szembeni védelmet is jelenti.

Káposzta és szerzőtársainak (2015) kutatási eredményei igazolták, hogy a hungarikumok előállítása számos közvetlen és főleg közvetett haszonnal jár a vizsgált térségek társadalmára és gazdaságára, igaz, egyelőre még korlátozott mértékben. Hozzájárulnak többek között a helyben történő munkahelyteremtéshez és -megőrzéshez, az alapanyag-előállítók bevételeinek és így a helyi adóbevételeknek a növekedéséhez. Fontos megállapításuk az is, hogy az általuk tanulmányozott hungarikumok egyáltalán nem, vagy nem elég hangsúlyosan jelennek meg az érintett térségek fejlesztési terveiben. Ezért véleményük szerint nagyobb figyelmet kell fordítani ezen endogén erőforrások nemzeti és helyi fejlesztési stratégiákba való beépítésére. Az is megállapítható, hogy ezen értékeknek a helyi lakosság (és a turisták) számára történő bemutatásában jellegzetes eszközök a fesztiválok, a vásárok és a tematikus utak (Tóth et al., 2017).

A PRIMER KUTATÁS EREDMÉNYEI ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A vizsgálat idején a Hungarikum gyűjteményben 76 hungarikum szerepelt. Ezek között vannak konkrét településekhez kapcsolódó hungarikumok és vannak általános kiterjedtségű – helyhez nem kötődő – értékek. Utóbbiak közé sorolható többek között a gulyásleves, a dobostorta, a pálinka vagy a kürtőskalács (Hungarikumok Gyűjteménye).

A kérdőíves vizsgálatot 35 olyan hungarikumnak a körében végeztük, amelyik valamely településhez kapcsolódik. A Hungarikum Gyűjteményben szereplő, településekhez és térségekhez kapcsolódó hungarikumok közül a legtöbb érték Magyarországon található, kettő kapcsolódik külhoni magyar területhez (csíksomlyói pünkösdi búcsú és kegyhely, valamint Torockó épített öröksége).

A primer kutatás során feltételeztük azt, hogy amennyiben a válaszadók véleménye szerint egy-egy hungarikum jelentősebb szerepet tölt be a településfejlesztésben, abban az esetben a településen élőket is nagyobb büszkeséggel töltik el ezek az értékek. Feltételezéseink szerint az értékeknek a településfejlesztésben történő nagyobb mértékű hasznosításával az adott érték a munkahelyteremtésben és a közösségépítésben magasabb területi szinten (nem kizárólag települési, hanem regionális, országos vagy akár nemzetközi szinten) is képes hatni.

A kérdőíves vizsgálat során megkerestük azokat a települési szervezeteket, amelyek vagy a hungarikumok felterjesztéséért, vagy azok kezeléséért/menedzseléséért felelősek és felkértük őket kérdőívünk kitöltésére. A 35 felkért szervezet közül 30 töltötte ki a kérdőívet.

Azokat a szervezeteket, amelyek több hungarikumot is kezelnek, arra kértük, hogy külön-külön minden értékre vonatkozóan töltsenek ki egy-egy kérdőívet. Így két kitöltött kérdőívet kaptunk a Tokaj Borvidék Fejlődéséért Nonprofit Kft-től, mely a Tokaj-hegylajai történelmi borvidék kultúrtájával és a borvidéken előállított tokaji aszúval kapcsolatban is kitöltött egy-egy kérdőívet. Szintén két kitöltés érkezett a Pick Szeged Zrt-től, mely a Pick téliszálámira

és a Herz Classic téliszalámira vonatkozóan is töltött ki kérdőívet. A kalocsai Viski Károly Múzeum a kalocsai népművészettel (írás, hímzés, pingálás) és a kalocsai fűszerpaprika-örleménnyel kapcsolatban egy-egy kérdőív kitöltésével volt a segítségünkre. A Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft.-től szintén két kitöltött kérdőív érkezett vissza, egyrészt a Zsolnay Kulturális Negyedre, másrészt a Pécs (Sopianae) ókeresztény temetőjére vonatkozóan. A Szegedi Paprika Fűszer- és Konzervgyártó Zrt. a szegedi fűszerpaprika-örleménnyel és a hízott libamájás készítményekkel kapcsolatban töltött ki egy-egy kérdőívet.

A további szervezetek mindegyike egy hungarikumra vonatkozóan töltött ki kérdőívet:

- a Csaba Park a csabai kolbászról és csabai vastagkolbászról;
- a Gyulai Turisztikai Nonprofit Kft. a gyulai kolbászról és gyulai pároskolbászról;
- a makói József Attila Városi Könyvtár és Múzeum a makói hagymáról;
- a Debreceni Értéktár Bizottság a debreceni páros kolbászról;
- az Eger Tourinform Iroda az egri bikavérről;
- a Szőregi Művelődési Központ a szőregi rózsatorló;
- a Hévíz Tourinform Iroda a Hévízi-tóról és a tradicionális hévízi gyógyászatról;
- egy szakértő Torockó épített örökségéről;
- a Mohácsi Városszépítő és Városvédő Egyesület Idegenforgalmi és Turisztikai Szervezete a mohácsi busójárásról, a maszkos télűző szokás modelljéről;
- a Matyóföldi Idegenforgalmi Egyesület vezetője a matyó népművészetről, a közösség hagyományos közösség hímzéskultúrájáról;
- a Lechner Tudásközpont Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság a Budapest – a Duna-partok, a Budai Várnegyed és az Andrássy út világörökségről;
- a Hollókői Világörökség-kezelő Nonprofit Kft. Hollókő Ófaluról és környezetéről;
- a Pannonhalmi Főapátság az Ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátságról és természeti környezetéről;
- a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság a Hortobágyi Nemzeti Park – a Pusztáról;
- a Fertő-táj Világörökség Magyar Tanácsa Egyesület a Fertő/Neusiedlersee kultúrtájáról;
- a Halasi Csipke Alapítvány a halasi csipkéről;
- a Vizsolyi Református Egyházközség a Vizsolyi Bibliáról;
- egy szakértő a csíksomlyói pünkösdi búcsúról és kegyhelyről;
- az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság az Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjairól;
- a Karcagi Birkafőzők Egyesülete a karcagi birkapörköltől;
- a Bajai Települési Értéktár Bizottság a bajai halászléről.

A kérdőívek kitöltésére 2021. február 11. és március 16. között került sor. A kérdőívek értékelésekor csoportokat képeztünk az azonos kategóriába tartozó, azonos jegyekkel bíró hungarikumokból. Ezáltal jobban vizsgálhatóvá válhattak egyrészt a csoportokon belüli hasonlóságok, másrészt a csoportok közötti különbségek. Az egyes alfejezetek részfejezeteiben ezen csoportosítás alapján külön elemeztük az UNESCO világörökség listára természeti és kulturális kategóriában felkerült világörökségi értékek, az agrár- és élelmiszeripari termékek, illetve az egyéb kulturális örökségek települési és térségi identitásra gyakorolt hatásait.

A világörökségeknek külön kategóriaként való kezelése indokolt egyrészt az értékek kiemelkedő volta miatt, másrészt azért, mert a mintában jelentős arányban jelennek meg a világörökségek, amelyek a vizsgált 30 hungarikumnak csaknem a harmadát teszik ki (8 érték – 27%). A világörökségek közé sorolható Budapest – a Duna-partok, a Budai Várnegyed és az Andrásy út, a Hollókő Ófalu és táji környezete, a Pannonhalmi Főapátság, a Fertőtáj világörökség, Pécs Sopianae ókeresztény temetője, valamint a Hortobágyi Nemzeti Park – a Puszták, az Aggteleki- és a Szlovák-karszt barlangjai és a Tokaj-hegylajai történelmi borvidék kultúrtáj. Ezek az értékek együttesen a Hungarikum Gyűjteménynek a kulturális örökség és természeti környezet kategóriájába tartoznak.

Az élelmiszeripari termékek a mintánkban szereplő hungarikumok legnagyobb arányát teszik ki (12 érték – 40%). Ebben a csoportban elemeztük a Hungarikum Gyűjteményben az agrár- és élelmiszergazdaság, valamint a turizmus és vendéglátás kategóriába besorolt termékeket is. Ide sorolhatók a szegedi paprika, a hízott libamájás termékek, a kalocsai fűszerpaprika, a csabai kolbász, a tokaji aszú, a debreceni pároskolbász, a makói hagyma, a Herz és a Pick téliszalámi, az egri bikavér, valamint a karcagi birkapörkölt és a bajai halászlé.

A kulturális örökséghez soroltuk a Hungarikum Gyűjteményben kulturális örökség kategóriában szereplő – a fent említett világörökségeken kívül szereplő – értékeket (ide értve az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listáján lévő értékeket is), valamint az épített környezet kategóriába sorolt értékeket. Ebben a csoportban vettük górcső alá a szőregi rózsát, a Vízolyi Bibliát, a matyó népművészetet, a kalocsai népművészetet, a halasi csipkét, a Hévízi tófürdőt, a csiksomlyói búcsút, a mohácsi busójárást, a torockói épített örökséget és a Zsolnay Kulturális Negyed (10 érték). Ezek az értékek a jelen vizsgálati minta harmadát, 33%-át teszik ki.

Elsőként a megkérdezettek arra adtak választ, hogy *a hungarikum mennyire meghatározó tényezője a településfejlesztésnek, és hogyan viszonyul a település vezetése a hungarikumhoz.*

A három kategóriát összehasonlítva megállapítható, hogy leginkább az élelmiszeripari termékek hasznosítása valósul meg jelentős mértékben a településfejlesztésben: ezt jelezte a válaszadók 92%-a. A világörökségek esetében azt feltételeztük, hogy ezek az élelmiszeripari termékekhez hasonló mértékben épülnek be a településfejlesztésbe, azonban a feltételezett eredményhez képest azt tapasztaltuk, hogy a válaszadóknak csak a fele része jelezte azt, hogy a település vezetése jelentős mértékben vonná be ezeket az értékeket a településfejlesztésbe. Tanulságos volt számunkra az, hogy ezek a világ minden nemzete számára vonzerőt jelentő értékek vajon miért nem jelennek meg hangsúlyosabban adott településfejlesztési eszközrendszerben. Ugyancsak a kulturális örökségekkel kapcsolatban a megkérdezettek fele ítélte meg úgy, hogy azok jelentős mértékben jelennek meg a településfejlesztésben. A pozitív vélemények mellett azonban a világörökségek és az élelmiszeripari termékek esetében a kevésbé pozitív megítélést jelző vélemények viszonylag magas aránya (a válaszok harmada illetve a fele része) mindkét termékcsoporthoz esetében a települési marketing tevékenység és a településfejlesztés ez irányú előmozdítására hívhatja fel a figyelmet. Az elemzések azt is megmutatták a világörökségek és a kulturális örökségek esetében, hogy a lakossági viszonyulás még így is pozitívabb ezen értékek iránt, mint azok bevonása a településfejlesztésbe. Ebben az élelmiszeripari termékek jelentenek kivételt, mert a települési hasznosításuk jelentősebb mértékű, mint a lakossági megítélésük.

Arra is kerestük a választ, hogy a válaszadók hogyan vélekednek azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a lakosság hogyan viszonyul ezekhez az értékekhez, mennyire büszkék ezekre az értékekre.

A három csoportban szereplő hungarikumokat összehasonlítva az volt kimutatható, hogy a kulturális örökségekkel kapcsolatban a legpozitívabb a *lakossági megítélés*. Ezeknél a válaszadók 80%-a mondta azt, hogy a lakosságot büszkeséggel töltik el ezek az értékek. Ezt követte az élelmiszeripari termékek megítélése. Esetükben a megkérdezettek 67%-a vélte úgy, hogy a lakosság pozitívan viszonyul ezekhez az értékekhez. Ez után következtek csak a világörökségek, amelyek a településfejlesztésben való megjelenés kérdésköréhez hasonlóan tanulságos eredményt hoztak. Ennél ugyanis pozitívabb megítélést, nagyobb büszkeségérzést feltételeztünk előzetesen a lakossági megítélés tekintetében. Itt a válaszadók fele látta úgy, hogy a lakosságot büszkeséggel töltik el a világörökségek, a vélemények másik fele viszont azt tükrözte, hogy az itt élők közepesen vagy kevésbé tartják fontosnak ezeket a kiemelkedő értékeket.

A következő vizsgálati kérdéskör során a válaszadóknak a vállalkozásokra, a civil szervezetekre, a közösségekre gyakorolt hatások területi szintjét (települési, regionális, országos, nemzetközi) kellett azonosítani.

A hungarikumok összesített elemzésével az igazolódott, hogy azon értékek esetében, amelyek a munkahelyekre, a vállalkozásokra országos, illetve regionális szinten fejtenek ki hatást, a megkérdezettek többségében úgy látták, hogy a hungarikum meghatározó tényezője a településfejlesztésnek és általában az ott élőket is büszkeséggel töltik el ezek az értékek. A munkahelyekre, a vállalkozásokra települési szinten hatást gyakorló hungarikumoknak azonban csak a 40 százalékról mondható el az a megkérdezettek szerint, hogy meghatározó tényezője a településfejlesztésnek, emellett megoszlik a településen élőknek az értékhez való viszonyulása is. A vállalkozásokra nemzetközi szinten hatást gyakorló hungarikumok a településfejlesztési programokban változóan vannak jelen: a budapesti és a hévízi helyszín kiváló és jó, a szőregi rózsának a településfejlesztésben betöltött szerepe azonban „közepesre” tehető. Ugyanakkor a településen élők inkább büszkeséggel viszonyulnak ezekhez az értékekhez.

Azokkal a hungarikumokkal kapcsolatban, amelyek a civil szervezetekre és a közösségekre nem gyakorolnak hatást, megállapítható, hogy a vállalkozásokra sem gyakorolnak, vagy legfeljebb csak települési szinten gyakorolnak hatást. Az adatelelmzések során látható volt az is, hogy azok a hungarikumok, amelyek települési vagy regionális szinten gyakorolnak hatást a civil szervezetekre és a közösségekre, kevés kivétellel a vállalkozásokra is települési vagy regionális szinten fejtik ki hatásukat. Azoknál az értékeknél, amelyek országos és nemzetközi szinten gyakorolnak hatást a civil szervezetekre és a közösségekre, a vállalkozásokkal kapcsolatban is inkább a kiterjedtebb, regionális, országos, illetve nemzetközi szintű hatások jelennek meg.

A három kategóriába tartozó hungarikumokat is összehasonlítottuk az értékeknek a vállalkozásokra és a közösségekre gyakorolt hatásai szintje szempontjából.

Itt az nyert megállapítást, hogy az élelmiszeripari termékek leginkább országos szinten fejtik ki hatásukat a vállalkozásokra, ezt igazolta vissza a válaszadóknak a harmada. A kulturális örökségek leginkább regionális szinten fejtenek ki hatást a vállalkozásokra a válaszadók többsége (40%) szerint, míg a világörökségek esetében a válaszadók fele része a lokális, települési szintű hatást említette.

A közösségszervezés tekintetében a világörökségeknek országos vagy nemzetközi szinten kifejtett hatását emelhetjük ki. Ebben a tekintetben meghatározó az UNESCO világörökség programja, amely biztosítja a világörökségek számára a nemzetközi szintű jelenlétet. Ez a program arra irányul, hogy az emberiség kulturális és természeti örökségét nyilvántartásba vegye, s így azoknak az országoknak, amelyek erre a listára kerülnek, vállalniuk kell, hogy megóvják a területükön lévő világörökségi helyszíneket, hogy aztán a későbbi generációk is élvezhessék azok szépségét. Ezzel a felelősséggel is indokolható tehát a világörökségi helyszínek által generált országos és nemzetközi szintű közösségi hatás.

A világörökségeket követik az elsősorban települési szintű hatást gyakorló kulturális örökségek. Ezek az értékek annak ellenére települési szinten fejtenek ki elsősorban hatást a közösségekre, hogy az UNESCO az egyezményében átfogó, nemzetközi elveket fogalmaz meg az ebben a csoportban is szereplő szellemi kulturális örökségek megőrzése érdekében, és saját eszközeivel segíti ezek helyi, nemzeti és nemzetközi szintű elismertetését. A települési szinten kifejtett hatások magyarázata leginkább abban rejlik, hogy a települési örökségértékek megőrzésében, a helyi identitás és a hozzájuk kapcsolódó különféle szolgáltatások fejlesztésében meghatározó szerepe van a kulturális örökség kategóriában felülreprezentált népi hagyományoknak, amelyek elsősorban lokális szinten határozzák meg a hagyományok továbbélését.

Végül az élelmiszeripari termékek említendők, amelyek bár elsősorban települési és regionális szinten fejtik ki közösségi hatásukat, azonban a vélemények jelentős része (harmada) tükrözte a viszonylag gyenge közösségépítő potenciált. Az élelmiszeripari termékek közösségszervező képességében a válaszadók szerint tehát sokkal több lehetőség rejlik, mint amennyit eddig abból ki tudtak használni. Ezt részben indokolja az is, hogy főként a turizmus és vendéglátás kategóriában szereplő termékek (bajai halászlé, karcagi birkapörkölt), valamint az élelmiszeripari termékek között szereplő borok (tokaji aszú, egri bikavér) és a csabai kolbász esetében beszélhetünk jelentősebb közösségszervező tényezőről, hiszen ezekre a termékekre épültek elsősorban közösségi rendezvények és hagyományőrző programok. Ezekre a „megalkotott hagyományokra” szükségük van a települési közösségeknek, hiszen ezek befolyásolják leginkább a lakosság identitását és a közösségek épülését. A gasztronómiai fesztiválok célja ugyanis a megelevenedett kultúra révén a tradíciók megőrzése, a közösség formálása, hiszen az együtt étkezés fontos közösségépítő tényező, így az identitás is formálható általa. Ugyanakkor az látható, hogy a kutatás mintavételében ezek a termékek az élelmiszergazdasági kategóriába sorolt értékeknek valójában mindössze a harmadát teszik ki.

A vizsgálatunk során arra is kitértünk, hogy *adott településen a hungarikumok milyen mértékű hatást gyakorolnak a munkahelyteremtésre, a hungarikumra épülő vállalkozásokra, a települési önkormányzat, a vállalkozások és a civil szervezetek között kialakult együttműködésekre.*

A korábbi adatalemzések során a világörökségekkel kapcsolatban megkérdezett szervezetek jelölték meg legnagyobb arányban azt, hogy azok települési szinten gyakorolják a legjelentősebb hatást a munkahelyteremtésre, a vállalkozások működésére. Visszatérve a jelen vizsgálati kérdéskörre, szintén az látható, hogy a világörökségek települési szinten magukat jelentősebb (50%) munkahelyteremtő potenciállal és képességgel értékelték, mint a kulturális örökségek és az élelmiszeripari termékek. A világörökségeket követték a kulturális örökségek (30%), majd pedig az élelmiszeripari termékek munkahelyteremtő képességére utaló válaszok

(17%). A három csoport közül feltűnhet számunkra az élelmiszeripari termékek települési munkahelyteremtésre gyakorolt hatásainak alulértékelése, illetve itt láthatók a szubjektív véleményekből adódó ellentmondásos válaszok is. Ezt mutatja többek között az a megítélés is, amely szerint a magát kismértékű vagy közepes települési munkahelyteremtő hatást kifejtő kategóriába soroló tokaji aszú és egri bikavér valójában nagyobb teljesítményt nyújt, mint a magát nagyobb települési munkahelyteremtő hatást kifejtő kategóriába helyező termékek.

Mindhárom csoport válaszádoi többségének tehát az a véleménye, hogy a hungarikumok viszonylag kismértékű hatást gyakorolnak a települések munkahelyteremtésére. A kismértékű munkahelyteremtő képességet hangsúlyozó jelentős többség (az élelmiszeripari termékek esetében a válaszadók kétharmada, a világörökségek esetében a válaszadók fele része, a kulturális örökségek esetében a válaszadók 40%-a) véleménye felhívhatja az értékek kezelőinek figyelmét az ebből a helyzetből származó lehetőségek hatékonyabb kihasználására is.

A kismértékű munkahelyteremtő képesség azonban nem jelenti azt, hogy ezek az értékek ne gyakorolnának hatást a települési együttműködésekre és a közösségekre. *Mindhárom csoport esetében kimutatható volt az, hogy ezek az értékek jelentősebb hatást gyakorolnak a települési együttműködésekre és a közösségépítésre, mint a munkahelyteremtésre.*

A vállalkozások számára, a foglalkoztatás mértékére és a vállalkozásokból származó bevételnek az éves bevételhez való hozzájárulására vonatkozóan az alábbi eredményeket emeljük ki.

Az élelmiszeripari termékek esetében a válaszadók legnagyobb aránya (50%) jelölte meg az 1–10 közötti számú vállalkozást, ami nagyobb arány, mint amit a világörökségek esetében (25%), vagy amit a kulturális örökségek esetében (30%) jeleztek a válaszadók. Mindamellett a válaszadók mindhárom esetben a legnagyobb arányban említették az 1–10 közötti számú vállalkozásokat az egyes településeken.

A világörökségek között a legtöbb vállalkozás a budapesti világörökségi együttesen és a tokaji borvidéken jelenik meg és ez a két helyszín segíti elő a legtöbb ember foglalkoztatását is. Az élelmiszeripari termékek között a legtöbb vállalkozás a tokaji aszúval kapcsolatban mutatható ki és ezek a vállalkozások foglalkoztatják a legtöbb munkaadót. A kulturális örökségek között a legnagyobb foglalkoztató a Hévízi-tó és ehhez kapcsolódik a legtöbb vállalkozás is.

A települési hatások vizsgálata mellett azt is megkérdeztük az érintettektől, *hogyan és milyen mértékben hat a hungarikum az érintett térség (megye) munkahelyteremtésére, a vállalkozások ösztönzésére és az együttműködésekre.*

A három csoport összehasonlításával azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az élelmiszeripari termékek nagyobb mértékben fejtenek ki gazdasági hatást térségi szinten, mint a világörökségek és a kulturális örökségek. Települési szinten a világörökségek kerültek az első helyre, majd őket követték a kulturális örökségek és végül az élelmiszeripari termékek következtek.

Az élelmiszeripari termékek esetében a válaszadók harmada vallotta azt, hogy jelentős mértékben járulnak hozzá a térségi munkahelyek létrehozásához és a válaszadók fele mondta azt, hogy adott termék kis vagy közepes mértékben járul hozzá a térségi munkahelyteremtéshez. Ugyanakkor a világörökségek esetében a válaszadók negyede mondta azt, hogy jelentős mértékben járulnak hozzá a munkahelyteremtéshez, míg kétharmada válaszolta azt, hogy kevésbé járulnak hozzá a munkahelyteremtéshez. A kulturális örökségek esetében a vá-

laszadók 20%-a tett említést jelentősebb, harmaduk közepes mértékű és 40%-uk kismértékű térségi gazdasági hatásokról.

A válaszok többsége tehát a kismértékű térségi gazdasági hatást támasztotta alá (az élelmiszeripari termékek esetében a válaszok fele része, a világörökségek esetében a válaszok kétharmada, a kulturális örökségek esetében a válaszok 60%-a). Ezek a vélemények azt erősítették meg, hogy ezeknek az értékeknek a munkahelyteremtő lehetőségeit még kevésbé használták ki térségi szinten, mint azt települési szinten tapasztalhattuk. Ha tehát a térségi gazdasági hatásokat mindhárom csoportban összevetjük a településre gyakorolt hatásokkal, akkor azt látjuk, hogy jelentősebb a települési, mint a térségi munkahelyteremtő hatás mindhárom csoport esetében.

A térségi együttműködésekkel kapcsolatban is az igazolódott, hogy a hungarikumok jelentősebb együttműködést ösztönző erővel rendelkeznek, mint amennyire a munkahelyteremtéshez hozzájárulnak térségi szinten. Ezt igazolta az élelmiszeripari termékek esetében a megkérdezettek harmada, akik szerint az élelmiszeripari termékek térségi szinten jelentős együttműködést generáló tényezők, ugyanakkor 67%-uk elsősorban települési szinten gyakorol jelentős hatást az együttműködésekre. A világörökségek esetében is hasonló eredmény született: itt a válaszadók harmada mondta azt, hogy ezek térségi szinten jelentős együttműködést ösztönző tényezők, a válaszadók 63%-a azonban azt igazolta vissza, hogy a világörökségek elsősorban települési szinten fejtenek ki jelentősebb hatást az együttműködésekre. A legjelentősebb mértékben a kulturális örökségek gyakorolnak hatást a térségi és a települési együttműködésekre. Ezeknél a válaszadók fele része mondta azt, hogy a kulturális örökségek jelentős mértékben járulnak hozzá a térségi együttműködésekhez, a válaszadók kétharmada szerint viszont elsősorban települési szinten járulnak hozzá az együttműködések kialakításához. Itt is azt a megállapítást emelhetjük ki tehát mindhárom csoport esetében, hogy *jelentősebbek az együttműködésekre gyakorolt hatások települési szinten, mint térségi szinten.*

Arra a kérdésre is kerestük a választ, hogyan és milyen eszközökkel lehetne nagyobb mértékben hasznosítani a hungarikumot a települési identitás erősítése érdekében.

A világörökségek csoportjában a válaszadók kiemelték az érintett önkormányzatok, vállalkozások és civil szervezetek együttműködésének erősítését és a világörökségek fejlesztési programjának integrálását a támogatási rendszerekbe. A fiatalok megszólítása, az értékek átörökítése és az oktatásba történő integrálása is megjelent a javaslatok között. Külön fejezetet kapott a települési/térségi marketing tevékenység ösztönzése és ehhez kapcsolódóan a normatív alapú marketing célú támogatások szükségessége, valamint a kommunikációs eszközök kialakítása emelhető ki (reklám és média eszközök, kiadvány, holnap, közösségi identitásépítő rendezvények).

Az élelmiszeripari termékek között több válaszadó a támogatások jelentőségét hangsúlyozta. Ebben a válasszcsoportban az egységes minőségbiztosítást, a védjegyrendszer kidolgozását, a hungarikum termékvédelmi örökségmegőrző pályázatokat, az örökségörök személyi támogatását, az örökség őrhelyek támogatását emelték ki az érintettek. Ugyancsak felmerült a nagy kézi munkaerőt igénylő tevékenységek nagyobb arányú támogatásának szükségessége. A válaszok harmadik kategóriája a turizmusban való hasznosítás lehetőségét emelte ki. A válaszadók itt tették említést egy termék manufaktúra létrehozásáról, ahol a termék múltjának és a gyártás teljes folyamatának bemutatása valósulhatna meg kóstolással, vásárlási lehető-

séggel. A marketing témán belül a regionális szintű kommunikációs eszközök, a többnyelvű kiadványok és imázsfilm, az online kommunikációs eszközök kialakítása, a kiállításokon való részvétel és az identitásformáló rendezvények szervezése is megjelent a válaszok között.

A kulturális örökségekkel kapcsolatban felmerült egy minőségi tanúsítvánnyal ellátott hungarikum boltlátozat létrehozásának gondolata. A hungarikumok hasznosítását vonzerőfejlesztéssel (tárgyi és szellemi örökségét őrző és bemutató múzeum létrehozása) és a folyamatos marketingkommunikációs tevékenységgel (média- és reklám eszközök, kiadványok, ismeretterjesztő programok, népfőiskola, táborok, konferenciák, továbbképzések, a fiatalokat is bevonó rendezvények, interaktív programok) is lehetne növelni. A megkérdezett szervezetek fontosnak tartják, hogy ezekkel az értékekkel már kisgyermekkorban (óvodában, általános iskolában) megismerkedjenek a gyermekek, hiszen ez hosszú távon erősítheti a település megtartó erejét, és elősegítheti azt, hogy a fiatalok a szülőföldjükön maradjanak.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A szakirodalmi kutatások rávilágítottak arra, hogy a hungarikumok hangsúlyos szerepet töltenek be az életképes nemzettudat kialakításában, hiszen nemzetünk pozitív önértékelésének egyik feltétele az, hogy lehetőleg értékes tulajdonságokkal legyen felruházva. A magyar lakosság körében elevenen élő nemzeti érzés és a nemzeti identitásminták mellett azonban kiemelhető a hungarikumoknak a lokális identitásban betöltött szerepe is. Azok ugyanis különleges, autentikus értéket képviselnek. A hungarikumok a vidéki térségek számára kitörési lehetőséget jelentenek, a városok esetében pedig a sokszínű kínálat kialakításában kaphatnak jelentős szerepet. A hungarikumok megőrzése és hasznosítása számos közvetlen és főleg közvetett haszonnal jár a vizsgált térségek társadalmára és gazdaságára nézve. Hozzájárulnak többek között a helyben történő munkahelyteremtéshez és -megőrzéshez, az alapanyag-előállítók bevételeinek és így a helyi adóbevételeknek a növekedéséhez.

Ezeknek az értékeknek a helyi lakosság és a turisták számára történő bemutatásában bevált eszközök a fesztiválok, a vásárok és a tematikus utak. A megelevenedett kultúra révén lehetővé válik a tradíciók megőrzése, a közösségfejlesztés, és az identitás is formálható általa. Másrészt az aktív részvétel, a bevonódás következtében az autentikus értéket képviselő kínálat iránt egyre nagyobb az igény a fogyasztói oldalon. Ez pedig a települések számára gazdasági haszonnal és a települési infrastruktúra fejlődésével járhat együtt.

A kérdőíves vizsgálat során arra kerestük a választ, hogy a hungarikum mennyire meghatározó tényező a településfejlesztésben; hogyan viszonyul az adott hungarikumhoz a település vezetése és hogyan a lakosság. Az érintett szervezetektől azt is megkérdeztük, hogy a hungarikum milyen területi szinteken (települési, regionális, országos, nemzetközi) gyakorol hatást a munkahelyteremtésre és a közösségekre, illetve milyen mértékben fejt ki hatást a munkahelyteremtésre, a vállalkozásokra és az együttműködésekre az adott településen, illetve az adott térségben. A vizsgálatunk végül kitért arra is, hogyan és milyen eszközökkel lehetne nagyobb mértékben hasznosítani a hungarikumot a település fejlődésének elősegítése és a településen élők identitásának erősítése érdekében.

A primer kutatás során kiderült, hogy az értékeknek a településfejlesztésben való hasznosítása összefüggést mutat az értékek megítélésével. A települések vezetésének pozitív attitűdje az értékek hasznosításával kapcsolatban befolyásolhatja a lakossági megítélést is. Azokon a településeken ugyanis, ahol a település vezetése nagy figyelmet fordít ezen értékek hasznosítására, ott láthatóan pozitívabb megítélés és nagyobb büszkeségérzés tapasztalható a lakosság részéről is.

Ezzel kapcsolatban felmerülhet bennünk az a kérdés, hogy vajon miért lehet büszkébb a lakosság a kulturális örökségekre, mint az emberiség kiemelkedő kincseit jelentő világörökségekre. Ehhez érdemes figyelembe vennünk azt, hogy a kulturális örökség csoportban zömében olyan értékek találhatók, amelyek szerepelnek az UNESCO szellemi kulturális örökségek reprezentatív listáján. Ide sorolható a mohácsi busójárás, a kalocsai népművészet, a matyó népművészet, a halasi csipke is. A fenti kérdés magyarázata az lehet, hogy ezek az értékek az élő közösségek tudásaként továbbörökített kulturális megnyilvánulások, amelyek ma is erőteljesen meghatározzák az érintett közösségek, csoportok és egyének identitását, miközben ezeket a kifejezési formákat, a közös tudást elismerik a saját kulturális örökségükként. Ez a közös(ségi) tudás jelentős mértékben segítheti az adott település megtartó erejét és erőforrásokat biztosíthat egy közösség továbbéléséhez.

A hungarikumok összesített elemzésével bizonyítást nyert az, hogy adott értéknek a hangsúlyosabb megléte a településfejlesztésben általában azt is eredményezi, hogy az kiterjedtebb területi szinten gyakorol hatást a munkahelyteremtésre, a vállalkozásokra, s jellemzően pozitívabb a velük kapcsolatos lakossági megítélés is. Ezek szerint az élelmiszeripari termékek elsősorban országos szinten, a kulturális örökségek regionális szinten, a világörökségek főként települési szinten gyakorolnak hatást a munkahelyteremtésre és a vállalkozások ösztönzésére. A közösségépítésben azonban a világörökségek és a kulturális örökségek járnak az élen. Kiderült az is, hogy a válaszadók harmadának a véleménye szerint az élelmiszeripari termékek közösségszervező képességében sokkal több lehetőség rejlik, mint amennyit eddig abból kihasználtak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boros Lajos (2010): Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. In: Mészáros Rezső és Munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 40–56.
- Berács József – Malota Erzsébet (2000): Fogyasztói etnocentrizmus: az etnocentrizmus és az országeredet-imázs kapcsolata a termékválasztásban. *Vezetéstudomány – Management and Business Journal*, vol. 31., no. 4., 25–38. ISSN: 0133-0179
- Gonda Tibor – Raffay Zoltán (2015): A tematikus utak szerepe a turizmus- és vidékfejlesztésben. *A Falu*, vol. 30., no. 1., 49–58.
- Hofmeister Tóth Ágnes (2003): *Fogyasztói magatartás*. Aula Kiadó, Budapest.
- Jasák Helga – Fehér András – Szakály Zoltán (2014): *Fogyasztói preferenciák és attitűdök a hagyományos és tájjellegű élelmiszerekkel kapcsolatban*. Marketing megújulás – Marketing Oktatók Klubja 20. Konferenciája előadásai. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Szeged. 372 – 381. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40006> (Letöltés: 2021. január 7.)
- Káposzta József – Ritter Krisztián – Kassai Zsuzsanna (2015): Hungarikumok területi jelentőségének vizsgálata, különös tekintettel a pálinkára. *Tér és Társadalom*, vol. 29., no. 4., 139–153. DOI: 10.17649/TET.29.4.2707
- Michalkó Gábor – Vizi István (2001): A turizmus, mint globalizációs jelenség Magyarországon. *Iskolakultúra*, vol. 11., no. 11., 10–19.

- Michalkó Gábor (2004): *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- Michalkó Gábor (2007): *Turizmusföldrajz és humánökológia*. Kodolányi János Főiskola, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest – Székesfehérvár.
- Németh Mária (é.n.): *A magyar nemzeti autosztereotípia átalakítása*. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=271:a-magyar-nemzeti-autosztereotipia-atalakitasa&catid=30:nemzetek-europaja (Letöltés: 2021. január 11.)
- Nótári Márta (2008): *A kertészeti- és élelmiszeripari hungarikum termékek primer vizsgálata, különös tekintettel a Dél-alföldi Régióra*. PhD disszertáció. Tájépítészeti és Döntéstámogató Rendszerek Doktori Iskola. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Stíbló Mária (2013): Hazai termékek a turizmusban – Helyi élelmiszerek és hungarikumok turisztikai attrakciós potenciálja. In: Michalkó Gábor – Hinec Mátyás – Rátz Tamara (szerk.): *Jó(l)lét és turizmus. Utazók, termékek és desztinációk a boldogság és a boldogulás kontextusában*. Turizmus Akadémia 6. Kodolányi János Főiskola, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Magyar Földrajzi Társaság, Székesfehérvár – Budapest. 114–123. ISBN: 978-615-5075-15-5, ISSN: 1786–2310
- Szabó Júlia (2012): A hungaricumtól a hungarikumig. Érzelmi érdekviszonyok. XXI. Század – Tudományos Közlemények 28. Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest. 111–120.
- Szakály Zoltán – Berke Szilárd – Kalmár Sándor – Sarudi Csaba – Szabó Gábor – Szenté Viktória – Szigeti Orsolya – Tarnavölgyi Gábor (2008): *Kiemelt állati eredetű hungarikumok marketing lehetőségeinek elemzése*. Zárójelentés a T049548 OTKA Kutatásról. <http://real.mtak.hu/1996/> (Letöltés: 2020. december 17.)
- Tóth Bettina – Nagy Gyula – Hegedűs Gábor (2017): A helyi értékek és hungarikumok turisztikai attrakcióvá való fejlesztési lehetőségei alföldi példákön keresztül. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, vol. 2., no. 2., 4–19. ISSN 2498-6984
- Tóza István – Zátori Anita (2013): *Hungarikumok. Turizmus-vendéglátás szakos BA hallgatók részére*. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Környezettudományi Intézet, Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Turizmus Kompetencia Központ, Budapest.
- Tóza István (szerk.) (2019): *Hungarikumok és nemzeti értékvédelem*. Első egyetemi tankönyv. Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Vezető- és Továbbképzési Központ. Dialóg Campus Könyvkiadó, Budapest.
- Zentai András (2015): *Nemzeti értékeink megőrzése. A hungarikumok és a körük szerveződő rendezvények Magyarországon és külföldön*. Szakdolgozat. Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar, Budapest.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

- Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv> (Letöltés: 2020. december 15.)
- 77/2008. (VI. 13.) Ogy határozat a hungarikumok védelméről. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a08h0077.OGY> (Letöltés: 2021. január 11.)
2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200030.tv> (Letöltés: 2021. január 7.)
- 114/2013. (IV. 16.) Korm. rendelet a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300114.KOR&txtrefere=00000003.TXT> (Letöltés: 2021. január 11.)
2015. évi LXXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény módosításáról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1500080.TV> (Letöltés: 2021. január 7.)

EGYÉB FORRÁSOK

- Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár. <http://www.hungarikum.hu/> (Letöltés: 2020. december 14.)
- Mik azok a hungarikumok? <http://www.hungarikum.hu/hu/content/mik-azok-hungarikumok-0> (Letöltés: 2020. december 14.)

Balatoni Mónika – Sasvári Péter

Hol születik a magyar tudomány?

Where is Hungarian Science Born?

Összefoglalás

Napjaink tudományos retorikáját gyakorta tematizálja a nemzetközi láthatóság, a Scopus által indexált publikációk, a nagyhírű nemzetközi projektek magyar résztvevőinek tudományos háttere. A 2010-es évek elején sokan a tudomány világából kritikai hanggal fogalmazták meg a tudománymetria gyakorlati eltorzulását, a teljesítményértékelés egyoldalú és leegyszerűsítő módját, mennyiségi szemléletét. E tanulmány vizsgálódásának elsődleges tárgya a magyar teljesítmény, méghozzá a nemzetközi rangsorokba emelt tudományos láthatóság és kiválóság előéletének feltérképezése. Fontos szerepet töltött be annak vizsgálata, hogy a nemzetközi szinten elismerést kapott tudósaink milyen kapcsolatot ápoltak az MTA-val. Megvizsgáltuk, hogy a 2016-ban publikált sorrendből kikerülő 199 magyar kiválóság milyen tudományág képviselőjeként érte el ezt a jeles helyezést. Továbbá, hogy milyen életkorhoz köthető a legaktívabb publikációs és hivatkozási időszaka az adott magyar tudósnak, valamint vizsgáltuk a nemek szerinti eloszlást is. A tanulmányban, az adatok alapján, körvonalazódik egy olyan tendencia, mely egy hatékonyabb tervezési modell elemeként jól hasznosítható.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F6, O3, Z0

Kulcsszavak: tudománymetria, egyetemek, Magyarország, tudományos kiválóság, nemzeti identitás

Summary

Today's scientific rhetoric is often dominated by international visibility, Scopus-indexed publications, the scientific background of Hungarian participants in prestigious international projects. In the early 2010s, many in the world of science were critical of the practical distortion of science metrics, the one-sided and simplistic approach to benchmarking, and the quantitative approach. The primary focus of this study is to explore Hungarian performance, and in particular the history of scientific visibility and excellence in international rankings..

BALATONI MÓNIKA, PhD hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (balatoni.monika@uni-nke.hu), DR. HABIL. SASVÁRI PÉTER, egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Miskolci Egyetem (sasvari.peter@uni-nke.hu).

Examining the relationship of our internationally recognized scientists with the Hungarian Academy of Sciences also played an important role. Having chosen those 199 excellent Hungarian scholars who were listed in the ranking published in 2016, we examined what disciplines they had excelled at, furthermore, we aimed to determine at what age a given Hungarian scholar reached the most active publication and reference period, finally we also examined their distribution by gender. Based on the data, a trend is outlined in the study that can be well utilized as part of a more efficient model for planning.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F6, O3, Z0

Keywords: Science metrics, universities, Hungary, scientific excellence, national identity

BEVEZETÉS

A hivatkozási mutatók nagyon népszerű eszközökké váltak a tudósok publikációinak értékelésénél. Ugyanakkor ismeretes, hogy számos olyan elemük van, amelyek félrevezető következtetésekhez vezethetnek (Hicks et al., 2015). Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy jelenleg is több hivatkozási mutató törekszik elsőséget szerezni. Az összes hivatkozás száma mellett talán a legnépszerűbb mutató a Hirsch-féle *H-index* (H) (Hirsch, 2005), melynek relatív értékeit és hátrányait már sokan megvitatták (Kelly et al., 2006; Hirsch, 2007; Bornmann et al., 2009; Penner et al., 2013). Emellett egyre inkább nyilvánvaló, hogy a legtöbb tudományterületen növekszik a cikkek társszerzőinek száma (Smith et al., 2012; Aboukhalil, 2014; Wuchty et al., 2007). Vannak területek, mint például a részecskefizika, ahol jellemzőek a nagyszabású együttműködések, több száz szerző által írt publikációk. A biológia, a genomika, az epidemiológia és az orvostudomány számos területén szintén sok cikket jegyez egyszerre nagy számú szerző. Ezért szükséges volt olyan hivatkozási mutatók bevezetése, amelyek figyelembe veszik a társszerzőséget (Batista et al., 2006; Tol, 2011; Schreiber, 2008).

Az az igény is felmerülhet, hogy a hivatkozásokat megkülönböztessük az alapján, hogy egyszerűs publikációkról van szó, illetve, hogy az adott tudósnak vezető szerepe van-e a cikkben, amelyet a szerzők sorrendjében elfoglalt helye (pl. első vagy utolsó szerző) jelez. Természetesen az egyszerűs munkák kivételével a szerzők által belefektetett munka relatív mennyiségét nem lehet csak a szerzők sorrendjéből megállapítani. Ugyanakkor empirikus felmérések azt mutatják, hogy a szerzők abécérendben való közlését kivéve jellemzően az elsőként és az utolsóként feltüntetett szerzők járulnak hozzá a legnagyobb mértékben a sokszerzős munkákhoz (Slone, 1996; Zbar et al., 2011; Jian et al., 2013; Costas et al., 2011).

Számos felmérés vizsgált egyet-egyét vagy néhányat a javasolt hivatkozási mutatókból egy adott tudományterület művelőinek vonatkozásában. Hasznosabb lenne azonban nagyobb számú fontos hivatkozási mutatót vizsgálni jelentős hivatkozási számokkal bíró tudósokból álló, minden tudományágot felölelő, több tízezres mintán. Ez segíthetne megérteni, hogy a különböző hivatkozási mutatók milyen mértékben korrelálnak, illetve milyen mértékben adnak független információkat. Emellett azt is meg lehetne állapítani, hogy a korrelációs

minták mutatnak-e eltérést az egyes tudományterületeken. Végül pedig olyan összetett mutatókat lehetne meghatározni, amelyek több hivatkozási mutató adatait foglalják magukba. Az összetett mutató azért tűnik megfelelőbbnek, mert egy-egy mutató szélsőséges értékei kevésbé befolyásolják.

A jelen közleményhez olyan cikket vettünk alapul, amelyben a világ minden részéről, minden tudományterületet lefedve összesen 84 116 nagy hatású tudóst értékelték hivatkozási mutatók alapján (Ioannidis et al., 2016). A tudósok közül 199 magyar volt. Az értékelés adatbázis forrása a Scopus katalogizáló adatbázis. A cikkünkben megvizsgáltuk a magyar kutatók tudományterületét, tudományágát, hazai és nemzetközi intézményi kapcsolódását és tudományos előmenetelét.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A tudományos teljesítmények értékelésében, illetve a tudomány művelőinek minősítésében, valamint és különösen a kutatások finanszírozásában, a vonatkozó pályázatok elbírálásában újabban világszerte markáns eltolódás tapasztalható a mennyiségi szemlélet irányában, valamint a tudományos könyvek rovására a folyóiratokban megjelent cikkek és hivatkozások javára. Ennek számos ismert oka van. Így többek között a tudományos kutatás megélhetési foglalkozássá válása, a kutatások finanszírozásának a piactól és/vagy a bürokráciától való növekvő függése, a relatíve egyre szűkösebbé váló erőforrásokért folyó harc felerősödése, kutatási oligopóliumok kialakulása, a kommunikációs lehetőségek rohamos bővülése (Csaba et al., 2014). Napjainkban egyre gyakrabban tapasztalható az a tendencia, hogy különböző kiválósági pályázatokban, minősítésekben egyre erősebben meghatározó a tudományos folyóiratcikkeknek, esetleg folyóiratokban megjelenő hivatkozásoknak a tudományos könyvek, tankönyvekkel szembeni túlértékelése. Mindinkább az impakt faktor, úgynevezett “hatástényező” alapján rangsorolt, elsősorban nemzetközi folyóiratokban publikált cikkek, és azok hivatkozásai alapján mért indexek figyelembevételével minősítődnak a tudományos eredmények közlései. Legyen szó természet- vagy társadalomtudományról, esetleg klinikai-elméleti orvostudományi kutatások közléséről. Elsősorban vagy kizárólagosan angol nyelven. Ez a tény alátámasztja Kiss (2009: 70) lassan már több, mint egy évtizeddel ezelőtti aggodalmát, miszerint *“az európai országok értelmiségének nagy része a nyelvi jövőt jelenleg egy olyan kétnyelvűségi modellben képzei el, amelyben az anyanyelv mellett az angol a nemzetközi tudomány nyelve. [...] Ezen modell szerint az angolt a nemzetközi érintkezésben használják a kutatók, anyanyelvüket pedig saját anyanyelvi közegükben. [...] a szaknyelvek azért kiemelt fontosságúak, mert az új ismeretek nagy része [...] a tudományok területén születik. [...] Ha a kutatók tudományuk művelésében nem a két- vagy többnyelvűségi, hanem az angol egynyelvű modellt követnék, akkor a felsőoktatás sem lehetne egy idő után más, mint angol egynyelvű. Ha a felsőoktatás teljesen angol nyelvűvé válna, akkor [...] kérdésessé válna az anyanyelv versenyképességének megmaradása.”*

A folyóiratcikkeknek és a folyóiratokban megjelenő hivatkozásoknak a tudományos könyvekéhez képest tapasztalható általános túlértékelése és különösen a folyóiratok rangsorolásának az impakt faktor (IF) vagy a SCImago Journal Ranking (SJR) nagyságával

leegyszerűsített gyakorlata nyilvánvalóan összefügg az internet által nyújtott és viszonylag könnyen kihasználható technikai lehetőségekkel. Az IF a folyóiratok minősítésére, rangsoruk meghatározására Eugen Garfield által bevezetett, science citation index-en (SCI) alapuló mutatószám (Garfield, 1955), továbbá a másik hasonló mutató az SJR, a tudományos folyóiratok tudományos hatásának mérőszáma, amely mind a folyóirat által kapott hivatkozások számát, mind pedig azoknak a folyóiratoknak a fontosságát vagy presztízsét jelenti, amelyekből az idézetek származnak. Egy folyóirat SJR-mutatója egy számérték, amely egy kiválasztott évben kapott súlyozott, Scopus adatbázisban megtalálható hivatkozások átlagos számát jelenti az adott folyóiratban az előző három év során közzétett dokumentumok alapján. Az SJR-t a Scimago Lab fejlesztette ki, a Granadai Egyetem kutatócsoportja.

Tartalmi oldalról nézve persze egyre fontosabb, hogy a megjelent műveket a szigorú minőségbiztosítási követelményeket betartva és számon kérve értékükön kezeljük. Ezt kellene, hogy elősegítse a tudományos folyóiratok nyilvános nemzetközi lajstromozása is. Ez azonban korántsem olyan egyszerű és egyértelmű, mint ahogyan három számjegyzű tizedes törttel évente kiadott IF és SJR alapú nemzetközi sorrendek sugallják.

Következésképpen a publikációs formák, lehetőségek és igények módosulásából nem következik az egyéni tudományos teljesítmények értékelésében alkalmazandó kritériumok megváltoztatása, mint ahogy a kutatói csapatmunka számos területen szükséges előtérbe kerüléséből sem (Csaba et al., 2014). A Magyar Tudomány ezen cikke, és az első nemzetközi tudományos rangsor, mely újabb tudományometriai méréssel jegyezte a névsort és ebből több cikket is publikált, hatva további tudományos gondolatok, elemzések megszületésére.

Elsőként a tudományos kiválósági tanulmány (Ioannidis et al., 2016) négy szerzője – John P. A. Ioannidis, Jeroen Baas, Richard Klavans és Kevin W. Boyack – a tudomány-metria és - szervezés különböző ágazataiban dolgoznak. A szerzők közül csupán ketten szerepelnek az általuk publikált, több mint 84 ezer kutatót tartalmazó listán, ám John P.A. Ioannidis igen kiváló helyet, az 52-et foglalja el. A mérés módszertana egy, az általuk létrehozott hat elemből álló értékelőrendszerből áll, mely alapján egy kutatói rangsort állítottak fel. Ez a lista a világ jeles kutatóinak mintegy 1,5 %-át rangsorolja, és elsőként 2016-ban publikálták, első ízben tanulmány, majd cikk és táblázat/adatbázis formájában.

Az értékelő rendszer

- a hivatkozások teljes száma,
- a Hirsch-féle h-index,
- a társszerzőséget figyelő Schreiber-féle index,
- valamint a cikkek szerző névsorából származtatott hozzájárulás- fontossági index együttes mérőszáma.

Egy alapkövetelmény volt a nyilvántartás szempontjából, miszerint legalább öt Scopusban szereplő publikációval kell rendelkeznie az adott kutatónak. Összesen a világ kutatói köréből, azaz közel 8 millió emberből 6,8 millió fő került be a nyilvántartásba, huszonzét tudományágból 176 részterületről. A kiválósági rangsor megalkotása egyfajta ösztudományi értékelés céljával született. A sorrendiség szempontjából azonban fontos rögzítenünk, hogy a nyilvántartás csak 1995-től teljes körű, az ezt megelőző időszak hi-

vatkozásait nem vették alapul a szerzők. Sőt a publikáció időpontjára sem ügyeltek, így eshetett meg, hogy még 19. századi kutató, vagy több évtizede elhunyt magyar tudósunk is szerepel a listán. A tudományterületi eloszlás sem kiegyensúlyozott, amit az mutat a legjobban, hogy a kiválósági rangsor majd 80%-a élettudományokkal vagy természettudományokkal foglalkozó kutatót sorol fel, aminek a hivatkozások – független vagy önhiivatkozás, ennek kevert formája van a különböző időpontokban megjelent listákon – magasabb számokat reprezentálnak, mint a társadalomtudományban kutatók. Ez lehet az oka annak is, hogy több tudományterület így alul reprezentált Ioannidis-ék által alkotott Excel-táblázatokban.

A 2016-ban vizsgált adatokban a kiválósági rangsor magyar vonatkozása 199 kiemelkedő mutatókkal rendelkező kutatót szerepeltet a listán, ezzel a nemzetközi mezőny 32. helyét foglalja el Magyarország.

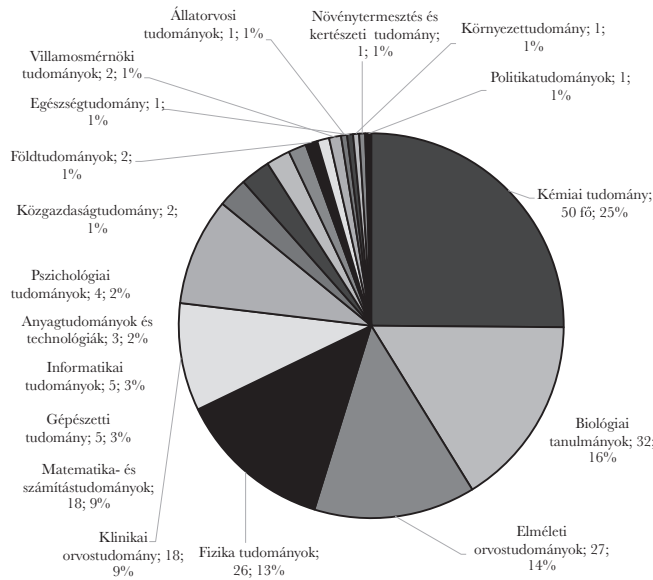
A kutatói kiválóság lista pontatlan, így a magyar vonatkozása is további elemzést igényel, a továbbiakban ezzel foglalkozunk részletesebben. A teljesítményértékelés kiemelt pontja minden tudományterületen a hazai és nemzetközi publikációs teljesítmény mérése. Elemzéseink rámutattak azon megállapításra, miszerint a tudománymetriai adatok sérülékeny eredményt mutathatnak, a rangsor eredményeit az értékükön kell kezelni.

A MAGYAR LISTA RÉSZLETEI

A hazai kiválósági listában szereplő 199 személyből 22-en elhunytak még a táblázat (2016) elkészítése előtt. Miután kutatásunk ezen adatok mentén készült, így az elemzésnél nem kívántunk eltérni a négy szerző által összeállított rangsortól. Csupán pontosítani szeretnénk azt a hazai viszonyokra bontva.

A magyar rangsort a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) jelenlegi elnöke, Freund Tamás vezeti, korábbi elnöke, Lovász László az eredti listán az előkelő 4. helyet tölti be (lásd melléklet). Ha korábban már a nemzetközi rangsornál részletezett tudományterületi felosztást nézzük, a hazai viszonylatban körvonalazódik a kémiai tudományok dominanciája mintegy 25%-a a teljes listának ezen területen publikáló és hivatkozott kutató. A következő terület már majdnem 10%-kal kevesebb, összesen 16%-ot kitevő biológiai tudományterület, ezt követi 14%-kal az elméleti orvostudomány, és vele szoros “versenyben” 13%-os részesedéssel a fizika tudomány. Jelentősebb szelete még a magyar listának a klinikai orvostudomány, a matematika és számítástudomány, ezen területek 9-9%-ban szerepelnek. A diagramunk legkisebb részegységeit, 1-1%-ot, azaz 1-1 főt az állatorvosi, a növénytermesztési és kertészeti tudomány, politikai tudomány, környezettudomány és az egészségtudomány adja. Részletes tudományterületi felosztásban (1. ábra) 18 különböző ágazat szerepel.

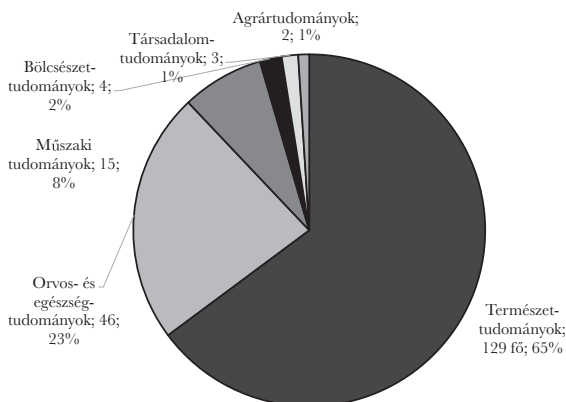
1. ábra: Magyar kutatók tudományági megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Jól körvonalazható, hogy a természettudományok ebben a listában 65%-ban, az orvos és egészségtudományok 23%-ban, a műszaki tudományok 8%, továbbiakban a bölcsészettudományok 2%, míg a társadalomtudományok és az agrártudományok 1-1%-ban (2. ábra) vannak jelen. Az élettudományok és természettudományok a hazai kutatók körét vizsgálva, hasonlóan a nemzetközi tendenciához jóval erősebben reprezentáltak, mint a társadalomtudomány.

2. ábra: Magyar kutatók tudományterületi megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Továbbiakban a nemek arányát vizsgálva, a rangsorban 16 nő szerepel, akik közül 11 a természettudományban, 4 az elméleti orvostudományban, míg 1 a klinikai orvostudományban jeles kutató. A tudományterületi eloszlás hangsúlyai itt is visszatükröződnek, a nemzetközi vagy a magyar domináns jelenlétekhez viszonyulva.

Kutatásunk egyik legfontosabb szakasza annak vizsgálata, hogy milyen életszakaszban doktoráltak, vagy lettek az akadémia tagjai, doktorai a magyar kiválóságok, és vajon elegendő volt-e a hazai kutatás, vagy nemzetközi szintéren kellett bizonyítani az előkelő helyzethez?

Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a hazai kiválóságok szinte mindegyike hazai felsőoktatási intézményben doktorált, tudományos tevékenységének kezdete tehát Magyarországhoz köthető. Az egyetemi rendszerből a legjelentősebb intézmények (3. ábra) az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Semmelweis Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, valamint a Pécsi Tudományegyetem. Az intézményrendszerek sorából azonban jelentősen kiemelkedik a MTA-ból kivált, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH), mintegy 42 %(!) részesedése, ami majdnem a kiválósági listán szereplők tevékenységének a felét jelenti, de egymaga kiteszi az összegyűjtött intézmények összeségét. Amiképpen az ábra mutatja, a tudományos tevékenységekhez a kórházak, mint kutatási helyek, jelentősen hozzájárultak.

3. ábra: Magyar kutatók hazai intézményekhez való kötődése

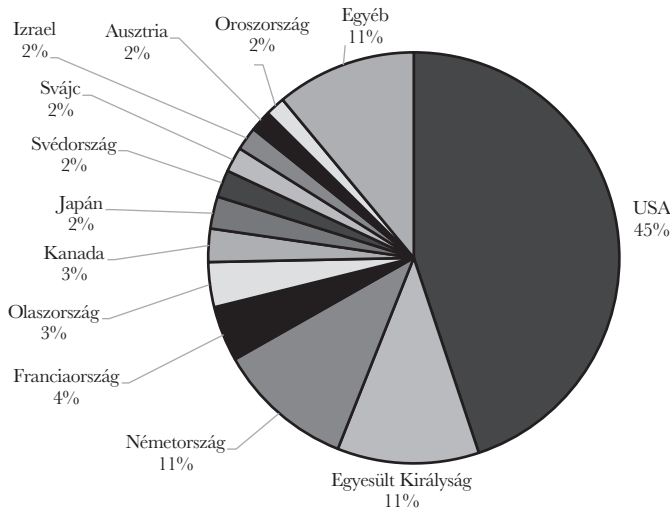

Forrás: saját szerkesztés

A hazai kiválóságaink 199-es listájáról mindösszesen 11 fő doktorált külföldi egyetemen, a többiek a magyar rendszerben szereztek meg doktori fokozatukat. A habilitáció már jóval kisebb mértékű, hiszen a PhD fokozat után, aránylag hamar, közel 5-10 éven belül egy külföldi egyetem oktatói-kutatói hálózatához kapcsolódtak és tudományos tevékenységeik meghatározó részét ezen intézményekhez rendeltet valósították meg. A nemzetközi mezőny általuk választott országokban pedig nincs szükség a habilitációra, amiképpen az MTA doktori cím elnyeréséhez sem szerepel a kritériumrendszerben.

A jelen vizsgálat ismeretében arra következtethetünk, hogy kiváló tudósaink életük és szellemi tevékenységük 1/3-a, kutatásaik aktív, domináns szakasza mindenképpen egy külföldi intézményhez köthető, vagy intézmény együttműködésében lett a nemzetközi szintén is látható, a publikációk száma ebben a fázisban szinte a legnagyobb. A földrajzi megoszlás arra utal, hogy még mindig az USA egyetemei, kutatóközpontjai a legvonzóbbak a hazai kiválóságok számára, de szorosan követi ezt az Egyesült Királyság és Németország különböző intézménye. (4. ábra) Érdekes tendenciák a vizsgálataink során, hogy az oktatási rendszerünkben erős és jeles skandináv országok közül csupán Svédország szerepel 2%-ban, noha a tudományos kiválóság ezekben az országokban igen jelentős, különösen az európai régiót tekintve. Mégis kiválóságaink az Egyesült Államok különböző egyetemét, kutatóközpontját vagy kórházát választották tudományos fejlődésük, előmenetelük szempontjából.

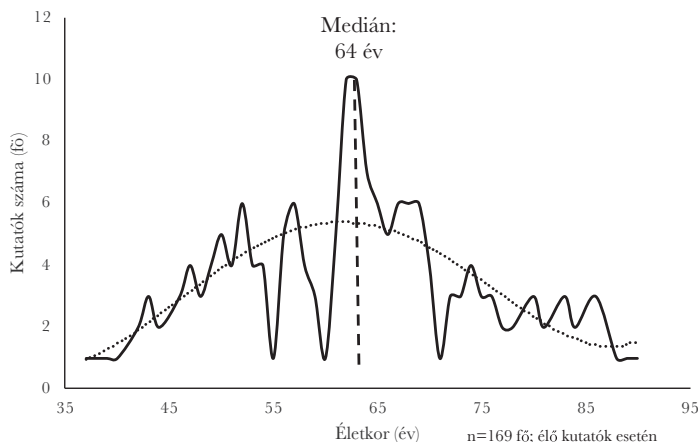
4. ábra: Magyar kutatók külföldi országokhoz való kötődése

Forrás: saját szerkesztés

A nemzetközi listán szereplő kiváló kutatók vizsgálata még egy nagyon fontos adatot mutatott számunkra: a Magyar Tudományos Akadémia szerepét. Ugyan mindannyian aktívan kutattak, oktattak nemzetközi szintén a magyar tudomány előmenetelét, az Akadémia nemzetközi brandjét jelentős részük éppen úgy építette. A 199 személyből mintegy 52 fő, az MTA levelező vagy rendes tagja. Ezt életük során átlagban 64 éves korukra érték el. (5. és 6. ábra).

5. ábra: Magyar kutatók életkor szerinti megoszlása

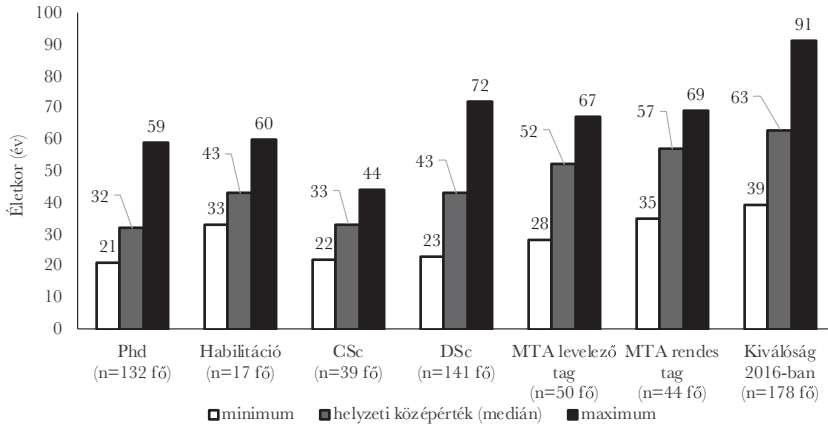
Forrás: saját szerkesztés

Az előmeneteli rendszerek Európa szerte három modellbe illeszkednek, annak függvényében, hogy mennyire kínálnak formalizált rendszereket (Kochen et al., 2000). A harmadik modell, – a legtöbb előmeneteli szinttel, több lépcsővel rendelkező szerkezet, – teljes körű, formalizált előmeneteli rendszer, ahol különös hangsúlyt fektetnek a habilitációra. Ebben a rendszerben az oktatási tapasztalat és a kutatási (publikációs) teljesítmény is előtérbe kerül. Ide tartoznak: Ausztria, Belgium, Horvátország, Csehország, Finnország, Németország, Görögország, Magyarország, Szlovákia és Svájc.

Magyarországon ezen lépcsők a PhD fokozatszerzést követően a habilitáció, majd az egyetemi tanári cím megszerzése. Emellett létezik egy másik – az MTA által odaítélt – tudományos előmeneteli rendszer is, ennek fokai az MTA kandidátusi cím (ez 1993 óta már nem releváns), az MTA doktora cím (DSc), majd az akadémikusi – rendes vagy levelező – tagság (Sasvári et al., 2020).

A vizsgált kutatókról elmondható, hogy a magyar tudományos előmenetel, életpálya éppen olyan fontos volt számukra, mint a nemzetközi lehetőségek. Nem szakadtak el a magyar tudomány lojalitási rendszerétől, ami azért is jelentős, hiszen a nemzetközi láthatóság, a tudományos jelenlét dominanciája nem független a magyar intézményrendszerektől. Ha nem tud jelen lenni a nemzetközi rangsorban előkelő helyen a magyar tudományos élet a maga intézményi törekvéseivel éppen úgy, mint a tudósok, a személyes motivációik mentén, akkor az hosszabb távon kihat a gazdasági versenyképességünkre is. A nemzetközi tudományos életben elért reprezentatív jelenlét pedig erősen összekapcsolódik az országimázs lehetőségeivel (Balatoni et al., 2021). Magyarország tudományos szereplőinek világszintű ismerete mind a múltban, mind a jelenben erősen hozzájárulnak hazánk e területen történő nemzetközi megítélésében.

6. ábra: Magyar kutatók tudományos előmenetele

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEFOGLALÁS

A különböző nemzetközi listák alapján készített kiválósági rangsorok egyrésről lehetnek tükrök, melyben visszajelzéseket kaphatunk a tudományos tevékenységek hatásairól, idézettségük gyakoriságáról, a tudományos tevékenységek rendszeréről, ám mégsem adnak hiteles képet egy nemzet sajátos tudományos szerkezetéről, fejlődéséről. Ha az adatokat elemezzük, akkor arra a profán következtetésre juthatunk, hogy a hazai tanulmányok és szellemi javak mentén egy nemzetközi, globális rendszerben hasznosul az a tudás, az ott biztosított forrás és eszközrendszer, valamint tudásmenedzsment mentén, aminek alapja hazai “mesterek” irányításával, munkája által teremtdött.

Vajon értelmezhetjük-e a nemzetközi kiválóságot csak globális szinten? Egyrésről biztosan, hiszen az emberiség jövőjét meghatározó jelentős kérdések nem kezelhetők régiós szinten. A kérdésekre adott válaszok pedig úgy gondoljuk nem hitelesek tudományos kutatási előzmények, gondolkodás és ajánlások nélkül. Igazolják ezt a felvetést a jelenlegi pandémiás helyzet kihívásai, vagy a földünk fenntarthatóságával, vagy a biotechnológiai fejlődéssel kapcsolatos kérdések.

Hatással van-e a tudományos fejlődésre, a kiválósági listák állandó értékelése? Az indexek összehasonlítása, a globális kérdésekben adekvát tudományterületek összehasonlítása a regionális, nemzeti jelleggel bíró tudományos publikációk hatásfokával. Nyilvánvaló, hogy értelmetlen egy specifikusan, egy-egy nemzetre, területre korlátozó kutatás publikálásának és annak idézettségének összehasonlítása egy az emberiséget, embercsoportokat érintő kutatás eredményeit bemutató tudományos interpretációval. Évtizedek óta feszül a természettudományok, klinikai és élettudományok, valamint a társadalomtudományok közötti összehasonlító tendencia, vagy ellentét. Hiszen a publikációs rangsorok mérésének és számszerűsítésének módszertana minden tudományterületen egységes. Továbbá, ha a hatékonyság pedig számszerűsíthetően mérhető, és csak abban jelenítjük meg, ez valós eredményeket mutat-e a tu-

domány egészére nézve? Van tehát egy tudományos identitás-feszültség, melynek lenyomata a magyar tudományos életben is érzékelhető évtizedek óta. Van azonban egy másik kérdés, melyre ez a néhány adat hatalmaz fel bennünket, hogy megfogalmazzuk és feltegyük. Miszerint, szükséges-e foglalkozni behatóbban a magyar tudománypolitika részleteivel? A tudományos kiválósági programok átalakításával, újragondolásával, amely során nem csupán egyéni sikerek érhetők el, hanem tudományos közösségek, regionális eredmények, akár a szomszédos országokkal indukált szorosabb tudományos együttműködések kialakítása hosszabb távon mérhető eredményeket hoz. Hozzájárulva a nemzetek kulturális -és tudományos kifejezőerejének növeléséhez, a nemzeti identitás alakításához.

A magyar kiválóságok által megszületett tudományos eredmények hasznosulása a magyar GDP szempontjából dominánsabb hányadot érhetne el, ha a tudományos előmeneteli rendszer, valamint a tehetségprogramok, az egyetemi kiválósági rendszerek egy hatékonyabb tervezési modell mentén valósulhatnának meg, mely egyszerre irányulhatna a nemzetközi láthatóságra, beágyazottságra és a magyar tudományos jelenlét hazai közegben való hasznosulására. Az elmúlt pandémiával terhelt időszak is reprezentálta, hogy a magyar tudós nemzetközi sikere jelentősen hat a nemzeti büszkeségre, identitásra.

A hazai tudományos jövő szempontjából azonban továbbra is megkerülhetetlen az MTA szerepvállalása, valamint az, hogy a kutatók az intézményhez kapcsolható jelentős teljesítményt a nemzetközi publikációikban megjelenítsék. Ha ezt hosszútávon nem sikerül megvalósítani, továbbra is az a tendencia erősödhet, hogy a magyar kiválóságok legaktívabb és hatékonyabb időszakai, munkái nemzetközi intézményrendszerekhez, vagy más országokhoz kötődnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aboukhalil, Robert (2014): *The rising trend in authorship*. The Winnower; 2:e141832.26907. <https://thewinnower.com/papers/the-rising-trend-in-authorship#:~:text=Conclusion,for%20this%20increase%20in%20authorship>.
- Balaton Mónika (2021): Az országmárka. In: Bába Iván (szerk.) *Köszölgélati protokoll. I.* könyv. Alapvetés. *NKE*, 154-168.
- Batista, Pablo D. – Campiteli, Mónika G. – Kinouchi, Osame (2006): Is it possible to compare researchers with different scientific interests? *Scientometrics*; 68:179–189. DOI: 10.1007/s11192-006-0090-4
- Bornmann, Lutz – Daniel, Hans-Dieter (2009): The state of h index research. Is the h index the ideal way to measure research performance? *EMBO Reports*; 10:2–6. DOI: 10.1038/embor.2008.233
- Braun Tibor (2008): Szellem a palackból – tudománymetriai értékelések. *Magyar Tudomány*. 11, 1366–1371. <http://www.matud.iif.hu/08nov/10.html>
- Costas, Rodrigo – Bordons, María (2011): Do age and professional rank influence the order of authorship in scientific publications? Some evidence from a micro-level perspective. *Scientometrics*; 88:145–161. DOI: 10.1007/s11192-011-0368-z
- Csaba László (2020): Ki a tudós? *Magyar Tudomány* 2020/11 DOI: 10.1556/2065.181.2020.11.12
- Csaba László – Szentesi Tamás – Zalai Ernő (2014): Tudományos-e a tudománymérés? Megjegyzések a tudománymetria, az impaktfaktor és az MTMT használatához, *Magyar Tudomány* 2014/04/12, <http://www.matud.iif.hu/2014/04/12.htm>
- Garfield, Eugene (1955): Citation indexes for science: A new dimension in documentation through association of ideas, *Science*, 122 (3159): 108–111. DOI:10.1126/science.122.3159.108
- Gimes Júlia (2020): Kitekintés: 150 magyar az első százézerben... *Magyar Tudomány*, 181, 2, 282–286. DOI: 10.1556/2065.181.2020.2.15

- Haller József (2020): Kutatói rangsorok - a világ és Magyarország, *Magyar Tudomány* 181.(1541-1566), DOI: 10.1556/2065.181.2020.11.11
- Hicks, Diana – Wouters, Paul – Waltman, Ludo – de Rijcke Sarah – Rafols, Ismael (2015): Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*; 520:429–431. DOI: 10.1038/520429a
- Hirsch, Jorge E. (2005): An index to quantify an individual's scientific research output. *Proc Natl Acad Sci USA*; 102:16569–16572. DOI: 10.1073/pnas.0507655102
- Hirsch, Jorge E. (2007): Does the H index have predictive power? *Proc Natl Acad Sci USA*; 104:19193–19198. DOI: 10.1073/pnas.0707962104
- Ioannidis John P. A. – Baas, Jeroen – Klavans, Richard – Boyack, Kevin W. (2019): A Standardized Citation Metrics Author Database Annotated for Scientific Field. *PLOS Biology*, 17, 8, e3000384. DOI: 10.1371/journal.pbio.3000384
- Ioannidis, John P. – Klavans, Richard – Boyack, Kevin W. (2016): Multiple Citation Indicators and Their Composite across Scientific Disciplines. *PLOS Biology*, 14, 7, e1002501. DOI: 10.1371/journal.pbio.1002501
- Jian, Du – Xiaoli, Tang (2013): Perceptions of author order versus contribution among researchers with different professional ranks and the potential of harmonic counts for encouraging ethical co-authorship practices. *Scientometrics*; 96:277–295. DOI: 10.1007/s11192-012-0905-4
- Kelly, Clint D. – Jennions Michael D. (2006): The h index and career assessment by numbers. *Trends in Ecology and Evolution*; 21:167–170. DOI: 10.1016/j.tree.2006.01.005
- Kiss Jenő (2009): A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány*. 1, 67–74. <http://www.matud.iif.hu/09jan/13.html>
- Kochen, Michael M. – Himmel, Wolfgang (2000): Academic Careers in General Practice: Scientific Requirements in Europe, *European Journal of General Practice*, 6, 2, 62–65. DOI: 10.3109/13814780009094306
- Penner, Orion – Pan, Raj K – Petersen, Alexander M – Kaski, Kimmo – Fortunato, Santo (2013): On the predictability of future impact in science. *Scientific Reports*; 3:3052. DOI: 10.1038/srep03052
- Sasvári Péter – Bakacsi Gyula – Urbanovics Anna (2020): Egyetemi előmenetel és a publikációs teljesítmény kapcsolata, *Magyar Tudomány*, 182 (6). 806-822. DOI: 10.1556/2065.182.2021.6.8
- Schreiber, Michael (2008): A modification of the h-index: The hm-index accounts for multi-authored manuscripts. *Journal of Informetrics*; 2:211–216. DOI: 10.1016/j.joi.2008.05.001
- Slone Richard M. (1996): Coauthors' contributions to major papers published in the *AJR*: frequency of undeserved coauthorship. *AJR Am J Roentgenol*; 167:571–579. DOI: 10.2214/ajr.167.3.8751654
- Smith, Elise – Williams-Jones, Bryn (2012): Authorship and responsibility in health sciences research: a review of procedures for fairly allocating authorship in multi-author studies. *Science and Engineering Ethics*; 18:199–212. DOI: 10.1007/s11948-011-9263-5
- Tol, Richard S. (2011): Credit where credit's due: accounting for co-authorship in citation counts. *Scientometrics*; 89:291–299. DOI: 10.1007/s11192-011-0451-5
- Wuchty, Stefan – Jones, Benjamin F – Uzzi, Brian (2007): The increasing dominance of teams in knowledge production. *Science*; 316:1036–1039. DOI: 10.1126/science.1136099
- Zbar, Ariella – Frank, Erica (2011) Significance of authorship position: an open-ended international assessment. *The American Journal of the Medical Sciences*; 341:106–109. DOI: 10.1097/MAJ.0b013e3181f683a1

MELLÉKLET

Ssz.	Szerző	Tudományterület	Tudományág
1	Freund Tamás F.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
2	Erdős, Paul	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
3	Vicsek Tamás	Természettudományok	Fizika tudományok
4	Lovász, László	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
5	Horváth, Tamás L.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
6	Karger-Kocsis József	Műszaki tudományok	Anyagtudományok és technológiák
7	Tompa Péter	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
8	Schally Andrew V.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
9	Palkovits Miklós	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
10	Czeizel Andrew E.	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
11	Szejtli József	Természettudományok	Kémiai tudományok
12	Vizi E. Sylvester	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
13	Benazzi Franco	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
14	Csiszár Imre	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
15	Solymosi Frigyes	Természettudományok	Kémiai tudományok
16	Mayer István	Természettudományok	Kémiai tudományok
17	Srere Paul A.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
18	Csermely Péter	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
19	Varga József	Természettudományok	Kémiai tudományok
20	Nusser Zoltán	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
21	Kovács Gyula	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
22	Szolcsányi János	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
23	Pukánszky Béla	Természettudományok	Kémiai tudományok
24	Winkler István	Bölcsészettudományok	Pszichológiai tudományok
25	Patthy László	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
26	Szolnoki Attila	Természettudományok	Fizika tudományok
27	Miklósi Ádám	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
28	Guttman András	Természettudományok	Kémiai tudományok
29	Bodor Nicholas	Természettudományok	Kémiai tudományok
30	Lakatos Péter László	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
31	Kovács Krisztina J.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
32	Császár Attila G.	Természettudományok	Kémiai tudományok

Ssz.	Szerző	Tudományterület	Tudományág
33	Csiszár Anna	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
34	Rihmer Zoltán	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
35	Diósi Lajos	Természettudományok	Fizika tudományok
36	Cserni Gábor	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
37	Dékány Imre	Természettudományok	Kémiai tudományok
38	Ötvös László	Természettudományok	Kémiai tudományok
39	Szebeni János	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
40	Szathmáry Eörs	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
41	Vass Imre	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
42	Guczi László	Természettudományok	Kémiai tudományok
43	Rozvany George	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
44	Szabó György	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
45	Haller József	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
46	Koller Ákos	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
47	Fülöp Ferenc	Természettudományok	Kémiai tudományok
48	Fésüs László	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
49	Molnár Árpád	Természettudományok	Kémiai tudományok
50	Antoni Ferenc A.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
51	Inzelt György	Természettudományok	Kémiai tudományok
52	Parratt James R.	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
53	Polgár László	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
54	Vitos Levente	Természettudományok	Fizika tudományok
55	Roska Tamás	Műszaki tudományok	Informatikai tudományok
56	Frankl Péter	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
57	Gergely György	Bölcsészettudományok	Pszichológiai tudományok
58	Medzihradszky Katalin F.	Természettudományok	Kémiai tudományok
59	Kertész János	Természettudományok	Fizika tudományok
60	Héberger Károly	Természettudományok	Kémiai tudományok
61	Joó Ferenc	Természettudományok	Kémiai tudományok
62	Tóth Miklós	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
63	Tóth Géza K.	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
64	Szekeres-Barthó Júlia	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
65	Szekanecz Zoltán A.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
66	Szalay Péter G.	Természettudományok	Kémiai tudományok
67	Marx Dániel	Műszaki tudományok	Informatikai tudományok

Ssz.	Szerző	Tudományterület	Tudományág
68	Füredi Zoltán	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
69	Schubert András	Műszaki tudományok	Informatikai tudományok
70	Ádám-Vizi Vera	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
71	Ferdinandy Péter	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
72	Pajkossy Tamás	Természettudományok	Kémiai tudományok
73	Keserű György M.	Természettudományok	Kémiai tudományok
74	Szabó Gábor	Természettudományok	Fizika tudományok
75	Kéri Szabolcs	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
76	Padisák Judit	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
77	Obrenovitch Tihomir P.	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
78	Halász Péter	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
79	Bartók Mihály	Természettudományok	Kémiai tudományok
80	Stépán Gábor	Műszaki tudományok	Gépészeti tudományok
81	Nagy Ágnes	Természettudományok	Fizika tudományok
82	Maródi László	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
83	Gránásy László	Természettudományok	Fizika tudományok
84	Rényi Alfréd	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
85	Molnár-Perl Ibolya	Természettudományok	Kémiai tudományok
86	Sarkadi Balázs	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
87	Molnár József	Műszaki tudományok	Villamosmérnöki tudományok
88	Pikó Bettina F.	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
89	Koncz Csaba	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
90	Nyulászi László	Természettudományok	Kémiai tudományok
91	Sólyom Jenő	Természettudományok	Fizika tudományok
92	Fodor János	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
93	Zuber Kai	Természettudományok	Fizika tudományok
94	Knoll József	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
95	Varga János	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
96	Turányi Tamás	Természettudományok	Kémiai tudományok
97	Petz Dénes	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
98	Mócsai Attila	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
99	Földy Lajos	Természettudományok	Fizika tudományok
100	Tél Tamás	Természettudományok	Fizika tudományok
101	Fallon Ian R.	Bölcsészettudományok	Pszichológiai tudományok
102	Csörgő Tamás	Természettudományok	Fizika tudományok

Ssz.	Szerző	Tudományterület	Tudományág
103	Gali Ádám	Természettudományok	Fizika tudományok
104	Várhegyi Gábor	Természettudományok	Kémiai tudományok
105	Bagdy György	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
106	Tombác Etelka	Természettudományok	Kémiai tudományok
107	Cserhádi Tibor	Természettudományok	Kémiai tudományok
108	Horváth Frank	Természettudományok	Földtudományok
109	Teixeira da Silva Jaime A.	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
110	Csabai István	Természettudományok	Fizika tudományok
111	Csonka Gábor I.	Természettudományok	Kémiai tudományok
112	Ungvári Zoltán	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
113	Vékey Károly	Természettudományok	Kémiai tudományok
114	Braun Tibor	Természettudományok	Kémiai tudományok
115	Baranyi Péter	Műszaki tudományok	Informatikai tudományok
116	Podani János	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
117	Molnár Kálmán	Agrártudományok	Állatorvosi tudományok
118	Bor Zsolt	Természettudományok	Fizika tudományok
119	Gallyas Ferenc	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
120	Inspurger Tamás	Műszaki tudományok	Gépészeti tudományok
121	Horányi György	Természettudományok	Kémiai tudományok
122	Kozur Heinz W.	Természettudományok	Földtudományok
123	Katona István	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
124	Kaptay George	Műszaki tudományok	Anyagtudományok és technológiák
125	Tóthmérész Béla	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
126	Szemerédi Endre	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
127	Pach János	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
128	Székely Vladimír	Műszaki tudományok	Villamosmérnöki tudományok
129	Sipiczki Matthias	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
130	Seress László	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
131	Mesterházy Ákos	Agrártudományok	Növénytermesztés és kertészeti tudomány
132	Knoblich Günther	Bölcsészettudományok	Pszichológiai tudományok
133	Fogarasi Géza	Természettudományok	Kémiai tudományok
134	Móricz Ferenc	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
135	Liposits Zsolt	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
136	Kratochwil Friedrich	Társadalomtudományok	Politikatudományok

Ssz.	Szerző	Tudományterület	Tudományág
137	Falus András	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
138	Monostori László	Műszaki tudományok	Gépészeti tudományok
139	Buttyán Levente	Műszaki tudományok	Informatikai tudományok
140	Donkó Zoltán	Természettudományok	Fizika tudományok
141	Bárány Imre	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
142	Székely Tamás	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
143	Kollár László	Természettudományok	Kémiai tudományok
144	Kováts Ervin	Természettudományok	Kémiai tudományok
145	Kiss Tamás	Természettudományok	Kémiai tudományok
146	Molnár Dénes	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
147	Geiszt Miklós	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
148	Jedlovsky Pál	Természettudományok	Kémiai tudományok
149	Báldi András	Természettudományok	környezettudomány
150	Tulassay Zsolt	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
151	Hideg Éva Olga	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
152	Szentágothai János	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
153	Nagy Elisabeth	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
154	Hunyady László	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
155	Csaba György	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
156	Joó Ferenc	Természettudományok	Kémiai tudományok
157	Ovádi Judit	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
158	Burgján József	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
159	Forgács Esther	Természettudományok	Kémiai tudományok
160	Tímár József	Orvos- és egészségtudományok	Egészségtudomány
161	Gribov V.N.	Természettudományok	Fizika tudományok
162	Kornai János	Társadalomtudományok	Közgazdaságtudomány
163	Vetter János	Természettudományok	Biológiai tanulmányok
164	Deli Mária A.	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
165	Ódor Géza	Természettudományok	Fizika tudományok
166	Kőszegi Botond	Társadalomtudományok	Közgazdaságtudomány
167	Vinkler Péter	Természettudományok	Kémiai tudományok
168	Tardos Gábor	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
169	Frank András	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
170	Tuza Zsolt	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
171	Obál Ferenc	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok

Ssz.	Szerző	Tudományterület	Tudományág
172	Gergely László Á.	Természettudományok	Fizika tudományok
173	Czigány Tibor	Műszaki tudományok	Gépészeti tudományok
174	Lukovits István	Természettudományok	Kémiai tudományok
175	Soltész Gyula	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
176	Lendvay György	Természettudományok	Kémiai tudományok
177	Kovács Gábor Géza	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
178	Góth László	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
179	Iglói Ferenc	Természettudományok	Fizika tudományok
180	Zsila Ferenc	Műszaki tudományok	Anyagtudományok és technológiák
181	Simon Vilmos V.	Műszaki tudományok	Gépészeti tudományok
182	Fuxreiter Mónika	Természettudományok	Kémiai tudományok
183	Jull A. J. Timothy	Természettudományok	Kémiai tudományok
184	Kállay Mihály	Természettudományok	Kémiai tudományok
185	Hebling János	Természettudományok	Fizika tudományok
186	Horváth Gábor	Természettudományok	Fizika tudományok
187	Paál Zoltán	Természettudományok	Kémiai tudományok
188	Muszbek László	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
189	Lévai Albert	Természettudományok	Kémiai tudományok
190	Gubicza Jenő	Természettudományok	Fizika tudományok
191	Felinger Attila	Természettudományok	Kémiai tudományok
192	Iván Béla	Természettudományok	Kémiai tudományok
193	Vécsei László	Orvos- és egészségtudományok	Elméleti orvostudományok
194	Molnár Lajos	Természettudományok	Matematika- és számítástudományok
195	Mohr Péter	Orvos- és egészségtudományok	Klinikai orvostudományok
196	Lévai Péter	Természettudományok	Fizika tudományok
197	Lévai Géza	Természettudományok	Fizika tudományok
198	Keglevich György	Természettudományok	Kémiai tudományok
199	Somsák László	Természettudományok	Kémiai tudományok

Forrás: Ioannidis et al., 2016 és Haller, 2020

Garai-Fodor Mónika

A kompetenciák, ismeretek fontosságának megítélése a koronavírus hatására generáció specifikus elemzésben

Assessment of the Importance of Competencies and Knowledge in a Generation-Specific Analysis on the Impact of the Pandemic Issues

Összefoglalás

A fontosnak és hasznosnak vélt ismeretek, készségek és kompetenciák köre folyamatosan változik, hiszen számos tényező együttes hatása alakítja preferencia-rendszerünket a tanulás és az azzal megszerzett ismeretek megítélését tekintve is. A tanulmány fókuszában annak elemzése áll, hogy a pandémia milyen ismeretek, kompetenciák felértékelődését vonta maga után. Hogyan látják az egyes generációk a kutatásban vizsgált tudáselemek szerepét, fontosságát. Primer kutatás keretében igazolni tudtam, hogy a koronavírus hatására felértékelődtek a tudatosabb magatartás aspektusai, úgy mint egészségorientáció, biztonságra törekvés (H1). Továbbá bizonyítást nyert, hogy a pandémia hatásán túl igaz, hogy az életkor (generációhoz tartozás) befolyásolja az egyes kompetenciák fontosságának megítélését (H2).

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: M10, M19

Kulcsszavak: kompetenciák, pandémia, generációk

Summary

The range of knowledge, skills, and competences that we consider important and useful is constantly changing, as a combination of factors shapes our preferences about learning and the knowledge, we acquire through it. The focus of this paper is to analyze what kind of knowledge and competences have been valorized by the pandemic. How each generation perceives the role and importance of the knowledge elements studied in the research. In the context of primary research, I was able to prove that the impact of the pandemic has led to an increase in the importance of aspects of more conscious behaviors, such as health orien-

DR. HABIL GARAI-FODOR MÓNIKA PHD, egyetemi docens, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, (fodor.monika@kgk.uni-obuda.hu).

tation and safety orientation (H1). Furthermore, it was proven that, in addition to the impact of the pandemic, it is true that age (generational affiliation) influences the perception of the importance of certain competences (H2).

Journal of Economic Literature (JEL) codes: M10, M19

Keywords: Competences, pandemic, generations

BEVEZETÉS

A tanulás az emberi viselkedés hosszú távú és szisztematikus megváltoztatása a korábbi tapasztalatok alapján. A tanulás az információfeldolgozás és -tárolás komplex folyamata, mely nagymértékű változáson ment keresztül az utóbbi években, mind az infotechnológiai makrohatások, mind a pandémia okozta kihívások következtében.

A priorizált képességek, ismeretek rendszere folyamatosan változik, melyhez a felsőoktatási intézményeknek is alkalmazkodni kell. Egyszerre kell megfelelni a munkaerőpiaci kihívásoknak, a hallgatói igényeknek, és ebből az aspektusból különösen hangsúlyos a generáció-specifikus kihívások köre.

A pandémia kifejezetten nagy hatást gyakorolt az oktatásra, hiszen annak technológiai feltételeit is megváltoztatta – *lásd online oktatásra történő áttérés* – és egyben felértékelte olyan készségeket, ismereteket, melyekre a vírushelyzet előtt nem, vagy kevésbé fókuszált az oktatás.

A tanulás mint pszichológiai folyamat is egyfajta alkalmazkodás, magatartásváltozás. A pandémia számos aspektusból követelt újféle ismereteket, készségeket, melyek megismerése és generáció-specifikus elemzése meglátásom szerint hasznos támpontokat szolgáltat a felsőoktatásban működő szakembereknek.

Nem véletlen, hogy számos kutatás foglalkozik azzal, hogy milyen megoldások, módszerek és tartalmak lehetnek relevánsak és élménydúsak a hallgatók oktatásában a pandémia idején, különös tekintettel az online platformok előre törésére (Dávid et al., 2020; McLoughlin–Lee, 2010; Al-Adwan–Smedley, 2012; Kolbach, 2018). Ezen tanulmányok a tanulás eredményességét meghatározó tényezők elemzésére, az oktatás módszertanának és eszközrendszerének a tanulás kimenetelére gyakorolt hatását vizsgálják. További tanulmányok már kifejezetten az online és hibrid oktatás kapcsán elemzik a kompetenciákat és arra a következtetésre jutottak, hogy a kognitív elköteleződés kompetenciája (cognitive engagement competence) a legmeghatározóbb a sikeres tanulás folyamatában (Jun et al., 2020). Guerrero és szerzőtársai (2018) olyan modellt validáltak, mely az eredmények szerint segít az online oktatási módszerek esetén is a kompetencia-alapú tanulásban, a diákokat hozzásegíti a kívánt kompetencia-szintek eléréséhez.

Perry és szerzőtársai (2022) olyan átfogó online tanulási eszközöket és szolgáltatásokat teszteltek, amelyek támogatják a hallgatók reflektív gyakorlatát, és ezáltal a foglalkoztathatósági kompetenciákat fejlesztik.

ELMÉLETI KITEKINTÉS

A tanulás pszichológiai megközelítése

A fogyasztói magatartás magyarázatának egyik kiemelten fontos területét adják a tanulóssal kapcsolatos elméletek. A „próba szerencse (trial and error) tanulás” elméletétől kezdve az „intelligens tanulás” elméletéig sokféle koncepció terjedt el. Valamennyi elmélet a saját nézőpontját integrálja a tanulás magyarázata során (Keményné, 1989).

A pszichológiában a tanulóssal kapcsolatos jelenségek értelmezésével foglalkozik a behaviorista szemlélet, mely az ingerek és a válaszok közötti kapcsolatot elemzi. A „próba szerencse” alapú tanulóshoz kapcsolhatók az inger-válasz elméletek (Stimulus-Reaction Theory, azaz S-R elméletek), amelyekkel a klasszikus és az operáns kondicionálás magyarázhatók (Pléh-Boross, 2006).

A kognitív iskola elméletei azokban a helyzetekben lényegesebbek, amikor a magatartást nem lehet visszavezetni egy egyszerű inger-válasz mintára, hanem a probléma megoldása a helyzet komplex megértésén alapul. Az inger és a válasz közti szabályok, stratégiák a kognitív nézőpont keretében kerültek integrálásra ezekben a tanulási elméletekben.

A biológiai elmélet az idegrendszer és az agy működésére fókuszáltnak adja a tanulás megértésének harmadik alapkövét.

A pszichológiában négyféle tanulóást különböztetnek meg (Atkinson, 1999):

- A habituáció (megszokás) a tanulás legegyszerűbb formája, amelynek során az egyén figyelmen kívül hagyja azokat az ingereket, amelyek számára már ismerőssé váltak, és nincs komoly következménye annak, ha ezekre az ingerekre nem reagál. Például, egy idő után már nem halljuk az óra ketyegését.
- A klasszikus kondicionálás, amely során olyan asszociációk alakulnak ki, amelyek eredményeként az ember megtanulja, hogy bizonyos események együtt járnak, egy meghatározott eseményt mindig egy másik követ.
- Az operáns kondicionálás, amely alkalmával azt tanulja meg az ember, hogy egy általa adott válasz milyen következménnyel (pozitív/elismerő vagy negatív/elutasító) jár.
- A komplex tanulás, amely az asszociációk kialakításán túl kiterjed a problémamegoldási stratégia kialakítására vagy a környezetről egy mentális (értelmi, észbeli) „térkép” megalkotására is.

A tanulás kognitív elmélete mindezekkel szemben nem az ingerekre adott válaszokból történő tanulóást feltételezi, hanem álláspontja szerint a helyzet átlátása és megértése során tanulunk. A tanulás ezen elmélet szerinti alapja a megoldási lehetőségek felismerése (Meffert, 1992). A kognitív tanulási elméletek az aktuális helyzet sajátosságait hangsúlyozzák, és kevésbé alkalmasak a szokásszerű magatartási formák magyarázatára. A kognitívizmus (magyarul megismeréstudomány) tárgya az értelem mint a személyiség alrendszere és annak megismerése (Nagy, 2002; Virág, 2013). A kognitív tanulás legkomplexebb formája az érvelő gondolkodás, mely folyamatot kreatív gondolkodásnak is nevezik.

A KOMPETENCIA FONTOSSÁGA A TANULÁS KOMPLEX MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

A tanuláselméletek és a tudás (ismeretek) megszerzésének fontosságát és komplexitását hangsúlyozzák azok a tanulmányok, elméletek, melyek a tudás, a megszerzett ismeret mellett, vagy épp sok esetben helyett a kompetenciák szerepét és jelentőségét hangsúlyozzák. A kompetencia különleges termelési tényező: piaci értékkel rendelkezik, így nem véletlen, hogy a közgazdasági aspektusú vizsgálat is nagy teret hódított a hazai és külföldi szakirodalomban (Kaucsek, 2000; Koncz, 2007).

A kompetenciáknak számos csoportosítása ismert a szakirodalomban. Beszélhetünk kulcs (elsődleges, a munkakör betöltéshez nélkülözhetetlen) és speciális (másodlagos, továbbképzéseken, szakmai képzések során elsajátított) kompetenciákról (Karoliny–Poór, 2017).

A kompetenciák szintje szerint küszöb- és differenciáló kompetenciákat különíthetünk el. A küszöbkompetenciák azok, amelyekkel mindenkinek rendelkeznie kell az adott munkakör betöltéséhez, míg a megkülönböztető kompetenciák differenciáló jellegüknél fogva megmutatják, hogy kik azok, akik jobban teljesítenek, kiemelkednek az átlagostól (Boyatzis, 1982). Egy másik csoportosítás alapján személyes és szociális kompetenciákat különböztethetünk meg egymástól. Személyes a belső állapotunk, a potenciális erőforrásaink, a szociális kompetenciák a társas kapcsolatok kezeléséhez szükségesek, például az együttműködési képesség és a konfliktuskezelés. Egy újabb aspektusa a kompetencia-csoportosításnak a hard és soft kompetenciákat elkülönítő szemlélet, mely szerint a hard, azaz technikai kompetenciák objektívek és mérhetők, míg a soft kompetenciák érzelmi alapúak, szubjektívek és mérésük nehéz (Hegyi, 2012).

Czobor (2003) szerint ezzel szemben a kompetenciák három szinten nyilvánulnak meg: egyéni, csoportos és szervezeti szinten. A mai modern információs társadalom jellegénél fogva a kompetencia megszerzése, kialakítása egy aktív folyamat, hiszen mindenkinek személyre szabott kompetenciái vannak, mellyel képesek vagyunk a mindenkori szituáció befolyásolására (Perry et al., 2014). Az egyes kompetenciák nagy szereppel bírnak a változásokhoz való alkalmazkodásban.

Az utóbbi éveket jelentősen meghatározó koronavírus pedig olyan változásokat eredményezett, melyek hatása több dimenzió mentén visszaköszön: gazdasági, társadalmi, szociális és pszichológiai aspektusból egyaránt nyomonkövethető a pandémia mindennapi életünkre gyakorolt befolyásoló ereje. Ebben a kihívásoktól bővelkedő időszakban különösen fontossá vált az alkalmazkodóképesség. Az oktatás aspektusából pedig fontos megnéznünk, hogy milyen tudás, ismeret, készség, képesség értékelődött fel az emberek szemében. A felsőoktatásban is folyamatos alkalmazkodás szükséges: a munkaerő-piaci igényekhez, a hallgatói elvárásokhoz, a diákok tudásszintjéhez, érdeklődési köréhez éppúgy, mint a releváns makrokörnyezeti hatáshoz, trendhez, kihíváshoz.

ÚJ KOMPETENCIÁK A DIGITÁLIS OKTATÁSBAN

A pandémia jelentősen átalakította az oktatás mindennapjait, a digitális oktatásra történő átállás nem pusztán a kommunikáció módjában bekövetkezett változás, hanem jelentős módszertani váltást jelentett a felsőoktatásban. A vírushelyzet megtanított mindnyájunkat alkalmazkodni és eddig ismeretlen szabályok betartását követelte.

Az oktatás az utóbbi években radikális változáson ment keresztül a digitalizációnak, a technikai fejlődésnek köszönhetően. Az ipari társadalmat fokozatosan felváltotta az információs társadalom, majd a tudásalapú társadalom, amely teljesen átfúrta az emberek közötti kommunikáció rendjét és folyamatát. A 21. században a digitális kompetenciával való rendelkezés nemcsak az infokommunikációs technológiákhoz való hozzáférést és azok használatát jelenti, hanem magában foglalja a kapcsolódó és megfelelő ismeretek, készségek és attitűdök birtoklását is (Csiszárík-Kocsir, 2016, 2019; Garai-Fodor–Csiszárík-Kocsir, 2018a, 2018b).

Az online oktatás formáját, annak az oktatás módszertanára történő hatását számos hazai és nemzetközi kutató, oktató vizsgálta az elmúlt időszakban. Sajátos formái, és az online oktatás követelte kompetenciák vizsgálata során többek között a rugalmasság fontosságára hívják fel a figyelmet (Keengwe–Kidd, 2010; Dabbagh–Nannariland, 2005).

A pandémia oktatásban résztvevőkre gyakorolt hatásait, az alkalmazott megoldásokkal kapcsolatos elégedettséget vizsgáló tanulmányok mellett kifejezetten a távolléti oktatás eredményeit vizsgáló tanulmányok szerzői is hangsúlyozzák, hogy fontos ismerni a tanulás alányának, a hallgatónak a kommunikációs szokásait, különösen az internethasználati szokásait ahhoz, hogy számára megfelelő, adekvát és eredményt hozó oktatási formát és segédanyagokat tudjunk biztosítani a felsőoktatás kínálati, oktatói oldalán.

Mivel a hazai és nemzetközi kutatások is igazolták, hogy az egyes kompetenciáknak nagy szerepe van a változásokban és a változások kezelésében, épp ezért lett a kutatásom egyik kiemelt kérdése, hogy miként változott az egyes kompetenciák, ismeretek fontosságának megítélése – a változásokhoz alkalmazkodást az eddigieknél soha jobban nem igénylő pandémia kapcsán (Al-Adwan, 2012).

A szakirodalomban ismertetett források is utalnak arra, hogy a mai netgeneráció, a digitális bennszülöttek gondolkodása, percepciója és ezzel együtt a tanulásfelfogása jelentősen eltér a korábbi generációkétól (Prensky, 2001; Bessenyei, 2010). Azaz mind a tanulás folyamata, mind az értékesnek és hasznosnak vélt kompetenciák, ismeretek megítélése generációnként eltéréseket hordoz. Primer kutatásomban épp a generációk közötti eltérést kívántam mélyebben vizsgálni, a vírushelyzet kompetenciák megítélésére kifejtett hatását generáció-specifikus aspektusból elemezni.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmányban ismertetett primer kutatás adatfelvétele 2020. május és október között zajlott, melynek keretében kvantitatív, és azt támogató pre-kvalitativ kutatást folytattam le. A kvalitatív kutatás fő célja pre-kutatásként a kvantitatív etap megalapozása, a kutatási célok és hipotézisek körvonalazása és a kvantitatív segédeszköz pontosítása, tesztelése volt.

A kvalitatív fázis keretében 10 „mini-fókuszcsoportos” interjút készítettünk, mely során az alanyok kiválasztása hólabda módszerrel történt, a mintavételi bázist pedig saját, aktív hallgatóink képezték. A kvalitatív kutatásra történő felhívást körükben osztottuk szét és az első tíz jelentkező maradt a végleges mintába, így az ő bevonásukkal folyt tovább a hólabda mintavételi technika a végleges interjúalany szám eléréséig. A „mini-fókuszok” egyenként 3-4 fő részvételével megvalósult, nem és életkor tekintetében heterogén összetételű csoportos, irányított beszélgetések voltak. A kvalitatív kutatás keretében fő cél a kvantitatív kutatás megalapozása, a sztenderdizált kérdőív véglegesítése és a kutatási hipotézisek körvonalazása volt.

A kvalitatív fázisban félig-strukturált vezérfonalat (guide) alkalmaztunk, melynek főbb témakörei: a különböző válságok ismerete, megítélése, a koronavírus válság hatásainak elemzése a vásárlói magatartásra, a válságok hatása a kompetenciák megítélésére (milyen tudás, ismeret értékelődött át a válságok hatására). Külön témakörben elemeztük a különböző banki szolgáltatások, bankválasztási preferenciák és a digitális banki szolgáltatások iránti igényt, mely a válságok hatásától független vásárlói preferencia-elemzésnek képezte alapját.

A kvalitatív fázis eredményeként véglegesítettük a kvantitatív kutatási segédeszközt, az egyes válaszalternatívák véglegesítésére – a kutatási segédeszköz előtesztelésére – is a kvalitatív eredmények fényében került sor. A sztenderdizált kérdőív témaköreinek kialakítása a releváns szekunder adatelemzés eredményeként valósult meg.

A kvantitatív adatfelvétel online megkérdezés formájában zajlott. Az alanyok rekrutálása hólabda mintavételi eljárással történt, mely során első bázisnak saját aktív hallgatóinkat használtuk, az online kutatási segédeszköz közvetlen e-mail címre történő megosztásával. Ennek eredményeként 6804 értékelhető kérdőívet kaptunk. A kutatási segédeszköz kizárólag zárt kérdéseket tartalmazott, nominális mérési szinten (egyes és többválasztásos kérdések formájában), továbbá metrikus skálákat (Likert-skála és szemantikus differenciál skála).

A sztenderdizált kérdőív témakörei az alábbiak voltak: válságok megítélése, válságok hatásának elemzése a digitális készségek, gazdasági ismeretek és menedzsment kompetenciák megítélésének fényében, a bankválasztás és a szolgáltató iránti lojalitás kérdése – banknál maradás feltételei. A kérdőívben csak zárt kérdéseket alkalmaztunk, nominális (szelektív, eldöntendő, kombinatív) és metrikus Likert- és szemantikus differenciál-skála, arányskála) mérési szinteken.

Jelen tanulmányunkban a kutatási projektünk kvantitatív fázisának részeredményeiről fókuszálunk. Azon belül is kiemelten kezeltük az egyes kompetenciák fontosságának megítélését, és szerepük, jelentőségük változását a koronavírus hatására az életkor szerinti különbségek fényében.

A kvantitatív eredmények feldolgozása során leíró statisztikát, kettő- és többváltozós elemzéseket alkalmaztunk SPSS 22.0 szoftver felhasználásával. Jelen tanulmányban a leíró statisztikai eredmények mellett a nominális és metrikus skálán mért eredmények összefüggésének vizsgálatához használt variancia-analízis módszerét alkalmaztuk, azon belül is az egyszempontos, több mintaátlag összehasonlítására alkalmas ANOVA módszert.

Egy metrikus függő változó átlagát hasonlítottuk össze kettőnél több csoport között. A post-hoc teszt alapján állapítottuk meg, hogy mely csoportpárok között volt szignifikáns eltérés. Ennek során a szignifikancia-értékeket vettük alapul az összefüggések meglétének megállapításához ($\text{sig} \leq 0,05$). A csoportátlagok összevetése mentén elemeztük a belső összefüggéseket az F-statisztikát alkalmazva, azaz a mintákon belüli átlagok variációjának a varianciahányadosát figyelembe véve (Sajtos–Mitev, 2007; Malhotra–Simon, 2009). A tanulmányban ismertetésre kerülő összefüggés-vizsgálatok esetén, ahol az ANOVA-tábla szerinti szignifikancia érték 0,05 alatti volt, ott igazoltta vált, hogy az életkor-csoport (generáció) és a vizsgált változó (kompetencia fontossága) között az összefüggés fennáll, így az SPSS poszt-hoc teszt eredményei közül ezen adatokat emeltük ki és szemléltettük a kutatásban.

A kvantitatív kutatási fázis során fő célom annak vizsgálata, hogy a pandémia milyen módon hatott a kompetenciák megítélésére, mely készségek értékeltedek fel és melyek kerültek háttérbe a mintaalanynok véleménye szerint. Ezen túlmenően azt is vizsgáltam, hogy az életkor (generációhoz tartozás) mennyire befolyásolja az egyes kompetenciákról alkotott véleményt.

A szekunder kutatási eredmények és a kvalitatív fázis konklúzióiként az alábbi kutatási hipotézisek validálására törekedtem a tanulmány keretein belül:

- H1: A koronavírus hatására felértékelődnek a tudatosabb magatartás aspektusai (egészségorientáció, biztonságra törekvés).
- H2: a pandémia okozta változásokon túl igaz, hogy az életkor (generációhoz tartozás) befolyásolja az egyes kompetenciák fontosságának megítélését.

A tanulmányban ismertetésre kerülő részeredmények prezentálásának logikai vázát a fent említett hipotézisek értékelése adja. A minta szocio-demográfiai főbb ismérvei a következők: a megkérdezett 6804 fő 50,6%-a férfi, 49,4%-a nő. A megkérdezettek mindössze 7,2%-a bír alapfokú, 57,2%-a középfokú végzettséggel, 26,3%-a alapdiplomával, valamint 9,3%-a mesterdiplomával rendelkezik. Életkor tekintetében elmondható, hogy a minta legnagyobb hányadát (39,4%) a Z generáció tagjai (18-25 év) adják. Őket követte 21,8%-kal a 26-35 év közötti és 17%-kal pedig a 36-45 év közötti válaszadók köre. A 46-55 év közötti mintatagok 13,1%-ban képviselték magukat a mintában, míg az 55 évnél idősebb kitöltők mindössze a minta 8,5%-át tették ki.

ISMERETKÖRÖK ÉS KOMPETENCIÁK FONTOSSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSE A PANDÉMIA KAPCSÁN

A kutatás első etapjában a vizsgálatba vont kompetenciák fontosságát értékeltettem az alanyokkal. Arra voltam kíváncsi, hogy mely képességek, készségek lettek prioritizáltabbak és melyek szorultak háttérbe a válság helyzet hatására a magyarok megítélése szerint (1. táblázat).

1. táblázat: A koronavírus kompetenciákra és ismeretkörökre gyakorolt hatása

Kompetenciák, ismeretkörök	Átlag (ahol 1= teljes mértékben leértékelődött 4 = teljes mértékben felértékelődött)	Szórás
pénzügyi kompetenciák	2,85	0,89
általános gazdasági tudás	2,78	0,84
egészségügyi tudás	3,09	0,91
projektszemlélet	2,71	0,87
információszerzés és értékelés képessége	2,91	0,91
rugalmasság, agilitás	2,99	0,90
stratégiai szemlélet	2,89	0,91
tudatosabb döntéshozatal	3,00	0,91
biztonságtudatosság, biztonságra törekvés	3,04	0,92
szociális együttműködési készségek, képességek	2,95	0,92

Forrás: saját kutatás, N=6804 fő

Az egészségügyi tudás értékelődött fel leginkább a válaszok alapján, mely eredmény nem meglepő, hiszen a pandémia kapcsán számos vonatkozásban teret kaptak a prevenciót, a higiéniai és egészségvédő szabályok fontosságát hangsúlyozó kommunikációs üzenetek. Az egészség egyébként is preferált szempont a magyarok értékítéletében, melyet számos korábbi, értékorientációra irányuló kutatás is igazol (Garai–Fodor, 2022; Garai–Fodor et al., 2022).

A pandémia hatására a minta véleménye szerint felértékelődött a tudatosabb döntéshozatal és a biztonságtudatosság, a biztonságra törekvés készsége is (H1 beigazolódott). Szintén nem meglepő eredmények, hiszen a vírushelyzet egészségünk mellett gazdasági következmények terén is nagyfokú változásokat hozott, mely egyértelműen a tudatosabb, megfontoltabb döntéshozatalt várta el a mindennapok szintjén az emberektől.

A társadalmi és szociális hálók meggyengültek, a számos tiltás következtében az emberek még inkább eltávolodtak egymástól, mely a biztonságérzetet tovább csökkentette. A biztonság ma már fogyasztói trendkutatásokból is tudjuk, hogy nem csak a fizikai értelemben vett biztonságot jelenti, hanem sokkal inkább az adatok, a hozzánk kötődő információk biztonságban tudását (Törőcsik, 2011; PwC, 2016). Így a minta véleménye, miszerint a pandémia még inkább rávilágított a biztonságtudatosság szükségességére, összecseng a fogyasztói trendekkel.

A kutatás következő fázisában variancia-analízis segítségével vizsgáltam meg, hogy van-e, és ha igen, milyen eltérés az egyes életkor szegmensek között a vizsgált kompetenciák fontosságát tekintve a pandémia idején (2. táblázat).

2. táblázat: A kompetenciák és ismeretek fontosságának megítélése a pandémia idején generáció-specifikus aspektusból

Kompetenciák, ismeretkörök	Életkor csoportok	N	átlag	szignifikancia érték
pénzügyi kompetenciák	18-25 év	2688	2,92	0,0002
	26-35 év	1490	2,80	
	36-45 év	1156	2,81	
	46-55 év	882	2,87	
	56-65 év	349	2,89	
	65 év felett	239	2,80	
	minta átlag	6804	2,86	
általános gazdasági tudás	18-25 év	2688	2,81	0,0240
	26-35 év	1490	2,72	
	36-45 év	1156	2,77	
	46-55 év	882	2,82	
	56-65 év	349	2,79	
	65 év felett	239	2,76	
	minta átlag	6804	2,78	
egészségügyi tudás	18-25 év	2688	3,19	0,0000
	26-35 év	1490	2,98	
	36-45 év	1156	2,99	
	46-55 év	882	3,18	
	56-65 év	349	3,09	
	65 év felett	239	3,01	
	minta átlag	6804	3,10	
projektszemlélet	18-25 év	2688	2,64	0,0000
	26-35 év	1490	2,68	
	36-45 év	1156	2,80	
	46-55 év	882	2,84	
	56-65 év	349	2,77	
	65 év felett	239	2,83	
	minta átlag	6804	2,72	

Kompetenciák, ismeretkörök	Életkor csoportok	N	átlag	szignifikancia érték
információszerzés és -értékelés ké- pesége	18-25 év	2688	2,93	0,0029
	26-35 év	1490	2,89	
	36-45 év	1156	2,87	
	46-55 év	882	3,00	
	56-65 év	349	3,02	
	65 év felett	239	3,00	
	minta átlag	6804	2,93	
rugalmasság, agilitás	18-25 év	2688	3,02	0,0000
	26-35 év	1490	2,93	
	36-45 év	1156	2,98	
	46-55 év	882	3,11	
	56-65 év	349	2,93	
	65 év felett	239	2,88	
	minta átlag	6804	2,99	
stratégiai szem- lélet	18-25 év	2688	2,91	0,0014
	26-35 év	1490	2,83	
	36-45 év	1156	2,92	
	46-55 év	882	2,98	
	56-65 év	349	2,99	
	65 év felett	239	2,87	
	minta átlag	6804	2,91	
tudatosabb dön- tészozatal	18-25 év	2688	3,07	0,0000
	26-35 év	1490	2,95	
	36-45 év	1156	2,93	
	46-55 év	882	3,09	
	56-65 év	349	3,03	
	65 év felett	239	2,90	
	minta átlag	6804	3,01	

Kompetenciák, ismeretkörök	Életkor csoportok	N	átlag	szignifikancia érték
biztonságtudatos-ság, biztonságra törekvés	18-25 év	2688	3,12	0,0000
	26-35 év	1490	2,93	
	36-45 év	1156	3,01	
	46-55 év	882	3,18	
	56-65 év	349	3,06	
	65 év felett	239	2,90	
	minta átlag	6804	3,06	
szociális együtt-működési készsé-gek, képességek	18-25 év	2688	2,99	0,0000
	26-35 év	1490	2,84	
	36-45 év	1156	2,95	
	46-55 év	882	3,14	
	56-65 év	349	3,03	
	65 év felett	239	2,97	
	minta átlag	6804	2,97	

Forrás: Saját kutatás $N=6804$ fő, variancia-analízis, (One-Way-Anova, Post Hoc Multiple comparisons, LSD)

Az eredmények fényében azt tapasztalhattam, hogy minden egyes kompetencia fontosságának megítélése és az életkor között összefüggés van (H2 beigazolódott).

A 18-25 éves korosztályra jellemző, hogy a pénzügyi kompetenciákat, a gazdasági, pénzügyi tudást és a tudatosabb döntéshozatal képességét, továbbá a biztonságorientált magatartást mintaátlaghoz és a többi korosztályhoz képest is fontosabbnak tartotta.

A projektszemléletet a legfiatalabbak értékelték a legkevésbé fontosnak, ami azt gondoljuk, hogy nem meglepő, hiszen nem ebből a korosztályból kerülnek ki nagy arányban az ilyen képességeknek leginkább birtokában lévő vezetők, középvezetők. A fiatal életkor magyarázhatja ezen kompetencia háttérbe szorulását esetükben.

A 26-35 éves korosztály sajátos vonása, hogy a biztonság-tudatosság és az információszerzés képessége kivételével valamennyi kompetenciát a minta-átlaghoz és a többi korcsoporthoz képest viszonyítva is ők tartottak a legkevésbé fontosnak.

A mintaátlaghoz leginkább közeli értékeket a 36-45 éves korosztály mutatta, amely alól egyedül kivétel az információszerzés képessége, melyet ők értékelték legkevésbé mérvadónak.

A 46-55 éves korosztály tagjai minden vizsgált kompetenciát átlagon felül fontosnak értékelték, és a legtöbb esetben ők adták valamennyi kompetencia-fontosságra a legnagyobb, vagy második legnagyobb átlagértéket. Ez az információszerzés és projektszemlélet esetében igaz a 65 év feletti megkérdezettekre is. Az 56-65 éves korosztály kizárólag a projektszemléletet értékelte fontosabb kompetenciának a többi korosztályhoz képest. Ezen eredményeket – meglátásom szerint – a két korosztályra jellemző bővebb tapasztalatok, munkában és esetleg a vezetésben megszerzett empirikus élmények indokolják.

ÖSSZEGZÉS, KONKLÚZIÓK

A pandémia számos területen hozott változást az életünkbe. A felsőoktatásban is komoly technológiai és tartalmi változások zajlottak, zajlanak a vírushelyzet okozta kihívásokra történő reakcióként. Fontos tudni megítélésem szerint, hogy melyek azok az ismeretek, kompetenciák, melyekre az emberek szerint leginkább szükség van ahhoz, hogy jól és eredményesen alkalmazkodjunk a kihívásokhoz. A kutatás eredményeként megállapíthatom, hogy az egészségünk és biztonságunk védelme, valamint a tudatosabb magaviselet a leginkább felértékelt készségek. Ezek fejlesztésére az oktatás mindennapjaiban is érdemes hangsúlyt fektetni. A digitális oktatás előtérbe kerülése még inkább felértékelte a biztonság szerepét az adatvédelem, az információkezelés terén, melyet a pandémia csak tovább fokozott. Az egészségügyi tudás abszolút a legfontosabb ismeretek közé kerültek, mely nem meglepő, hiszen mindennapjainkat korábban soha nem látott módon hatották át a vírusveszéllyel és a védekezéssel kapcsolatos információk, tájékoztatók. A vírushelyzet egy tudatosabb gondolkodást és magatartást vár el a minta szerint tőlünk, mely meglátásom szerint szintén kulcstényezője a sikeres alkalmazkodásnak.

A kutatás eredményeként sikerült igazolni, hogy az egyes vizsgált kompetenciák, ismeretkörök fontosságának megítélése generáció-specifikus jegyeket hordoz. A Z generációhoz tartozó fiatalok leginkább a gazdasági, pénzügyi tudást és a biztonságorientált magatartást tartotta fontosabbnak.

Az Y generáció tagjai épp a biztonságtudatosság és az információszerzés képességét nem érezték a pandémia hatására kifejezetten felértékeltnek, mely nem meglepő, hiszen ezen kompetenciákat az adott generáció alapvetően prioritizálja.

Az X generáció tagjai értékelték legkevésbé a vírushelyzet kompetenciákra gyakorolt felértékelő, vagy épp jelentőséget csökkentő hatását. E generáció úgy tűnik, hogy stabil kompetencia-preferenciával bír, melyet a vírushelyzet sem formált jelentős mértékben át.

A baby boom generációhoz tartozó válaszadók a projektszemléletet értékelték igazán kimagaslóan fontosnak, mely leginkább a rájuk jellemző bővebb tapasztalatokkal magyarázható.

A kutatás egyik korlátjának tekintem, hogy egy strukturált kompetencia-listát használtam az elemzés során. Ezt ugyan validáltam a pre-kvalitatív kutatási fázis keretében, a következő kutatási fázisban mindenképp célszerűnek tartom bővíteni a kompetencia-listát.

A kutatás folytatásában fókuszálni kívánok a vállalkozói kulcskompetenciák vizsgálatára. A generáció-specifikus eltérések okán a kompetenciák fontosságának megítélését az egyéni értékorientációval összevetve is indokoltnak tartom vizsgálni a jövőben. Ennek legfőbb oka, hogy a generációhoz tartozás legerősebb köteléke az adott közösséget jellemző értékek. Jelen kutatás eredményei meglátásom szerint rávilágítanak arra, hogy melyek azok a kulcsfontosságú területek – kompetenciák, készségek, ismeretek és attitűdök – melyek felértékelődtek a pandémia hatására. Az eredmények egyben rávilágítanak arra is, hogy milyen generációs sajátosságokat hordoz az egyes kompetenciák megítélése, mely segítséget nyújthat a felsőoktatásban dolgozók számára a differenciált készség- és tudásfejlesztéshez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Al-Adwan, Ahmad Samed – Smedley, Jo (2012): Implementing e-learning in the Jordanian higher education system: factors affecting impact. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*. Vol. 8. No. 1. 121–135.
- Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest (1999): *Pszichológia*. Ozirisz Kiadó, Budapest, 286-400. p.
- Bessenyei István (2010): Az unalom lázadása – digitális nemzedék az egyetemen. In: Dobó I. – Perjés I. – Temesi J. (szerk.): *Korszerű felsőoktatási pedagógiai módszerek, törekvések*. Konferencia előadások. Budapesti Corvinus Egyetem. NFKK Füzetek. 5. sz. 40–49. http://unipub.lib.unicorvinus.hu/1231/1/NFKK_5_vegleges.pdf
- Boyatzis, Richard E. (1982): *The Competent Manager: A model for effective performance*, Wiley, New York
- Csiszárík-Kocsir Ágnes (2016): Etikuss pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája: Vélemények egy kutatás eredményei alapján, *Polgári Szemle*, 12 : 4-6, 32-44.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes (2019): Ügyfeleket megtartó banktermékek és a pénzügyi tudatosság kapcsolata, *Polgári Szemle*, 15 : 1-3, 145-157.
- Czobor Zsuzsa (2003): Kompetencia felmérés: Egy innovatív fejlesztési eszköz az oktatásban. *BGF Külkereskedelmi Kar, Szakmai füzetek*, 13.szám,8.p.http://elib.kkf.hu/okt_publ/c_002.pdf
- Dabbagh, Nada – Brenda, Banan-Ritland (2005): *Online Learning: Concepts, Strategies and Application*. Upper Saddle River. New Jersey
- Dávid Máté – Sasné Grósz Annamária – Veres Zoltán (2020): Hagyományos és online tanulási preferenciák a felsőoktatásban – A Covid-járvány kihívásai, *Hargitai Statisztikai Szemle*, 98. Évfolyam 7. Szám 839–857.
- Farkas Gáborné (2011): A személyiség kompetenciamező elmélete, *CEO Magazin* 2 (3) 41-43.
- Garai-Fodor Mónika – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2018a): Miért fontos a pénzügyi ismeretek oktatása a Z generáció véleménye alapján? *Polgári Szemle*, 14 : 1-3, 107-119
- Garai-Fodor Mónika – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2018a): Értéktrendalapú fogyasztói magatartásmodellek érvényessége a Z- és Y-generáció pénzügyi tudatossága esetén, *Pénzügyi Szemle*, 63 : 4, 518-536.
- Garai-Fodor Mónika (2021): Food Consumption Patterns, in a Values-based Approach, for Generation Z. *Acta Polytechnica Hungarica* 18: 11., 117-134.
- Garai-Fodor Mónika – Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga, János (2021): Az önkéntesség motivációs ereje értéktrendalapú megközelítés a Z generációs fiatalok körében *Vezetéstudomány* 52: 10pp. 42-56.
- Guerrero, Roldán – Ana, Elena – Noguera, Ingrid (2018): A model for aligning assessment with competences and learning activities in online courses, *The Internet and Higher Education*, Volume 38, July 2018, Pages 36-46. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2018.04.005>
- Hegyí Hella (2012): *Személy(iség) a kompetenciák mögött*, PhD értekezés, PTE, Pécs
- Jun, Xiao – Hong, Zheng Sun Lin – Tzu-Han, Lin – Mengyuan, Li – Zhimin, Pan – Hsu-Chen, Cheng (2020): What makes learners a good fit for hybrid learning? Learning competences as predictors of experience and satisfaction in hybrid learning space, First published: 07 May 2020, *British Journal of Educational Technology*, <https://doi.org/10.1111/bjet.12949>
- Karoliny Mártonné – Poór József (2017): *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*, Wolters Kluwer, Budapest
- Kaucsek György – Simon Péter (2000): Kompetencia és vállalati siker OHE konferencián elhangzott előadások IV. *Személyügyi Hírlével* 2000.február, 13.
- Keengwe, Jared – Kidd, Terry T. (2010): Towards best practices in online learning and teaching in higher education. *Merlot Journal of Online Learning and Teaching*. Vol. 6. No. 2. pp. 533–541.
- Keményné dr. Pálffy Katalin (1989): *Bevezetés a pszichológiába*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kolbach Bettina (2018): Egyetemisták olvasási és könyvtárhasználati szokásai a Pécsi Tudományegyetemen. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*. 27. évf. 3. sz. 5-16.
- Koncz Katalin (2007): Kompetencia alapú személyügyi tervezés. In: Tóthné Sikora Gizella (Szerk.) (2004): *Humán erőforrás menedzsment*. Miskolc: Bibor Kiadó. 229-258.

- McLoughlin, Catherine – Lee, Mark J. W. (2010): Personalised and self regulated learning in the Web 2.0 era: international exemplars of innovative pedagogy using social software. *Australasian Journal of Educational Technology*. Vol. 26. No. 1., 28–43. <http://dx.doi.org/10.14742/ajet.1100>
- Malhotra, Naresh K. – Simon Judit (2009): *Marketingkutatás*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Meffert, Heribert (1992): *Marketing*. Wiesbaden. 47–80.
- Nagy József (2002): *XXI. század és nevelés*. Budapest, Osiris Kiadó
- Perry, Heyman – Ellen, Bastianens – Anne, Jansen – Peter, van Rosmalen – Simon, Beusaert (2022): A conceptual model of students' reflective practice for the development of employability competences, supported by an online learning platform, *Education & Training*, ISSN: 0040-0912, DOI 10.1108/ET-05-2021-0161 <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ET-05-2021-0161/full/pdf?title=a-conceptual-model-of-students-reflective-practice-for-the-development-of-employability-competences-supported-by-an-online-learning-platform>
- Pléh Csaba – Boross Otília (2006): *Bevezetés a pszichológiába*, Osiris Kiadó
- Prensky, Marc (2001): Digital natives, digital immigrants. *MCB University Press*. Vol. 9. No. 6. pp. 1–6. <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
- PwC (2016): Új generációk, új fogyasztók, új válaszok 19.p. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/kikafogyasztok_web.pdf 2020.05.26.17:30
- Sajtos László – Mitev Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea Kiadó
- Törőcsik Mária (2011): *Fogyasztói magatartás - Insight, trendek, vásárlók*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Varga Erika (2014): *A személyes kompetenciák ártértékelődése az emberi erőforrás menedzsment és a gazdasági felsőoktatás szögéből*, PhD értekezés, SZIE, 2014
- Virág Irén (2013): *Tanulásmódszerek és tanítási-tanulási stratégiák*, Médiainformatikai kiadványok, Eger

Szentes Veronika – Szakály Zsolt – Morvay Szabolcs

A keringési rendszerre ható gyógyszerek fogyasztása a COVID-19 járvány alatt Magyarországon

Consumption of Medicines Affecting the Circulatory System During the COVID-19 Pandemic in Hungary in Hungary

Összefoglalás

A COVID-19 névre keresztelt új koronavírus okozta járvány a kínai Vuhan városában tűnt fel először, 2019. decemberében. Néhány hónap sem kellett hozzá azonban, hogy 2020. márciusában már – a WHO nyilatkozata alapján – pandémiáról, azaz világjárványról beszéljünk. A koronavírus-járvány a társadalom szinte minden szegmensét érintette, és ez alól az egészségügyi alapellátás működési rendje sem volt kivétel. Természetesen szakmai elemzések sora igyekszik körbejárni, vizsgálni a bekövetkező hatásokat, illetve az azokra történő reakciókat. E szakirodalmi palettát kívánjuk szélesíteni, kiegészíteni tanulmányunkkal, mely az egészségügyre, illetve még szűkebben a gyógyszerfogyasztás változásaira fókuszál a pandémiás időszakban. Mindamellett, hogy igyekszünk átfogó képet adni a járvány hatásairól – olyan területeken, mint a gazdaság, megváltozott jövedelmi viszonyok, önkormányzatok, vagy éppen a globális ellátási láncok –, körbejárjuk a tanulmány tárgya szempontjából legfontosabb ismereteket a gyógyszeres terápia, a hazai gyógyszerfogyasztási attitűd, valamint a gyógyszeripar témaköreiben, mintegy elméleti talajt képezve empirikus vizsgálódásunkhoz. A gyakorlati fejezetben végül a Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő adatbázisából gyűjtött adatok alapján azt vizsgáljuk, hogy a járvány előtthöz képest a járvány ideje alatt változott-e a hazai gyógyszerfogyasztás volumene, illetve területi dimenzióban esetleges differenciákat is kerestünk az említett indikátor alapján. Tanulmányunk kvintesszenciájaként – az eredmények bemutatásával – az egészségügy terén (is) megjelenő gyors változások valószínűségére és az azokra irányuló szakpolitikai feladatokra kívánunk rávilágítani.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I10, I12, R11, P25

Kulcsszavak: COVID-19, egészségügy, gyógyszerfogyasztási attitűd, regionális differenciák

SZENTES VERONIKA PhD-hallgató, SZE RGDI (veraszentes@gmail.com), PROF. DR. SZAKÁLY ZSOLT PhD, tanszékvezető, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Sporttudományi Tanszék (szakaly.zsolt@sze.hu), DR. MORVAY SZABOLCS PhD, regionális kutató, Nemzeti Művelődési Intézet (morvayszabolcs@gmail.com).

Summary

The outbreak of the new coronavirus, named COVID-19, first appeared in Wuhan, China, in December 2019. However according to the WHO statement, it did not take a few months to talk about a pandemic in March 2020,. The coronavirus pandemic has affected almost every segment of the society, and the functioning of primary health care was no exception. Naturally, a series of professional analyzes try to look at and examine the effects that occur and the reactions due to the COVID-19. We want to broaden and supplement this range of literature with our study, which focuses on health care and more narrowly, on the changes in medicine use during the pandemic period in Hungary. In addition to trying to provide a comprehensive picture of the effects of the pandemic in areas such as the economy, changed income conditions, local governments, or global supply chains, we will explore the most important knowledge of medicine therapy, domestic medicine use attitude, as well as in the topics of the pharmaceutical industry, forming a kind of theoretical ground for our empirical study. Finally, based on the empirical data (collected from the National Health Insurance Fund Management Database of Hungary) we examine whether the volume of domestic medicine consumption changed during the pandemic compared to period before the COVID-19, and we also looked for possible differences in the territorial dimension based on the mentioned indicator. As a quintessence of our study ,by presenting the results, we want to shed light on the reality of rapid changes in the field of health care (as well) and the policy challenges in this area.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I10, I12, R11, P25

Keywords: COVID-19, health care, medicine use attitudes, regional differences

BEVEZETÉS

Hazánkban a szív és érrendszeri megbetegedések az egyik leggyakrabban előforduló és infarktushoz, esetleg korai halálhoz vezető kórokok. A keringési rendszert érintő megbetegedések mortalitása nagy, hazánkban az összes halálozás közel 51,2 százalékát teszik ki.¹ A megbetegedés kialakulásában számos kockázati tényező játszik szerepet, melyek részben szerzett, részben öröklött tulajdonságok. A koszorúér betegség prognózisát jelentősen befolyásolja a keringési rendszer betegségeire ható gyógyszerek rendszeres szedése. Az emberi egészség helyreállítását, védelmét szolgáló termékeket, a humán gyógyszereket előállító ágazat a gazdaság, a feldolgozóipar sajátos, különleges területe. Különleges egyfelől, mert kevés alapanyagból jelentős szellemi tőkét, innovációt és szaktudást igénylő munkával nagy értékű termékeket gyárt. Különleges másfelől, mert sajátos piacon, sajátos szabályozási környezetben működik. A termékfejlesztést, a piacra jutást alapvetően befolyásolják a szabadalmi előírások, a gyártás és piacra vitel hatósági engedélyezése, valamint a társadalombiztosítási rendszerek. A termék ezen felül egy speciális szaktudású közvetítőn (orvos) keresztül jut a fogyasztóhoz (beteg) (Antalóczy, 2007). Hazánkban a születéskor várható élettartam 2017-ben a férfiak

esetében 72,40 év volt, ez nők körében 79,89 évre emelkedett. A pozitív tendenciát támasztja alá, hogy a nemek életkilátásai közötti különbség 6,78 év.² Összességében Magyarországon az elmúlt 20 évben az életkilátásokban javuló tendencia mutatkozik, emelkedik a születéskor várható élettartam. Ugyanakkor világszerte is megfigyelhető a népesség hosszabb életkilátást eredményező elöregedése. A megfelelő szociális-infrastrukturális környezet és az egészségügyi gondolkodás jelentős mértékben segíti a nyert életévek minőségének javítását, valamint a széles körben elérhető gyógyszerek hozzáférhetőségét országos szinten is (Kovácsné Tóth et al., 2019).

E tendenciákat és egészségügyi helyzetképet forgatta fel fenekestől a 2020-ban berobbant *Covid-19 járvány*. A pandémia kényszerpályára állította a gazdaságot, megszüntette a szociális interakciókat, megszakította a globális ellátási láncokat, szinte az élet minden területén károkat okozott. Természetesen a járvány számtalan területre kiterjedő hátrányos hatásaival foglalkozó szakirodalmi elemzések sora került publikálásra az elmúlt időszakban, melyek mellett tanulmányunkban az *egészségügy* kerül kiemelésre, azon belül pedig a *gyógyszerfogyasztás változásainak regionális szempontú elemzése*. A tanulmány szerkezeti elemei között elsőként igyekszünk általánosan bemutatni, vizsgálni a pandémia hatásait, mintegy madártávlati képet festve a válság jellegéről, majd szűkítve a vizsgálati mezsgyét rátérünk az egészségügyi alapellátás működési krízisére és reakcióira a koronavírus megjelenésének következményeként.

Végül a tanulmány kvintesszenciájaként – az empirikus részben – szűkítjük az elemzési keretet a *gyógyszerfogyasztás megváltozott jellemzőire a pandémia ideje alatt*, melyeket empirikus adatok alapján fogalmaztunk meg és ábrázoltunk, méghozzá regionális szempontokat figyelembe véve. A bemutatott vizsgálat alapján szakpolitikai teendőkre hívjuk fel a figyelmet az egészségügy terén. Az empirikus részhez szükséges adatokat a *Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő* adatbázisából gyűjtöttük.

A KORONAVÍRUS OKOZTA JÁRVÁNY TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

A COVID-19 névre keresztelt új koronavírus okozta járvány a kínai Vuhan városában tűnt fel először, 2020. decemberében. Néhány hónap sem kellett hozzá azonban, hogy 2020. márciusában már – a WHO nyilatkozata alapján – pandémiáról, azaz világjárványról beszéljünk. A továbbiakban a járvány hatásainak általános bemutatása a globális léptéktől indulva történik, majd rátérünk a hazai viszonyokra.

A koronavírus-járvány miatt szembesülnünk kellett az ellátási láncok zavaraiival globális viszonylatban (Yeung, 2021). Ráadásul ironikus, hogy éppen Kína volt a vírus első megjelenési helyszíne, amely ország a kereskedelem szempontjából kiemelt kapcsolat a világ számos vállalata számára. Az ellátási láncok megakadása már ott elkezdődött, hogy az érintett kínai területeken korlátozásokat vezettek be, amely intézkedések gyárakat, illetve azok működését is hátrányosan érintette. Autóipar, gyógyszeripar, értékesítés, valamint számos további szektor szembesült a problémával a kínai export és import függőség következtében³ (Szalánczi-Orbán, 2021). Ha kevésbé lenne széttagolt földrajzilag a termelés-szervezés, akkor a függőség nem volna ilyen mértékű. A jövőben e széttagoltság újragondolása megoldást jelenthet e

problémára (Bryson–Vanchan, 2020). Ugyanakkor nem csak az ellátási láncok akadoztak, hanem a munkavégzés általános formái is átalakulni kényszerültek szerte a világon. A veszélyhelyzet miatt szinte minden országban korlátozásokat vezettek be, melynek egyik eleme a karantén, amikor az emberek kénytelenek voltak otthonról dolgozni. Ennek következtében azonban felértékelődtek a digitalizáció vívmányai, az internet, valamint azok a platformok, melyek az otthoni munkavégzést, illetve a megbeszéléseken való online részvételt lehetővé tették. Az „online jelenlétet” biztosító eszközök az oktatásban, a vásárlásban, a pénzügyek intézésében, vagy éppen a szórakozás terén és még számos területen megoldásokat nyújtottak a járvány ideje alatt. E megoldások a járvány utáni időkben is megmaradhatnak. Mindazonáltal az alkalmazkodás jó gyakorlatai ellenére maguk az intézkedések, illetve a határforgalom korlátozásai a világgazdaság teljesítményében azonnali és drasztikus visszaesést jelentettek (Koós et al., 2020). Ebből következően a pandémia gazdasági válságként is vehető, csak éppen nem a termelésben történő változásokból eredeztethető, hanem az egészségügy a kiinduló pontja (Palócz–Matheika, 2020).

A járvány továbbá a térbeli munkamegosztásra is hatással volt, nemzetközi és hazai léptékben is (Czirfusz, 2021), méghozzá egyenlőtlen mértékben (Uzzoli et al., 2021). Hazánkban 2020 márciusában vezették be az első intézkedéseket a koronavírus járvány megállítására tett kísérlet keretében. A kijárási korlátozásokat említhetjük meg elsőként, mint a járvány elleni védekezés egyik eszközét. Ezek hatásai a gazdaság több ágazatát hidegzuhanyként érték: a turizmus, a vendéglátás, a szórakoztatóipar voltak leginkább érintettek ebben a helyzetben. Szociális szempontként megjelent a gondozási szükséglet, főleg időskorúak esetében, akik részére volt is segítségnyújtás hazai településeinken.

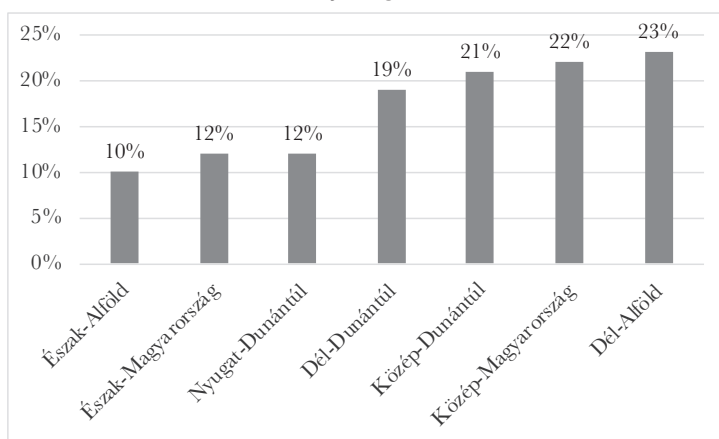
A járvány érzékenyen érintette a lakosság jövedelmi helyzetét. Kiemelhetők azok a legsebülékenyebb társadalmi csoportok, akik már korábban kiszorultak a munkaerőpiacról, és a közfoglalkoztatási program juttatta rendszeres jövedelemhez e rétegeket (Kóti, 2018). Mindemellett térségek is elkülöníthetők az országban, ahol kritikus az elsődleges munkaerőpiacra visszavezetése az említett társadalmi csoportok tagjainak, és a válság őket súlyosabban érintette (Cseres-Gergely–Molnár, 2014). Megnövekedett a munkanélküliség az országban a pandémia következtében, ezzel párhuzamosan pedig a területi egyenlőtlenségek is növekedtek (Sokol–Pataccini, 2020). Ugyanakkor az is elmondható, hogy már a járvány előtt voltak olyan vizsgálatok, melyek a területi egyenlőtlenségek növekedését előrevetítették a gazdasági értéktermelés vonatkozásában (Zsibók, 2019).

Társadalmi-demográfiai csoportok és régiók szerint különböző mértékben, de jövedelemcsökkenés volt tetten érhető a pandémia idején a hazai háztartásokban. A Tárki által 2020-ban végzett kutatás szerint a jövedelemcsökkenés a középkorúakat (40–59 év) érintette legnagyobb mértékben a többi korosztály viszonylatában, területi dimenzióban pedig Budapest és a vidék közötti összehasonlításban a fővárosban élők számoltak be nagyobb jövedelemvesztésről a vidékiekhez viszonyítva. A gazdasági leállás pedig kevésbé érintette a felsőfokú végzettségűeket, mint a közepes és alacsony végzettségűeket (Tóth–Hudácskó, 2020).

Régióként is vizsgálhatjuk a jövedelemcsökkenéssel érintettek részarányait a lakossághoz viszonyítva. Az 1. ábrán látható, hogy legnagyobb arányban Dél-Alföldön érzektek jövedelemvesztést a munkavállalók. Nem sokkal érezték meg kisebb mértékben a járvány jö-

vedelemszerzésre gyakorolt negatív hatását Közép-Magyarország lakosai, de Közép-Dunántúlon és Dél-Dunántúlon is viszonylag magas – minden ötödik munkavállaló – azok aránya, akik jelentős jövedelemcsökkenéssel szembesültek a pandémia ideje alatt. Három régió esetében beszélhetünk kevésbé súlyos hatásról a jövedelemszerzéssel kapcsolatosan, Észak-Alföld, Észak-Magyarország és Nyugat-Dunántúl azok a régiók, ahol 10% körüli azok aránya, akik jövedelemvesztésről számoltak be a már korábban említett Tárki kutatás keretében (Tóth–Hudácskó, 2020).

1. ábra: Jövedelemcsökkenéssel érintettek eltérő arányai régióként

Forrás: Saját szerkesztés a Tárki, Covid 2020 kutatásból származó adatok alapján

Hazánkban a gazdaságot a beszállítói lánc akadozása miatt érintette érzékenyen először a járvány, hiszen a már említett kínai kapcsolatok megszakadása a magyar vállalatoknak is gondot okozott. Zsugorodott a gépjármű- és alkatrészgyártás, valamint az elektronikai berendezések gyártása. Majd 2020 tavaszán már a szolgáltatási szektor is „recesszióba” süllyedt, ezt követte a kiskereskedelem, majd végül a turizmus, illetve a vendéglátás drámai bezuhanása. Továbbá megugrott a munkanélküliek száma, az ország szinte valamennyi térségében (Koós et al., 2020).

A válság hatással volt az önkormányzatok működésére is. Egy itthon készült kutatás keretében (Pálné Kovács et al., 2020) a KRTK Regionális Kutatások Intézete kutatói feltárták, hogy az önkormányzatoknak korábban nem jellemző intézkedéseket kellett meghozniuk a gyors reakciók érdekében. A digitalizáció előnyei megjelentek az ügyintézés keretében, e-adminisztráció formájában. Továbbá az önkormányzatok pénzügyi helyzetére volt jelentős hatással a járvány, hiány keletkezett a települési szintű költségvetésekben, melynek következtében a rövid távú pénzügyi megoldásokra törekedtek, illetve a kormányzati kompenzációra számíthattak. A válság során nem volt jellemző a civil vagy éppen külső partnerek bevonása, inkább saját állománnyal igyekeztek az önkormányzatok feladataikat ellátni. Hasonlóan az önkormányzatok között sem volt jellemző az együttműködés az egyes térségekben (Pálné Kovács et al., 2020).

Látható a fentiek alapján, hogy a koronavírus-járvány a társadalom szinte minden szegmensét érintette, és ez alól az *egészségügyi alapellátás működési rendje* sem volt kivétel. 2020. március 16-tól a tervezett egészségügyi ellátás csak akkor kerülhetett elvégzésre, ha életveszély vagy tartós egészségkárosodás veszélye állt fenn. Mindemellett szükség volt a betegellátás átszervezésére is. A fertőzésveszély elkerülése érdekében az alapellátásban a következő változások léptek életbe: telefonos covid-19 fertőzés gyanújának értékelése, telefonos távkonzultáció, e-recept felírás. Vészhelyzet idején a gyógyszereket felírási igazolás nélkül, úgynevezett e-recept formájában is ki lehetett váltani. A beteg gyógyszerét bárki kiválthatta, aki a beteg TAJ számát közölte és hitelt érdemlően igazolta magát. Az eredmények azt mutatják, hogy a vészhelyzet alatt a telemedicina kínálta lehetőségeket a betegek igénybe vették, a szükséges gyógyszereket ki is váltották, működőképes modell jött létre tehát, mely megfelelő és hatékony válaszként érkezett a válságra (Dézsi et al., 2020).

A GYÓGYSZERES TERÁPIA, A HAZAI GYÓGYSZERFOGYASZTÁSI ATTITÚD, VALAMINT A GYÓGYSZERIPAR JELLEMZŐINEK ÖSSZEFOGLALÓ ÁTTEKINTÉSE

Szűkítve tanulmányunk tárgykörét, e részben rátérünk a *gyógyszeres terápia, a gyógyszerfogyasztás, illetve a gyógyszeripar* témaköreire. Empirikus vizsgálódásunk a gyógyszerfogyasztás járvány alatti jellemzőit, alakulását elemzi hazai viszonylatban, ugyanakkor fontosnak véljük megadni azokat a legfontosabb elméleti alapokat a tárgyalt témában, amelyek az empirikus eredményeink jobb megértését, valamint az eredmények tudományos relevanciáját erősítik meg, támasztják alá.

A betegterápia követésének különböző szintjeit jelentő compliance, adherencia elkülönítése fontos a beteg gyógyulása érdekében. A keringési rendszer krónikus megbetegedése esetén az adherencia a célzott szint, mely nem csak a gyógyszeres terápia megtartását jelenti (compliance), hanem az életmód-változtatási javaslatok követését is. Az életmód-változtatás a krónikus megbetegedések esetében nagyon fajsúlyos része a terápiának, a betegség kimenete szempontjából. Ezek a betegségek nem gyógyíthatók, de egyensúlyban tarthatók, progressziójuk megállítható vagy legalább lassítható, ha a beteg mind a gyógyszeres terápiát betartja, mind az életmódját a szükséges irányba módosítja (Tiringer et al., 2017). Az egészségmagatartás a prevenció egyik lényeges tényezője, amely hatással van az egészséggazdaságra is. Az egészségügyi ellátórendszer fenntartása egyre nagyobb terhet ró a társadalomra. Az egészséges életmód, az egészségtudatosság az életminőség megfelelő szintjének hosszútávú fenntartásában nyújt hatékony segítséget. Az egészségmagatartás hatása az egészség-gazdaság területén a finanszírozásban jelent egyre jelentősebb társadalmi problémát. Hazánkban az egészségmagatartás színvonala az európai nemzetekhez képest alacsony (Kovácsné Tóth et al., 2019).

További, a témában használatos fogalom még a konkordancia (concordance). A konkordancia fogalma főleg a konzultációs folyamatot helyezi előtérbe, amikor is a terápiás döntések során az orvos és a beteg között egyetértés alakul ki, egymás véleményének tisztelete és figyelembe vétele által. Manapság inkább tágabb értelemben használatos: a gyógyszerfelírástól és annak megbeszélésétől egészen a gyógyszerek beszedéséig tartó segítő, támogató magatartás is beletartozik. A modern egészségügyi rendszerben a prevenciónak meghatározó szerepe

van a keringési betegségek kialakulása szempontjából. Az orvos által felírt gyógyszerek pontos szedésével elkerülheti a beteg a korai halált, szívinfarktust, katéterezés vagy műtét szükségessé válását. Kóros eltéréseket (pl. magas vérnyomás, emelkedett vércukor, vérsírok) rendezhet, elkerülheti az ezekből származó egészségromlást, szövödményeket, tüneteket. Kellemetlen tüneteket csökkenthet (pl. mellkasi fájdalom, palpitáció érzés, nehézlégzés) terhelhetőséget javíthat (Miklya, 2013).

A gyógyszerárak számának emelkedésével a vásárlók könnyebben megvehetik a gyógyszereket. Az esetleges betegségek kialakulásának megelőzésére, egészségi állapotának megőrzésére a lakosság közel ötöde (17 százalék) szed gyógyszert, s minden negyedik ember (25 százalék) fogyaszt gyógyhatású készítményt e céllal. Gyógyszert a középkorúak vagy annál idősebbek (45 éven felüliek), gyógyhatású készítményeket a magasabb végzettségűek, a nagyobb jövedelemmel rendelkezők, a városokban élők és a nők fogyasztanak többen megelőzési, egészség megőrzési céllal. Betegség esetén a szakorvos felkeresése, s az általa felírt gyógyszer szedése az elsősorban javasolt. Ezt a kúrát a gyógyhatású készítmények fogyasztása jól kiegészítheti, de nem pótolhatja. A gyógyszereket és gyógyhatású készítményeket fogyasztók harmadának (32 százalék) nagyon nagy gondot jelent a termékekre fordított összegek kifizetése, s mindössze ötödüknek (18 százalék) nem jelent ez problémát (Ács–Meiszterics, 1996).

Világviszonylatban a *gyógyszeripar* az egyik legfeltörekvőbb ágazat, hiszen a gyógyszerek iránti kereslet dinamikus növekedése valószínűsíthető egyrészt a várható élettartam emelkedése miatt, másrészt azért, mert az ismert betegségeknek ma még mindössze az egyharmada gyógyítható. A hazai gyógyszergyárak termékeinek várható keresletét azonban a világpiaci tendenciákon kívül, a sajátos hazai, illetve kelet-európai igények határozzák meg. A magyar lakosság gyógyszerfogyasztási szokásai eltérnek a világ fejlett országaiban tapasztalttól: jóval magasabb a gyógyszerfogyasztás és eltérő az alkalmazott terápia is. Ugyanakkor több nemzetközi tanulmány is arról számolt be, hogy a Covid-19 járvány idején a legalább egy gyógyszert szedő betegek adherenciája javulást mutatott (Midao et al., 2021; Kaye et al., 2020) és a nem vényköteles gyógyszerek, mint az „öngyógyítás” eszközei is nagyobb szerepet kaptak a Covid-járvány időszakában (Campos et al., 2021; Khami et al., 2022). Míg Magyarországon 33 doboz/év/fő a gyógyszerfogyasztás, a szomszédos Szlovákiában 20 doboz/év/fő (Antalóczy, 1997; MAGYOSZ)⁴. A Covid-19 járvány idején a vásárlási szokások a vásárlás módjában is megváltoztak, szignifikáns mértékben eltolódott az online vásárlás irányába a patikai szerek beszerzésében is, ami a táplálékkiegészítők beszerzését megkönnyítette ugyan, de a vényköteles készítmények ilyen módon nem lettek beszerezhetők (Németh et al., 2020).

MÓDSZERTAN

Tanulmányunk empirikus fejezetét rövid módszertani ismertetéssel indítjuk. A következőkben bemutatásra kerülő adatok a Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő (www.neak.gov.hu) adatbázisából származnak. A statisztikai analízis során a konvencionálisan használt alapstatisztikai jellemzőket számítottuk ki. Továbbá az elemzés során igyekeztünk regionális szempontokat is figyelembe venni.

Az analízis tárgya a *gyógyszerfogyasztás alakulásának vizsgálata a Covid-19 pandémia következtében*, amelyhez egyszerű módszert választottunk, két év közti relációanalízis bemutatását. A pandémia előtti év adatait – 2019 – hasonlítottuk össze a pandémia első évének – 2020 – adataival. A két év adatainak összevetése során tapasztalható elmozdulások számos olyan kérdést vetnek fel, melyek társadalmi, egészségügyi, de akár gazdasági – gyógyszeripar – relevanciával is szolgálnak. Egy súlyos globális egészségügyi válság a fogyasztási szokások/szükségek dinamikus megváltozásával iparágakat rángathat ki az állóvízből, mind a megugró kereslet kielégítését igyekvő kapacitásbővítés, mind az egészségtudatosság megnövekedéséből származó fogyasztói szemléletváltás, a kutatások fellendítés célzó törekvések, vagy akár a drasztikusan megnövekvő árbevételek tekintetében is. Bár a két év nem nevezhető széles időornak, és ebből adódóan messzemenő következtetéseket levonására sincs kifejezetten módunk, ugyanakkor éppen a rövid idő alatt történő hirtelen változások bekövetkezésének ténye adják meg azokat az impulzusokat, amelyek a jövőre való felkészülés/felkészültség követelményét támasztják mind a tudomány, mind pedig a politika, illetve szakpolitika felé. Tanulmányunk kvintesszenciájaként – az eredmények bemutatásával – ezen gyors változások valószerűségére és az arra irányuló szakpolitikai feladatokra kívánunk rávilágítani.

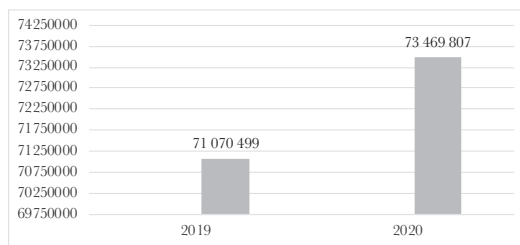
EREDMÉNYEK

A fentiekben felvázolt szempontokból következően megfogalmaztuk a kutatási kérdéseinket:

- Egy globális egészségügyi világválság milyen mértékben befolyásolja egy ország lakosságának gyógyszerfogyasztását?
- Számíthatunk-e drasztikus, ugrásszerű emelkedésre a gyógyszerfogyasztás tekintetében a válság következményeként?
- Vannak-e területi különbségek a gyógyszerfogyasztás tekintetében hazánkban?
- Milyen összefüggések/okok húzódnak az esetleges elmozdulások mögött a vizsgált változók esetén?
- Megfogalmazhatók-e szakpolitikai feladatok a válság folyamánként, annak hatásaira való reakciókészség fejlesztése érdekében a tanulmányban tárgyalt téma kontextusában?

A vizsgálati eredményeinket az alábbi ábrákon szemléltetjük. A 2. ábrán a gyógyszerfogyasztás alakulását mutatjuk be, fókuszálva a Covid-19 időszak előtti és közbeni állapotra Magyarországon a 2019-2020-as években. Az ábrán látható darabszámok önmagukban is hatalmas gyógyszerfogyasztásról adnak tanúbizonyságot, ami azonban a COVID időszak alatt további 3,27 százalékkal növekedett. A 3,27% ugyanakkor 2,4 millió darab keringési rendszerre ható készítményt jelent, vagyis óriási mértékű darabszámmal emelkedett 1 év alatt az ilyen típusú gyógyszerek fogyasztása, amely érték jelentős mennyiségbeli növekedést mutat. E kereslet növekedés kielégítése a gyógyszergyártók alkalmazkodását és növekedését is eredményezi. Hangsúlyozzuk, hogy a 2. ábra az országos számokat tartalmazza, mely mintegy makrogazdasági adatként mutatja, hogy milyen jelentős volumenű növekedések láthatók ebben a szegmensben Magyarországon. Ugyanakkor fontosnak véljük területi bontásban is vizsgálni a kérdést, megyei és regionális szinten is, feltéve azt a kérdést, hogy vajon vannak-e területi differenciák a vizsgált változó tekintetében hazánkban.⁵

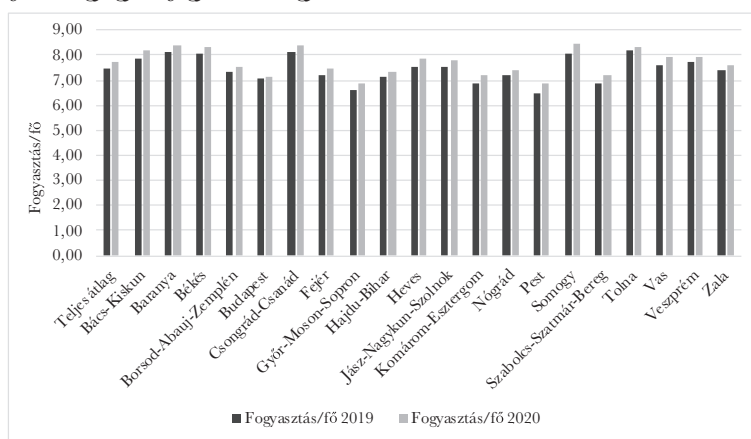
2. ábra: Gyógyszerfogyasztás (keringési rendszerre ható készítmények) Magyarországon 2019-2020-ban

Forrás: Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő

A 3. ábrán a vizsgált időszakra vonatkozóan mutatjuk be a gyógyszerfogyasztás sajátosságait *megyei bontásban* egy főre viszonyítva. A teljes átlag a vizsgált időszakban 7,45 tabletta/fő-ről 7,70 tabletta/fő-re emelkedett. A megyénkénti fogyasztás eloszlása heterogén. A legnagyobb „fogyasztók” közé tartoznak azok a megyék, melyek az országos átlagot meghaladják, ide sorolhatók Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Csongrád-Csanád, Somogy és Tolna megyék. A többi megye vagy az országos átlaghoz hasonló, vagy az alatti felhasználással jellemezhető. A gyógyszerfogyasztás mennyisége minden megye esetében növekedést mutat a 2019. évi adatokhoz viszonyítva.

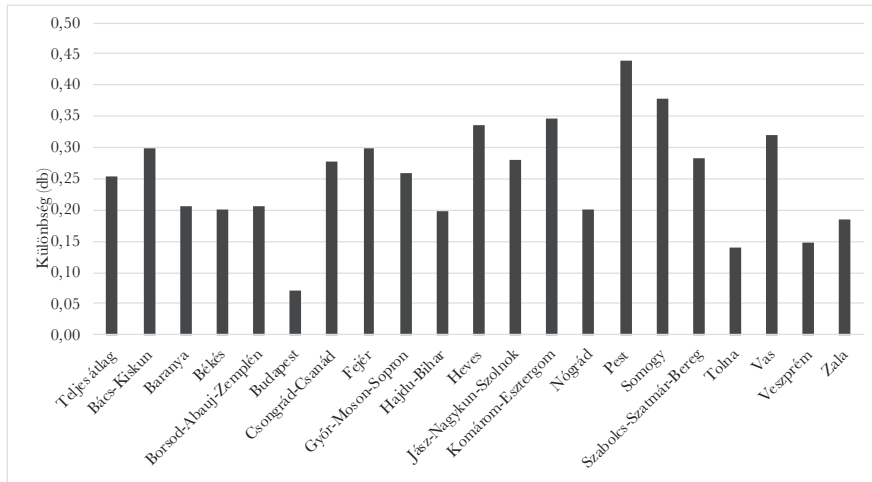
3. ábra: Egy főre eső gyógyszerfogyasztás megyénként 2019-2020-ban

Forrás: Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő

A 4. ábrán a gyógyszerfogyasztás 2019-2020. évek közötti különbségeit szemléltetjük *megyei bontásban*. A teljes átlaghoz viszonyítva a legnagyobb mértékű növekedés Pest (0,44 db/fő) és Somogy (0,38 db/fő) megyékben tapasztalható. Az átlag fölötti megyék a már említett két megye mellett Bács-Kiskun (0,30 db/fő), Csongrád-Csanád (0,28 db/fő), Fejér (0,30 db/fő), Heves (0,34 db/fő), Komárom-Esztergom (0,35 db/fő) és Vas megye (0,32 db/fő). A többi megye az országos átlag alatti növekedést „produkált”. Érdekesen alakult a vizsgált időszakban a különbség Budapest esetében (0,07 db/fő).

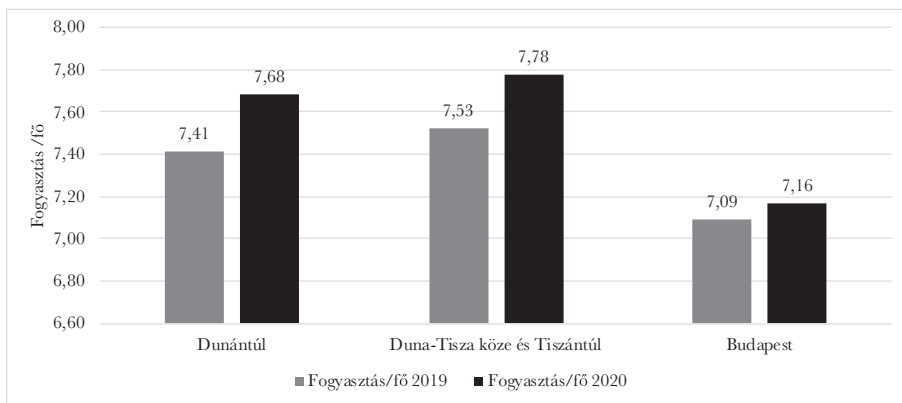
4. ábra: Az egy főre eső gyógyszerfogyasztás különbségei megyénként 2019-2020 között

Forrás: Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő

Az 5. ábrán a gyógyszerfogyasztást eloszlását mutatjuk be nagyobb regionális egységben. Magyarország területét három nagy régióra osztottuk. (Az általunk használt regionális felosztást gyakran használják a gazdasági – és a regionális tudományokban.) A dunántúli régió esetében a gyógyszerfogyasztás 7,41 db/fő-ről 7,68 db/fő-re emelkedett, ez a Duna-Tisza köze és Tiszántúli régió esetében 2019-ben 7,53, 2020-ban 7,78 db/fő volt. A regionális összehasonlításban a legkisebb adatokat a főváros esetében tapasztaltunk 2019:7,09 db/fő; 2020: 7,16 db/fő), és a növekedés mértéke is itt volt a legalacsonyabb.

5. ábra: Az egy főre eső gyógyszerfogyasztás regionális eloszlása 2019 és 2020 között

Forrás: Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő

A fenti ábrákon látható növekedések oka lehet az előregedő magyar társadalom és a lakosság egyre romló egészségi állapota, amiben a keringési rendszer megbetegedései vezető szerepet játszanak. A COVID-19 világjárvány még inkább az egészségtudatosság felé fordította a lakosság figyelmét. Az operatív törzs a médián keresztül rendszeresen tájékoztatta a lakosságot a napi megbetegedésekről és a halálozások számáról, ami még inkább a megelőzés felé vitte el a figyelmet. Egy teljesen ismeretlen vírussal álltunk szemben, ami félelmet keltett az emberekben, és még inkább odafigyeltek az egészségükre és az óvó intézkedésekre. Szinte minden családban előfordult megbetegedés vagy halálozás. A telemedicina által mindenki számára elérhetővé váltak, hogy a rendszeresen szedett gyógyszereiket kiválthassák. Az egészség elsődleges szemponttá vált. Ezenkívül félelmet keltett, hogy elérhetőek lesznek-e a gyógyszertárakban a megfelelő gyógyszerek, ugyanis a vírus kezdetén az üzletekben óriási felvásárlási láz kezdődött, és bizonytalanná váltak a külföldről behozott árucikkek elérhetősége. Ezért sokan felvásárolni kezdték a számukra fontos dolgokat, és ebbe a vény nélkül kapható gyógyszerek is beletartoztak.

Az orvossal való személyes konzultáció nem volt lehetséges 2020 márciusától, ezért az orvosok is arra törekedtek, hogy személyes konzultáció híján azokat a gyógyszereket megkapják a betegek, amik szükségesek a betegek biztonságos létéhez. A szűrővizsgálatokon való részvétel nem csupán a rejtett, még tüneteket nem okozó betegségek időbeli felismeréséhez, így eredményesebb kezeléséhez járul hozzá, de a szűrővizsgálatokon való részvételi aktivitás általában véve javítja az egészségtudatos életmód kialakulását. A Covid-19 pandémia alatt a szűrővizsgálatokon való részvétel is szünetelt. A testi, szellemi jólétet, illetve az ezt meghatározó magatartási formák többségét (táplálkozás, testmozgás, dohányzási és alkoholfogyasztási szokások stb.) jelentősen befolyásolja az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás és a jövedelmi helyzet. Úgy tűnik az egészség elsődleges szempont lett a lakosság számára, és remélhetőleg a vírushelyzet lecsengése után is az marad.

KONKLÚZIÓ

A COVID-19 koronavírus okozta világjárvány drasztikusan és alapjaiban változtatta meg a világ megszokott működési rendjét. Életünk valamennyi területére hatással volt, a gazdaságtól kezdve a kereskedelmen át, az oktatáson keresztül az egészségügyig csak sorolhatók a területek. Természetesen szakmai elemzések sora igyekszik körbejárni, vizsgálni a bekövetkező hatásokat, illetve az azokra történő reakciókat. E szakirodalmi palettát kívántuk szélesíteni, kiegészíteni tanulmányunkkal, mely az említett területek közül az *egészségügyre, illetve még szűkebben a gyógyszerfogyasztás változásaira fókuszált a pandémiás időszakban*. Mindamellelt, hogy igyekeztünk átfogó képet adni a járvány hatásairól – olyan területeken, mint a gazdaság, megváltozott jövedelmi viszonyok, önkormányzatok, vagy éppen a globális ellátási láncok –, körbejártuk a tanulmány tárgya szempontjából legfontosabb ismereteket a gyógyszeres terápia, a hazai gyógyszerfogyasztási attitűd, valamint a gyógyszeripar témaköreiben, mintegy elméleti talajt képezve empirikus vizsgálódásunkhoz. A gyakorlati fejezetre áttérve végül a Nemzeti Egészségbiztosítás Alapkezelő adatbázisából gyűjtött adatok alapján azt vizsgáltuk, hogy a járvány előtthöz képest a járvány ideje alatt változott-e a hazai gyógyszerfogyasztás volumene, illetve területi dimenzióban esetleges differenciákat is kerestünk az említett indikátor alapján.

Kutatásunk eredményeire áttérve azt mondhatjuk, hogy a kép világos és egyértelmű: *jelentős ugrás figyelhető meg az adatok alapján a gyógyszerfogyasztás mennyiségét illetően a járvány bekövetkezésekor* (szűkítve a kört a keringési rendszerre ható készítményekre). A COVID időszak alatt országosan 3,27 százalékkal növekedett a keringési rendszerre ható készítmények fogyasztása, mely 2,4 millió darabos növekedés, vagyis óriási mértékű darabszámmal emelkedett 1 év alatt az ilyen típusú gyógyszerek fogyasztása. *Térségi differenciákat az indikátor szempontjából ugyanakkor nem tapasztaltunk*, a megyei és régiós fajlagosított adatok alapján az látható, hogy minden régióban, illetve mindegyik megyében nőtt a vizsgált változó értéke, egyedül a növekedés mértéke között figyelhető meg különbség, azonban az átlagos növekedéstől való eltérés megyénként százados nagyságrendekben mérhetőek csupán.

A növekedő gyógyszerfogyasztás mögött a következő okokat véljük meghatározónak: az előregedő magyar társadalom egyre romló egészségi állapota; továbbá az a tény, hogy a világjárvány még inkább az egészségtudatosság felé fordította a lakosság figyelmét, inkább a megelőzés felé vitte el a fókusz; illetve a lakosságban félelmet keltett, hogy elérhetőek lesznek-e a gyógyszertárakban a megfelelő gyógyszerek, ezért sokan felvásárolni kezdték a számukra elsődleges készítményeket.

Végül fontos kérdés, hogy szükség van-e szakpolitikai tanulságok levonására? Úgy véljük, mindenképpen. Nem bízhatunk abban, hogy a jövőben elkerüljük a világot a hasonló járványok, emiatt egyre jobb felkészültséggel kell bírunk az ezekre történő hatékony és megfelelő reakció miatt az élet valamennyi területén. Nincs ez másként az egészségügy terén sem, illetve a lakosság gyógyszerellátásának biztosítása tekintetében sem. A legfontosabb, hogy a legtöbb készítmény – tanulmányunkban a keringési rendszerre ható készítményeket vizsgáltuk – rendelkezésre állása biztosított kell, hogy legyen egy megnövekedett kereslet – egy válság – esetében is. Az egészségtudatosság javítása szintén fontos feladat a jövőre nézve, a szűrővizsgálatok fontosságának hangsúlyozásával, az egészséges életmód népszerűsítésével egybekötve. Látunk jó megoldásokat az egészségügyben, mint a digitalizáció, telemedicina, amelyek a jövőben is hasznosítható vívmányok lehetnek. Az mindenképpen hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy egy általánosan jobb egészségi állapotban lévő lakosság ellenállóbb immunrendszerrel képes szembenézni a hasonló léptékű járványokkal, amelyet, ha célként tűzünk ki, akkor az hazánkban összetett és sokrétű feladatot állít mind a szakpolitika, mind a társadalom tagjai számára is.

JEGYZETEK

¹ Statisztikai adatok Magyarország 1999. évi egészségügyi helyzetéről, Népegészségügy 6/2000

² STADAT, 2017

³ Jelentős gondot jelent, hogy az ellátási láncok komplex rendszerek, illetve hálózatok, melyből a törékenyséjük is fakad. Ezenkívül olyan jellemzők is súlyosbítják a problémát az ellátási láncok esetében, mint a merevség, vagy éppen az átláthatóság hiánya, manuális ellátási rendszer, csökkentett készletek a költségoptimalizálás okán, vagy éppen a konszolidált termelési központok (Szalánczi-Orbán, 2021).

⁴ Magyarországi Gyógyszergyártók Országos Szövetsége, <https://www.magynosz.org/hu>

⁵ A betegek együttműködését és terápiás fegyelmet tükrözi, hogy vészhelyzet idején is odafigyeltek az egészségükre és rendszeresen kiváltották a számukra felírt gyógyszereket. Az 55 év feletti lakosság átlagosan 6-8 féle gyógyszert szed. A cardiovascularis gyógyszerek tárháza folyamatosan növekszik, ami lehetővé teszi az orvosok számára az

újabb gyógyszerek bevezetését is. Az OEP a gyógyszerek árát támogatja egy bizonyos összegig, ezzel csökkentve a betegek által fizetendő térítési díjat. A közgyógyellátásra rászoruló betegeknek ingyenes a gyógyszerek kiváltása vagy jelentős támogatással megvásárolhatják, ezért minden rászoruló beteg megkaphatja a szükséges terápiát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ács Ferenc – Meiszterics Enikő (1996): *A gyógyszerek és gyógyhatású készítmények fogyasztása. Marketing & Menedzsment*, 30(2), 59-63. <https://journals.lib.ptc.hu/index.php/mm/article/download/2455/2264>
- Antalóczy Katalin (1997): *A magyar gyógyszeripar versenyképessége-adatok, hipotézisek, töprengések*. http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:U_NYjdfaak0J:scholar.google.com/&hl=hu&as_sdt=0,5
- Antalóczy Katalin (2007): *Globális és hazai gyógyszeripari folyamatok*. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, 58.
- Bryson, John R. – Vanchan, Vida (2020): *COVID-19 and Alternative Conceptualisations of Value and Risk in GPN Research*. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 111 (3): 530–542. <https://doi.org/10.1111/tesg.12425>
- Campos, Erica – Espírito-Santo, Margarida – Nascimento, Tânia (2021): *Self-medication habits during the COVID-19 pandemic*. *European Journal of Public Health*, 31 (Supplement_2), ckab 120-011.
- Czifrusz Márton (2021): *A COVID-19-válság és a térbeli munkamegosztás változásai Magyarországon*. *Területi Statisztika*, 2021, 61(3): 320–336; DOI: 10.15196/TS610303
- Csaba András Dézsi – Dávid Fekete – Veronika Szentes Tímea – Laczkovits-Takács Tímea (2020): *Impact of the Coronavirus Epidemic on Local Social and Healthcare Services through the Example of a Hungarian City*. *Polgári szemle*, Vol. 16, Special Issue, 157–170.
- Cseres-Gergely Zsombor – Molnár György (2014): *A közfoglalkoztatás a munkaügyi rendszerben, 2011–2013 – alapvető tények*. In: Fazekas Károly–Varga Júlia (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök* 2014 pp. 85–99., MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest.
- Kaye, Leanne – Theye, Benjamin – Smeenk, Ian – Gondalia, Rahul – Barrett, Meredith A. – Stempel, David A. (2020): *Changes in medication adherence among patients with asthma and COPD during the COVID-19 pandemic*. *The Journal of Allergy and Clinical Immunology in Practice*, 8(7), 2384.
- Khami, Mohammad Reza – Zadeh, Armin Gholamhossein – Rahi, Dorsa (2022): *A cross-sectional study on COVID-19-related changes in self-medication with antibiotics*. *PloS one*, 17(6), e0269782.
- Koós Bálint – Kovács Sándor Zsolt – Páger Balázs – Uzzoli Annamária (2020): *Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei*. In: Czifrusz Márton (szerk.): *Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010-2020*, Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, 123-131. (ISBN 978-615-5754-45-6)
- Kóti Tibor (2018): *Spatial differences regarding the chance to leave supported public employment in Hungary's rural periphery*. *Regional Statistics* 8 (2): 109–134. <https://doi.org/10.15196/RS080210>
- Kovácsné Tóth Ágnes – Szakály Zsolt – Faragó Beatrix – Konczos Csaba – Pápai Zsófia – Koppány Krisztián – Kovács Norbert (2019): *„Az egészségi-, fitességi állapot és preventív magatartás vizsgálata a Széchenyi István Egyetem hallgatóinak körében”*. In: Gyömörei Tamás (szerk.): *EGÉSZSÉG Sport Gazdaság*. Mobilis Közhasznú Nonprofit Kft., Győr, pp. 32-40.
- Magyarországi Gyógyszergyártók Országos Szövetsége, <https://www.magvosz.org/hu>
- Midão, Luís – Almada, Marta – Carrilho, Joana – Sampaio, Rute – Costa, Elísio (2022): *Pharmacological Adherence Behavior Changes during COVID-19 Outbreak in a Portugal Patient Cohort*. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2022, 19, 1135. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031135>
- Miklya Ildikó (2013): *Primer prevenció enhancer anyagokkal a hosszabb és egészségesebb életért*. *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, XV. évf., 2. szám, 58-59.
- Németh Péter – Lázár Erika – Szűcs Krisztián – Töröcsik Mária (2020): *Vásárlási szokások változása a koronavírus okozta járványhelyzet hatására—az online vásárlási magatartás vizsgálata*. Ercsey Ida (szerk.): *Marketing a digitalizáció korában*. Széchenyi István Egyetem: Győr. ISBN, 978-615.
- Pálné Kovács Ilona – Kovács Katalin – Finta István (2020): *Önkormányzatok a koronavírus járvány kezelésében, Tér és Társadalom*, 34(4), 184–198. doi: 10.17649/TET.34.4.3306.

- Palócz Éva – Matheika Zoltán (2020): *Dilemmák a Covid-19-válság magyarországi gazdasági hatásairól*. In: KOLOSI Tamás–Szelényi Iván–Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport 2020 pp. 573–590., Tárki, Budapest.
- Sokol, Martin – Pataccini, Leonardo (2020): *Winners and losers in coronavirus times: Financialisation, financial chains and emerging economic geographies of the COVID-19 pandemic* *Tijdschrift Voor. Economische En Sociale Geografie* 111 (3): 401–415. <https://doi.org/10.1111/tesg.12433>
- STADAT Statisztikai adatok Magyarország 1999. évi egészségügyi helyzetéről, Népegészségügy 6/2000
- Szalánczi-Orbán Virág (2021): *Koronavírus járvány hatása a globális ellátási láncra*. Biztonságtudományi Szemle, III. évf., 4. szám, 73-81.
- Tárki Társadalomtudományi Intézet Zrt. (2020): *A koronavírus-járvány gazdasági és társadalmi következményei: az érintettek megoszlása és véleménye a járványt kísérő intézkedésekről*. https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-05/covid_2020_05_10_fin.pdf
- Tiringer István – Andrassy Gábor – Erdei Ferenc – Kohut László – Páder Katalin – Simon Éva – Szász Károly – Veress Gábor – Simon Attila (2017): *A korai rehabilitációban résztvevő iszkémiás szívbetegek gyógyszeres adherenciájának pszichoszociális tényezői. Egy multicentrikus követéses vizsgálat eredményei = Psychosocial factors of adherence to medication in patients with coronary heart disease taking part in early rehabilitation. Results of a prospective multicenter follow-up study*. *Cardiologia Hungarica*, 47 (6). 419-424. ISSN 0133-5596
- Tóth István György – Hudácskó Szilvia (2020): *A koronavírus-járvány társadalmi hatásai a közvélemény-kutatások tükrében*. Társadalmi Riport 2020, szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György, Budapest
- Uzzoli Annamária – Kovács Sándor Zsolt – Páger Balázs – Szabó Tamás (2021): *A hazai COVID-19 járványhullámok területi különbségei*. *Területi Statisztika*, 2021, 61(3): 291–319; DOI: 10.15196/TS610302.
- Yeung, Henry Wai-chung(2021): *The Trouble with global production networks* *Environment and Planning A*. *Economy and Space* 53 (2): 428–438. <https://doi.org/10.1177/0308518X20972720>
- Zsibók Zsuzsanna (2019): *Minden marad a régiiben? Regionalizált növekedési pályák Magyarországon* *Területi Statisztika* 59 (3): 247–272. <https://doi.org/10.15196/TS590301>

Posta László – Szentesi Ibolya – Túróczi Imre – Tóth Róbert

A magyar termőföld értékére ható tényezők szerepe a magyar gazdaságban

The Role of Factors Affecting the Value of Agricultural Land in the Hungarian Economy

Összefoglalás

A magyar mezőgazdaság fejlődéstörténete a XX. században sajátosan alakult. Az évszázadot a változások sora jellemezte, három alkalommal volt földosztás, változtak a tulajdonviszonyok. A század elején volt jelentős földtulajdon rendezés, majd a II. világháborút követően ismét. Az 1950-es években véghezvitt „kollektivizálás” után 1990-ben ismét rendeződtek a tulajdonviszonyok és a földterület használok személye is megváltozott. A sorozatos változások ártottak a fejlődésnek, hiszen szinte minden esetben újra kellett kezdeni a gazdaságok felépítését. Természetesen a társadalmi és gazdasági viszonyok sorozatos változása a tulajdon stabilitásába vetett bizalmat is csökkentette. Jelen tanulmányban kísérletet teszünk a termőföld értékére ható tényezők, a magyar gazdaságban betöltött szerepének azonosítására. Ezen felül részletesen bemutatjuk a bérleti formák alakulását, és annak sajátosságait.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: Q10, O1, I25, M12

Kulcsszavak: mezőgazdaság teljesítménye, agrártámogatások, pályázatok, adórendszer, hozam, bérleti díj, termőföld ára

DR. POSTA LÁSZLÓ PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástudományi Intézet (posta.laszlo@econ.unideb.hu), DR. SZENTESI IBOLYA PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet (szentesi.ibolya@econ.unideb.hu), DR. TÓTH RÓBERT PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem (toth.robert.janos@kre.hu), DR. TÚRÓCZI IMRE PhD, főiskolai tanár, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet (turoczi.imre@econ.unideb.hu).

Summary

The history of the development of Hungarian agriculture in the 20th century has taken a particular shape. The century was characterized by a series of changes, with three land divisions and changes in ownership. At the beginning of the century there was a major land settlement, and then again after the Second World War. After the „collectivization” of the 1950s, in 1990 land ownership was regularized again and the identity of land users changed. The successive changes have been detrimental to development, as in almost all cases farms have had to be rebuilt. Of course, the successive changes in social and economic conditions also reduced confidence in the stability of property. In this paper, we attempt to assess the impact of the factors that influence the value of agricultural land in the Hungarian economy. We also present in detail the evolution of rental forms and their characteristics.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: Q10, O1, I25, M12

Keywords: agricultural performance, agricultural subsidies, tenders, tax system, yields, rent, agricultural land price

BEVEZETÉS

Sok kérdés felmerült az 1990-es rendszerváltás időszakában. Vajon meg fog-e változni a tulajdonlás, a földhasználat? Érdemes-e hosszú távon gondolkodni, termőföldet és gépeket venni, vagy inkább bérelni kellene a földet és a művelést bér munkában végeztetni? A tapasztalatok szerint sokan nem hittek a tulajdonviszonyok hosszú távú átrendeződésében, a magángazdaságok fennmaradásában. A bizonytalanság természetesen meglátszott a termőföld adásvételek számában, az árakban és a bérleti díjak nagyságában. Jellemző volt, hogy a kárpótlásban és tagi részarány tulajdonban kapott földterületeket a gazdáik azonnal értékesítették és így alulértékelt lett a termőföld. Példaként említhetjük, hogy 1990-1991-ben az aranykorona értéken történő ármeghatározások során egy aranykorona 500–700 Ft-ért, egy hektár közepes minőségű termőföld 18.000–20.000 Ft áron cserélt gazdát. Ezek az összegek magukban hordozták a bizonytalanság, az új tulajdonosok tőke hiányának és a bizalmatlanságnak a hatásait.

Milyen változások történtek az elmúlt harminc évben, és mi az oka annak, hogy egy hektár átlagos minőségű termőföld ára ma – 2022. év – mintegy százszorosa az 1990-es évek árának? Több változás volt, ami segítette az értékrendek kedvező alakulását, a valós értékhez történő közelítést. Jelen cikkünkben az okokat elemezzük – a területi korlátok miatt a teljesség igénye nélkül. Több tényezőt érdemes említeni, közöttük a támogatási rendszer kialakulását, az agrártámogatásokat, a kedvezményes hiteleket. Lényeges fejlődési folyamat figyelhető meg az adórendszerben az abban rejlő kedvezmények alakulásában (Lentner, 1998, 2000, 2014; Túróczi et al., 2022.), az utódlás hatásaiban (Szentesi, 2019) és az együttműködési készség alakulásában (Szentesi, 2017). A folyamatosan zajló birtokkoncentráció segítette a hatékonyság javulását és az innovációs folyamatok gyorsulását (Szentesi et al., 2022). A kiemelt tényezőkön túl meg kell említenünk az agrártermelés rendszerének stabilizálódását.

Úgy gondoljuk, ma természetes a tulajdonviszonyok stabilitása, természetessé vált a magántulajdonon alapuló gazdaság működése, így a termelő eszközökbe történő befektetés a gazdálkodók számára racionális döntés.

A fenti folyamatok eredményeképpen jutott el a magyar agrárium oda, hogy napjainkra egyértelmű, hogy a mezőgazdaság a magyar gazdaságstratégia egyik legfontosabb pillérét jelenti. A hazai agrárium stratégiai szerepét nemcsak a koronavírus-járvány alatt és az orosz-ukrán konfliktus miatt tapasztalt biztonságos és folyamatos élelmiszer-ellátás igénye támasztja alá, hanem egy sor gazdasági mutató is igazolja az agrárium megkerülhetetlen szerepét a magyar gazdaság egészében. A 2021. év egyértelműen visszaigazolta a magyar Kormány elmúlt egy évtizedes törekvését az agrárium fejlesztésére vonatkozóan. Bebizonyosodott a magyar mezőgazdaság válságállósága, valamint a gazdaság és társadalom stabilitásában betöltött stratégiai szerepe. Hatalmas eredmény, hogy az ágazat biztosította a magyar lakosság jó minőségű, biztonságos élelemmel való ellátását miközben emelkedett a kibocsátás, az ágazati szintű jövedelmezőség, a beruházás, az agrárexport és a külkereskedelmi többlet is (Páll, 2022).

A TERMŐFÖLD, MINT GAZDASÁGI TÉNYEZŐ

A termőföld birtoklása és használata minden társadalmi rendszer központi kérdése volt és maradt is az emberiség történelmében (Nugroho et al., 2021; Naárné et al., 2018; Viana et al., 2022). A viszálykodások, háborúk kiváltó okaként szinte kivétel nélkül a föld, a földdel kapcsolatos jogok gyakorlása jelölhető meg, hiszen a föld birtoklása a tulajdonos számára többnyire jólétet, gazdagságot jelentett. A történelem során a sok földdel rendelkezők meggazdagodtak, míg a földet egyáltalán nem birtoklók elszegényedtek, s függőségbe kerültek a gazdag földtulajdonosokkal szemben. Így érthető, hogy a birtoklásnak mindig különös jelentőséget tulajdonítottak a világ minden országában (Vrbova–Nemec, 2005; Trendov, 2016).

A birtoklás mellett a termőföld használata szintén kiemelt fontossággal bír, hiszen az, hogy egy-egy földdarab felett a használati jogokat ki gyakorolhatja – a tulajdonos akaratától függetlenül – ugyancsak elsődlegesen befolyásolja az emberek életminőségét, hiszen mind a saját, mind a másnak átengedett földhasználat (bérlet) gazdasági előnyöket (illetve hátrányokat) jelent az emberek számára.

Az említetteken kívül a mezőgazdaságban meghatározó szerepe van a földnek, mint alapvető természeti erőforrásnak. Néhány sajátos termelési eljárást kivéve egy mezőgazdasági vállalkozásban növénytermesztési tevékenység föld nélkül nem képzelhető el és állattenyésztési ágazatok megléte esetén is szükség van rá (néhány kivételtől eltekintve) a takarmányok jó részének előállítása céljából.

A föld mennyiségének, minőségének és a hozzá kapcsolódó éghajlati tényezőknek fontos szerepük van egy-egy ország mezőgazdálkodásában. A lakossághoz viszonyított föld mennyisége és minősége nagyban meghatározza egy ország mezőgazdaságának jelentőségét (Naárné–Varga, 2017). Magyarországon egy lakosra vonatkoztatva általában nagyobb mezőgazdaságilag művelt földterület jut, mint Európa más országaiban, azzal a kiegészítéssel, hogy ez a föld jó minőségű. Elsősorban ez a feltétel teremti meg azt, hogy a mezőgazdasági termelés

nemcsak a lakosságot tudja élelmiszerekkel ellátni – valós piaci viszonyok között –, hanem nagyobb mennyiségű, versenyképes export terméket is elő tud állítani.

A föld olyan természeti erőforrás, amelynek ugyanúgy értéke van, mint más jószágnak. A közgazdaságtan mégis kiemelten kezeli részben az előbb említettek miatt, részben pedig azért, mert az alábbi „speciális”, tehát a többi tőkejóságra nem jellemző tulajdonságokkal bír (Pfau–Nábrádi, 2007; Möllers et al., 2011):

- Nem emberi munka eredményeként jött létre (ellentétben a többi, gazdálkodás során használt eszközzel). Közép- és hosszútávon determinált erőforrás, azaz külső adottságként áll rendelkezésre, alapvető tulajdonságait – bármennyire is szeretnénk – nem tudjuk megváltoztatni.
- Természeti – elsősorban időjárási – folyamatoknak ki van téve, és mérete, földrajzi elhelyezkedése még hosszabb távon sem változtatható meg. Megvédeni tehát nem tudjuk a külső erők romboló hatásától, rendelkezésre álló méretét, helyzetét átalakítani, befolyásolni nem áll módunkban.
- Kötött mennyiségű erőforrásról van szó, aminek használata rugalmatlan. Noha több célra használható a mezőgazdaságon belül és kívül is, alternatív felhasználása mégis korlátozott. Mennyisége összességében adott, azt azonban adott vállalkozás esetében megváltoztathatjuk vásárlással, vagy eladással, illetve bérléssel, vagy bérbeadással.
- Alapvetően a termelésnek eszköze, de szerepe van a tőkefelhalmozás olyan területein is, mint a kincsképzés. Eme kincsképző funkciója országunkban jelentősen felerősödött a rendszerváltást követően, amikor nagymértvű értéknövekedésének lehettünk tanúi. Azok tehát, akik földdel rendelkeztek, az értéknövekedésből adódóan jelentős vagyonosodáson estek át. Míg földjeikhez a rendszerváltás utáni években néhány 10.000 Ft/ha-os – illetve akár 500 Ft/aranykorona – áron hozzájuthattok, addig manapság azok hektáronkénti ára – minőségtől függően – több millió Ft-ot is kitehet.
- A föld azért is sajátos tőke, mert természeti adottságából adódóan termőképeséggel rendelkezik, emberi beavatkozással azonban ez befolyásolható, változtatható. Ebből következik, hogy a föld mezőgazdasági hasznosításakor többféle termőképeséget/termékenységet kell megkülönböztetni:
 - A természetes termékenység, az őserőben lévő talajállapot termékenységét tükrözi. Alapvetően összefüggésben van a növények számára fontos ökológiai tényezőkkel, például a talaj tápanyagtartalmával, vízgazdálkodásával, s nem kevésbé a tartósan ható időjárási tényezőkkel. A föld természetes termőképesége alapvetően meghatározza és befolyásolja a gazdálkodás hatékonyságát. Egyes talajoknak – az adott természeti feltételek mellett – természetes termőképesége többszöröse lehet más talajok termőképeségének. A mezőszéki löszhát természetes termőképesége – egy adott kultúra például gabona esetében – többszöröse lehet a futóhomokon kialakult termőtalajénak.
 - A mesterséges termékenység az emberi beavatkozással eszközölt ráfordítások eredményeként jelenik meg. A talajok mesterséges termékenysége a ráfordítások változtatásával, növelésével jelentősen befolyásolható. Így például trágyázáskor, talajjavításkor a mesterséges ráfordítások alapvetően befolyásolják

a terület termőképességét. Ugyanakkor a ráfordítások növelésével, a természetes termőképesség hatása az összes eredményen belül egyre kisebb lesz.

- A föld mesterséges termékenysége szoros összefüggésben van a természetes termékenységgel. A jobb természeti feltételekkel rendelkező földeknek nemcsak a természetes termékenysége jobb, hanem a mesterséges termékenysége is kedvezőbb. E szerint a jobb termőképességű földön az azonos mennyiségű műtrágya ráfordítás eredményeként jelentkező többlethozam nagyobb lesz, mint a gyenge termőképességű földön.

Ezekkel összefüggésben kell megemlíteni a mezőgazdaságra jellemző csökkenő hozadék törvényét. Ez a föld esetében azt jelenti, hogy általában a ráfordítások lineáris növekedésével a hozamok degresszíven változnak. Az első ráfordítás tehát jóval nagyobb hozamot eredményez, mint az azt követők. Sőt, egy adott növényfajta bizonyos technológiai eljárása esetén a ráfordítások eredménye negatív előjelűvé is változhat. Mindez a földminőséggel összefüggésben úgy játszódik le, hogy egységnyi azonos értékű pótlólagos ráfordítás hatása a jobb minőségű földeken – a természetes termékenységgel összhangban – jobb lesz (Oláh et al., 2021; Nábrádi et al., 2008).

A termőföld tényleges termékenysége azt fejezi ki, hogy egy adott föld – meghatározott ráfordítás eredményeként – mekkora hozamot biztosít. Ez a természetes és mesterséges termékenységek együttes értékét tükrözi. A közgazdasági termékenység már egy viszonylagos kategória. A természetes hozamokat egy adott ár-érték alapján vizsgálja, amit alapvetően mindig a piaci viszonyok (kereslet-kínálat), valamint a piac távolsága, infrastruktúrája stb. befolyásolnak. A közgazdasági termőképességből kiindulva – figyelembe véve a szintén piaci viszonyoknak megfelelően változó termelési költségeket – meghatározhatjuk a föld, illetve az azon elvégzett ráfordítások jövedelemtermelő képességét.

A közgazdasági termékenység tulajdonképpen – adott piaci feltételek között – tükrözi a földön végzett termelés hatékonyságát. Alapvetően befolyásolja a gazda, a földtulajdonos magatartását a földhasználat során, ami az eltérő földminőség szerint eléggé különböző lehet. A jobb minőségű földeken a ráfordítások hatékonysága – a föld természetes, valamint pótlólagos (mesterséges) termőképességből adódóan – kedvezőbb. Ez úgy is megfogalmazható, hogy gyenge minőségű földön – az alacsony természetes és mesterséges termékenység miatt – csak szerény ráfordítás esetén lesz eredményes a termelés, míg a jó minőségű földeken a kedvező hatékonyság miatt, a ráfordítások mértéke jelentősen kiterjeszthető. A gyenge minőségű földeken tehát csak szerényebb ráfordítások lehetnek hatékonyak, illetve a termelés csak kisebb költségekkel lehet eredményes. Ugyanakkor a jó termőhelyeken megfelelő hatékonyságuk lehet a nagyobb ráfordításoknak is.

A föld minőségbeli különbsége és ebből adódóan a ráfordítások hatékonysága alapvető problémája a gazdálkodásnak. Különösen a gyengébb minőségű földeken időről-időre felvetődik a kérdés, hogy egy adott földterületet érdemes-e mezőgazdasági termelésbe vonni, illetve milyen művelési ágként lehet azt eredményesen hasznosítani. A döntés mindig a határköltség és a határbevétel viszonyától függ (Szűcs, 1998). Így kedvező piaci árak esetén több föld vonható be a termelésbe, míg az alacsonyabb termékárak arra ösztönzik a gazdákat, hogy gyengébb minőségű szántóföldjeiket kivonják a termelésből, vagy legalább csökkentik ráfordításaikat.

A földek minőségüktől függően – termőképességük fokozása érdekében – más-más beavatkozást igényelnek és a beavatkozások eredménye is eltérő. A termőképesség fokozásának eszközeit, a hatás időtartama szerint megkülönböztetve csoportosíthatjuk. Így vannak:

- rövid ideig ható beavatkozások, amelyek jórészt forgóeszköz jellegű, évente ismétlődő ráfordítások, például ilyen a műtrágyázás, szerves trágyázás,
- hosszú ideig ható beavatkozások, amelyeket telkesítéseknek, meliorációnak nevezünk, mint például a talaj- és vízrendezés stb.. Ezek a hosszú ideig ható ráfordítások, tárgyi eszközök beruházásoknak minősülnek.

A föld termőképességének akár rövid, akár tartós fokozását kívánjuk elérni, lényeges annak mérlegelése, hogy ezek a beavatkozások milyen gazdasági előnyöket biztosítanak. A rövid ideig ható ráfordításoknál adott beavatkozás költség-hozam viszonyait vizsgáljuk egy évre vonatkozóan, míg a hosszú ideig ható ráfordításokat beruházásként kell elemezni.

- A speciális tulajdonságok között kell megemlíteni, hogy a termőföldnek nincs elhasználódási ideje. Nyilvánartása a vállalkozás eszközeit tekintve a befektetett eszközök között, a tárgyi eszközöknél történik, mely eszközöknek (az immateriális javakhoz hasonlóan) amortizációs elszámolási rendszer keretében történik az értékcsökkentése a termelés során, biztosítva ezzel az elhasznált eszközök cseréjét, vagyis az egyszerű újratermelés feltételeit. A földre ez viszont nem igaz, mivel esetében (mint azt már az előzőekben említésre került) nem értékcsökkenésről, hanem jóval inkább értéknövekedésről beszélhetünk.
- A mezőgazdasági termelésben egy pár speciális tevékenységet – pl. a vízkultúrás zöldségtermesztést – kivéve a termőföld mással nem pótolható. Ez abból adódik, hogy az emberi beavatkozástól függetlenül termékenységgel rendelkezik, ami alapvetően azt jelenti, hogy biztosítja a növények víz- és tápanyagellátását és annak felvételét.

Pótolhatatlanságával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy közgazdasági értelemben a föld ráfordításokkal pótolható, hiszen adott földterületen a ráfordítások növelésének eredményeként megjelenő többlethozam a földet helyettesítheti. Tehát, ha több terméket szeretnénk előállítani, akkor azt nem feltétlenül nagyobb földterületen tudjuk megvalósítani, mivel célunkat azáltal is elérhetjük (egy bizonyos határig), hogy a rendelkezésre álló földterületen növeljük a ráfordításokat (például több mű-, illetve szerves trágyát juttatunk ki, nagyobb öntözővíz normákkal, vagy intenzívebb fajtákkal dolgozunk). A föld tulajdonlásával, annak termékenységét a földtulajdonos monopolizálja. Ezért a tulajdonosa a föld minőségétől, termékenységétől függően hasznot realizál. A föld minőségéhez kapcsolódó hasznot földjáradéknak nevezzük, ami tehát nem más, mint a földben lévő tőke jövedelme. Hasonlóan a pénztőke tulajdonosához, aki kamatot realizál a befektetése után, a földből származó jövedelem (járadék) is mindig a tulajdonost illeti meg.

A földjáradék tehát a földtőke kamatát, a földbe fektetett tőke hozadékát – illetve annak egy részét – képezi. Ez nem más, mint a gazdálkodás jövedelmének az a része, ami az egyéb (a földtőkéen felüli) tőkerészek kamat igényének, valamint a vállalkozói járadéknak a levonása után megmarad a földtulajdonos számára. Saját földön történő gazdálkodás esetén nem különül el a jövedelemből élesen, mivel annak egy részét képezi – számítása viszont, hasonlóan a többi tőkerész és a vállalkozói kockázatvállalás járadékának számításához, mindig kívánatos –, bérleti

gazdálkodás esetén pedig a földjáradékot bérleti díj formájában fizeti ki a bérlő a földtulajdonosnak. Így vagy úgy, tehát mindig a földtulajdonos jövedelmeként (vagy annak egy részeként) jelenik meg (Ertsey–Nábrádi, 2003; Piketty, 2014).

A földjáradék szoros összefüggésben áll a termőföld árával, hiszen tőkésítve a földjáradékot (azaz értékét visszaosztva a földtőkéből elvárt kamatigénnyel), meghatározható az ár. A tőkésítésnél használt ráta azonban nem azonos a banki kamatláb mértékével, hanem annál általában jóval alacsonyabb, mintegy 2 – 5% közötti érték. Ennek oka pedig az, hogy a földtulajdonosnak nemcsak a földjáradékból származik jövedelme, hanem a föld értéknövekedéséből is. Ez a tényező más országokban is jelen van, azonban magyarországi viszonyok között a két említett jövedelemrész közötti arány erőteljesen az értéknövekedés irányába mozdult el az elmúlt évtizedekben, hiszen a termőföld árak évi átlagos növekedése a közelmúltban nem ritkán 100% körül alakult, azaz évente megduplázódott a földár. Ennek oka egyrészt az, hogy igen olcsón lehetett földhöz jutni a rendszerváltást követő kárpótlási folyamat során – 1 ha átlagos minőségű szántót akár 10.000 Ft értékű kárpótlási jegyért is meg lehetett venni az árveréseken az 1990-es évek elején –, másrészt pedig az, hogy az európai földárakhoz viszonyítva még mindig alacsonynak tekinthető a termőföld ára Magyarországon, így további árnövekedésre lehet számítani a jövőben is (Tanka, 1999). Ugyanolyan mérvűt már nem lehet predesztinálni, mint amilyen lejátszódott az árveréseken tapasztalt árakhoz képest, de mivel az áraink átlagosan még mindig jóval a nyugat – európai földárak alatt vannak, ezért további növekedés várható.

A földtulajdonos földjáradékához hozzáadva az évi árnövekedés értékét, kiszámítható a teljes jövedelem, amit számára a földtulajdonlás eredményez egy évben. (Ez az érték többségében meghaladja a banki kamatot, tehát a földtulajdonlás összességében igen jó befektetésként értékelhető.) A két jövedelemrész között az a lényegi különbség, hogy addig, amíg a földjáradékot évente megkapja a földtulajdonos a bérlőtől bérleti díj formájában – saját földön való gazdálkodás során pedig a termelés jövedelmének részeként jut hozzá –, addig az éves árnövekedést csak akkor realizálhatja, ha úgy dönt, hogy földjét eladja, értékesíti (Posta, 1997).

BÉRLETI FORMÁK, VALAMINT A FÖLDÁR – BÉRLETI DÍJ – TÖKÉSÍTÉSI KAMATLÁB ÖSSZEFÜGGÉSEI

A földbérlet nem más, mint a termőföld használati jogának időleges átruházása, bérleti díj fizetése ellenében. Akkor jön létre, ha mind a földtulajdonos, mind a bérlő számára összességében kedvezőnek minősül, azaz az előnyei nagyobbak, mint a hátrányai. Magyarországon a bérleti gazdálkodás gyakorlata az 1950-től 1990-ig terjedő időszakban gyakorlatilag teljesen visszaszorult. Ezért – bár már három évtized eltelt a rendszerváltás óta –, ellentétben például a nyugat-európai országok gyakorlatával, még mindig nincs igazán kialakult kultúrája, elfogadott egységes rendje a földhasználati formának. Úgy tűnik, még több időre van tehát szükség, amíg a rendszer teljesen kiforrottá, a felek számára egyértelművé, elfogadhatóvá, érdekeik képviselőjévé válik.

A jó és tartós bérleti rendszer kialakulásához a szokásokra, a régi gyakorlat meglétére van szükség. A szokások által kialakított bérleti rendszer hosszú távú gazdasági befolyást tükröz, ezzel szemben a rövid távú változások megjelenése a bérleti rendszerben nem kívánatos, mivel

bizonytalanságot hordoz magában. Alapvető feltétele a tartós bérletnek, hogy a felek saját boldogulásuk elősegítése mellett tiszteletben tartsák a másik fél igényeit, elvárásait is (Magda–Marselek, 2010).

Általában igaz az, hogy az a jó bérlet, ami mindkét fél számára megbízható, elfogadható és tervezhető rendszert nyújt. Akkor mondhatjuk, hogy igazságos megállapodás született, ha a felek, a termeléshez történő erőforrás-hozzájárulásuk alapján részesednek a gazdálkodás jövedelméből. Ez úgy lehetséges, hogy előzetesen felméri – megbecsüli – a gazdaságban működő tőkereszek nagyságát, mértékét és ennek arányában osztoznak az elért jövedelmen. A bérleti díj meghatározásakor tehát mindkét félnek korrekten kell eljárnia, s közös megegyezéssel kell kialakítani a bérleti díjat. Természetesen a mindenkori piaci viszonyok is befolyásolják a díj alakulását, így a föld jövedelemtermelő képessége – összefüggésben a föld minőségével –, valamint a föld kereslet-kínálat alakulása is hatással van a bérleti díj nagyságára (Pfau–Posta, 2011).

A bérleti gazdálkodásnak többféle lehetősége kínálkozik a felek számára. Attól függően, hogy a bérleti díj fizetése hogyan történik, a bérleteket készpénzes, illetve részes bérlet kategóriába sorolhatjuk. A készpénzes bérlet esetében a bérleti díj pénzüsszegben kerül kifizetésre a tulajdonos számára, míg részes bérleti gazdálkodás esetén a bérleti díj az előállított termék, vagy termékek egy részeként (esetleg annak értékeként) realizálódik a földtulajdonosnál.

A készpénzes bérlet legegyszerűbb formája az, amikor a földtulajdonosnak a bérlő a föld használatáért előre meghatározott (fix) összeget fizet, általában 1 évre vonatkozóan. Ez esetben a bérlő a gazdálkodás összes bevétele, ugyanakkor neki kell fedezni a felmerülő összes költséget is. Ekkor a gazdálkodás minden kockázata a bérlőt terheli.

A fix bérleti díjjal kötött szerződés mellett a készpénzes bérlet másik változata a rugalmas bérleti díjú szerződés. Ez az előző továbbfejlesztett változataként fogható fel. Alkalmazásakor a felek a bérleti díj alakulását valamely tényező változásához kötik, így beszélünk hozamszinthez, értékesítési árhoz, esetleg mindkettőhöz kapcsolt rugalmas bérleti díjú szerződésekről. A hozamhoz kapcsolás a termelési, míg az árhoz történő igazítás az értékesítési kockázat egy részét osztja meg a felek között. A készpénzes bérleti forma mellett a részes bérlet a másik lehetősége a tulajdonosnak és a bérlőnek a bérleti gazdálkodás során. Ekkor a bérleti díjat a tulajdonos az előállított termékek (értékének) egy részének formájában kapja meg. Fokozott kockázat megosztásról van tehát szó ez esetben, hiszen mind a termelési, mind az értékesítési kockázatot teljes egészében közösen viselik a felek. Ez a bérlő számára kedvező lehet, ugyanakkor a tulajdonosnak is lehetőséget ad arra, hogy nagyobb hozam esetén részesedjen a többleteredményből. Cserébe viseli annak terhét, hogy az esetleges hozamkiesés, illetve az elvárt áron aluli értékesítés az ő jövedelmét is negatívan érinti, nem csak a bérlőt (Castle et al., 1992).

A földár és a bérleti díj viszonyát elemezve megállapítható, hogy Nyugat-Európában az ottani bérleti díjak átlagosan a földáraknak 2-5%-át teszik ki, ami egy stabil értéknek fogadható el. Ez azt jelenti, hogy statikus állapotokat feltételezve, mintegy 20-50 év alatt térül meg a földbe fektetett tőke. E mellett, a földbe történő tőkebefektetés biztonságosnak és jövedelmezőnek tekinthető abból a szempontból is, hogy ott is jellemző a föld értéknövekedése, amit korábban leginkább úgy lehetett számszerűsíteni, hogy átlagosan 8 évente bekövetkezett a földárak duplázódása, ami így évente átlagosan 12,5 %-os értéknövekedést jelentett (Posta, 2002).

A következőkben az kerül bemutatásra, hogy az elmúlt évtizedekben hogyan alakultak a földárak, bérleti díjak, valamint a tőkésítési ráták összefüggései Magyarországon. (A számításokat a KSH adataira alapozva, mindhárom bemutatott évre vonatkozóan elvégeztük mindhárom változatban, azonban a területi korlátokra tekintettel minden évből csak az egyik számítás eredménye kerül bemutatásra.) Először a 2002-es átlagos hazai árakból kiindulva (400.000-800.000 Ft/ha-os intervallummal kalkulálva) és elfogadva a Nyugat-Európára jellemző 2-5 %-os rátát, azt határoztuk meg, hogy mennyinek kellett volna lenni akkor a bérleti díjnak Magyarországon, majd ezeket az értékeket a korabeli valós, átlagos értékekkel vetettük össze (ami ekkor 14.000-18.000 Ft/ha között alakult).

1. táblázat: Az elvárható bérleti díjak alakulása 2002-ben a valós magyarországi földárak és a nyugat-európai tőkésítési ráták alapján (Me: Ft/ha)

Tőkésítési ráta (%)	Földár (Ft/ha)				
	400.000	500.000	600.000	700.000	800.000
2	8.000	10.000	12.000	14.000	16.000
3	12.000	15.000	18.000	21.000	24.000
4	16.000	20.000	24.000	28.000	32.000
5	20.000	25.000	30.000	35.000	40.000

Forrás: Saját szerkesztés

Mint a táblázatból kitűnik, a 2002-es 14-18.000 Ft/ha-os valós bérleti díj intervallumon belül mindössze 5 esetben kapunk értékeket, 4 esetben ettől kevesebb bérleti díj fizetése tűnt volna indokoltnak, míg 11 számított érték volt magasabb. Ez utóbbi azt jelzi, hogy a 2002-es valós bérleti díjak inkább elmaradtak attól az értéktől, amit a földárak és az elfogadott ráták alapján a földtulajdonosoknak realizálni kellett volna a bérleti konstrukciók során. Ez fokozottan igaz, ha figyelembe vesszük azt, hogy a számított legkisebb fizetendő érték (8.000) és a valós bérleti díj intervallum alsó értéke (14.000) közötti különbség jóval kisebb volt – 6.000 Ft/ha –, mint a számított fizetendő legnagyobb érték (40.000) és a valós bérleti díj intervallum felső értéke (18.000) közötti különbség, ami 22.000 Ft/ha értéket mutatott. Ez azt jelzi, hogy ha 2002-ben esetenként elő is fordult bizonyos mértékű bérleti díj „túlfizetés” a bérlők részéről, ez nem volt tendenciózus jelenség, sokkal inkább az volt viszont a bérleti díj „alulfizetés”, ami azért állt fenn, mert a bérlők jóval kevesebbet fizettek bérleti díjként annál az értéknél, ami valójában megillette volna a földtulajdonosokat az elfogadott tőke kamatráták alapján.

Természetesen a vizsgálat úgy is elvégezhető, ha a valós bérleti díjakból indulunk ki, és az elfogadott tőkésítési ráták alapján keressük a két értéknek megfelelő földárakat. Ekkor tehát a kapott kamat (bérleti díj) és a kamatláb alapján a tőke (földár) értékét határozzuk meg, majd a számított értékeket összevetjük a korabeli valós földárakkal. A számítások eredményét – immár 2012-re vonatkozóan – a következő táblázat tartalmazza. Ekkor az átlagos valós földárak hazánkban 600.000 és 1.000.000 Ft között alakultak hektáronként, míg a bérleti díjak átlagos értéke 24.000 – 40.000 Ft/ha között alakult 1 ha szántóra vonatkozóan. A tőkésítési ráta értékét változtatlanul 2 – 5%-nak feltételeztük, miként az Nyugat-Európában továbbra is elfogadott.

2. táblázat: A valós magyarországi bérleti díjak és a nyugat – európai tőkésítési ráták alapján számított földárak alakulása 2012-ben (Me: Ft/ha)

Tőkésítési ráta (%)	Földbérleti díj (Ft/ha)				
	24.000	28.000	32.000	36.000	40.000
2	1.200.000	1.400.000	1.600.000	1.800.000	2.000.000
3	800.000	933.333	1.066.667	1.200.000	1.333.333
4	600.000	700.000	800.000	900.000	1.000.000
5	480.000	560.000	640.000	720.000	800.000

Forrás: Saját szerkesztés

2012-ben a valós földár intervallumba (600.000-1.000.000 Ft/ha) 10 számított érték tartozott bele, míg 2 esetben a számított értékek ettől alacsonyabb („árhiány” jelentkezett), 8 esetben pedig magasabb („ártöbblet” mutatkozott) értéket mutatnak. Amikor alacsonyabb értéket kaptunk, akkor az azt jelentette, hogy a kifizetett bérleti díjak az átlagtól alacsonyabb földár esetén tűntek jogosnak és elfogadhatónak, azonban mivel a földárak ettől magasabbak, így a bérleti díjaknak is többnek kellett volna lenniük. Akkor viszont, ha a számított földár magasabb, mint a valós intervallum, akkor „túlfizetésről” volt szó, mivel a valós bérleti díjaknak ekkor már egy magasabb földárhoz tartozóknak kellett volna lenni (ez fordult elő 8 esetben). A számított „árhiány” legnagyobb értéke ekkor 120.000 Ft volt (600.000-480.000), míg az „ártöbblet” értéke ettől jóval magasabb 1.000.000 Ft-os értéket mutatott (2.000.000-1.000.000).

A vizsgálat harmadik évében, 2020-ban a KSH adatai szerint az átlagos földár intervallum 1.500.000-1.900.000 Ft/ha, míg az átlagos bérleti díj intervallum 55.000-75.000 Ft/ha volt, míg a tőkésítési ráta 2-5%-os értékét továbbra is változatlannak tekintjük. 2020-ra vonatkozóan azt mutatja be a következő táblázat, hogy a valós bérleti díjakat és földárakat összevetve mekkora tőkésítési ráták jellemezték ekkor a gazdálkodást, azaz az elfogadott 2-5%-os értékekhez képest hány százalékos értékeket mutatott a bérleti díj a földár viszonylatában.

3. táblázat: A valós magyarországi földárak és bérleti díjak alapján számított tőkésítési ráták alakulása 2020-ban (Me: %)

Földbérleti díj (Ft/ha)	Földár (Ft/ha)				
	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000
55.000	3,66	3,44	3,24	3,06	2,89
60.000	4,00	3,75	3,53	3,33	3,16
65.000	4,33	4,06	3,82	3,61	3,42
70.000	4,66	4,38	4,12	3,89	3,68
75.000	5,00	4,69	4,41	4,17	3,95

Forrás: Saját szerkesztés

A számított 25 értékből ezúttal mind a 25 beletartozott az említett 2-5%-os tartományba, tehát nagyon kifejezetté vált a számított értékek tartományba való illeszkedése. 2020-ban összesen 1 esetben kaptunk 3% alatti (2,89%) értéket. Ekkor 14 számított érték volt 3 és 4% közötti, míg 9 esetben 4 és 5% közötti értékeket kaptunk, míg a hiányzó 1 eset kerekén 5%-os számított rátát mutatott. Ez a magasabb érték azt jelenti, hogy ekkor „túlfizetési esélyről” volt szó, hiszen a valós bérleti díjnak alacsonyabb földárral kellene találkozni, ha irányadónak tekintjük a 2-5%-os rátát. A már említett 3 és 4, valamint a 4 és 5% közötti ráták alapján megállapítható, hogy a bérleti díjak mértéke, nagysága javult (nőtt) a korábbi időszakhoz képest, tehát a földtulajdonosok magasabb jövedelemhez való jutásának esélye növekedett. A számított 25 érték átlaga 2020-ban 3,85% volt. A 3,85%-os érték a bérleti viszonyok konszolidálódását (4%-os kamatrátá körüli alakulását) mutatja, ami összességében azt jelenti, hogy továbbra is igaz az, ami 2012-ben is megállapítható volt, a földtulajdonosok arányaiban magasabb értékeket voltak képesek realizálni bérleti díjként, mint az elvárható lett volna, a bérlők gazdálkodásból származó jövedelem része viszont valamelyest csökkent az utóbbi években.

A számítások alapján összességében megállapítható, hogy a bérleti gazdálkodás sikere érdekében továbbra is szükség van a felek kompromisszumkészségére, hogy mind a tulajdonos, mind a bérlő számára viszonylag elfogadható jövedelmet nyújtson ez a gazdálkodási forma. Az elvégzett számítások azt mutatják, hogy a 2020-as viszonyok között inkább a földtulajdonosok voltak azok, akik jobban jártak, azonban ez a tendencia megváltozhat, előfordulhat, hogy a bérlői jövedelem részek kerülnek inkább előtérbe. Ugyanakkor az érdekek kölcsönös elismerése továbbra is feltétele a sikeres gazdálkodásnak, hiszen hosszabb távon mindkét fél érdekeinek érvényesülnie kell. Sem elégedett bérlő, sem elégedett földtulajdonos nélkül nem elképzelhető a sikeres bérleti gazdálkodás megvalósítása.

A TERMŐFÖLD ÁRÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az 1990-es években megtörtént a magyar történelem legutolsó „földosztása” és kialakult egy elaprózott birtokszerkezet. A növénytermesztés hatékonyságának növekedési igénye szükségessé teszi a gépkapacitások kihasználtságának emelését az egybefüggő öntözött területek kialakulását, egyszóval a birtokkoncentrációt. A vidéken élők, a tulajdonosok számára fontos a föld birtoklása, de a termőföld tulajdonának, bérleti jogának központosítása a mezőgazdaság növekvő jövedelmezőségének alapvető feltétele. Ez a folyamat adás-vételek és bérleti jogok megszerzése nélkül elképzelhetetlen. Magyarországon az 1990-es évek elején lezajlott privatizáció elaprózott birtokszerkezetet hozott létre és azóta folyamatosan zajlik a termőföldek tulajdonjogának, bérleti jogának koncentrációja. A termőföld a mezőgazdaságban kiemelt vagyonelem, ami Magyarországon is legtöbbször az élethelyzetek változása miatt cserél gazdát, tehát az érték, a forgalmi érték meghatározása elengedhetetlen. A földár és a földérték nem azonos tartalmú kategóriák, mert a földár alatt az aktuális piaci értéket értjük, míg a földérték egy közgazdasági fogalom és a földet, mint termelési tényezőt vizsgálja (Naárné, 2018).

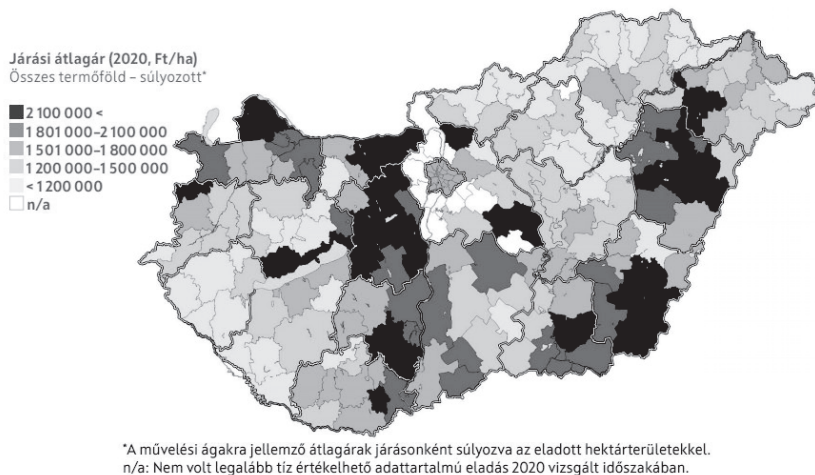
Az alábbi esetekben van szükség a termőföld értékének meghatározására:

- Állami kisajátítási eljárás,
- Osztatlan közös tulajdon megszüntetése,
- Magánszemély termőföld adás-vételi ügyletei,
- Termőföld hitelbiztosítékként történő felajánlása,
- Hagyatéki eljárások,
- Vagyonleltár készítése,
- Termőföldet érintő kártérítés,
- Termőföld öröklése,
- Egyéb esetek.

A felsorolt esetekben felmerül a kérdés, mi határozza meg a termőföld értékét? A termőföld piaci értékének meghatározása sok évtizedes, talán több évszázados kérdés és megállapíthatjuk, hogy az azt ténylegesen befolyásoló tényezők folyamatosan változnak tartalmukban és értékeikben egyaránt. Fontos figyelembe venni azt, hogy sajátos termelési tényező, mert a többi termelési tényezővel szemben – ha megfelelően gondozzuk, helyes művelést alkalmazunk – értékét nem veszíti el, sőt az még nőhet is (Szűcs, 1999). Magyarországon az 1850-ben kiadott „Császári Pátens”, majd az 1875. évi VII. törvény cikk alapján bevezetett „első magyar hozadéki kataszter” lett az alapja a földek közötti különbségtételnek, és a föld minőségi mutatói megállapításának. Ez a rendszer aranykorona-értékben fejezi ki a földek közötti minőségi különbségeket, és ezen érték alapján fizettek a földtulajdonosok adót. Az aranykorona-érték megállapításának alapja, hogy a hozadéki földadó-kataszteri rendszerben a különböző művelési ághoz tartozó és különböző minőségű földek hozadékát, illetve tiszta jövedelmét igyekeztek meghatározni. Az 1870-es évek óta jelentősen megváltoztak a mezőgazdasági és általában a gazdasági viszonyok, ezért az aranykorona érték, mint az értékmeghatározás tényleges alapja már nem lehet kizárólagos, de továbbra is használatban maradt és szerepe jelentős ma is. Magyarországon 1 hektár mezőgazdasági terület átlagos aranykorona értéke 17, míg egy hektár szántó átlagos aranykorona értéke 21.

A termőföldek értékét tehát az 1800-as évek második felében igyekeztek kialakítani a földterületek várható hozadékai, művelhetősége, elhelyezkedése alapján. A földérték meghatározás, mint Dömsödi (2011) írja ma is ezen a több mint 150 évvel ezelőtti módszeren alapul. A gyakorlatban többszöri próbálkozás volt az aranykorona érték helyett újabb módszer meghatározására, de az aranykorona jelenleg is elkerülhetetlen az értékelés során. Az alábbi ábra a termőföldek átlagos árát mutatja Magyarországon 2020-ban.

1. ábra: A termőföldek átlagára Magyarországon, 2020. évben

Forrás: www.portfolio.hu/ingatlan

Az árak területi egységenként eltérőek, és igen nagy szórást mutatnak. A termőföld ára és annak aranykorona értéke között lehet összefüggést találni, hiszen megfigyelhető, hogy a magasabb aranykorona értékű földterületek ára általában magasabb. Azt azonban kijelenthetjük, hogy az árat nem teljes mértékben az aranykorona határozza meg. Felmerül a kérdés, hogy akkor a kimutatott várható hozamok mellett mi lehet még befolyásoló tényező? Tőkebefektetéseink során alapvetően a kapacitás egységre – jellemzően egy hektárra – eső hozamból, a termelő ráfordításából, a tőkelekötési igényből indultunk ki. Ha belegondolunk ez nem más, mint a jövedelmezőség. A termőföldvásárlás pedig befektetésnek minősül. A termelési tényező értékelése során elvégezhetjük a befektetések pénzügyi számításainak többségét.

A számításoknak három jelentős eleme van: az éves jövedelem összege – ez általában egy hektár –, az alternatív befektetések hozama – amit nevezhetünk kockázatmentes hozamnak – és az időtényező. Az említettek alakulását, illetve szerepét a továbbiakban részletezzük.

A jövedelmet meghatározó tényezők

A jövedelmet meghatározó tényezőket alapvetően két részre bonthatjuk: természeti és gazdasági okokra.

- Természeti tényezők, amelyek meghatározzák a termőképességet, ezek pl. az időjárási viszonyok, domborzati viszonyok stb.
- Gazdasági tényezők, amelyekre hatással van az emberi tevékenység:
 - A termőterület távolsága a feldolgozóipartól és a fogyasztótól.
 - A földterület öntözhetőségének kiépítettsége a termelés hozamait befolyásolja jelentősen, így a fajlagos költségeket és a kapacitásegységre – egy hektárra – eső jövedelmet.

- Az ország feldolgozóiparának fejlettsége meghatározza a termények eladhatóságát és azok hasznosulását. Ezek a tényezők egyértelműen kihatnak a termelhető kultúrákra, így a termelés során elérhető árbevételre és eredményre. Gondoljunk például a csemegekukorica vagy a zöldborsó termesztés lehetőségére.
- Az ország termelési támogatási rendszerének jellege és annak stabilitása.
- Az adott ország adózási rendszere, annak agráriumra vonatkozó szabályrendszere, kedvezményei. A termelő az adózott eredményben érdekelt, így nem mindegy, hogy a jövedelemből mennyit von el az állam és mennyi marad a termelőnél felhasználható jövedelemként és fejlesztési forrásként.
- A gazdálkodó szervezetek kialakításának lehetősége, az egyes gazdálkodói csoportoknak juttatott kedvezmények. Gondolhatunk például a családi gazdálkodók szervezetétől kapható adómentes földvásárlási támogatásra.
- Az agrártermeléshez kapcsolódó finanszírozási rendszer, a kedvezményes hitelek lehetősége.
- A termények felhasználhatóságának lehetőségei, irányai. Ebben az esetben érdemes vizsgálnunk a termény iránti kereslet alakulását. Például a kukoricát hasznosítani lehet takarmányozáson kívül energiahordozó előállítására is. Egy térségben megépülő bioetanol gyár közelebb hozza a kukorica feldolgozásnak a helyszínét és a termény iránti keresletet, így javul a jövedelmezőség.

Megtérülési mutatók, az alternatív befektetések lehetőségei és azok hozama

A termőföld árának meghatározásában is vizsgálnunk kell a megtérülési mutatókat, az alternatív befektetések lehetőségét és azok hozamát. A vételár meghatározása során, mint minden befektetés esetében azt nézzük meg, hogy más, biztos befektetés milyen hozamot biztosít, azaz összehasonlító tevékenységet végzünk. Kijelenthetjük, hogy ha a termőföldből származó jövedelem a kétszerese annak, mint a választható másik tevékenység hozama, akkor kétszer annyit adhatunk a földért, mint amennyit a másik lehetőség kihasználása érdekében áldoznánk. A számítás ebben az esetben nem annyira egyszerű, mert a föld nem használódik el, értéke nem csökken. A kamatok, alternatív hozamok változnak az idő múlásával, a termőföld ezzel szemben egy hosszú távú, mondhatnánk „örök időre szóló” befektetés. Érthető, hogy a „hűvös matematika” és a kamatlábak változásának hatása csak késéssel és kevésbé egyértelműen érvényesül.

Az időtényező hatása

Az időtényező hatása sajátosan értelmezhető a termőföld esetében, hasonlóan gondolkodhatunk, mint a részvények értékének meghatározása során. A részvény lejárat nélküli értékpapír, így annak hozama felfogható örökjáradékként. A termőföld szintén nem elhasználódó termelési tényező, vagyis a befektetés ebben az esetben szintén „lejárat nélküli”, a hozama örökjáradék. A pénzügyi számításainkban a részvény ára az örökjáradék jelenértéke, (Illés, 2007) a föld ára is felfogható hasonlóan. Mi ennek a lényege?

Vegyünk egy egyszerű példát: tételezzük fel, hogy valahonnan minden évben kapunk 100.000 Ft-ot és ezt az idők végtelenségéig folyósítják. Kérdés, hogy mennyit adhatunk ezért a lehetőségért, ha a jelenlegi kamatkörnyezetben a befektetett pénzünkért 10% kamatot kaphatunk? A válasz egyszerű; megnézzük, hogy hány forintot kell elhelyeznünk ahhoz, hogy minden évben 10% kamatláb mellett 100.000 Ft kamatot kapjunk. Ez nem más, mint $100.000/0,1$, azaz 1.000.000 Ft. Ebből a logikából kiindulva megmondhatjuk, hogy mennyit ér az a földterület, amely évi 200.000 forint tiszta jövedelmet biztosít és az egyéb befektetések pedig 5% hozamot adnak. A válasz: $200.000/0,05 = 4.000.000$ Ft. Az adatok reálisak, mégis nyugodtan kimondhatjuk, hogy ez az összeg magas a jelenlegi árviszonyok között. Magyarországon kiemelt cél, hogy a termőföld ebben a tevékenységben hasznosuljon a továbbiakban is. Ennek elérése érdekében, két intézkedés történt.

- Az egyik eszköz az illetékmentesség, amely szerint az, aki vállalja, hogy a termőföldet legalább öt évig rendeltetésének megfelelően mezőgazdasági termelésre hasznosítja, illetékmentességben részesül.
- A mások eszköz a versenykorlátozást célzó irreálisan magas ár szerződésben történő megjelenítésének megakadályozása. A spekulációs földvásárlás megakadályozására a kamarai „vétőjog” intézménye áll rendelkezésre. Közismert, hogy a termőföldek értékesítése során a földek forgalmáról szóló törvény a vásárlási jog vonatkozásában egy sorrendet állít fel. Abban az esetben, ha a szerződéskötés megtörtént, azt meg kell hirdetni és a sorrendben előbb lévő mezőgazdasági termelő élhet a vásárlás jogával. Ez azt jelenti, hogy a sorrendben korábban álló – pl. állattartó teleppel rendelkező gazdálkodó – élhet azzal a joggal, hogy a szerződésben eredetileg szereplő vevő helyett ő vásárolja meg a földet és az eladó köteles azt neki értékesíteni. Ennek a lehetőségnek a megakadályozása érdekében előfordulhat, hogy a vevő és az eladó irreálisan magas összeget szerepeltet az adásvételi szerződésben. (Előfordult, hogy a Balaton mellett többszörös áron akartak termőföldet értékesíteni, vélhetően rövid időn belül azt más célra is hasznosították volna). Ennek a spekulációs ármeghatározásnak a megakadályozása céljából érdemes vizsgálni a reális ár kérdését. A szakma íratlan szabályai között irreális a termőföld ára, ha az hús évi bérleti díj jelenértékénél magasabb. Itt találkozunk ismét a pénz időértékével. Ebben az esetben az annuitás számítás módszerét hívhatjuk segítségül. A módszert egy egyszerű példán keresztül mutatjuk be.

A termőföld bérleti díja 80.000 Ft/ha, a piacon érvényes kamatláb 2,5%. Azt kell vizsgálnunk, hogy mennyit ér jelen időben 20 év bérleti díja. Természetesen nem elegendő, ha a 80.000 Ft-ot megszorozzuk hússzal, mert az időben később érkező pénzek jelen pillanatban kevesebbet érnek, mintha azok most állnának rendelkezésre. A pénz időérték meghatározása során számításokat kell végeznünk. Jelen esetben diszkontálni kell minden évben az érkező összegeket. A diszkonttényező meghatározása attól függ, hogy hány év múlva érkezik az összeg és mennyi a meghatározó kamatláb. Mivel azonos összegű pénzáramokat feltételezünk a sorozatos diszkontálás helyett alkalmazhatjuk az annuitás számítás módszerét. A járadék összege 80.000 Ft, az annuitási faktor 20 évre 2,5%-os kamatláb mellett 15,5892. Ezek ismeretében a termőföld legmagasabb reális ára $80.000 * 15,5892 = 1.247.136$ Ft. Az ezt meghaladó ár elvileg piaci versenykorlátozás miatt támadható.

A fenti számítás után, a piacon ismert termőföld árak ismeretében ismét megállapíthatjuk, hogy a tényleges piaci árat nem minden esetben a várható hozam határozza meg. Magyarországon a hűvös matematika kiegészül a termőföldhöz kötődő érzésekkel. A köztudatban ma is benne él, hogy a föld örök érték és az élelmiszertermelés képessége mindig is biztonságérzetet adott az embereknek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Castle, Emery N. – Becker, Manning H. – Nelson, A. Gene (1992): *Farmgazdálkodás* Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Cláudia, M.Viana – Dulce, Freire – Patrícia, Abrantes – Jorge, Rocha – Paulo, Pereirac (2022): Agricultural land systems importance for supporting food security and sustainable development goals: A systematic review. *Science of The Total Environment*. Volume 806, Part 3,
- Dömsödi János (2011): *Földminősítés és földértékelés*. Szent Gellért Kiadó és Nyomda. Bp. ISBN: 978-963-08-1341-9
- Ertsey Imre – Nábrádi András (2003): Általános vállalkozási alapok. Campus Kiadó, Debrecen
- Illés Ivánné (2007): *Vállalkozások pénzügyi alapjai*, Saldó Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest.
- Lentner Csaba (2000): A magyar mezőgazdaság jövőképe a pénzügypolitika fényében. *A Falu* 15 : 3 pp. 11-21.
- Lentner Csaba (2014): Magyar mezőgazdaság a pénzügypolitika csapdájában – a mezőgazdaság Európai Unió támogatási rendszerének kritikája. In: Katona, K.; Schlett, A. (szerk.) *Fejlesztési stratégiák, finanszírozási alternatívák*. Budapest, Magyarország : Pázmány Press pp. 247-261.
- Lentner Csaba (1998): Dilemmas of Hungary's Agricultural Future Contrasted with its Historical Background and Developed Market Economy Models. In: Gidai, Erzsébet (szerk.) *On the eve of the 21st century : Challenges and responses*. Budapest, Magyarország : Akadémiai Kiadó (1998) 265 p. pp. 175-184
- Magda Róbert – Marselek Sándor (2010): *Vidék gazdaságtan I.* Szaktudás Kiadó Ház, Budapest 2010.
- Möllers, Judith – Buchenrieder, Gertrud – Csaki Csaba (2011): Structural Change in Agriculture and Rural Livelihoods: Policy Implications for the New Member States of the European Union. *IAMO. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*. Vol. 61. Halle.
- Naárné Tóth Zsuzsanna – Naár Antal Tamás – Sőreg Ádám Pál – Vinogradov Szergej (2018): A fenntartható földhasználat új lehetőségei és kihívásai. *Economica* (Szolnok) 9 : 1 pp. 31-37. ,
- Naárné Tóth Zsuzsanna – Varga Júlia (2017): az angliai és a magyarországi földminősítési módozatok és földárak összehasonlító elemzése. *Studia Mundi - Economica* 3 pp. 67-77.
- Naárné Tóth Zsuzsanna (2018): *A piaci és hozadékelvű földértékelés elmélete és gyakorlata nemzetközi kitekintésben*. Emberi Erőforrás Minisztérium ÚNKP-16-4 Program támogatásával. Szaktudáskiadó Ház, Bp. ISBN 978 615 5224 81 2
- Nábrádi András – Pupos Tibor – Takácsné György Katalin (2008): Üzemtan I. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Nugroho, Agus Dwi – Bhagat, Priya Rani – Magda, Robert – Lakner, Zoltan (2021): The impacts of economic globalization on agricultural value added in developing countries *Plos One* 16 : 11 Paper: e0260043
- Oláh Judit – Erdei Edina – Popp József (2021): Fenntartható folyékony bioüzemanyagok kilátásai. *Journal of Central European Green Innovation* 9 : 1 pp. 13-29.
- Páll Zsombor (2022): A magyar mezőgazdaság 2021. évi eredményei. *Agronaplo*. <https://www.agronaplo.hu/szakfolyoirat/2022/02/aktualis/a-magyar-mezogazdasag-2021-evi-eredmenyei>
- Pfau Ernő – Nábrádi András (2007): *A mezőgazdasági vállalkozások termelési tényezői, erőforrásai* Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Pfau Ernő – Posta László (2011): *Vállalatgazdasági alapgfogalmak*. Debreceni Egyetem, Debrecen 2011 (egyetemi jegyzet)
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press. Cambridge. <http://doi.org/10.4159/9780674369542>
- Posta László (1997): *Tulajdonosi és vállalkozói érdekek a földhasználatban*. Debrecen 1997. (kandidátusi értekezés)
- Posta László (2002): *A termőföldhasználat gazdasági kérdései*. Szaktudás Kiadó Ház Rt. Budapest.
- Szentesi Ibolya (2019): *Utódlás hatása a mezőgazdasági gazdálkodók együttműködési és innovációs készségére, versenyképességére*. Szent István Egyetem. Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola. pp. 143.

- Szentesi Ibolya (2017): Az együttműködés gyakorlati kérdései a mai magyar mezőgazdaságban. In: Gyenge, Balázs; Reicher, Regina; Varga, Erika (szerk.) *Folyamatmenedzsment kihívásai: Társadalmi-gazdasági fejlesztési irányok 2017*. Gödöllő, Magyarország: Szent István Egyetem (2017) 209 p. pp. 125-142., 18 p.
- Szentesi Ibolya – Túróczi Imre – Tóth Róbert (2022): Innovációs folyamatok az agráriumban. *A FALU* 37' 1 pp, 47 – 65 19.p.
- Szűcs István (1988): *A föld ára és bére*. Agroinform Kiadó, Budapest.
- Szűcs István (1999): *A termőföld gazdasági értéke és ára*. In: *Magyarország az ezredfordulón*. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Bp. 1999. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft. ISBN 963 508 163 4
- Tanka Endre (1999): *Föld és elszajátítása*. Agroinform Kiadó, Budapest 1999.
- Túróczi Imre – Szentesi Ibolya – Tóth Róbert (2022): A mezőgazdasági termelők adózásának 2021. évi változásai és annak hatása. *A Falu* 37' 2 pp 77-90; 14.
- Trendov, Nikola (2016): *CAP Performances of the Visegrad Countries After Accession to European Union*. Think Visegrad – V4 Think Tank Platform. <https://think.visegradfund.org/wpcontent/uploads/IVF-Paper-Trendov-final.docx>
- Vrbová, E. Marie – Nemec, J. Kucera (2005): Land market development in the Czech Republic. *Czech Agricultural Economics*. Vol. 51. No. 5. pp. 216–220.

Pátkainé Bende Anna

A visegrádi országok válasza a demográfiai kihívásokra – fókuszban a családpolitika

The Response of the Visegrad Countries to Demographic Challenges – Focus on Family Policies

ÖSSZEFOGLALÁS

A visegrádi országok kiemelt céljai közé tartozik a családok védelme és a gyermekvállalás ösztönzése, és ehhez a családpolitika eszközrendszerét hívják segítségül. A tanulmány a V4 országok családpolitikai intézkedéseit tárja fel és hasonlítja össze a közvetlen és közvetett pénzbeli juttatásokra vonatkozóan. Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia családpolitikai eszköztárában számos egyező elemet találunk: a családi pótlék, az anyasági támogatás, a csecsemőgondozási díj, a gyermekgondozást segítő ellátás, a lakhatási/otthonteremtési támogatás és a családi adókedvezmények egyaránt megtalálhatók eszközeik között. Ugyanakkor eltéréseket is megfigyelhetünk a családpolitikai gyakorlataikban, például a támogatások összegében, a jogosultság feltételeiben. A legfőbb különbség, hogy Lengyelország és Csehország gyakran a jövedelmi helyzettől teszi függővé a támogatások folyósítását, míg Magyarországon és Szlovákiában a legtöbb ellátás alanyi jogon jár. A visegrádi országok családtámogatási rendszerei az elmúlt években számos elemmel bővültek, melyek ma már nemcsak a nagycsaládosokat, hanem az egy vagy két gyermeket nevelő családokat is segítik.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: J11, J13, J18

Kulcsszavak: családpolitika, családtámogatási ellátások, visegrádi országok

SUMMARY

One of the priority goals of the Visegrad countries is to protect families and support childbearing, using the tools of family policies. The study explores and compares family policies elements in the Visegrad countries for direct and indirect cash benefits. There are a number of similar elements in the family policies of the Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia; family allowances, maternity allowances, infant-care allowances, childcare allowances, housing / home allowances and family tax benefits. At the same time, we can observe differences in their practices, such as the number of benefits and the conditions of eligibility. The main difference is that Poland and the Czech Republic often make the payment of benefits conditional on the income situation of families, while in Hungary and Slovakia most benefits are universal. In recent years, the family support systems of the Visegrad countries have been expanded with several elements that now help not only large families but also families with one or two children.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: J11, J13, N30

Keywords: Family policies, family benefits, Visegrad countries

BEVEZETÉS

Napjainkban Európa országainak olyan demográfiai kihívásokkal kell szembenéznük, mint a társadalom elöregedése, az alacsony születésszámok, és ezek eredményeként a népesség folyamatos csökkenése. Az időskorúak arányának emelkedése, és ezzel párhuzamosan a munkaképes korúak fogyatkozása számos társadalmi és gazdasági problémát idéz elő (Dursun, 2019; Botos, 2018; Kreiszné et al., 2015). Demény (2016:357) a negatív demográfiai tendenciákat egyértelműen Európa lakosságának alacsony termelékenységére vezeti vissza: „A válság abból ered, hogy kevesebben születnek, mint ahányan meghalnak. A termékenység az Európai Unió 28 tagországának túlnyomó többségében jóval elmarad attól a szinttől, amely a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges.” Amennyiben a kelet-közép-európai országokra tekintünk még aggasztóbb a helyzet, hiszen az Eurostat adatai alapján a termékenységi ráta jelentősen elmarad az egyes nyugat-európai országok mutatóitól (Eurostat, Fertility statistics). A demográfiai problémák mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a család intézményének változásait sem: napjainkra a nők nagyarányú munkavállalásával elterjedtek a kétkeresős családmodellek, a hagyományos családi szerepek pedig lassan átalakultak. Korábban ismeretlen, alternatív családformák jelentek meg és terjedtek el, mint például az egyszülős családok és a mozaikcsaládok (Czibere, 2020; Vaskovics, 2014). Ezzel egyidejűleg társadalmunkban olyan jelenségeket tapasztalhatunk, mint a házasság intézményének leértékelődése, a gyermekvállalásról, nemi szerepekről való gondolkodás gyökeres megváltozása, vagy éppen a munka és a család életterületek között kialakuló feszültségek (Horváth-Szabó, 2014).

Hogyan lehet a kedvezőtlen demográfiai trendeket és a család kihívásait kezelni? Számos ország a családpolitika eszközrendszerével próbálja megoldani a demográfiai prob-

lémákat – melyek kisebb-nagyobb mértékben minden európai országban jelentkeznek, ám a családpolitikai intézkedések országonként jelentősen eltérhetnek. Tanulmányom célja, hogy feltárja és összehasonlítsa a Visegrádi Együttműködés országainak családpolitikai gyakorlatait, különös tekintettel a pénzbeli juttatásokra. Elemzésem alapjául azért választottam Magyarországot mellett Csehországot, Lengyelországot és Szlovákiát, mert előzetes ismereteim alapján úgy gondoltam, hogy a V4 országok egyformán gondolkodnak a család intézményéről és hasonló családpolitikával rendelkeznek. Temesváry 2016-os tanulmányában már vizsgálta a témát, azonban a családpolitikai eszközök folyamatos megújulása, bővülése, és a téma aktualitása indokolja a friss elemzéseket. Kutatásom során a következő kérdésekre keresem a választ:

- Melyek azok a családpolitikai elemek, amelyek mind a négy ország gyakorlatában megtalálhatók? Milyen hasonlóságokat mutatnak?
- Milyen eltérések figyelhetők meg a visegrádi négyek családpolitikáját illetően?

Szakirodalmi áttekintésem alapjául családpolitikával kapcsolatos hazai és nemzetközi tanulmányok és folyóiratcikkek szolgáltak, az összehasonlító elemzéshez pedig elsősorban a MISSOC (Mutual Information System on Social protection) 2021-es adatbázisát használtam fel.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Kijelenthetjük, hogy azok a társadalmak tudnak a leginkább fejlődni, melyek a családok stabilizálására épülnek (Zimmerman, 1947; Sorokin, 1956). Sorokin (1956) több évezredet és kultúrát vizsgálva arra jutott, hogy a társadalmak összeomlását rendszerint a család intézményének válsága előzte meg. Következetesképp a családok válsága a társadalom egészének stabilitását is veszélyezteti. Éppen ezért úgy vélem, hogy a bevezetésben ismertett demográfiai problémákat és a család kihívásait társadalmi ügyként kell kezelni, és azokra megfelelő családpolitikai intézkedésekkel válaszolni.

Az alábbiakban feltárom, hogy mit értünk a családpolitika fogalma alatt, és milyen célkitűzésekkel jött létre. Arra is kitérek, hogy mely intézkedéseket soroljuk a családpolitika eszközrendszerébe.

A családpolitika értelmezése

A családpolitikának a szakirodalomban nincs egy egységes meghatározása. Hoffman (2013) szerint a kifejezés alatt a modern jóléti rendszerek meghatározó elemét értjük, amelynek alapvető feladata a családok védelme és támogatása. Lakner (2013:139) definíciójában a családok értékét hangsúlyozza: „a családpolitika a családot a társadalom, a nemzeti közösség alapértékének tekintő olyan közösségi (állami) politika, amely létező intézmények, hozzáférhető szolgáltatások és hatékony intézkedések rendszerén keresztül

- elősegíti a családok belső stabilitását,
- védi függetlenségét, autonómiáját,
- növeli szociális biztonságát, társadalmi megbecsülését,
- ösztönzi a gyermekvállalást,
- erősíti a kapcsolatot a munka világával.”

Amennyiben konkretizálni szeretnénk a családtámogatási politikák legfontosabb feladatait és céljait, Thevenon (2011) alapján az alábbi célkitűzéseket különíthetjük el:

- Az alacsony jövedelmű gyermekes családok támogatása, és ezáltal a szegénység és a társadalmi kirekesztés csökkentése.
- A gyermeknevelés költségeinek részleges átvállalása, így csökkentve az életszínvonalbeli különbségeket a gyermekes és a gyermektelen családok között.
- Magas színvonalú gyermekgondozási és nevelési-oktatási lehetőségek biztosítása, szem előtt tartva a gyermekek érdekeinek védelmét, és a kisgyermekkorú fejlődés támogatását.
- A foglalkoztatás elősegítése, különös tekintettel a nők munkaerőpiaci részvételének ösztönzésére. További fontos szempont a munka és a család életterületek egyeztetésének támogatása, és a családok belső stabilitásának elősegítése.

- A nemek közötti esélyegyenlőség biztosítása.
- A demográfiai problémák kezelése, mint például a termékenységi mutatók javítása a születendő gyermekek számának a növelésével.

A családpolitika eszköztára

A családpolitikának rendkívül széles eszköztára alakult ki, és számos intézkedést találunk a gyakorlatban, melyek más-más célokat szolgálnak. A különböző szerzők eltérő módokon csoportosítják a családpolitikai eszközöket. A legismertebb osztályozás Gauthier (2000) nevéhez fűződik, aki szerint a családpolitikai eszközök – szűkebb értelmezés alapján – magukban foglalják a közvetlen pénzbeli juttatásokat (pl. családi pótlék, lakástámogatás), és a közvetetteket (pl. adókedvezmények); az anyasági és szülési szabadságot; illetve a gyermekek napközbeni, intézményes gondozási lehetőségeit. Ugyanakkor a tágabb értelmezés kiterjeszti a családpolitika eszközrendszerét minden olyan elemre, mely hatással lehet a családok jólétére, kezdve a családbarát vállalati gyakorlatoktól (pl. rugalmas munkaidő, távmunka), a családjogon át, a különféle szolgáltatásokig (pl. egészségügy, oktatás), kedvezményekig.

Surányi és munkatársai (2010) tanulmányukban a pénzbeli ellátások és adókedvezmények fontosságát hangsúlyozzák, melyet a családpolitikai eszközrendszer legfontosabb csoportjának tekintenek. A pénzbeli juttatások a gyermekvállaláshoz, gyermekneveléshez kapcsolódnak, és többnyire alanyi jogon járnak. A direkt pénzbeli támogatások csökkentik a szegénységet és anyagilag támogatják a hátrányos helyzetű családokat, de ugyanakkor hozzájárulhatnak a kedvezőtlen demográfiai trendek pozitív irányba történő alakításához is. Gazdasági hatékonyság szempontjából a közvetlen anyagi juttatásoknál is meghatározóbb eszközök az adókedvezmények, hiszen ösztönzik a nők munkaerőpiaci részvételét. A támogatás megvalósulhat a gyermekek után járó jövedelemadó-kedvezmény vagy járulékkedvezmény formájában.

A családpolitika céljait és az alkalmazott intézkedéseket figyelembe véve az egyes országokban jelentős eltérések rajzolódnak ki. Mindannyian egyetértünk abban, hogy a kelet-közép-európai családpolitikai rendszerek eltérnek a nyugat-európai modellektől. Tanulmányomban a visegrádi országok – Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia – családpolitikáját tárom fel a pénzübeli juttatásokra vonatkozóan.

V4 ORSZÁGOK CSALÁDPOLITIKÁJA

Tanulmányomnak nem célja, hogy bemutassa a V4 országok földrajzi adottságait, történelmét vagy éppen gazdasági helyzetét, annyit azonban meg kell említenünk, hogy a visegrádi négyek egymáshoz hasonló adottságokkal, történeti korszakokkal és társadalmi értékrendszerrel rendelkeznek, melynek következtében hasonló jóléti rendszereket építettek ki a rendszerváltást követően (Inglot, 2008; Haggard–Kaufman, 2008; Temesváry, 2016).

A visegrádi országok számára a család alapvető fontossággal bír: „Egyetértünk abban, hogy a család alapvető, természetes, élő sejte a társadalomnak, melyre minden más közösség és maga a társadalom egésze épül. A család jóléte társadalompolitikai kérdés, s egyben a nemzet jövőbeni életminőségének záloga. A család az a nemzeti, európai és globális közös nevező, amelyet a legnagyobb gondossággal kell védeni.” (V4 következtetések, 2017).

Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia hasonló jellegű és mértékű demográfiai problémákkal néznek szembe, amelyek leküzdéséhez a családpolitika eszközrendszerét hívják segítségül. A V4 országok parlamenti bizottságai a 2017-es budapesti találkozójukon kijelentették, hogy egyaránt családbarát kormányzásra törekednek, és regionális, nemzeti és helyi szinten is előtérbe helyezik a családok védelmét és támogatását. A családbarát programok és intézkedések végrehajtásán túl európai uniós szinten is

szorgalmazzzák, hogy a családok védelme és a gyermekvállalás ösztönzése kiemelt figyelmet kapjon (V4 következtetések, 2017).

2021-ben a visegrádi országok családügyért felelős miniszterei közös nyilatkozatban erősítették meg, hogy a családot tekintik az elsődleges közösségnek, és elkötelezték a családi értékek mellett. Kinyilvánították, hogy minden lehetséges intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy a családok számára megteremtsék a lehető legjobb környezetet, és hangsúlyozták a V4 országok közötti együttműködés – pl. közös kutatások – fontosságát (Joint Declaration of V4 Ministers Responsible for Family Issues, 2021).

A V4 országok családpolitikai intézkedései – közvetlen pénzübeli juttatások

A visegrádi országok családpolitikai eszköztárában számos egyező elemet találunk (Temesváry, 2016). Tanulmányom azokkal a közvetlen és közvetett pénzübeli juttatásokkal foglalkozik, melyek mind a négy országban megtalálhatók, s ezáltal összehasonlításokra alkalmasak. Az elemzés nem terjed ki a többi intézkedéscsomagra, pl. a kisgyermekkorai szolgáltatásokra és a családbarát vállalati gyakorlatokra. Kutatásom során elsősorban a MISSOC 2021-es adatbázisát vettem alapul, és ezt egészítettem ki kormányzati dokumentumokban, weblapokon található információkkal. Az egyes támogatások összegét valamennyi ország esetében euróban adtam meg, hogy összehasonlításokat tudjunk végezni.

A közvetlen pénzübeli ellátások közül feltárom a családi pótlék, az anyasági támogatás, a csecsemőgondozási díj, a gyermekgondozást segítő ellátás, valamint a lakáscélú, otthonteremtési támogatások jellemzőit.

Családi pótlék

A visegrádi országok mindegyikében megtaláljuk a családi pótlék típusú ellátásokat, melyek a pénzübeli juttatások közül talán a legismertebbek. Országonként jelentős eltéréseket figyel-

hetünk meg a kifizetett ellátások összegében, illetve a jogosultság feltételeiben.

Magyarországon a családi pótlék (nevelési ellátás, majd iskoláztatási támogatás) anyagi jogon járó támogatási forma, mely a gyermekek számához, életkorához, illetve tanulói jogviszonyához kötött. Az ellátás a gyermek neveléséhez és iskoláztatásához nyújt anyagi segítséget a tankötelezettség teljes időtartamára, annak megszűnését követően pedig a köznevelési intézményben vagy szakképző intézményben tanulmányokat folytató gyermek esetén annak a tanévnek a végéig, amelyben a 20. – sajátos nevelési igényű tanuló esetén 23. – életévét betölti. A támogatás összege a gyermekek számától függően változik, 2021-ben a következőképpen alakult:

- Egy gyermeket nevelő családban 35 euró (egyedülálló szülő esetén 39 euró).
- Két gyermeket nevelő családban 38 euró gyermekenként (egyedülálló szülő esetén 42 euró gyermekenként).
- Három vagy több gyermeket nevelő családban 45 euró gyermekenként (egyedülálló szülő esetén 48 euró gyermekenként).
- Tartósan beteg, fogyatékos gyermeket nevelő család esetén 66 euró (egyedülálló szülő esetén 74 euró).
- 18 év feletti fogyatékkal élő gyermek esetén 58 euró.
- Nevelőszülőknél/nevelőotthonban élő gyermek esetén 42 euró.

Csehországban a szülők jövedelmi helyzetétől teszik függővé a családi pótlék igénybevételét: a család jövedelme nem haladhatja meg a családi létminimum 2,7-szeresét. Az ellátás a tankötelezettség teljesítéséig jár, ezt követően akkor vehető igénybe, ha a gyermek nappali tagozaton továbbtanul, vagy ha egészségügyi állapotából adódóan (pl. fogyatékos) nem vesz részt az oktatásban. A családi pótlék legfeljebb a gyermek 26 éves koráig járhat. A támogatás összegét életkortól függően állapítják meg: 2021-ben 6 év alatti gyermek esetén 25 euró, 6-15 év közötti gyermek után 30 euró, a gyermek 26 éves koráig

pedig 35 euró járt. Amennyiben valamelyik szülő minimálbért kap, vagy egyéb szociális juttatásban részesül (pl. munkanélküli ellátás), akkor ennél magasabb családi pótlék is megállapítható.

Lengyelországban is a jövedelemhez kötik a családi pótlék igénybevételét, és így a szegényebb családoknak jelent segítséget: 2021-ben azok a családok igényelhették, melyek esetében az egy főre jutó havi jövedelem nem haladta meg a 149 eurót, tartósan beteg gyermeket nevelő család esetén a 169 eurót. A lengyeleknél a családi pótlék a gyermek 18 éves koráig jár, azonban kivételeket is megneveznek: továbbtanulás esetén legfeljebb 21 éves korig, fogyatékkal élő gyermek esetén pedig 24 éves korig folyósítható a támogatás. Az ellátás havi összegének a megállapításához a gyermek életkorát veszik figyelembe: 5 év alatti gyermek esetén 21 euró, 5-18 év közötti gyermek után 27 euró, 18-24 éves kor között pedig 30 euró volt a családi pótlék összege 2021-ben. A három- vagy többgyermekes családok a családi pótlék mellett további 21 eurós kiegészítést kapnak havonta – amennyiben a családi pótlékre való jogosultság feltételei fennállnak.

A lengyel kormány 2016-ban bevezette a „*złoty for złoty*” elnevezésű programot, mely kiterjesztette a családi pótlékot a jövedelmi küszöböt átlépő, magasabb jövedelmű családokra is, hozzáátve, hogy az eredetinel alacsonyabb támogatási összegre jogosultak. Az „*500 Plus*” elnevezésű program bevezetésével pedig a lengyel családok gyermekenként havi 111 euró bevételhez jutnak, függetlenül a jövedelmi helyzettől és a gyermekek életkorától. A támogatás 2019-től már az egy gyermeket nevelő családokat is érinti.

Szlovákiában a családi pótlék – csakúgy, mint Magyarországon – anyagi jogon jár a gyermek 16 éves koráig, vagy legfeljebb 25 éves koráig, amennyiben a gyermek továbbtanult vagy tartósan beteg. 2021-ben a támogatás havi összege gyermekenként 25,5 euró volt. Ezen felül egyszeri 104,76 euróra jogosultak a szlovák szülők, amikor gyerme-

1. táblázat: A családi pótlék jellemzői a visegrádi országokban 2021-ben

Ország	A jogosultság feltétele	Összege alapesetben (gyermekenként, havonta)
Csehország	Jövedelemtől függ	6 év alatt: 25 euró 6-15 év között: 30 euró 15-26 év között: 35 euró
Lengyelország	Jövedelemtől függ	5 év alatt: 21 euró 5-18 év között: 27 euró 18-24 év között: 30 euró
Magyarország	Alanyi jogon jár	1 gyermek: 35 euró 2 gyermek: 38 euró 3 vagy több gyermek: 45 euró
Szlovákia	Alanyi jogon jár	25,5 euró

Forrás: saját szerkesztés a MISSOC 2021-es adatai alapján

kük elkezdzi az általános iskola első osztályát. Amennyiben a gyermeket nyugdíjas (nagy) szülők nevelik, további 11,96 euró kiegészítés folyósítható havonta.

Anyasági támogatás

Az anyasági támogatás jellegű ellátások mind a négy visegrádi ország családpolitikai eszköztárában megjelennek. Akárcsak a családi pótlék esetén, ennél a támogatási formánál is eltéréseket figyelhetünk meg a jogosultsági feltételekben, illetve a támogatás összegében. Közös jellemző, hogy az anyasá-

gi támogatás összegében kerül kifizetésre az édesanyáknak.

Magyarországon a családi pótlékhoz hasonlóan az anyasági támogatás is független a jövedelmi helyzettől, alanyi jogon jár az édesanyáknak. Az egyszeri juttatás kifizetését ahhoz a feltételhez kötik, hogy az anya a várandóssága időszakában legalább négy alkalommal vegyen részt várandósgondozáson. A támogatás összege 2021-ben egy gyermek után 183 euró (az öregségi nyugdíjminimum 225%-a), ikrek születése esetén 243 euró (öregségi nyugdíjminimum 300%-a) volt gyermekenként.

2. táblázat: Az anyasági támogatás jellemzői a visegrádi országokban 2021-ben

Ország	A jogosultság feltétele	Összege alapesetben (gyermekenként, havonta)
Csehország	Jövedelemtől függ	Első gyermek után: 510 euró Második gyermek után: 393 euró
Lengyelország	Jövedelemtől függ	Egy gyermek után: 221 euró
Magyarország	Alanyi jogon jár; kötelező részvétel 4 várandósgondozáson	Egy gyermek után: 183 euró Ikerszülés esetén: 243 euró
Szlovákia	Alanyi jogon jár	Első három gyermek után: 830 euró Negyedik és további gyermekek után: 151 euró Ikerszülés esetén: + 76 euró

Forrás: saját szerkesztés MISSOC 2021-es adatai alapján

3. táblázat: A csecsemőgondozási díj jellegű ellátások jellemzői a visegrádi országokban 2021-ben

Ország	A jogosultság feltétele	Folyósítás ideje = szülési szabadság hossza	A támogatás összege a nettó bér százalékában
Csehország	Biztosítási jogviszonyhoz kötött, minimum 270 nap	28 hét (ikerszülés esetén 37 hét)	jövedelemtől függ: – napi 46 euróig 100% – 46-70 euró esetén 60% – 70-139 euró esetén 30% legfeljebb napi 57 euró
Lengyelország	Biztosítási jogviszonyhoz kötött, minimum 365 nap	20 hét (ikerszülés esetén 31- 37 hét)	100%, de legalább 221 euró havonta
Magyarország	Biztosítási jogviszonyhoz kötött, minimum 365 nap	24 hét	100%
Szlovákia	Biztosítási jogviszonyhoz kötött, minimum 270 nap	34 hét (egyedülálló szülő esetén 37 hét, ikerszülés esetén 43 hét)	75%

Forrás: saját szerkesztés MISSOC 2021-es adatai alapján

Csehországban az anyasági támogatás jellegű ellátás az első, illetve a második gyermek születése után illeti meg az édesanyákat. Akárcsak a családi pótlék esetén, a támogatás kifizetése jövedelemhez kötött: akkor folyósítható, ha a család jövedelme nem haladja meg a családi létminimum 2,7-szeresét. 2021-ben az első gyermek után 510 euró, a második gyermek után 393 euró járt az arra jogosultaknak.

Lengyelországban szintén a jövedelemtől teszik függővé az anyasági támogatás kifizetését: azoknak a családoknak jár, ahol az egy főre jutó havi jövedelem nem haladja meg a 425 eurót. A támogatás összege 2021-ben gyermekeként 221 euró volt.

Szlovákiában az édesanyáknak járó támogatás folyósítása alanyi jogú, nem kötődik a jövedelmi helyzethez. 2021-ben az első három gyermek után 830 euró, míg további gyermekek születése esetén 151 euró járt. Ikerszülés esetén az alapösszeg 76 euróval növekedett.

Csecsemőgondozási díj

A csecsemőgondozási díj jellegű ellátások mindegyik visegrádi országban elérhetők, és közös jellemzőjük, hogy egyaránt társadalombiztosítási jogviszonyhoz kötöttek. Jelenlős különbségeket találunk az egyes országok gyakorlatában, ami a folyósítás idejét, illetve a támogatás összegét illeti.

Magyarországon a csecsemőgondozási díj (CSED) folyósításának feltétele, hogy az édesanya a szülést megelőző két évben legalább 365 napon át biztosított legyen. A támogatás havi rendszerességgel jár a szülési szabadságnak megfelelő időtartamra, mely hazánkban 24 hét. Összege 2021. július 1-től az édesanya korábbi átlagjövedelmének 100%-a.

Csehországban a csecsemőgondozási díj jellegű ellátás feltétele legalább 270 nap biztosítási jogviszony megléte a szülési szabadságot megelőző két évben. A szülési szabadság időtartama normál esetben 28 hét, ikerszülés esetén ez további 9 héttel meghosszabbodik. Ez alatt az időszak alatt az édesanyák a korábbi jövedelmük függvényében kapnak napi ellátást,

amelynek kiszámításához a szülést megelőző átlagjövedelmet veszik alapul: az ellátás összege napi 46 euróig 100%, 46-70 euró esetén 60%, 70-139 euró esetén 30%. Az ellátás maximuma 57 euró naponta.

Lengyelországban a szülési szabadság 20 hétig tart, kivéve ikergyermekek születése esetén, mely esetben 31-37 hétre növekszik a szabadság időtartama a gyermekek számától függően. A csecsemőgondozási díj igénybevételének feltétele az, hogy az édesanya az elmúlt két évben 365 nap biztosítással rendelkezzen. Az ellátás összege az anya elmúlt egy éves átlagkeresetének 100%-a, de legalább 221 euró havonta.

Szlovákiában a csecsemőgondozási díj folyósításának feltétele, hogy az édesanya a gyermek születését megelőző két évben legalább 270 nap biztosítási idővel rendelkezzen. A szülési szabadság időtartama 34 hét, mely egyedülálló édesanya esetén 37 hétre, ikerszülés esetén 43 hétre hosszabbodik. A támogatás összege a szülést megelőző átlagjövedelem 75%-a.

Gyermekgondozást segítő ellátások

Mindegyik visegrádi országban jelen vannak azok a gyermekgondozást segítő, pénzbeli ellátások, melyek a szülőket rendszeres támogatásban részesítik, így pótolva a kieső munkajövedelmüket. Az egyes országokban eltérések mutatkoznak a jogosultság feltételeiben, a folyósítás időtartamában, valamint a támogatás mértékében.

Magyarországon az ellátások között megkülönböztetjük a gyermekgondozási díjat (GYED), a gyermekgondozást segítő ellátást (GYES) valamint a gyermeknevelési támogatást (GYET).

GYED-re jogosult az a szülő, aki a gyermek születését megelőző két évben 356 napig biztosított volt, és a gyermekét a saját háztartásában neveli. Egy másik kikötés, hogy a szülő a gyermek 6 hónapos koráig nem dolgozhat. A GYED a csecsemőgondozási díj lejártát követő naptól a gyermek két éves koráig folyósítható,

ikrek esetében pedig további egy évvel meghosszabbodik a jogosultsági időszak. A támogatás összege jövedelemarányos, az átlagkereset 70%-a, de gyermekenként legfeljebb a minimálbér duplájának 70%-a lehet. A GYED-nek különböző változatai kerültek bevezetésre az utóbbi években:

- GYED Extra: 2014 óta a gyermekgondozási díj akkor is megilleti a szülőt, ha a gyermeknek testvére születik. Ekkor az idősebb gyermek után járó ellátásról sem kell lemondania a szülőnek.
- Diplomás GYED: A felsőoktatási hallgatók is igénybe vehetik a gyermekgondozási díjat abban az esetben, ha a gyermek születését megelőző két évben legalább két aktív félévvel rendelkeznek, valamint legfeljebb egy év telt el a hallgatói jogviszony szüneteltetése/megszűnése óta. A támogatás összege a minimálbér 70%-a. (Mesterképzésben és doktori képzésben részt vevő hallgatók esetében a garantált bérminimum 70%-a.)
- Nagyszülői GYED: A Családvédelmi Akcióterv keretében lehetővé vált, hogy 2020-tól kezdődően a még aktív, dolgozó nagyszülők is igénybe vehessék a gyermekgondozási díjat, amennyiben a szülők helyett válladják az unoka gondozását. Egy időben csak az egyik nagyszülő jogosult a támogatásra, de akár több unoka után is igényelhetik azt. Az intézkedés a kisgyermekes szülők munkába való visszatérését segíti elő (ÁSZ, 2021).

A GYES (korábbi elnevezésén gyermekgondozási segély) alanyi jogon járó pénzbeli támogatás, mely a gyermekét a saját háztartásában nevelő szülő részére jár. A támogatás folyósítása alapesetben a gyermek 3 éves koráig tart, ám szólnunk kell néhány kivételről, mégpedig, hogy ikrek esetén 6 évre, tartósan beteg gyermek esetén pedig 10 évre hosszabbodik a jogosultsági időszak. Csakúgy, mint a GYED esetében, a szülő a gyermek féléves koráig nem dolgozhat, ám ezt követően időbeli korlátozás nélkül végezhet munkát. A gyermekgondozást segítő ellátás összege gyermekenként az öreg-

4. táblázat: A gyermekgondozást segítő ellátás jellemzői a visegrádi országokban 2021-ben

Ország	A jogosultság feltétele	Folyósítás ideje	A támogatás havi összege alapesetben
Csehország	alanyi jogon jár	4 év	átlag 245,3 euró (egész időszakra: 11775 euró)
Lengyelország	minimum 6 hónap biztosítási jogviszony, jövedelemtől függ	2 év	89 euró
Magyarország	alanyi jogon jár	3 év	81 euró
Szlovákia	alanyi jogon jár	3 év	275,9 euró

Forrás: saját szerkesztés MISSOC 2021-es adatai alapján

ségi nyugdíjminimummal egyezik meg, mely 2021-ben 81 euró volt. A GYES-t a gyermek egy éves korától kezdődően a nagyszülő is igényelheti, azzal a kikötéssel, hogy a gyermek három éves koráig nem dolgozhat.

A GYET olyan pénzbeli juttatás, melyre a három vagy több gyermeket nevelő családok jogosultak. A gyermeknevelési támogatás a legfiatalabb gyermek 3 éves korától a 8. élet-évének betöltéséig folyósítható egészen addig, amíg a 18 évnél fiatalabb gyermekek száma három alá csökken a családban. A támogatásra jogosult szülő legfeljebb heti 30 órában végezhet munkát. Az ellátás havi összege meg-egyezik az öregségi nyugdíjminimum összegével függetlenül a gyermekek számától.

Csehországban a gyermekgondozási ellátás univerzális, és legfeljebb a gyermek 4 éves koráig folyósítható az egyik szülő részére, aki a gyermek gondozását „teljes munkaidőben” végzi. A támogatás havi összegét a szülő választhatja meg – amennyiben az egyik szülő biztosítási jogviszonnyal rendelkezik –, és ennek összegét három havonta lehetősége van módosítani. 2021-ben az egész időszakra folyósítható összeg legfeljebb 11775 euró volt, ikergyermekek esetén 17663 euró. Amennyiben sem az édesanya, sem az édesapa nem rendelkezik betegbiztosítással, abban az esetben az ellátás mértéke havonta legfeljebb 393 euró lehet.

Lengyelországban a gyermekgondozást segítő ellátás igénybevételének feltétele, hogy a

támogatásra jogosult szülő a gyermek születése előtt legalább 6 hónapig munkát végezzen, és a család egy főre jutó jövedelme ne haladja meg az előző évi átlagbér 25%-át. Az ellátás összege havi 89 euró, amit általában a gyermek két éves koráig folyósítanak, ám akadnak kivételek is: ikrek vagy egyedülálló szülő esetében 36 hónapig, tartósan beteg gyermek esetén pedig 72 hónapig jár. 2021-ben Lengyelországban bevezetésre került egy újfajta ellátás a gyermek gondozási költségeinek fedezésére, mely a második, illetve a további gyermek születésekor illeti meg a szülőket. A mintegy 2648,88 eurós támogatást a szülők rugalmasan használhatják fel a gyermek egy éves korától harmadik életévének betöltéséig (gov.pl/web/polski-lad/rodzina-i-dom-w-centrum-zycia).

Szlovákiában a gyermekgondozást segítő ellátás a gyermek 3 éves koráig illeti meg a szülőt, vagy legfeljebb 6 éves koráig, amennyiben a gyermek tartósan beteg. A támogatás összege nem függ a család jövedelmétől: havi összege 2021-ben 275,9 euró volt, míg ikergyermekek esetén 25%-kal magasabb. Feltétele, hogy a gyermek óvodába, iskolába járjon, amennyiben ez nem teljesül, akkor a támogatás összegét három hónapig a felére csökkentik. Szlovákiában a gyermekgondozást segítő ellátás kiegészül a gyermekgondozási támogatással, melyet a szülők a gyermekük nappali ellátásának finanszírozásához igényelhetnek. Összege a következők szerint alakult 2021-ben: havi 280 eurót igényelhetett az a szülő,

aki magángondozót fizetett 0-3 éves korcsoportba tartozó gyermeke ellátásáért, 80 euró járt akkor, ha a gyermek állami bölcsődébe vagy óvodába járt, és 41,1 euróval lehetett számolni abban az esetben, ha a gondozást más személy (pl. a nagyszülő) biztosította. A 4. táblázat kizárólag a szűken értelmezett gyermekgondozást segítő ellátás sajátosságait foglalja össze.

Lakhatási/otthonteremtési támogatás

A lakhatási, otthonteremtési támogatás egy kevésbé elterjedt családtámogatási forma Európában, ám a visegrádi országokban megtalálhatjuk valamelyik változatát.

A magyar családpolitika egyik kulcselemét az otthonteremtési támogatások jelentik. A Családi Otthonteremtési Kedvezmény (CSOK) 2015-ben került bevezetésre azzal a céllal, hogy a magyar családok lakásépítését és -vásárlását támogassa, valamint otthonteremtési kamattámogatást nyújtson. (Fontos megjegyezni, hogy már ezt megelőzően is működött hazánkban úgynevezett otthonteremtési program hasonló célokkal.) A vissza nem térítendő támogatás új lakás vásárlásához vagy építéséhez, valamint ma már használt lakás vásárlásához vagy bővítéséhez is igényelhető azzal a feltétellel, hogy a család legalább egy gyermeket vállal. Új lakás vásárlásakor a támogatás összege egy gyermek esetén 1691 euró, két gyermek esetén 7328,72 euró, három vagy több gyermek esetén 28187,4 euró. A vissza nem térítendő állami támogatás mellé kamattámogatott lakáshitel is felvehető a gyermekek számától függően, legfeljebb 42281,1 euró összegben (ÁSZ, 2021).

2019-ben a Családvédelmi Akciótervnek köszönhetően tovább bővültek azok a magyar családtámogatási eszközök, melyek az otthonteremtést segítik elő:

- Új elemekkel bővült a CSOK, például bevezetésre került a falusi CSOK, melyet azokon a településeken lehet igényelni, ahol a népességszám az elmúlt években erőteljesen csökkent. Célja a vidék megtartó erejének a növelése.

- A Babaváró támogatás a fiatalok számára járul hozzá a felelős életkezdéshez és otthonteremtéshez. A 2019-2022 közötti időszakban igényelhető kamatmentes kölcsön összege 28187,4 euró, ami szabad felhasználású. Amennyiben a házaspár gyermeket vállal, akkor 3 éven keresztül szünetel a kölcsön törlesztése, a második gyermek születését követően pedig elengedésre kerül a tartozás 30%-a, míg a harmadik gyermek érkezését követően a fennmaradó teljes összeget átvállalja az állam.
- A jelzáloghitelhez nyújtott támogatás keretében 2019-től a második gyermek születését követően 2818,74 eurót, a harmadik és minden további gyermek születésekor pedig 11274,96 eurót vállal át az állam a családoktól.

2021-től további elemek kerültek bevezetésre a magyar családpolitikába, melyek szintén az otthonteremtést hivatottak elősegíteni, mint például:

- Az újjépítésű otthonok áfakulcsa 27%-ról 5%-ra csökkent a 150 négyzetméter alatti lakások és a 300 négyzetméter alatti családi házak esetében.
- Illetékmentesség jár azoknak a családoknak, akik a Családi Otthonteremtési Kedvezménnyel vásárolnak új vagy használt ingatlant.
- Az otthonfelújítási támogatás bevezetésével az állam a lakásfelújítási költségek felét, de legfeljebb 8413,06 eurót átvállal azoktól a családoktól, amelyek legalább egy gyermeket nevelnek.
- Tovább bővült a CSOK igénybevételenek lehetősége a családi házak tetőterének beépítéséhez, mely által lehetővé vált a többgenerációs otthonok kialakítása (ÁSZ, 2021).

Csehországban lakhatási támogatás segíti a családokat kiadásaik fedezésében. Az ellátást azok a családok igényelhetik, ahol a lakhatási költségek – pl. bérleti díj, energiaköltségek – meghaladják a család jövedelmének 30 százalékát (Prágában a 35 százalékát). A

támogatás összegét családonként állapítják meg, a gyermekek számától, a lakás típusától, a településnagyságtól függően. Ezen túlmenően úgynevezett lakáspótlék is igényelhető a leginkább rászoruló családok számára (MIS-SOC, 2021).

Lakhatási költségeik fedezésére a lengyel családok is igényelhetnek támogatást, melynek összegét egyedileg állapítják meg. Lengyelországban az elmúlt évtizedben több otthonteremtési program működött („Family-at-Home”, „Homes for the Young”, „Home Plus”), melyeket azzal a céllal hozták létre, hogy támogassák a lengyel fiatalokat és családokat saját lakásuk/házuk megvásárlásában (Heldak–Pluciennik, 2019). 2021-ben a magyar Családi Otthonteremtési Kedvezményhez hasonló lakáshitel konstrukciót vezettek be, melynek keretében a lakáshitelek felvételéhez szükséges saját hozzájárulást 22063 euróig az állam biztosítja. A család bővülésével a hiteltörlesztéshez vissza nem térítendő állami támogatás is jár: a második gyermek születése után 4412,60 euró, majd a harmadik és további gyermek születését követően további 13237,80 euró összegben. Szintén a családokat segíti az az intézkedés, mely lehetővé teszi, hogy a 70 négyzetméternél kisebb családi házak építését bejelentés alapján, hatósági engedély nélkül el lehet kezdeni, időt és pénzt megtakarítva így (gov.pl/web/polski-lad/rodzina-i-dom-w-centrum-zycia).

Szlovákiában az Állami Lakásfejlesztési Alapon keresztül támogatják a fiatal házaspárokat. A 35 évnél fiatalabb házaspárok – az életkori korlát mindkét félre vonatkozik – maximum 120000 eurós hitelt igényelhetnek igen kedvező kamatlábbal. A támogatást új vagy használt lakás/ház építésére/vásárlására, illetve felújításra egyaránt fel lehet használni. A támogatáshoz való hozzájutás nem kapcsolódik a gyermekvállaláshoz, ugyanakkor gyermek születését követően 2000 euró elengedésre kerül a hitel összegéből (sfrb.sk/ziadatel/mladomanzelska-pozicka).

A V4 ORSZÁGOK CSALÁDPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEI – KÖZVETETT PÉNZBELI JUTTATÁSOK

A családtámogatási eszközök fontos csoportját képezik a közvetett pénzbeli juttatások, melynek legismertebb változatát az adórendszeren keresztül adható családtámogatások jelentik. A családi adókedvezmény valamennyi visegrádi országban megtalálható, összege azonban országonként eltér.

Magyarországon az adórendszeren keresztül nyújtott családtámogatások között megkülönböztetjük a családi adó- és járulékkedvezményt, valamint egyéb kisebb mértékű adókedvezményeket, úgy, mint az első házaspár adókedvezménye, a négy- vagy többgyermekes anyák, illetve a 25 év alatti fiatalok személyi jövedelemadó-mentessége (csalad.hu). A családi adókedvezmény hazánkban nemcsak a személyi jövedelemadóból, hanem a társadalombiztosítási járulékból is érvényesíthető. Igénybevételének feltétele a családi pótlékra való jogosultság, és már a várandósság 91. napjától igényelhető. Az adókedvezmény összege a gyermekek számától függően változik: 2021-ben egy gyermek esetén 336 euró, két gyermek után 684 euró, míg három vagy több gyermek esetén 1128 euró volt az adókedvezmény éves összege (MISSOC, 2021).

A Csehországban alkalmazott családi adókedvezmény rendszere hasonlóságot mutat a hazaival. A szülő akkor jogosult az adókedvezményre, ha a saját háztartásában neveli a 18 év alatti (továbbtanulás vagy tartós betegség esetén 26 év alatti) gyermekét. Jogosultság esetén az adóalapot meghatározott összeggel csökkentik, mely a gyermekek számától függően alakul: évi 623 euró kedvezmény jár az első gyermek után, 915 euró a második gyermek után, és 1141 euró a harmadik és a további gyermekek születését követően (PWC, Worldwide Tax Summaries).

Lengyelországban a családi adókedvezmény összege szintén a gyermekek számától függően kerül megállapításra. 2021-ben a

5. táblázat: A családi adókedvezmény jellemzői a visegrádi országokban

Ország	Adókedvezmény éves összege
Csehország	1 gyermek után: 623 euró 2 gyermek után: 915 euró 3 vagy több gyermek után: 1141 euró
Lengyelország	1 gyermek után: 245 euró (feltétel: a szülő éves jövedelme ne haladja meg 24754 eurót) 2 gyermek után: 245 euró 3 gyermek után: 442 euró 4 vagy több gyermek után: 596 euró
Magyarország	1 gyermek után: 336 euró 2 gyermek után: 684 euró 3 vagy több gyermek után: 1128 euró
Szlovákia	0-6 éves: 557,3 euró 6-15 éves: 473,6 euró 15 éves kora felett: 278,6 euró

Forrás: saját szerkesztés a MISSOC és a PWC 2021-es adatai alapján

következőképpen alakult: egy gyermek után a jövedelemadó évi 245 euróval csökkent, amennyiben a szülők éves jövedelme nem haladta meg a 24754 eurót, egyedülálló szülő esetén ennek felét. A második gyermek után szintén évi 245 euró családi adókedvezmény járt, majd a harmadik gyermek születését követően már 442 euróra emelkedett a kedvezmény összege. A negyedik és minden további gyermek után évi 596 euró járt. Fontos kiemelni, hogy a második gyermek születését követően már nem veszik figyelembe a család jövedelmi helyzetét. Továbbá az adórendszeren keresztül adható támogatások között említeném meg a 26 év alatti fiatalok személyi jövedelemadó mentességét (PWC, Worldwide Tax Summaries).

Szlovákiában a jövedelemadó kedvezmény azon szülők részére biztosított, akik a gyermeküket (legfeljebb 25 éves koráig) a saját háztartásukban nevelik. A családi adókedvezmény összege 2021-ben gyermekeként a következőképpen alakult: a gyermek hatéves koráig 557,3 euró, 6-15 éves koráig 473,6 euró, míg 15 éves kora felett 278,6 euró adóból levonható kedvezmény járt (MISSOC, 2021).

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban a visegrádi országok családpolitikai intézkedéseit vázoltam fel, és vetettem össze a pénzbeli juttatásokra vonatkozóan. A V4 országok családpolitikáját tekintve megállapíthatjuk, hogy hasonló eszköz- és intézkedéscsomagokkal rendelkeznek, ugyanakkor mélyebb vizsgálatokat követően számos eltérést is felfedezhetünk az alkalmazott eszközök sajátosságaiban, feltételrendszereiben. Tanulmányomban szóltam a közvetlen pénzbeli ellátásokról, valamint az adórendszeren keresztül adható, közvetett családtámogatásokról. A terjedelmi korlátok miatt a többi kategóriára nem tértem ki.

A családpolitikai intézkedések legfontosabb csoportját a közvetlen pénzbeli juttatások jelentik, amelyek közül a családi pótlék, az anyasági támogatás, a csecsemőgondozási díj, a gyermekgondozást segítő ellátás és a lakáscélú/otthonteremtési támogatások egyaránt megtalálhatók a visegrádi országok eszközei között. A családi pótlék és az anyasági támogatás Csehországban és Len-

gyelországban a jövedelemtől függ, s ezáltal elsősorban az alacsonyabb jövedelmű családokat segíti, míg Magyarországon és Szlovákiában alanyi jogon jár minden édesanyának. A családi pótlék összege országonként hasonlóképpen alakul, ám az anyasági támogatás esetén jelentős eltéréseket figyelhetünk meg: Magyarországon és Lengyelországban alacsonyabb, Csehországban és Szlovákiában jóval magasabb az egyösszegű kifizetések összege. A csecsemőgondozási díj jellegű ellátások esetén a folyósítás ideje a szülési szabadság hosszával egyezik meg, mely országonként eltérő: 20 hét (Lengyelország) és 34 hét (Szlovákia) között változik. Az ellátás kifizetése mind a négy országban biztosítási jogviszonyhoz kötött. Hazánkban és Lengyelországban a szülési szabadság időtartamára az édesanya korábbi átlagjövedelmének 100%-a jár, Szlovákiában 75%-a, míg Csehországban a csecsemőgondozási díj összegét is a jövedelemtől függően állapítják meg. A gyermekgondozást segítő ellátás többnyire alanyi jogon jár a visegrádi országokban, kivétel ez alól Lengyelország, ahol a támogatás folyósítása jövedelmi korláthoz kötött. Eltéréseket figyelhetünk meg a jogosultság időtartamában és az ellátás havi összegében is: a leghosszabb ideig (4 év) Csehországban jár, s havi összege Szlovákiában a legmagasabb (276 euró). Kiemelendő Magyarország példája, ahol olyan további pénzübeli juttatásokat is megtalálunk, mint a gyermekgondozási díj és annak változatai, valamint a gyermeknevelési támogatás.

Az otthonteremtési támogatásokra a visegrádi országok közül Magyarországon fektetik a legfőbb hangsúlyt. Hazánkban rendkívül széles körű támogatási lehetőségek állnak a családok rendelkezésére lakásvásárlásra, építésre. Úgy vélem, hogy a magyar családpolitika legnépszerűbb elemeit a Családi Otthonteremtési Kedvezmény és a Babaváró támogatás jelentik. A visegrádi négyek közül Lengyelországban találunk a magyarhoz hasonló jellegű otthonteremtési programot.

A közvetlen pénzübeli juttatások mellett mindegyik visegrádi ország gyakorlatában fellelhetők az adórendszeren keresztüli családtámogatások. Ezek közül a legismertebb a családi adókedvezmény, amelyet többnyire a gyermekek számától függően állapítanak meg, kivéve Szlovákiában, ahol az életkort veszik figyelembe. Az adókedvezmény összege egy gyermek után a csehknél a legmagasabb, a lengyeleknél – ahol a jövedelmi helyzettől is függővé teszik – a legalacsonyabb. Kiemelendő, hogy hazánkban a társadalombiztosítási járulékból is érvényesíthető a családi adókedvezmény, sőt további adókedvezmények biztosítottak az első házasoknak, a négy- vagy többgyermekes édesanyáknak, illetve a 25 év alatti fiataloknak.

Összességében kijelenthetjük, hogy a visegrádi országok családtámogatási rendszerei számos eszközzel bővültek az elmúlt években. A támogatások leginkább a nagycsaládosoknak kedveznek, ám az egy, illetve két gyermeket nevelő családok is egyre több kedvezményhez jutnak. Fontos megjegyezni, hogy míg Lengyelország és Csehország többnyire a jövedelmi helyzettől teszi függővé a támogatások folyósítását, s így leginkább a rászoruló családokat támogatja, addig hazánkban és Szlovákiában a legtöbb családtámogatás alanyi jogon jár.

A későbbiekben szükségesnek tartom a most kimaradt kategóriák – pl. családbarát vállalati gyakorlatok, kisgyermekkorú univerzális ellátások – vizsgálatát is annak érdekében, hogy teljes körű képet kapjunk a V4 országok családtámogatási rendszereiről. S nem hagyhatjuk figyelmen kívül az elmúlt években bevezetett és megújított családpolitikai intézkedések eredményeit. A családtámogatások hatására valóban javultak a demográfiai mutatók? Úgy gondolom, hogy erre a kérdésre csak hosszabb idő elteltével tudunk válaszolni, ám az eddig ismert eredmények bizakodásra adnak okot. Az Állami Számvevőszék elemzése bemutatja, hogy 2010 és 2018 között a visegrádi országokban növekedett a termékenységi ráta, például

hazánkban 1,25-ről 1,55-ra (ÁSZ, 2021). Az elemzés előrevetíti, hogy egyéb tényezők mellett a családpolitika is képes lehet pozitív hatást gyakorolni a demográfiai folyamatokra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Állami Számvevőszék (2021): Családpolitika elemzés. Budapest. https://www.aszshirportal.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/csaladpolitika_20210126.pdf?ctid=1259 (letöltve: 2022.01.10.)
- Botos Katalin (2018): Az előregedő társadalom problémái. *Polgári Szemle*, 14. évf., 4–6. sz., 95–104., DOI: 10.24307/psz.2018.1208
- Czibere Ibolya (2020): A családstruktúra jellemző típusai a mai magyar társadalomban. In: Gergely András et al. (szerk.) *Kultúra, közösség és társadalom: Tanulmányok Tibori Timea tiszteletére*. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Szociológiai Társaság, Budapest.
- Demény Pál (2016): Európa két demográfiai kihívása: a látható és a fel nem ismert. In: Demény Pál (2016): *Népességgpolitika. A közjó szolgálatában*. KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 357–367.
- Dursun, Aslihan (2019): Demographic suicide of Europe. Istanbul 29 Mayıs University, Istanbul.
- Eurostat: Fertility statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics (letöltve: 2022.01.02.)
- Gauthier, Anne H. (2000): Public policies affecting fertility and families in Europe: A survey of the 15 member states. *European Observatory on Family Matters, Low Fertility, families and Public Policies*, Sevilla.
- Heldak, Maria – Pluciennik, Monika (2019): Financing Housing Support Programs in Poland in the Light of National Housing Resources. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, Volume 471, Issue 11.
- Hoffman István (2013): Családpolitika. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Vezető- és Továbbképzési Intézet, Budapest.
- Horváth-Szabó Katalin (2014): Változó világ – változó családok. Kihívások és megoldások. *Vigilia*, 79. évf., 5. sz., 322–331.
- Ingolot, Tomasz (2008): *Welfare States in East Central Europe 1919–2004*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Joint Declaration of V4 Ministers Responsible for Family Issues, Warsaw, May 13, 2021. <https://www.visegradgroup.eu/calendar/2021/joint-declaration-of-v4> (letöltve: 2022.01.13.)
- Kreiszné Hudák Emese – Varga Péter – Várpalotai Viktor (2015): A demográfiai változások makrogazdasági hatásai Magyarországon európai uniós összehasonlításban. *Hitelintézet*, 14. évf., 2. sz., 88–127.
- Lakner Zoltán (2012): *Szociálpolitika*. Pázmány Szociális Tudományok sorozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék könyvkiadója, Budapest.
- Lengyel családtámogatások: <https://www.gov.pl/web/polski-lad/rodzina-i-dom-w-centrum-zycia> (letöltve: 2022.01.10.)
- MISSOC (Mutual Information System on Social Protection) – Az Európai szociális védelemről szóló kölcsönös tájékoztatási rendszer – összehasonlító táblázatai: <https://www.missoc.org/missoc-database/comparative-tables/results/> (letöltve: 2022.01.02.)
- PWC: Worldwide Tax Summaries: <https://taxsummaries.pwc.com/> (letöltve: 2022.01.15.)
- Sorokin, Pitirim (1956): *The American Sex Revolution*, Porter Sargent Publishers, Boston.
- Stephan, Haggard, – Robert, F. Kaufman (2008): *Development, Democracy, and Welfare States: Latin America, East Asia, and Eastern Europe*, Princeton University Press, New Jersey.
- Surányi Éva – Danis Ildikó – Herczog Mária (2010): Összefoglalás és szakpolitikai javaslatok. In: Surányi Éva et al. (szerk.): *Családpolitika más-más szemmel. Eltérő nézőpontok, megközelítések, változó gyakorlatok a hazai és a nemzetközi családpolitikában*. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest.
- Szlovák lakástámogatások: <https://www.sfrb.sk/ziadatel/mladomanzelska-pozicka/> (letöltve: 2022.01.20.)
- Temesváry Zsolt (2016): A visegrádi országok családpolitikája. *Kapocs*, 16. évf., 74. sz., 3–13.
- Thevenon, Olivier (2011): *Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis*. *Population and Development Review*, vol. 37., no. 1., 57–87.

- V4 Országok Parlamentjeinek családpolitikai kérdésekkel foglalkozó bizottságainak találkozója – Következtetések – Budapest, 2017. december 20-21. https://www.parlament.hu/documents/1869554/1915337/V4_Nepjole-ti_Kovetkeztetesek_2017-1221.pdf/c6913108-5d8c-c935-ebb2-8523cc864794 (letöltve: 2022.01.13).
- Vaskovics László (2014): Családszerkezeti átalakulások európai kitekintésben. Szociológiai Szemle, 24. évf., 1. sz., 5–39.
- Zimmerman, Carle C. (1947): Family and Civilization, Harper and Brothers, New York.

Könyves Melinda Katalin – Kalló Noémi

A kockázatelemzés változásai: Az új FMEA megközelítés

Changes in Risk Analysis: The New FMEA Methodology

ÖSSZEFOGLALÁS

A vállalati működés egyik meghatározó eleme egy megfelelő minőségmenedzsment rendszer létezése és működtetése. E rendszerek természetesen a vállalatok sajátosságaihoz igazodnak, azonban közös irányelveket tartalmazó követelményrendszerre támaszkodva kerülnek kialakításra. Jelen tanulmány fókuszában az autóipar, az ott megfogalmazott követelményeknek való megfelelést segítő módszerek állnak, valamint az autóiparban legelterjedtebb kockázatelemzési technika, a Failure Mode and Effect Analysis (FMEA) kerül elemzésre. A módszer vizsgálata – a kockázatelemzés előtérbe kerülésén túl – kifejezetten időszerű, mert a VDA és az AIAG közösen kidolgozott FMEA Handbook (Kézikönyv) 2019 végén került kiadásra. Mindezek tükrében a német és az amerikai megközelítést ötvöző új szemlélet tudományterületi és gyakorlati következményeinek feltárása fontos feladat. A tanulmány célja, az FMEA módszertan és gyakorlati alkalmazásának előnyeinek és hátrányainak a bemutatása, valamint a módszer változásának – fókuszálva a mérőszámokra – ismertetése és ennek pozitív és negatív hatásainak bemutatása.

SUMMARY

One of the defining elements of the company's operation is the existence and operation of a proper quality management system. These systems are, of course, tailored to the specificities of the companies, but they are based on a set of requirements with common guidelines. The focus of the present study is on the automotive industry, the methods used to help it meet the requirements set out there. The most common risk analysis technique in the automotive industry, Failure Mode and Effect Analysis (FMEA), will be analyzed. The examination of the method, in addition to the emphasis on risk analysis, is particularly timely because the FMEA Handbook, jointly developed by the VDA and AIAG, was published at the end of 2019. Considering all this, exploring the scientific and practical implications of a new approach combining the German and American approaches is an important task. The objective of the study is to present the advantages and disadvantages of the FMEA methodology and practical application. As well as a description of the change in method, focusing on metrics, and its positive and negative effects.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: M11, G32, L60

Kulcsszavak: FMEA, Kockázat, Minőségmenedzsment, Módszertan, Autóipar

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: M11, G32, L60

Keywords: FMEA, risk, quality management, method, automotive industry

KÖNYVES MELINDA KATALIN, PhD hallgató, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (konyves.melinda@gtk.bme.hu), DR. KALLÓ NOÉMI, egyetemi docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (kallo.noemi@gtk.bme.hu).

BEVEZETÉS

A vállalati működés mindennapjaihoz ma már elengedhetetlen a minőségmenedzsment rendszerek megléte és azok folyamatos fejlesztése. A minőségmenedzsment szemlélete már a 20. század közepén előtérbe került, a sorozatgyártás megjelenésével pedig egyre inkább fontossá vált. A „kezdetleges” minőségellenőrzés fejlődési szakasz óta ma már egy komplex rendszerről beszélünk akkor, ha minőségmenedzsmentről van szó.

A minőségmenedzsment iránt elhivatott vállalatok egyik legfőbb küldetése, hogy a TQM (Total Quality Management) vállalati filozófia a mindennapi működésük része legyen. Visszatekintve a minőségmenedzsment fejlődésére az elmúlt évszázadban, a TQM – eddig legalábbis – a piramis csúcsa. 3 alapelvét különböztetjük meg: vevőközpontúság, folyamatok folyamatos fejlesztése és a teljes elkötelezettség (Tenner–De Toro, 2005). Ezen elemek elveinek, módszereinek és gyakorlatba ültetésének elsajátításával a szervezetek azt az alappillért tudják megteremteni, melyre később a teljes minőségmenedzsment rendszerük épül.

Jelen tanulmány a minőségmenedzsment módszerek és technikák rövid (autóiparra hangsúlyosabban kitekintő) áttekintését követően egy konkrét módszer, az FMEA – *Failure Mode and Effects Analysis, lehetséges hibamód- és hatáselemzés* – aktuális változásait és annak menedzsment megfontolásait tekinti át.

IRODALMI FELVEZETÉS

A minőségrendszerek alapjai: a szabványok

Ha hierarchikusan tekintünk a minőségmenedzsment elemekre – mint teszi ezt az ISO 9001 követelménye a dokumentumpiramis esetén is –, a legfelső szintre a szabványokat helyezhetjük. A szabványok megjelenésének egyik fő oka az volt, hogy a különböző vállalatok „közös nyelvet beszéljenek”, valamint a versenyszférában összehasonlítható legyen a

teljesítményük és működésük. Az ISO 9000-es szabványcsalád adja azt az alapot, ami nélkül egy vállalat ma már nem, vagy nehezen működhet. Az ISO 9000 mint egy szótár, tisztázza a fogalmakat, melyeken a szabványok alapulnak. Az ISO 9001 tartalmazza a követelményeket, melyek általánosak, tehát minden szektorban tevékenykedő cég tudja a szabványt alkalmazni, illetve a saját működési formájára tudja alakítani. Széleskörű alkalmazhatósága és a belső, külső érintettek számára kínált előnyök miatt a működéshez, piaci helyzet megtartásához, ma már elengedhetetlen az ISO 9001 tanúsítvány megléte. A minőségmenedzsment rendszerek kiépítésében emellett más általános szabvány is segíti a vállalatokat. Ilyen például az ISO 9004, mely a már kiépített rendszer fenntartásához, fejlesztéséhez nyújt útmutatást, valamint az ISO 19011, mely az auditálás folyamatát, elvárásait írja le, fogalmazza meg (Kövesi–Topár, 2006).

Az egyre növekvő fejlődés azonban elkerülhetetlenné tette, hogy újabb és újabb szabványok, előírások, követelmények jelenjenek meg. Ma már a minőségmenedzsment rendszer, vagy szektorspecifikus, területspecifikus tanúsítványok megléte nem kiemelkedő versenyelőnyt jelentő tényező. Szükségessé vált meghatározni szektorspecifikus szabványokat, melyek az ISO 9001-et veszik alapul, azonban az iparág sajátosságait és igényeit is figyelembe veszik. Ilyen például az ISO 14001, mely a környezetközpontú irányítási rendszer szabványa, az ISO 26262, mely a funkcionális biztonság szabványa, vagy az IATF 16949, mely az autóipar szektorspecifikus szabványa (Kövesi–Topár, 2006).

Ennek legújabb kiadása az ISO 9001-hez képest több, az autóiparra szigorúbb vagy plusz követelményt tartalmaz. Az új kiadás egyik központi változása a kockázatmenedzsment előtérbe kerülése. A kockázat egy termék fejlesztési folyamatától kezdődően az életciklusa végéig kritikus jellemző, így az erre való fókuszálás nem meglepő, hanem logikus döntés volt az IATF 16949 kiadásakor, az elődjéhez, az ISO/TS 16949-hez képest. Mint a korábban már

kifejtésre került a szabványok egyre részletesebbek, egyre több részterületre kiterjednek. A kockázatmenedzsment is egy ilyen részterület. A fontosságának, értelmezésének és teljes logikájának leírását tartalmazó követelményrendszer, az ISO 31000. Valamint megemlítendő, mint egyik alappillére a tanulmánynak az ISO/IEC 31010, mely különféle kockázatelemző módszereket mutat be, melyek jól alkalmazhatóak vállalati környezetben.

Minőségmenedzsment módszertanok áttekintése

Az elméleti hierarchia következő szintjét a minőségmódszerek jelentik. A módszerek vagy technikák melyek az egyes szakmai területeket segítik, így ezeket is tudjuk különbözőképpen csoportosítani. Leggyakrabban a folyamatfejlesztés lépései szerint rendszerezi a szakirodalom a különféle módszereket (Kövesi–Topár, 2006; Turcsányi, 2014; Ross, 1993; Kemény et al., 2001):

- *Folyamatleíró vagy modellező módszerek:* céljuk, hogy a vállalat folyamatait bemutassák, azok sorrendjét, kapcsolódási pontjait, az azokból származó dokumentumokat stb. Különböző részletzettségű lehet, ez a felhasználás okától függ. A legelterjedtebb technika a folyamatábra és a SIPOC tábla, melyek a grafikus ábrázolás miatt, könnyen áttekinthetők és értelmezhetők (Turcsányi, 2014).
- *Hibaelemzés (feltárás, rangsorolás) módszerei:* a kialakult problémák megoldásához, folyamatok fejlesztéséhez vagy a lehetséges hibák megelőzéséhez szükséges a hibák, -helyek, -fajták stb. feltárása. Attól függően, hogy milyen elvek alapján szeretnék, vagy tudják a hibákat feltérképezni többféle módszert is alkalmazhatnak, akár egymás után, vagy egymást kiegészítve is egy adott problémára. Az egyik leggyakoribb például, az *Ishikawa* vagy *halszálla* diagram, melynek célja az összes lehetséges hibaok összegyűjtése egyfajta logika mentén. Ez a logika általában a 4-5-9M, melyek a „halszálla” alapjai, ez-

zel egy struktúrát adva a hibaelemzésnek, a fő témakörök (pl. humán erőforrás stb.) kijelölésével. A *5Why módszer* sokszor az Ishikawa kiegészítése. Segítségével eljuthatunk az adott probléma gyökérokáig, a miért kérdés egymásutáni feltevésével. A *Pareto elemzés* vagy *ABC diagram* grafikusán ábrázolja az előforduló hibákat és gyakoriságukat, ezzel meghatározva a legnagyobb gondot okozó problémákat, melyek eliminálásával a folyamat drasztikusan javulhat, illetve az FMEA (Failure Mode and Effect Analysis) technika is (Ross, 1993), melyről a későbbiekben részletes leírás lesz olvasható.

- *Ötletgyűjtő, megoldás kereső módszerek:* a hatékonyabb és gyorsabb feladatmegoldás érdekében, az egyes problémák elemzéséhez vagy folyamatok fejlesztéséhez alkalmazandó alternatívák összegyűjtéséhez, szükségessé vált olyan módszerek kidolgozása, melyek a csoportos ötletelést segítik. Ezek közül a legismertebb a *brainstorming*, de ennek strukturáltabb változata az *Affinitás* diagram is jól alkalmazható.
- *Folyamat szabályozás módszerei:* ahhoz, hogy előírásoknak megfelelő terméket tudjon egy vállalat előállítani lényeges, hogy a selejtes/nem megfelelő termékek létrejöttét megelőzze, vagy még nagyon korán észlelje. Ehhez leggyakrabban ellenőrzőkarttyákat használnak, gép-folyamat-mérőrendszer képességelemzéseket végeznek el. Ezen módszerek alkalmazása megköveteli a statisztikai alapfogalmak és számítások ismeretét, mivel a gyűjtött adatokat egy kiválasztott középérték és ingadozás segítségével ábrázolják, így akár ránézésre megmondható a folyamat megfelelően teljesít-e (szabályozott, tehát kicsi az egyes értékek közötti eltérés, illetve képes a vevői előírások alapján gyártani).

Ezek a módszerek, módszertanok mind a minőségmenedzsment szemléletének megvalósítását szolgálják, céljaiknak és alkalmazási szintjüknek megfelelően.

Az FMEA helye a minőségmenedzsmentben

Az FMEA módszerét – az előbbi csoportosításban – jellemzően a hibaelemzés eszközei közé sorolják, hiszen alkalmazásának elsődleges célja a vizsgált tevékenység (termékhasználat vagy folyamat) során lehetséges problémák feltárása, továbbá döntés a szükséges megelőzési lépésekről, illetve a hatások kezeléséről. Könnyen belátható, hogy egy ilyen módszer alkalmazása azonban magába kell, hogy foglalja a megoldáskeresés és sokszor a folyamatszabályozás lépéseit is, miközben nem nélkülözheti a folyamatleírás eredményit sem. Így valójában a teljes folyamatfejlesztést érinti, az annak alapján kialakított eszközcsoportok bármelyikébe beilleszthető.

A minőségmenedzsment paradigmáinak oldaláról szemlélve az FMEA szinte mindegyik paradigma eszközei közé besorolható. Ennek oka, hogy alkalmazása olyan célok elérését támogatja, mint a hibák feltárása a termékfejlesztés, a folyamatfejlesztési és szabályozási intézkedések kifejlesztése és prioritizálása (Deák, 2005). A korábban már említett teljeskörű minőségmenedzsment (TQM) folyamatos fejlesztésének fontos eszköze az FMEA, amelyet a TQM fontos eszközei közé sorolják gyakorlati (Chen, 2013) és elméleti (Jegadheesan et al., 2006) kutatások is. Hasonlóan egyértelműen kötődik az FMEA módszere a teljeskörű hatékony karbantartás (Total Productive Maintenance, TPM) paradigmájához, aminek keretén belül jellemzően hatékonysági mutatók (pl. OEE) fejlesztésére használják (Chong et al., 2015). A Toyota Termelési Rendszer (Toyota Production System, TPS) és a lean-menedzsment paradigmáit szintén jól szolgálja az FMEA hibafeltárássra és hibakiküszöbölésre való alkalmazhatósága, illetve a folyamatfejlesztés (vagy e paradigmák nyelvén „tökéletesítés”) célú használata. A szakirodalomban szép számmal találunk példát a kockázatok vizsgálatára (Balamurugan et al., 2020) vagy épp veszteségcsökkentésre (Gaur, 2019). Az olyan folyamatfejlesztés központú módszertanok, mint a Six Sigma vagy a Lean Six Sigma szintén nem nélkülözhetik az FMEA

módszerének alkalmazását (Su–Chou, 2008; Vermaelen–Kovach, 2022).

AZ FMEA MÓDSZERTANA

Jelen tanulmány fókuszában az FMEA módszer áll, melynek aktualitása több szempontból is indokolt. Egyrészt az autóiipari szabvány, az IATF 16949 legújabb kiadása alapján a kockázatelemzés előtérbe került, és kötelezően alkalmazandó a vállalatok számára. A kockázatelemzés korábban is jelen volt az autóiiparban, sőt a legtöbb OEM (Original Equipment Manufacturer, autógyár) megkövetelte, de most a korábbinál is hangsúlyosabb szerepet kapott az új kiadásban. Az egyik legismertebb és leggyakrabban alkalmazott technika a kockázatelemzésre pedig az FMEA. Másrészt a kézikönyv, mely az FMEA használatát, alkalmazását írja le, 2019 nyarán frissítésre került, melyre az autóiipari nagyvállalatoknak rövid időn belül át kellett állnia. A módosítás alapja, hogy a technika két fő szemlélettel volt ismert. Az egyik a német megközelítés, a VDA (Verband der Automobilindustrie) által támogatott volt, míg a másik, az amerikai vonal, az AIAG (Automotive Industry Action Group) által megfogalmazott irányelvek alapján. Az új FMEA kézikönyv kiadványa már a két szemlélet összedolgozását, a közös mederbe terelését írja le.

Mint korábban bemutattuk, az FMEA alkalmazása több célt is támogathat. A céltól függetlenül azonban a módszer alkalmazása során a folyamat felülvizsgálatát, a hibajelenségek feltárását, majd a hibák minősítését követően meg kell határozni a hibajelenségek kockázati szintjét, és a hatásértékelést követően meg kell tervezni a szükséges beavatkozásokat (Deák, 2005).

Korábbi megközelítés

Az FMEA módszer fókuszában a problémák megelőzése áll. A korábban ismertetett módszertani csoportok többségébe is besorolható, de megkülönböztetésére jellemzően nem módszertani, inkább elemzendő terület/kérdéskör

szerint szokás kísérletet tenni. Ez alapján a két leggyakoribb típusú FMEA a Konstrukciós (Design) FMEA és a Folyamat (Process) FMEA (Turcsányi, 2014). Alkalmazási terület szerint pedig a gyártás, a tengerészeti és tengereket érintő tevékenységek, a repülés, az egészségügy és elektromosság területének vizsgálata a legjellemzőbb (Huang et al., 2020).

A gyakorlatban az FMEA egy mindenki által elérhető és publikált formát követ. Tulajdonképpen egy fejléc által leírt elemlistát kell feltölteni a szükséges adatokkal a vizsgálat során (1. táblázat).

Az 1. táblázatban egy általánosan használható sablon látható. A módszer, mint ahogyan az a nevében is benne van, a lehetséges hibák megjelenési módjait, azok következményeit, lehetséges okait és a megelőző vagy ellenőrző lépéseit azonosítja (Turcsányi, 2014). Az első oszlopban, ami gyártási területeken akár 2 oszlop is lehet, rögzíti a lépést, bemenetet, folyamatot, amit vizsgálunk. Leggyakrabban ezt egy folyamatlépéshez lehet kötni, melynek száma és megnevezése kerül a legelső cellába, hogy a folyamatleíró módszerhez (pl. folyamatábra) köthető legyen. A második oszlopba kerül a lehetséges hibamód, tehát hogy mi lehet a probléma az adott lépésnél, hogyan jelenhet az meg. A következő, harmadik oszlopba kerül, hogy mi

lehet/lesz ennek a következménye, általában a végfelhasználóra, de minimálisan a folyamat következő lépésére vonatkoztatva. Ehhez közvetlenül kapcsolódva határozzák meg az első mutatót, ami a súlyosság (S – severity), tehát azt jelzi, hogy a bekövetkezett hiba következménye milyen mértékű. Ezt egy 1-től 10-ig terjedő skálán kell megadni. A skála egy egységes pontozási rendszer, melyben a két szélsőérték az 1 (semmilyen hatása nincsen) és a 10 (nagyon súlyos, biztonsági és jogi követelményeket sért, akár halálhoz is vezethet).

A következő, harmadik oszlopba kerül, hogy mi lehet/lesz ennek a következménye, általában a végfelhasználóra, de minimálisan a folyamat következő lépésére vonatkoztatva. Ehhez közvetlenül kapcsolódva határozzák meg az első mutatót, ami a súlyosság (S – severity), tehát azt jelzi, hogy a bekövetkezett hiba következménye milyen mértékű. Ezt egy 1-től 10-ig terjedő skálán kell megadni. A skála egy egységes pontozási rendszer, melyben a két szélsőérték az 1 (semmilyen hatása nincsen) és a 10 (nagyon súlyos, biztonsági és jogi követelményeket sért, akár halálhoz is vezethet).

A következő lépés az éppen vizsgált hiba lehetséges okának meghatározása. Ennél a lépésnél egy gyökérokelemzést érdemes végrehajtani és minden lehetséges okot meg kell vizsgálni – ezek

1. táblázat: Példa egy alkalmazható FMEA fejlécre

1. Folyamatlépés	2. Lehetséges hibamód	3. Lehetséges hibahatás		4. Lehetséges okok		5. Aktuális ellenőrzés		
A vizsgált folyamatlépés és tevékenység	Lehetséges problémák, gondok a folyamattal	Amennyiben bekövetkezik, milyen hatása lehet a problémának	Súlyosság (SEVERITY)	Mi lehet a hiba bekövetkezésének oka	Gyakoriság (OCCURRENCE)	Milyen aktuális megelőző vagy ellenőrző intézkedések vannak érvényben a hibát illetően	Észlelhetőség (DETECTION)	RPN

Forrás: FMEA Handbook (2019) és Turcsányi (2014) alapján saját készítés

kerülnek a 4. oszlopba. Ehhez is tartozik egy mérőszám, a gyakoriság (O – occurrence), mely azt vizsgálja, milyen eséllyel/milyen nagy számban fordulhat elő az adott hibaok. Itt is hasonlóan a súlyossághoz 1-10-es skála használandó, melynél az 1 a 'sosem/nagyon kevésszer fordulhat elő' és a 10 'minden termék érintett, nagyon gyakran előfordul' jelentéssel bír. Majd ezek alapján meg kell vizsgálni, hogy az adott hiba kialakulásának elkerülésére létezik-e megelőző tevékenység vagy ellenőrző tevékenység, annak időben történő észrevételére (5. oszlop).

A megelőző, illetve ellenőrző tevékenység segítségével kerül meghatározásra a harmadik mérőszám, az észlelhetőség (D – detection) mértéke. Ebben az esetben az 1 'nagyon könnyen észrevehető', míg a 10 'nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem lehet detektálni' jelentéssel bír. A gyártói környezetben a vállalatok meg tudják határozni, hogy adott ellenőrzési tevékenység az FMEA Kézikönyv alapján milyen minimum értéket vehet fel a tapasztalatokra alapozva. Például mivel a vizuális ellenőrzés hatékonysága nem 100%-os, így az észlelhetőség értéke vizuális ellenőrzés – tehát ember általi kontroll – nagy valószínűséggel sosem lehet 1-2-es értékű (Turcsányi, 2014).

A három belső mérőszámot (S, O, D) összeszorozva kapható meg az RPN (Risk Priority Number). A három mérőszám összeszorozása után az RPN 1-től 1000-ig vehet fel értéket. Ezek alapján egy határszámot meghatározva lehet eldönteni, melyek azok a folyamatok és lehetséges hibák, melyekkel foglalkozni kell, és akciótervet kell felszámolásukra/megelelőzésükre készíteni. A cél az, hogy valamelyik belső mérőszám (S, D vagy O) csökkenthető legyen és így az RPN-t a vállalat által meghatározott határ alá lehessen vinni. Érdemes a gyakoriság (O) és az észlelhetőség (D) számaira fókuszálni, hiszen egy lehetséges hiba következményének a csökkentése nehéz feladat, illetve sokszor nem is lehetséges. A határszám az irodalmi definíciók alapján átlagosan 100-125, de ezt az iparág is befolyásolhatja, pl. a gyógyszeriparban sokkal alacsonyabb határszámokat határoznak meg. Illetve a vállalat saját maga is határozhat meg szigorúbb vagy lazább határt, tevékenységi köre alapján (Turcsányi, 2014).

A korábbi megközelítés problémái

Habár szinte ugyanaz az elv és folyamat jellemzi a két irányvonalat, de a német és az amerikai szemlélet részleteiben megmutatkozhat különbség és az autóipari beszállítók elé plusz feladatot állít azzal, hogy a gyárak, akik mindkét iskolához tartozó autógyárnak beszállítói, külön-külön meg tudjanak felelni, kezelni tudják akár egy gyáregységen belül ezeket az eltéréseket. Mindazonáltal a két irányvonal hasonló jellemzőkkel bír, ha az alkalmazás előnyeit és hátrányait vizsgáljuk. Ennek megfelelően számos vizsgálat történt a módszer fejlesztésére, illetve más módszerekkel, eljárásokkal való kombinálására. Ezekről jó áttekintést adnak Sutrisno–Lee (2011) és Spreafico és szerzőtársai (2017), utóbbi szerzők azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy bár ezekre a módosításokra ipari és akadémiai oldalról is hatalmas az igény, de a kutatott lehetőségek inkább csak elméleti oldali vizsgálódások.

A 2. táblázat szemlélteti a szabvány szerinti, valamint a szakirodalomban megfogalmazott kritikák (Liu et al., 2018; Juhász, 2016) és az autóiparban végzett primer (szakmai interjúkon alapuló) kutatás (Könyves–Kalló, 2020) és saját munkatapasztalat alapján megismert előnyöket és hátrányokat. A fókusz az FMEA-ra leginkább mint gyakorlati kockázatelemző módszerre irányul ebben a táblázatban.

Ahogy a 2. táblázatban is látható, az FMEA alkalmazásával kapcsolatban kétféle probléma merül fel. *Egyrészt* kockázatelemzési oldalról nehezen alkalmazható bonyolult rendszerekben, de egyszerűbb folyamatok esetén sem ad biztos képet arról, hogy egy adott magas kockázat pontosan mit is jelent (ugyanis ugyanaz az RPN szám jelenthet kis súlyosságú, de gyakori hibát vagy nehezen észrevehető, de nem túl jellemző vagy súlyos problémát). *Másrészt* maga a vizsgálat nem kellően körülhatárolt és sok szubjektivitással terhelt (mind az alkalmazott módszereket, mint az eredményeket illetően). Ahogy a továbbiakban látni fogjuk, mindkét problémakörre reflektált az új kiadás.

2. táblázat: Az FMEA előnyei és hátrányai

FMEA alkalmazásának előnyei	FMEA alkalmazásának hátrányai
Széles körben alkalmazható, függetlenül iparágtól, rendszertől, folyamatoktól, követelményektől	A különböző hibamódok kombinációinak azonosítására nem alkalmas
A problémák szemléltetése, a hiba megnyilvánulási módja, annak hatása is látható	A bonyolult többszintű rendszerek esetében nehezen alkalmazható
Megelőző intézkedések azonosítására és elemzésére is alkalmas, ezzel időt, pénzt és egyéb erőforrást megtakarítva	Az egyes elemzési lépések sok időt és költséget emésztnek fel
Karbantartásban és folyamat felügyelethez is hatékonyan alkalmazható	Szubjektivitás van a pontozási rendszerben
Könnyen értelmezhető struktúra	Nincsen kijelölt folyamat- vagy lépés-„csomag”, amit minden esetben vizsgálni kell, így az elemzendő hibák kiválasztása is csapatfüggő

Forrás: ISO 31010:2019 alapján saját fordítás és saját tapasztalat

AZ ÚJ KIADÁS ÚJ SZEMLÉLETE

A 2019-ben kiadott FMEA Kézikönyv kidolgozása gyakorlati szakemberek munkája, vezető autógyárakból és közvetlen beszállítóikból álló munkacsoport fejlesztette ki, akik ötvözték a legjobb gyakorlatokat, és harmonizálták, strukturálták a két (VDA és AIAG) módszertant.

A Kézikönyv változásai több fronton is megjelennek. Kiemelendő elsőként az FMEA típusainak megadása. Háromféle kategóriát különít el a kézikönyv. Az eddig is ismert *Konstrukciós (Design) FMEA és Folyamat (Process) FMEA* mellett egy újabb az *FMEA-MSR* (Supplemental FMEA for Monitoring and System Response – Kiegészítő FMEA a megfigyeléshez és rendszer reagáláshoz) kategória is megjelenik. A konstrukciós és folyamat FMEA közötti különbség a vizsgálati területen alapszik. Minden hibahatás, mely egy adott folyamat hibájából adódik vagy a Design FMEA-ban nem került vizsgálatra, az a Process FMEA-ban elemzendő. Vizsgálatunknak nem célja az új FEA-MSR vizsgálata, de szemléleti szempontból fontos változást hozott a gyakorlati szakemberek számára.

A szekunder és primer kutatásunk által feltárt problémakörökre is hozott megoldást a kézikönyv: kijelöltek egy alkalmazandó vizsgálati módszertant és bevezetésre került egy mérőszám a szükséges tevékenységek priorizálásához.

Vizsgálati módszertan kijelölése

A kézikönyv az új kiadásban 7 lépéses módszertan alapján írja elő az FMEA-k megalkotását (FMEA Handbook, 2019):

- *Tervezés és előkészítés* (cél, konstrukció, folyamat határai, FMEA projekt terv): Ebben a lépésben kell megfogalmazni többek között, hogy mit akar tőlünk venni a vevő, vannak-e új követelmények, ki gyártja majd a terméket és vannak-e design ellenőrzések, ki a felelős az interface designért és szükséges-e rendszerek, alrendszerek, komponensek elemzése. Az elemzési határ megállapításához szükséges ismerni a jogi, technikai és vevői követelményeket, 2D rajzokat és 3D modelleket, hasonló projektek FMEA-ját, az innováció mértékét, hasonló projektek minőségügyi mutatóit (pl. reklamációk száma), design komplexitását, funkcionális biztonsági követelményeket, felhasználandó katalógus termékeket stb.
- *Struktúraelemzés* (rendszer – alrendszer – folyamat): Ebben a fázisban a teljes struktúra felépítése és a folyamatban megjelenő vevők azonosítása kerül előtérbe.
- *Funkcióelemzés* (termékfunkciók, folyamat funkciók): A funkciók meghatározása

utána, az ezekre érvényes követelményeket is meg kell vizsgálni, úgy, mint jogi, vevői, minőségügyi (szabványok, előírások), belső – vállalati és a termék karakterisztikája.

- *Hibaelemzés* (mód – hatás – ok): Ebben a lépéshez a meghatározott funkciókhoz és hozzájuk tartozó követelmények alapján meg kell fogalmazni a lehetséges hibamódokat, ezek hatásait és okait.
- *Kockázatelemzés* (megelőző és észlelő intézkedések, értékelés): A kézikönyv egyik legfontosabb változása ebben a lépésben történt. A kockázatelemzés két részből tevődik össze. A korábbi gyakorlathoz hasonlóan a kockázatelemzés az RPN számítással kezdődik. Amint ezek meghatározásra kerültek az elemzést végző csapatnak a rendelkezésre álló források, idő, technológia stb. alapján priorizálnia kell és csökkentenie kell a kockázatokot. Az RPN 1-1000 vehet fel értéket, azonban önállóan nem a legmegfelelőbb módszer a további műveletek meghatározásához. Ennek fő oka az, hogy ugyanolyan súlyossággal értékeli a súlyosság, gyakoriság és észlelhetőség értékeit, így ugyanolyan RPN számmal különböző kockázatú hibák kerülhetnek meghatározásra (FMEA Handbook 2019). Ennek okán a VDA és AIAG szerveztek arra a döntésre jutottak, hogy

egy új, egységes számítást határoznak meg, hogy minimalizálják a korábbi hiányosságokat. Az Action Priority (AP) táblázat az RPN számításához szükséges belső mérőszámokat veszi alapul és azt egészíti ki egy prioritási mutatószámmal, ezzel segítve azt, hogy a legsürgetőbb, vagy legsúlyosabb problémák kerüljenek elsőként megoldásra.

- *Optimalizálás* (akciók, akciók eredményessége, újraértékelés): A kapott RPN és/vagy AP eredmények alapján a csapatnak akciókat kell kidolgoznia, melyekhez felelőst és befejezési dátumot kell meghatároznia és státuszjelölésekkel (Nyitott/Bevezetett/Nem bevezetett) kell nyomon követni az akciókat. Az új akciók alapján, melyek célja, hogy vagy a gyakoriság, vagy az észlelhetőség értékét csökkentsék, újra kell számolni az értékeket az intézkedés hatékonyságának méréséhez.
- *Eredmények dokumentálása*: A dokumentálás és riport készítés történik az utolsó fázisban. A folyamatos fejlesztés követelményének prezentálására pedig a mind a régi, mind az új eredményeket szükséges az FMEA-ban rögzíteni. Ugyan az FMEA egy a gyakorlatban frissülő dokumentum, az akciók nyitott pontjainak lezárásával kiadásra kerül az elkészült elemzés.

3. táblázat: AP értékek a kézikönyv alapján

Súlyosság (S)		Gyakoriság (O)		Észlelhetőség (D)	
AP	RPN	AP	RPN	AP	RPN
Nagyon magas	9-10	Nagyon magas	8-10	Nagyon alacsony	7-10
Magas	7-8	Magas	6-7	Alacsony	5-6
Közepes	4-6	Közepes	4-5	Közepes	2-4
Alacsony	2-3	Alacsony	2-3	Nagyon magas és Magas	1
Nagyon alacsony	1	Nagyon alacsony	1		

Forrás: FMEA Handbook (2019) alapján saját fordítás

4. táblázat: Action Priority „kiszámolása” (részlet)

Súlyosság (S)		Gyakoriság (O)		Észlelhetőség (D)		AP értékelés
AP	RPN	AP	RPN	AP	RPN	
Magas	7-8	Nagyon magas	8-10	Alacsony-Nagyon alacsony	7-10	H
				Közepes	5-6	H
				Magas	2-4	H
				Nagyon magas	1	H
		Magas	6-7	Alacsony-Nagyon alacsony	7-10	H
				Közepes	5-6	H
				Magas	2-4	H
				Nagyon magas	1	M
		Közepes	4-5	Alacsony-Nagyon alacsony	7-10	H
				Közepes	5-6	M
				Magas	2-4	M
				Nagyon magas	1	M
		Alacsony	2-3	Alacsony-Nagyon alacsony	7-10	M
				Közepes	5-6	M
				Magas	2-4	L
				Nagyon magas	1	L
		Nagyon alacsony	1	Nagyon magas-Nagyon alacsony	1-10	L

Forrás: FMEA Handbook (2019) alapján saját fordítás

Új mérőszám bevezetése

Az RPN számok alapján történő prioritizálás problémáinak csökkentése érdekében került bevezetésre az új AP (Action Priority) mutató. Alkalmazása szorosan kötődik a korábbi RPN számításokhoz, mivel ugyanazon belső mutatókat (S, O, D) alkalmazza.

Az új pontozási táblázat az AP meghatározásához öt kategóriát határozott meg a meglévő belső mérőszámok mellé, és ezek együttes elemzése adja majd az AP értéket. Tehát, meg kell határozni a súlyosság, gyakoriság és észlelhetőség értékeit, de ezekhez a 3. táblázat alapján AP belső értékeket is kell rendelni.

A három belső AP érték alapján – ehhez szintén tartozik egy standard táblázat a kézi-

könyvben (4. táblázat) – a következő végső AP értékeket kaphatjuk:

- Magas prioritás (High-H) esetén a csapatnak intézkedéseket kell/szükséges meghatároznia, hogy csökkentsék a gyakoriság és/vagy észlelhetőség értékeit.
- Közepes prioritás (Moderate-M) esetén a csapatnak intézkedést javasolt/ajánlott hoznia, hogy csökkentsék a kockázatokat.
- Alacsony prioritás (Low-L) esetén a csapat hozhat intézkedést a kockázatok csökkentése érdekében (FMEA Handbook, 2019).

A prioritási osztályok 4. táblázatban látható meghatározása jól szemlélteti, hogy a kifejlesztők figyelembe vették, hogy a három belső mérőszám összeszorozása milyen kombinációk mentén tud valóban magas prioritást jelezni.

5. táblázat: Példa az AP érték megadására

Súlyosság		Gyakoriság		Észlelhetőség		RPN	AP
9	VH	7	H	9	L-VL	567	H
8	H	5	M	4	H	160	M
8	H	3	L	9	L-VL	216	L

Forrás: FMEA Handbook (2019) alapján saját számítás.

Jelmagyarázat: VH=Very High, H=High, M=Moderate, L=Low, VL=Very Low

Ennek alkalmazásával tehát a vállalatok a tényleg fontos és valóban megoldható problémákra tudnak fókuszálni. Például egy viszonylag magas súlyosságú ($S=7-8$), de alacsony gyakoriságú ($O=1$) esetben bármilyen értékű is az észlelhetőség, a prioritás alacsony marad.

A két számítás együttesen és a belső mutatókat megfelelő hierarchiában szemlélve adja az értékelés és az intézkedések alapjait. Ehhez mutat egy példát a következő, 5. táblázat. Ebből jól látható, hogy míg az RPN szám alapján – az egyforma befolyású szorzótényezők miatt – magasabb prioritást kapna olyan probléma, ami a gyakorlatban alig fordulna elő, addig az AP az értékeket külön is értelmezi. Sokkal gyakorlatiasabb és valóságosabb eredményt kapunk.

A kapott RPN és AP eredmények alapján a csapatnak akciókat kell kidolgoznia, melyekhez felelőst és befejezési dátumot kell meghatároz-

nia és státuszjelölésekkel (Nyitott/Bevezetett/Nem bevezetett) nyomon kell követni az akciókat (FMEA Handbook, 2019).

Az új akciók alapján, melyek célja, hogy vagy a gyakoriság, vagy az észlelhetőség értékét csökkentsék, újra kell számolni az értékeket az intézkedés hatékonyságának méréséhez. A folyamatos fejlesztés követelményének prezentálására pedig a mind a régi, mind az új eredményeket szükséges az FMEA-ban rögzíteni (FMEA Handbook, 2019).

A BEVEZETÉS ELŐNYEI ÉS NEHÉZSÉGEI

Felmerülhet tehát a kérdés: jobb módszert kapunk az új kiadással? A 6. táblázat foglalja össze a korábbi vizsgálatok és saját munka alapján tapasztalt előnyöket és hátrányokat.

Az összegyűjtött érvek alapján elsősorban azt gondolnánk, hogy kedvező a változás. Látható

6. táblázat: Új FMEA megközelítés kritikája

Az új kiadás előnyei (bevezetés és alkalmazás)	Az új kiadás hátrányai (bevezetés és alkalmazás)
Együtt kezelhető a VDA és az AIAG csoporthoz tartozó vevők dokumentumai	Bonyolultabbá vált a számolás egy új változó bevezetésével
Nem szükséges a korábban már megírt FMEA-kat felülvizsgálni	Az elv nem változott, így a szubjektivitás még mindig jelen van a folyamatban
Minimális átalakítást igényel a korábbi formátum/szoftver	A vizsgálandó elemek és folyamatok kiválasztása és megkeresése még mindig a csapattól függ, így ez is szubjektív
Az AP számítás kiegészíti az RPN számítást	
Nem kell új számítási elvet elsajátítani	
Könnyen kezelhető a segédtáblázat, nem igényel speciális tudást	

Forrás: saját készítés

azonban, hogy ennek fő oka, hogy a módszer alapelvei nem változtak, sőt hasonló logika alapján, bár kissé bonyolultabban kell döntést hozni. Az AP értékek szintjei az RPN számítás kiegészítéseként jelennek meg, de eddig is ismert volt, hogy amennyiben a súlyosság értéke magas, akkor azzal kiemelten és gyorsan kell foglalkozni és intézkedni. Véleményünk szerint egy teljesen új számítási módszer kidolgozása ugyan több erőforrás ráfordítással járt volna mind a fejlesztők, mind a vállalatok szempontjából, de akár egy hatékonyabb módszert eredményezhetett volna.

A kockázatelemzés legfontosabb eleme, hogy minden lehetséges kockázatot megvizsgáljon és egyfajta prioritizálás alapján csökkentse vagy megelőzze ezeket. Az FMEA alapkoncepciója is ez, azonban – a jelenlegi változtatások ellenére – a két legkritikusabb összetevő, a vizsgálandó folyamatok megfelelősége, teljeskörűsége és a prioritizálás továbbra is szubjektív maradt. Ez azt jelenti, hogy nincsen előre meghatározva, melyek a kötelezően vizsgálandó lépések/folyamatok, illetve az RPN és AP által most alkalmazott pontozási rendszer sem tudja egyértelműsíteni az adott értékek jelentését. Tehát a súlyosságot tekintve példaként a 10 és a 9 érték közötti különbség megfoghatatlan és a keresztfunkcionális csapat véleménye alapján kerül meghatározásra. Ebből következően az FMEA módszer struktúrája az egyik legjobban és legteljesebben képes bemutatni a lehetséges kockázatok és ezekhez tartozó hatásokat, de a feltárásuk teljessége és értékelésük nem feltétlen kellő mértékben alátámasztott.

Véleményünk szerint szükséges lenne egy általános (vagy akár ipárgspecifikus, akár mélyebb gyártástechnológia specifikus) folyamatlista definiálására, amelyek vizsgálata minden esetben kötelező az FMEA csapatnak. A pontozási rendszer átdolgozása egy kifejezetten összetett és többtényezős kérdés. A gyakorlati működés is megköveteli ennek átgondolását, de a kockázati tényezők folyamatos változása és bővülése is. A globalizáció, az egyre szélesedő piac hatására ugyanis, nem elegendő a saját működésünket, vagy akár piacunkat, ipárgunkat figyelni.

További vizsgálataink elsősorban a fenntarthatóság, mint kockázati és mint minőségi tényező figyelembevételére fókuszál (Könyves–Kalló, 2021). A fenntarthatóság az elmúlt évek egyik legfontosabb kérdése lett (Szűcs–Pónusz, 2020). A fenntarthatóság gazdasági, szociális és környezeti elemként egyértelmű tényezője a versenyképességnek. Válasz, de egyben kérdés is olyan globális kihívásokra, mint a klímaváltozás, erőforráshiány, egyenlőtlenség, túlfogyasztás (Parragh, 2015), amit a vállalati gyakorlatok (mint például a kockázatelemzés és az FMEA-hoz hasonló kockázatelemző eszközök) nem hagyhatnak figyelmen kívül.

Összefoglalva megállapítható, hogy szemléletformálási szempontból fontos mérföldkő az FMEA új kézikönyvének megjelenése, a gyakorlati alkalmazás szempontjából azonban nem feltétlen váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az alkalmazás korábban megfogalmazott legfontosabb problémáját, a szubjektivitást nem sikerült csökkenteni (erre talán az FMEA – a szakirodalomban is szép számmal található (Liu et al., 2019) – egyedi fejlesztései jelenthetnek megoldást). Mindazonáltal az új kiadás módszertanában nagyobb hangsúlyt kapó kockázatelemzés és annak fejlesztési lehetőségei mindenképp előremutatók.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AIAG – VDA FMEA (2019): *FMEA Handbook*. Automotive Industry Action Group
- Balamurugan, Rengarajan – Kirubagharan, Ramasamy – Ramesh, C. (2020): Implementation of lean tools and techniques in a connecting rod manufacturing industry, *Materials Today: Proceedings*, 33. évf. 7. szám, 2020, 3108-3113.
- Chen, Shun-Hsing (2013): Integrated Analysis of the Performance of TQM Tools and Techniques: a Case Study in the Taiwanese Motor Industry, *International Journal of Production Research*, 51. évf. 4. szám, 2013, 1072-1083.
- Chong, Kuan Eng – Ng, Kam Choi – Goh, Gerald Guan Gan (2015) (2005): Improving Overall Equipment Effectiveness (OEE) through Integration of Maintenance Failure Mode and Effect Analysis

- (maintenance-FMEA) in a Semiconductor Manufacturer: A Case Study, *2015 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM)*, 2015, 1427-1431.
- Deák Csaba (2005): FMEA. In: *Minőségmenedzsment*. pp. 71-80. Bíbor Kiadó, Miskolc
- Gaur, Khushboo (2019): Systematic and quantitative assessment and application of FMEA and Lean six sigma for reducing non productive time in operation theatre of a Tertiary Care Hospital in a metropolis, *Perioperative Care and Operating Room Management*, 16. évf.
- Huang, Jia – You, Jian-Xin – Liu, Hu-Chen, – Song, Ming-Shun (2020): Failure mode and effect analysis improvement: A systematic literature review and future research agenda, *Reliability Engineering and System Safety*, 199. évf.
- IEC 31010:2019 – Risk Management – Risk Assessment Techniques
- Jegadheesan, C. – Arunachalam, V. P. – Devadasan, S. R. – Srinivasan, P. S. S. (2006): Design and development of modified service failure mode and effects analysis model, *International Journal of Services and Operations Management*, 3 évf. 1. szám, 111-126.
- Juhász László (2016): A hibamód- és hatáselemzés irodalmi áttekintése, *Repüléstudományi Közlemények*, 28. évf., 3. szám, 2016, 95–108.
- Kemény Sándor – Papp László – Deák András (2001): *Statistikai minőség – (megfelelőség-) szabályozás*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Kövesi János – Topár József (2006): *Minőségmenedzsment alapjai*. Typotex Kiadó, Budapest
- Könyves Melinda Katalin – Kalló Noémi (2020): Analysis of multifactoral quality management tools – How to improve them?, *Válság és kilábalás: innovatív megoldások Nemzetközi Tudományos Konferencia*,
- Könyves Melinda Katalin – Kalló Noémi (2021): Different fields, common objectives: connection between sustainability and quality methodology, *GRADUS*, 8. évf. 1. szám, 2021, 76-81.
- Liu, Hu-Chen – Chen, Xu-Qi – Duan, Chun-Yan – Wang, Ying-Ming (2019): Failure mode and effect analysis using multi-criteria decision making methods: A systematic literature review, *Computers & Industrial Engineering*, 135. szám, 2019, 881–897.
- Liu, Hu-Chen – Liu, Long – Liu, Naniro – Nicolini, Giorgia – Goretti, Giulia – De Rose, Fiorenza – Franceschini, Davide – Ferrari, Chiara – Reggiori, Giacomo – Tomatis, Stefano – Scorsetti, Marta (2018): Applying Lean-Six-Sigma Methodology in radiotherapy: Lessons learned by the breast daily repositioning case, *Radiotherapy and Oncology*, 127. évf. 2. szám, 2018, 326-331.
- Parragh Bianka (2015): A fenntarthatóság feltételei és kockázatai, *Polgári Szemle*, 11. évf. 4-6. szám, 2015, 277-289.
- Ross, Joel E. (1993): *Total Quality Management*. Delray Beach, St. Lucie Press
- Spreafico, Christian – Russo, Davide – Rizzi, Caterina (2017): A state-of-the-art review of FMEA/FMECA including patents, *Computer Science Review*, 25. évf, 2017, 19-28.
- Su, Chao-Ton – Chou, Chia-Jen (2008): A systematic methodology for the creation of Six Sigma projects: A case study of semiconductor foundry, *Expert Systems with Applications*, 34. évf. 4. szám, 2008, 2693-2703.
- Sutrisno, Agung – Lee, Tzong-Ru (Jiun-Shen) (2011): Service reliability assessment using failure mode and effect analysis (FMEA): survey and opportunity roadmap, *International Journal of Engineering, Science and Technology*, 3. évf. 7. szám, 2011, 25-38,
- Szűcs Boglárka – Pónusz Mónika (2020): A fenntarthatóság fogalmának története, különös tekintettel a környezeti nevelésre és az innovációra, *Polgári Szemle*, 16. évf. 4-6. szám, 2020, 393-403.
- Tenner, Arthur R. – De Toro, Irving J. (2005): *Teljes körű minőségmenedzsment*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, (4. kiadás.)
- Turcsányi Károly (2014): *Minőségelmélet és -módszertan*. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest
- Vermaelen, Nicole – Kovach, Jamison V. (2022): Driving meeting effectiveness through organizational process improvement—A Lean Six Sigma case study, *Organizational Dynamics*, 51. évf. 2. szám, 2022

Erdei Attila – Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia

A kötőtpályás közösségi közlekedés területi hatásai Budapest keleti agglomerációjában

Spatial Impacts of Public Transport in the Eastern Agglomeration of Budapest

ÖSSZEFOGLALÁS

A közösségi közlekedési rendszerek fő funkciója a mobilitás. Ezzel lehet biztosítani a versenyképességet, a megfelelő életminőséget és a kohéziót a társadalom számára. A közlekedési rendszerek legfőbb szereplői az utasok, a szolgáltatók, illetve a döntéshozó, hatósági szerepet betöltő szervezetek (pl. állam, önkormányzatok, szakhatóságok). Budapest agglomerációjának keleti szegmensét ma és a múltban is sűrűn behálózzák a vasúti és HÉV pályák. Budapest agglomerációjában elhelyezkedő településekre vonatkozóan a térségi statisztikai adatok alapján összefüggés kapcsolatokat vizsgáltunk kvantitatív módszerek segítségével (faktoranalízis, bináris logisztikus regresszió). Kutatásunk eredményei alapján a vizsgált térségben a vonalas infrastruktúra (vasút) fejlesztése, valamint a gazdasági- és társadalmi folyamatok közt kimutatható összefüggés van.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: R11, R12, R4

Kulcsszavak: elővárosi vasút, kötőtpályás közlekedés, vasútfejlesztés, területi fejlődés

SUMMARY

The main function of the public transport systems is mobility. This is the way to ensure com-

petitiveness, a good quality of life and cohesion for society. The main stakeholders in transport systems are passengers, service providers and the organizations with a decision-making and public authority role (e.g. state, local authorities, public authorities). The eastern part of the Budapest agglomeration is, and has been in the past, densely served by rail and HÉV (local railway) lines. Based on spatial statistical data, we used quantitative methods (factor analysis, binary logistic regression) to investigate correlations in the eastern part of the Budapest agglomeration. Our research results show that there is a demonstrable link between the development of linear infrastructure (railways) and economic and social developments in the region under study.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: R11, R12, R4

Keywords: Suburban rail, rail transport, rail development, spatial development

BEVEZETÉS

A közösségi közlekedési rendszerek fő funkciója a mobilitás. Az emberiség már régen meglátta az erő és a technika csodálatán túl a közleke-

ERDEI ATTILA, PhD hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola (erdei1974attila@gmail.com), ERDEINÉ DR. KÉSMÁRKI-GALLY SZILVIA, főiskolai tanár, Budapesti Metropolitan Egyetem, Menedzsment Intézet (sgally@metropolitan.hu).

dés szellemi értékét is. A mobilitás lehetősége számtalan módon hatott az emberi közösségekre. Ezzel lehet biztosítani a versenyképességet, a megfelelő életminőséget, és a kohéziót a társadalom számára. A közlekedési rendszerek legfőbb szereplői az utasok, a szolgáltatók, illetve a döntéshozó, hatósági szerepet betöltő szervezetek (pl. állam, önkormányzatok, szakhatóságok).

A magyarországi vasúthálózat legfőbb vonalai a XIX. század második felétől kezdtek épülni. A közel 180 éves múltra visszatekintő vasúti közlekedés Magyarországon jelenleg az európai átlagot meghaladó sűrűségű hálózaton bonyolódik. A XXI. században közlekedési igények mind minőség, mind mennyiség tekintetében fokozódtak, és e megváltozott körülmények a korábbi évtizedekétől eltérő irányokban teszik szükségessé a magyar vasút fejlesztését.

Budapest és agglomerációja mind európai, mind országos léptékben jelentős vasúti csomópont, melyen több európai vasúti forgalmi folyosó halad át, továbbá jelentős az elővárosokból bejárók által keltett elővárosi forgalom is (BVS, 2019). Budapest agglomerációjának kialakulása hosszú folyamat eredménye, mely kiegészül fontos történelmi, városfejlesztési, urbanizációs aspektusokkal. Budapest keleti agglomerációját ma és a múltban is sűrűn behálózták a vasúti és a HÉV (helyiérdekű vasút) pályák. Mind a korszerű, kényelmes, távolsági és városkörnyéki személyszállítás, mind az áruszállítás érdekében a vasúti közlekedés jelentősége meghatározó, sőt az utóbbi években a „vasút reneszánszáról” beszélhetünk.

A közlekedési rendszer a települések egyik legfontosabb infrastruktúrája, így állapota, helyzete, és fejlesztése alapvetően meghatározza a térségek jövőjét. A közlekedési infrastruktúra területfejlesztő hatása különböző. Fleischer (2004) tanulmánya szerint a közlekedési infrastruktúra hálózatok akkor segítik a térség fejlődését, ha képesek megfelelni azoknak a kívánalmaknak, amikre a térségnek az adott időszakban szüksége van.

Az infrastruktúra meghatározó szerepet tölt be az ország és régiói, a települések, település-

csoportok és a településrendszer fejlődésében, átalakulásában. Ez a meghatározó szerep elsődlegesen a hálózati-vonalas infrastruktúrára vonatkozik és különbözőképpen érvényesül. A közlekedési infrastruktúra kiépülése nemcsak dinamizálja a térszerkezet átalakulását, fejlődését, hanem azon belül differenciálódási folyamatokat is kivált.

Magyarország legfontosabb gazdasági, társadalmi, kulturális, és adminisztratív központja Budapest és agglomerációja, ahol az ország lakosságának mintegy egyharmada él. A főváros körüli agglomerálódásban meghatározó jelentősége volt a Budapestről kiinduló elővárosi és nagyvasúti hálózat kialakulásának. A fővárost körülvevő szuburbiák lakosságának jelentős része ingázik, ami nagy terhet ró az elővárosi közlekedési hálózatra (Jászberényi–Kotosz, 2017). A főváros és az agglomerációs települések közötti közlekedési kapcsolatok szorosabbá és hatékonyabbá válása nemcsak a napi szintű bejárást, hanem a lakóhelyi szuburbanizáció kezdetleges formában való megjelenését is elősegítette (Beluszky, 1999). Az agglomerációban elhelyezkedő vasút és HÉV-vonalak jelenleg is fontos szerepet töltenek be az utazási igények kiszolgálásában. Ha a gazdasági adatokat is megvizsgáljuk, látható, hogy a keleti szektor az egyik legdinamikusabban fejlődő területe Budapest agglomerációjának, ahogy már Péli és Neszmélyi (2015) kutatása is rávilágított erre. A városok népesség számának növekedésével párhuzamosan a közlekedési szükséglet is növekszik (Zegras, 2000). A Budapesti Agglomerációs Vasúti Stratégia (BAVS, 2021) adatai szerint Budapest határát naponta két irányban mintegy 1,2 millió személy lépi át. Ebből a nagyvasúti vonalakon utazók száma 202 ezer, a HÉV vonalain 47 ezer, a helyközi autóbuszokon mintegy 198 ezer utas közlekedik, a személygépkocsival utazók száma pedig 755 ezer fő. Napjainkban olyan léptékű közlekedési igény megjelenéséről beszélhetünk, amelynek kezelését a leromlott állapotú és múlt századi igényeknek megfelelő kialakítású vonalhálózat nem tudja kezelni. Szükségessé vált olyan léptékű infrastrukturális fejlesztések végrehajtása,

amelyek ezeket az igényeket ki tudják elégíteni, ezért indokoltá teszik annak vizsgálatát, hogy a kötőtpályás közlekedés milyen hatással jelenik meg a Budapest agglomerációjában.

A latin eredetű agglomeráció kifejezés eredetileg tömörülést, sűrűsödést jelent. Urbanisztikai, területfejlesztési szempontból nincs egységesen elfogadott meghatározása, de a lényegét tekintve alapvetően szakmai konszenzus van. Agglomerációról először a XX. század elején esett szó, mivel az iparosodás hatására megindult a városok növekedése Európában, illetve Észak-Amerikában kialakult a városokat körülvevő falvakból és kisvárosokból álló településgyűrű.

Az agglomeráció olyan egy- vagy többközpontú urbanizált településrendszer, amelyben a központot és a közvetlen vonzáskörzetébe tartozó településeket szoros kulturális, gazdasági, kommunális és szolgáltatási kapcsolatok jellemzik (Gyergyák, 2017). A települések agglomerációi a városiasodás és városfejlődés (urbanizáció) folyamatában alakultak ki nagyvárosok mellett, amely során a korábban önálló települések összefonódnak egymással, az agglomeráció központjának számító nagyváros kinövi határait, illetve a nagyváros vonzáskörzetében új települések alakulnak ki. Az agglomeráció tehát szoros kapcsolatokkal összefonódott települések együttese, közigazgatásilag tagolt, de együtt élő településcsoport (Gyergyák, 2017).

Az agglomeráció egyik előnye az infrastruktúra megosztásának képessége, amely gyakran a felhasználók számától függetlenül fix költségekkel jár. A nagyobb városok nagyobb számú felhasználóval hatékonyabban tudják kihasználni az infrastruktúrát. A közlekedési infrastruktúra, mint közberuházás értéke növekszik a hálózat sűrűségének növekedésével, mivel a nagy induló költségek a megosztásra ösztönöznek (Giuliano et al., 2019). A közlekedési költségek a XX. század folyamán csökkentek, ami történelmileg a városi sűrűség csökkenésével járt együtt (Muller, 2017). A városokon belül egyes helyszínek könnyebben megközelíthetők olyan tényezőknek köszönhetően, mint például a jobb közúti elérhetőség, ami befolyásolhatja a

nagy agglomerációkban való élet előnyeit (Geritse–Arribas-Bel, 2018).

A téma aktualitását adja, hogy napjainkban Magyarországon a helyi és az elővárosi kötőtpályás közlekedés infrastruktúrája sajnos több problémával terhelt. A jelenlegi hazai helyzetről általánosságban problémaként elmondható, hogy a kötőtpályás közlekedési eszközök (vasút és HÉV) elkülönült térségeket szolgálnak ki, illetve a vasúti közlekedésnek minimális a szerepe a városi közlekedésben. A kötőtpályás közlekedési módok közötti átjárhatóság nem biztosított. A kapcsolódási pontok rendelkezésre állnak, ugyanakkor nem megfelelő az utasforgalmi átadóponatok kialakítása. Hazánk vasúthálózatának szerkezete és sűrűsége jónak mondható (még európai viszonylatban is), ennek ellenére fő probléma, hogy az elmúlt évek gazdasági, demográfiai változásainak és kihívásainak a Budapesten átvezető országos és elővárosi vasúti rendszer egyre kevésbé tud megfelelni. Jelenleg sajnos még nincs olyan műszakilag és közlekedésszervezési szempontból összetett, integrált rendszer, amely a különböző országos, regionális, agglomerációs és helyi közlekedési rendszereket egységes és átjárható egésszé tenné ki. Ahhoz, hogy a közlekedési rendszerek nemzetközi és országos szinten is optimalizáltak legyenek, szükséges egyrészt az adott térségbe érkező vasúti, közúti stb. hálózatok hatékony összekapcsolása, másrészt a hálózatok megfelelő kapcsolódása a regionális és helyi hálózatokhoz. Magyarországot három TEN-T Core Network törzshálózati folyosó érinti, a Mediterrán, a Keleti/Kelet Mediterrán és a Rajna-Duna folyosók. Ezek a folyosók kapcsolódási pontot jelentenek Oroszország és Kína felé, amelyek számára szintén elemi gazdasági érdek a vasúti infrastruktúra fejlesztése Közép-Ázsián keresztül (Vasa, 2020).

Közép-Magyarország közlekedésének alapvető infrastruktúrája a különböző regionális kapcsolatokat biztosító, városi zónákat összekötő vasúti, HÉV-, metró-, autóbuszvonalak hálózata, és a főúthálózat. Helyzetéről elmondható, hogy sajnos Budapest és agglomerációjának kötőtpályás hálózatfejlesztése nem követte az

elmúlt évtizedek településszerkezeti változásait, nem valósultak meg az elővárosi vasútvonalak hálózati kapcsolódásai, így a vasút máig elkülönült „szigetként” jelenik a fővárosban ahelyett, hogy az ingázók és a városban közlekedők egyaránt lehetőségként tekintenének rá.

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy fontos az érintett terület vasúti közlekedés fejlesztési feltételeinek tisztázása, az infrastruktúra hatásainak vizsgálata, a térségi struktúra változások regionális, gazdasági, és társadalmi hatásainak elemzése.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A magyarországi településekre vonatkozó statisztikai adatok elérhetők (például népszámláláskor, területi statisztikából) és ezen adatok alapján vizsgálhatók az összefüggések a gazdasági és társadalmi tényezőkkel. A vizsgált statisztikai adatok kiválasztása a társadalomtudományokban elfogadott módszertan alapján történt (ld. Ritter et al., 2013; Tóth, 2017; Tóth-Jóna, 2019).

A szakirodalom alapján a faktoranalízis különösen alkalmas módszer a problémák kutatására, mivel segítségével akár nagy adattömeget is „fel lehet térképezni”. A faktoranalízis olyan többváltozós statisztikai módszer, amely adattömörítésre, a változók számának csökkentésére, az adatstruktúra feltárására szolgál. A faktoranalízis során a település-jellemző változók oly módon rendezhetők csoportokba (faktorokba), hogy az egy csoportban lévő változók nagymértékben korrelálnak egymással, de nem korrelálnak erősen az adott csoporton kívüli változokkal. A logisztikus regresszió olyan többváltozós módszer, amely segítségével esetek kategorizálását végezhetjük el a függő változó kategóriái szerint. Ebben az esetben ellenőrizzük, hogy a csoporthoz való tartozás becsülhető-e, és ha igen, milyen arányban. A regresszió lehet kétváltozós vagy többváltozós (Anselin et al., 2006).

Az általunk felhasznált adatok forrása az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR), ezen belül a Te-

rületfejlesztési Megfigyelő és Értékelő Rendszer (T-MER), Települési adatgyűjtő rendszer, Területi Statisztikai Adatok Rendszere (T-STAR), illetve a MÁV-START Zrt. és a MÁV-HÉV Zrt. utasszámadatai. Az adatok statisztikai elemzését az IBM SPSS Statistics for Windows, Version 27 és GeoDa programmal készítettük el.

A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ TELEPÜLÉSEINEK ÉS KÖTÖTTPÁLYÁS KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉSÉNEK STATISZTIKAI ELEMZÉSE

A budapesti agglomeráció településeinek és kötétpályás közösségi közlekedésének statisztikai elemzésére vonatkozóan részletes vizsgálatokat készítettünk. A vizsgálati mintába a budapesti agglomerációs gyűrű azon települései kerültek bele, ahol rendelkezésre áll kötöttpályás közlekedési lehetőség. A vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy azon települések csoportja, ahol történt, illetve azok csoportja, ahol nem történt 2008-at követően pályafelújítás, milyen település-szintű mutatókban különböznek leginkább egymástól.

A települések 2008. évi település-szintű jellemzőit alapul véve elemeztük, hogy előre jelezhető-e azokból a 2008. évet követő pályafelújítás, vagyis található-e bármilyen, statisztikai módszerekkel kimutatható összefüggés a települések helyzete, és a felújítás bekövetkezése között. A 2008-as évet egyrészt azért választottuk, mert a vasúti infrastruktúra szempontjából 10-12 éves pálya még szinte újnak mondható, így a kutatásunk készítésének időpontjában a 2008-as év jelölhető meg „határként”, másrészt ez az első év, amikor a kötöttpályás hálózat felújítása szignifikánsan megjelent a vizsgált térségben.

Az anyag és módszer fejezetben taglaltak alapján a következő mutatókat sikerült végül bevonni a vizsgálatba:

- Állandó népesség (fő);
- Vándorlási egyenleg (ezrelék);
- Magas és alacsony jövedelműek aránya (fő);
- Ezer lakosra jutó halálozások száma (fő);

- Ezer lakosra jutó éves születések száma (fő);
- Öregedési index (%);
- Állandó népességből a 18-59 évesek aránya (%);
- Száz lakosra jutó könyvtárak száma (db);
- Ezer lakosra jutó regisztrált gazdasági vállalkozások száma (db);
- Ezer lakosra jutó regisztrált nonprofit és egyéb nem nyereségérdekelt szervezetek (db);
- Egy lakosra jutó nettó jövedelem (Ft);
- Ezer lakosra jutó kulturális rendezvények száma (db).

Azért ezek a tényezők kerültek a számításba, mert ezek befolyásolhatják leginkább a települések társadalmi és gazdasági viszonyait. Ritter (2008) területi kutatása is rávilágított arra, hogy „...az alapadatok pontossága, a vizsgált jelenség mérésére való alkalmassága meghatározza az alkalmazott modellek értékelhetőségét, megbízhatóságát.” (Beluszky–Sikos 2007:126). A faktoranalízisbe az „Anyag és módszer” fejezetben ismertetett adatbázisokból eredetileg ennél több, nagyszámú település-szintű változót vontunk be. A változókat és a belőlük képzett mutatókat úgy alakítottuk ki, hogy települések minél több, a helyzetelemzésre alkalmas jellemzőjét vonjam be. A statisztikai elemző program (IBM SPSS Statistics for Windows, Version 27), illetve a faktoranalízis segítségével meghatározott, alacsony súllyal (magyarázó erővel) rendelkező változókat elhagytuk.

A faktoranalízis után az összefüggés vizsgálatot bináris logisztikus regresszióval végeztük el, melynek függő változója a 2008. évet követő pályafelújítás tényét nyilvántartó (feluj_2008) bináris változó, melynek értéke 1, ha történt felújítás; 0, ha nem történt felújítás 2008. évet követően. A logisztikus regresszió módszerét azért választottuk, mert az elemzés során, a végső modell felállítása előtt, a faktorokon kívül nem metrikus magyarázó változókkal is próbálkoztunk (pl. szektorkód, jármű típusa). E változókat diszkriminancia-analízis segítségével nem tudtuk volna megvizsgálni.

Ahogy a fentiekben írtuk, a független válto-

zók a települések jellemzői, ezért ezen tényezők nagy száma miatt dimenziócsökkentésre volt szükség, amit faktoranalízissel végeztem el. A faktoranalízis eredményeként kapott faktorok (település-jellemző csoportok) használhatók a bináris logisztikus regresszió magyarázó változóiként is. Bartus (2003) tanulmánya szerint a logisztikus regressziós modellekben a függő változó kategorikus, az egyes kategóriák bekövetkezésének a valószínűsége a függő változók és azok paramétereinek nemlineáris (logisztikus) függvénye.

A település-jellemzők dimenziócsökkentése céljából végrehajtott faktoranalízist korrelációs mátrixon alapuló főkomponens módszerrel készítettük el. A faktorértékek kiszámítása regressziós módszerrel, a faktorok rotálása pedig varimax rotációval történt. A varimax rotáció alapvető célja, hogy minél több nullához közeli főkomponens súlyt alakítson ki. Ennek során azon változók száma, amelyekhez sok faktor szerepel nagy súllyal, kevés lesz. A varimax rotáció a varianciáknak az összegét maximalizálja minden faktor esetében. Kaiser javasolta ezt a megközelítést, majd később módosította is egy kicsit. A módosításban normalizálta a faktorsúlyokat, mielőtt maximalizálta a négyzetűk varianciáját, mivel ez jobb eredményt ad. A varimax rotáció ezért elvégezhető a Kaiser-féle normalizációval vagy anélkül. Számos egyéb derékszögű forgatási eljárást is kidolgoztak, ám általában a varimax rotáció használata ajánlott egy probléma megközelítéshez (Münnich et al., 2006).

Az elemzés előtt megvizsgáltuk az alapadatokból képzett mutatóinkat a faktoranalízis alkalmazhatóságának szempontjából. Az MSA mérték (a mintavétel megfelelőségének mértéke, Measure of Sampling Adequacy) az egyes változókra vonatkozik. A település-jellemző változók MSA mértékei alapján számos eredeti, az alapadatokból általunk képzett mutatót kizártunk az elemzésből.

A megmaradt mutatók MSA mértéke 0,485 és 0,866 közötti. Átlaguk, a KMO mérték (az összes változóra egyidejűleg vonatkozik) közepes, értéke pedig 0,667, ami megerősítette az

1. táblázat: A vizsgálatban szereplő négy faktor (2008) variancia eredménye

Teljes magyarázott variancia									
Komponens	Kezdeti sajátértékek (kifejezett variancia)			Faktorok sajátértéke (kifejezett variancia)			Rotált faktorok sajátértéke (kifejezett variancia)		
	Össz.	Variancia %	Kumulatív %	Össz.	Variancia %	Kumulatív %	Össz.	Variancia %	Kumulatív %
1	3.065	25.543	25.543	3.065	25.543	25.543	2.790	23.247	23.247
2	2.622	21.854	47.397	2.622	21.854	47.397	2.289	19.076	42.324
3	1.297	10.807	58.204	1.297	10.807	58.204	1.762	14.684	57.008
4	1.077	8.972	67.177	1.077	8.972	67.177	1.220	10.169	67.177
5	.938	7.819	74.995						
6	.797	6.642	81.638						
7	.595	4.954	86.592						
8	.509	4.243	90.835						
9	.448	3.730	94.565						
10	.377	3.142	97.707						
11	.245	2.041	99.749						
12	.030	.251	100.000						

Extrakciós módszer: Főkomponens-elemzés.

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

adatok megfelelőségét a faktoranalízis elvégzésére. A Bartlett káhnégyszet próba funkciója annak eldöntése, hogy a változók közötti korrelációk összességében jelentősen eltérnek-e a nullától. A Bartlett-próba ($khi^2=426,786$, $df=66$, $sig<0,001$) szignifikáns eredménye igazolta a korrelációs struktúra megfelelőségét.

Az elemzés során 4 faktort alkottunk. A faktorok számát a Kaiser-kritériummal határoztuk meg, mely azt javasolja, hogy tartsunk meg minden olyan faktort, melynek sajátértéke legalább 1. Ugyanez a faktorszám adódott a variancia-hányad módszerrel is, mely szerint annyi faktor legyen, amennyi a teljes variancia legalább 60%-át meg tudja őrizni. A vizsgálatban szereplő négy faktor az összes variancia 67,177%-át képes megőrizni (1. táblázat).

A megalkotott 4 faktor a 2. táblázatban látható. A dimenziócsökkentéshez nem szükséges a faktorok értelmezése, azonban egy lehetséges értelmezést az alábbiakban mégis megadunk.

A faktoranalízis elvégzése után az egy faktorba rendeződött változók alapján megpróbáltuk azonosítani a kapott faktorokat. Így az alábbi jellemző csoportokat alakítottuk ki:

- $FAC1_{2008}$: gazdasági helyzet
- $FAC2_{2008}$: társadalmi erőzión
- $FAC3_{2008}$: közösségi kohézió (kistelepülési jelleg)
- $FAC4_{2008}$: aktív közművelődés

A faktorpontszámok annak fokát mutatják, hogy az adott településen mennyire „erős”, mennyire „jellemző” az adott faktor, az adott tényező. Budapest agglomeráció keleti szektorának 11 településére vonatkozó faktorpontszámok a 3. táblázatban található.

A faktorpontszámok lehetnek pozitívak vagy negatívak. A faktorpontszámok alapján látható, hogy az egyes faktorok által képviselt dimenziókban milyen sorrendben helyezkednek el a települések. Ezek alapján például Gödöllő faktor pontszámai és jelentésük:

2. táblázat: A települések jellemzőinek faktor struktúrája (2008)

	Faktor (FAC)			
	1	2	3	4
Magas és alacsony jövedelműek aránya (fő)	0,930			
Egy lakosra jutó nettó jövedelem (Ft)	0,915			
Ezer lakosra jutó regisztrált gazdasági vállalkozások száma (db)	0,805			
Öregedési index (%)		0,809		
Ezer lakosra jutó halálozások száma (fő)		0,640		
Ezer lakosra jutó élveszületések száma (fő)		-0,601		
Vándorlási egyenleg (ezrelék)		-0,470		
Ezer lakosra jutó regisztrált nonprofit és egyéb nem nyereségérdekelt szervezetek (db)			0,725	
Ezer lakosra jutó kulturális rendezvények száma (db)			0,714	
Állandó népesség (fő)			-0,632	
Száz lakosra jutó könyvtárak száma (db)				0,735
Állandó népességből a 18-59 évesek aránya (%)				0,686

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

3. táblázat: A települések faktor pontszámai és jelentésük (2008)

Település	FAC1 ₂₀₀₈	FAC2 ₂₀₀₈	FAC3 ₂₀₀₈	FAC4 ₂₀₀₈
Csömör	0,15493	-0,33479	0,357983	0,37472
Erdőkertes	-1,12755	-0,50014	0,039236	-0,04929
Gödöllő	1,352184	1,112017	-0,80549	-0,06706
Isaszeg	-1,04208	0,513946	-0,87077	0,531585
Kerepes	-0,23003	-0,12934	-0,7946	0,184872
Kistarcsa	-0,32062	-0,25966	-0,21194	-0,48078
Mogyoród	0,275617	-0,83656	-0,07277	0,494479
Nagytarcsa	-0,16174	-1,31105	-0,02958	1,541943
Pécel	-0,62027	0,445825	-0,89084	-0,40351
Szada	0,014332	-0,36358	0,141691	-0,67484
Veresegyház	0,730353	-0,78721	-0,20537	-0,4197

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

4. táblázat: A faktorérték együtttható mátrix (2008)

	Komponens			
	1	2	3	4
Állandó népesség (fő)	.173	.355	-.513	.166
Vándorlási egyenleg (ezrelék)	-.012	-.255	.157	-.124
Magas és alacsony jövedelműek aránya (fő)	.328	-.049	-.010	.013
Ezer lakosra jutó halálozások száma (fő)	-.088	.246	.076	-.137
Ezer lakosra jutó élveszületések száma (fő)	-.018	-.278	.044	-.053
Öregedési index (%)	.029	.392	-.082	-.173
Állandó népességből a 18-59 évesek aránya (%)	-.107	-.174	-.006	.563
Száz lakosra jutó könyvtárak száma (db)	.073	.091	.141	.615
Ezer lakosra jutó regisztrált gazdasági vállalkozások száma (db)	.290	.053	.063	-.059
Ezer lakosra jutó regisztrált nonprofit és egyéb nem nyereségérdekelt szervezetek (db)	.124	.006	.404	.038
Egy lakosra jutó nettó jövedelem (Ft)	.327	-.042	-.060	.048
Ezer lakosra jutó kulturális rendezvények száma (db)	-.012	-.028	.429	.184

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

- $FAC1_{2008} = 1,35$ (a település gazdasági helyzete viszonylag erős)
- $FAC2_{2008} = 1,11$ (a településre öregedés, erodálódás gyengén, de jellemzők)
- $FAC3_{2008} = -0,81$ (a kistelepülési jellege alacsony)
- $FAC4_{2008} = -0,067$ (a település közművelődési aktivitása átlagosnak mondható)

Az egyes települések ($FAC1_{2008}$ - $FAC4_{2008}$) faktor pontszáma az eredeti változók értékeinek és a faktorérték együtttható mátrixban szereplő faktorsúlyoknak mint együttthatóknak a szorzatösszegeként számítható ki.

A faktorpontszámok néhány leíró statisztikai jellemzőjét az 5. táblázat tartalmazza.

A következő lépésben a $FAC1_{2008}$ - $FAC4_{2008}$ faktorok mint független változók, valamint a felújítás (feluj_2008) mint függő változó segítségével bináris logisztikus regressziós modellt készítettünk. A bináris logisztikus regressziós modellt abból a célból készítettük el, hogy megbecsüljük, a $FAC1_{2008}$ - $FAC4_{2008}$ település-jellemző faktorok milyen hatással vannak a felújítás valószínűségére. A modellt forward (Wald) változószelektálási módszerrel építettük fel.

5. táblázat: A faktorpontszámok néhány leíró statisztikai jellemzője (2008)

	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
$FAC1_{2008}$	-2,1024	3,0953	0	1
$FAC2_{2008}$	-2,3156	3,6208	0	1
$FAC3_{2008}$	-3,4172	4,7825	0	1
$FAC4_{2008}$	-2,6002	4,1261	0	1

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

6. táblázat: A (forward Wald) bináris logisztikus regresszió eredményei (2008)

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I. Exp(B)-re	
							Alsó	Felső
FAC3 ₂₀₀₈	-1,426	0,536	7,077	1	0,008	0,240	0,084	0,687
Konstans	-1,655	0,355	21,721	1	0,000	0,191		

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

Megjegyzések: S.E. = sztenderd hiba (standard error); C.I. = konfidenciaintervallum (confidence intervall)

A Wald statisztika értéke a béta (B) és a standard hiba (S.E.) hányadosának négyzete. Amennyiben a Wald statisztika szignifikáns, az adott változó hozzájárul a folyamathoz. Az Exp(B) szintén fontos mutató, ugyanis megmutatja, hogy az egyes értékek mennyivel javítják a becslést. Az eredmények a 6. táblázatban láthatók.

A kapott regressziós modell:

$\text{logit} = -1,655 - 1,426 \cdot \text{FAC3}_{2008}$
alakban írható fel, tehát a magyarázó változók közül csupán a FAC3₂₀₀₈ (Wald=7,077, df=1, sig.=0,008), valamint a konstans (Wald=21,721, df=1, sig. <0,001) bizonyult szignifikánsnak.

A FAC3₂₀₀₈ faktorérték (azaz a közösségi kohézió faktorpontszám) növekedése a felújítás esélyének csökkenésével társult (egy egységgel történő növekedés $\exp(-1,426)=0,240$ -szer kisebb esélyt jelent a felújításra). A FAC3₂₀₀₈ faktor három tényezője közül kettő pozitív előjelű, egy pedig negatív. Ezek hatása az előjelüknek megfelelően alakul, vagyis a pozitív előjelűek esetén (ezer lakosra jutó regisztrált nonprofit és egyéb nem nyereségérdekelte szervezetek, ezer lakosra jutó kulturális rendezvények száma) a tényező növekedése valóban kisebb esélyt jelent a felújításra. Azonban a negatív előjelű (állandó népesség) tényező esetén az abszolútérték növekedése a felújításra való esély növekedését jelenti. Egyszerűbben fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a FAC3₂₀₀₈ faktorérték három mutatójának kétféle hatása van. A két pozitív előjelű tényező változása a felújítás valószínűségét jelző mutató változásával ellentétes hatású, azaz a két tényező növekedésénél a felújítás valószínűségét jelző mutató csökken. A negatív előjelű „állandó népesség” tényező esetében a tényező növekedése a felújítást jelző mutató növekedését vonja magával.

A logisztikus regressziós modell a Likelihood ratio ká-négyzet teszt szerint statisztikailag szignifikáns, $\chi^2(1) = 11,664$, sig. <0,001. Két mutató is szolgál annak feltárására, hogy a független változók kombinációja mekkora részt magyaráznak meg a függő változó variáciájából: az egyik a Cox & Snell R² mutató, a másik pedig a Nagelkerke R² mutató. A pszeudó R² mutatók közül Cox & Snell R² 0,136-es értéke és Nagelkerke R² 0,210-es értéke nem túl erős hatásméretre utal.

A klasszifikációs tábla a helyes és a téves besorolásokat összefoglalóan egy 2×2-es táblázatban jeleníti meg. A modell helyesen osztályozta az esetek 77,5%-át. A fel nem újítások azonosítását (95,2%) pontosabban végzi, mint a felújításokét (11,8%) (7. táblázat). A cut-off értékének változtatásával változik az osztályokba való besorolás is, mivel vagy egy magasabb értéknél vagy egy alacsonyabb értéknél húzzuk meg a határt, így az eredeti határ közelében lévő elemek átsorolódhatnak a másik csoportba. Vizsgálatomban a cut-off érték 0,500.

A logisztikus regresszió illesztését, a modell validált pontosságának meghatározásához tanító-tesztelő halmazok alkalmazásával is elvégeztük. A módszer lényege, hogy az adathalmazt két részre bontjuk: egy tanító és egy teszt halmazra. A tanító halmazt használjuk fel a modell építésére, a teszt halmazt pedig a kialakított modell teljesítményének mérésére. A mintát véletlenszerűen kettéosztva a települések 65%-a került a tanító, 35%-a a tesztelő halmazba.

A tanító halmazon elvégezve az illesztést az alábbi modellt kaptuk:

$$\text{logit} = 1,806 - 2,019 \text{ FAC3}_{2008}$$

7. táblázat: Klasszifikációs (konfúziós) tábla (2008)

Megfigyelt		Becsült		
		Feluj_2008		Helyes osztályozás (%)
		nem (0)	igen (1)	
Feluj_2008	nem (0)	60	3	95,2
	igen (1)	15	2	11,8
Összesen				77,5

C=0,500 cut-off érték mellett

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

Ezt követően megnéztük, hogy milyen sikerességgel osztályozza a tanító mintán kapott függvény a tesztelő halmaz településeit. A modell validált pontossága (a tesztelő részmintán vizsgálva) 70,8%. A modell fel nem újítások azonosítását pontosabban végzi (82,4%), mint a felújításokét (20,0%). Így az előbbi illesztéshez hasonló pontosságot kaptam (8. táblázat).

Az elemzésünk célja annak feltárása volt, hogy mely faktorok tudják jól előre jelezni a fejlesztést. A fenti vizsgálatból megállapítható tehát, hogy:

- az ezer főre eső regisztrált nonprofit és egyéb nem nyereségérdekelt szervezetek száma,
- a kulturális rendezvények száma, valamint
- az állandó népességből

kialakított FAC3₂₀₀₈ település jellemző faktor szignifikáns hatással volt a felújítás valószínűségére. A regisztrált nonprofit és egyéb nem

nyereségérdekelt szervezetek számának és a kulturális rendezvények számának növekedése a felújítás esélyének csökkenésével társul, az állandó népesség növekedése nagyobb esélyt jelent a felújításra.

Ahogy Kákai (2009) is megállapítja, a különböző civil szervezetek alapvető szerepet játszhatnak a regionális, megyei szintű gazdasági-társadalmi programok kidolgozásában, végrehajtásában és ellenőrzésében, amelyek csökkentik az egyes településtípusok, társadalmi csoportok, szektorok és vállalkozási formák közötti különbségeket.

A tanulmány szerint megállapítható, hogy a civil szervezetek erősödése főleg azokon a településeken figyelhető meg, amelyek vidéki jellege erős. A kulturális rendezvények számának növekedése főleg a fejlődő, de kisebb településeken volt megfigyelhető. Fontos megjegyezni, hogy míg a modell a „nem felújítás” tényét ki-

8. táblázat: Klasszifikációs tábla, tanító és tesztelő halmazokon (2008)

Megfigyelt		Becsült					
		Tanító			Tesztelő		
		Feluj_2008		Helyes osztályozás (%)	Feluj_2008		Helyes osztályozás (%)
		nem (0)	igen (1)		nem (0)	igen (1)	
Feluj_2008	nem (0)	42	2	95,5	16	3	82,4
	igen (1)	11	1	8,3	4	1	20,0
Összesen				76,8			70,8

C=0,500 cut-off érték mellett

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2022)

válóan jelzi (helyes validált osztályozása 82,4%-os), addig a felújítások azonosításában gyenge (helyes validált osztályozása 20,0%-os). Ennek oka valószínűleg az, hogy a végrehajtott felújítások száma lényegesen kisebb az összes adathoz képest.

Vizsgálatunk alapján tehát a közösségi közlekedési infrastruktúra felújítása és az állandó népesség mutató között kimutatható pozitív összefüggés van, míg a kistelepülési jelleg inkább a felújítás ellen ható tényező.

KÖVETKEZTETÉSEK

Napjainkban Magyarországon a helyi és az elővárosi kötőtpályás közlekedés infrastruktúrája több problémával terhelt. Az egyes közlekedési módok (MÁV és HÉV vonalak között) közötti átjárhatóság nem biztosított állandó jelleggel, bár a kapcsolódási pontok rendelkezésre állnak, ennek ellenére nem megfelelő az utasforgalmi átadóponatok kialakítása.

Habár Magyarország vasúthálózatának szerkezete és sűrűsége jónak mondható (még európai viszonylatban is), az elmúlt évek gazdasági, demográfiai változásainak és kihívásainak a Budapesten átvezető országos és elővárosi vasúti rendszer egyre kevésbé tud megfelelni. A budapesti elővárosi vasúti közlekedésben a csúcsidőszakokban többször alakul ki komoly kapacitáshiány, zsúfoltság. Ezen problémák megoldása felé jelentett jelentős lépést a Budapest–Hatvan vasútvonal és a H8-as HÉV új, közös végállomáson történő csatlakoztatása Gödöllő állomáson. A vasút- és HÉV-vonalak felújítása, revitalizációja, modern járművekkel való ütemes menetrendszerű kiszolgálása létfontosságú az egyre növekvő mobilitási igény kiszolgálásában. Az új járművek beszerzése nemcsak a megbízhatóságot és a menetrendszerűséget hivatott javítani, hanem csökkentheti az üzemeltetési költségeket és környezeti hatásokat. Jelenleg Magyarországon sajnos még nincs olyan műszakilag és közlekedésszervezési szempontból összetett, integrált rendszer – mint például a német, osztrák S-Bahn, illetve tram-train rendszerek –, amelyek a különbö-

ző országos, regionális, agglomerációs és helyi közlekedési rendszereket egységes és átjárható egésszé tenné ki.

Az előrejelzések szerint a közeljövőben bekövetkező további lakosságszám növekedés olyan többlet mobilitási igényt fog generálni, amely nagymértékben megnehezíti majd az agglomerációból a központba egyéni közlekedési eszközzel (személygépkocsi) történő eljutást. A közelmúltban megvalósult vasútfelújítási projektek (Budapest–Esztergom, Budapest–Székesfehérvár, Budapest–Pusztaszabolcs) pozitív példaként, kiindulási alapként szolgálhatnak a vasút ilyen jellegű fejlesztése tekintetében. További fejlesztési irányként megfogalmazható az agglomerációs vonzaskörzettel rendelkező nagyvárosok elővárosi típusú közlekedésének kiépítése, mint például a Szeged és Hódmezővásárhely között megvalósuló tram-train, illetve további elővárosi (Miskolc, Debrecen), akár interregionális vonalak fejlesztése.

A magyarországi vasúti hálózat a több évtizeden keresztül tartó állapot romlása miatt, jelentős versenyhátrányba került az egyéni, de még a távolsági busz közlekedéssel szemben is. Annak érdekében, hogy ezt a versenyhátrányt csökkentsük, mindenképpen szükséges és nélkülözhetetlen a közösségi kötőtpályás (vasút, HÉV) közlekedés fejlesztése, hogy az ingázó forgalom minél nagyobb arányát lehessen ezekre a közlekedési módokra „átszoktatni”.

Ezeknek a fejlesztéseknek a regionális és országos szinten történő kiterjesztésével elérhetővé válhat az a cél, hogy valamennyi településen javulna a közösségi közlekedési szolgáltatás, a városi és agglomerációs forgalom pedig a környezetkímélő közösségi közlekedésre tevődik át. Hosszútávú cél az egységes menetrend, az egységes jegy- és tarifa rendszer, az egységes utastájékoztató és arculat kialakítása, a ráhordó hálózatok és a menetrendi csatlakozások fejlesztése.

A közösségi közlekedés, különös tekintettel a kötőtpályás közösségi közlekedésre, a budapesti agglomeráció keleti szektorában elhelyezkedő településekre, közösségekre, illetve az ott lakó, dolgozó, tanuló emberekre is jelentős hatással

bír. Igazoltuk, hogy pozitív irányú összefüggés van a közösségi közlekedési infrastruktúra minősége és a demográfiai mutatók között úgy, hogy a demográfiai változások követik a vasúti infrastruktúra fejlesztését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anselin, Luc – Ibnu, Syabri – Youngihn, Kho (2006): GeoDa: An Introduction to Spatial Data Analysis. *Geographical Analysis*, 38 (1) 5–22.
- Bartus Tamás (2003): Logisztikus regressziós eredmények értelmezése. *Statistikai Szemle*, 81. (4) 328–347.
- BAVS (2021): *Budapesti Agglomerációs Vasúti Stratégia*. Budapest Fejlesztési Központ. https://budapestvasut2040.hu/wp-content/uploads/2022/01/BRN_strategia_v18_final.pdf Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: agglomeráció, vasúti stratégia. Lekérdezés időpontja: 2022.02.08.
- Beluszky Pál (1999): A budapesti agglomeráció kialakulása. 27–68. p. In: Barta Györgyi – Beluszky Pál (Szerk.): *Társadalmi - gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest, 255.
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): *Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón*. MTA Társadalomkutató Központ. 459.
- BVS (2019): *Budapest Vasúti Stratégia*. Közlekedéstudományi Intézet, 12 p. http://bvs.hu/wp-content/uploads/2019/04/BRN_elsoszakcikk_v7.pdf Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Budapest vasúti stratégia. Lekérdezés időpontja: 2020.09.09.
- Fleischer Tamás (2004): Kistérségi fejlődés, közlekedés, fenntarthatóság. *Közlekedéstudományi Szemle*, 54 (7) 242–252.
- Gerritse, Michiel – Arribas-Bel, Daniel (2018): Concrete agglomeration benefits: Do roads improve urban connections or just attract more people? *Regional Studies*, 52 (8) 1134–1149.
- Giuliano, Genevieve – Kang, Sanggyun – Yuan, Quan (2019): Agglomeration economies and evolving urban form. *The Annals of Regional Science*, 63 377–398.
- Gyergyák Ferenc (2017): Budapesti Közlekedési Szövetség – Remény és kudarc. 65–83. In: Laki Ildikó – Szabó Tamás (Szerk.): *Agglomerációs várostérségi tanulmányok. Nagyvárosi, városi és települési dilemmák a 21. században*. Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, Homo Oecologicus Alapítvány, Budapest, 208 p.
- Jászberényi Melinda – Kotosz Balázs (2017): *Közlekedési szokások vizsgálata Budapest délnyugati agglomerációjában*. In: Lengyel Imre (szerk.): *Két évtizedes a regionális tudományi műhely Szegeden: 1997–2017*. JATEPress, Szeged, 379–401.
- Kákai László (2009): Civil szervezetek regionális összefüggései. *Civil Szemle*, (1–2) 132–146.
- Muller, Peter O. (2017): Transportation and urban form: Stages in the spatial evolution of the American metropolis. In: Giuliano, Genevieve – Hanson, Susan (ed.). *The Geography of Urban Transportation*. New York: The Guilford Press, 4th ed., 57–85.
- Münnich Ákos – Nagy Ágnes – Abari Kálmán (2006): *Többváltozós statisztika pszichológus hallgatók számára*. Bölcsész Konzorcium, Debrecen, <http://psycho.unideb.hu/statisztika> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: többváltozós statisztika. Lekérdezés időpontja: 2021.12.17.
- Péli László – Neszmélyi György Iván (2015): Territorial Differences of Rural Cities and the Development of Transport Infrastructure in Hungary. *Romanian Review of Regional Studies*: Journal of the Centre for Regional Geography, 11 (2) 69–84.
- Ritter Krisztián (2008): *Agrárfoglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek*. Doktori értekezés. 164.
- Ritter Krisztián – Nagy Henrietta – Tóth Tamás (2013): Hátrányos helyzetű vidéki térségek és helyi fejlesztési lehetőségeik egy Észak-magyarországi példán keresztül, In: Lukovics Miklós – Savanya Péter (Szerk.): *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*, JATEPress, 224–242.
- Tóth Tamás (Szerk.) (2017): *A területi tervezés elmélete és gyakorlata*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó, 149.
- Tóth Tamás – Jóna György (2019): Térségi-térbeli tervezés és hálózatosodás hatásai. In: Khademi-Vidra Anikó – Bakos Izabella Mária (Szerk.): *Bevezetés a regionális tudományokba*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, 65–84.
- Vasa László (2020): Közép-Ázsia: Eurázsiai Gazdasági Unió vagy Övezet és Út? *Polgári Szemle*, 16 (1-3) 333–350. p.
- Zegras, Christopher (2000): *A városi közlekedés*. In: Enyedi György (Szerk.): *Magyarország az ezredfordulón – Magyarország településkörnyezete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 295–320.

Szabó-Geletóczki Rita – Kozma Tímea

A készletezés menedzsmentje egy hazai Pharma vállalatnál

The Stockpile Management at a Hungarian Pharmaceutical Company

ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásunkban egy gyógyszeripari nagykereskedő készletgazdálkodási tevékenységét és készlet szintjét elemezzük. A készleteknek fontos szerepe van az anyagáramlási folyamatokban és az ellátási láncban is. Ha a készletek mennyisége nem megfelelő, akkor vagy készlethiány, vagy készletfelesleg alakulhat ki. Célunk, választ adni arra, hogy a készlethiányok hogyan csökkenthetőek, minimalizálhatóak a jövőben, illetve a készletgazdálkodási tevékenység mely pontjai hangsúlyosak abban a tekintetben, ha a hiányainkat szeretnénk minimalizálni, továbbá melyek a stratégiai szempontból fontos döntések a készletezés kapcsán, miért fontos ismernünk a stratégiai termékcsoportjainkat, miért fontos ezen termékek készleteinek hangsúlyosabb mérése, a hiányok 0-ra való csökkentése. A piaci versenyhelyzet azt diktálja, hogy hosszú távon tudja megtartani egy vállalat a vevőit, amihez elengedhetetlen a gyors, rugalmas kiszolgálás, a termékek elérhetőségének biztosítása. Megvizsgáltuk a nagykereskedő egyes telephelyeinek készlet szintjeit, különös tekintettel azon termékköre fókuszálva, melyek alacsony készlet szinttel rendelkeznek a számított forgási sebesség alapján. Kerestük azokat a készletelemzési módokat, melyek alkalmazásával a hiányok eredményesen csökkenthetőek.

Összefüggéseiben vizsgáltuk a forgalmakat és a készlet szinteket, párhuzamot kerestünk a készlet szintek és a kiszolgálandó vevőkör nagysága, térbeli eloszlása között.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: I11, M11, M2

Kulcsszavak: készletgazdálkodás, készlet szintek, készletelemzés, stratégiák, ellátási lánc

SUMMARY

In our study, the stock management activities and stock levels of a pharmaceutical wholesaler will be analyzed. Stocks play a significant role in both material flow processes and the supply chain. If the quantity of stocks is not adequate, stockout or overstocking may occur. Companies can take various measures to ensure uninterrupted supply, and prevent shortages and stockouts. Therefore, the objective is to reach an optimal level of stock. The aim of the present study is to find an answer to how stockouts may be reduced or minimized in the future, identify which aspects of stock management activity play a major role in minimizing shortages, as well as analyze strategically important decisions pertaining to stockpiling. Another issue is to find out why it is crucial for us to know our strategic product groups, why it is important to conduct

SZABÓ-GELETÓCZKI RITA, PHD hallgató, Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem (rita.geletoczki@gmail.com), DR. HABIL. KOZMA TÍMEA PHD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem Menedzsment Tanszék (kozma.timea@uni-bge.hu).

a more pronounced measuring regarding stocks of these products and reduce the shortages to zero. The competitive market situation dictates that a company can retain its customers in the long term, and of key importance, requires fast, flexible service and ensuring the availability of products. Today, immediate availability is particularly important. Consequently, time is a crucial factor as people have high expectations and do not tolerate long waiting times, thus inventory and inventory management are especially important where deficiencies are not allowed. As the central topic of the current paper, stock levels at various sites of a wholesaler have been examined focusing on the product scopes with low stockpiles based on the calculated turnover rate. Generally, stock analysis methods that would result in the successful decrease of shortages were sought after. The analysis pertained to the context of turnovers and stock levels, seeking parallels between stock levels as well as the size and spatial distribution of the customer base. Corporate inventory management and demand forecasting are two interrelated areas of management that can directly and significantly affect the efficiency and economy of operations. What is more, an adequate stock level can signal a competitive supply chain.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I11, M11, M2

Keywords: Stock management; stock level; stock analysis; strategies; supply chain

BEVEZETÉS

Napjainkban nagyon fontos kérdés, így foglalkoznunk kell azzal, hogy a vállalati készlethiányok miként csökkenthetőek, minimalizálhatóak. Minden vállalat arra törekszik, hogy a fogyasztói igényeket minél magasabb szinten ki tudja elégíteni, ehhez elengedhetetlenül fontos a pontosság, a rugalmasság és a gyorsaság. A vásárlói igények változnak. Talán ez a kijelentés már általánosnak tűnhet, de ha a mögöttes tartalmat vizsgáljuk, látnunk kell, hogy a fogyasztói igényszintek nőnek, ezzel párhuzamosan változik az értékrend. A pia-

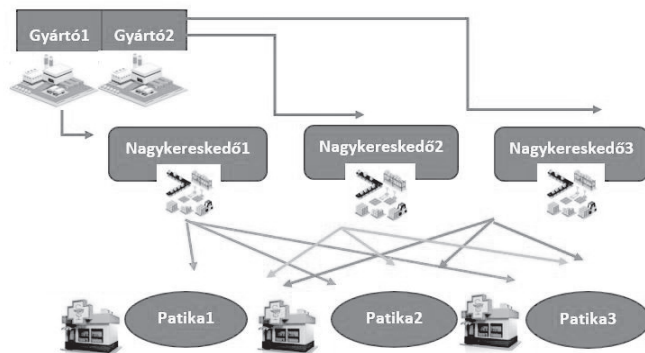
con elérhető hatalmas termékválaszték, széles termékkínálat választási lehetőséget ad abban a tekintetben, hogy mit emelünk le a boltok polcairól. Információk és ingerek sokasága ér minket nap mint nap. A termék-életciklusok rövidülnek és a globális gazdasági, valamint versenyre ösztönző erők további bizonytalanságokat szülnek, a piacokra egyre jellemzőbbé válik a változékonyság (Christopher, 2000). A vállalatok az igényeket próbálják kielégíteni, és főként előre jelezni, hiszen így tudnak biztosítani megfelelő termékválasztékot, és ami még fontosabb, azonnal elérhető termékeket. A felgyorsult életmódunk magával hozta az igények azonnali kielégítését. Ezért vált ma még inkább fontossá a szükségletek gyors kielégítése, amihez elengedhetetlenek a rendelkezésre álló készletek és a mögéjük tett szolgáltatások. A kérdés, hogy milyen megoldásokat találunk a készlethiányok redukálására, mellyel csökkenthetőek a vállalati hiányköltségek, a vevői bizalomvesztés, az elégedetlen vevők száma. Ehhez azonban megfontolt vállalati stratégiák, tudatos menedzsment, erős kontrolling rendszer, széles bázisú szabályozói környezetre kiterjedő ismeret szükséges (Bethlendi-Lentner, 2018; Lentner, 2013, 2015; Lentner, 2019; Tóth et al., 2022a,b).

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A gyógyszer-nagykereskedelem szerepe az ellátási láncban, piaci ismérvek

A szakirodalom szerint a nagykereskedelem minden olyan termék- vagy szolgáltatásértékesítési tevékenység, amelyek során viszonteladóknak, vagy üzleti felhasználóknak értékesítünk. Nem tartoznak bele az alapvetően termeléssel foglalkozó gyártók és farmerek, illetőleg a kiskereskedők (Kotler-Keller, 2012). Ennek megfelelően a nagykereskedelem a beszerzett áru üzletszerű értékesítése viszonteladóknak. Feladata az áru nagy tételben való beszerzése, tárolása, a kiskereskedelem igényeinek megfelelő áruválaszték kialakítása, a termelés és a kiskereskedelem árukapcsolatának szervezése (Gelei, 2003, 2013).

1. ábra: A termékáramlás kereskedelmi folyamata

Forrás: saját szerkesztés

Célja a fogyasztás és termelés időbeli és térbeli eltérésének áthidalása a készletezésen keresztül. A gyógyszeripari ellátási lánc elsődleges alapanyag gyártókból (beszállítók), másodlagos gyártókból (gyógyszergyártókból), logisztikai szolgáltatókból/nagykereskedőkből, egészségügyi szolgáltatókból és kiskereskedelmi üzletekből áll (Savage et al., 2006; Zahiri et al., 2017).

A gyógyszer-nagykereskedelem azon gyógyszerellátási tevékenységek összessége, amelynek eredményeként a gyógyszer az előállítótól a közvetlen lakossági gyógyszerellátóhoz jut. Magába foglalja a gyógyszerek beszerzését, minőségbiztosítást, minőségértékelést, tárolását, készletezését, csomagok szétszedését, megrendelőhöz való eljuttatását, forgalomból való kivonásának végrehajtását, továbbá a gyógyszerrel kapcsolatos adatszolgáltatást és a forgalmazónak szóló információátadást (SOTE, 2020). A mai gyógyszer-nagykereskedelem többszatszernás, ez azt jelenti, hogy a gyógyszergyárak és a patikák között több nagykereskedő biztosítja a kapcsolatot. Megfi-

gyelhető a beszállítók, gyártók és a kereskedők integrációja. a vásárlók térbeli tömörülése, sőt bizonyos termékek dominanciája is (Nagy, 2005; Rácz-Kummer, 2009).

A gyorsan változó piaci környezet és az ingadozó vevői igények a logisztikai folyamatok hatékony működését igénylik (Kovács-Kot, 2016). Az elmúlt években a globalizációs folyamatok felgyorsultak, a piacok fejlődésével pedig egyre lényegesebb lett a vállalatok számára, hogy megfelelően átlássák az ellátási láncokat és a közöttük fennálló kapcsolatokat (Kot, 2014). Az ellátási láncot tekintve azt mondhatjuk, hogy „mindenki mindenkiért” más szóval „egymásért” működnek az egyes szereplők. A stratégiai együttműködés növelheti a vállalkozások termékeinek és a vevők kiszolgálásának minőségét (Bitüci et al., 2004). Feller Antal (2011) az egyik magyarországi vezető gyógyszer-nagykereskedő vezérigazgatója így fogalmazott: „A gyógyszertárak és nagykereskedők egymásra utaltsága jellemző.” Az ellátási lánc nem más, mint értéketermelő - termelési és logisztikai -

2. ábra: Gyógyszeripari ellátási lánc folyamatára

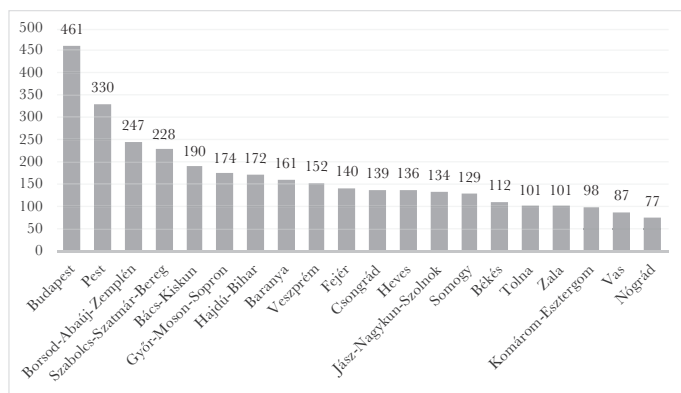
Forrás: saját szerkesztés

folyamatok együttműködő szervezeteken átívelő sorozata, mely fogyasztói igények kielégítésére alkalmas terméket, illetve szolgáltatást hoz létre (Chikán, 2008). Azok a szereplők tekinthetők az ellátási lánc tagjainak, akik a beszerzés, a termelés és az áru (termék vagy szolgáltatás) vevőhöz való eljuttatásának folyamatában együttműködnek (Harland, 1996). Mivel a vállalatok által előállított termékek versenyében egyre inkább előtérbe került a fogyasztói igények időben történő kiszolgálása és már nemcsak a termékek versenyét figyelhetjük meg a piacokon, hanem az ellátási láncok versenyét is (Markovits-Somogyi-Ulechla, 2016).

Az erőforrások megfelelő elosztása és a vállalati határokon túlnyúló együttműködés adja lényegét a sikeres ellátási lánc menedzsmentnek (Stanley et al., 2014). Minden vállalat ellátási láncához, sok esetben ellátási hálózathoz tartozik, több különböző szállítóval és partnerrel (Morley, 2017). Az ellátási láncban belül a nagykereskedő fontos és kiemelt feladata a gyógyszerek beszerzése, tárolása, készletezése, minőségellenőrzése és a gyógyszerek kiszállítása a gyógyszertárakhoz, a patikák gyors és rugalmas kiszolgálása. Így a gyógyszer-nagykereskedelem működésére, készletgazdálkodási tevékenységére az ellátási lánc valamennyi szereplőjére ható piaci tényezők mind hatással vannak. A vállalatoknak az ellátási láncban felfelé és lefelé egyaránt figyelniük kell. Napjainkban az üzleti környezet gyors

változása és a vevők igényeinek való megfelelés miatt kell, hogy egy szervezet agilis legyen és reagálni tudjon az általa látott piaci változásokra (Pulcini et al., 2018). A közelmúltban a hazai gyógyszeripar növekedett, és ez a növekedés tettené szükségessé a szállítási és logisztikai kihívások felgyorsítását. A gyógyszeripar globális iparág, az összehangolt és a rugalmas ellátási lánc fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni (Venkateswaran, 2018). Zlinszky (2022) a Hálózatban Működő Gyógyszertárak Szövetségének elnöke a legfrissebb kutatások alapján elmondta, hogy a kiskereskedelem romló jövedelmezősége következtében megfigyelhető a gyógyszer-tári készlet-szintek csökkenése. A gyógyszertárak nem tartják az alacsonyabb, kevésbé kiszámítható forgalom-mal rendelkező és/vagy drága készítményeket. A vevői (gyógyszertárak) készlet-szint csökkenése a nagykereskedő számára azt eredményezi, hogy a patikák többször, kisebb mennyiséget rendelnek és azt minél rövidebb határidővel szeretnék megkapni. A fent említett csökkenő kiskereskedelmi jövedelmezőség, a gyógyszertárak növekvő költségei, a termékválaszték gyors bővülése, elsősorban az azonos hatóanyagot tartalmazó generikus termékek számának exponenciális növekedése, a rendszeressé váló ár- és támogatásváltozások miatt bekövetkező patikai készletcsökkentések következtében a készletezés feladata nagymértékben áttevődött a gyógyszertárakról a gyógyszer-nagykereskedőkhöz.

3. ábra: Gyógyszertárak száma hazánkban

Forrás: OGYEI, 2020 alapján saját szerkesztés

Az ellátási lánc szereplőinek egymásra utaltsága ebben az iparágban kifejezetten mérvadó. A betegellátás, a gyógyszerértékesítésben lévő elérhető készletek biztosítása leginkább a nagykereskedő feladata, aki fontos összekötő kapocs a gyártó és a patika között. A nagykereskedő készletgazdálkodásán múlik a vevők folyamatos és probléma, hiány nélküli kiszolgálása. A hiány nélküli biztonságos gyógyszerellátás az egyik fő feladat. A jövőbeni ellátási láncoknak javítaniuk kell a megfizethetőséget és a rendelkezésre állást a betegek és az egészségügyi szolgáltatók számára (Srai et al., 2015). A magas kiszolgálási színvonal megtartása érdekében meghatározó tényező a gyógyszerértékesítés számának ismérése. Egy 2020-as felmérés szerint kicsivel több mint 3000 patika működik Magyarországon, ebből az aktív működést tekintve körülbelül 2500-2600 patikáról beszélhetünk.

Egy nagykereskedő körülbelül 2400 vásárló partnert tudhat magáénak, 9000 fölötti tétel-szám a beérkezett napi megrendelés. Az éves szintű értékesített dobozszám 150-180 millió doboz közé tehető. Ezekből az adatokból is következtethetünk arra, hogy mekkora készletekkel, raktárkapacitással kell, hogy rendelkezzen egy gyógyszer-nagykereskedő. Azt tudjuk mondani, hogy 14.000-17.000 db közé tehető a forgalmazott termékek száma egy nagykereskedőt nézve. A növekvő ellátási szint iránti piaci igények következtében a nagykereskedők közötti verseny fontos tényezője lett a szolgáltatási színvonal minősége. A piacon harmonizáltak a termékárak, ezért van jelentősége a nyújtott szolgáltatásoknak a gyógyszerértékesítés felé. Ilyen nagykereskedői szolgáltatások például a gyógyszerértékesítési e-learning szolgáltatás, a partnerprogramok, a patikáknak szóló szakmai kiadványok, csomagkövetési applikációk. A vevői elvárások között egyre fontosabbá válik az idővel kapcsolatos követelmény és abban a logisztikai szolgáltató által mutatott nagyfokú rugalmasság (Anderson et al., 2011). A végső fogyasztókért vívott versenyben kiemelt szerepe van a kiszolgálási színvonalnak, hiszen az ellátási láncok ugyanazokért a fogyasztókért vívnak versenyt, és a fogyasztók döntése leginkább e két ténye-

zőtől, a készlet nagyságától és a kiszolgálás minőségétől függ (Balogh et al., 2020). Fontos az azonnali rendelkezésre állás, az elérhető termékek és azok gyors kiszállítása. Kiemelten fontos, hogy hiányok nélkül, de legalább azok minimalizálásával a napi szükségletek azonnali kielégítésére legyen képes a nagykereskedő. A beszerzési megrendelések, a készlet állapota és a kiszállítások összehangolása, valamint a naprakészség a sikeres értékesítési munka alapja (Dubey-Jain, 2014).

Az elmúlt 10 évben folyamatos fejlesztések zajlottak a kereskedőházaik és raktáraik tekintetében, melynek részeként bővültek a raktárkapacitások, fejlesztésre kerültek a raktártechnológiák, megvalósult a kiszédő automaták és hajtott pályás kiszédő rendszerek alkalmazása, valamint a rádiófrekvenciás kiszedés. Mindez óriási háttértámogatás a bejövő áruk kezelésének, hiszen a logisztikai rendszer, ezen belül a raktár az értékesítési volumen, illetve az árbevétel növelésének támogatásán keresztül hozzá tud járulni a logisztikai és a vállalati, illetve az ellátási lánc teljesítményének növeléséhez (Gellei, 2017). A rendelés leadás formái átalakultak, a rendelések leadása során széles körűvé vált a különböző elektronikus csatornák alkalmazása, bővült és megújult a szállítóképesség. A kiszolgálást végző gépjárműparkban közel 210 autó áll rendelkezésre, melyekben biztosított a gyógyszerkészítmények tárolására előírt hőmérséklet.

Nem az árak versenye zajlik, hanem a szolgáltatások versenye. Ennek egyik oka, hogy kormányhatározat mondja ki, milyen árréssel dolgozhatnak a nagykereskedők a vényköteles gyógyszerek értékesítése során (5/2007. (I. 24.) EüM rendelet). Az alkalmazható árréskulcs degresszív, vagyis minél magasabb egy készítmény ára, annál alacsonyabb az árréskulcs. Az 500 forint alatti termelői árú készítményeknél 8% (ebből nagyon kevés van), de ha a gyógyszer ára eléri a 2000 forintot, akkor 4,4% a fedezet.

A termékek és szolgáltatások kiválasztásánál a termék ára és minősége mellett egyre jelentősebb szerepet kap a termék és/vagy szolgáltatás

elérhetősége, s a megrendelés és a teljesítés között eltelt idő hossza (De Treville et al., 2004; Leng-Parlar, 2009). A vevői elégedettség elérésének az alapja a jó logisztikai szolgáltatás, hogy a megrendelt áru szigorú minőség-ellenőrzés után pontosan a megadott időben érkezzen a vevőhöz, ne legyen hiányos vagy elrontott kiszállítás, fennakadás a gyógyszer-ellátásában. Egy átlagos forgalmú patika 3-5 ezer termékkel, 10-14 napnyi készlettel dolgozik, számára fontos a nagykereskedői háttér és a gyors kiszolgálás, ehhez pedig elengedhetetlen, hogy a készlethiányok kérdése stratégiai fontosságú legyen. Az a beszállító, amelyik biztosítani képes a szállítási határidőket (egy meghatározott tűréshatáron belül), mindenképpen előnyben van a versenytársaival szemben (Oláh et al., 2017). Az a gyógyszer-nagykereskedő, aki a gyógyszer-tárak rendeléseit hiány nélkül teljesíteni tudja, előnyben van a többi nagykereskedővel szemben.

Gyógyszer-nagykereskedő készletgazdálkodási tevékenysége

A készletgazdálkodás a készlettervezési, -szervezési és -ellenőrzési folyamat, amelynek célja, hogy „minimalizálja a készletbe történő befektetést, miközben egyensúlyba hozza a keresletet és a kínálatot (West, 2009). A hatékony készletkezelés növeli a bruttó és a nettó nyereséget azáltal, hogy csökkenti a beszerzett gyógyszerkészítmények költségeit és a kapcsolódó működési költségeket (Hidayat-Saleh, 2020). Ebben az iparágban a biztonságos beszerzés, a hamisítások kivédése prioritást élvez. Csak és kizárólag törzskönyvezett gyógyszerek kerülhetnek forgalomba, hiszen a patikának a nagykereskedő lesz a biztosíték, hogy biztonságos termék kerül be a polcokra. Maga a készletezési tevékenység összetett, ami magában foglalja a készletek beszerzését, minőségellenőrzését, tárolását, optimális készletmennyiség meghatározását. A készletek jelenlétét a gazdaságban fizikai és gazdasági kényszerűségek indokolják (Benkő, 2018). A rossz készletgazdálkodás káros következményekkel járhat a betegbiztonságára nézve. Az

ilyen eredmények a lejárt szavatosságú, hamisított, nem megfelelő vagy tönkrement termékek elérhetőségére, az alapvető termékek elérhetőségére, nem igényelt receptekre vezethetők vissza (Hidayat-Saleh, 2020).

A készletek szintje folyamatos kontroll alatt van, minimum és maximum készletek meghatározása mellett lép életbe a készletezési politika. Hiszen nagyon fontos, hogy a készletek (passzív forrás) a vállalat működése szempontjából optimális mennyiségűek legyenek, a túlzott készletek gazdaságilag hátrányosak, az alacsony készletszint pedig veszélyeztetheti a tevékenység biztonságos működését (Hajós et al., 2007; Sókiné, 2002).

A készletezési politika megválasztásakor a következő tényezőket kell mérlegelni (Benkő, 2018):

- az outputfolyamat természete (kereslet, rendelés, kiszolgálás);
- az inputfolyamat természete (forrás, rendelés);
- a költségek;
- a működési politika elvek, döntések.

A vállalati készletgazdálkodás és a kereslet-előrejelzés két olyan egymással összefüggő gazdálkodási terület, mely közvetlenül és jelentős mértékben képes befolyásolni a működés hatékonyságát és gazdaságosságát (Dobos-Gellei, 2015). A készletezési rendszer mozgatórugója alapvetően a kereslet, mivel a kereslet idéz elő változást a készletben (Benkő, 2018). A keresletet nehéz előre jelezni, korábbi forgalmi adatok és a várható piaci mozgások adhatnak támpontot ehhez. A nagykereskedő, továbbiakban Pharma beszerzési tevékenysége során a korábbi forgalmi adatokra támaszkodik, ez nyújt segítséget a rendelendő mennyiség meghatározásához. A kereslet előrejelzése a jó ellátási lánc menedzsment alapja. A készlettervezés taktikája a vállalati gyakorlat két fő területére támaszkodik, az előrejelzés és adatmegosztás a kereslet és a kínálat összehangolása érdekében. Amint rendelkezésre áll egy megbízható keresleti előrejelzés, a vállalatok számos intézkedést tehetnek a zavartalan ellátás biztosítása, valamint a hiány és készlethiány megelő-

zése érdekében (Cogan et al., 2018). A megfelelő készletezési mechanizmus megválasztása a hiánymentes készletállapot elérését célozza, illetve azt, hogy a készletek nagysága ne legyen eltúlzott. Megfelelő készletszint jelentheti a versenyképes ellátási láncot. (Balogh et al., 2020) A hatékony készletgazdálkodás biztosítja az ügyfelek és a betegek igényeinek kielégítését (Carroll, 1998). Cél minden esetben, hogy a készletekkel kapcsolatos ráfordítások szintje minél alacsonyabb legyen (Csipkés, 2018).

Optimális készletszint elérése a cél. A Pharma, mint nagykereskedő abban érdekelt, hogy a beszerzett áru mielőbb kiszállításra kerüljön. Cél a hiányok csökkentése, ahogy a szakirodalom is fogalmaz „egy hiánymentes készletállapot elérése” és ami még fontosabb – ezt kiegészítve – ennek az állapotnak a hosszú távú fenntartása. A késztermék készletének hiánya a vállalatra vonatkozóan a piaci részesedés elvesztését eredményezheti, ami az árbevétel csökkenésével jár (Szász–Demeter, 2017).

A gyorsabb körforgás esetén kisebb készlettel nagyobb bevételt és nagyobb nyereséget érhet el. Az optimális készletnagyságot meghatározó tényezők: a forgalom nagysága és időbeli hullámlása, a beszerzés gyakorisága, mennyisége, szállítási távolságok, forgalomba hozott áruk jellege, választéka és az egymást helyettesítő áruk köre, a tároló kapacitás, a készletezéshez kapcsolódó költségek és a vállalkozás pénzügyi helyzete (Horváthné–Stágel, 2009; Földi–Török, 2018).

Az igények előrejelzésével, tervezésével, vizsgálatával a beszerzésnek is foglalkoznia kell. Mivel a készletek állandó forgásban vannak, az igényeket többnyire nem közvetlenül, hanem készlethől elégíti ki a nagykereskedő. A készletek alapvető célja, hogy a beérkezett igényeket a rendelést feladó által kért időben, mennyiségben és minőségben ki lehessen elégíteni (Hirkó et al., 2008). Egy vállalat készletgazdálkodása akkor eredményes, ha a készletbe fektetett tőke az áru értékesítése révén gyorsan megtérül (Vincze–Földi, 2015). A modern vállalkozások sokféle cikkből tarthatnak készleteket. A készletek kezelése szempontjából fontos kérdések a mennyit és mikor (Ravinder–Misra, 2014).

A rendelési időpont (t) és a rendelt mennyiség (q) meghatározásához a készletszint ismerete szükséges, ami ellenőrzéssel valósítható meg. A készletszint ellenőrzésnek két alapvető módszere: folyamatos és időszakos (periodikus) készletfigyelés. A folyamatos készletfigyelés esetén az újra rendelés azonnal megtörténik, mielőtt a készlet egy előírt értékre csökken. A periodikus készletfigyelés azt jelenti, hogy a készleteket csak diszkrét intervallumok végén, például minden hónap végén ellenőrzik, és a megrendelésre vonatkozó döntés csak ekkor történik (Benkő, 2018).

A készletek nagyságát célszerű a forgalommal együtt vizsgálni. A készletnövekedést abban az esetben tekinthetjük kedvezőtlennek, amennyiben a forgalom nem, vagy kisebb arányban növekedett. Eredményes készletgazdálkodást úgy érhetünk el, hogy ha az adott árbevételt a lehetőségünkhöz mérten a legkisebb készlettel bonyolítjuk le (Vincze–Földi, 2015).

A készletezés szempontjából valóban fontos a kereslet és a forgalom meghatározása, hiszen első lépésként megjelenik a piacon az a vevői igény, amit a Pharmának tudni kell teljesíteni. Ezen vevői igény generálja a folyamatos készletfigyelést, a készletek feltöltését, a gyártótól való beszerzést. A beszerzési folyamat jellemzően összetett és többlépcsős, mivel a beszerzés a logisztikai folyamat szerves része (Mankovits et al., 2015). A Pharma beszerzési tevékenysége szerves részét képezi az anyagáramlási folyamatnak, közel 2500 gyógyszerért és az oda belépő betegek ellátásért felelős. A beszerzési igények a következő formákban kezelhetők (Szegedi–Prezenszki, 2003):

- centralizált (központosított) beszerzés
- decentralizált beszerzés.

A Pharma centrális és decentralis készletgazdálkodást folytat. Termékforgalomtól függően gyártói kiszállítás történhet telephelyekre bontva, vagy lehet központosított, utóbbi esetben a beérkező áru egy részét diszponálja a vidéki logisztikai központjaiba, de vannak olyan készítmények is, melyeket csak a központi raktárában készletez. Ennek oka is a keresletre vezethető vissza, idézve

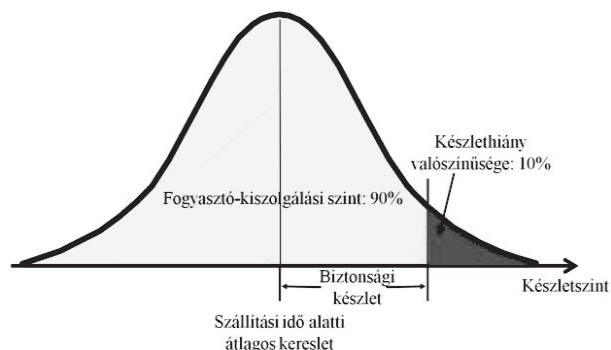
újra Benkő (2018) írását, „a készletezés mozgatórugója a kereslet”. A kiszállítási idő 24 órán belüli, ami azt jelenti, hogy ha egy nyugati országrészben lévő vidéki patika rendelést ad le olyan készítményre, amelyből csak a központi raktárban van készlet, 24 órán belül ő is hozzá tud jutni ezen termékhez. A több telephellyel rendelkező, illetve divizionális felépítésű vállalatok gyakori dilemmája, hogy mely feladatokat végezzen a vállalati központi, illetve melyek kerüljenek a szervezeti egységek kezébe, azaz a beszerzés mennyire legyen centralizált vagy decentralizált. Ritkán találkozunk teljesen centralizált vagy teljesen decentralizált szervezeti megoldással, általában a kettőnek valamilyen mértékű keverékét alkalmazzák a vállalatok (Vörösmarty et al., 2010).

Készletezési stratégiák

A készletgazdálkodási stratégiák alapvető kérdése, hogy mikor (idő) és mennyit (mennyiség) rendeljünk. A rendelési időköz attól függ, hogy a rendeléseket rögzített „t” időközönként kell feladni, vagy a készletutánpótlásról akkor döntünk, amikor a készlet szint valamilyen „S” minimális készlet szintre (újra rendelési pontra) csökken. A rendelési tétel nagysága lehet rögzített „Q”, vagy a rendelési tétel akkora mennyiségre szól, hogy a beérkezés után a készlet egy előre meghatározott „S” maximális készlet szintet ér el (Benkő, 2018).

A készletezési stratégia nagymértékben hat a működés hatékonyságára. A készlet az előre jelzett kereslet, illetve a termelés kiszolgálása érdekében tartott fizikai állomány, mely a vállalat részéről anyagi áldozattal jár. A Lean szerint a készlet tartása egyenlő a pazarlással, mely egyúttal a készletcsökkentés és optimalizálás ösztönzője is. Ez a megközelítés valóban igaz, a készlet hiány ugyanúgy kárt okozhat, mint amikor magas készlet szinttel dolgozunk (Balogh et al., 2020; Szász–Demeter, 2017). A szakirodalomból ismert 4 féle készletezési stratégia teljesen tisztán nem valósul meg a gyakorlatban, ezek átfedésben vannak. Állandó ütemű készletezési stratégia, úgynevezett „fűrészfog” modell, jól működik a kiegyenlített forgalmú készítmények esetében, mint a szív- és érrendszeri megbetegedésekre szolgáló gyógyszerek. Ami azt jelenti, hogy azonos időközökben, azonos nagyságú rendelés feladás történik a nagykereskedő részéről a gyártó felé. Az OTC termékek beszerzése kilengéseket mutat, különösképpen a szezonális termékek esetén jellemző egy ciklikus készletezési modell alkalmazása, ahol a megrendelendő tételek nagysága szezonról szezonra változik és egy évet tekintve nagy eltérések lehetnek a beszerzett és készleten tartott mennyiségeket tekintve. Egyes vitaminok, étrendkiegészítők, immunerősítők készlet szintjét jóval a szezon előtt fel kell tölteni egy magasabb szintre. Szezon alatt, majd szezon végén a jelző és biztonsági készletek megfelelő szintre történő beállítása kiemelten fontos, mert

4. ábra: A biztonsági készlet szerepe a fogyasztó-kiszolgálási szint elérésében

Forrás: Krajewski et al. (2013) alapján, Hauck Zsuzsanna (2015)

ellenkező esetben hiány, és/vagy indokolatlanul magas készletszint várható. A biztonsági készletek képzése elősegíti a fogyasztó-kiszolgálási szint javítását (Hauck, 2015).

A kétraktáros stratégiánál találkozhatunk a minimum készletszinttel, különösen fontos a Pharma készletgazdálkodásában a beállított jelző- és minimum készletek és azok ellenőrzése, szükség esetén módosítása. Ezek támpontot adnak a rendelési ciklusidő felülvizsgálatához. Bizományos szerződéssel, berraktári beérkezés történik, más készletezési politikát követ, ahol általában azonos mennyiségek érkeznek, előre nem meghatározott időközönként, és a készlet-szint nem függ a minimum készletektől. A Pharma, mint átvevő nem viseli a készlet kezelésével és fenntartásával kapcsolatos közvetlen költségeket, saját szükségleteinek megfelelően veheti igénybe, mindig csak annyit vásárolva, amennyire az adott pillanatban szüksége van. Időszakos kereslet miatt az intelligens kötszerek (sebek fedése + gyógyulás elősegítése) készleteit nem kell mindig azonos szintre tölteni, fogyásuk ingadozó és nehezen előre jelezhető. Ez szintén újabb stratégiát kell, hogy kövessen a készletezésben.

Jelentős mértékben megnő a készletezési kockázat magas készletfelhalmozás esetén, melynek mértéke függ a készlet értékétől, az elavulási időtől, valamint a keresletre és a kínálatra vonatkozó bizonytalanságtól. Inkább az alacsony készletszint mellett szól a minőségi tényező, melyen a készletezés jellemzően rontani, mintsem javítani tud. Minél több időt tölt ugyanis a késztermék a raktárban, annál nagyobb esély van rá, hogy veszít értékéből. Mérlegelni kell ugyanakkor azt a kockázatot is, hogy az emiatt alacsonyan tartott készletszint kevésnek bizonyulhat a kereslet hirtelen megrugasása esetén (Hauck, 2015).

ANYAG ÉS MÓDSZER

A kutatás egyik pillérét adják a témához szorosan kapcsolódó hazai és nemzetközi szakirodalmi feldolgozások, melyek támogatják a bemutatásra kerülő területeket. A primer kutatás eredményeit egy gyógyszer-nagykereskedő vállalat esetpél-

dáján keresztül szeretnénk bemutatni, melynek legfőbb és kiemelt pontjai: a gyógyszer-nagykereskedő helye és szerepe az ellátási láncban, a vállalat készletgazdálkodási tevékenysége. Készletelemzést végeztünk egy magyarországi nagykereskedőnél, jelen esetben: a Pharma-nál. A nagykereskedő adott időszaki készleteinek elemzése során igyekeztünk levonni következtetéseinket a szervezet készletgazdálkodására vonatkozóan. Megvizsgáltuk és több oldalról elemeztük a Pharma jelenlegi készletszintjét. Különböző kvantitatív készletelemzési módszereket használtunk, amelyekkel jól kiértékelhető volt a vállalat készlete és annak összetétele, valamint a készlet-szintje is. Az elemzéseink során használt módszereink voltak az ABC analízis, XYZ elemzés, a készlethatékonyság vizsgálat, valamint készlethiány kockázatelemzés a túl alacsony készlettel rendelkező termékek kiszűrésével, és a telepelyi készletarány megoszlás vizsgálat. Így tudtuk kiértékelni a Pharma készletgazdálkodását és fogalmaztuk meg következtetéseinket.

EREDMÉNYEK

Készletek elemzése a Pharma vállalatnál

A vállalat eredményes készletgazdálkodásához elengedhetetlen, hogy folyamatosan elemezze és értékelje az árukészleteinek nagyságát és összetételét, valamint a készlet és forgalom változásainak viszonyait (Vincze-Földi, 2015; Váradi, 2008). Megfelelő készletszint mellett hatékony erőforrás felhasználás valósítható meg, azonban szükséges a készlet minden elemének rendszeres elemzése árbevétel, árrés és mennyiség szerint. A megfelelő készletezési mechanizmus megválasztása a hiánymentes készletállapot elérését célozza, illetve azt, hogy a készletek nagysága ne legyen eltúlzott (Balogh et al., 2020). A cég a beszerzési tevékenység során biztosítja az értékesítéshez szükséges árukészletet. Az áruforgalom zavartalan lebonyolításához minél nagyobb választékú készlet szükséges, hiszen megfelelően nagy mennyiségből és választékból biztosan kielégíthető a vásárlók igénye (Pap, 2009).

A Pharma egy gazdálkodó szervezet, gyógyszeres beszerzésével, tárolásával, készletezésével, valamint azok értékesítésével foglalkozik. Fontos számára a költségkímélő gazdálkodás. Optimális készletszint elérésére törekszik, a költségek minimalizálása mellett. A készletek nagyságát a forgalom nagysága, összetétele, a készlet utánpótlási ideje és a rendelési tételek nagyságok határozzák meg. A megfelelő készletszint meghatározza a vállalat rendelkezésre állását, piaci pozícióját, és az ellátási láncban a vevők megítélését. A készlet a vállalat rugalmasságát is meghatározza, ami a vevők egyik legfontosabb elvárása, vagyis az elégedettség egyik eszköze. Megfelelő készletszint mellett hatékony erőforrás felhasználás valósítható meg, azonban szükséges a készlet minden elemének rendszeres elemzése árbevétel, árrés, és mennyiség szerint.

A készletezés kapcsán az egyik fontos cél a készlethiányok minimalizálása. Maximum 5% hiány megengedett. A hiány a törekény ellátási láncok tünete – mivel a lánc különböző szakaszaiban kevés a versenytárs, akár egyetlen gyártó, közvetítő meghibásodása vagy kilépése a teljes ellátási lánc összeomlásához vezethet (Cogan et al., 2018). A hiány a beszerzési tevékenység, illetve teljesítmény értékelésének igen fontos mérőszáma. A nagykereskedő feladata a hiányról, annak okáról, a várható beérkezési időről tájékoztatni a gyógyszerterákokat.

Mik lehetnek a hiány okai?

- Ellátási nehézség, gyártás során felmerülő problémák, a gyártó nem tud szállítani.
- Hirtelen növekvő forgalom, amire sem a gyártó, sem a Pharma nincs felkészülve.
- Raktári kapacitás probléma, amikor tárhelyhiány miatt a beérkezett áru nem tehető szabad készletre. Az így „várakozó” termékeket „parkoló termékeknek” nevezzük.
- Minőségbiztosítási hiba, nem felszabadítható, karanténba kerülő termékek.
- Előre nem kalkulálható késedelmes szállítás (biológiai módon, reaktorokban előállított ritka betegségek készítményei, melyeknél a megállapodott szállítási idő nem tartható).
- Készletgazdálkodási stratégia hiánya.

A hiányköltségei jelentős részét képezik a felmerülő költségeknek. További fuvar költség halmazódással is jár, ha egy vidéki raktárban valamely igényelt készítményből hiány van és a patikát a központi raktárból kell kiszolgáltatni, a megrendelés úgynevezett készlet átfoglalást generál, ami azt jelenti, hogy ha a központi raktárban van elérhető készlet, akkor átfoglalja a mennyiséget. A patikának a termék külön fuvarral a központi raktárból fog kiszállításra kerülni, megnövelve ezzel a munkaerő kapacitást, a fuvar költségét. Továbbá rontja az időhatékonyságot is.

A készletelemzésre szolgáló leggyakrabban használt mutatószám a készletek forgási sebessége. A forgási sebesség azt adja meg az adott időszakra, hogy az átlagos készlet átlagosan mennyi időre (hány napra) elegendő, vagyis hány nap alatt cserélődik le a készlet (Balogh et al., 2020). A forgási sebesség mutatója függ a termék jellegétől, valamint az eladhatóságától, keresettségétől. Az egyes árucsoportok forgási sebességének alakulása segíti a beszerzők munkáját a beszerzések gyakoriságát illetően. A forgási sebesség napokban számítva megmutatja, hogy egy adott időszakban hány naponként cserélődik ki az átlagkészlet. A hatékony készletgazdálkodást a minél kisebb értékű mutató jellemzi (Vincze–Földi, 2015).

$$F_{sn} = (\text{Átlagkészlet} \times \text{Időszak napjai}) / \text{Értékesítés (nap)}$$

Az elemzések során számított forgási sebesség alapján az alábbi kategóriákba sorolandóak a meglévő készletek.

A túl alacsonynak bizonyuló készletszint veszélye a hiány. A nagyon alacsony készletszintű termékeknek szükséges megvizsgálni, hogy a forgalom a korábbiakhoz képest mennyivel és miért változott/emelkedett meg, illetve, hogy ez a változás tartós, hosszú távú lesz-e.

5. ábra: Forgási sebesség kategóriák

Kategóriák	
A - Alacsony	0-14 naptári nap
B - Normál	15-45 naptári nap
C - Magas	46-179 naptári nap
D - Immobil	180+ naptári nap

Forrás: Pharma nagykereskedő adatbázisa alapján saját szerkesztés

1. táblázat: Készletarány darabban

Készlet kategóriák	Telephely1	Telephely2	Telephely3	Telephely4	Telephely5	Végösszeg (db)
A - Alacsony	130 235	150 341	92 630	265 125	130 952	769 283
B - Normál	614 118	567 129	434 657	2 742 051	657 319	5 015 274
C - Magas	389 958	387 581	328 959	2 605 022	413 927	4 125 447
D - Immobil	11 500	16 990	10 375	730 525	12 704	782 094
Végösszeg	1 145 811	1 122 041	866 621	6 342 723	1 214 902	10 692 098

A - Alacsony	11,37%	13,40%	10,69%	4,18%	10,78%	7,19%
B - Normál	53,60%	50,54%	50,16%	43,23%	54,10%	46,91%
C - Magas	34,03%	34,54%	37,96%	41,07%	34,07%	38,58%
D - Immobil	1,00%	1,51%	1,20%	11,52%	1,05%	7,31%
Végösszeg	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Forrás: Pharma adatbázis alapján „saját szerkesztés”

2. táblázat: Készletarány értékben

Készlet kategóriák	Telephely1	Telephely2	Telephely3	Telephely4	Telephely5	Végösszeg (HUF)
A - Alacsony	284 242 787	359 593 436	226 923 151	1 196 518 848	369 203 313	2 436 481 535
B - Normál	699 986 640	625 819 199	449 323 558	5 933 014 522	710 197 207	8 418 341 126
C - Magas	373 884 535	388 133 331	313 193 635	5 071 250 384	412 944 083	6 559 405 968
D - Immobil	24 558 675	30 489 910	37 126 649	1 776 031 762	17 948 346	1 886 155 342
Végösszeg	1 382 672 637	1 404 035 876	1 026 566 993	13 976 815 516	1 510 292 949	19 300 383 971

A - Alacsony	20,56%	25,61%	22,11%	8,56%	24,45%	12,62%
B - Normál	50,63%	44,57%	43,77%	42,45%	47,02%	43,62%
C - Magas	27,04%	27,64%	30,51%	36,28%	27,34%	33,99%
D - Immobil	1,78%	2,17%	3,62%	12,71%	1,19%	9,77%
Végösszeg	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Forrás: Pharma adatbázis alapján „saját szerkesztés”

Vagy a kereslet állandósága mellett, a beszerzés és a gyártói termékellátás volt hiányos, problémás. Fontos a rendszeres készletellenőrzés, hogy lássuk a készleteink a forgalomhoz képest milyen szinten mozognak, illetve, hogy raktáranként is ellenőrizzük a készleteket. Előfordulhat az is, hogy egy adott termék forgási sebesség alapján normál készletkategóriába sorolandó, de a telephelyi bontást megvizsgálva lehetnek kiugrások. A számítások után pontosan kiszűrhető, hogy mely termékek rendelkeznek veszélyesen alacsony készletszinttel és be lehet avatkozni. A készletszint javítására több megoldás is lehetséges, mint például a jelzőkészletek növelése/csökkentése, a minimum készletszint növelése/csökkentése, a rendelési mennyiségek módosítása. Cél a termékhiányok elkerülése.

ABC analízis vizsgálat

Az ABC elemzés (Pareto elemzés) a gyakorlatban elterjedt elemzési módszer, amely sikerrel alkalmazható a beszerzés prioritásának a megállapítására is. Az ABC analízist először 1951-ben publikálta Ford, melyben a pareto elvek készletezési rendszerekre és folyamatokra gyakorolt hatását fejlesztette ki (Ford, 1951). A Pareto elv az úgynevezett 80-20 szabály, amely kimondja, hogy számos jelenség esetén a következők 80%-a az okok 20%-ra vezethető vissza. Az ABC analízis kiinduló pontja a forgalmi statisztika, azok a termékek kerülnek az „A” kategóriába, melyek a forgalom döntő részét adják. Mindenekelőtt azon kevés cikkelemre kell az energiákat összpontosítani,

amelyek a forgalom nagyobb részét adják (Hirkó et al., 2008). Ezzel az elemzési módszerrel jól el tudjuk különíteni a stratégiai szempontból fontos termékeket, melyek készletezésére nagyobb hangsúlyt kell fektetni és kiemelt fontosságú ezen termékek állandó készletről való elérhetősége, a hiányok 0-ra való csökkentése. ABC besorolási kategóriák a Pharma esetében:

- „A” kategória: a napi összforgalom első 80%-át adó cikkek.
- „B” kategória: a napi összforgalom következő 10%-át adó cikkek.
- „C” kategória: a napi összforgalom azt követő 10%-át adó cikkek.

Forgalmazott termékek száma, függetlenül attól, hogy az egyes termékekből egyes telephelyen hány db van készleten, közel 10.000 db. Forgalmi számok alapján az alábbi eredményeket kaptam:

Az „A” kategóriába sorolható termékek, melyek a napi összforgalom 80%-át adják, a teljes termékpalletta mindössze 13%-át teszik ki. További készletelemzési módokat alkalmazva a termékek további kategóriákba sorolhatók. FMRW kategória besorolás szerint:

- „F” kategória: legalább 2 naponta, vagy annál gyakrabban történik eladás.
- „M” kategória: legalább 2 hetente, vagy annál gyakrabban, de kevesebb, mint 2 naponta történik eladás.
- „R” kategória: legalább 2 havonta, vagy annál gyakrabban, de kevesebb, mint 2 hetente történik eladás.
- „W” kategória: ritkábban, mint 2 havonta történik eladás.

3. táblázat: ABC kategorizálás szerinti megoszlás %-os arányban

Kategória	Termék (db)	Forgalmazott termékek hány %-a
A	1254	13%
B	936	10%
C	7604	77%
SUM	9794	100%

Forrás: saját szerkesztés

4. táblázat: Legnagyobb értékben értékesített stratégiai cikkek készlete

Anyag	Megnevezés	Anyagcsoport	Mozgó átlagár	Záró mennyiség	Záró készlet érték	Átlagos napi forgalom DB	Átlagos napi forgalom HUF	Forgás	Kategória	ABC besorolás Telephely	ABC besorolás Össz	FMR besorolás Telephely	FMR besorolás Össz
23996	XARELTO 20MG FILMTABLETTA 28X	SPE-BVÉR	16 296	3 562	58 046 352	124	2 023 239	28,7	B - Normál	A	A	F	F
6056	CLEXANE 400/0,4ML/40MG INJ 10X ET PECSK	SPE-BVÉR	5 840	1 655	9 665 200	294	1 715 468	5,6	A - Alacsony	A	A	F	F
13994	EZETROL 10MG TABLETTA 30X	SPE-CSZIV	9 012	3 150	28 387 800	160	1 437 714	19,7	B - Normál	A	A	F	F
20193	LANTUS 100E/ML INJ 3X 3ML TOLL SOLOSTAR	SPE-ATAP	13 280	3 880	51 526 400	99	1 320 770	39,0	B - Normál	A	A	F	F
24126	FOSTER 100MCG/6MCG TÚLYI INH OLD 180ADAG	SPE-RLÉGZ	11 412	5 781	65 972 772	112	1 280 173	51,5	C - Magas	A	A	F	F
13268	DETRALEX 500 MG FILMTABLETTA 60X	SPE-CSZIV	3 737	14 230	53 177 510	339	1 265 431	42,0	B - Normál	A	A	F	F
23615	NOVORAPID PENF 100E/ML INJ 10X3ML PATRON	SPE-ATAP	15 174	173	2 625 102	74	1 123 382	2,3	A - Alacsony	A	A	F	F
17130	SYMBICORT TURBUH 4,5/160MCG INH POR 120X	SPE-RLÉGZ	7 399	760	5 623 240	149	1 100 807	5,1	A - Alacsony	A	A	F	F
26456	EUCREAS 50MG/1000MG FILMTABLETTA 60X (PCTHE)	SPE-ATAP	10 486	1 789	18 739 454	104	1 093 923	17,1	B - Normál	A	A	F	F
129	MAGNE B6 BEVONT TABLETTA 50X	SPE-ATAP	1 351	35 092	47 409 292	776	1 048 121	45,2	C - Magas	A	A	F	F
18340	ALGOFLEX FORTE FILMTABLETTA 20X	SPE-MVÁZ	1 145	24 128	27 626 560	831	951 088	29,0	B - Normál	A	A	F	F
6779	THIOGAMMA ORÁL 600 MG FILMTABLETTA 30X	SPE-ATAP	3 805	10 853	41 295 665	241	916 709	45,0	C - Magas	A	A	F	F
351	ACTRAPID PENF 100NE/ML INJ 5X3ML PATRON	SPE-ATAP	5 222	355	1 853 810	168	878 398	2,1	A - Alacsony	A	A	F	F
10887	RHINOSPRAY PLUS 1,265 MG/ML ORRSZ 1X10ML	SPE-RLÉGZ	1 293	18 759	24 255 387	650	840 148	28,9	B - Normál	A	A	F	F
21332	SPIRIVA RESPIMAT 2,5MCG INHAL OLD 30 AD	SPE-RLÉGZ	9 195	1 213	11 153 535	89	816 823	13,7	A - Alacsony	A	A	F	F
20337	COVEREX AS KOMB 5MG/1,25MG FILMTABLETTA 30X	SPE-CSZIV	1 401	6 801	9 528 201	571	800 360	11,9	A - Alacsony	A	A	F	F
26637	ULTIBRO BREZHALER 85/43MCG POR KAPS 30X	SPE-RLÉGZ	14 144	621	8 783 424	56	790 650	11,1	A - Alacsony	A	A	F	F
10174	CAVINTON FORTE TABLETTA 90X	SPE-NKID	1 230	13 845	17 029 350	636	782 622	21,8	B - Normál	A	A	F	F
21107	JANUMET 50 MG/1000MG FILMTABLETTA 56X	SPE-ATAP	9 273	1 898	17 600 154	84	781 611	22,5	B - Normál	A	A	F	F
16438	NORMAFLORE BELSŐLEGES SZUSZP 20X5ML	SPE-ATAP	1 732	19 671	34 070 172	448	776 667	43,9	B - Normál	A	A	F	F

Forrás: Pharma adatbázis alapján „saját szerkesztés”

5. táblázat: Alacsony készletű termékek eladott darabszám szerinti sorrendben

Anyag	Megnevezés	Anyagcsoport	Átlagos napi forgalom DB	Átlagos napi forgalom HUF előző	Forgás	Kategória
17833	MEFORAL 1000MG FILMTAB- LETTA 60X	SPE-ATAP	780	536 655	6,4	A - Alacsony
2005	MILURIT 100MG TABLETTA 50X	SPE-MVÁZ	724	362 852	12,6	A - Alacsony
2012	MILURIT 300MG TABLETTA 30X	SPE-MVÁZ	718	431 732	11,6	A - Alacsony
19996	COVEREX AS 5MG FILMTAB- LETTA 30X	SPE-CSZIV	704	475 095	11,9	A - Alacsony
11129	NEBILET 5 MG TABLETTA 28X	SPE-CSZIV	629	629 222	9,6	A - Alacsony
20337	COVEREX AS KOMB 5MG/1,25MG FILMTABL 30X	SPE-CSZIV	571	800 360	11,9	A - Alacsony
6716	TENAXUM 1MG TABLETTA 30X	SPE-CSZIV	560	766 789	12,9	A - Alacsony
6183	MALTOFER FOL RÁGÓTABLET- TA 30X	SPE-BVÉR	527	762 505	0,4	A - Alacsony
6545	FRONTIN 0,25MG TABLETTA 100X	SPE-NKIDP	499	300 964	11,4	A - Alacsony
2229	NOOTROPIL 1200MG FILMTAB- LETTA 60X	SPE-NKID	470	544 936	13,1	A - Alacsony
11903	CANESTEN 10MG/G KRÉM 1X 20G	SPE-DBŐR	423	365 366	12,3	A - Alacsony
10922	VENTOLIN EVOHALER SUSP TÚLNYOMÁSOS 200AD	SPE-RLÉGZ	416	262 566	13,8	A - Alacsony
20924	COVERCARD 5 MG/5 MG TAB- LETTA 30X	SPE-CSZIV	415	532 130	14,4	A - Alacsony
606109	SALVUS GYÓGYVÍZ 1X 1,5L	VTG-GYHAT	414	150 193	13,4	A - Alacsony
20848	COVEREX-AS KOMB FORTE FILMTABLETTA 30X	SPE-CSZIV	406	694 666	11,3	A - Alacsony
2012	MILURIT 300MG TABLETTA 30X	SPE-MVÁZ	368	221 208	14,9	A - Alacsony
26756	ASPIRIN PROTECT 100MG GY- ELL BEV TBL 56X	SPE-BVÉR	326	301 134	14,0	A - Alacsony
20337	COVEREX AS KOMB 5MG/1,25MG FILMTABL 30X	SPE-CSZIV	298	416 798	12,8	A - Alacsony
6056	CLEXANE 4ENE/0,4ML 40MG INJ 10X ET FECSEK	SPE-BVÉR	387	2 259 561	5,6	A - Alacsony

Forrás: Pharma adatbázis alapján „saját szerkesztés”

6. táblázat: Alacsony készletű termékek forgalmi érték szerinti sorrendben

Anyag	Megnevezés	Anyagcsoport	Mozgó átlagár	Átlagos nap forgalom DB	Átlagos nap forgalom HUF előző	Forgás	Kategória
6056	CLEXANE 4ENE/0,4ML 40MG INJ 10X ET FECSK	SPE-BVÉR	5 840	387	2 259 561	5,6	A - Alacsony
23615	NOVORAPID PENF 100E/ML INJ 10X3ML PATRON	SPE-ATAP	15 174	74	1 123 382	2,3	A - Alacsony
17130	SYMBICORT TURBUH 4,5/160MCG INH POR 120X	SPE-RLÉGZ	7 399	149	1 100 807	5,1	A - Alacsony
351	ACTRAPID PENF 100NE/ML INJ 5X 3ML PATRON	SPE-ATAP	5 222	168	878 398	2,1	A - Alacsony
21532	SPIRIVA RESPIMAT 2,5MCG INHAL OLD 30 AD	SPE-RLÉGZ	9 195	89	816 823	13,7	A - Alacsony
20337	COVEREX AS KOMB 5MG/1,25MG FILMTABL 30X	SPE-CSZIV	1 401	571	800 360	11,9	A - Alacsony
26637	ULTIBRO BREEZHALER 85/43MCG POR KAPS 30X	SPE-RLÉGZ	14 144	56	790 650	11,1	A - Alacsony
6716	TENAXUM 1MG TABLETTA 30X	SPE-CSZIV	1 370	560	766 789	12,9	A - Alacsony
6183	MALTOFER FOL RÁGÓTABLETTA 30X	SPE-BVÉR	1 447	527	762 505	0,4	A - Alacsony
15847	SPIRIVA INH POR 30X KAP HANDIHALER KÉSZ	SPE-RLÉGZ	9 195	82	755 420	12,1	A - Alacsony
20152	APIDRA 100NE/ML INJ 5X 3ML TOLL SOLOSTAR	SPE-ATAP	7 009	100	699 810	2,1	A - Alacsony
20848	COVEREX-AS KOMB FORTE FILMTABLETTA 30X	SPE-CSZIV	1 711	406	694 666	11,3	A - Alacsony
19767	VELMETIA 50 MG/1000 MG FILMTABLETTA 56X	SPE-ATAP	9 273	72	668 377	12,4	A - Alacsony
11129	NEBILET 5 MG TABLETTA 28X	SPE-CSZIV	1 000	629	629 222	9,6	A - Alacsony
555244	IDEÁL TESZTCSÍK 50X	GYS-DIAB	2 300	270	620 284	14,0	A - Alacsony
554781	MÉRY TESZTCSÍK VÉRCUKORMÉRŐHŐZ 50X	GYS-DIAB	2 213	271	598 813	0,5	A - Alacsony
11473	CARDURA XL 4MG MÓD HA LEAD FILMTABL 30X	SPE-CSZIV	2 315	238	551 742	11,4	A - Alacsony
2229	NOOTROPIL 1200MG FILMTABLETTA 60X	SPE-NKID	1 159	470	544 936	13,1	A - Alacsony
17833	MEFORAL 1000 MG FILMTABLETTA 60X	SPE-ATAP	688	780	536 655	6,4	A - Alacsony

Forrás: Pharma adatbázis alapján „saját szerkesztés”

A kategóriás, F besorolásban 304 terméket találtam. A további vizsgálat arra irányult, hogy az A kategóriás, F besorolású 304 db termék készlete hogyan alakul, hiszen ezek a legfontosabb termékek, melyekből naponta történik eladás és a napi összforgalom jelentős részét adják. Átlagos napi forgalom tekintetében az alábbi készletmennyek szerepelnek az első helyen:

Az anyagfajtákat megvizsgálva elmondhatjuk, hogy a gyógyszereladásokat tekintve azon termékek, amelyekből naponta történik eladás és a napi összforgalom jelentős részét adják vérvérvénymérgek, szív-és érrendszeri megbetegedésre ható gyógyszerek, légzőszervi és cukorbetegség kezelésében használatos készítmények. Ebben visszatükröződik, hogy a magyar lakosság jelentős százaléka szenved valamilyen szív- és érrendszeri megbetegedésben és nagy a cukorbeteg aránya is. Készletek és forgási sebesség számítások után 136 olyan termék került ki, mely stratégiai fontosságú, viszont alacsony készlettel rendelkezik, azaz a készlet maximum 14 napra elegendő. Ezeket a termékeket forgalom szerint rendezve látjuk, előbb az eladott darabszám szerint, majd érték szerint csökkenő sorrendben.

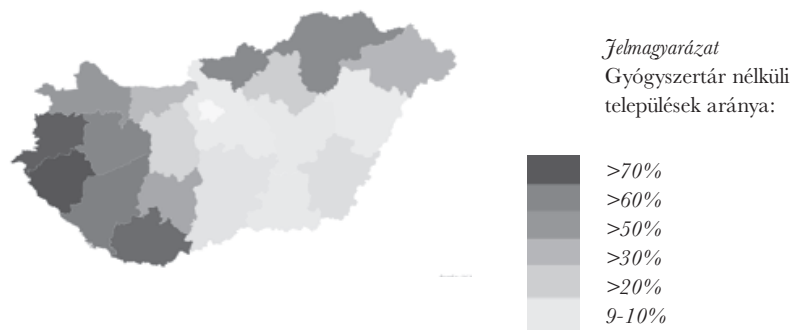
Az eladási érték szerinti sorba rendezés magasabb summa értéket mutat, érdemes a cikket nemcsak eladott darabszám tekintetében vizsgálni, hanem fontos tényező az átlagár és a zárókészlet értéke. Ennek alapján a termékek köre is változhat. Az elemzés feltárta azokat a termékeket, amelyek készlete a forgalomhoz képest alacsony, így fennáll az esetleges készlethiány lehetősége, veszélye. Továbbiakban érdemes megvizsgálni ezen termékek készletét és forgalmát telepi bontásban is, megnézni az egyes telephelyeken hogyan oszlik el a készlet, hogy esetlegesen fény derüljön arra, ha valahol az egyenlőtlen eloszlás miatt adott termék esetében egy bizonyos telephelyen túl magas, míg másik telephelyen ugyanazon termék készlete túl alacsony. Kérdés az is, hogy az alacsony készletszint minden telephelyen fennáll-e, és ha igen, akkor annak mi az oka, jelzőkészlet beállítás, vagy gyártói ellátási probléma. A készlet az mindig egy aktuális állapot, már a következő

megrendelés vagy várható beérkezés, átvétel alatt lévő mennyiség tárhelyre kerüléskor megváltoztatja a jelenlegi készletszintet. A vizsgálat eredménye rámutat arra, hogy mely termékek készletét kell fókuszba helyezni és ezeket optimális szinten tartani, mert ezek a vállalat stratégiai cikkei.

XYZ elemzés

Forgalmi előrejelzések tekintetében, így a készletek tervezhetősége szempontjából is hasznos az XYZ elemzés. Az igények ingadozása, valamint az előrejelzés pontossága szerinti kategorizálást nevezzük XYZ elemzésnek. Az igény helyett felhasznált mennyiséget is lehet vele vizsgálni. Az anyagok időbeli felhasználása szempontjából szintén három csoportot különböztethetünk meg. Vannak olyan anyagok, amelyek viszonylag konstans mennyiségben kerülnek felhasználásra, más anyagok felhasználása pedig ingadozást mutat. Vannak továbbá olyan anyagok, amelyeknek teljesen rendszertelen a felhasználása. Ezek a szempontok képezik az anyagok „X”, „Y” és „Z” kategóriákba való sorolását (Földesi, 2006; Hirkó et al., 2008). A Pharma az állandó forgalmú gyógyszerek tervezhető készleteit jól tudja kezelni, kiegyenlített forgalommal lehet számolni, ők képezik a X csoportot. Ilyen készítmények a vérnyomáscsökkentők és egyéb érrendszeri megbetegedésekre szolgáló vényköteles gyógyszerek, cukorbetegségekre szolgáló készítmények, pajzsmirigy gyógyszerek, koleszterincsökkentők. Visszaulva az ABC analízis során kapott eredményekre, látható, hogy ezek a készítmények stratégiai cikkek, melyek készletezése jól tervezhető, de különös odafigyelést igényel. Az Y csoport, mely termékeknél a felhasználás nagyobb mértékű ingadozást mutat. A forgalma alapos körültekintéssel jól tervezhető és korábbi forgalmakat vizsgálva előre jelezhető. Ez a termékcsoport főként étrendkiegészítők, „téli, őszi” vitaminok, immunerősítők, akciós termékek köre. A COVID időszak változásait figyelembe véve nagyon fontos a C és D vitaminok, immunerősítők forgalmainak folyamatos nyomon

6. ábra: Gyógyszertár nélküli települések Magyarországon

Forrás: KSH, 2018; OGYEI, 2018

mon követése, hiszen jelenleg magasabb készletszinttel kell számolni, de szükséges ellenőrizni, hogy ez tartósan fennmarad-e, avagy sem, kivéve ezzel a túl magas készletszint beállást.

Bizonyos termékek beszerzése csak igényre történik (nagyon drága készítmények, rendszeresen felhasználású termékek), vagy készleten néhány darab található, melyek a szakirodalmi besorolás szerinti Z kategóriába esnek. A Z kategóriás, elsődlegesen a nagyon drága készítmények adják a napi átlagos árrés tömeg jelentős százalékát. Felmerül a kérdés ezen termékek készletezését hogyan lehet optimalizálni, mi számít itt alacsony készletnek. A készletezés több dolog függvénye. Készletezni akkor érdemes, ha legalább hetente, de havonta biztosan van igény az adott készítményre, és a felhasználása hosszú távú. Mivel drága a bekerülési érték is, minimum készlet szükséges, hogy raktáron legyen. Amennyiben azonos időközönként történik az igény leadása és a mennyiség is állandó a termék rendelésre is érkezhet a gyártótól, ebben az esetben, tekintettel a termék árára és a forgalmi számokra, nem szükséges a készletezés. Figyelembe kell venni azt is, hogy életmentő készítményről van szó, avagy nem, hiszen ezen termékek köre többnyire életmentő, nagyon fontos, sürgős készítmény. A számok a fenti állítást igazolják, a Pharma készleteit megvizsgálva azon termékeknél, ahol a termék mozgó átlagára 1 millió HUF feletti, ott az átlagos készletet számolva 8 darabról beszélhetünk. Készletek csak a központi raktárban vannak.

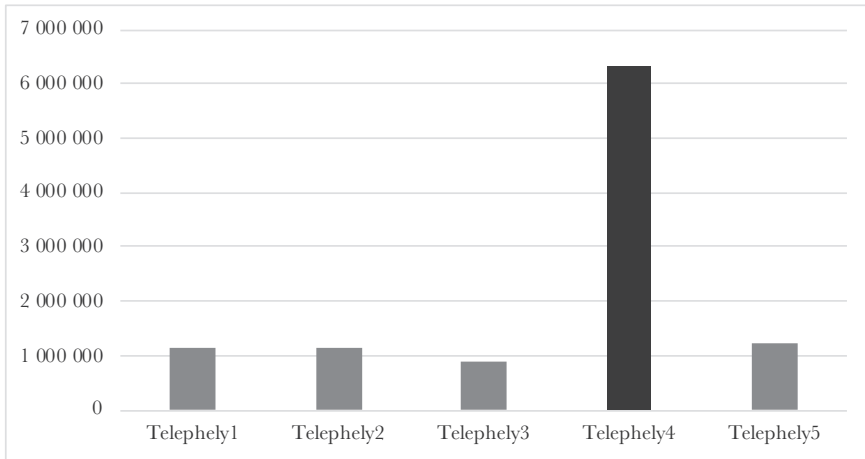
Megyei szintű patika eloszlás versus a készletérték az egyes telephelyeken

Magyarország területén elhelyezkedő gyógyszerárakat, ha regionális megközelítésben nézzük azt látjuk, hogy a nyugati országrészben a gyógyszertár nélküli települések száma jóval magasabb, mint a keleti régióban. A 6. ábrán látható pirossal jelölt megyékben a települések számához képest kevesebb patika működik. Egészen magas arányokat is látunk, ezek a sötét piros színnel jelzett megyék.

Ezt az arányt azért is fontos látni, hogy meg tudjuk mondani, egy adott kereskedőház az adott térségben hány patikát szolgál ki. Megnéztük, hogy az egyes megyékben található patikákat mely kereskedőház szolgálja ki, és összefüggéseket kerestünk a vizsgált térségekben lévő gyógyszertárak száma és a vidéki telephelyi készletszintek között. Számításunk első része arra vonatkozik, hogy egy adott telephelyről kiszolgált patikák aránya milyen a teljes patikaszámmal képest, a másik része, pedig arra, hogy egy adott telephely készletaránya milyen a teljes Pharma készletéhez képest. Kérdésünk az volt, hogy ezt a két arányszámot összehasonlítva közel hasonló megoszlást látunk-e vagy sem. Ha a válasz a kérdésre igen, akkor a telephelyek közötti készleteloszlás arányos a kiszolgált patikák számához viszonyítva.

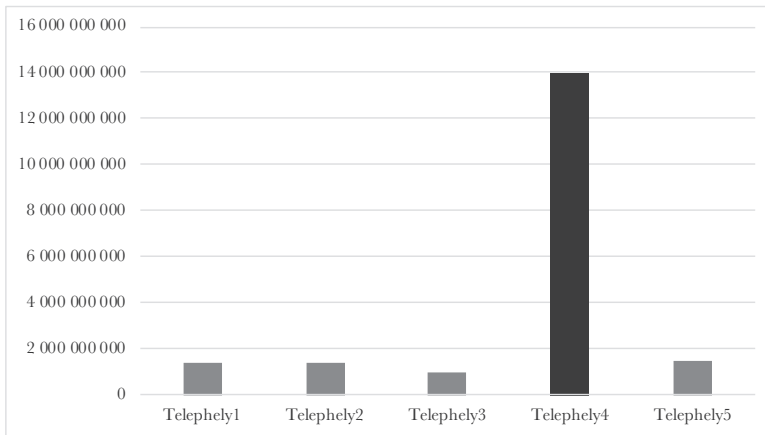
Az eredmények azt mutatják, hogy az egyes telephelyeken a készletarány hasonló százalékos eloszlást mutat (7. táblázat).

7. ábra: Készletek megoszlása az egyes telephelyek között darabban

Forrás: Pharma adatbázisa alapján „saját szerkesztés”

8. ábra: Készletek megoszlása az egyes telephelyek között értékben

Forrás: Pharma adatbázisa alapján „saját szerkesztés”

Láthatjuk, hogy a központi telephely (telephely 4) rendelkezik a legnagyobb készlettel, darabszámban és értékben is, ez az összes Pharma készlet 72%-a. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető, hogy a központi raktárból kiszolgált patikák száma a legmagasabb, vagyis a patikák 30%-át a Pharma a központi raktárból szolgálja ki. A 3. telephely készlete a legalacsonyabb, ez vissza is tükröződik a kiszolgált

patikák számát tekintve, hiszen a működő patikák csak 11%-át szolgálja ki a 3. telephely. A többi telephelyen közel egyenlő arányú a készlet, ahogyan a kiszolgált patikák aránya is.

Készlethatékonyság vizsgálata

A készlethatékonyság az jelenti, hogy egységnyi készlettel mekkora forgalmat tudunk realizálni,

7. táblázat: Összehasonlító táblázat a kiszolgált patikák száma és a telephelyi készletek arányát tekintve

	Telephely1	Telephely2	Telephely3	Telephely4	Telephely5	total
Kiszolgált patikák száma	651	581	383	1002	752	3369
Egyes telephely által kiszolgált patika/összes patika	19%	17%	11%	30%	22%	100%
	Telephely1	Telephely2	Telephely3	Telephely4	Telephely5	
készletarány	7%	7%	5%	72%	8%	100%

Forrás: saját szerkesztés

illetve egységnyi forgalomhoz mekkora készletre van szükség. A készlethatékonyság nő, ha fix forgalom mellett csökken a készlet, vagy adott készlet mellett nő a forgalom, illetve mindkettő növekedése esetén a forgalom nő gyorsabban. Összevetettük a készlet nagyságát és a forgalom nagyságát telephelyenként. Ennek eredményét az alábbi táblázat mutatja.

A számításból az látszik, hogy 27 napra elegendő a rendelkezésre álló készlet, ez a szint normál állapotnak tekinthető, nem túl magas és nem túl alacsony. Megnéztük, hogy megyékre bontva, országos viszonylatban összesen hány doboz gyógyszer értékesítése történik. Az alábbi táblázat és grafikon mutatja a havi dobozforgalmat. Az adatok 2020. decemberi statisztikák alapján lettek összesítve, pirossal a legalacsonyabb dobozszámokat emeltük ki. A havi dobozforgalom összesen

14 050 726 db, éves szinten 168 608 716 dobozt jelent.

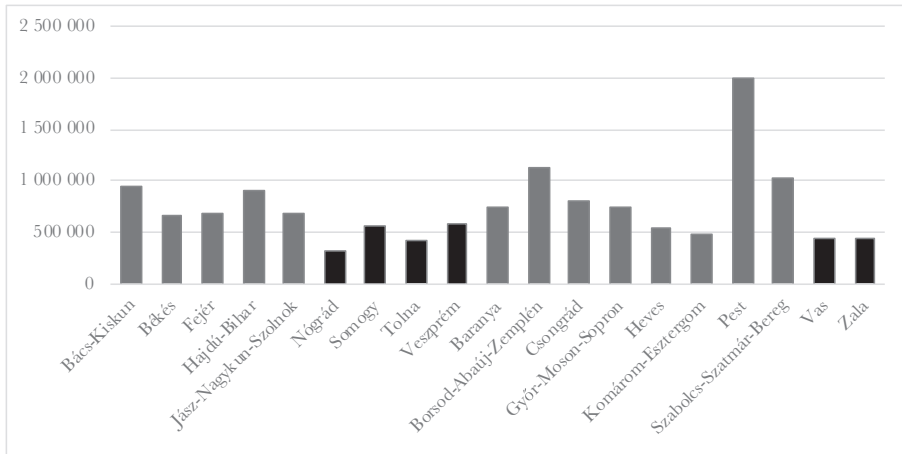
Korábbi elemzések során láttuk, hogy a Pharma teljes készlete kicsivel több mint 10 millió doboz/hó, összevetve a havonkénti dobozforgalommal azt mondhatjuk, hogy a készletek rendelkezésre állása alulmarad a statisztikai eladásokhoz képest (az eladási adatoknál a „csak rendelésre” érkező termékek is szerepelnek). A Pharma által rögzített tényleges eladási számok ebben az időszakban az alábbiak, ezen számítás alapján szintén egy 30 napra elegendő készlettel számolhatunk, itt a számok hasonlóan alakulnak, mint a statisztikai eladásokat megvizsgálva. Ha a napi forgalmat havi forgalomra vetítjük, akkor is közel azonos számot kapunk a statisztikai havi dobozforgalmakhoz viszonyítva.

8. táblázat: Készletérték és pénzben kifejezett forgalom összehasonlítás

	Zárókészlet érték	Átlagos napi forgalom (HUF)	Forgás	Készletarány
Telephely1	1 382 672 637	66 290 429	20,9	7%
Telephely2	1 404 035 876	72 032 254	19,5	7%
Telephely3	1 026 566 993	48 084 285	21,3	5%
Telephely4	13 976 815 516	462 226 199	30,2	72%
Telephely5	1 510 292 949	72 245 479	20,9	8%
Total	19 300 383 971	720 878 646	26,8	100%

Forrás: Pharma adatbázisa alapján „saját szerkesztés”

9. ábra: Gyógyszerforgalom Magyarországon

Forrás: NEAK, 2020 alapján „saját szerkesztés”

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A piacon a vevői elvárások tekintetében egyre fontosabb követelmény lett az idő, a fogyasztók döntése ma leginkább a készletek elérhetőségétől és a kiszolgálás minőségétől függ. Az iparági versenyben, ha a vállalatok ezt felismerik a megfelelő készletezési mechanizmusok alkalmazása mellett versenylőnyre tehetnek szert. A naprakészség döntő tényező lesz, az azonnali rendelkezésre állás, elérhető készletek, rugalmas és gyors kiszolgálás, hatékony logisztikai folyamatok működtetése. A termékek elérhető-

sege és a teljesítési idő meghatározza a cég piaci pozícióját, vevői megítélését, rugalmasságát. A készlethiány piaci pozícióvesztést okozhat, és csökkenő árbevételt is eredményezhet. Vevők biztonságérzetét, bizalmát csökkentik az állandó készlethiányból adódó problémák. A hiány a törekény ellátási lánc egyik tünete, amit kezelni kell. A készletek elemzésére, ezzel összefüggésben a forgalmak változására nagy hangsúlyt kell fordítani. Hosszú távon egy megfelelő készletezési mechanizmust kell kialakítani, ami egy hiánymentes készletállapot elérését célozza meg.

9. táblázat: Készlet és forgalom összehasonlítás eladott dobozszámok alapján

	Záró mennyiség (db)	Átlagos napi forgalom (HUF)	Forgás
Telephely1	1 145 811	46 943	24,4
Telephely2	1 122 041	49 194	24,3
Telephely3	866 621	33 001	263
Telephely4	6 342 723	181 217	35
Telephely5	1 214 902	48 591	25
Total	10 692 095	355 946	30

Forrás: Pharma adatbázisa alapján „saját szerkesztés”

A hiány csökkentésére vonatkozóan javaslatunk a stratégiai cikkek kiemeltebb kezelését és gyakoribb felülvizsgálatát helyezi előtérbe, fontos látni, miként változik ezen termékek köre, illetve változik-e jelentős mértékben. Kiemelten fontos ezen cikkek készleteinek nyomon követése és a forgalmak folyamatos figyelése, a változások okainak megkeresése. A készletgazdálkodás akkor lehet hatékony, ha folyamatosan történik a készletelemzés és a forgalmak nyomon követése. Fontos a kommunikáció, hogy látva a várható gyártói előrejelzéseket fel tudjon készülni a szükséges készletekkel a tervezett időszakra. A bizományosi raktározás előnyben részesítendő, hiszen a szállítási idők lerövidülnek és szükség esetén gyors készletfeltöltésre adhat lehetőséget. A hiányok elkerülése és csökkentése csak úgy lehetséges, ha figyeljük a piacon történő változásokat, előre jelezzük a várható igényeket és folyamatosan elemezzük a készleteinket. Az automata rendelési folyamatok mellé szükséges egy ellenőrző folyamatot is beiktatni a hiányok elkerülése miatt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, Edward J. – Coltman, Tim – Devinney, Timothy M. – Keating, Byron (2011): What drives the choice of a third-party logistics provider?, *Journal of Supply Chain Management*, 47(2), 97-115.
- Balogh Antal – Lajos Attila – Kozma Tímea (2020): Készletek szerepe az ellátási láncban - The Role of Stocks in the Supply Chain. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, Vol. 5. (2020). No. 1
- Benkő János (2018): *Készletgazdálkodás. Eljárások, modellek.* Gödöllő.
- Bethlendi András – Lentner Csaba (2018): Subnational Fiscal Consolidation: The Hungarian Path from Crisis to Fiscal Sustainability in Light of International Experiences. *Sustainability* 10:9 Paper: 2978 , 16 p.
- Bitüti, Umit S. – Martinez, Veronica – Albores, Pavel – Parung, Joniarto (2004): Creating and managing value in collaborative networks. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 34 (3/4), 251-268. entre for Strategic Manufacturing, D MEM, University of Strathclyde, Glasgow, UK
- Carroll, Norman V. (1998): *Financial Management for Pharmacists, A Decision-Making Approach* 4th Edition
- Chikán Attila (2008): *Vállalatgazdaságtan.* Aula Kiadó Kft. Budapest.
- Christopher, Martin (2000): The Agile Supply Chain: Competing in Volatile Markets. *Industrial Marketing Management*, Volume 29, Issue 1, January
- Cogan, Deirdre – Karrar, Karrar – Iyer, Jayasree K. (2018): *Shortages, stockouts and scarcity, The issues facing the security of antibiotic supply and the role for pharmaceutical companies*, Acces to medicine foundation, White paper, May 2018
- Csipkés Margit (2018): Az EOQ modell és az ABC elemzése alkalmazása a készletgazdálkodásban. *Logisztikai Trendek és legjobb gyakorlatok.* IV. évfolyam 1. szám 2018. május
- De Treville, Suzanne – Shapiro, Roy D – Hameri, Ari-Pekka (2004): From supply chain to demand chain: the role of lead time reduction in improving demand chain performance. *Journal of Operations Management*, 21(6), 613-627.
- Dobos Imre – Gelei Andrea (2015): Biztonsági készletek megállapítása előrejelzés alapján – Esettanulmány. Vezetéstudomány, Budapest *Management Review*, 46/ (4)pp 14-22, Budapest.
- Dubey, Shivani – Jain, Sunayana (2014): Logistics Information System and Cloud Computing. Research-journal's Journal of Computer Science. *International Journal of Operations and Logistics Management*.
- Feller Antal (2011): Magyarországi gyógyszer-nagykereskedelem helyzete és jövőképe. *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 2011/6
- Ford, Dickie H. (1951): ABC Inventory Analysis Shoots for Dollars, not Pennies. *Factory Management and Maintenance*, July, 1951, Vol. 109, pp. 92–94
- Földi Kata – Török Ádám Imre (2018): Egy sikeres bolt készletgazdálkodásának elemzése egy hátrányos helyzetű kistérségben. *Economica* IX. Új évf., 3. sz., ISSN 2560-232
- Gelei Andrea (2003): Az ellátási lánc típusai és menedzsmentkérdései. *Vezetéstudomány* XXXIV. évf. 2003. 7-8. szám
- Gelei Andrea (2013): *Logisztikai döntések - fókuszban a disztribúció.* Akadémia kiadó. Budapest.
- Gelei Andrea (2017): *A vállalati logisztikai rendszer kitüntetett eleme a raktár – folyamat alapú megközelítés*, 81 sz. műhelytanulmány, HU ISSN 1786-3031.
- Hajós László – Pakurár Miklós – Berde Csaba (2007): *Szervezés és logisztika.* Szaktudás Kiadó Ház. Budapest.
- Harland, Christine M. (1996): Supply chain manage-

- ment: relationships, chains and networks. *British Journal of management*, 7(s1).
- Hauck Zsuzsanna (2015): *Minőség és minőség-ellenőrzés készletgazdálkodási modellekben*, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Doktori Értekezés, Pécs.
- Hidayat, Rachmat – Saleh, Irsan (2020): The Importance of Inventory Management in Pharmaceutical Practice. *Indonesia Journal of Social Sciences*. Vol 3 Issue 1 2020
- Hirkó Bálint – Bikás Ernő – Bajor Péter (2008.): *Ellátási lánc menedzsment I-II*. Egyetemi Jegyzet, Győr, 2008
- Horváthné Herbáth Mária – Stágel Imréné (2009): *Az áruforgalmi tevékenység tervezése, elemzése, hatása az eredményre*. Budapest, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft.
- Kot, Sebastian (2014): *Principles of Global Supply Chain Management*, Students textbook, The Faculty of Management, Politechnika Częstochowska, Wydział, Częstochowa 2014
- Kotler, Philip – Keller, Kevin Lane (2012): *Marketingmenedzsment*. Akadémia Kiadó
- Kovács György – Kot, Sebastian (2016): New Logistics And Production Trends As The Effect Of Global Economy Changes. *Polish Journal of Management Studies*, 14(2), 115-126
- Krajewski, Lee J. – Malhotra, Manoj K. – Ritzman, Larry P. (2013): *Operations Management: Processes and Supply Chains*, 10th edition, New Jersey: Prentice Hall
- Leng, Mingming – Parlar, Mahmut (2009): Lead-time reduction in a two-level supply chain: Non-cooperative equilibria vs. coordination with a profit-sharing contract. *International Journal of Production Economics*, 118(2), 521-544
- Lentner Csaba (2013): Enforcement of the Principle of Going Concern: with Special Regard to Public Service Providers, In: Hyránek, Eduard; Nagy, Ladislav (szerk.) Zborník Vedeckých Statí : Priebežné výsledky riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0004/13: Aktuálne trendy a metódy vo finančnom riadení podnikov a ich vplyv na finančnú stabilitu podniku, Bratislava, Szlovákia : Vydavateľstvo Ekonóm (2013) 115 p. pp. 9-17.
- Lentner Csaba (2015): Uncertainty Factors in National Economy Planning - International Effects and Hungary's Outlook Up to 2050. *CENTRAL EUROPEAN POLITICAL SCIENCE REVIEW* 16 : 62 pp. 9-26. , 18 p.
- Lentner Csaba (2019): *Önkormányzati pénz- és vagyongazdálkodás*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó
- Mankovits Tamás – Hajdu Sándor – Tagai Krisztián (2015): *Logisztika – Ellátási lánc*, (beszerzési-és termelési logisztika), Debreceni Egyetem Műszaki Kar. Debrecen.
- Markovits-Somogyi Rita – Ulechla Gergely (2016): Időalapú verseny az ellátási láncban, *Logisztikai trendek és legjobb gyakorlatok*, 2(1), április 2016, 5-7
- Morley, Mark (2017): *Supply Chain Analytics for dummies*. John Wiley and Sons, Ltd. Chichester, West Sussex
- Nagy Balázs (2005): Gyógyszeripar és innováció-egy aranykor vége? I. rész: A gyógyszerpiacok jellegzetes vonásai és az innováció. *IME Journal Of Hungarian, Egészség-Gazdaságtan*, IV. évfolyam 8. szám 2005. november, pp. 27-31.
- Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (2018): *Gyógyszerforgalmi adatok* (neak.gov.hu)
- Oláh Judit – Karmazin György – Lakner Zoltán – Popp József (2017): Az időalapú verseny hatása a logisztikai szolgáltatók tevékenységére és rugalmasságára az ellátási láncban, *Controller Info* V. évf. 2017. 3. szám
- Pap Andrea (2009): Egy vállalkozás hatékonyságának vizsgálata. *Hadmérnök*. IV. Évfolyam 3. szám
- Pulcini, C. – Beovic, B. – Béraud, G. – Carlet J. – Cars Otto – Howard, P. – Levy-Hara G. – Li G. – Nathwani D. – Roblot F. – Sharland, M (2018): Ensuring universal access to old antibiotics: a critical but neglected priority. *Clinical Microbiology and Infection*, 23, 590–592
- Rácz-Kummer Krisztina (2009): A gyógyszerpiac szerkezeti sajátosságai. In: MEB 7th *International Conference on Management*, Enterprise and Benchmarking. Budapest. 2009. pp. 349-357
- Ravinder, Handanhal – Misra, Ram B. (2014): ABC Analysis For Inventory Management: Bridging The Gap Between Research And Classroom, *American Journal Of Business Education*, Montclair State University. USA.– Third Quarter Volume 7, Number 3
- Savage, Christopher J. – Roberts, Kevin J. – Wang, Xue Z. (2006): A holistic analysis of pharmaceutical manufacturing and distribution: are conventional supply chain techniques appropriate? *Pharmaceutical Engineering*, The Official Magazine of ISPE, 26 (4), pp. 1–8
- Sókiné Nagy Erzsébet (2002): *Kereskedelmi vállalkozások gazdaságtana* II. kötet, Kereskedelmi szakmai ismeretek, Budapest. KIT Kft.

- Srai, Jagjit Singh – Badman, Clive – Krumme, Markus – Futran, Mauricio – Johnston, Craig (2015): Future Supply Chains Enabled by Continuous Processing— Opportunities and Challenges, *Journal of Pharmaceutical Sciences*, Continuous Manufacturing Symposium May 20–21, 2014.
- Fawcett, Stanley E. – Ellram, Lisa M. – Ogden, Jeffrey A. (2014): *Supply Chain Management From Vision to Implementation*. Harlow, Pearson Education Limited
- Szász Levente – Demeter Krisztina (2017): *Ellátási-lánc-menedzsment*, Budapest, Akadémia kiadó, 182. o
- Szegedi Zoltán – Prezenszki József (2003): *Logisztikai Menedzsment*, Kossuth Kiadó. Budapest.
- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2022a): The Impact of Financial Culture on the Operation of Hungarian SMEs before and during COVID-19. *Risks* 10 : 7 p. 1 Paper: 135 , 18 p.
- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2022b): Identifying the Influencing Factors of Financial Literacy Across Pre- and “Post” Pandemic Times at the Hungarian SMEs. *Acta Polytechnica Hungarica* 19: 8 pp. 9-29. , 2
- Váradi Istvánné (2008): *A készletek elemzése*, Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest, NSZFI, 7-11. p.
- Venkateswaran, Narayanaswamy (2018): Logistics Information System (LIS) at pharma firm – an evaluation, Panimalar Engineering College, Chennai, Tamil Nadu, India, *International Journal of Business and General Management*, IJBGM, vol 7, Issue 3, Apr – May
- Vincze Katalin – Földi Kata (2015): A Grande-Inox Kft készletezésének értékelő elemzés. *Economica*, 2. szám
- Vörösmarty Gyöngyi – Tátrai Tünde – Havasi Zoltán (2010): A beszerzés helye és szerepe a magyarországi kis és középvállalatoknál, *Vezetéstudomány*, XLI. ÉVF. 2010. 12. szám / ISSN 0133-0179
- West-Strum, Donna (2009): *Purchasing and Inventory Management*. Pharmacy Management: Essentials for All Practice, Book Chapter, New York: McGraw-Hill Co., 383 p.
- Zahiri, Behzad – Zhuang, Jun – Mehrdad–Mohammadi (2017): Toward an integrated sustainable-resilient supply chain: A pharmaceutical case study, *Transportation Research Journal Part E: Logistics and Transportation Review* Volume 103, July 2017, Pages 109-142
- Zlinszky János (2022): *Kihívások és lehetőségek a gyógyszerellátásban*. Konferencia, Hálózatban működő Gyógyszertárak Szövetsége, Budapest

Biróné Malustyik Brigitta

A nyitott koordinációs mechanizmus működése az Európai Unióban – különös tekintettel a szociális biztonsági rendszerek koordinációjára

The Operation of the Open Coordination Mechanism in the European Union – With Particular Regard to the Coordination of the Social Security Systems

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Európai Unió számos kötelező és nem kötelező szabályozási mechanizmusa között egy speciális helyet foglal el az úgynevezett nyitott koordinációs mechanizmus. A módszer alkalmazása során csupán stratégiai irányvonalak és keretszabályok megalkotására kerül sor, amelyek célja, hogy bizonyos tagállami hatáskörben szabályozott területeket az uniós célkitűzések irányába tereljék. Ezt a mechanizmust alkalmazzák a szociális biztonsági rendszerek koordinációja során is, ahol az Európai Unió célja a személyek szabad mozgásának biztosítása; nevezetesen, hogy a különböző tagállamokban megforduló uniós polgárok megőrizhessék társadalombiztosítási jogviszonyukból eredő jogosultságait. Ennek során rendeleti szinten meghatározott alapelvek és keretszabályok mentén közelíti egymáshoz a tagállami rendszereket, anélkül, hogy beavatkozna a társadalombiztosítás működésének nemzeti szintű szabályaiba. A tanulmány keretein belül a szóban forgó nyitott koordinációs me-

chanizmus működésének bemutatására kerül sor a szociális biztonsági rendszerek területén, külön kitérve a felmerülő hatékonysági kérdésekre is.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: H55, I30, K39

Kulcsszavak: Európai Unió, szabad mozgás, szabályozás, szociális biztonság, nyitott koordináció

SUMMARY

The open method of coordination has a special space among the mandatory and non-mandatory regulatory mechanisms of the European Union. During the application of the method, only strategic guidelines and framework rules are assigned, to direct areas regulated under the competence of Member States in the direction of EU objectives. This mechanism is also used during the coordination of social security systems, where the aim is to ensure the free movement of persons; namely that EU citizens can maintain their social security rights in an

BIRÓNÉ MALUSTYIK BRIGITTA, tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék; PhD hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, (malustyik.brigitta@uni-nke.hu).

another Member State. In doing so, it brings the Member States' systems closer to each other along the principles and framework rules defined at the EU regulation level, without interfering in the national rules of social security systems. In this study the operation of the open method of coordination in the field of social security systems will be presented, with special focus on emerging efficiency issues.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H55, I30, K39

Keywords: European Union, free movement, regulation, social safety, open method of coordination

BEVEZETÉS

Az Európai Unió döntéshozatala, szabályozási folyamata rendkívül összetett, tekintve a szabályozás mélységét, a szabályozott területeket és tevékenységeket, valamint az egyes tagállami érdekek és szempontok megjelenítését is (Hutkai, 2014). A nyitott koordinációs mechanizmus egyike azon szabályozási eszközöknek az Európai Unióban, ahol az uniós intézmények részvételét kevésbé igénylő, alulról felfelé irányuló szabályozás valósul meg. A módszer – amelyet sok esetben a „puha jog” kifejezéssel is illetnek – alkalmazása során keretszabályok megalkotásán, közös stratégiai célok megfogalmazásán, nemzeti akciótervek kidolgozásán és ezeket elemző jelentések elkészítésén keresztül *közelítik* egymáshoz a tagállami jogszabályokat, főként a szociális védelemhez, oktatáshoz, foglalkoztatáshoz kapcsolódó területeken. Ezt a módszert alkalmazzák a szociális biztonsági rendszerek koordinációja során is, ugyanis az Európai Uniónak nincs hatásköre harmonizáció útján egy egységes, uniós szintű szociális biztonsági rendszer kialakítására (Kristó, 2014a; 2022a). Azonban a szabad mozgáshoz való jogukkal élő uniós polgárok számára minden tagállam területén biztosítani kell a megfelelő szociális védelmet; értve ezalatt például az egészségügyi szolgáltatásokhoz, nyugellátásokhoz, vagy egyéb szociális biztonsági ellátásokhoz való hozzáférést. Ez pedig egy egységes, uniós szintű szociális biz-

tonsági rendszer hiányában, a tagállami hatáskörben kialakított rendszerek koordinációjával valósul meg. Jelen tanulmány keretein belül a nyitott koordinációs módszer általános működésének rövid áttekintését követően a szociális biztonsági rendszerek koordinációját biztosító szabályok bemutatására kerül sor, külön kitérve az azzal kapcsolatosan felmerülő hatékonysági kérdésekre is.

A NYITOTT KOORDINÁCIÓS MECHANIZMUS

A nyitott koordinációs mechanizmus folyamatában az Európai Tanácsnak, az Európai Bizottságnak és a tagállamoknak van kiemelkedő szerepük az alábbiak szerint: az Európai Tanács által megfogalmazott stratégiai célkitűzések mentén az Európai Bizottság javaslatot tesz a megvalósítási irányvonalakra és meghatározza a tagállamok teljesítményének mérésére alkalmas indikátorokat is. Ezek mentén a tagállamok kidolgozzák saját nemzeti akcióterveiket, amelyeket a Bizottság részére küldenek meg. A Bizottság a tagállami akciótervek alapján, a meghatározott indikátorok mentén értékeli a tagállamok teljesítményét, illetve továbbfejlesztési irányvonalakra tesz javaslatot. Mindezek mellett, az Európai Unió működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 153. cikkében megfogalmazottak szerint, az uniós szervek létrehozhatnak olyan keretszabályokat, megalkothatnak olyan minimumkövetelményeket, amelyek hozzájárulhatnak többek között a munkavállalók egészségének, biztonságának védelméhez és szociális biztonságához, vagy a férfiak és nők közötti egyenlő bánásmód megteremtéséhez a foglalkoztatás terén.

A mechanizmus működésének értékelésére, annak előnyeinek és hátrányainak feltérképezésére több szerző is vállalkozott. A nyitott koordináció legnagyobb hátrányaként azt említik, hogy a megfogalmazott célkitűzések megvalósítása nagymértékben függ a tagállamok elkötelezettségétől. Ez azzal áll összefüggésben, hogy kötelező érvényű szabályok megfogalmazására nem kerül sor, így az Európai Unió illetékes szerveinek nincs hatásköre a szankcionálás

eszközének alkalmazásával „motiválni” a tagállamokat a célkitűzések végrehajtására. Ezt a dilemmát veti fel többek között Juhász és Teller (2005) is, akik kiemelték, hogy kikényszerítő eszközök hiányában félő, hogy a célkitűzések kevésbé válnak valóra.

Az egyes szerzők a Bizottság által kidolgozott indikátorrendszer megfelelőségére is kitérnek. Sziklai (2005) kritikaként fogalmazza meg, hogy az indikátorok nem képesek hatékonyan visszaadni az uniós szintű célkitűzésekben foglaltakat, illetve azok a jogokhoz, szolgáltatásokhoz és támogatásokhoz való hozzáférést nem hivatottak mérni. Azonban egy másik megközelítésből az alkalmazott indikátorrendszer a tagállamok teljesítményének számszerűsíthetőségét teszi lehetővé. Sisson és munkatársai szerint például a nyitott koordináció módszere nem más, mint a multinacionális cégeknél kifejlesztett, és az 1990-es években általánosan elterjedt menedzsment technikák átvitele az Európai Unióra. A szerzők úgy vélik, hogy az indikátorok bevezetése egy kiválóan alkalmazható eszköz egy ilyen decentralizáltan működő, sokrétű rendszerben, ahol a helyi vezetésnek kell megoldást találni a kialakuló problémákra, azonban az alapvető stratégiai célok meghatározásának feladata nem rá hárul (Sisson–Marginson, 2002).

További elméleti megközelítések szerint a módszer lehetővé teszi a legjobb gyakorlatok elterjedését, amelyek konvergáló hatása révén az Európai Unió céljai is elérhetőek lesznek. Továbbá a kényszerítő összehasonlító hatás révén a tagállamok motiváltak lesznek a fejlettebb tagállamok teljesítményéhez történő felzárkózásban is. Hajdú József például a kölcsönös tanulás mechanizmusát emeli ki, továbbá, hogy a mechanizmus alkalmazása során olyan, jogalkotási folyamatban eddig nem használt eszközöket alkalmaznak, mint a benchmarking, a peer review, a fórumok, illetve a politikai transzfert segítő platformok (Hajdú, 2019).

Az említett hatékonysági dilemmák dacára, a nyitott koordináció módszere hatékony eszköznek bizonyul azokon a területeken, ahol nem cél egy egységes, uniós szintű szabályozás

kialakítása, azonban az egységes belső piac működése érdekében a különböző tagállami rendszerek koordinációjára van szükség. Ezt emeli ki Gyulavári és Krémer (2004:16) is közösen írt tanulmányukban az alábbiak szerint: „*Ez a fajta koordináció, ha viszonylag szűk is a hatóköre, erős eszköz, méghozzá olyan területeken, amelyekre korábban nem terjedt ki az EU kompetenciája és érdeklődése.*”.

NYITOTT KOORDINÁCIÓ A SZOCIÁLIS BIZTONSÁGI RENDSZEREK TERÜLETÉN

Az EUMSZ 156. cikke az Európai Unió hatáskörét az alábbiak szerint határozza meg a szociális biztonság területét illetően:

„A 151. cikkben foglalt célkitűzések megvalósítása érdekében és a Szerződések egyéb rendelkezéseinek sérelme nélkül, a Bizottság a szociális politikának az e fejezet hatálya alá tartozó minden területén ösztönzi a tagállamok együttműködését és megkönnyíti intézkedéseik összehangolását, különösen a következő területeken:

- foglalkoztatás;
- munkajog és munkafeltételek;
- alap- és magasabb szintű szakképzés;
- szociális biztonság;
- munkahelyi balesetek és foglalkozási megbetegedések megelőzése;
- munkahelyi egészségvédelem;
- egyesülési jog, valamint a munkaadók és munkavállalók közötti kollektív tárgyalások.

E célból a Bizottság a tagállamokkal szoros kapcsolatot tartva tanulmányokat készít, véleményeket ad és konzultációkat szervez mind a nemzeti szinten felmerülő, mind pedig a nemzetközi szervezetek érdeklődésére is számot tartó problémakörökben, különös tekintettel az iránymutatások és mutatók megállapítására, a bevált gyakorlatok cseréjének megszervezésére, valamint az időszakonkénti felülvizsgálat és kiértékelés szükséges elemeinek kialakítására irányuló kezdeményezésekre. Az Európai Parlamentet teljeskörűen tájékoztatni kell.”

Az EUMSZ hivatkozott rendelkezése tehát uniós szinten csak a tagállamok együttműködésének ösztönzésére, koordinálására ad lehetőséget, a nyitott koordináció módszerének alkalmazásával. Azonban a mechanizmus al-

kalmazása melletti döntés a szociális biztonsági rendszerek területén hosszas viták eredményeként született meg. Az egyértelmű volt, hogy a munkaerő szabad áramlásának biztosítása céljából a különböző tagállami szociális biztonsági rendszerek működésének összehangolása elengedhetetlen, ugyanis a munkavállalók nem akarnak majd egy másik tagállamban munkát vállalni, ha ez azzal jár együtt, hogy a már korábban megszerzett szociális biztonsági jogosultságaikat elveszítik (Berki, 2016). A kérdés azonban az összehangolás megvalósításának módja volt, amely felvetette a harmonizáció-koordináció vita kialakulásához is vezető kérdést: vajon a szóban forgó alapszabadság érvényesüléséhez elegendő-e egy lazább, a tagállami szociális biztonsági rendszerek átjárhatóságát biztosító együttműködés, vagy ezen a területen is a harmonizáció a legalkalmasabb eszköz. A harmonizáció hívei a tagállamok szociális ellátórendszerének bizonyos elemeire vonatkozóan közös szabályok megalkotását szorgalmazták (pl.: azonos mértékű társadalombiztosítási járulékfizetés, azonos nyugdíjkorhatár meghatározása), amellyel azt szerették volna elkerülni, hogy egységes szabályozás hiányában a munkavállalók azokba az országokba vándoroljanak el, ahol magasabb színvonalú szociális ellátásokat kaphatnak. Mára már tudjuk, hogy az alapító atyák végül a koordináció mellett döntöttek, mert úgy gondolták, hogy ez elegendő lehet a munkavállalók szabad mozgása előtt álló akadályok ledöntésére (Juhász, 2012).

A személyek szabad mozgása és a szociális biztonsági rendszerek koordinációja

Ahogy az az előzőekben említésre került, elsősorban a munkavállalók szabad mozgásának biztosítása vetette fel a szociális biztonsági rendszerek koordinációja iránti igényt.

Az EUMSZ 45-48. cikke határozza meg a munkavállalók szabad mozgásával és az ehhez kapcsolódó szociális biztonsági rendszerek koordinációjával kapcsolatos elsődleges rendelkezéseket.

Az EUMSZ 45. cikke az alábbiak szerint fogalmaz:

„(1) Az Unión belül biztosítani kell a munkavállalók szabad mozgását.

(2) A munkavállalók szabad mozgása magában foglalja az állampolgárság alapján történő minden megkülönböztetés megszüntetését a tagállamok munkavállalói között a foglalkoztatás, a javadalmazás, valamint az egyéb munkas és foglalkoztatási feltételek tekintetében.

(3) A közrendi, közbiztonsági vagy közegészségügyi okok alapján indokolt korlátozásokra is figyelemmel, a munkavállalók szabad mozgása jogot biztosít a munkavállalónak arra, hogy:

- a. tényleges állásajánlatokra jelentkezzen;
- b. e célból a tagállamok területén szabadon mozogjon;
- c. munkavállalás céljából valamely tagállamban tartózkodjon az adott tagállam állampolgárainak foglalkoztatására vonatkozó törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseknek megfelelően;
- d. egy tagállamban történő alkalmazását követően a Bizottság által rendeletekben meghatározott feltételek mellett az adott tagállam területén maradjon.

(4) E cikk rendelkezései nem vonatkoznak a közszolgáltatásban történő foglalkoztatásra.”

Az EUMSZ 48. cikke pedig az ehhez kapcsolódó szociális biztonsági koordináció tárgyát tárgyalja:

„Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében a szociális biztonság területén elfogadja azokat az intézkedéseket, amelyek a munkavállalók szabad mozgásának biztosításához szükségesek; e célból olyan eszközrendszert hoz létre, amely a migráns munkavállalók és önálló vállalkozók, valamint az azok jogán jogosultak számára biztosítja

- a. a különböző országok jogszabályai szerint figyelembe vehető összes időszak összevonását a juttatásokhoz való jog megszerzése és fenntartása, valamint a juttatások összegének kiszámítása céljából;
- b. a juttatások kifizetését a tagállamok területén lakó személyek számára”.

A szabad mozgáshoz való jog az uniós munkavállalókat már az 1960-as évek óta megilleti, a jogosultság a Maastrichti Szerződéssel került kiterjesztésre valamennyi uniós polgárra, függetlenül attól, hogy munkát vállal-e, avagy sem. Ezt követően a munkavállaláson kívül, más egyéb célokból is lehetővé tették a szabad mozgást, mint például tanulmányok folytatása, családtag kikísérése céljából (Berki, 2016). A munkavállalók Unión belüli szabad mozgásáról szóló 492/2011/EU rendelet alapján a személyek szabad mozgásának alapelve magában foglalja, hogy az uniós polgárok más európai uniós, vagy Európai Gazdasági Térséghez tartozó tagállam területén munkát végezhetnek, tanulhatnak, illetve letelepedhetnek. Mindezt természetesen az állampolgárságon alapuló megkülönböztetés tilalmának alapelve figyelembevételével, amely egyaránt érvényes a javadalmazás, valamint az egyéb munka- és foglalkoztatási feltételek tekintetében is. Az uniós polgároknak továbbá joguk van arra, hogy tényleges állásajánlatokra jelentkezzenek, e célból a tagállamok területén szabadon mozogjanak, valamint az adott tagállamokban tartózkodjanak, illetve az alkalmazásukat követően a Bizottság által a rendeletekben meghatározottak mellett, az adott tagállam területén maradjanak (Fűrjes, 2014).

Azonban fontos megemlíteni, hogy néhány esetben a szabályozás lehetőséget ad az alapszabadság korlátozására, amelyet az Unió polgárainak és családtagjainak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról a 2004/38/EK irányelv állapít meg. Ilyenek például a közrend, a közbiztonság és a közegészségügy által indokolt helyzetek, de fontos, hogy a korlátozás nem szolgálhat gazdasági érdekeket. Továbbá a tagállamok nem kötelesek biztosítani az alapszabadság érvényesülését közszolgálati állások esetén (Gellérné Lukács, 2008).

A jelenlegi szabályozás annak megfelelően differenciálja a személyek szabad mozgása során érvényesülő jogokat és kötelezettségeket, hogy a más tagállamban történő tartózkodás mennyi ideig tart. Ennek megfelelően három

hónapnál rövidebb tartózkodás esetén a szabad mozgás egyedüli feltétele, hogy az uniós polgár rendelkezzen érvényes úti okmánnyal, vagy személyazonosító igazolvánnyal, azonban fontos kitétel, hogy az uniós polgár nem jelenthet indokolatlan nagy terhet a fogadó ország szociális ellátórendszerére. Amennyiben három hónapnál hosszabb a fogadó tagállamban történő tartózkodás időtartama, csak azokra az uniós polgárookra érvényesek a személyek szabad mozgásából eredő jogosultságok, akik vagy gazdasági tevékenységet folytatnak, vagy képzésben vesznek részt hallgatóként, vagy ezen uniós polgárok családtagjai. Fontos továbbá, hogy az uniós polgároknak rendelkezniük kell elegendő forrással és egészségbiztosítással annak érdekében, hogy ne a fogadó tagállam ellátórendszerét terheljék (Berki, 2016).

A személyek szabad mozgásának egy további korlátozási lehetőségeként jelenik meg az úgynevezett 2+3+2-es szabály alkalmazásának lehetősége. A szabály egy bizonyos ideig tartó munkaerő-piaci korlátozás bevezetésének lehetőségét foglalja magában, amelyet a régi tagállamok vezethetnek be az újonnan csatlakozó tagállamok munkavállalóival szemben. A szabály értelmében a csatlakozást követő 2 éves időtartamra a régi tagállamok az újonnan csatlakozó államok állampolgárainak munkavállalási lehetőségeire vonatkozóan a saját jogszabályaik és kétoldalú megállapodásaik alapján járhatnak el. Ez az időszak 3 évvel meghosszabbítható abban az esetben, ha a korlátozást bevezető tagállam értesíti a Bizottságot arról, hogy a továbbiakban is hasonlóan szeretne eljárni. A bejelentés elmaradása esetén, a 2 éves időszak lejártát követően automatikusan feloldják a korlátozást. Amennyiben az a tagállam, amely 5 évig tartja fenn a saját jogszabályainak, vagy kétoldalú megállapodásainak alkalmazását és komoly munkaerő-piaci zavarokkal küzd, a Bizottság értesítését követően további 2 évre meghosszabbíthatja a korlátozást. Tehát, összesen 7 éves időtartamra lehetséges ezt a korlátozó szabályozást alkalmazni (Menyhárt, 2004).

*A szociális biztonsági rendszerek koordinációjának
alapszabályai*

A koordináció hatálya

A szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló 883/2004/EK rendelet (a továbbiakban: koordinációs rendelet) 2. cikke rendelkezik a személyi hatály kérdéséről. Ennek értelmében a rendelet alkalmazandó a tagállamok állampolgáira, egy tagállamban lakóhellyel rendelkező hontalanokra vagy menekültekre, valamint ezek családtagjaira és túlélő hozzátartozóira (Kristó, 2022b). A rendelet személyi hatálya alá tartoznak továbbá „*azoknak a személyeknek a túlélő hozzátartozói, akik egy vagy több tagállam jogszabályainak hatálya alá tartoznak, függetlenül az ilyen személyek állampolgárságától, ha a túlélő hozzátartozói egy tagállam állampolgárai vagy a tagállamok egyikében tartózkodó hontalanok vagy menekültek*”. Tehát, ezekből a rendelkezésekből is kitűnik, hogy a hangsúly már nem csak a munkavállalók mobilitásának megkönnyítésén van, hanem valamennyi uniós polgár jogának, jogainak biztosítása a cél, függetlenül attól, hogy gazdaságilag aktív-e, vagy sem (Kristó–Borbás, 2021).

A koordinációs rendelet 3. cikkében azok az ellátások kerülnek tételesen felsorolásra, amelyekre a rendelet tárgyi hatálya kiterjed. Ezek az alábbiak:

- betegségi ellátások;
- az anyasági és azzal egyenértékű apasági ellátások;
- a rokkantsági ellátások;
- az öregségi ellátások;
- a túlélő hozzátartozói ellátások;
- a munkahelyi balesetekkel és foglalkozási megbetegedésekkel kapcsolatos ellátások;
- a haláleseti juttatások;
- a munkanélküli ellátások;
- az előnyudjaj;
- a családi ellátások.

A tárgyi hatály kapcsán fontos továbbá megemlíteni, hogy csak a gazdasági tevékenységet folytató, vagy korábban folytatott uniós polgárok és családtagjaik, hozzátartozóik bizonyos

kockázatok elleni védelmét szolgáló ellátásokra terjed ki a szóban forgó koordinációs tevékenység, a szociális segélyezés területére nem (Kristó–Borbás, 2021). A koordináció területi hatálya pedig az európai uniós tagállamok területén kívül kiterjed az egész Európai Gazdasági Térségre, valamint Svájcra is.

A koordináció alapelvei

A koordinációs rendelet 4. és 5. cikke határozza meg az *egyenlő bánásmód elvét*, amely alapján a koordinációs rendelet hatálya alá tartozó személyeket bármely tagállamban történő tartózkodás során ugyanolyan jogok illetik meg és ugyanolyan kötelezettségek terhelik, mint az adott tagállam állampolgárait. Ehhez kapcsolódik még az ellátásokkal, jövedelmekkel, tényállásokkal és eseményekkel kapcsolatos egyenlő bánásmód követelménye is. Ennek egyik megközelítése, hogy ha abban a tagállamban, amelyben éppen az adott uniós polgár tartózkodik, bizonyos szociális biztonsági ellátásnak vagy jövedelemnek a kézhezvétele valamilyen jogkövetkezményekkel jár, akkor ezeket a jogkövetkezményeket megállapító jogszabályoknak a rendelkezéseit azokra az egyenértékű ellátásokra és jövedelmekre is alkalmazni kell, amelyet egy másik tagállam jogszabályai alapján szereztek meg. Ugyanez az elv lép életbe akkor is, ha a tartózkodás helye szerinti tagállamban bizonyos tényállások vagy események bekövetkezése meghatározott jogkövetkezményekkel jár, akkor az adott tényállások vagy események más tagállam területén történő bekövetkezését is úgy kell figyelembe vennie, mintha azok a saját területén történtek volna meg.

Azonban az egyenlő bánásmód elvének alkalmazását is bizonyos korlátok közé kell szorítani, mert ügyelni kell arra, hogy alkalmazása ne vezessen irreális eredményekhez. Ennek kiküszöbölésére vezet be a koordinációs rendelet (12) bekezdése az arányosság elvét, amellyel törekszik ezeket az indokolatlan eredményeket elkerülni és az ellátások halmozódását megakadályozni.

Az időszakok összeszámításának elvének célja, hogy az Európai Unió bármely tagállamában az uniós polgár élete során megszerzett biztosítási és szolgálati idők ne vesszenek el. Ez különösen fontos az olyan ellátások tekintetében, ahol igazolni kell a szolgálati időt vagy a biztosításban eltöltött időt, így például a nyugdíjak megállapításakor kiemelkedő jelentőséggel bír. A koordinációs rendelet 6. cikke az alábbiak szerint fogalmaz az alapelvvel kapcsolatosan: „E rendelet eltérő rendelkezéseinek hiányában egy tagállam illetékes intézménye - amely tagállam jogszabályai az ellátásokra való jogosultság megszerzését, fenntartását, időtartamát vagy feléledését a jogszabályok alkalmazását vagy a kötelező, szabadon választható folytatlagos vagy önkéntes biztosításhoz való hozzáférést vagy azok alóli mentességet vagy a kötelező szolgálati, önálló vállalkozóként folytatott tevékenységi vagy tartózkodási idő megszerzésétől teszik függővé, a szükséges mértékben oly módon veszi figyelembe a más tagállam jogszabályai szerint szerzett biztosítási, szolgálati, önálló vállalkozóként folytatott tevékenységi vagy tartózkodási időket, mintha azokat az általa alkalmazott jogszabályok szerint szerezték volna meg.”

Az egy tagállam joghatósága alá tartozás elve a szociális biztonsági rendszerek közötti koordináció megfelelő és igazságos működéséhez elengedhetetlen, ugyanis ezek a rendelkezések határozzák meg, hogy az uniós polgár melyik tagállam joghatósága alá tartozik és hol kell teljesítenie a járulékfizetési kötelezettségét. Elsőként a *lex loci laboris* elve érvényesül, amelynek értelmében annak a tagállamnak a szociális biztonság-ra vonatkozó jogszabályai alapján kell az ellátásokat megállapítani, illetve a járulékokat fizetni, ahol az érintett a munkát végzi (Lajter–Tóth, 2012). A rendelet célja annak kiküszöbölése, hogy valakire egyszerre két vagy több tagállam jogrendszere is vonatkozzon, így pontosan leírja, hogy mely esetekben, mely ország jogszabályainak hatálya alá tartoznak az érintettek.

A koordinációs tevékenységet támogató bizottságok

A koordinációs rendelet rendelkezik olyan bizottságok létrehozásáról, amelyeknek kulcs-

fontosságú szerepük van a szociális biztonsági koordináció megvalósításában, a tagállamok közötti együttműködés kereteinek kialakításában és az egységes jogalkalmazói gyakorlat megvalósításában. Az első a koordinációs rendelet 71. cikkében létrehozott *Igazgatási Bizottság*, amely minden tagállam részéről egy kormányzati képviselőből áll, akiknek munkáját szakértői tanácsadók segíthetik. Ennek keretében az Igazgatási Bizottság a koordinációs rendelet 72. cikke értelmében az alábbi feladatokat látja el:

- igazgatási jellegű és értelmezési kérdésekkel foglalkozik;
- a tagállami igazgatási gyakorlatok cseréjének támogatásával elősegíti a közösségi jog egységes alkalmazását;
- elősegíti a tagállamok és a szociális biztonsági ügyekben illetékes tagállami intézmények közötti együttműködést és így elősegíti a határon átnyúló együttműködési tevékenységek megvalósítását;
- jelentős szerepe van a tagállami intézmények közötti elektronikus információcsere megvalósításában, valamint egyéb új, innovatív technológiai megoldások alkalmazásának ösztönzésében;
- az Európai Közösségek Bizottsága elé terjeszti a szociális biztonsági rendszerek koordinációjának korszerűsítésével és javításával kapcsolatos javaslatokat;
- megállapítja a tagállami intézmények egymás közötti elszámolásai során figyelembe veendő tényezőket és elfogadja az intézmények közötti elszámolást.

A koordinációs rendelet 73. cikkében szereplő *Adatkezelési Technikai Bizottság* feladata, hogy javaslatot tegyen az Igazgatási Bizottság részére az adatkezelési szolgáltatások kiépítésére vonatkozó közös szabályokra, amelynek különösen fontos szerepe van az elektronikus információcsere vonatkozásában. Emellett a technikai bizottság feladatai kiterjednek még az alábbiakra:

- irányadó technikai dokumentumok összegyűjtése, feladataival összefüggésben különböző tanulmányok és más munkák készítése;

- jelentések és vélemények benyújtása az Igazgatási Bizottság részére az adatkezelési szolgáltatások kiépítésével kapcsolatosan;
- az Igazgatási Bizottság által hatáskörébe utalt feladatok végrehajtása, tanulmányok elkészítése;
- a közösségi kísérleti projektek és az adatkezelési szolgáltatásokat használó operációs rendszerek irányítása.

A koordinációs rendelet 74. cikke értelmében, az Igazgatási Bizottság mellett egy *könyvvizsgáló bizottság* is működik, amelynek összetételét és munkamódszereit az Igazgatási Bizottság határozza meg. A könyvvizsgálói bizottság feladatait a koordinációs rendelet az alábbiak szerint határozza meg:

- a tagállamok által benyújtott éves átlagköltségek kiszámítási módszereinek és meghatározásának ellenőrzése;
- az egyes tagállamok éves követelés-kimutatásainak megállapításához szükséges számítások elvégzése;
- rendszeresen beszámolók készítése az Igazgatási Bizottság részére a koordinációs rendelet végrehajtásának pénzügyi vonatkozásairól;
- az Igazgatási Bizottság által hatáskörébe utalt ügyekkel kapcsolatos feladatok elvégzése.

Végül a koordinációs rendelet 75. cikke létrehozza a *szociális biztonsági rendszerek koordinációjával foglalkozó tanácsadó bizottságot* is, amelynek tagjai a tagállamok kormányainak, szakszervezeteinek, valamint a munkáltatói szervezeteinek képviselői. A tanácsadó bizottságnak joga van megvizsgálni a szociális biztonsági rendszerek koordinációjára vonatkozó szabályok végrehajtásából eredő általános kérdéseket, problémákat, valamint az ilyen ügyekre vonatkozóan véleményt alkothat és javaslatokat tehet az Igazgatási Bizottság részére.

A tagállamok közötti kommunikáció szabályai

A szociális biztonsági rendszerek közötti koordináció hatékony megvalósítása a tagállamok

részéről maximális elkötelezettséget kíván, amely magában foglalja azt is, hogy az egyes koordinációs ügyek kapcsán eljáró tagállami igazgatási szervezeti egységek a lehető leghatékonyabban kommunikáljanak egymással. Pontosan ezért a koordinációs rendelet végrehajtására vonatkozó eljárás megállapításáról szóló 987/2009/EK rendelet (a továbbiakban: végrehajtási rendelet) II. fejezete szigorú és következetes szabályokat ír elő arra vonatkozóan, hogy hogyan történik a tagállami intézmények közötti adatcsere és együttműködés a koordinációs rendeletekben foglaltak végrehajtása során.

A végrehajtási rendelet 2. cikke a tagállamok közötti kommunikáció alapelveinek meghatározásakor egyértelműen ügyfélbarát szemléletmódot képvisel. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy alapelveként rögzíti, hogy a kommunikációnak a közszolgáltatásig, a hatékonyság, az aktív segítségnyújtás, a gyors szolgáltatásnyújtás és a hozzáférhetőség elvein kell alapulniuk. Ezt az ügyfél-központúságot támasztja alá azon rendelkezés is, amely előírja az intézmények közötti haladéktalan adatcserét olyan adatok vonatkozásában, amelyek az ellátást kérlemző személy jogainak és kötelezettségeinek megállapításához szükségesek. A végrehajtási rendelet továbbá arra az esetre is határoz meg szabályokat, ha egy személy tévedésből nem a végrehajtási rendeletben meghatározott tagállam illetékes intézményénél terjeszti elő az ellátás megállapítására vonatkozó igényét. Ekkor azon intézménynek a feladata lesz a beérkezett dokumentumok megfelelő helyre történő továbbítása, ahol az adott személy azokat benyújtotta.

A végrehajtási rendelet 4. cikke az ügyfelek érdekeinek védelme, illetve a gyors és hatékony igazgatási együttműködés mellett, az elektronikus úton történő kommunikációt is előírja a tagállami intézmények számára. Ennek kapcsán az Igazgatási Bizottságot bízta meg azon dokumentumok és strukturált elektronikus dokumentumok szerkezetének, tartalmának és formátumának meghatározásával, amelyek ezen elektronikus kommunikáció során alkalmazandóak. A végrehajtási rendelet továbbá előírja, hogy kapcsolattartási rendszernek egy

közös, biztonságos kereten belül kell működnie, amely megfelelően biztosítja az adatok védelmét is. Érdekesség azonban, hogy az érintett személyekkel való kommunikáció során nem írja elő kötelezettségként az elektronikus kapcsolattartást a végrehajtási rendelet, azonban kiemeli, hogy amennyiben lehetséges előnyben kell részesíteni az elektronikus eszközök alkalmazását.

A tagállami intézmények közötti elektronikus kommunikáció platformjaként került létrehozásra az EESSI (Electronic Exchange of Social Security Information) rendszer, amely lehetővé teszi az illetékes tagállami intézmények közötti gyorsabb és hatékonyabb információcserét például a betegségekről, nyugdíjakról, munkanélküli ellátásokról, vagy foglalkozási megbetegedésekről. A tagállami hatóságok olyan szociális biztonsági ügyekben, amelyek több tagországot is érintenek az EESSI rendszeren keresztül, úgynevezett strukturált elektronikus dokumentumok útján kommunikálnak egymással. Az EESSI létrehozásával és a tagállamok általi implementálásával lehetővé vált az intézmények közötti gyorsabb és pontosabb adatcsere, eredményesebb a csalások elleni küzdelem, illetve a személyes adatok biztonságos kezelése, lehetővé váltak a különböző statisztikai célú adatgyűjtések a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról, valamint egyszerűbbé vált az uniós polgárok szociális biztonsági jogosultságainak ellenőrzése is. Ezek végső soron a lakossági mobilitás előmozdításához járulnak hozzá, amely egyértelműen elősegíti az egységes belső piac fennmaradását és hatékony működését (Hajdú, 2019).

A szociális biztonsági ügyekben érintett szervezetek egy adattárból tudják kikeresni a másik tagállam illetékes intézményének nevét és elérhetőségét. Az adatbázis tartalmára vonatkozó előírásokat a végrehajtási rendelet 4. melléklete tartalmazza. Ezen elektronikus jegyzék naprakészen tartalmazza többek között a szervek nevét, azonosító kódját és az EESSI elektronikus címét, a szervek funkcióját, hatáskörét és elérhetőségét. Ezt a jegyzéket folyamatosan naprakészen kell tartani és az abban tett bár-

milyen módosítást naplózni kell. A tagállamok felelősek azért, hogy a szükséges információkat összegyűjtsék és ellenőrizzék, valamint az Európai Bizottság részére időben megküldjék.

A NYITOTT KOORDINÁCIÓS MECHANIZMUS HATÉKONYSÁGI KÉRDÉSEI A SZOCIÁLIS BIZTONSÁG TERÜLETÉN

A szociális biztonsági rendszerek koordinációjával kapcsolatos hatékonysági kérdések leginkább a tagállamok közötti kommunikáció kapcsán merülnek fel. Azonban az EESSI működéséről és az elektronikus kommunikáció bevezetéséről az egyes szerzők összességében pozitívan nyilatkoznak. Hajdú József például szintén üdvözlendőnek tartja az EESSI rendszer bevezetését (Hajdú, 2019), továbbá Fürjes Annamária is, aki kiemeli, hogy az elektronikus kommunikáció megteremtése feltétele az ügyfélbarát közigazgatás működésének (Fürjes, 2014).

A hatékonysági kérdések vizsgálata a szakirodalomban általában együtt tűnik fel a harmonizációs törekvések lehetőségének vizsgálatával is. Ahogy az korábban, a harmonizáció-koordináció vita kapcsán is említésre került, a szociális biztonság területén a harmonizáció hiányának egyik legfontosabb következménye, hogy a tagállamok között eltérő módon működtetett szociális biztonsági rendszerek lévén, jelentős különbségek vannak a jóléti ellátások, az állam szociális szerepvállalása és a gondoskodás mikéntje tekintetében (Kristó, 2014b).

Egyed és Gyulavári (1998) álláspontja szerint egy esetleges harmonizáció esetén megszűnne az úgynevezett szociális turizmus jelensége, azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy egy egységes szociális biztonsági rendszer létrehozásával előfordulhat, hogy a fejlettebb ellátórendszerű országok ellátásaik színvonalának csökkentésére kényszerülnének, illetve a fejletlenebb tagállamok pedig gazdasági teljesítőképességüket meghaladó ellátórendszer implementálására lennének kötelezve.

Az imént említett *szociális-, vagy másnéven segélyturizmus kérdésköre* a 2004-es keleti bővítés kapcsán bevezetett munkaerő-piaci korlátozások feloldását követően élénkült fel igazán az uniós diskurzusokban. Az Európai Unión belüli migrációval érintett legfőbb célszágok ugyanis (köztük Ausztria, Egyesült Királyság és Németország) sérelmezték, hogy a nagyszámú, főleg kelet-európai országokból érkező uniós polgárok jelentős terhet rónak az országok szociális ellátórendszerére. Szélsőségesebb állítások szerint a bevándorlók nem is munkavállalási céllal érkeznek a tagállamokba, hanem a fejlett szociális biztonsági rendszer adta előnyök kihasználása céljából. A jelenséggel kapcsolatos uniós konfliktusok alapja az volt, hogy valójában releváns és statisztikai adatokkal alátámasztható problémáról van-e szó, avagy sem. Nem véletlen, hogy a témát taglaló hazai és külföldi szakirodalom is jórészt a jelenség létjogosultságának tudományos alátámaszthatóságával foglalkozik. A következőkben a teljesség igénye nélkül említünk meg ezek közül néhányat.

Gellérné Lukács és Szegedi (2020) közösen írt tanulmányukban kifejezetten a magyarok érintettségét vizsgálják a szociális turizmus jelenségében az Európai Unió egyes tagállamaiban. A szerzők egy részletes elméleti áttekintést követően, elemezték a magyarok által Ausztria, Németország és az Egyesült Királyság területén igénybe vett támogatásokat a 2004 és 2018 közötti időszakban. Ennek során arra a megállapításra jutottak, hogy a magyarok említett célszágokra költözésének célja elsősorban a munkavállalás, nem pedig a különféle szociális juttatások igénybevétele.

A szociális turizmus kérdésköre amellet, hogy a politikai szintéren jelentős vitákat okozott, egyre inkább jogi kérdéssé is kinőtte magát, így az Európai Unió Bírósága is több soron foglalkozott a problémával. Gyeney, egy 2016-ban írt tanulmányában például a nagy jelentőséggel bíró Dano-ítélet politikai és jogi hátterét elemzi, valamint tárgyalja a felmerülő elhatárolási kérdéseket is. A szerző konklúzióként megállapítja, hogy a Bíróság

gyakorlata során még mindig inkább a gazdasági szempontokat veszi figyelembe, illetve sajnálatos tényként említi, hogy az ítélet meghozatala során nem mérlegelték a gazdasági migráció minden tagállamra vonatkozó előnyét és hátrányát, valamint, hogy nem tettek kísérletet a homályos rendelkezések tisztázására sem (Gyeney, 2016).

A külföldi szakirodalmat illetően kiemelendő Michael Blauberger és Susanne K. Schmidt tanulmánya, amely a szociális turizmus jelenségét az Európai Bíróság joggyakorlatának tükrében vizsgálja. Hipotézisként rögzítik, hogy a Bíróság joggyakorlata folyamatosan szélesíti az uniós polgárok lehetőségeit a más tagállamok által nyújtott szociális ellátások igénybevételére, amellet, hogy szűkíti a tagállamok lehetőségeit az ez ellen történő fellépésre. A szerzők a pontatlan fogalom-meghatározást emelték ki a legnagyobb problémaként, például annak kapcsán, hogy ki számít gazdaságilag aktív, vagy inaktív személynek, vagy, hogy mit jelent pontosan, hogy egy uniós polgár indokolatlan mértékű terhet jelent egy ország szociális ellátórendszerére (Blauberger–Schmidt, 2014).

Marie Godin megközelítése azon hipotézis újragondolására törekszik, amely szerint a bevándorlások hátterében nagy arányban az adott célszág szociális ellátórendszerének fejlettsége áll. A kutatása során azonban arra az eredményre jut, hogy az uniós bevándorlók bár tisztában vannak szociális jogosultságaikkal, mellőzik azok igénylését és elsősorban munkavállalási céllal utaznak egy másik tagállamba (Godin, 2020).

Ez utóbbi megállapítást támasztják alá a különböző gazdasági szakemberek állításai is. Például a Halmai Péter által szerkesztett, a Brexit különböző hatásait vizsgáló kötet is foglalkozott a szociális turizmus kérdéskörével. Többek között Halmai (2020) kiemeli, hogy az EU migránsok foglalkoztatási rátája egyértelműen magas volt az Egyesült Királyságon belül, így az EU-ból érkező migránsok láthatóan a foglalkoztatási kilátásokért vándoroltak be az Egyesült Királyságba.

BEFEJEZÉS

A nyitott koordinációs mechanizmus tehát egy köztes helyet foglal el az Európai Unió kötelező és nem kötelező szabályozási mechanizmusai között. Ezt kiválóan szemlélteti a szociális biztonsági rendszerek koordinációjára irányuló szabályozás is, ahol bár rendeleti szinten kerülnek megállapításra a koordináció keretszabályai, a tagállami szociális biztonsági rendszerek belső működésébe nem avatkozik bele az Európai Unió. A megalkotott keretszabályok mentén biztosításra kerül, hogy az uniós polgárok egy más tagállam területén történő tartózkodásuk során maximális szociális védelemben részesüljenek, de azt, hogy ennek a szociális védelemnek pontosan mi a tartalma, a tagállamok határozzák meg. A nyitott koordinációs mechanizmus kapcsán számos kritika merül fel, főleg a kikényszeríthetőség és a tagállamok teljesítményének mérhetősége kapcsán, de kétségtelen, hogy a szociális biztonsági rendszerek területén alkalmazva hozzájárul a személyek szabad mozgásának biztosításához. Azonban a hatékony érvényesülés jelentős mértékben függ a tagállamok elkötelezett szerepvállalásától, továbbá az illetékes tagállami szervek közötti kommunikáció megfelelőségétől, amelyet sok esetben illetnek kritikával a szakirodalomban. Továbbá nem hagyható figyelmen kívül, hogy a harmonizáció hiányában az egyes tagállamok által nyújtott szociális biztonsági ellátások fajtái, mértéke és színvonala is eltérő, amely okot adhat a szociális turizmussal kapcsolatos viták térnyerésének, bár annak létjogosultságát statisztikai adatokkal még nem sikerült alátámasztani. Azonban mindent összevetve megállapítható, hogy a koordinációs szabályoknak köszönhetően áthidalásra kerülnek az egyes tagállami szociális biztonsági rendszerek közötti különbségek, amelynek következtében az uniós polgárok minden tagállam területén megőrizhetik társadalombiztosítási jogviszonyukból eredő jogosultságait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berki Gabriella (2016): *Szabad mozgás és az Európai Unió szociális joga*. Iusperitum Kiadó, Szeged.
- Egyed Mária – Gyulavári Tamás (1998): Szociális biztonság az Európai Unióban. *Esély*, 1998/4., 66-74.
- Gellérné Lukács Éva (2008): *A személyek szabad áramlása az Európai Unióban*. ELTE ÁJK, Budapest.
- Gellérné Lukács Éva – Szegedi László (2020): A magyarok érintettsége a szociális turizmus jelenségét illetően az Európai Unió egyes tagállamaiban. In: Smuk Péter (szerk.) (2020): *Társadalmi Fenntarthatóság*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Gyency Laura (2016): A szociális turizmus kérdése az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatában. *Létünk*, 46. évf. 2.sz., 167-182.
- Gyulavári Tamás – Krémer Balázs (2004): Európai Szociális Modell? Útközben a jogharmonizációtól a jóléti politikák konvergenciája felé. *Esély*, 2004/3., 3-25.
- Halmi Péter (2020): A Brexit gazdaságtana. In: Halmi Péter (szerk.) (2020): *A Brexit forgatókönyvei és hatásai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Hutkai Zsuzsanna (2014): Az EU mint globális szereplő – EU döntési mechanizmusok, fejlődési irányok és azok hatásai a nemzetállamok társadalmi-gazdasági döntési lehetőségeire. In: Csath Magdolna (szerk.) (2014): *Közgazdaságtan*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Juhász Gábor (2012): Az Európai Unió szociálpolitikájának története. In.: Sziklai István (szerk.): *Az Európai Unió szociális politikái*. Bp.: ELTE TáTK, Budapest.
- Juhász Gábor – Tallér Ágnes (2005): A társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem az EU új tagállamaiban. *Esély*, 2005/6., 23-63.
- Keith Sisson – Paul Marginson (2002): Co-ordinated Bargaining: A Process for Our Times? *British Journal of Industrial Relations*, Volume 40, Issue 2., 197-220.
- Kristó Katalin – Borbás Szilvia (2021): Külföldi egészségügyi ellátások az európai uniós és a magyar szabályok tükrében. *Acta Humana-Emberi Jogi Közlemények*, 2021/3., 141-154.
- Kristó Katalin (2022a): *A szociális igazgatás alapjai*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Kristó Katalin (2022b): *A családtámogatások negyedik százada: Kormányzati intézkedések a családok pénzügyi támogatásában*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kristó Katalin (2014a): *Szociálpolitika, szociális jog*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Kristó Katalin (2014b): Jóléti állam elméletek és családpolitika. *Kódifikáció és Közigazgatás* 2014: 2., 73-82.

Marie Godin (2020): Far from a Burden: EU Migrants as Pioneers of an European Social Protection System from Below. *International Migration*, Volume 58, Issue 1., 136-150.

Menyhárt Szabolcs (2004): A munkaerő szabad áramlása az Európai Unióban a keleti bővítést követően. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 2. szám., 81-90.

Michael Blauberger – Susanne K. Schmidt (2014): Welfare migration? Free movement of EU citizens and access to social benefits. *Research and Politics*, October-December 2014, 1-7.

Sziklai István (2005): „Az üveghegyen túl...” Az EU szociálpolitikai együttműködése és a hazai szociálpolitikai gyakorlat. *KAPOCS*, IV. évf., 6. sz., 56-59.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés

Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról

Az Európai Parlament és a Tanács 987/2009/EK rendelet a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló 883/2004/EK rendelet végrehajtására vonatkozó eljárás megállapításáról

Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve az Unió polgárainak és családtagjainak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 9/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló irányelv

Földes Gábor

A mobil hálózatmegosztás pénzügyi és szabályozói értékelési környezetének áttekintése Európában

Overview on Financial and Regulatory Assessment Framework of Mobile Network Sharing in Europe

ÖSSZEFOGLALÁS

A távközlési szektor párhuzamos befektetési kihívással szembesül a szélessávú vezetékes optikai és mobil 5G hálózatok kiépítésénél, ugyanakkor ezek megtérülése a normál profit elvárás alatt marad. A társberuházás, mint a mobil hálózatmegosztás költséghatékony megoldást jelent, de szabályozói aggodalmakat vet fel verseny és innováció szempontjából. A kutatási kérdés azt vizsgálta, hogy melyek a mobil hálózatmegosztás releváns pénzügyi és szabályozói értékelési szempontjai Európában, amelyek alapján ajánlást fogalmaz meg az 5G időszakra mind a szolgáltatók, mind a szabályozók számára a társadalmi jólét növekedésének elősegítésére. A kutatási módszertan kvalitatív megközelítést alkalmaz a főbb gazdasági elemzések és szabályozások áttekintésére. A hipotézis szerint a hálózatmegosztás a sűrűn lakott városi területeken sem csökkenti a versenyt és az innovációt, ezért nem káros a társadalmi jólétre. A fő következtetés és újdonságtartalom, hogy a versenyelénkítési hasznok meghaladhatják a versenykorlátozó hatásokat, így a nettó pozitív hatás hozzájárulhat a társadalmi jólét növekedéséhez.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: G34, K21, L13, L24, L41, L51, L86

Kulcsszavak: 5G, mobil hálózatmegosztás, költséghatékony, horizontális megállapodás, versenyszabályozás

SUMMARY

Telecommunication sector faces to parallel investments into both fiber and 5G, however return on investments lag normal profit expectations. Co-investment, like mobile network sharing can promote cost efficiency, however cooperation raises regulatory concerns related to competition and innovation. The research question is to assess financial and regulatory assessment aspects of network sharing in Europe and based on that provide recommendation in the 5G area for operators and regulators to promote social welfare increase. The research methodology applies qualitative approach and covers main economic analysis and overview on regulatory frameworks. The hypothesis is that the network sharing on high density urban areas also does not shorten competition and not hamper innovation, therefore not decrease social welfare. The main finding and the originality of the paper that procompetitive benefits may overweight anticompetitive regulatory concerns and positive net effect of network sharing may contribute to increase social welfare.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: G34, K21, L13, L24, L41, L51, L86

Keywords: 5G, mobile network sharing, cost efficiency, horizontal agreements, competition regulation

FÖLDES GÁBOR, PhD hallgató, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Pénzügyek Tanszék, gazdasági elemző, Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság, Szabályozási Igazgatóság (gföldes80@gmail.com).

BEVEZETÉS

A távközlés más hálózatos iparághoz hasonlóan a természetes monopóliumok és az oligopolisztikus piacok elméletével írható le. A távközlés a természetes monopóliumok azon esetéhez tartozik, amely szűkös erőforrásokból adódik (pl.: mobil frekvencia). Laffont – Tirole (2000) szerint a természetes monopóliumok másik jellemzője, miszerint egyetlen vállalat költség-hatékonyabban tudja kielégíteni a fogyasztói keresletet már nem teljesen igaz a távközlésre, amelyet a piaci liberalizáció mutatott meg, amikor megjelent a párhuzamos infrastruktúrák közti és az infrastruktúrán belüli szolgáltatás

alapú verseny először Európában, majd Magyarországon is. Ebből következik a jelenlegi oligopolisztikus jellege az európai piacoknak, amelyben 3-4 nagyobb szereplő működik és mellette esetleg még néhány kisebb szereplő él meg profitábilisan. Mindezen piaci folyamatok összessége a szabályozói kontrol szükségességét erősíti. A gyakorlati probléma az az eltérő célrendszer, hogy a vállalati törekvéseket a termelékenység, költséghatékonyság és méretgazdaságosság növelése adja, amelyek már csak együttműködésekkel és fúziókkal érhetők el, a szabályozói célt pedig a költséghatékonyság, verseny és innováció közötti optimalizáció jelenti. A távközlési szektorszabályozás preferencia sorrendben a párhuzamos infrastruktúrák

1. táblázat: Hálózatmegosztások áttekintése

A mobil hozzáférési hálózat megosztásának dimenzió		
Dimenziók		Dimenziók területei
1.	Technológiai elemek	– passzív infrastruktúra elemek: tornyok, antennák – additionallyan aktív infrastruktúra elemek – (MORAN - Multiple Operator Radio Access Network) – additionallyan frekvencia is – (MOCN - Multiple Operator Core Network)
2.	Frekvencia sávok	– egyes frekvencia sávtól (pl.: 800 MHz) a teljes meglévő frekvencia tartományig terjedhet
3.	Mobil Technológiai generációk	– egy generációtól (pl.: 4G) a teljes 2-5G tartományig
4.	Érintett földrajzi terület	– népsűrűség (vidéki, városi, kihagyott terület: főváros) – lefedett földrajzi terület aránya – lefedett lakosság aránya – hálózat megosztás fajtája (pl.: földrajzi területi megosztás)
5.	Piaci kontextus	– szolgáltatók száma (piaci szereplők és résztvevők száma) – NSA-ban résztvevők pozíciója (piaci részesedés) – piaci koncentráció (HHI - Herfindahl-Hirschman-index)
6.	Üzemeltetési modell	– kooperatív modell, pl.: vegyes vállalat (JV - Joint Ventures) – szerződéses modell, pl.: kölcsönös vagy egyirányú megosztás – transzferárazás (publikus, költségalapú vagy egyéb)
7.	Időtartam	– ideiglenes vagy közép/hosszú távú
8.	Mozgatórugó	– üzleti érdek vagy szabályozói kötelezettség

Forrás: saját szerkesztés

közötti és az infrastruktúrán belüli szolgáltatás alapú verseny közti egyensúlyt próbálja kialakítani, amíg a versenyszabályozás a meghatározott releváns piacokon a piaci erőfölénnyel való visszaélés lehetőségét mérlegeli a horizontális megállapodások és fúziók értékelésekor.

A párhuzamos szélessávú vezetékes és mobil internet kiépítését az adatforgalmi igény növekedése vezérli, ami a mobil technológián 2021-2027 között évi átlagos 23%-ra becsült Európában (Ericsson, 2022). Ugyanakkor a mobil technológiai generációk élettartama egyre rövidebb és egymást átfedő (pl.: 4G-5G), ezért a beruházások megtérülése (RoCE - Return on Capital Employed) romlik, és az alternatív, normál hozamot reprezentáló súlyozott átlagos tőke költség (WACC - Weighted Average Cost of Capital) alatt marad, ami miatt az egyik legalacsonyabb vállalatértékelési szorzók (EV/EBITDA - Enterprise Value / Earnings Before Interests, Taxes and Depreciation) jellemzik a távközlést az 5-8 közti szorzóértékekkel, szemben más iparágak 10-20-szoros szorzóival (Arthur D. Little, 2021).

Az adatforgalom monetizációja bizonytalan, így költséghatékonyság javulást a szolgáltatói együttműködések egyik formája, a hálózatmegosztási megállapodás (NSA - Network Sharing Agreements) segítheti elő. Az 1. táblázat összefoglalja a hálózatmegosztások főbb dimenzióit és területeit.

A leggyakrabban megvalósuló hálózatmegosztások: a *passzív hozzáférési hálózat* (RAN - Radio Access Network) megosztás, az *aktív (passzív és aktív elemek együttesen) hozzáférési hálózat* megosztás (MORAN) és a *frekvencia* (passzív, aktív és frekvencia elemek) megosztás (MOCN), azonban ez utóbbit nagyrészt kizárják a szabályzó hatóságok. Minél több hálózati elemre terjed ki a hálózatmegosztás, annál nagyobb megtakarítás érhető el, így a mobil szolgáltatók (MNO - Mobile Network Operator) a minél nagyobb megosztásra törekednek. Ugyanakkor a nagyobb megosztás nagyobb arányban csökkentheti a versenyre és az innovációra való ösztönzést, így a szabályzó hatóságok a kevesebb elemre kiterjedő megosztást preferálják.

Az elérhető költséghatékonyságra vonatkozó tanácsadói becslések szerint mind a beruházási költségek (CAPEX - Capital Expenditure), mind a működési költségek (OPEX - Operational Expenditure) nagyságrendileg egyharmada takarítható meg (Deloitte, 2020; McKinsey, 2018; Telefonica, 2019).

A *szektorszabályzó hatóságok* (NRA - National Regulatory Authority), amelyet EU szinten a BEREC (Body of European Regulators for Electronic Communications) reprezentál, egy-egyre kívánja elérni a „Digitális évtized 2030” 100% lakosságarányos internet-hozzáférési lefedettségi céljait költséghatékony módon, ugyanakkor az infrastruktúrák közti versenyt és innovációt is szeretné ösztönözni. A *versenyszabályzó hatóságok* (NCA - National Competition Authority) célja a versenytörzítő együttműködések megakadályozása, amelyek csökkenthetik a társadalmi jólétet. Mindezen ellentmondásos célok következtében az EU lemaradóban van az 5G-ben az Egyesült Államokhoz, Japánhoz és Dél-Koreához képest (5G lakosságarányos lefedettség: EU: 63%, felsorolt országok: 81-94%; 5G kapcsolatok aránya a teljesből: EU: 3%, felsorolt országok: 7-29%) az ETNO (European Telecommunications Network Operators) felmérése szerint (ETNO, 2022).

KUTATÁSI MÓDSZERTAN

Jelen tanulmány elemzési része a hálózatmegosztások szabályozáspolitikai oldalának értékelését pénzügyi-közgazdasági megközelítésből mutatja be, azzal a céllal, hogy mind vállalatgazdasági, mind társadalmi jólét szempontjából optimális együttműködési keretrendszert vázoljon fel. Ezen cél elérése érdekében kvalitatív kutatási módszertant alkalmaz, így feltáró és leíró kutatás keretében a nyugati-európai hálózatmegosztásokat teljeskörűen feldolgozó, publikált kutatási anyagokat szintetizálja, elősegítve a kutatási eredmények hazai felhasználását. A közgazdasági és szabályozási szakirodalmak összegzésére építve elemzi a versenyélénkítő és versenykorlátozó hatásokat a távközlési társberuházásra és

hálózatmegosztásra vonatkozóan, amely alapján saját következtetéseket von le és ajánlást ad az optimális hálózatmegosztás kialakítására a 4G és korai 5G, valamint kitekintésként az érett 5G időszakokban.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A hálózatmegosztással megvalósuló távközlési együttműködések vizsgálata számos tudományos kutatási lehetőséget kínál, ezért az elmúlt öt évben növekvő számú nemzetközi szakirodalom jelent meg. Először a vállalati együttműködési formákat, a távközlési értékláncot és kapcsolódó piacokat, valamint *verseny-innováció-beruházások* kapcsolatát mutatom be, majd a hálózatmegosztás releváns szektor- és versenyszabályozási hátterét.

Vállalati együttműködési formák, távközlési értéklánc és kapcsolódó piacok

A mobil hálózatmegosztások versenypolitikai szempontból a fúziók, azon belül a horizontális megállapodások kategóriájába tartoznak, de piacelméleti oldalról verseny és együttműködésként, távközlés szabályozási oldalról társberuházásként is hivatkozzák.

Fúziók és horizontális megállapodások

A *fúzió* két meglévő vállalat közti olyan megállapodás, amelyet követően egy jogi személyként és egy márkanév alatt folytatják a működésüket, a *horizontális fúzióknál* mindez versenytársak között történik. Motta (2003) szerint a horizontális fúziók esetében azt a két versenykorlátozó hatást kell vizsgálni, hogy a szolgáltató egyrésztől egyoldalúan, nem koordinált módon vissza tud-e élni a piaci erőfölényével és emelni az árakat, másrésztől koordinált, összejátszást végre tud-e hajtani a partnerével, amivel csökkentheti a versenyt, így emelheti az árakat. A *horizontális megállapodás* egy mérsékeltebb formája a horizontális fúciónak, amikor adott tevékenységek elvégzésére közös vegyesvállalatot hoznak létre, vagy szerződéses megállapodás keretében végzik el ezeket. Ilyen tevékenység

alapján jöhet létre a hálózatmegosztásokra jellemző *termelési horizontális megállapodás*. Motta és Tarantino (2017) a távközlési piacra is jellemző oligopolisztikus piacon két szereplős fúziót vizsgált meg az árakra és a beruházásokra gyakorolt hatás szempontjából. Ehhez képest a hálózatmegosztásoknál azt találták, hogy a vállalatok a beruházásaikat koordinálják, de a fogyasztói árakban versenyeznek. Azaz horizontális együttműködésnek tekinthetők egy olyan nem teljes fúciónak, amelyben a résztvevők koordinálják a beruházási döntéseiket a költségsökkentés érdekében anélkül, hogy árazásukat összehangolnák. Mindezek alapján a horizontális megállapodásokat összességében kedvezőbbnek találták, mint a teljes fúziót a társadalmi jólét szempontjából. Egy másik tanulmányban Maier-Rigaud és szerzőtársai (2020) is úgy találták, hogy a horizontális megállapodások a távközlésben kedvezőbbek a fúzióknál, mert csak a hálózati infrastruktúrába való beruházási döntéseik kerülnek koordinálásra és semmilyen más kereskedelmi vagy árazási kérdés nem. A beruházás koordinációjával csökkenthetők a termelési költségek, amelyek alacsonyabb fogyasztói árakat eredményezhetnek.

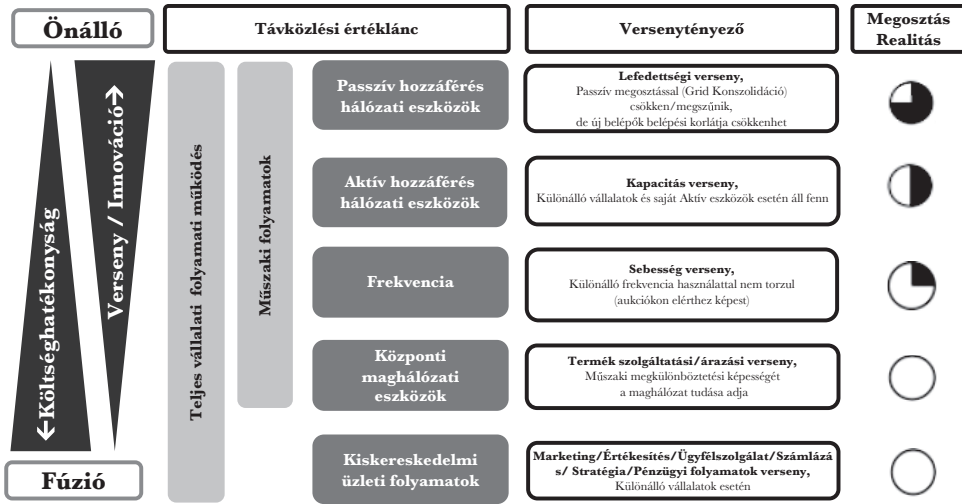
Verseny és együttműködés

Piacelméletek oldaláról Brandenburg és Nalebuff (1997) a hálózatmegosztáshoz hasonló eseteket egyidejű versenynek és együttműködésnek („coopetition”) nevezi, amely egy olyan dinamikus üzleti modell, amely ötvözi az együttműködés (cooperation) és verseny (competition) előnyeit. Azaz a vállalatok egyszerre együttműködnek a vállalati érték előállításában, és versenyeznek annak felosztásában.

Társberuházás

A 2018-ban megjelent új Európai Elektronikus Távközlési Kódex (EECC - European Electronic Communications Code) bevezeti a társberuházás (co-investment) fogalmát, amellyel rugalmas alternatívát kínál fel a hálózati hozzá-

1. ábra: Áttekintés a hálózatmegosztás horizontális együttműködési szintjeitől a fúzióig

Forrás: Földes, 2021

férés biztosítása kötelezettség kirovásával szemben a vezetékes szegmensben. A társberuházás releváns a mobil szegmensben is, ahol több szolgáltató együtt épít ki egy hálózatot, majd meghatározott elszámoló áron üzemeltetik.

Vállalati álláspontok

Az ETNO 2021-ben közre adott egy olyan közös szolgáltatói nyilatkozatot, amelyben szolgáltatók az európai piacot „hiper fragmentálnak” tartják és a méretgazdaságosság elérése érdekében már nemcsak együttműködési (horizontális megállapodások), hanem konszolidációs (fúzió) törekvéseik jóváhagyását kérik (ETNO, 2021). Az ETNO publikálta az Analysys Mason kutatócég tanulmányát, amely szerint a 4 legnagyobb távközlési csoport amíg Európa összességében a bevételek 60%-át adja, addig az Amerikai Egyesült Államokban, Japánban és Dél-Koreában ez az arány 95% feletti (ETNO, 2022). A GSMA (Global System for Mobile Communications) a piaci struktúrával kapcsolatban publikált egy tanulmányt, amely szerint a 4G kiépítése gyorsabb, magasabb hálózati minőségben valósult meg a koncentráltabb piacokon (GSMA, 2020).

Együttműködési szintek hálózatmegosztási típusonként

A hálózatmegosztás hálózati elemekre való kiterjedésének növekedésével az együttműködés szorossága is emelkedik az 1. ábrán bemutatott módon.

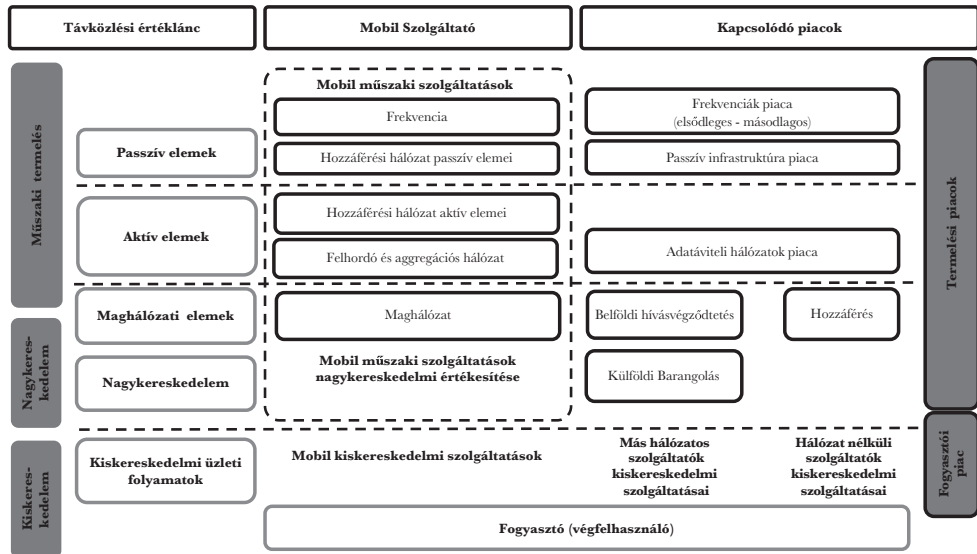
Minél nagyobb a horizontális együttműködés hatóköre, annál közelebb kerül a horizontális fúzióhoz, ami nagyobb költséghatékonyságot, ugyanakkor a versenyre nézve nagyobb kockázatot jelenthet.

Távközlési értéklánc és kapcsolódó piacok struktúrája

A vertikális dimenzióit a távközlési értékláncnak és a kapcsolódó piacok struktúráját a 2. ábra mutatja be.

Pápai a távközlési értékláncban három fő szintet határozott meg: a termelési szintet, ennek nagykereskedelmi értékesítési szintjét és a kiskereskedelmi értékesítési szintet. A műszaki termelés a *vertikális értéklánc felső elemeihez kapcsolódó termelési piacokon (upstream)* történik, a kiskereskedelmi ügyfelek a *vertikális értéklánc alsó elemeihez kapcsolódó fogyasztói piacokon (downstream)* vannak. A hálózatmegosztás a termelési piacot befolyásolja közvetlenül, amely közvetett hatással van

2. ábra: Távközlési értéklánc és kapcsolódó piacok

Forrás: saját szerkesztés Pápai et al., 2018 alapján

a fogyasztói piacra, ezért szükséges a termelési piaci verseny fenntartása is (Pápai et al., 2018).

A mobil műszaki szolgáltatások három logikai eleme a hozzáférési hálózat (RAN), átviteli aggregációs hálózat (TRM - Transmission) és maghálózat (Core Network), amely versenypolitikai szempontból is fontos. Egyrészt a hálózatmegosztás csak a RAN szegmenst érinti, tehát nem a teljes műszaki termelést. Másrészt a műszaki megkülönböztetési képességet alapvetően a függetlenül maradó maghálózat adja, azaz azt, hogy a szolgáltató milyen megkülönböztető szolgáltatásokat képes nyújtani az ügyfelek számára.

Versenypolitikai szempontból meghatározó a *releváns piac*, ahol a kínálati helyettesíthetőség korlátozott és a keresletnek sincs választási lehetősége. Ebben az elemzésben a releváns piac a kiskereskedelmi távközlési szolgáltatások piacára vonatkozik EU tagállami szinten.

Verseny – innováció – beruházás

A szabályozás kiemelt figyelmet fordít a verseny, az innováció és beruházás ösztönzésekre, azonban az

ok-okozati irányok megítélése a szakirodalomban is eltérő az erősebb verseny magasabb fokú innovációhoz és többlet beruházáshoz való hozzájárulásáról.

Schumpeter elemzésében arra jutott, hogy az innováció magasabb profitrátahoz vezet, ezért egy vállalat monopol helyzetben jobban ösztönözött a beruházásokra, mint versenypiacon (Schumpeter, 1942). Ezzel ellentétben Arrow azt mondta, hogy az innovációra való ösztönzés erősebb lehet egy versenypiacon, mert a vállalatok innovációs lehetőséget keresnek, hogy piaci részesedést szerezzenek versenytársaiktól és javítsák profitabilitásukat (Arrow, 1962). Aghion egyesítette ezeket a nézeteket és azt mondta, hogy verseny és az innováció között egy fordított U-betű alakú kapcsolat van, azaz a verseny növekedése csak egy bizonyos szintig hozhatja magával az innováció növekedését (Aghion, 2005). Tehát összességében a horizontális megállapodások, mint a hálózatmegosztás is, a fogyasztók számára előnyösebb formában hozzák el a költséghatékonyságot, mint a teljes fúzió, mert az árazási önállóság fennmarad, így kevésbé merül fel a társadalmi jólét csökkentő hatásuk.

Szabályozói keretrendszer

A mobil hálózat megosztás szabályozói keretrendszere szektor- és versenyszabályozás oldaláról kerül bemutatásra.

Szektor szabályozás

A szektor szabályozás közvetlen szabályozás elemei az OECD iránymutatás a vezetéknélküli piacok struktúrájáról és a hálózاتمegosztásról (OECD, 2014), a BEREC riport a hálózاتمegosztásról (BEREC, 2018) és a kiadott BEREC közös álláspont a hálózاتمegosztásról (BEREC, 2019). Az *OECD riport* szolgáltatói és fogyasztói oldalról veszi számba a hálózاتمegosztás előnyeit és hátrányait és a lehetséges versenykorlátozó hatások egyoldalú és koordinált kategorizálását adja meg, de összességében nem foglal állást a nettó hatásról.

A BEREC 2019-ben adta ki a *közös álláspontját*, amelyben az infrastruktúrák közti verseny megvalósíthatósága és a népsűrűség szempontjából értékeli a hálózاتمegosztásokat. Az első, városi esetben a passzív eszközök hálózاتمegosztása üdvözlendő, de az aktív eszközöké nem támogatott, mert csökkentené az ösztönzést az infrastruktúra alapú verseny kiépülésére, amely a preferált versenyforma. A második, agglomeráció területein az adott esetekben kell megvizsgálni, hogy az aktív megosztás támogatható-e, a harmadik vidéki esetben pedig az aktív eszközök megosztása kifejezetten támogatott, hiszen az infrastruktúrák közti versenyre nem lehet számítani.

Tehát a BEREC közös álláspont is megkülönbözteti a passzív és aktív hálózاتمegosztást, és elismeri az aktív megosztással elérhető nagyobb költségmegtakarítást. Maier-Rigaud szerint a riport ahelyett, hogy megpróbálná a lehetséges versenyelénkítő és versenykorlátozó hatások egyenlegét az értékelés középpontjába állítani, a pozitív hatásokat a vidéki területen ismeri el, amíg a negatív hatások egyre emelkednek a népsűrűség növekedésével. Javaslatára szerint az ár és minőség kombináció értékelésével lehetne a hasznosságot megítélni (Maier-Rigaud et al., 2020).

A hálózاتمegosztás közvetett hatással bíró szabályozási keretét az EECC adja, amely a 47. cikkelyben a frekvencia kereskedelem révén bevezeti a passzív és aktív hálózاتمegosztási lehetőséget, sőt a 61. cikkelyben ennek kivételi jogát rögzíti (EECC, 2018), azonban ez még nem került alkalmazásra.

Az EU tagállami szektorsabályozási gyakorlatában a passzív megosztás alapvetően támogatott, az aktív megosztás helyzet függően értékelt, a frekvencia megosztás nem támogatott, mert a horizontális fúzióhoz való jelentős közeledésnek ítélik meg. Kivételt képez Dánia, Svédország, Finnország és részben Magyarország. Az egyik legrészletesebb hálózاتمegosztási szabályozást a francia szabályzó adta ki (ARCEP, 2016). A magyar szabályzó (NMHH – Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság) 2020-ban a másodlagos frekvencia kereskedelem részeként adta meg a hálózاتمegosztási kezdeményezések értékelési keretét (NMHH, 2020).

Versenyszabályozás

A hálózاتمegosztás versenyszabályozása az Európai Unió működéséről szóló szerződés (TFEU - Treaty on the Functioning of the European Union) 101. cikkelyén alapszik. Az együttműködések versenykorlátozó hatásaira fókuszál, és a 1. bekezdésben azon megállapodásokat nevesíti, melyek célja vagy hatása a verseny megakadályozása, csökkentése vagy torzítása. Ugyanakkor a 3. bekezdésben egy kivételt meghatároz, amikor versenykorlátozó hatások minimalizáltak és kompenzáltak technikai vagy gazdasági előnyökkel, amely hasznokból a fogyasztók méltányosan részesülhetnek (TFEU 101, 2008).

A 102. cikkely a kereskedelmet torzító domináns piaci pozícióval való visszaélést tiltja azon esetekben, amikor (i) tisztességtelen árat vagy kereskedelmi feltételeket határoz meg, (ii) korlátozza a termelést vagy technológiai fejlődést, (iii) azonos tranzakciókra eltérő feltételeket alkalmaz versenyhátrányt okozva ezzel. Ugyanakkor önmagában egy vállalat domináns pozíciója nem ellentétes az EU versenyszabá-

2. táblázat: Hálózatmegosztás előnyeinek áttekintése

	Előny	Főbb jellemzői
1.	Javuló műszaki hatékonyság	gyorsabb, szélesebb körű és magasabb minőségű kiépülése a szélessávú lefedettségnek, kapacitásnak
2.	Költségcsökkentés és a hatékonysági előny megosztása a fogyasztóval	hálózatkiépítési és hálózatüzemeltetési költségek méltányos részének megosztása alacsonyabb / gyorsabban csökkenő fogyasztói árakhoz vezethet
3.	Növekvő fogyasztói választék	növekvő verseny, amely a fogyasztók számára alacsonyabb árakat és új szolgáltatásokat hozhat, valamint új harmadik feles szolgáltatások belépését segítheti elő
4.	Környezeti előnyök	egyetlen infrastruktúra, kisebb környezetterhelés

Forrás: saját szerkesztés OECD, 2014; BEREC, 2019; Bourreau et al., 2020 és Maier-Rigaud et al., 2020 alapján

lyozásával, csak az, hogyha visszaél vele (TFEU 102, 2008).

Az Európai Bizottság (EC - European Commission) 2011-ben kiadott egy irányelvet a TFEU 101. cikkely alkalmazásáról horizontális együttműködések esetére (TFEU, 2011), amelyet a versenyhatóságok referenciaként alkalmaznak a hálózatmegosztásokra.

Az EC 2022-ben indította el felülvizsgálatát a TFEU horizontális együttműködési irányelvének, amely a 3.6 pontban külön fejezetet tartalmaz a mobil infrastruktúra megosztási megállapodásokra. Az új iránymutatás konszolidálja a korábbi ajánlásokat és elismeri, hogy olyan költségmegtakarítás, hálózatminőség javulás érhető el a hálózatmegosztással, ami nélkül csak fúziók esetén lenne realizálható. A hálózatmegosztásoknak nem tárgya, hanem a hatása lehet csak versenykorlátozó az infrastruktúrák közti verseny vagy az önálló döntéshozatal csökkenése következtében. A készülő ajánlás tervezet minimum feltételrendszert is megfogalmaz, amelyet a megállapodásnak teljesíteni kellene a „problémamentes” elfogadáshoz: a szolgáltatók saját hálózatukat tulajdonolják, üzemeltetik, egyoldalúan építik ki, fejlesztik és innoválják, továbbá a kiskereskedelmi és nagykereskedelmi területeiket egymástól függetlenül működtetik és csak a legszükségesebb információkat cserélik ki egymással, „kínai falat” építve (TFEU, 2022). Az EU-ban alkalmazott szabályozás összességében a hálózatmegosztásokat a legkisebb rossz

elvé mentén közelíti meg, ugyanakkor elismeri, hogy a versenyélénkítő hatások túlkompenzálhatják a versenykorlátozó hatásokat, és a nettó előny megosztásra kerülhet a fogyasztókkal, a társadalmi jólétet növelve.

HÁLÓZATMEGOSZTÁS VERSENYÉLÉNKÍTŐ ÉS VERSENYKORLÁTOZÓ HATÁSAINAK ÁTTEKINTÉSE

Az elemzési fejezetben a potenciális versenyélénkítő és versenykorlátozó hatások főbb csoportjait, valamint a kapcsolódó közgazdasági értékeléseket mutatom be.

Hálózatmegosztás versenyélénkítő hatásai (előnyei)

A társadalmi jólét szempontjából haszonnal bíró hatásokat a 2. táblázat foglalja össze.

A *műszaki hatékonyság* a magasabb lefedettség gyorsabb elérésében mutatkozik, ugyanakkor a frekvencia megosztás esetén a résztvevők ügyfelei által nem csak az eredeti, hanem partner szolgáltatójuk frekvenciájának használata is adott, magasabb kapacitást és letöltési sebességet eredményezve.

A *költségcsökkentés* egyrészt a fix, beruházási költségeknél (CAPEX) a hálózat kiépítése során jelentkezik a duplikációk elkerülésével. Az alacsonyabb fajlagos kiépítési költség akkor előnyös a fogyasztó számára, hogyha a megtakarítások visszaforgatásra kerülnek más beruházásokba. Nagyobb lefedettség és kapa-

3. táblázat: Hálózatmegosztás hátrányainak áttekintése

	Hátrányok	Főbb jellemzők
Egyoldalú (nem koordinált) hatások		
1.	Csökkenő ösztönzés a beruházásokra	csökkenő egyoldalú beruházás, vagy kivárási stratégia, amely alacsonyabb teljes hálózati beruházást eredményezhet
2.	Csökkenő megkülönböztetés	korlátozott megkülönböztetés a társberuházó partnertől, korlátozott egyoldalú beruházások, innováció és egyéb független stratégia
3.	Túlzó transzfer/hozzáférés árazás	belső elszámoló / külső hozzáférési árak emelése csökkentheti a versenyt és növelheti a fogyasztói árakat a végfelhasználói piacon
4.	Ösztönzés harmadik fél kizárására	piacra lépési korlátok emelése harmadik feles szolgáltatókat elriasztó hozzáférési feltételekkel (túlzó árazás, túl hosszú kötelezettségvállalás előírása)
5.	Költséghátrány	kimaradó versenytársak olyan költséghátrányba való kerülése, amely gyengíti a versenypozíciójukat
6.	Későbbi társberuházók elriasztása	válogatás harmadik feles szolgáltatók között, kései társberuházók elriasztása
Összejátszási (koordinált) hatások		
7.	Nyílt összejátszás	nyílt összejátszás lehetősége a hálózat közös fejlesztésén túlmutató információk megosztásával, aktivitásuk koordinálásával
8.	Hallgatólagos összejátszás	hallgatólagos összejátszás a résztvevők képessége alapján egy hallgatólagos megállapodás koordinálásával
Általános hatás		
9.	Műszaki szolgáltatások ellátásbiztonsága	hálózatok ellenálló képessége sérülhet az egyetlen hálózat révén, amikor hálózati hiba esetén a fogyasztók nem tudhatnak másik hálózatra váltani

Forrás: saját szerkesztés OECD, 2014; BEREC, 2019; Bourreau et al., 2020 és Pápai et al., 2018 alapján

citás alakulhat ki vagy korábbi bővítésre kerülhet sor. Másrészt a változó költségek (OPEX) is csökkenhetnek az üzemeltetési költségek optimalizációja révén. A költséghatékonysági haszon fogyasztókkal történő méltányos megosztása a kiskereskedelmi árak csökkenéséhez vezethet, amelyet „ernyő” hatása révén a megállapodáson kívüli szolgáltatók is követhetnek (Inderst et al., 2014).

A hálózatmegosztásban résztvevő felek közti elszámoló (transzfer), vagy harmadik fél számára hozzáférési árak megfelelő szintje lényeges a harmadik feles szolgáltató belépéséhez és az infrastruktúrán belüli, szolgáltatásalapú verseny élénkítéséhez.

Összességében a mobil hálózatmegosztás előnyeinek meglete elsősorban a korábban elérhető és magasabb műszaki tartalom meglétében, valamint a költségelőny méltányos részének átadása révén alacsonyabb fogyasztói árak megjelenésében vizsgálható.

Hálózatmegosztások versenykorlátozó hatásai (hátrányai)

Az OECD (2014) és a BEREC közös álláspont (2019) elnevezésű riportokat szintetizálva a 3. táblázat foglalja össze a főbb potenciális versenykorlátozó hatásokat.

Az egyoldalú versenykorlátozó hatások közül a *csökkenő beruházás ösztönöztlenség* lefelé mutató beruházási spirált indíthat el és a különálló beruházásokhoz képest alul investíció alakulhat ki. Lambertini és szerzőtársai (2002) a *megkülönböztethetőség* kapcsán azt mutatták be, hogy közös kutatás-fejlesztési vegyesvállalatok kapcsán a termékinnovációk azonosak lesznek, a fogyasztó számára kevésbé megkülönböztethetők.

Bourreau (2020) tanulmánya szerint a hálózatmegosztásban résztvevő szolgáltatóknak megvan a képességük és az érdekeltségük is a fogyasztói árak emelésére, a verseny csökkentésére azáltal, hogy a közös infrastruktúrájukra vonatkozó *belső elszámolási / külső hozzáférési árakat* magasan határozzák meg harmadik feles szolgáltatók *kizárására vagy elriasztására*. A költséghatékonyságból kizárt harmadik feles szolgáltató, akár olyan költséghátrányba is kerülhet, amely a versenypiaci pozícióját jelentősen rontja. Bourreau (2020) szerint koordinált versenykorlátozási hatások is jelentkezhetnek az *információ megosztások* során, hogyha a szükséges fejlesztési terveken túl a fogyasztói árra, naturáliákra vonatkozó feltételezések is megosztásra kerülnek egymással, kimerítve ezzel a *nyílt vagy hallgatólagos összejátszást*.

A hálózatmegosztás révén nagyon hasonló költségstruktúra alakulhat ki, ami szintén *hallgatólagos összejátszáshoz* vezethet. A hálózatos költségek relatív fix voltával szemben megosztáskor változóvá válnak, például a partner ügyfelei által igénybe vett naturália alapon. Pápai (2018) szerint a változó költségek azért kifogásolhatók, mert a fix költségek elméleti szinten kevésbé befolyásolják a fogyasztói árazást, amelyek változóvá válva akár növelhetik is azt. Ugyanakkor a gyakorlatban a fogyasztói áraknak nem csak változó, marginális költségeket kell fedezniük, hanem a fix alapú beruházási költségeket is az értékcsökkenés és WACC (Weighted Average Cost of Capital) alapú tőke költségen keresztül.

Összességében Bourreau szerint az összejátszás alapvetően egy átváltási lehetőséget tartalmaz társadalmi szempontból a statikus hatékonyság és a beruházás ösztönzés között.

Egyrészt az összejátszás magasabb árakhoz vezet, ezáltal alacsonyabb társadalmi jóléthez, másrészt viszont a résztvevők magasabb profitot realizálhatnak, amelyből növelhetik a beruházásaikat (Bourreau et al., 2018a, Bourreau et al., 2018b). A mobil hálózatmegosztás hátrányai között a harmadik fél távoltartására irányuló törekvés emelhető ki, amely a piaci struktúrát torzíthatja.

Versenyélénkítő és versenykorlátozó hatások nettó egyenlege

A TFEU 101-es cikkely 3. bekezdése bevezeti a nettó egyenleg fogalmát, abban az esetben, ha a versenykorlátozó hatásokat a versenyélénkítő hatások túlkompenzálják, amely a gyakorlatban ugyanakkor nehezen alkalmazható. Bourreau (2018a) mikroökonómia oldalról, játékelméleti modellen keresztül mutatja be a *vezetékös infrastruktúra megosztás* kapcsán, hogy társberuházás révén nő a lefedett terület, csökkennek az árak a szolgáltatásalapú, infrastruktúrán belüli versennyel. Aimene (2021) empirikus tanulmánya is hasonló eredményre jutott az Orange franciaországi vezetékös társberuházási esettanulmányával, ahol egyrészt nőtt az optikai igénybevétel, másrészt a társberuházási lehetőséget nyújtó inkumbens szolgáltató piaci részesedése 5%-kal csökkent.

A *mobil infrastruktúra megosztás* kapcsán Motta és Tarantino (2017) tanulmányozta a hálózatmegosztás hatását az árakra és a beruházásokra az oligopolisztikus mobil piacon. Azt találták, hogy horizontális együttműködések csak elégségesen nagy beruházási szinergiák esetén vezetnek több beruházáshoz, alacsonyabb árakhoz, így társadalmi jólét növekedéshez. Maier-Rigaud (2020) empirikus tanulmányt végzett a mobil hálózat megosztás árakra és beruházásokra (hálózat minőségre) gyakorolt hatásáról Csehországban. Először azt bizonyította be különbség szétbontási modellel, hogy a referencia csoporthoz képest a mobil hálózatmegosztás csökkentette az árakat, másodszor strukturális modellben kereslet, kínálat modellezésével azt, hogy nemcsak olcsóbb, hanem

jobb minőségű is lett a hálózat. Összességében mind elméleti, mint empirikus modellek alapján bizonyíthatóan létezik a társadalmi jólétre nettó pozitív hatással bíró hálózatmegosztás.

Hálózatmegosztás tervezési ajánlások a szolgáltatók számára

A hálózatmegosztási megállapodások szolgáltatói költséghatékonyságra törekvő megtervezése során a szabályozói elfogadás érdekében szükségszerű a TFEU horizontális együttműködési irányelv felülvizsgálatában található útmutató figyelembevétele, ugyanakkor magasabb együttműködési szintet megcélzó együttműködésre vonatkozó ajánlás is megfogalmazható a 4. táblázat szerint.

A résztvevőknek demonstrálniuk kell a *költséghatékonyságból* származó, hálózatmegosztás nélkül el nem érhető előnyöket, amelyek növelik a társadalmi jólétet. Automatikus előny lehet a 4G-5G korábbi lefedettség kiépülése, nagyobb letöltési sebesség megvalósulása, amíg a méltányos megosztás jelentheti az adott műszaki tartalom olcsóbban, vagy adott áron magasabb műszaki tartalom nyújtását. Szintén elfogadást segíthet a *beruházások növekedésének* alátámasztására nagyobb és korábbi lefedettség garantálása. A *versenyhelyzet fenntartására* vonatkozó törekvés alátámasztása szintén pozitív elbírálásban részesülhet, amely egyrészt kitérhet arra, hogy a *megállapodáson kívüli versenytársak* profitabilitása (EBITDA vagy Cash-Flow) nem szenved el olyan extra költség oldali nyomást,

4. táblázat: Hálózatmegosztás tervezési ajánlások áttekintése

	Ajánlás	Főbb jellemzők
1.	Bizonyítható hatékonysági nyereségek és társadalmi jólét hatások	nagyobb és gyorsabb hálózati lefedettség kialakítása, feljavítása; hatékonysági nyereségek méltányos megosztása
2.	Átlátható és költségalapú hozzáférési / transzfer árak	túlzó árazás elkerülése a transzfer áraknál, amelyek a fogyasztói árakat növelhetnék, csökkenthetnék a versenyt vagy elriaszthatnák a versenytársakat
3.	Stratégiai függetlenség megtartása	résztvevők stratégiai független döntéshozatalának garantálása egyoldalú (saját igényű) hálózat- fejlesztésre, árazásra és minőségre vonatkozóan
4.	Nagykereskedelmi függetlenség megtartása	résztvevők számára engedélyezett legyen önálló és független nagykereskedelmi ajánlatok tétele a közös infrastruktúrára
5.	Új piacra lépőkkel az együttműködés támogatása, kiszélesítése	kizárólagosság minimalizálása új belépőkkel szemben, ugyanakkor védelem a késői társberuházók opportunistá igényeivel szemben
6.	Koordinált viselkedés minimalizálása	információcsere minimalizálása, és a megállapodásból való kilépési lehetőségek előre definiálása
7.	Megfelelő működési modell kialakítása	preferáltabb a szerződés alapú megállapodás (kölcsonös vagy egyirányú megosztás), a vegyesvállalatok létrehozásával szemben kisebb piactorzító hatása miatt
8.	Földrajzi érintettség optimalizálása	földrajzi lefedettség optimalizálása, vidéki területek megosztása kevesebb versenypolitikai aggályt vethet fel, mint a nagyvárosoké
9.	Technológiai érintettség optimalizálása	passzív eszközök megosztása kevesebb versenypolitikai aggályt vethet fel, mint aktív eszközöké

Forrás: saját szerkesztés Bourreau et al., 2020 alapján

amely jelentős piacrészesedés veszteséssel vagy ennek ellensúlyozására jelentős profit veszteséssel járhatna. Másrészt az új versenytársakat is érintően *költségalapú, transzparens, publikus* árazású és *feltételű hozzáférést biztosít*, és kötelezettséget vállal bizonyos bázisállomás számnál új belépők beengedésére. A résztvevők új, *innovatív*, hálózatomegosztás nélkül nem elérhető szolgáltatások bevezetésére adhatnak garanciát.

Stratégiai kérdés a *megfelelő partner* megválasztása kooperatív erősségek mentén, akivel a legmagasabb szinergia érhető el a piac torzulásának minimalizálásával. Kiemelt fontosságú a *független döntéshozatal* demonstrálása a vállalat egészében és a legtöbb műszaki kérdésben is. Az *információcsere tartalmára és módjára* szigorú működési szabályok és kontrolpontok bemutatása célszerű.

Operatív szempontból reális *visszarendezhetőséget* biztosító működési modell felállítása célszerű. *Költség-haszon elemzés* elvégzése ajánlott a földrajzi területek és technológiák bevonására, amelyek mentén maximalizálható a költségmegtakarítás, de még szabályozói oldalról elfogadható a megállapodás. Fontos annak demonstrálása, hogy a *passzív megosztáson túl* nagyobb költséghatékonyságot biztosító *aktív eszközök, esetleg frekvenciák megosztásba* való bevonása, milyen adcionális társadalmi jólét növelő hatással bírhat (Földes, 2022).

Összességében a szolgáltatók olyan hálózatomegosztási megállapodásokkal érhetik el a szabályzók támogatását, amelyek az ésszerű, normál profit megközelítésű megtakarítás realizálására töreksenek és amelyek nem hatnak korlátozólag a versenyre és innovációra, ezáltal hozzájárul a társadalmi jólét növekedéséhez.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS AJÁNLÁSOK A SZABÁLYZÓK SZÁMÁRA AZ 5G IDŐSZAKRA

A 4G és korai 5G időszak mobil hálózatomegosztásai vállalat pénzügyi oldalról jelentős költségmegtakarítási potenciállal bírnak, szabályozás oldalról viszont aggályokat vetnek fel. Ugyanakkor a szektorszabályzók a nagyobb népsűrű-

ségű területeken a párhuzamos infrastruktúrák közti versenyt preferálják és csak a ritkábban lakott területeken ösztönzik az infrastruktúrán belüli szolgáltatásalapú versenyt. A versenyszabályozás a versenyélénkítő hatásokat elismeri, de a potenciális társadalmi jólétet csökkentő önálló vagy koordinált versenykorlátozó hatásoktól tartva óvatos megközelítést alkalmaz. A versenyhatások pozitív nettó egyenlegének bizonyítását számos nemzetközi elméleti és empirikus, valamint jelen tanulmány is bemutatta, amelyek alapján a mobil hálózat megosztások társadalmi jólét növelő hatással bírhatnak.

Az 5G érett szakaszában a *makró cellák* mellett megjelennek a *mikró cellák* is a városokban nagyobb kapacitás biztosítás érdekében a növekvő számú okos eszközök ellátására. Mindezek jóval nagyobb hálózat sűrűséget és beruházási igényt indukálnak, így jóval kisebb a pénzügyi racionalitása párhuzamos infrastruktúrák kiépítésének. Tehát a városi mikró cellák növekvő hálózatsűrűség igénye ellentétes irányú trendet mutat a jelenlegi BEREK közös állásponttal, amely szerint a népsűrűség növekedésével a hálózatomegosztással szemben a párhuzamos infrastruktúrák közti verseny a preferált.

Továbbá az érett 5G-ben a *hálózatok virtualizációja a felhő alapú megoldások* elterjedése a másik jelentős trend, amely nemcsak aktuális G váltás, hanem technológiai ugrás is. A hálózat diszaggregációjára kerül sor; a hardver és szoftver elemek külön válnak, virtuális hálózati funkciók jelennek meg. Emellett nyílt mobil hozzáférési hálózatok (open RAN) épülnek ki, amelyben külön beszállítók jelenhetnek meg hardver és szoftver elemekre ezzel növelve a versenyt a termelési piacokon. Tehát a verseny egyre inkább szoftver alapon élénkül, ugyanakkor a fizikai hardver infrastruktúra mind több elemének megosztása (passzív mellett az aktív eszközök) is alapértelmezetté válhat.

Jóllehet az Európai Bizottság Versenypolitikai Főigazgatósága a cseh hálózatomegosztás eset vizsgálatának megkezdésekor megjegyezte 2019-ben, hogy versenyjogi aggályai a 4G környezetre állnak fenn, és attól eltérhet az 5G környezet értékelése, mégis láthatóan a

szabályzók versenypolitikai megközelítésének jelentős felülvizsgálatra lesz szükség a technológiai fejlődés adta lehetőségek és szükségességek leképzésére a gazdasági és szabályozói igények optimalizációja, valamint a társadalmi jólét maximalizálása érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Aimene, Louise – Lebourges, Marc – Liang, Julien (2021): Estimating the impact of co-investment on Fiber to the Home adoption and competition. *Telecommunications Policy*, Volume 45, Issue 10. Megtekintve: 28.02.2022. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2021.102139>

Analysys Mason (2021): *Opex efficiency strategies for operators*. Írta Venturelli, Michela - Gabriel, Caroline, Megtekintve: 16.12.2021. <https://www.analysismason.com/research/content/reports/operator-opex-efficiency-strategies-rdms0/>

Arthur D. Little (2021): *Time to accelerate growth*. Írta Taga, Karim, Megtekintve: 15.03.2021. <https://www.ad-little.com/en/timeToAccelerateGrowth>

Aghion, Philippe – Bloom, Nicholas – Blundell, Richard – Griffith, Rachel – Howitt, Peter (2005): Competition and innovation: An inverted-U relationship. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 120, no. 2: 701-728. Megtekintve: 01.03.2022. https://www.researchgate.net/publication/39065716_Competition_and_Innovation_An_Inverted-U_Relationship

Arcep (2016): *Lignes directrices. Partage de réseaux mobiles*. The French NRA. Megtekintve: 01.12.2021. https://www.arcep.fr/uploads/tx_gspublication/2016-05-25-partage-reseaux-mobiles-lignes-directrices.pdf

Arrow, Kenneth (1962): Economic welfare and the allocation of resources for inventions. R.R. Nelson (Ed.), *The rate and direction of inventive activity*, Princeton University Press, Princeton, N. J. (1962), pp. 609-625. Megtekintve: 01.03.2022. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c2144/c2144.pdf>

BEREC (2018): *Report on infrastructure sharing* Megtekintve: 14.06.2018.

https://berec.europa.eu/eng/document_register/subject_matter/berec/reports/8164-berec-report-on-infrastructure-sharing

BEREC (2019): *BEREC Common position on infrastructure sharing* BEREC, Megtekintve: 01.12.2021. https://berec.europa.eu/eng/document_register/subject_matter/berec/regulatory_best_practices/common_

[approaches_positions/8605-berec-common-position-on-infrastructure-sharing](https://berec.europa.eu/eng/document_register/subject_matter/berec/regulatory_best_practices/common_positions/8605-berec-common-position-on-infrastructure-sharing)

Bourreau, Marc – Cambini, Carlo – Hoernig, Steffen (2018a): Cooperative Investment, Access, and Uncertainty. *International Journal of Industrial Organization*, 56, 78-106. DOI: 10.1016/j.ijindorg.2017.11.004, Megtekintve: 01.04.2022. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167718716303319>

Bourreau, Marc – Jullien, Bruno (2018b): Mergers, investments and demand expansion. *Economics Letters*, 167(June), 136-141. DOI: 10.1016/j.econlet.2018.03.009, Megtekintve: 01.04.2022. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165176518301009>

Bourreau, Marc – Hoernig, Steffen – Maxwell, Winston (2020): *Implementing co-investment and network sharing* CERRE Centre on Regulation in Europe. Megtekintve: 28.02.2022. <https://cerre.eu/publications/telecom-co-investment-network-sharing-study/>

Brandenburg, Adam – Nalebuff, Barry (1997): *Co-opetition*. Crown/Archetype publisher.

Deloitte (2020): *The 5G landscape august 2020*. Megtekintve: 14.01.2021.

<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pt/Documents/Temporary/TEE%20-%20205G%20Global%20Perspective%20August%202020.pdf>

EECC (2018): *Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11. December 2018 establishing the European Electronic Communications Code*. Megtekintve: 28.02.2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L1972>

Ericsson (2022): *Mobility report*. Megtekintve: 21.06.2022., <https://www.ericsson.com/49d3a0/assets/local/reports-papers/mobility-report/documents/2022/ericsson-mobility-report-june-2022.pdf>

ETNO (2021): *Joint CEO statement: Europe needs to translate its digital ambitions into concrete actions*. ETNO, Megtekintve: 29.11.2021, <https://www.etno.eu/news/all-news/717-ceo-statement-2021.html>

ETNO (2022): *State of Digital Communications 2022*. Analysis Mason research report. Megtekintve: 28.03.2022. https://www.etno.eu/downloads/reports/state_of_digi_2022.pdf

Földes Gábor (2021): *The cost savings options for sustainable 5G*. HTE (Scientific Association for Infocommunications in Hungary), Megtekintve: 16.03.2021. https://www.hte.hu/documents/10180/4687623/5G_NWS_voRAN_Financials_HTE_20210316_v2.pdf

Földes Gábor (2022): *Financial and regulatory assessment*

- of *Mobile Network Sharing as a trigger of cost efficient 5G rollout in CEE*. ITS 31st European Conference 2022 in Gotenburg, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4189476> GSMA (2020): Mobile market structure and performance in Europe: lessons from the 4G era. Megtekintve: 01.06.2022. <https://data.gsmainelligence.com/research/research/research-2020/mobile-market-structure-and-performance-in-europe-lessons-from-the-4g-era>
- Inderst, Roman – Maier-Rigaud, Frank – Schwalbe, Ulrich (2014): Umbrella Effects. *Journal of Competition Law and Economics*, 10(3), 739-763. Megtekintve: 16.05.2022. <https://econpapers.repec.org/paper/ieswpaper/e201317.htm>
- Laffont, Jean-Jacques – Tirole, Jean (2000): Competition in telecommunications, MIT Press, Cambridge
- Lambertini, Luca – Poddar Sougata – Dan Sasaki (2002): Research joint ventures, product differentiation, and price collusion, *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 20 Issue 6, 829-854. Megtekintve 16.05.2022. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167718700000825>
- Maier-Rigaud, Frank – Ivaldi, Marc – Heller, Philipp (2020): *Cooperation among Competitors: Network sharing can increase Consumer Welfare*, Megtekintve: 28.02.2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3571354
- McKinsey (2018): *Network sharing and 5G: A turning point for lone riders*. Megtekintve: 28.02.2022. <https://www.mckinsey.com/industries/technology-media-and-telecommunications/our-insights/network-sharing-and-5g-a-turning-point-for-lone-riders>
- Motta, Massimo (2003): *Competition policy, Theory and Practice*. Cambridge University Press
- Motta, Massimo – Tarantino, Emanuele (2017): *The effect of horizontal mergers, when firms compete in prices and investments*, Economics Working Papers 1579, Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabra. Megtekintve: 28.02.2021. <http://www.eief.it/files/2017/09/motta.pdf>
- NMHH (2020): 15/2020. (XII. 15.) NMHH rendelet a rádiófrekvenciák másodlagos kereskedelméről szóló 7/2013. (IX. 19.) NMHH rendelet módosításáról. The Hungarian NRA. Megtekintve: 01.01.2022. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300007.nmhh>
- OECD (2014): *Working Party on Communication Infrastructures and Services Policy*. Wireless Market Structures and Network Sharing. Megtekintve: 28.02.2022. [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DSTI/ICCP/CISP\(2014\)2/FINAL&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DSTI/ICCP/CISP(2014)2/FINAL&docLanguage=En)
- Pápai Zoltán – Csorba Gergely – Nagy Péter – Meeleán Alíz (2018): *Competition policy issues in mobile network sharing: a European perspective*. Infrapont/Institute of Economics, centre for Economic and Regional studies, Hungarian Academy of Sciences, Megtekintve: 28.02.2020. <http://real.mtak.hu/87004/1/MTDP1828.pdf>
- Schumpeter, Joseph Alois (1942): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Publisher Harper & Brothers: New York
- Telefonica (2019): *Contribution by Telefonica to the BEREC public consultation on draft BEREC common position on mobile infrastructure*. Megtekintve: 28.02.2022. https://berec.europa.eu/eng/document_register/subject_matter/berec/public_consultations/8732-contribution-by-telefonica-to-the-berec-public-consultation-on-draft-berec-common-position-on-mobile-infrastructure-sharing
- TFEU 101 (2008): *The Treaty on the Functioning of the European Union, Part three: Union policies and internal actions*. Title VII: common rules on competition, taxation and approximation of laws. Chapter 1: Rules on competition - Section 1: Rules applying to undertakings - Article 101. Megtekintve: 28.02.2022. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX%3A12008E101%3AEN%3AHTML>
- TFEU 102 (2008): *The Treaty on the Functioning of the European Union, Part three: Union policies and internal actions*. Title VII: common rules on competition, taxation and approximation of laws. Chapter 1: Rules on competition - Section 1: Rules applying to undertakings - Article 102. Megtekintve: 28.02.2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016E102&from=EN>
- TFEU European Commission guideline (2011): *Guidelines on the applicability of Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union to horizontal co-operation agreements*. Megtekintve: 28.02.2022. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011XC0114\(04\)&from=E](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011XC0114(04)&from=E)
- TFEU European Commission revision (2022): *Public consultation on the draft revised Horizontal Block Exemption Regulations and Horizontal Guidelines*. Megtekintve: 28.04.2022. https://ec.europa.eu/competition-policy/public-consultations/2022-hbers_en

MELLÉKLET - RÖVIDÍTÉSEK

- BEREK (Body of European Regulators for Electronic Communications): Európai Elektronikus Hírközlési Szabályzók Testülete
- CAPEX (Capital Expenditure): beruházások, amelyek a vállalati mérleg eszköz oldalán jelennek meg, CAPEX/Sales: bevételarányos beruházás
- Core network: maghálózat, amely a hálózati központ elemét adja
- EBITDA (Earnings Before Interest, Tax, Depreciation and Amortisation): értékcsökkenési költségek levonása előtti működési eredmény szint a vállalat eredménykimutatásában
- EC (European Commission): Európai Bizottság (EB).
- EECC (European Electronic Communications Code): Európai Elektronikus Távközlési Kódex
- ETNO (European Telecommunications Network Operators): Európai Hálózat Üzemeltető Vállalatok Szövetsége
- GSMA (Global System for Mobile Communications): Globális Mobilkommunikációs Szövetség
- HHI (Herfindahl–Hirschman-Index): piaci koncentráció
- JV (Joint Ventures): vegyesvállalat például horizontális megállapodások során
- MOCN (MOCN - Multiple Operator Core Network): nemcsak a passzív és aktív eszközök hozzáférési hálózati eszközök kerülnek megosztásra, hanem a kommunikációt biztosító frekvencia is
- MORAN (MORAN - Multiple Operator Radio Access Network): passzív infrastruktúra hozzáférési hálózati elemeken túl az aktív hálózati eszközök is megosztásra kerülnek
- MNO (Mobile Network Operator): mobil műszaki hálózattal rendelkező távközlési szolgáltató
- MVNO (Mobile Virtual Network Operator): teljesértékű mobil műszaki hálózattal nem rendelkező virtuális távközlési szolgáltató
- NCA (National Competition Authority): versenyszabályozó hatóság
- NRA (National Regulatory Authority): távközlési szektorsabályozó hatóság
- NSA (Network Sharing Agreement): hálózattmegosztási megállapodás
- OPEX (Operational Expenditure): közvetlen és közvetett működési költségek a vállalat eredménykimutatásában
- RAN (Radio Access Network): mobil rádiós hozzáférési hálózat
- ROCE (Return on Capital Employed): eszközarányos megtérülés
- TRM (Transmission): átviteli, vagy felhordó hálózat a hozzáférési és maghálózat között
- WACC (Weighted Average Cost of Capital): súlyozott átlagos tőke költség

Virág Mészáros

Some Explanatory Variables of Dropout in Technical Higher Education Institutional and Social Loss

SUMMARY

The focus of my research is the added value model of technical higher education. I approached the question from several aspects, in this paper I present some of the key results of the study conducted among students who interrupted or terminated their studies without a degree. I am looking for answers to the research questions of how dropouts can be categorized, i.e. from whose point of view it appears as a loss, and which background factors causing learning difficulties are crucial from the point of view of the loss. By turning the further education situation variable into a binary one, an institutional loss and a social loss group became distinguishable. I chose the logistic regression study to investigate which educational background factors can affect the probability of this type of dropout. Among the results, in addition to the critical subject(s), the interest in other training areas and the emergence of "alone with the problem" appeared as a novelty.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I23

Keywords: technical higher education, dropout, explanatory variables, institutional loss, social loss

INTRODUCTORY THOUGHTS

My research focuses on the question of what the determinants of the added value of technical¹ higher education are and how they can be transformed into a model with an educational aspect, which can be used to identify the development potential of the added value of technical higher education. During the research, I will focus on the value creation process of higher education itself with a specific approach, the aim is to map the value creation elements of the higher education process and their interrelationships, and to model the value creation processes. I do not approach value added from a metric point of view, but I model it. I define the value added² higher education as the social value embodied through the values transferred through the higher education process, including individual benefits that support sustainable development (for more details see Mészáros, 2021). In my interpretation, quality does not equate to excellence based on the positive deviation of certain indicators from the mean (Brusoni et al., 2014). However, parallels can easily be drawn with the results of the educational theoretical work of Bábosik-Borosán-Budainé Csepela (2021), who studied the role of value awareness in pedagogy. The creators specifically mention constructive (both socially

VIRÁG MÉSZÁROS, PhD student, PTE "Education and Society" Doctoral School of Education (meszarosvirag72@gmail.com).

and individually valuable) life management targeted at the community-developing and individual-developing function of pedagogical activity as the value of pedagogy. In the context of higher education, I call this social and individual (stakeholder) value, which together represent the quality and added value of higher education. I narrowed the focus of the research to the added value of technical higher education, because on the one hand, the responsibility and role of technical higher education is prominent from the point of view of sustainable development, on the other hand, the danger of innovation/technological competition and the distancing of education is most evident, and technical higher education is especially affected by those who leave without a degree also regarding. I approached the value-added research from several angles, and in this paper, I present some of the key findings from a survey questionnaire of students who had dropped out or left education without qualifications.

As a first step, I will describe the research background that had the greatest impact on the present sub-research. I will then describe the research framework, the research questions and the main characteristics of the questionnaire and the sample used in the research. After presenting the research methodology used, I will present the results and conclude the paper with a summary of the conclusions.

RESEARCH BACKGROUND

Technical higher education is highly relevant and has a major responsibility in setting the sustainable direction of technological development (WEF, 2019). The real-world “mindset” required for STEM education, which has become more valued in our world due to accelerated technological development, and the openness of thinking that is a major determinant of success (Kun et al., 2002; Brandenburg, 2013), as well as the interdisciplinary approaches that are essential across disciplines and fields, represent new challenges of quality for sustainable social development. This can be linked to the

fact that the lack of skills and abilities is the biggest barrier to technological adaptation, according to the Future of Jobs Report published in October 2020³. From the point of view of the research, it is of great importance how the Hungarian technical higher education responds to these needs. Simply put, how to train “shock-resistant”⁴ technical citizens?

When researching higher education added value models, two main directions seemed to emerge: learning results and competence (Harvey, 2004; Chingos, 2016; Joniada-Ernesto, 2015) and individual or social advantage (Cunha-Millehr, 2014; Tomlinson, 2018; McMahon, 2017) based model. Domestic practice aims to implement an outcomes-based model (A shift in Higher Education, 2014). Similar to my own approach, researchers approach increasing added value by reducing attrition. More information on the implementation of this action plan can be found in the study booklet published in 2020 by the Education Authority, Hungarian Equivalence and Information Centre, edited by Ms Goldfárthné Veres⁵, which describes the planned system and operation of the higher education competency assessment. One of the results of the research, according to which “we succeeded in identifying two generic, short-term competences that are related to early dropouts: time management and learning strategy” (Goldfárthné Veres, 2020:7) was incorporated into my research, albeit with a slightly different name⁶.

The research team of the Education Authority, Hungarian Equivalence and Information Centre regularly publishes its findings in the Higher Education Analysis Reports, the results of which in issue II.3 (2018) are mostly published in the field of technical education. It has been found that the technical field is considered to be more at risk than the non-technical field in terms of the proportion of students interrupting their studies without graduation i.e. dropouts (Harkányi, 2018). In the same volume of studies, Hámori (2018) analysed the social characteristics of students in the field of engineering, analysing the satisfaction of en-

gineering and non-engineering students with certain aspects of their education. According to the study, students in the technical field were the least satisfied with two factors: the inspirational power of the lecturers and the lecturers' attention to the students' career path. In my research, I included these factors among the background factors of learning difficulties and examined whether these background variables also occupy such a "prominent" place among the reasons for drop-out. Szigeti et al. (2021) in their study *Types and Characteristics of Student Progression* also observed the "diversity" of students in the STEM field. The aim of the research is to identify objective and subjective predictors of dropout and to identify groups of students who continue their studies. An interesting finding, also in relation to my own research, is that one of the three identified clusters (corrective, sliding-postponing, standard), the corrective experimental one has a characteristic feature of changing specialisation or institution. This further reinforces my own definition of drop-out; the phenomenon of re-engagement needs to be addressed. The other important finding for STEM higher education is that sliding-passing students are over-represented in computer science, engineering, medicine, and natural science courses. A key finding of the research is that the field of education has been shown to be the most important predictor of the higher education career path.

Molnár and his co-authors summarise the research of the University of Szeged related to competence measurement in an article in the volume of educational studies published in 2021. Among first-year students, the researchers examined which competencies or student background factors most predict student success. As a result of the longitudinal studies, the potential graduation was mostly predicted by the acquisition of the first 20 credits and the mother's education, while at the same time, reading literacy can be an important supporter or obstacle to university success. The authors found that, although problem-solving ability did not show a correlation with academic suc-

cess, it was strongly correlated with students' knowledge acquisition and application and research skills, which are essential components for a university degree attainment. As problem-solving skills are a key factor for 21st century labour market competences, the researchers argue that they need further development.

An interesting example is the volume of studies on STEM (practice-oriented project-based) education and STEM students, edited by Sahin in 2015, which focuses on the international literature specifically relevant to technical higher education. It holistically presents an approach to "addressing" the challenges of 21st century competencies – critical thinking and application, interdisciplinary linking to industrial needs – through a Project Based Learning (PBL) methodology. The work presents a highly complex presentation of the "STEM SOS" model, which was created in the USA with the aim of providing engaging, fun, and effective teaching of difficult subjects. The model emphasises the interdisciplinary nature of STEM education and devotes a separate chapter to researching the achievement gap in mathematics and science. Avoiding a presentation of the PBL method at this stage, I would like to underline that the volume of studies contains valuable approaches to the pedagogical aspects of STEM education, the success of which is based on teacher-initiated and student-led instruction and lesson completion on the one hand, and on projects that are sustained throughout the year on the other. Representing research-based and socially and economically connected education, Hasanefendic and colleagues' publication (2015), examining German and Dutch examples, draws the attention of Portuguese technical higher education to the integration of short-term, project-oriented research into short-cycle education.

Searching among the international publications of the last two years, I found interesting articles with a focus on technical higher education. Through a technical university project in Kazakhstan, Jantassova (2021) shows how the internationalisation of technical higher educa-

tion could be connected with the development of competence-oriented and market-responsive educational programmes and methods, thus representing a means to increase competitiveness. The study by Eshpulatovich (2022), a professor at the Tashkent University of Textile and Light Industry, provides recommendations for the use of software tools in relation to the development of professional competences. The features and advantages of some software tools have been compared along the goal-content-method-form-assistance concept. Nematov (2022), also representing Uzbek higher education in his article on improving teaching methods of the subject “Electrical engineering and electronics”, draws attention to the importance of problem-based teaching and the complexity of the choice of teaching method.

I also find it important to mention two scientific works that represent two Western countries, Finland and Ireland. Routaharju's (2022) research explores how content and key sustainability competences that support the transition to sustainable development are reflected in the curricula and subject content and teaching activities at the South-Eastern Finland University of Applied Sciences, School of Technology. The results show that there is scope for enhancing both the content of sustainable development and sustainability competences, as well as more structured educational organisation and systematic guidance on how to integrate them into curriculum development and teaching could support the transition to sustainable development.

Gallery's (2021) PhD thesis highlights the impact of the labour market in shaping engineering education. It examines the impact of outcomes-based education on engineering teachers and engineering education in the Irish engineering higher education sector. Gallery's suggestion as an engineering teacher is that rather than assessment and compliance with the different ISCED levels, a focus on the process of engineering identity formation is in place in the education of the next generation of engineers, alongside a well-structured sys-

tem of ‘who, what and how to teach’ questions to train engineers appropriately for the labour market.

A review of the identified and selected literature reveals that there are many prominent researchers, both domestic and foreign, working in the field of quality and added value in higher education, and that there is a rich, diverse, and multifaceted conceptualisation.

The research unit, which is the focus of this paper, will be described in more detail by outlining the research objective, framework, and research questions.

THE AIM AND SCOPE OF THE RESEARCH, RESEARCH QUESTIONS

The results presented in this paper fall under the umbrella of the sub-research that, deriving the value-added approach from the lean⁷ management philosophy, considers dropouts in higher education as a loss element of the value-added model, and thus the elements of the value-added model are inversely approximated by examining dropouts. In this sub-study, I will conduct a questionnaire survey among students who have dropped out of university, to find the reasons and characteristics of failure along the lines of student, teacher, institution, and support networks. It should be stressed that I consider all students who leave their studies without having completed their studies as dropouts. At the same time, a significant proportion of such dropouts involve a resumption of studies within the institution or at another institution. This is why the question of how to categorise early school leaving, i.e. from whose point of view it is a loss, has become a priority for research. Furthermore, it was a research question which background factors that cause learning difficulties are determinants of loss.

In response to the relevant research questions, in my paper I present the categorization of drop outs as an element of loss, as well as the exploration of defining explanatory variables, through which we can better understand the reasons and factors behind dropping out, and

thus approximate the components of the value-added model and identify preventive actions.

I narrowed the research to the three dominant institutions in the 5 clusters of higher education in Hungary (broad profile, but different professional composition from the classical, large student population), classified by Hrubos (2012), but with different technical priorities in terms of location and operational potential.

In order to present my research methods and results, it is necessary to describe certain characteristics of the survey questionnaire and the sample, which I will do in the next chapter.

THE QUESTIONNAIRE AND THE SAMPLE

Using the results of previous research, I conceptualised and operationalised (Babbie, 2001) a possible approach to the added value of technical higher education. I approached the causes of academic difficulties along four dimensions - student, teacher, institution, and support networks. In a questionnaire survey conducted among students who dropped out, I asked the target group about the personal and official reasons for the termination of their legal student status, the number of semesters spent at the institution in connection with the relevant training, the background factors of possible academic difficulties, their further education situation, housing during the training and some characteristics describing the relevant training. For the personal reasons for the termination of the legal student status and the background factors of academic difficulties, I edited a four-item Likert scale questionnaire (full, critical, uncharacteristic, no scale at all), with the aim of eliminating the middle scale value. I left it possible to give individual explanatory answers to several questions of the survey questionnaire, and the non-Likert scale variables - where this could be interpreted and were equipped with optional answer types.

The questionnaire was sent via the Neptun study system in the form of a UNIPOLL⁸ questionnaire to students who terminated their student status at their own request due to other

compulsory circumstances, with a 5-year time-frame selected, and the questionnaire was sent to students affected from 1 January 2015, in the first semester of 2020. After a few months of filling out the survey questionnaire, the number of respondents remained unchanged, so I asked for the survey questionnaires to be closed in July and November of 2020.

Importantly, the background factors of learning difficulty cannot be considered comprehensive; the study focused on the elements that were easy to assess and define, following the main dimensions of the model. Consequently, students' social, cultural characteristics, competences and motivations are not included in the study structure. To mitigate this circumstance, several questions in the survey questionnaire were marked 'other' and were given the option of a free text response. The analysis of these questions helps us to go beyond the framework of our prepared survey structure; it nuances and enriches it, which I have given space to in a separate study (Mészáros, 2021a).

The questions of the survey questionnaire are relevant to the current study and ask about the situation *in further education and the background factors* that make it difficult to study. Two of the three technical institutions selected produced a sample of universities that could be evaluated (n=863), of which the sample for the present sub-survey is 691 and 625 for the relevant questions (the number of answers to the first and second questions now relevant). Observing the stratification of the basic sample based on the variable of the reason for termination of the legal student status:⁹, the following main findings can be made: a non-representative sample is a good representation of the basic sample, but the analytical aspects to follow are the multifaceted approach and cautious and careful inferences. *The phenomenon of readmission draws attention to itself.*

I adapted the applied research methods to the research goal, the questions to be answered and the possibilities offered by the questionnaire survey, which are the subject of the next chapter.

RESEARCH METHODS

In examining the relationship between dropout and educational background factors, the question arose whether the background factors that predict dropout can be identified as causes of learning difficulties. Since this requires the investigation of causal relationships, I chose the method of logistic regression (hereafter: logit). As a result of the logistic regression analysis, I aimed to examine which explanatory variables significantly increase the probability of dropping out.

As a preparatory step of the logit and for the purpose of categorising dropouts, the further education status¹⁰ was converted into a binary variable¹¹, allowing to distinguish between a group of students who stay in or leave an institution (institutional loss) and a group that remains in higher education or leaves higher education (social loss¹²). This made our study two-dimensional in the sense that we researched the explanatory variables for institutional and social dropout separately. Our aim is to identify the determinants of learning difficulties in these groups, which could be useful for the value-added model.

The logistic regression analysis was performed in the R program. In order to perform the logistic regression analysis (Hastie et al., 2009), I selected the most independent and relevant background factors for both dimensions/groups (institutional, social) based on the correlation between 17 background factors describing learning difficulties and preliminary cluster analysis results (Mészáros-Takács, 2022¹³). I examined the correlations using the Pearson's correlation. I considered correlations greater than 0.55, but correlations above 0.6 and 0.7 formed a separate category. My basic principles were to place the important factors of the cluster study, and to highlight one of the factors that are strongly correlated - based on the research background.

For the logistic regression analysis, I used the previously determined factors of the institution-

al and social analysis as explanatory variables. The target variable was institutional and social dropout (binary indicator; with a value of 0 if no loss occurred, with a value of 1 if dropout occurred). In the logit study, the institutional and social (higher education) studies were conducted along three main lines: (1) The values of the variables (according to the four-point Likert scale) were treated together. (2) Treating the values of the variables as separate categories (according to the scale values). Thus, we could separately examine the relationship between the Likert scale attributes of each variable and the target variable. (3) In the third approach, the values of the variables were “completely” and “of decisive importance”, i.e. 1 or 2 of the Likert scale (“important” group), as well as “not typical” and “not at all”, i.e. values of 3 or 4 were also treated in a (“not important”) group. These refinements ensured the understanding of the results.

Interestingly, due to the categorical variables included in the study (Likert scale), I was not able to numerically/percentage-wise determine the strength of the explanatory variables (to what extent they increase the likelihood of dropping out) as reported in Hastie (et al., 2009)¹⁴. However, the results provide statistically significant evidence for the explanatory variables of institutional and social dropout based on the sample examined, which are presented in detail in the next chapter.

RESULTS

As a preparatory activity for the causal investigation (the frequency distribution of the variables of learning difficulties, treated together with the responses “completely” and “of crucial importance”, is presented in Annex 2), I examined correlation coefficients between the factors chosen as important based on the research history (which I will not discuss in this paper due to focus and scope limitations) for the institutional and social investigation. This was necessary because it is a prerequisite of logit analysis that there should be no correla-

Table 1: Explanatory variables of the logistic regression

Institutional analysis	code	Social analysis	code
learning methods	2	scheduled	1
other field of training	4	other field of training	4
critical subject(s)	7	assessment - requirements	6
assessment system	8	critical subject(s)	7
the teacher was not inspiring	10	assessment system	8
supporting curriculum	12	the teacher was not inspiring	10
I felt alone with my problem	16	supporting curriculum	12
		I felt alone with my problem	16

Source: own editing

tion between factors (Hastie et al., 2009). Using Pearson's correlation (Appendix 1), only two factors appeared to be completely independent: 'I became interested in another field of education' and 'I felt alone with my problem'. The other factor was also independent, but I approximated it with a separate analysis (Mészáros, 2021a).

By visualising correlation chains, which revealed connections similar to those of the background factors, I tried to extract from these correlation chains those elements that were both important in the preliminary cluster analysis and most defining for each dimension. As a result, Table 1 shows the explanatory variables found to be suitable for logit analysis. The "code" column contains the research codes for the background factors that cause learning difficulties, while the first columns contain short descriptions of the background factors associated with the codes.

INSTITUTIONAL LOGISTIC REGRESSION ANALYSES

The results of the logistic regression analysis are presented in Annex 3. The logit test was first performed by treating the variables together, based on the results of which, in the institutional test, the "critical subject(s)" and "the teacher was not inspiring" factors were found to be decisive at the 0.001 significance level, be-

cause the absolute value of their "z" value was 2- was greater than (Hastie et al., 2009:119-124). Interpreted differently, I decided with a 99.9% probability that the corresponding coefficient was not zero, i.e. that these variables had a decisive explanatory power in terms of increasing the probability of dropping out. The "supportive curriculum" was found to be a determinant of institutional dropouts with a probability of 95%.

As an alternative approach, we have separated the attributes of the variables. Thus, we identified the attributes "completely true" (Likert scale 1) of the variable "the teacher was not inspiring" as a significant explanatory variable for dropout with a probability of 99% (0.01 significance level). The "critical subject(s)" attribute "of crucial importance", i.e. Likert scale 2, showed an explanatory power of 0.05 at the significance level for institutional dropout, i.e. a statistically significant increase in the probability of dropping out. Furthermore, it cannot be omitted that the attributes of the Likert scale "critical subject(s)" with a value of 1 also showed explanatory power at 0.1 level of significance.

When we treated the "completely" and "crucially important" attributes together, we obtained interesting results. On the one hand (which was not unexpected based on the antecedents), for both the "critical subject(s)" and "instructor was not inspiring" factors, I decided

with 99% probability that they had explanatory power for the increase in the dropout probability. At the same time, a new explanatory variable, the variable “learning methods”, appeared, with Likert scale values of 1 and 2 at a confidence level of 0.95, which could increase the probability of institutional dropout.

SOCIAL LOGISTIC REGRESSION ANALYSES

Similar to the previous logic, when the variables were treated together in the social investigation, based on the results of the logit study, I decided on the explanatory power of the “time allocation” factor (i.e. that the target variable is not zero) with 99% probability based on the results of the logit test.

When we examined the explanatory power of the attributes of the variables, the attributes “I felt alone with my problem” marked “completely” and “I became interested in another field” marked “of crucial importance” as well as the attributes “time management” with a probability of 95% were shown to be a factor increasing the probability of social loss. Noteworthy is the attributes “I became interested in another field” and “to a full extent” (Likert scale 1), for which I decided with 99% probability that the social dropout coefficient is not zero, i.e. the variable increases the probability of dropping out of higher education.

When we combined the “important” attributes (“completely true” and “of crucial importance”), a new variable appeared, “critical subject(s), which shows an explanatory effect with a significance of 0.1, i.e. with a probability of 90% strength in relation to social dropout.

In summary, the following were identified as explanatory variables in the institutional analysis: “*the critical subject(s)*”, “*the instructor was not inspiring*”, “*the supporting curriculum*”, and “*learning methods*” were identified as explanatory variables in the institutional investigation. In the logit analysis of social dropout, the study background factors “*time schedule*”, “*I felt alone with my problem*”, “*I became interested in another field*”

and “*critical subject(s)*” were identified as significant explanatory variables.

Based on the logistic regression analysis carried out within the presented framework, the following dimensions and factors represent the explanatory variables of the (institutional and social) loss of technical higher education based on the examined sample:

- Student dimension: “*time schedule*”, “*learning methods*”, “*someone else became interested*”.
- Teacher dimension: “the teacher was not inspiring”.
- Institutional dimension: “*critical subject(s)*”, “*supporting curriculum*”.
- Network dimension “*I felt alone with my problem*”.

It can be seen that all four dimensions may be involved in increasing the likelihood of dropout. However, I think it is important to point out that the likelihood of dropping out of higher education was not found to be influenced by the teacher dimension, while the same can be said for the network dimension in terms of institutional drop-out. This could be interpreted as a lack of teacher inspiration leading to dropout, whereas this is no longer an explanatory variable for drop-out. The network dimension, however, may lead to social loss, while the likelihood of dropping out of the institution is not found to increase. The results obtained can be approached in several ways, and I will summarise them in the concluding chapter of the paper, where I will also briefly touch on the next steps of the research.

FINAL THOUGHTS

To summarise the results, I think it is useful to start by highlighting a few correlations. It is striking that “*critical subject(s)*” is an important explanatory variable of both institutional and social loss. These suggest that the subject programme deserves a prominent place in the value-added model, and that there are numerous opportunities for a separate research topic on what we teach our students. It is noteworthy that this is

the only common point between the explanatory variables of institutional and social loss in the sample. The likelihood of *institutional drop-outs from the sample is further increased by the distinctive characteristics of the teaching-learning environment “the instructor was not inspiring”, and the inadequate quality or quantity of “supporting curriculum” and student “learning methods”*.

In other words, not higher education, but based on the investigation, students who are dissatisfied with the teachers' inspiring ability and the supporting curriculum can leave the institution more typically. Furthermore, the inadequacy of the student's learning methods can increase the likelihood of institutional dropout. I consider it an interesting question and part of my further research, which methods the institutions systematically use to obtain information about these important factors revealed by the research, as well as what they use this information for. *To what extent does awareness characterise technical higher education in terms of the teacher's ability to inspire and motivate, the quantity and/or quality adequacy of supporting curricula, and the effectiveness of student learning methods?* In addition to “time management” problems, the students who left higher education drew attention to two very interesting aspects: “I became interested in another field” and “I felt alone with my problem” background factors. Based on the research conducted on the sample, these factors can increase the probability of dropping out of the higher education system and social loss, so they are extremely important at the social level. *The emergence of “interest in other areas” and “loneliness” as predictors of social loss is a separate innovation. The importance of consciously dealing with students who are looking for a way in life, who have become uncertain in terms of their field of study, and helping these young people change professions or even institutions as a “positive dropout phenomenon” is a great responsibility. Similarly, the importance of strong communities came to the fore as a result of the research.* These factors can save a student based on the test performed on the sample.

It should be stressed that the value-added model, which is the crown of the research, should not forget the substitutes, as it would have been possible to highlight other factors in the case of strong correlations. The results extracted from the previous studies in the linked research series could have influenced the results of the present study, which is why I consider it important to have surrogates “at hand” during the validation of the value-added model. In my view, this way we do not lose important factors, including the focus, and we reduce the size of the model to a manageable size.

The results presented in this paper have made a significant contribution to the research synthesis necessary for the construction of a value-added model of higher technical education.

NOTES

- ¹ In the course of my research, I interpret higher education institutions providing training in the field of STEM (technical, natural science, mathematics, IT) degrees as technical higher education (and related institutions), which does not exclude the possibility that the higher education institution also provides courses in other fields of science.
- ² based on the value judgements of the evaluating stakeholders.
- ³ According to the report, some key competences will increase in importance by 2025: critical thinking-analysis, problem solving, self-management, teamwork, technology use and development.
- ⁴ „shock resistance” (Boros, Filippov, 2020, 295), a synonym for adaptability.
- ⁵ has been prepared under the Hungarian EFOP-3.4.5-VEKOP-17-2017-00001, Sectoral programmes for systemic improvements and accessibility in higher education. The results of the preparation of the Higher Education Competency Assessment were presented on 30 January 2020, at the final conference of the above-mentioned project by Ádám Hámori of the Education Authority, Hungarian Equivalence and Information Centre.
- ⁶ I have named these background factors time management and learning methods and they are included in the student dimension of the value added model (author's note).

- ⁷ Lean management, formalised by researchers at the Massachusetts Institute of Technology (MIT) in the US, is a value-added management and development approach that focuses on increasing the proportion of activities and resources that add value for customers and employees, while all resources, activities, that which does not produce value is unnecessary, and therefore considered a loss and strives to minimize them through continuous self-reflection.
 - ⁸ provides full anonymity
 - ⁹ there was a question about this in the questionnaire.
 - ¹⁰ I transferred to another higher education institution (1), I am resuming my studies (2), I am not continuing my studies (3), I am continuing my studies abroad (4).
 - ¹¹ With this research, I have created a value pair of graduates/interrupted studies, both from an institutional and a social point of view. According to Luhmann's theory, each social subsystem can be defined in terms of a binary code system (Luhmann, 1990). Interestingly, Béla Pokol (1991), in his study of professional institutional systems, writes that the educational subsystem has no internal central value dual, and therefore uses binary codes from external systems, e.g. the academic subsystem, to assess quality.
 - ¹² it can also be called a higher education loss.
 - ¹³ under editing in the Knowledge Management periodical, expected publication August 2022.
 - ¹⁴ the categorical variables of the Likert scale do not provide the same explanatory power as the discrete variables. For example, in the study described by Hastie et al (2009) (Hastie et al, 2009:122-124), a % increase in the incidence of heart disease was found for a unit increase in tobacco consumption. In my research, it is unclear what is meant by a unit increase – thus, I have refrained from showing a specific percentage explanatory power.
- REFERENCES
- Babbie, Earl (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata [Practices of Social Science Research]*. Balassi Kiadó
- Bábosik, Zoltán – Borosán, Livia – Budainé Csepela, Yvette (2021): Az értéktudatosság szerepe a pedagógiában [The Role of Value Awareness in Pedagogy]. *Deliberationes tudományos folyóiratt* 14. 1. 2021/1, 35-47, DOI: 10.54230/Delib.2021.1.35
- Boros, Tamás – Filippov, Gábor (ed.) (2020): *Magyarország 2030. Jövőkép a magyaroknak [Hungary 2030 A Vision for the Hungarians]*. Osiris Kiadó Egyensúly Intézet, Budapest
- Brandenburg, Robyn (2013): When Their Experience Meets Ours: Learning About Teaching Through Reflection and Student Voice Education In: Brandenburg-Wilson (eds) *Pedagogies for the Future Leading Quality Learning and Teaching in Higher Education*, 13-26
- Brusoni, Manuela – Damian, Radu – Sauri, Josep Grifoll – Jackson, Stephen (2014): *The Concept of Excellence in Higher Education*, ENQA ISBN 978-952-5539-73-8 (web publication) ISSN 1458-1051 DOI:10.13140/RG.2.1.2146.7683 <https://www.researchgate.net/publication/275517704>
- Chingos, Matthew M. (2016): *Instructional Quality and Student Learning in Higher Education: Evidence from Developmental Algebra Courses*, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/11-common-college-finals-chingos-technical-paper.pdf>
- Cunha, M. Jesse – Millehr, Trey (2014): Measuring Value-Added in Higher Education: Possibilities and Limitations in the Use of Administrative Data, *Economics of Education Review*, Vol, 42, October 2014, 64-77. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econedurev.2014.06.001>
- Eshpulatovich, Ikrom Tursunov (2022): Improving the Professional Activity of Students of Technical Higher Education Institutions on the Basis of Electronic Software Tools, *Innovative Technological Research Journal*, Vol.3 Issue 4, 15-22, ISSN: 2776-0987, <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/65T4F>
- Gallery, Richard (2021): *Qualitative Study into the Impact of Outcomes Based Education on Engineering Educators and Engineering Education in the Technical Higher Education Sector in Ireland*, PhD thesis, <https://mural.maynoothuniversity.ie/14869>
- Goldfárthné Veress, Edit (ed.) (2020): *Rendszerszintű fejlesztések és hozzáférés bővítését szolgáló ágazati programok a felsőoktatásban. A felsőoktatási kompetenciamérés tervezett rendszerének, működésének leírása [Systemic Improvements and Sectoral Programmes to Widen Access in Higher Education. Description of the Planned System and Functioning of the Higher Education Competences Assessment]*, https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/felsooktatasi/projektek/Kompetenciameres_eredmenyek/EFOP345_Kompetenciameres_Zarotanutlmany.pdf download date: 2021, December 28
- Hámori, Ádám (2018): A műszaki képzési terület hallgatóinak szociális jellemzői, Hámori (szerk) [Social Characteristics of Students in the Technical Training field, Hámori (ed.)] *Felsőoktatási elemzési jelentések* II. évf. 3 sz. 2-6

- Harkányi, Ádám, Máté (2018): Lemorzsolódás a műszaki képzési területen a 2016-os Felsőoktatási Pályakövetés kutatás alapján. In: Hátori (szerk) [Dropouts in the field of technical training based on the 2016 Higher Education Career Tracking research] In: Hátori (ed.) *Felsőoktatási elemzési jelentések* II. évf. 3 sz. 15-18
- Harvey, Lee (2004): 2004–19, Analytic Quality Glossary, Quality Research International, <http://www.qualityresearchinternational.com/glossary/quality.htm> Retrieved 2019, March 1,
- Hasanefendic, Sandra – Heitor, Manuel – Horta, Hugo (2015): Training Students for New Jobs: The role of Technical and Vocational Higher Education and Implications for Science Policy in Portugal, *Technological Forecasting & Social Change*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2015.12.005>
- Hastie, Trevor – Tibshirani, Robert – Friedman, Jerome (2009): *Element of Statistical Learning. Data Mining, Inference and Prediction*. Springer Science+Business Media, LLC 2009, ISBN 978-0-387-84857-0
- Hrubos, Ildikó (ed.) (2012): *Elefántcsonttoronyból világítótorony A felsőoktatási intézmények missziójának bővülése, átalakulása [From an Ivory Tower to a Lighthouse, The Expansion and Transformation of the Missions of Higher Education Institutions]* http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/948/1/Hrubos_ed_2012a.pdf
- Jantassova, Damira (2021): *Internationalization of Higher Education as a Factor in the Competitiveness of a Technical University*. https://www.researchgate.net/publication/342842468_Higher_education_internationalization_as_a_factor_of_improving_university_competitiveness
- Joniada, Milla – San Martín, Ernesto – Van Belleghem, Sébastien (2016): Higher Education Value Added Using Multiple Outcomes. *Journal of Educational Measurements* vol. 53, no. 3, 368-400. <https://doi.org/10.1111/jedm.12114>, downloaded March 15, 2020
- Kun, Ágota – Münnich, Ákos – Csukonyi, Csilla (2002): Egyetemisták cselekvés-, gondolkodás-, és értékbeli nyitottságának jellemzői. In: Münnich Ákos (szerk) *A jövő vezetőinek jelene. Az egyetemi diákság karrierépítésének lélektani háttere*] [Characteristics of University Students' Openness to Action, Thinking and Values In: Ákos Münnich (ed.) *The present of Future Leaders. The Psychological Background of the Career Development of University Students*], ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Luhmann, Niklas (1990): *The future of democracy*. <https://doi.org/10.1177/072551369002600104>
- McMahon, Walter, W. (2017) The Social Benefits of Higher Education, for Teixeira, PN - Shin, JC (Eds) *Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*, https://www.researchgate.net/publication/285930947_The_social_and_external_benefits_of_education
- Mészáros, Virág (2021): A felsőoktatás minősége és a szabályozáskomplexitás. In: Birher, N.-Homicskó, Á. O. (szerk): *Szabályozáskomplexitás* [The Quality of Higher Education and Regulatory Complexity. In: N.Birher, Á. O. Homicskó, (ed.) *Regulatory Complexity*], Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar. Budapest. 185-208
- Mészáros, Virág (2021a): A hallgatói lemorzsolódás háttértényezői az inkluzív kiválóság tükrében In: Vitéz, Kitti (szerk.) [Background Factors of Student Dropout in the Context of Inclusive Excellence In: Kitti Vitéz (ed.)] *Inclusive University - here and now* Pécs, Hungary: PTE BTK Neveléstudományi Intézet (2021) 211 p. 185-194., 10 p
- Mészáros, Virág – Takács, Éva (2022- to be released): Megszüntetett/megszakított hallgatói jogviszonyok, tanulmányi nehézségek és az újrakezdés összefüggései a műszaki felsőoktatásban Egy klaszterelemzés eredményei [Relationships Between Terminated/Interrupted Student Status, Academic Difficulties and the Correlations of Restarting in Technical Higher Education Results from a Cluster Analysis], *Tudásmanagement* PTE BTK
- Molnár, Gyöngyvér – Hódi, Ágnes – Molnár, D. Éva – Nagy, Zoltán – Csapó, Benő (2021): Assessment of First-Year University Students: Facilitating an Effective Transition Into Higher Education. In: Engler, Á. – Bócsi, V. (eds) *Új Kutatások a Neveléstudományban 2020 [New Researches in Educational Science 2020]*, Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet Debrecen, 2021 http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/22950/1/Uj_kutatasok_a_neveléstudományban_2020_11-26.pdf
- Nematov, Laziz, Alisherovich (2022): Improvement of Teaching Methods for the Subject “Electrical Engineering and Electronics” at Technical Higher Educational Institutions, In: Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities vol. 2., no. 1.5. Pedagogical sciences (2022), ISSN 2749-0866 <https://berlinstudies.de/index.php/berlinstudies/article/view/344>
- Pokol, Béla (1991): A professziótól a professzionális Intézményrendszerig. A professziókat megalapozó

- átfogó struktúrákról [From the Profession to the Professional System of Institutions. On the Overall Structures Underpinning Professions], *Szociológiai Szemle* 1.1991, 85-102, https://szociologia.hu/dynamic/2/szocszemle1991/szociologiai_szemle_1991_085_102_pokolb.pdf, letöltés időpontja: 2022.01.23
- Routaharju, Liisa (2022): *Promoting the Sustainability Transition with the Content and Competencies Provided by Technical Higher Education*. Master's thesis <https://lutpub.lut.fi/handle/10024/164231>
- Sahin, Alpaslan (ed) (2015): *A Practice-based Model of STEM Teaching: STEM Students on the Stage (SOS)*, ISBN:978-94-6300-019-2 (e-book) https://www.researchgate.net/publication/296939009_A_practice-based_model_of_STEM_teaching_Stem_students_on_the_stage_SOS
- Szigeti, Fruzsina, Csók, Cintia, Győri, Krisztina, Hrabéczy, Anett, Pusztai, Gabriella (2021): A Hallgatói Előrehaladás Típusai És Jellemzői. In: Engler, Á. – Bocsi, V. (szerk) *Új Kutatások a Neveléstudományban 2020* [Types and Characteristics of Student Progress. In: Engler, Á. – Bocsi, V. (editor) *New Researches in Educational Science 2020*], Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet Debrecen, 2021, 27-43, http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/22950/1/Uj_kutatasok_a_nevelestudomany-ban_2020_11-26.pdf
- Tomlinson, Michael (2018): Conceptions of the Value of Higher Education in a Measured Market. In: *Higher Education* 75, 711–727. <https://doi.org/10.1007/s10734-017-0165-6>

OTHER SOURCES

- Change of degrees in higher education Guidelines for the development of performance- language higher education* (2014) <https://www.kormany.hu/download/d/90/30000/felso%C5%91oktat%C3%A1si%20koncept%C3%B3.pdf>, download date 2018.10.23.
- WEF (2019) *The Global Competitiveness Report 2019*, http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf, downloaded on December 5, 2019.
- WEF (2020) *The Future of Jobs Report 2020*, <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>, download date December 15, 2021

Appendix 1: Pearson's correlation

Educational background factor	Code*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
scheduled	1																	
learning methods	2	0.57																
learning difficulties (I don't understand)	3	0.39	0.63															
other field of training	4	0.03	0.09	0.30														
unclear requirements	5	0.31	0.36	0.44	0.20													
assessment - requirements	6	0.31	0.34	0.42	0.12	0.71												
critical subject	7	0.42	0.56	0.63	0.10	0.52	0.63											
assessment system	8	0.35	0.31	0.36	0.12	0.58	0.67	0.58										
the teacher's professional competence	9	0.18	0.21	0.32	0.16	0.54	0.61	0.41	0.58									
the teacher was not inspiring	10	0.25	0.33	0.43	0.23	0.57	0.64	0.52	0.58	0.69								
the teacher did not follow my progress	11	0.28	0.35	0.43	0.14	0.57	0.60	0.50	0.56	0.61	0.69							
supporting curriculum	12	0.30	0.34	0.38	0.11	0.61	0.67	0.54	0.58	0.56	0.64	0.59						
learning auxiliaries	13	0.26	0.26	0.31	0.18	0.53	0.50	0.34	0.49	0.54	0.50	0.55	0.59					
modern ICT	14	0.24	0.28	0.29	0.18	0.51	0.51	0.38	0.53	0.51	0.53	0.54	0.60	0.73				
access to student services	15	0.30	0.31	0.35	0.18	0.50	0.50	0.37	0.49	0.45	0.49	0.52	0.52	0.61	0.67			
I felt alone with my problem	16	0.33	0.43	0.49	0.16	0.44	0.39	0.43	0.41	0.35	0.44	0.52	0.38	0.35	0.38	0.48		
other	17	0.15	0.11	0.11	0.07	0.18	0.14	0.07	0.17	0.14	0.17	0.08	0.20	0.14	0.26	0.21	1.00	
* absence (this is the term in the database)		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
0.60>Pearson correlation>=0.55																		
0.70>Pearson correlation>=0.60																		
Pearson correlation >=0.70																		
independent variables																		

Source: own editing based on the R program

Appendix 2: Frequency distribution of study difficulties variables by sample ('completely' and 'crucially important' answers together)

Variables of learning difficulties	Sample_1	Sample_2*
critical subject	61%	55%
schedule	44%	44%
the teacher was not inspiring	46%	40%
learning methods	37%	35%
became interested in a different field of training	43%	34%
assessment - consistency of requirements	42%	34%
I felt alone with my problem	33%	33%
learning difficulties (I do not understand)	38%	33%
assessment system	36%	32%
supporting curriculum	48%	30%
ambiguous requirements	32%	26%
the teacher did not follow my progress	28%	26%
the teacher's professional competence	19%	24%
modern ICT	23%	21%
learning auxiliaries	17%	18%
access to student services	15%	18%
other	14%	9%

*Sample_2 sorted, variables above 30% highlighted

Source: own editing

Appendix 3: R programme logistic regression main indicators

Institutional loss assessment	variables together		variables separately		"important" *	
variable codes	sig.	z value	sig.	z value	sig.	z value
H7	0.01	2.897				
H7_2			0.05	-2.248		
H7_12					0.01	-3.171
H10	0.01	- 2.652				
H10_1			0.05	2.066		
H10_12					0.01	2.796
H12	0.05	-0.984				
H2_12					0.05	-1.968
H4_12					0.1	-1.710

* "to the fullest extent" and "of critical importance"

Source: own editing based on the R programme

Social loss assessment	variables together		variables separately		"important" *	
variable codes	sig.	z value	sig.	z value	sig.	z value
H1	0.01	-2.730				
H1_2			0.05	-2.570		
H1_12					0.05	-2.454
H4_1			0.001	-3.531		
H4_2			0.05	-2.025		
H4_12					0.001	-6.448
H16						
H16_1			0.05	-2.215		
H16_12					0.1	-1.947

* "to the fullest extent" and "of critical importance"

Source: own editing based on the R programme

Németh Márton

Az állampolgári részvétel új intézményének első hazai tapasztalatai

**Részvételi költségvetések Budapesten és a fővárosi
kerületekben (2016-2022)**

The First National Experiences of the New Institution of Public Participation Participatory Budgets in Budapest and the Capital Districts (2016-2022)

ÖSSZEFOGLALÁS

Az állampolgári részvétel új intézményeinek erőteljes fejlődése általános tendencia a világban az elmúlt évtizedekben. A demokratikus innovációk egyik legígéretesebb területe a közpénzügyeket célozza, és az önkormányzati költségvetések felett kíván több ellenőrzést és beleszólást biztosítani a választóknak. Az eleinte kísérleti projektekként induló modellek mára sok helyen bevett gyakorlattal rendelkeznek, és a jog- és a politikatudományi diskurzus is egyre erőteljesebb érdeklődést mutat irántuk. Az elmúlt néhány évben, 2010 után a közép-kelet-európai régióban, illetve a visegrádi négyek országaiban, majd pedig Magyarországon is rohamos fejlődésnek indult a terület, különösen a részvételi (közösségi) költségvetés intézménye. Az alábbi elemzésben a részvételi költségvetések budapesti megvalósítását vizsgálom a kerületekben, illetve a Főváros költségvetése tekintetében.

Kulcsszavak: állampolgári részvétel, demokratikus innovációk, részvételi költségvetések, főváros

SUMMARY

The strong development of new institutions for citizen participation has been a general trend in the world over the last decades (OECD, 2020: 70). One of the most promising areas of democratic innovation is in public finance, aiming to give voters more control and say over municipal budgets. What started out as pilot projects are now well established in many places, and there is a growing interest in them in legal and political discourse (Fischer-Bollin, 2021). In the last few years, after 2010, they have been developed in the Central and Eastern European region (Klimovský, Jurjan, Nemec, 2021) and in the V4 countries (Mikuš, Brix, Šmatlánek, 2021), and in Hungary (Oross, Kiss, 2021), the field has developed rapidly, especially the institution of participatory (community) budgeting. In the following analysis, I will look at the implementation of participatory budgets in Budapest in the districts and in the budget of the Capital.

Keywords: Citizen participation, democratic innovations, participatory budgets, capital city

BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉS

A téma terjedelme miatt nem célozom az egyes projektek részletes, átfogó elemzése, sokkal inkább egy általános képet szeretnék felvázolni. Jelen írás keretein belül ezért

- összefoglalom a részvételi költségvetés fogalmát a nemzetközi és a hazai szakirodalom tükrében,
- röviden ismertetem a korszakhatárnak tekinthető 2019-es önkormányzati választásokat megelőző kísérleteket,
- bemutatom a részvételi költségvetés összefüggéseit a hatályos önkormányzati joganyaggal, végül
- elemzem a regionális lemaradásunk lehetséges okait.

Az elemzés második részében azt vizsgálom, hogy milyen főbb irányok, tendenciák figyelhetők meg, illetve hol tartanak ma a részvételi költségvetés intézményének első budapesti kezdeményezései néhány főbb szempont, illetve a legjelentősebb néhány objektív mutató (résztevőszám, elköltethető összeg, a folyamat deliberatív jellege) tükrében.

Az általános jellemzők megállapítása után érdemes értékelnünk az eredményeket a régió más városai, illetve a nemzetközi szakirodalom általános megállapításai alapján, mivel a Covid-járvány okozta lezárások és gazdasági nehézségek miatt sajnálatos módon nagyon kevés önkormányzatban áll rendelkezésre annyi adat és tapasztalat, ami mélyebb összehasonlító elemzéseknek adhatna alapot.

Ki kell emelnünk továbbá, hogy az eredmények alaposabb vizsgálatát egyéb módszerek (kérdőíves kutatás, mélyinterjúk) alkalmazása kell, hogy kiegészítse, annak érdekében, hogy pontosabb képet kaphassunk a hazai részvételi költségvetések első néhány évéről. Jelen írás ehhez a munkához kíván hozzájárulni a legfontosabb keretek tisztázásával, és hazai kísérletek tágabb kontextusba helyezésével.

MÓDSZERTAN ÉS CÉLKITŰZÉS

A nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján jelen tanulmányban és a fővárosi projekteket elemző második részben az alábbi szempontok szerint vizsgálom az egyes kezdeményezések céljait és az első eredményeit. A társadalmi és a helyi közéleti kontextus, illetve a deklarált célok rekonstruálása során a nyilvánosan elérhető információkon túl a hazai szakirodalom értékelő forrásaira (Oross–Kiss, 2021; Merényi 2020a,b), illetve a projekteket támogató szakértőknek az egyes projekteket bemutató írásaira (Gosztonyi–Merényi 2020; Gosztonyi, 2021) támaszkodom. A jogi, pénzügyi keretek és az elért részvétel mértékének elemzése elsősorban az önkormányzatok, illetve a lebonyolításban résztvevő testületek, civil szervezetek adatain alapszik.

Az intézmény megszületésének körülményei, a kezdeményezők deklarált céljai

Amennyiben voltak jelentősebb politikai és társadalmi viták a kérdés körül, ezeket röviden igyekszem bemutatni. Külön kitérek a civil háttér kérdéseire, hogy jobban láthassuk, hogy mennyiben nevezhető alulról jövő kezdeményezésnek a helyi részvételi költségvetés, mivel a helyi projektek tartóssága kapcsán ezt a szakirodalom egy kiemelten vizsgálandó kérdésként kezeli (Sintomer, 2012:31; Bednarska–Olejniczak, 2020:4). A kezdeményezők által meghatározott általános és konkrét célkitűzéseket a részvételi költségvetés kapcsán elsősorban a helyi politikusok, önkormányzati vezetők nyilvános megszólalásai alapján elemzem, valamint Oross és Kiss (2021) mélyinterjúkon is alapuló tanulmányára támaszkodom.

A részvételi költségvetés jogi, pénzügyi és adminisztratív keretei

A részvételi költségvetésre elkülönített források nagyságát, a megszervezésre fordított anyagi és szervezeti erőforrások mértékét,

a források elköltsének szempontrendszerét (tárgyi, területi megkötések) a rendelkezésre álló nyilvános hivatali információk alapján vizsgálom.

A részvétel mértéke és az eredmények értékelése

A kezdeményezéssel megszólított, illetve abban aktívan résztvevő polgárok számát, az összlakossághoz viszonyított arányát, valamint a részvételi költségvetésre benyújtott, illetve megvalósult ötletek nagyságát szintén az önkormányzatok által nyilvánosságra hozott információk alapján mutatom be.

A RÉSZVÉTELI KÖLTSÉGVETÉS INTÉZMÉNYÉNEK
INDOKAI, FOGALMA, ALTÍPUSAI ÉS NEMZETKÖZI
ELTERJEDÉSE

A részvételi költségvetés alkalmazásának indokai

A részvételi költségvetést bevezető testületek sokféle érvet használnak a kezdeményezés indokoltságának alátámasztására, általánosságban azonban három fő irányt különböztethetünk meg az érvelések között (Cabannes, 2018:67).

- A politikai érveket, amelyek (gyakran radikális) politikai jellegű változás ígéretével indokolják a részvételi költségvetés intézményét. A kezdeti, brazil projektek jelentős részénél ez a faktor volt a meghatározó (Sintomer, 2012:18).
- A jobb (ön)kormányzati működéssel érvelő magyarázatokat, amelyek a polgárok és a választott testületek, képviselők közötti erőteljesebb kapcsolatokat emelik ki, mint a jó kormányzás (good governance) feltételét.
- Végül a technokrata érveléseket, amelyek a transzparencia és az erőteljesebb bevonódás, jobb információáramlás miatt a közpénzek hatékonyabb elköltsét helyezik előtérbe.

Ez utóbbi két érv erősebben jelenik meg az európai kísérletekben, mint a folyamat demokratikus jellegét, a politikai hatalomgyakorlás demokratizációját hangsúlyozó dél-amerikai

intézményeknél (Sintomer, 2010:1). Jól látható, hogy fenti érvek nem zárják ki, sőt a legtöbb esetben erősítik is egymást. Annak viszont kiemelt jelentősége lehet a részvételi költségvetés megtervezése és végrehajtása, illetve a sikerességének értékelése során, hogy a kezdeményezők melyik aspektusból, milyen érvrendszerrel, milyen indokok mentén vezették be az innovációt.

A politikai változást hangsúlyozó érvelések esetében általában kiemelt jelentőséggel bír a deliberatív elem, ami erőteljesebb aktivitást vár a polgároktól és a résztvevőktől. A fővárosi részvételi költségvetések közül ezt a legerőteljesebben a VIII. kerület modellje hangsúlyozza, amely kevésbé a források elosztására, elosztásának transzparenciájára, vagy a helyi önkormányzat munkájának támogatására koncentrált, mint magára a folyamatra, a helyi polgárok közötti interakciók erősítésére helyezi a hangsúlyt (Gosztonyi, 2021:25-26).

A bevezetést megelőző érvektől függetlenül a fővárosi kerületi részvételi költségvetések többsége a gyakorlatban általában más utakon jár, hiszen kevésbé a politikai elem, és így az aktív részvételre alapozott deliberatív folyamat dominál. Ezt a kezdeti szakaszban azonban sok esetben a koronavírus járvány okozta lezárások is magyarázzák.

A hazai vonatkozásokat az egyes önkormányzati projektek tekintetében külön is vizsgálom majd, általánosságban azonban kijelenthetjük a hazai politikuskok, önkormányzati vezetők, civil szervezetek érvelésében is mindegyik fenti aspektus megjelent. A nyilvánosságban leginkább a politikai változást előtérbe helyező és a technokrata (a transzparenciát előtérbe helyező) elem dominált, a szakértői mélyinterjúban azonban Kiss és Oross (2021:8) kutatásai szerint más szempontok kerültek előtérbe. Kiemelik, hogy az egyik leggyakoribb magyarázat egy sok különböző érvet magába olvasztó alapvetően erkölcsi, mint gyakorlati megalapozású indoklás volt, amely a közösségi döntések legitimitációját a polgárok bevonásában, jobb informálásban és az ilyen módon is erősebb közösségépítésben találja meg.

Az érvelések mögött ugyanakkor számos kevésbé nyíltan felvállalt tényező is szerepet játszott a részvételi költségvetések bevezetése kapcsán. Ilyen szempont volt például, hogy a hazai részvételi költségvetések értékelésekor, hogy a 2019-es önkormányzati választáson sok fiatal, a politikába elsőként belépő képviselő-jelölt indult, és szerzett mandátumot, így számukra különösen lényeges érv volt, hogy a részvételi innovációk a politikai és szervezeti kísérletezések terepei is lehettek – szemben a jogi, finansziális és helyi szokások által erősen kötött önkormányzati működéssel (Oross–Kiss, 2021:4). Végül (bár természetesen ez az érv nem a nyilvánosságnak szólt), de nem utolsósorban a helyi politikusok a saját, illetve mozgalmuk erőteljesebb beágyazottságát, így végső soron több szavazót reméltek a helyi polgárok erőteljesebb bevonásától, a kapcsolati hálójuk növekedésétől.

A részvételi költségvetés fogalma

Az alábbiakban röviden összefoglalom, hogy a szakirodalmi források (Cabannes, 2003:10-22) alapján melyek azok a definíciós elemei a részvételi költségvetésnek, amelyek a helyi verziók diverzitása ellenére általánosságbán az alábbi öt elemet tekinthetjük a részvételi költségvetés fogalmi elemeinek, a jelen tanulmányban én is az alábbi jellemzőknek megfelelő intézményeket tekintem részvételi költségvetésnek:

- Egy választott, önkormányzatisággal rendelkező testület által végrehajtott,
- rendszeresen visszatérő, de legalább évente megismétlődő folyamat,
- amely során deliberatív vita keretében,
- a helyi polgárok pénzügyi döntéseket hozhatnak a helyi forrásokról, és
- utólagosan is értékeli az eredményeket (Sintomer, 2010:1).

Bár a szakirodalomban ettől eltérő megközelítések is találhatók (Gonçalves, 2018:5), elemzésemben megkülönböztetem a részvételi költségvetést azoktól a részvételi formáktól,

amelyekben a helyi polgároknak lehetőségük van ugyan befolyásolni az adott önkormányzati testület által megalkotott költségvetést, ez a döntésük azonban korlátozott, mivel nem egy elkülönült pénzösszeg felett döntenek autonóm módon, hanem a helyi költségvetés-tervezési folyamatba kapcsolódnak be, alapvetően konzultatív jogokkal.

Álláspontom szerint ugyanis éppen az a jellegzetessége különbözteti meg és emeli ki a részvételi költségvetést az állampolgárok bevonásának más technikáitól, hogy a résztvevők autonóm szereplőként dönthetnek, és az önkormányzat optimális esetben csak a szervezője, adminisztratív hátere, sőt egyes esetekben csak végrehajtója a polgárok döntésének. Emiatt az egyes helyi kezdeményezések fejlettsége kapcsán is érdemes lehet majd vizsgálnunk, hogy milyen arányban valósultak meg olyan projektek, amelyek nem álltak összefüggésben a választott testületek munkájával, terveivel, vagyis mennyiben állt a saját lábára az intézmény.

A részvételi költségvetés altípusai

A részvételi költségvetés egy alig néhány évtizedes múltra visszatekintő intézmény, ezért nem csak a konkrét megvalósulási formái sokrétűek, de a szakirodalom is nagyon szerteágazó módon tesz kísérletet a tipizálásukra (Wampler, 2007; Schneider–Busse, 2019; Geißel, 2015). Az alábbiakban ezért csupán néhány, a fővárosi példák kapcsán relevanciával bíró jellegzetesség alapján mutatom be, hogy milyen főbb altípusokról beszélhetünk, főként Sintomer (2010) hat főbb típust kijelölő munkája alapján. Cabannes (2005) egy jóval komplexebb, 18 szempontot vizsgáló keretrendszert alkotott, amelyből csak néhány főbb szempontot emelek ki. A részvételi költségvetés alanya és tárgya tekintetében három nagy csoportot különböztethetünk meg (Cabannes–Lipietz, 2018:67-68):

- A legerterjedtebb alfajt, amely területi (elsősorban regionális, városi, városrészi) alapon szerveződik, és amelybe a hazai kezdeményezések nagy többsége tartozik.
- A tematikus alapon működőket, amelyet

a költségvetés tárgya (például közlekedés, oktatás, gazdaság, lakhatás) határoz meg. Ezen alfaj nagyban hasonlít a közösségi tervezésre, amely a magyar gyakorlatban is ismert, megkülönböztető jegye ugyanakkor a résztvevők üggyöntő szerepe a közösségi tervezés konzultatív jellegű részvételi jogaihoz képest. A hazai példák közül Zugló 2018-as kísérleti projektjét sorolhatjuk ide, amely a kerület egy városrészét vonta be egy részvételi költségvetéshez hasonló projektbe, a helyi mobilitás témakörében.¹

- A harmadik, legritkább altípus a részvételi költségvetés alanyai alapján szerveződik, és a leggyakrabban szociális alapon, főként hátrányos helyzetű csoportokat (etnikai, vallási kisebbségek, nők, fiatalok, idősek) céloz. Az egyik legizgalmasabb kezdeményezés például a franciaországi Poitou Charentes régióhoz kötődik, amelynek a regionális költségvetését megvitatják a terület középiskolaiban (Talpin-Wojcik, 2010). Ez utóbbi típus tiszta formájában egyelőre kevés helyen jelent meg Magyarországon, a francia példához hasonló, diákokat célzó kezdeményezésre azonban találunk példát.²

A fenti modellek azonban a legtöbb esetben vegyes formában jelennek meg, ez jellemző a hazai kísérletekre is, elég csak a fővárosi szintű részvételi költségvetés kategóriára (Zöld, Esélyteremtő, Nyitott Budapest) gondolnunk, amelyek tematikus alapon is meghatározták a részvétel irányát.³

A VIII. kerületi részvételi költségvetés koncepciója és végrehajtásának módja pedig a hátrányos helyzetű csoportokra fordít kiemelt figyelmet például azáltal, hogy ügyel a résztvevők által választott küldöttek nemi, szociális arányára, illetve felveti, hogy a jövőben akár el is térhetnek az egy személy - egy szavazat elvétől a szociálisan hátrányos helyzetű csoportok javára⁴, és a Fővárosi Községi Költségvetési Tanácsa is hasonló alapokon épül fel: „*A tanácsba budapestiek jelentkezhetnek, illetve a sérülékeny társadalmi csoportok képviselése érdekében civil szervezetek*

is ajánlhatnak tagokat. A jelentkezők köréből sorsolással úgy választjuk ki a tanács tagjait, hogy nemre, életkorra, iskolázottságra, lakhelyre a tanács összetétele megfeleljen a fővárosi népességen belüli arányoknak.”⁵ Az eredetileg 60 fősre tervezett tanácsban, amely az ötletek szűrésével központi szerepet játszik a fővárosi részvételi költségvetés megvalósításában 14 főt sorsoltak ki a sérülékeny társadalmi csoportokat képviselő civil szervezetek delegáltjai közül, amely tényleges, közel 25%-os befolyást jelent a folyamatra.⁶

Ahogy láthattuk, a részvételi költségvetést megalapozó érvek között kiemelt helyen szerepelnek a deliberatív demokrácia fogalomrendszerébe tartozó magyarázatok, ezért a deliberatív vita mélysége, minősége, illetve a bevont polgárok döntési jogköre szerint is megkülönböztethetünk altípusokat (Sintomer, 2012). A szakirodalmi megközelítések sokszínűsége és az egyes megjelenési formák gyakran vegyes jellege miatt az alábbiakban csak a legjelentősebb formákra, és a megkülönböztető jegyeikre térek ki.

- Részvételi demokrácia - a klasszikus forma a Porto Allegre-i modell: A modell kezdő lépése, hogy a lehető legalacsonyabb, szomszédsági szinten ülnek össze tanácskozni a résztvevő polgárok, akik küldötteset választanak egy tanácsba, amely meghatározza a rendelkezésre álló anyagi keret elköltségének főbb szabályait (például egyes speciális területek, projekt-típusok közötti arányok). Ezután, szintén minél alacsonyabb szintről beérkeznek a különböző projekt-ötletek, amelyekről végső soron, viták és szavazások során a küldöttek, vagy maguk a polgárok döntenek, így kialakítva egy prioritási sorrendet. A tanács ezután implementálja a döntést a város költségvetésébe, amelyet a helyi önkormányzat köteles a szavazás alapján végrehajtani, sőt, általában egy külön testület alakul, amely felügyeli, ellenőrzi a végrehajtást. Jól látható, hogy bár számos elem megjelenik a fővárosi részvételi költségvetésekben (leginkább talán a VIII. kerületi részvételi költségvetés hasonlít rá) a Porto Allegre-i modellből, tiszta formájában sehol nem ta-

lálható meg egyelőre. Ez önmagában nem probléma, hiszen a braziliai kezdeteknek számos olyan faktor ágyazott meg, amelyek nagy mértékben eltérnek sok részvételi költségvetés társadalmi környezetétől, elég csak az erős szociális és antikorrupciós motívumra gondolnunk, amely hosszú időn át kivételesen erős igényt generált a közösségi részvétel új formájára (Sintomer, 2016). Másrészt azt is ki kell emelnünk, hogy a világban számos sikeres alfaja alakult ki a részvételi költségvetésnek, amelyek szintén sok tekintetben eltérnek a Porto Allegre-i modelltől. Az alábbiakban Sintomer és szerzőtársai nyomán röviden összefoglalom a kezdetitől eltérő néhány típust, előre bocsátva, hogy a gyakorlatban legtöbb esetben vegyesen jelennek meg.

- **Közösségi fejlesztési modell (Community-Development):** A közösségi fejlesztési modell leginkább abban tér el a Porto Allegre-i, alapvetően alulról építkező modelltől, hogy erőteljesebb szerepet kapnak benne a szervező, illetve a folyamatban részt vevő civil szervezetek, illetve a helyi önkormányzati szereplők - legyen szó a tervezésről, illetve a végrehajtásról. Így nagyobb esély van például a hátrányos helyzetű csoportok bevonására, sok múlik ugyanakkor a civil szervezetek szervezői teljesítményén, ami jóval kevésbé jelenik meg a klasszikus modellben. A hazai részvételi költségvetések nagy része kapcsán felismerhetjük a modell okozta előnyöket és kihívásokat, főként, ha bár nem sorolható egyértelműen ebbe az altípusba, a Fővárosi Önkormányzat részvételi költségvetés esetén, amely nagyon komoly előkészítő munkát igényelt Hivataltól és sok civil szervezet vett részt benne, de éppen emiatt kevésbé jelent meg benne a klasszikus modell alulról felfelé építkező logikája.
- **Polgárhözeli demokrácia (Proximity Democracy) és Részvételi Modernizáció (Participatory Modernisation):** A főként Európában elterjedt polgárhözeli, vagy szomszédsági demokrácia modelljében

a helyi önkormányzat települési, illetve településrészi szinten vitatja meg a felmerülő, főként fejlesztési kérdéseket, a lakosok ugyanakkor csupán konzultatív jogosítványokkal bírnak a folyamatban. A hazai jogszabályi környezet közmeghallgatásaihoz lehetne hasonlítani a modellt, a legtöbb esetben ugyanakkor egy jóval gyakoribb és intenzívebb fórumot kell elképzelnünk. A részvételi költségvetés számos hazai projektje mutatott hasonló jegyeket, ahol vagy formálisan is kevés beleszólást biztosítottak a helyi polgároknak a részvételre, vagy az csupán egy szavazásra korlátozódott, mint például a VII. kerület első próbálkozása. Örömteli ugyanakkor, hogy több kerületben, így a VII.-ben is az egyre mélyebb részvételt igénylő modellek felé indultak el. A Fővárosi Önkormányzat projektjét is összességében ebbe az altípusba sorolhatjuk (Oross, Kiss, 2021:8). A részvételi modernizáció a folyamat anyagi részére, a költségvetés megalkotásának, illetve végrehajtásának, valamint azon belül egyes nagyobb projektek átláthatóságára helyezi a hangsúlyt. Mindkét altípusban közös, hogy teljes mértékben az önkormányzat dominálja, kevebb teret hagyva a polgároknak, illetve a helyi civil szervezeteknek.

- **Neokorporatista modellek:** A neokorporatista modellek legfőbb jellemzője, hogy egy, vagy több külső szereplőt von be az önkormányzat, helyi polgárok, helyi civil szervezetek klasszikus hármasa mellé. Ezek a szereplők jellemzően a részvételi költségvetésben elkölthető források biztosítói (például nemzetközi szervezetek, civil szervezetek, de akár a regionális vagy nemzeti kormányzatok is), akik ezért cserében beleszólási jogot kaphatnak a részvételi költségvetés folyamatába. A modellre jó példa a zuglói mobilitási projekt⁷, amelynek keretében egy külső forrásból valószínűsíthető meg Törökőr városrészben közlekedési ügyekkel kapcsolatos fejlesztéseket – a helyi lakosság erőteljes bevonásával.

A részvételi költségvetés elterjedésének folyamata

Az első részvételi költségvetést 1989-ben hozták létre a braziliai Porto Alegre-ben, amelyet egy kezdeti kísérletező fázis követett 1999-ig. Az első tíz évben néhány dél-amerikai nagyváros átvette ugyan a modellt, a főbb keretek azonban még kialakulóban voltak. A második szakaszban elsősorban Brazíliában indult fejlődésnek a részvételi költségvetés, közel 150 város vezette be a helyi döntéshozatalba. Ekkor már megjelentek különböző variációk, de a séma egységes maradt (Cabannes-Lipietz, 2018:67-69). Az igazi áttörést azonban az ezredforduló hozta meg, amely során világszerte terjedésnek indult a részvételiség új formája. Elsősorban Európában és Észak-Amerikában kapott nagy lendületet az innováció, de az utóbbi 15 évben Afrikában és Ázsiában is egyre több helyen kísérleteznek vele (Sintomer 2012; Schneider–Busse, 2019, Pautsch, 2017). Kelet-Európában a 2010-es évektől indultak el az első projektek (Mikuš et al., 2021). A visegrádi négyek országaiban az első kezdeményezés, amely a részvételi költségvetés minden fogalmi elemének megfelelt, a lengyelországi Sopot városában indult útjára (Klimovský et al., 2021). 2019-ig a régióknak összes államában találunk kísérleteket a bevezetésre, főként a nagyobb városokban volt jellemző az érdeklődés az innováció iránt, Magyarország azonban annak ellenére maradt el a nemzetközi trendtől, hogy a szomszédos országokban több magyarlakta településen is elindultak projektek (Boc, 2019).⁸

KÍSÉRLETEK BUDAPESTEN A 2019-ES ÖNKORMÁNYZATI VÁLASZTÁSOKAT MEGELŐZŐEN

Az alábbiakban három kezdeményezést mutatok be röviden, amelyek a 2019-es önkormányzati választások után elinduló részvételi költségvetések előfutárának, illetve korai megvalósulásának tekinthetők.

XIX. Kerület (Kispest)

A kispesti önkormányzat 2016-ban vezetett be Magyarországon elsőként olyan részvételi innovációt, amely megfelelt a részvételi költségvetés definíciós elemeinek (Dias, 2018:137). Lényeges, és a projekt fenntarthatósága szempontjából fontos körülmény volt, hogy a polgármester a 2014-es programjában⁹ is ígéretet tett a bevezetésére, és 2019-ben ismét szerepeltette a választási ígéretei¹⁰ között a részvételi költségvetés folytatását.

A „közösségi költségvetés” néven elinduló kezdeményezés a korábbi próbálkozásokhoz képest ugyanis előre meghatározott szabályok szerint, a polgárokat ügydöntő szerepbe helyezve, évente visszatérő módon vonta be őket a döntéshozatalba. A bevezetés politikai kontextusa is jelentőséggel bír, a kerület vezetése választási ígéretét teljesítve vezette be az új intézményt, amely ilyen módon komolyabb legitimációval bírt. Az is erősítette az új intézmény szervesülését, hogy a modell kidolgozásán egy helyi képviselőkből és civilekből álló munkacsoport dolgozott (Merényi, 2020a:23).

Az első próbálkozás alkalmával a helyi lakosok még csak az önkormányzat által meghatározott négy projekt közül választhattak minden körzetben, a későbbiekben viszont ugyanakkor a résztvevők csak a saját maguk által benyújtott ötletek közül választhattak. 2019 után több változtatásra is sor került a folyamatban, előtte azonban egy meglehetősen korlátozott modellről beszélhetünk, amely leginkább a részvételi modernizáció modelljébe sorolható (Sintomer, 2010).

XIV. Kerület (Zugló)

A másik kezdeményezés a Párbeszéd párthoz köthető, amely szintén szerepeltette az MSZP-vel közös országgyűlési választási programjában a részvételi költségvetés intézményét¹¹, ami azonban ennél fontosabb, a Karácsony Gergely pártelnök által (2014 és 2019 között) vezetett Zugló önkormányzata 2018-ban elkezdett egy projektet a kerület Törökőr városrészén, amely a legfontosabb elemeit tekintve a részvételi költségvetés kísérleti projektjének tekinthető.¹²

A következő okok miatt ugyanakkor mégsem felelt meg maradéktalanul a projekt a részvételi költségvetés alapkövetelményeinek (Caban-nes-Lipietz, 2018), illetve más, tágabb definícióval dolgozó szakirodalmi források alapján (Sintomer, 2010) a részvételi költségvetések neokorporatista modelljei közé sorolható.

A kísérleti projektben Zugló Önkormányzata a kezdeményezés partnerei között szerepelt ugyan, és sok tekintetben segítette a folyamatot, viszont nem az önkormányzat a folyamat koordinátora, hanem a civilekből álló Törökőr Tanácsadó Testület, amely a magasabb társadalmi részvétel irányába ható tényező. Az ugyanakkor, hogy nem önkormányzati forrásokból, hanem egyszeri európai uniós támogatásból valósult meg, a neokorporativista modellekre jellemző. Fontos restrikció volt még, hogy a polgárok csak mobilitással összefüggő, vagyis alapvetően közlekedési jellegű beruházásokról dönthettek, illetve az utánkövetésen túl nem volt szó a projekt folytatásáról, vagy ciklikus jellegéről, így a részvételi költségvetés egy újabb alapkritériumának hiányát kell megállapítanunk.¹³

XXII. Kerület (Budafok-Tétény)

A harmadik hazai kezdeményezés a XXII. kerület önkormányzatához kötődik, amely 2019 nyarán a 115/2019 (VI.20). számú határozatával döntött a közösségi költségvetés elindításáról. A kezdeményezés megfelelt a részvételi költségvetéssel szemben támasztott alapkövetelményeknek. Az intézménnyel részleteiben a későbbiekben foglalkozunk, két fontos aspektusát lehet érdemes kiemelni. Az egyik lényeges tényező, hogy bár a részvételi költségvetés alapvetően a baloldali ellenzéki pártok (LMP, MSZP-PM) programjaiban szerepelt, Budafok-Tétényben kormánypárti vezetésű kerület indította útjára az első próbálkozást.

Ez a részvételi költségvetés intézménye szempontjából kifejezetten örömteli fejlemény volt, hiszen segítheti kivonni az intézményt a pártpolitikai csatározások frontvonalából, ha mindkét oldalhoz tartozó önkormányzati vezetők alkalmazzák azt.

A másik fontos szempont a bevezetés időpontja, hiszen nem nehéz észrevenni, hogy a négyéves ciklus legvégén, az önkormányzati választás előtt néhány hónappal vezették be a részvételi innovációt, ami több beleszólást ígért a lakosoknak a kerület ügyeibe. A 2019 októberi választás eredményének ismeretében (312 szavazattal győzött a kormánypárti színekben induló polgármester, döntetlen közeli eredmény a képviselő-testületben) valószínűsíthetjük, hogy a várható szoros eredmény miatt kampányszempontok is közre játszhattak a döntés meghozatalában. Ez ugyanakkor nem jelent problémát, sokkal inkább lehetőséget, amelyen keresztül a politikai elit is érdekeltté tehető a részvételi innovációk bevezetésében (Oross-Kiss, 2021:6).

Természetesen nem tudhatjuk, hogy a részvételi költségvetés ötlete mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy újraválasztották a kerületi polgármestert, az eredmény tükrében az mindenképpen örömdetes, hogy a kezdeményezés működtetése már nem csupán egy szakértői javaslat, hanem egy választási kampányígéret teljesítését kell, hogy jelentse az öt éves ciklus alatt. A részvételi költségvetés bár ilyen módon a helyi politika és a helyi közbeszéd tárgya lesz, egy pozitív forgatókönyv megvalósulása esetén ugyanakkor ez éppen, hogy ki kell, hogy emelje a helyi adminisztráció számos eleme közül. Mivel kampányígéret volt, ezért az ellenzék még nagyobb hangsúllyal figyel a megvalósulását, és akár több cikluson át tartó presztízs kérdéssé is válhat, hogy a kerületi vezetés mekkora részvétel mellett milyen projekteket valósít meg.

A megnövekedett figyelem már a választást követő néhány hónapban is tetten érhető volt¹⁴, az azonban szerencsére nem látszik, hogy a lebonyolítás körüli viták magát az intézményt diszkreditálnák, hiszen a kormánypárti vezetés számára presztízs kérdés a kezdeményezés sikere, a helyi baloldali ellenzék pedig már csak azért sem utasíthatja el ab ovo az új intézményt, mivel a pártaik több helyen is a részvételi költségvetés bevezetését ígérték, vagy már a gyakorlatban is kísérleteznek vele.

A RÉSZVÉTELI KÖLTSÉGVETÉS A HATÁLYOS ÖNKORMÁNYZATI NORMÁK TÜKRÉBEN

Bár a hatályos joganyag nem szól kifejezetten a részvételi költségvetésről (Oross–Kiss, 2021:7), a törvényi lehetőség Magyarországon is régóta nyitva áll minden önkormányzat előtt, hogy demokratikusabbá tegye a költségvetés megalkotásának folyamatát, amelyre az önkormányzati törvény általános felhatalmazást is ad (Fazekas, 2008:5): „*A képviselő-testület szervezeti és működési szabályzatában határozza meg, mely önszerveződő közösségek képviselőit illeti meg tevékenységi körükben tanácskozási jog a képviselő-testület és bizottsága ülésein, továbbá azoknak a fórumoknak a rendjét (község-, várospolitikai fórum, városrész tanácskozás, falugyűlés stb.), amelyek a lakosság, az egyesületek közvetlen tájékoztatását, a fontosabb döntések előkészítésébe való bevonását szolgálják. Ezek állásfoglalásáról és az ott felmerült kisebbségi véleményekről tájékoztatni kell a képviselő-testületet.*” (Mötv. 53. § (3)).

A törvény tehát kifejezetten előírja a képviselő-testület számára, hogy az önkormányzat klaszikus intézményei és fórumai mellett közvetlenül is konzultáljon a helyi polgárokkal, és vonja be őket a fontosabb döntések meghozatalába. A jogszabály a fenti példálózó felsorolás mellett külön is nevesíti az évente legalább egy alkalommal megtartandó közmeghallgatásokat, amelyek során az érdeklődőknek lehetőségük van kérdezni és javaslatokat tenni (Mötv. 54. §). Külön említést érdemel, hogy a szöveg mindkét helyen nem csupán a helyi lakosokat, hanem a helyi civil szervezeteket is nevesíti, mint a közügyek eldöntésébe bevonandó önálló szereplőket, amelyre a részvételi költségvetés szakirodalma is kiemelten hivatkozik (Oross–Kiss, 2021:6; Baiocchi, 2001; Beauvais-Baechtger, 2016), mint a helyi közösség akaratképzésében, önszerveződésében fontos katalizátor szerepet betöltő intézményekre.

A jogalkotó ugyanakkor alapvetően puha szabályokkal próbálja biztosítani a polgárok közvetlen érdekérvényesítési lehetőségeit, hiszen az egyeztető fórumokon megjelenő többségi és kisebbségi álláspontoknak csupán kommunikálását írja elő a képviselő-testület felé, amelyekre a köz-

meghallgatások esetében tizenöt napos válaszadási határidőt ír elő a testület számára (Mötv. 54. §).

Ahogy erre korábban is utaltam, a polgárok által meghozott döntés kötelező ereje, illetve a visszatérő jelleg és az erőteljesebb szabályozottság a fő különbség a részvételi költségvetés, illetve az egyéb fórumokon hozott döntések között.

Nem csupán az önálló önkormányzatoknak lenne lehetősége az intézmény bevezetésére, hiszen amennyiben a társult képviselőtestületek költségvetését teljesen nem egyesítük, a saját hatáskörben maradó rész felett önállóan dönthetnek (Mötv. 56. § (2)). A településrészi önkormányzat esetében ez az önállóság jóval korlátozottabb (Mötv. 61. § (2), 62. §), de az önkormányzat támogatása esetén kellő rugalmassággal számukra is lehetővé tehető, hogy a polgárok ilyen módon vegyenek részt a döntésekben.

A részvételi költségvetés fejlődésének jelen, korai szakaszában kiemelt jelentőséggel bír az intézményesülés jogi eszközökkel való támogatásának, egyes esetekben kikényszerítésének a kérdése. Vajon segíti-e a fejlődését, elterjedését, ha kötelező erővel írjuk elő az alkalmazását, illetve szabályozzuk a folyamat legfontosabb részleteit. Ebből a szempontból érdemes lesz figyelniünk a lengyel példára, amely 2009-től kötelező elemként írta elő a részvételi költségvetés alkalmazását. Az azóta eltelt idő egyelőre nem elegendő mélyebb következtetések levonására, két jelenléte ugyanakkor mindenképpen megfigyelhetünk.

Egyrészt komoly különbségek jöttek létre a törvényszöveg bizonytalanságai miatt az egyes helyhatóságok között a végrehajtásban, ami nagy valószínűséggel a hazai önkormányzatok számára is egy valós veszély lenne egy hasonló szabályozás esetén. Másrészt viszont a részvételi költségvetések törvényileg megállapított minimumösszege (a teljes költségvetés 0,5%-a) meghaladja szinte az összes kísérlet által érintett forrásokat (Mikuš et al., 2021:172). Amennyiben az állam plusz források mellett vezetne be hasonló Magyarországon, az véleményem szerint nagyot lendíthetne a koronavírus-járvány miatt nemzetközi és régiós összehasonlításban is kifejezetten óvatossá hazai kezdeményezéseken.

A RÉSZVÉTELI INNOVÁCIÓK KEZDETI NEHÉZSÉGEI MAGYARORSZÁGON

Mielőtt a következő részben rátérnénk az egyes fővárosi projektek 2019 utáni történetére, érdemes röviden áttekinteni, hogy milyen tényezők okozhatták, hogy nem csak globális és európai szinten (Sintomer, 2018), hanem a régió többi országához képest is (Klimovský et al., 2021; Mikuš et al., 2021) lemaradtunk a demokratikus részvételi innovációk (Bozókai–Hegedűs, 2018; Sipos–Reszkető, 2019; Pállinger, 2016; Benedek, 2017), azon belül is a helyi önkormányzati testületek új típusú részvételi intézményeinek területén, ez ugyanis segíthet kontextusba helyezni a 2019 utáni kezdeményezéseket. Hangsúlyozandó azonban, hogy e megállapítások jobbára több évszázados szerves fejlődési evolúción átesett országok gyakorlatához mért vélemények, másrészt a 2019-es önkormányzati választásokat követően a központi és a lokális kormányzás politikai színezetében beálló eltérések is szerepet játszhatnak a negatív vélemények kialakulásában. A dolgozatnak nem célja az egyértelmű állásfoglalás, mindössze ezen vélemények bemutatására szorítkozik, hozzá téve, hogy e tárgykörben eléggé limitáltak is (s jobbára nem kedvezőek) a megjelent publikációk.

A részvételi költségvetésre koncentrálnak szerzők több tényezőnek tulajdonítanak jelentőséget a kérdés kapcsán. Elsőként a jogi szabályozás hiányát nevesítik, amely nem teszi kötelezővé a részvétel intenzívebb formáinak alkalmazását (Merényi, 2020a). Ahogy azt több ország példája mutatja, ez kétségkívül lehet egy útja a részvételi költségvetés meghonosításának, ugyanakkor a legtöbb sikeres modell törvényi kötőerő nélkül alakult ki, sőt egy jogszabályi kötelezettség teljesítése a „részvételiség erősítése” címszó alatt a meglátásom szerint is szembe menne az intézmény céljával és eredeti szellemével.

Az viszont kétségtelen, hogy a (köz)politikai környezet mindenképpen kulcsfontosságú a kérdésben. Merényi főként az önkormányzati jogkörök (főként 2010 utáni) korlátozására, il-

letve a források (2006 óta folyamatos) elvonására tér ki bővebben, amelyek valóban komoly tényezők lehetnek a kérdésben. A forráshiány miatt *„a megszavazott költségvetés gyakran módosul, sokszor új bevételek, elnyert pályázatok, vagy a zárszámadás után az előző évi maradványösszegek képezi a fejlesztések alapját. A részvételi költségvetés gördülékeny működéséhez ebből kell egy olyan összeget elhatárolni, ami mellett a testület és a polgármester programjának megvalósítására is marad tér”* (Merényi, 2020b). Lényeges azonban arra is utalni, hogy a magyar önkormányzatok 2014-ig bezárólag teljes körű adósságkonszolidációban részesültek, majd az általuk ellátott, korábban a központi kormányzattól leosztott feladatok jelentős része is visszakerült az államhoz.

A 2011-2014-es konszolidáció ugyan pénzügyileg jobb helyzetbe hozta az önkormányzatokat, ám a források szűkössége az önkormányzati alrendszer vélhetően örök jellemzője marad. Jelinek véleménye szerint az önkormányzati pénzügyek esetében a koronavírus nyomán bekövetkező elvonások és gazdasági nehézségek, amelyeket ráadásul természetes, de súlyosan negatív demográfiai folyamatok is súlyosbítanak (Jelinek, 2020), tovább csökkentették a tervezhetőséget, a rendelkezésre álló kereteket, és az önkormányzati vezetők energiáinak egyre nagyobb részét a költségvetési egyensúly fenntartása kötötte le (Gosztonyi, 2021).

Általános, és egyben érthető tendenciának tekinthető, hogy a legtöbb önkormányzati vezető tartózkodott tőle, hogy egy olyan nagy volumenű, anyagi és emberi erőforrást lekötő kísérletbe fogjon, mint a részvételi költségvetés, ha közben intézmények működését kell racionalizálnia, adott esetben önkormányzati munkavállalókat elbocsátva, ami a 2000-es évektől a 2010-es évek közepéig napi valóság volt a legtöbb helyhatóság számára. A kérdést tovább bonyolíthatják a politikai viták, mivel a helyi ellenzék több helyen¹⁵ azzal kritizálta a megszorításokat bevezető polgármestert, hogy ha embereket küld el, önkormányzati szolgáltatásokat szűkít, vagy épp ingatlanokat ad el, akkor semmi szükség nincs a részvételi költségvetéshez hasonló kísérletekre, „osztogatásra”.

Egy másik aspektusa a fenti kérdéskörnek, hogy az állami feladatok átstrukturálása nyomán az egyre több jogkört, intézményt átadó önkormányzatok ezáltal olyan, a helyi közéletben meghatározó civil szereplőkhöz kapcsolódó viszonya is gyengült, mint például korábban egy iskola igazgatója, vagy akár a tanári kara, akik meghatározó szereplői voltak a lokális politikának. 2010 után viszont például a rendkívül erősen központosított tankerületi rendszerben már nem a helyi önkormányzattal, hanem a központi közigazgatás helyi vezetőjével álltak napi kapcsolatban. Ez a 2010 után újra-centralizált államháztartási alrendszerre automatikusan vetődik, ám a forrásellátásban is új dimenziók nyíltak (például: Faluprogram, Modern Városok Program).

Szintén fontos szempont volt az erős civil szféra, valamint a részvételiességgel kapcsolatos tapasztalat és szakértelem hiánya, illetve általában az állampolgári aktivitás alacsonyabb szintje, amely a rendszerváltás óta megfigyelhető (Merényi, 2020a).

A közintézményekbe vetett bizalom alacsony szintje és a kiugróan gyenge társadalmi részvétel a rendszerváltozás óta jellemzi a magyar közállapotokat. Ennek az oka több szerző szerint főként a Kádár-rendszer örökségben keresendő, ami ugyanakkor önmagában még nem magyarázza a többi kelet-európai posztkommunista országhoz képest is elképesztően gyenge társadalmi részvételt a rendszerváltás eseményeiben. Tölgyessy Péter szerint ezt paradox módon a rendszerváltást megelőző időszaknak a más szocialista államokhoz viszonyított relatív jó gazdasági és szabadabb társadalmi helyzete magyarázza (Tölgyessy, 2016).

A magyar önkormányzati rendszer 1989 és 2010 közötti története távlatosan egy a fenti narratívának megfelelő folyamatos visszarendeződést jelent egy decentralizáltabb modell felől, amelyben az önkormányzatok relatíve erős hatáskörökkel és autonómiával rendelkeztek, egy centralizált modell felé, amelyben a központi kormányok fokozatosan gyengítették a helyhatóságokat (Tölgyessy, 2014). Az egyre több for-

rást és hatáskört elvonó intézkedések a 2011-es önkormányzati törvénnyel, és az egészségügyi majd a közoktatási intézmények folyamatos központi irányítás alá vonásával folytatódtak.

Nem pusztán különböző kormányzati politikák összeadódásáról beszélhetünk, hanem egy olyan kölcsönhatásról, amelyben a helyi közösségek az őket gyengítő kormányzatokkal osztoznak a felelősségben. E helyütt két aspektust emelnék csupán ki, amely jól jelzi a probléma mértékét. Az első a helyi népszavazások elképesztően alacsony száma, amely egy másik, bevett jogintézmény kapcsán is jól jelzi, hogy a választópolgárok alig kívántak közvetlenül beleszólni az őket közvetlenül érintő döntések meghozatalába, a megvalósult helyi népszavazások is az esetek túlnyomó részében egy őket közvetlenül hátrányosan érintő beruházás elleni akciók voltak, tehát egyfajta végső védekezés-ként alkalmazták őket, és jóval kevésbé alakították aktívan a helyi politikát (Radics, 2019).

A második szempont az önkormányzati rendszer átalakításának társadalmi fogadtatása, amellyel kapcsolatban sem a választók, sem az általuk választott tisztségviselők (főként azok a polgármesterek, akik a reform idején maguk is parlamenti képviselők voltak, és megszavazták az új törvényt) gyakorlatilag érdemi alternatívát nem mutattak fel. Jelen tanulmány keretében nem célom sem az új önkormányzati, sem a közoktatási, vagy egészségügyi rendszer értékelése, a témánk szempontjából ugyanakkor úgy gondolom, mindenképpen jelzésértékű, hogy azok a közösségek, amelyek a rendszerváltás óta rengeteg energiát, figyelmet és nem utolsósorban pénzt áldoztak kórházai, iskolái fenntartására, színvonalának emelésére, jelentősebb ellenállás nélkül tudomásul vették, hogy a jövőben rendkívül korlátozott ráhatásuk lett a helyi közügyek e kiemelt területeire.

A fentiek alapján sajnos már kevésbé meglepő, hogy nemhogy a nyugati demokráciák többségével, hanem gyakorlatilag az összes EU-tag kelet-európai országgal ellentétben 2016-ig Magyarországon egyetlen sikeres példa sem volt a részvételi költségvetés intézményének meghonosítására.

E tanulmány érdemi közleményei egy elsődleges keretet biztosítanak a további kutatásokhoz, amelyben a mélystruktúrák (finanszírozás, önkormányzati feladatellátás) is előtérbe kerülnek, s a tanulmányban citált jobbára negatív vélemények állításai más szerzők téziseivel is kiegészülnek.

JEGYZETEK

- ¹ <https://mizuglonk.hu/sunrise/>
- ² https://k.blog.hu/2021/09/13/jatszva_tanulni_a_demokraciat ; <https://egyensulyintezet.hu/hogy-ujitsuk-meg-a-demokraciat/>
- ³ <https://otlet.budapest.hu/>
- ⁴ <https://reszvetel.jozsefvaros.hu/site/document-s/J%C3%B3zsefv%C3%A1rosi%20r%C3%A9szv%C3%A9tel%20k%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9s%20-20koncept%C3%B3.pdf>
- ⁵ Ld.: <https://otlet.budapest.hu/oldal/bovebben-a-reszveteli-koltsegvetesrol>
- ⁶ Ld.: <https://otlet.budapest.hu/hirek/budapestiek-bol-allo-tanacs-donott-az-otletek-szavazhatosagarol>
- ⁷ <https://civitas-sunrise.eu/neighbourhoods/zuglo-toe-roekor-budapest-dashboard?cn=reloaded=1>
- ⁸ Ld. például Kolozsvár (<http://rregs.reviste.ubbcluj.ro/index.php/2013/06/01/participatory-budgeting-in-cluj-napoca/>), Székelyudvarhely (<https://szoljbele.udvarhely.ro/a-program-celjairol/>), Nagyszombat ([https://dunaszerdahelyi.sk/pentektol-szavazhatunk-arra-mit-tamogasson-regionkban-megye\)reszveteli-koltsegveteseit](https://dunaszerdahelyi.sk/pentektol-szavazhatunk-arra-mit-tamogasson-regionkban-megye)reszveteli-koltsegveteseit)
- ⁹ Polgármesteri program 2014. https://www.gajdapeter.hu/polgarmesteri_program_2014.pdf
- ¹⁰ Gajda Péter Polgármesteri program 2019. https://www.gajdapeter.hu/Polgarmesteri_program_2019.pdf
- ¹¹ A Párbeszéd miniszterelnök-jelöltjének programja, 55. o.: https://parbeszedmagyarszagert.hu/files/public/mindenki_szamit_2.0.pdf
- ¹² Lásd bővebben: <http://sunrise.mizuglonk.hu/>
- ¹³ <http://mizuglonk.hu/wp-content/uploads/TTT-M%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9si-kere-tek-2017-dec.7..pdf>
- ¹⁴ Lásd. például: <https://blog.atlatszo.hu/2020/01/fidesz-kozeli-cegek-profitálnak-budafok-teteny-reszveteli-koltsegvetesi-programjan/> vagy <https://merce.hu/2019/11/18/a-budafoki-ellenzek-mandatumuk-visszaadasara-szolitotta-fel-az-arulo-kepviseloket/>
- ¹⁵ Ld. például <https://www.heol.hu/kozelet/helyi-kozelet/reszveteli-koltsegvetes-helyett-elveteli-keszult-az-egri-fidesz-szerint-2244492/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benedek István (2017): Sodródó magyar demokrácia. A politikai részvétel és a választói magatartás zavarai. *Jel – Kép*, No. 3., 17–34.
- Baiocchi, Gianpaolo (2001): “Participation, activism and politics: The Porto Alegre experience and deliberative democratic theory”, *Politics and Society* Vol 9, No 1, 43–72.
- Beauvais, Edana – Baechtiger, Andre (2016): Taking the Goals of Deliberation Seriously: A Differentiated View on Equality and Equity in Deliberative Designs and Processes, *Journal of Public Deliberation* 12(2).
- Boc, Emil (2019): The development of participatory budgeting processes in Cluj-Napoca. *Transylvanian Review of Administrative Sciences* 58: 38–51.
- Bozóki András – Hegedűs Dániel (2018): An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization* 25 (7): 1173–1189.
- Cabannes, Yves (2003): *Participatory Budgeting and Municipal Finance: Base document*, Porto Alegre, Red URBAL N°9, Porto Alegre
- Cabannes, Yves (2005): *Participatory Budgeting: Conceptual Framework and Analysis of its Contribution to Urban Governance and the Millenium Development Goals*. Working paper. Cuaderno de trabajo (140). Urban Management Programme / UN-HABITAT, Quito, Ecuador.
- Cabannes, Yves – Lipietz, Barbara (2018): Revisiting the democratic promise of participatory budgeting in light of competing political, good governance and technocratic logics. *Environment and Urbanization*. 2018: 67-84
- Chwalisz, Claudia (2020): Introduction: Deliberation and new forms of governance. In: *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris, OECD Publishing.
- Dias, Nelson (2018): *Hope for democracy: 30 Years of Participatory Budgeting*. Worldwide. Faro: Epopeia Records. https://www.oficina.org.pt/uploads/7/0/6/1/70619115/hope_for_democracy_-_digital.pdf
- Farrell, David – Curato, Nicole – Dryzek, John S. – Geißel, Brigitte – Grönlund, Kimmo – Marien, Sofie – Niemeyer, Simon – Pilet, Jean-Benoît – Renwick, Alan – Rose, Jonathan – Setälä, Maija (2019): *Deliberative Mini-Publics: Core Design Features*. Centre for Deliberative Democracy and Global Governance. working paper 2019/5. Canberra, Centre for Deliberative Democracy and Global Governance.

- Fazekas Mihály (2010): *Résztvételi költségvetés* – A demokratikus döntéshozatal erősítésének lehetősége önkormányzatok számára. Budapest, Védegylet.
- Geißel, Brigitte (2015): „Dialogorientierte Beteiligungsverfahren: Wirkungsvolle oder sinnlose Innovationen? Das Beispiel Bürgerhaushalt“, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 46 (1), pp. 151- 165.
- Gerwin, Marcin (2018): *Citizens' Assemblies. Guide to democracy that works*. Krakko, Open Plan Foundation
- Volker, Vorwerk – Maria, Gonçalves (2018): *Statusbericht, Bürgerhaushalt in Deutschland* (2014 – 2017), Bundeszentrale für politische Bildung Servicestelle Kommunen in der Einen Welt von Engagement Global Bundesnetzwerk Bürgerschaftliches Engagement (BBE) https://www.buergerhaushalt.org/sites/default/files/9_Statusbericht_Buergerhaushalt.pdf
- Gosztonyi Márton – Merényi Miklós (2020): Józsefváros Résztvételi Költségvetése Konceptió (2020. június) 1-20. <https://www.eltereadler.hu/media/2021/12/BJPSZ-2021-kulonszam-v3b-web.pdf>
- Gosztonyi Márton (2021): Ez nem a részvétel kora - A Budapest VIII. kerületi résztvételi költségvetés története 2020-ban, *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle* 3: Tematikus különszám 6-31.
- Jelinek Csaba (2020): „Gúzsba kötve táncolunk.”: Zsugorodás és a kontroll leszivárgásának politikai gazdaságtana magyarországi középvárosokban. *Szociológiai Szemle*, Vol. 30., No. 2., 115–136.
- Klimovský, Daniel – Junjan, Veronica – Nemec, Juraj (2021): Selected Factors Determining the Adoption and Use of Participatory Budgeting in Central and Eastern Europe. *Slovak Journal of Political Sciences*, 21(2), 230-255.
- Merényi M. Miklós (2020a): *A résztvételi költségvetés esélyei*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung. https://www.fes-budapest.org/fileadmin/user_upload/dokumentumok/pdf-dateien/A_reszveteli_koltsegyvetes_eselyei_20200210.pdf
- Merényi M. Miklós (2020b): *Mit mutatnak az első tapasztalatok?* Blogbejegyzés. https://k.blog.hu/2020/11/12/reszveteli_koltsegyvetes_mit_mutatnak_az_első_tapasztalatok
- Mikuš, Dalibor – Brix, Richard – Šmatlánek, Daniel (2021): Specifications of Participatory Budgeting in Visegrad Group States and Possible Implementations for Slovakia. *Slovak Journal of Political Sciences*, 21(2), 161-185.
- OECD (2020): *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris, OECD Publishing.
- Oross Dániel – Kiss Gabriella (2021): More than just an experiment? Politicians arguments behind introducing participatory budgeting in Budapest. *Acta Politica*. 10.1057/s41269-021-00223-6.
- Pállinger Zoltán (2016): *The Uses of Direct Democracy in Hungary* Paper presented at the ECPR 2016 Generals Conference Section 16, Panel P097: Direct Democracy and Online Political Participation
- Pautsch, Arne (2017): The Assumed Crisis of Representative Democracy and the Role of Citizen Participation in Germany. *European Public Mosaic (EPuM). Public Administration School of Catalonia*, No. 1., 18–25. pp.
- Radics Katalin Adél (2019): *Referendum locale: A helyi népszavazások gyakorlata és kitévései*. Megjelent: Új Nemzeti Kiválóság Program 2018/2019 pp. 45-56
- Schneider, Busse (2019): „Participatory Budgeting in Germany. A Review of Empirical Findings”, *International Journal of Public Administration*, 42(3), 259-273, <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1426601>.
- Sintomer, Yves – Herzberg, Carsten – Röcke, Anja (2010): Porto Alegre nach Europa?“, in: Sintomer, Y./Herzberg, C./Röcke, A. (Eds.): *Der Bürgerhaushalt in Europa – eine realistische Utopie?*, Wiesbaden 2010, pp. 31-53
- Sintomer, Yves – Herzberg, Carsten – Allegretti, Giovanni – Röcke, Anja (2012): *Participatory Budgeting Worldwide*. URL: https://www.buergerhaushalt.org/sites/default/files/downloads/LearningfromtheSouthParticipatoryBudgetingWorldwide-Study_0.pdf
- Sipos Márta – Reszkető Petra Edina (2019): *Budapest Participatory Budget, case study report* https://www.participativni-rozpočet.cz/wp-content/uploads/2019/03/REPORT_BUDAPEST-PB.pdf
- Talpin, Julien – Stéphanie Wojcik (2010): “Deliberating Environmental Policy Issues: Comparing the Learning Potential of Online and Face-To-Face Discussion on Climate Change, *Policy & Internet*: Vol. 2: Iss. 2, Article 4, Illetve: Id.: <https://participedia.net/case/24>
- Tölgyessy Péter (2016): Politika mindenekelőtt. Jog és hatalom Magyarországon. In: Gajduscheck György – Jakab András (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA TK JTI. 17–42. pp.
- Tölgyessy Péter (2014): *Válság idején teremtett mozgáshatatlanság*, Társadalmi Riport, Budapest, MTA TK
- Wampler (2007): “A Guide to Participatory Budgeting”, in: Shah, A. (Ed.) *Participatory Budgeting*, The World Bank, doi:10.1596/978-0-8213-6923-4, pp. 21-54.
- Zódi Zsolt (2017): Jog és Jogtudomány a Big Data korában. *Állam- és Jogtudomány*, No. 1., 95–114.

Kakuk Lilla

**Recenzió a
“Három István, három nemzeti ünnep,
három példakép”
című könyvről**

**Book Review on
“The Three Stephens, The Three National Holidays,
The Three Role Models”**

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen recenzió célja, hogy röviden ismertesse Dr. Kukorelli István *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép* című kötetét. A műben a három magyar államférfi, Szent István, Széchenyi István és Bibó István életművének nagyszerűsége saját műveiken, az őket méltató beszédek, esszék részletein keresztül rajzolódik ki. A szerző munkájában bemutatja a három példaképnek a magyar alkotmányosság fejlődéséhez való hozzájárulását, jellemük legfőbb vonásait és saját kapcsolódási pontjait a három életműhöz.

Kulcsszavak: alkotmányosság, jogtörténet, demokrácia, értelmiség

SUMMARY

The aim of this book review is to present a book by Professor István Kukorelli entitled „The Three Stephens, The Three National Holidays, and the Three Role Models”. The remarkable achievements of the three Hungarian statesmen, St. Stephen, István Széchenyi and István Bibó are outlined through their own and other authors’ essays and talks. In his work, Professor Kukorelli presents the three role models’ contribution to the development of Hungarian constitutionalism, their main personality traits as well as his own personal links to their work.

Keywords: Constitutionalism, legal history, democracy, intelligentsia

BEVEZETÉS

Dr. Kukorelli István jogtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. 1997 és 1999 között az Országos Választási Bizottság elnöke, majd kilenc éven át alkotmánybíró. *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép* című műve 2021-ben jelent meg a Méry Ratio Kiadónál.

„Szegény marad az, akinek nincsenek példaképei.” (Kukorelli, 2021:13). Szent István, Széchenyi és Bibó három olyan alakja történelmünknek, akiket mind jól ismerünk, és talán nincs olyan művelt magyar, aki ne tekintene rájuk példaképként. Mégsem tudjuk elégszer tanulmányozni életművüket, hiszen mindig újabb és újabb tanulságot bonthatunk ki belőlük saját életünk, korunk számára. Kukorelli professzor úr könyvében a legfontosabb üzenet, amely a három életművön átível: hogyan kell hazaszerető értelmiségiként élni.

A MŰ TARTALMI FELÉPÍTÉSE

Szent István nagyságát, államszervezői munkájának múlhatatlanságát minden év augusztus 20-án felidézzük. Már a gimnazisták tudatába bevésődik Szent István bölcs előrelátása, amelylyel az országot a nyugati kereszténységhez kapcsolta, a joghallgatók pedig egyedülálló példaként tanulmányozzák a korai magyar államszervezetet, amely szilárd alapot teremtett az ezeréves magyar fejlődésnek. Arról mégis kevesebb szó esik, hogy bár államalapító királyunk tudatosan választotta a nyugati mintájú berendezkedést, a magyar állam szervezetének előzményei „a korai magyar társadalomban lelhetők fel” (73. oldal), a nyugat-európai törvények mintájára létrehozott törvénykönyveit a magyar viszonyokhoz igazította, és törvényei messzemenően humanusabbak voltak a „korabeli nyugati államok törvényeinek többségénél” (74. oldal).

Fontos megjegyezni azt is, hogy a manapság a közbeszédben egyre nagyobb jelentőséggel bíró jogbiztonság tekintetében Szent István állama az élen járt Európában. A Szent Korona-tan szintén fontos aktualításokat hordoz korunk tá-

jékozottabb olvasója számára. A szuverenitás elméletének e korai kifejeződése nem csak a későbbi idegen megszállások során jelentett biztos ideológiai alapot a zsarnoksággal szembeni ellenállásra, de a ma, az Európai Unióban újra és újra felizzó szuverenitás-vitákhoz is elgondolkodtató adalékul szolgál. Kifejezi ugyanakkor nemzeti hagyományaink és az európaiság szoros összekapcsolódását is, amely szintén újra és újra előkerült történelmünk későbbi korszakában, és aktualitása ma is megkérdőjelezhetetlen.

A műben szemlézett írások, beszédek legszembeötlőbb közös vonása, hogy ráirányítják a figyelmet Szent István államszervezetének, törvényeinek és intelmeinek időtállóságára. *Keresztények-e még Európa államai?* – ez a kérdés nyíltan vagy burkoltan szinte valamennyi, Európa jövőjével és globalizációval kapcsolatos vitában előkerül. Tekinthejtük-e kereszténynek azt a társadalmat, amelynek jelentős része nem vallja magát annak vagy egészen más vallást követ? Szükségteenné tette-e az emberi jogok II. világháború utáni térnyerése a kereszténységre mint közös értékrendre való hivatkozást? „A keresztény értékek a demokráciákban az egyetemes kultúra részeivé váltak” – adja meg a választ a szerző (56. oldal) elutasítva azt az érvelést, hogy ideologikussá válik az az állam, amely felvállalja ezeket az értékeket. Szent István ugyanakkor azt is világossá tette, hogy ez az értékrend nem lehet kiüresített: a politikának mindenkor biztos erkölcsi alapokon kell nyugodnia.

A szerző első alkotmányként hivatkozik Szent István intelmeire, amelyek egyszersmind foglalatát is adják az erényes államférfi karakterének: igazságos, bölcsen válogatja meg tanácsadóit, tiszteli a hagyományokat, vendégszerető, türelmes és szelíd. Időtálló tanácsok ezek, de egyetlen korban sem volt könnyű követni őket. A középkor szüntelen trónharcai és az országot fenyegető idegen hatalom nyomása mellett kormányzó uralkodó megtarthatta-e egy életen át az igazságosság, a vendégszeretet és a szelídség parancsát? S vajon a korunk állandó versengésen és egyéni sikerek hajhászásán alapuló társadalmában élő értelmiséginek sikerülhet-e sorvezetőnek tekinteni a fentieket?

Hasonló kérdések merülnek fel a mű Széchenyi Istvánról szóló fejezete olvasásakor. Széchenyi nem csak ismerte, de tovább is gyarapította a Szent István által kezdett magyar alkotmányos fejlődést, és ugyanakkor az egyik legtisztább példáját adta az értelmiségi jellemnek. Olyan programot alkotott, amely a polgárosodás kívánalmait az alkotmányos alapoktól az egyes állampolgárok hivatástudatáig a lehető legrészletesebben lefektette. Gondolatrendszerre a magyar alkotmányos hagyományokat és a 19. század európai jogfejlődést szintetizálta. A szuverenitás – a Szent Korona-tan alapján – a nemzeté, amely a választópolgárok közösségét illeti, a törvényhozó hatalmat az országgyűlés és a király együtt gyakorolja, s mindez akkor működik, ha kölcsönösen tisztelik egymás jogait. *„Széchenyi az angol és a magyar megújított történelmi alkotmányt tartotta jónak”* (109. oldal), ez pedig egy újabb fontos üzenet korunk alkotmányjogászaiknak. Ahogy az is, hogy Magyarországot saját törvényei, nem pedig idegen szokások alapján kell kormányozni.

Habár Széchenyi sürgetőnek tartja az alkotmányos megújulást, azt is tudja, hogy a nemzet fennmaradásához mindenekelőtt jólét kell: *„előbb legyünk gazdagok, kiművelt emberfők, polgárosodjunk, és utána gondolkozzunk el a szabadságról”* (103. oldal). Tudja, hogy az egzisztenciális biztonság, a magántulajdon teremthet alapot a műveltség kiszélesítéséhez, és ami legalább ilyen fontos: a társadalom önszerveződéséhez.

Ő maga persze ebben is példaként jár elől: társaságok, kaszinók, egyesületek tucatjainak alapítója. S mi Széchenyi szerint – a polgári társadalom legfőbb ismérve? A hivatástudat, amely áthatja a nemzet valamennyi tagját: ahol a szabótól a cukrászig minden állampolgár annak tudatában végzi a dolgát, hogy az ő munkájától függ az ország boldogulása. Itt megint elgondolkodunk: a szüntelen feljebb törekvés, karrierizmus vajon előbbre viszi-e a társadalmat, és boldogabb lesz-e tőle az egyén? Vagy érdemes lenne visszatérni ahhoz az ideálhoz, amely megtisztel és hivatásnak tekint mindenfajta mesterséget, legyen az kétkezi munka vagy szellemi foglalkozás?

Kukorelli professzor úr nagy hozzáértéssel választotta ki azokat az írásokat, amelyekből Széchenyi saját jelleme is kirajzolódik: a mérhetetlen munkabírási gróf, aki folyamatos lelkiismeretvizsgálatot tart, hajnaltól estig dolgozik. Bár nem ő volt kora legjobb szónoka, mégis százakat nyert meg ügyének, és korát megelőzve igyekezett alkalmazottjait anyagilag is érdekeltté tenni vállalkozásai sikerében. A legfőbb erény Széchenyi szerint a használni tudás, melyet egész életében fáradhatatlanul gyakorolt, ezzel kifogyhatatlan inspirációt adva a mindenkor hazaszerető értelmiség számára.

A harmadik István, Bibó alkotmányjogi programjának sarokpontjai – köztársasági államforma, szabad választások, hatalmi ágak szétválasztása, szabadságjogok teljessége – a 21. század embere számára szinte magától értetődő fogalmak. Habár tudjuk, mit jelentett a szovjet tankokkal biztosított kommunizmusban a hatalmak elválasztásáról és bírói függetlenségről írni – mégis, a modern kori demokráciában felnőtt jogász értelmiség számára ezek a vívmányok már alapvetések.

A kormányzás hatékonyságának kérdése, a végrehajtó hatalom korlátozásának szükségessége viszont annál élelkebben foglalkoztatja ma is a gondolkodó embert, s különösen a jogászokat. A világhárvány és a szomszédban dúló háború még égetőbbé tették annak kérdését, milyen mértékben korlátozhatóak a szabadságjogok a hatékony kormányzás érdekében.

Ebben a tekintetben igazán izgalmas újra olvasni Bibó gondolatait a hatalomgyakorlásról: *„jogszerű és szolgálatszerű, de tegyük hozzá: szakszerű és eredményes hatalomgyakorlási rendszert kívánt megvalósítani”* (172. oldal).

S hogyan lehet a hatalom gyakorlása egyszerre jogszerű és eredményes? Itt kerül elő óhatatlanul Bibó értelmiségi-ideálja és az államhatalom természetéről alkotott felfogása. Az államhatalom szolgálattá, erkölcsi feladattá történő átnemesítésének vágya egybecseng a szabadságszerető ember politikai útparancsolatában megfogalmazottakkal. Szerinte az értelmiségi magát a *„munkában szolgának tekinti”*, amelyből következik, hogy az állami hatalom

gyakorlását is szolgálatnak kell tekinteni. Tehát a hatalomgyakorlás során, s ha úgy tetszik a politikában sem szabad más szabályok szerint „játszani”, mint amelyek értelmiségivé teszik az embert. Az ókor óta foglalkoztatja ez a kérdés a gondolkodó embert, és ma ismét aktuálisabb, mint valaha.

A hatalomkoncentráció veszélye kapcsán Bibó mintha előre látta volna a modern bürokrácia térnyerésével kapcsolatos töréspontokat. Napjainkban a bürokráciát, a „szakértői kormányzást” a választópolgárok akarátát meszszenenőkig érvényesítő hatalomgyakorlással szokás szembeállítani. Bibó nem a politikai akarat érvényesülését félti a bürokrácia elhatalmasodásával szemben, hanem attól tart, hogy az egyes ember, a „*sekélyesen képzett átlag*” bízza majd rá magát vakon a szakértőkre (195. oldal). A fő dilemma ugyanakkor Bibónál ugyanaz, mint a mai bürokrácia-vitákban: „a szakképzettség és szakszerűség nevében gyakorolt hatalom a szabadságjogok korlátozásával járhat”.

A kötetben szemlézett írások erőteljesen rávilágítanak Bibó értelmiség számára alkotott programjára, A *szabadságszerető ember politikai tízparancsolata* összefoglalja az értelmiségi lét kritériumait. A *tízparancsolatot* olvasva újra és újra visszalapozunk Széchenyi gondolataihoz: Bibó minden munkát szolgálatnak, Széchenyi hivatásnak tekintett. Bibó szabadságszerető embere szem előtt tartja az emberi szabadság és méltóság sérthetetlenségét, melyért Széchenyi egész élete során küzdött. Fellép a közérdek ügyében, és bíz a közösség erejében – a legnagyobb magyar teljes életműve ennek az ideálnak a lenyomata. Szembeötlő a hasonlóság a két államférfi értelmiségi létének szakaszai között is: „*a szerep felismerésével járó kételyek legyőzése*” (210. oldal), majd a felismerés, hogy az elveket szélesebb körben is érvényesíteni kell, és végül az elvekhez való hűség az akadályozó körülmények ellenére is.

A műben megidézett három személyiség a magyar történelem három különböző korszakának kiemelkedő alakja. A szerző jó érzékkel válogatta össze azokat az írásokat, amelyeken keresztül nem csak a három István gondolat-

rendszerét, de saját koruk közjogi viszonyait, szabadságeszményét is megismerheti az Olvasó. Kihangsúlyozza ugyanakkor az alkotmányosság és a közügyekről gondolkodás korokon átívelő alapigazságait, amelyek mindhárom életműben sarkalatos pontként jelennek meg. A könyv erőssége, hogy az elmúlt évtizedekben született elemzések, méltató beszédek megidézésével bemutatja, milyen nagy hatással bír e három életmű a későbbi korok olvasóira, gondolkodóira. Tudományos igényű, de nem kizárólag alkotmányjogászok számára érdekes olvasmány: az alkotmányjogi kérdések mellett rendre megjelennek a három példakép saját, személyes dilemmái is. A könyv forgatásakor az Olvasó tehát egyszerre ismerheti meg a három történelmi alak jellemét, saját korának közügyeit, életművük hatását az utódokra, és értékes tanulságokat vonhat le saját maga számára is.

Kukorelli István:

Három István, három nemzeti ünnep, három példakép

Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2021.

ISBN 978-615-6284-09-9

Terjedelem: 227 oldal

Pető Zoltán – Koi Gyula

Meglátások Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon című monográfiájának négy kötetes legújabb kiadásáról

II. rész

Observations on the Four-Volume Latest Edition of the Monograph Entitled ‘The History of Political Thought in Hungary’ by István Schlett Part II.

ÖSSZEFOGLALÁS

Esszénk fő célja Schlett István életműve legjelentékenyebb hatású darabja harmadik és negyedik (appendix) kötete gondolati magvának megragadása. A politikai gondolkodás története Magyarországon című monográfia négykötetes legújabb kiadása kivételes vállalkozás. Jelen tanulmány multidiszciplináris irányú bemutatása a műnek. A szerzők különféle tudományterületek képviselői, úgymint politikatudományok, jogtudomány, illetőleg közigazgatás-tudomány. A dolgozat második részében vizsgáljuk a hazai politikai gondolkodás 1901 és 1931 közötti történetét, illetőleg az appendixkötet tartalmiságának egyes legjelentékenyebb elemeit.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D74, P48

Kulcsszavak: a bethleni konszolidáció évtizede, Concha Győző, Eötvös József, Kemény Zsigmond, jogintézmények, politikai eljárások

SUMMARY

The main purpose of our essay is to grasp the essential (philosophical) core of the most influential piece of the third and the fourth (appendix) volumes of István Schlett’s work. The latest four-volume edition of this monograph entitled ‘The History of Political Thought in Hungary’ is an exceptional project. This study presents the monograph in multidisciplinary ways. The authors are representatives of different fields of science, including political studies, legal studies, and administrative sciences. In the second part of our writing, we pay attention to the history of the Hungarian political thought from 1901 to 1931, as well as some elements of the content of the Appendix volume.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D74, P48

Keywords: The Decade of Bethlen’s Consolidation, Győző (Victor) Concha, József Eötvös, Zsigmond Kemény, legal institutions, political processes

DR. PETŐ ZOLTÁN PHD, tudományos munkatárs, NKE Eötvös József Kutatóközpont, Molnár Tamás Kutatóintézet (Peto.Zoltan@uni-nke.hu), DR. KOI GYULA PHD, tudományos főmunkatárs, NKE ÁNTK Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék (Koi.Gyula@uni-nke.hu).

A HAZAI POLITIKAI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETE 1901 ÉS 1931 KÖZÖTT

Schlett István *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című munkájának harmadik kötete a magyar történelem mintegy harminc évét tárgyalja, az új évszázad kezdetétől 1931-ig, Bethlen Istvánnak a miniszterelnökségről való lemondásáig. Mivel Schlett terve nyilvánvalóan a magyar politikai gondolkodás teljes történetének megírása volt, amely természetesen nem ért, nem érhetett véget az 1931-es évvel, az olvasó már a kötet eleji tartalomjegyzéket böngészve is csodálkozásának adhat hangot: vajon miért éppen „A konszolidáció évtizedével” végződik a harmadik kötet? E választás voltaképpen indoklására csak a kötetet végig olvasva, az utolsó fejezet végén derül fény és mélyen összefüggeni látszik a szerzőnek, a politikai gondolkodás mibenlétével kapcsolatos reflexiójával.

„A politikai gondolkodást a politikában cselekvő ember *döntésre irányuló* tevékenységként szemléltem, mivel ezt a gondolkodásmódot *a vita activa* és nem a *vita contemplativa* részének tekintem” – fogalmaz (Schlett, 2018c:615). Schlett értelmezésében, mivel a Bethlen neve által fémjelzett korszakot követően az ország politikailag, a revíziós elköteleződés indukálta kényszerpályára került, Magyarország voltaképpen már a miniszterelnök lemondását követően elvesztette valódi szuverenitását, a politikai gondolkodás pedig olyan értelemben, ahogyan azt a szerző felfogja, megszűntnek tekinthető. Nem nevezve meg pontosan mely szövegekre, politikai eszmékre gondol, de nyilvánvalóan a szélsőjobboldal irányába tolódó kurzus politikai gondolkodására utalva – legyenek ezek akár a kormánypárt szélsőjobboldali elemei, akár a magyar nemzetiszocialisták törekvései – jegyzi meg: „[Ö]zöne keletkezett a politikai válságok idejében mindig megjelenő fantazmagóriáknak, továbbá olyan megnyilvánulásoknak, amelyek számomra szövegértési nehézségeket vetnek föl; nem tudom értelmezni a szándékot, s azt sem, hogy amennyiben volt hatásuk, az

miből fakadhatott. Olykor kamuflázsnak, olykor bomlott agy termékének látom e szövegeket, de meglehet, hogy létezik más olvasata is a szövegeknek, s a megfjtést a kód ismeretének hiánya akadályozza.” (Schlett, 2018c:615).

A fennmaradó időszakot – a 20. század első harminc évét, vagyis a kötet tulajdonképpeni tárgyát – Schlett alapvetően, a válságba került 19. századi liberális paradigma szempontjából, a különböző politikai irányzatoknak, politikai szereplőknek, az uralkodó paradigmához való viszonya alapján tárgyalja és értelmezi. Ehhez igazodnak a fejezetek címei is, melyek a „liberalizmus második válságának” elemzéséből kiindulva vizsgálják meg a politikai pozíciók kialakulását, a forradalmak időszakát („Revolúció, rekonstrukció vagy restauráció?”) illetve a tággan felfogott liberális paradigma keretein belül értelmezett bethleni „konszolidáció évtizedét.”

A kiindulópont: „A liberalizmus második válsága Magyarországon.” Ez alatt Schlett azt érti, hogy „A liberális világrend 19. században kialakult, a politikai gondolkodásban kánonként rögzült formája mindenhol elvesztette orientációs erejét az Egyesült Államoktól Oroszorszáig és Svédországtól Ausztráliáig.” (Schlett, 2018c:13). A liberalizmus válságát, szerinte „mi sem jelezte jobban, mint a vallási és világi megváltástanok iránti fogékonyság, a változás igény megnövekedése.” (Schlett, 2018c:37). A szerző tehát a liberalizmus megrendült pozíciójából vezeti le a dualizmus politikai rendszerének válságát, amelynek belső értelme, szerinte öt legfontosabb kérdés, a nemzeti, a választójogi, a nemzetiségi, illetve a szekularizáció kérdése kapcsán foglalható össze (Schlett, 2018c:48-70).

Részletesen elemzi a „gondolati struktúrák széttöredezése” című fejezetben az uralkodó „nemzeti liberális” (vagy konzervatív-liberális) paradigma legfontosabb, alapelvszerű pontjainak felbomlását, majd hosszan értekezik a korszakban egyre inkább exponálttá váló „zsidókérdésről” is (Schlett, 2018 III:86-97). Az 1918-19-es forradalmakig tehát, a kötet tanúsága szerint, egy legalább tíz éves válságperiódus vezetett, amely nagyjából felölelte Tisza István első és második miniszterelnökségét. Schlett Ti-

szá – egyébként rendkívül kimerítően és nagy beleérzéssel tárgyalt – politikai pozícióját a „status quo őrző” őliberalizmusával (vagy elitista liberalizmusával) azonosítja, – amely szemben állt a „reformerekkel” /polgári demokraták, keresztényszocialisták, az Ugron Gábor vezette, 48-as alapon álló Függetlenségi Párt/ (Schlett, 2018c:182-301).

Közel száz oldalon keresztül tárgyalja ezt követően a „rendszerátalakítók” (polgári radikálisok, szocialisták) politikai cselekvési programját és politikai eszméit. A liberális alkotmányossággal szemben álló forradalmak időszakát a revolúció-rekonstrukció-restauráció hármassága alapján közelíti meg, részletesen elemezve a baloldali – radikális demokrata és kommunista – és sokkal kevésbé részletesen a jobboldali, nagyrészt a „Szabó Dezső”-i programmal azonosított „faji” forradalom paradigmáit. A „Bethleni konszolidáció” időszaka kapcsán – ahogyan azt tette már korábban Tisza István vonatkozásában is – most mintegy Bethlen saját „nézőpontjából” a konzervatív-liberális eszmekörbe helyezett miniszterelnök politikai pozícióját vizsgálja a legnagyobb részletességgel, a kontextust is a bethleni politikára adott választékok viszonylatában állapítva meg.

Kétségtelen, hogy a világháború és a forradalmak által megtört harminc éves periódust a liberalizmus szempontjából elemezni legitím, sőt izgalmas vállalkozás lehet, mint ahogyan tiszteletet parancsoló az az óriási anyag, amelyet Schlett ebben a kötetben is feldolgozott. Számos olyan újságcikket, tanulmányt, esszét és parlamenti felszólalást láthatunk itt koherens logikai egységben összefoglalva, valamint kiemelten egy-egy politikai szereplő kapcsán (mint amilyen a már említett Tisza és Bethlen, vagy a baloldaltól: Jászi Oszkár vagy Garami Ernő), amely valóban segítheti a korszak politikai gondolkodásában való jobb tájékozódást, a legexponáltabb problémákra való szélesebb körű rálátást. Az egyes politikai cselekvők gondolkodása, eszméi tájékozódási pontjai, szűkebb értelemben vett világnézetük és a liberális paradigmában – vagy ahhoz viszonyítva – elfoglalt relatív helyzetük feltérképezése mellett

azonban, néhol szükségtelenül terjengősnek tűnik a pártpolitikai csatározások „aktuálpolitikai” szempontú leírása, vagy a választási eredmények és a parlamenti mozgások hosszas tárgyalása, az ezekből levont következtetéseknek a politikai gondolkodásra való vonatkoztatása. Mindez meglátásunk szerint sokkal inkább tartozna a politikai eseménytörténethez, mint a politikai gondolkodástörténethez, még akkor is, ha e kettő természetesen nem lehet független egymástól, Schlett megközelítése pedig úgy mond „cselekvésközpontú” és saját bevallása szerint „nem eszmétörténetet” ír (Schlett, 2018c:485).

Ennek ellenére úgy véljük, a politikai gondolkodásnak e „cselekvésközpontú” felfogása mégis túlzottan leszűkíti a „politikai gondolkodás” címen elemzendő szövegek körét: azt is mondhatnánk, hogy itt voltaképpen nem, vagy csak kevésbé a politikáról való gondolkodásról, hanem sokkal inkább „politikuskok gondolkodásáról” van szó, amely magától értetődően, leginkább a politikára irányul. Ahogyan a szerző maga írja:

„Feltevésem szerint a gondolkodás a politikáról csak az által válik a politikai gondolkodás elemévé, ha közösségek cselekedeteit irányítja, befolyásolja, ha olyan alternatívát állít más alternatívákkal szemben, amelyekben megmutatkozik a megvalósítás esélye; nemcsak a kívánatosról szól, hanem magába foglalja a teendőkre adott válaszokat is.” (Schlett, 2018c:485).

Mivel Schlett a politikai gondolkodás mibenlétét a fentiek értelmében közelíti meg, nem is csodálkozhatunk azon, hogy a korszak politikaelmélete, és a politikai filozófia, mint olyan, szinte teljesen kimarad a kötetből. A 635 oldalas munkában például egyetlen egyszer, még említések szintjén sem merül fel Ottlik László neve, – akit a Horthy-korszak politikatudományáról elemzést író Csizmadia Ervin „a korszak vezető filozófusának” nevezett (Csizmadia, 2009:7), valamint nem szerepel továbbá még Krisztics Sándor, aki „Concha talán legismertebb tanítványa a két világháború között” (Csizmadia, 2009:34) vagy Dékány István neve sem. Lehet persze a szerzővel egyetértve a po-

litikai gondolkodást a fentebbiek értelmében definiálni, azonban az már nehezebben magyarázható, hogy a korszak vezető politikatudósai, akik a politikáról a napi konkrétumok szintjénél elvontabb megközelítésben értekeztek és gondolkodtak, legalább a nevesítés szintjén miért nem jelennek meg. Különösen érdekes ez Ottlik esetében, aki monográfiusa szerint ráadásul, a kötet egyik főszereplőjének, Bethlen Istvánnak „közeli bizalmasa” volt, (Szabadfalvi, 2019:12) és említhetnénk itt a diktatúra kortárs jelenségének vitatása kapcsán a *Társadalomtudomány* című folyóiratban megjelent cikkét is, amelyet a recenzensek egyike, Albrecht Ferenc, egyenesen Bethlen burkolt diktatúratörökvéseinek igazolásaként olvasott (Szabadfalvi, 2019:89). Még kevésbé érthető, hogy – miközben kiindulási pontjától némileg eltérően, Schlett hosszú oldalakon keresztül elemzi az aktív politikai cselekvőnek nem igazán nevezhető Somló Bódog filozófusnak a Társadalomtudományi Társaság vitakörében megtartott előadását a társadalmi haladás pozitívista értelmezéséről, (Schlett, 2018c:23-27) vagy például Fogarasi Béla rendkívül elvont értekezését a materializmus kritikájáról, (Schlett, 2018c:80-85) a korszak egyik legrepresentatívabb történésze, – mellestleg politikailag is elkötelezett, vezető értelmiségi alakja – Szekfű Gyula, viszont alig szerepel néhány futó említéstől eltekintve a kötetben.

Schlett könyvének a leginkább vitatható pontja alighanem ide köthető: ez pedig a szinte teljes „magyar jobboldali hagyomány” elhanyagolása (Vö. Romsics, 2009). Ugyanis nem csak a jobboldali társadalomtudósok, filozófusok, történészek hiányoznak, hanem a szó legkonkrétabb értelmében felfogott politikai cselekvők, maguk a politikusok is. Hiába keresnénk például a „Horthy-korszak” névadójának, a tárgyalta időszak egyik legfontosabb politikai szereplőjének, Horthy Miklósnak, az akár csak vázlatosan is megrajzolt portréját, – ugyanígy hiányzik a korszak szempontjából megkerülhetetlen, a Horthy alkotmányos jogosítványai körül kirobbant viták ismertetése, vagy a „kormányzói kultusz” kialakulásának és kortárs értékelésének bemutatása.

Teleki Pál nézeteinek említése szintén teljes mértékben hiányzik, Schlett a nevét is mindössze két oldalon hozza elő, akkor is a Bethlennel kapcsolatos kontextusban, (Schlett, 2018c:605; Schlett, 2018c:635) holott Teleki, Bethlentől függetlenül is a kor egyik legnagyobb hatású konzervatív politikusának tekinthető. Éppígy nem került be a kötetbe érdemi szempontból Bethlen egyik fő riválisa, Gömbös Gyula sem, pedig Gömbös az 1920-as években az általa kialakított és vezetett Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt, a kormánypárt legfontosabb jobboldali ellenzékének számított. De teljes mértékben kimaradnak a magyar legitimisták (például Pethő Sándor) éppúgy, mint például Klebelsberg Kuno vagy Hóman Bálint nézeteinek ismertetése. A Turul Szövetség, az ÉME vagy MOVE – mindannyian a 20-as évek elejének meghatározó szervezetei, szintén nem kapnak érdemi elemzést, és éppígy kimarad a *Napkelet*-köre. Bajcsy-Zsilinszky Endre, a korszak egyik legmarkánsabb (az 1920-as évek első felében még egyértelműen) jobboldali politikus, aki ráadásul kiterjedt elméletírói munkássága mellett konkrét politikai programmal lépett fel, szintén elenyésző számú említést kap. Voltaképpen úgy tűnik, hogy néhány ma már kevésbé ismert agrárius és keresztényszocialista politikus mellett az egyébként politikai párttal nem rendelkező Szabó Dezső, valamint Bangha Béla csupán az a két olyan politikai szereplő, aki a tágan értelmezett jobboldalon érdemben „megt lett szólaltatva.”

Az olvasónak néha önkéntelenül is olyan érzése támad, hogy a szerző nem tartja érdemesnek vagy érdekesnek a felsorolt politikai aktorok gondolkodásának vizsgálatát – mindez azonban, a korszak politikai gondolkodása iránt érdeklődők szemében nehezen érthető és nehezen védhető pozíció. Természetesen senki sem várna el a szerzőtől a jobboldali szerzők álláspontjának utólagos igazolását: Schlett éppen elég-szer nyilvánvalóvá is teszi, hogy célja „a politikai irányzatok jegyeinek értékesleges számbavételére” irányul (Schlett, 2018a:460). Éppen ennek a – habár nem biztos, hogy szerencsésen megfogalmazott – „értékselegességnek” az irányába

tett célkitűzésnek az értelmében várhatná az olvasó, hogy a jobboldali szereplők álláspontját is megismerheti. Ugyanilyen alapon, nyugodtan lehetett volna elemezni az 1931 utáni időszakot is és különösen a nemzetiszocialista vagy a szovjet korszak „kódnyelvének” megfejtésében, a szerző segítségével lehetett volna számos kiváló elemzés, amely a totalitárius gondolkodás a totalitárius rendszerek kapcsán született.

Éppen a fentebbi okokból lenne mindez hatványozottan izgalmas, mivel a szerző kísérlete saját bevallása szerint is arra irányul, hogy témáját kivonja „a még ma is heves, a korszakot egy kétpólusú politikai térként értelmező emlékezetpolitikai viták köréből”, emellett állítása szerint célja nem az, hogy „valamely fejlődésméleti paradigma vagy erkölcsi norma alapján ítéletet mondjunk a korszakban kialakult, a politikai tagoltságot meghatározó álláspontokról.” (Schlett, 2018c:460). Az egyébként méltányolható törekvések mellett, meg kell jegyeznünk, az „értéksemlegesség” kifejezés helyett talán szerencsésebb lett volna az „árnyaltabb” vagy „objektívebb” megközelítés kifejezésének használata. Részben azért, mert a bölcsészettudomány területén, már a tárgy természetéből következően is *ab ovo* ritkán meggyőző egy természettudományos objektivitás értelmében felfogott objektívitáskereső erőltetése és részben abból kifolyólag is, hogy eszmék, szereplők, politikai irányzatok valóban „értékmentes” sorjázása aligha volna több egymás mellé helyezett, egymással élő kapcsolatban nem lévő elemek unalmas felsorolásánál. Mondhatnánk, hogy szerencsére, Schlett könyve, – még akkor is, ha nem kerül el bizonyos egyoldalúságot – nem merül ki hasonló katalogizálásban.

A szerző, természetesen maga is él bizonyos értékítéletekkel: éppenséggel ilyen értékítélet már az elemzett korszak hosszának és a korszak végét illető időpontnak a megválasztása, mint ahogyan az is, hogy mely szereplőnek mekkora és milyen szerepet szán. Schlett pozitívan hivatkozik néhány olyan történészre, – ilyen például Eric Hobsbawn, Lothar Gall vagy éppen egy helyütt, Szekfű Gyula értelmezésével szemben Hanák Péter, (Schlett, 2018c:11) akik

maguk kategorikus véleményét fogalmazták meg egy-egy probléma kapcsán és határozott értékélméleti paradigmákban gondolkodtak. De hozzá tehetnénk azt is, hogy Schlett számos alkalommal maga fogalmaz meg, akár irányzatok akár személyek kapcsán is, egészen konkrét véleményeket, értékítéleteket. (Lásd például: „Tisza ítéletében kétségtől van igazság, más kérdés persze, hogy tőle sem állt távol a „szűkkeblűség”, az „elfogultság”, hiszen ő is – akárcsak ellenfelei – politikai harcot folytatott.” (Schlett, 2018c:178)).

Az, hogy Schlett könyve végeredményben mennyiben használható a tárgyalt korszak „politikai gondolkodásának” átfogó megismerése céljából, vitatható. Annnyiban mindenképpen, hogy jól összefogott logikai keretbe rendezve ismerhető meg belőle a 20. század első felének magyar liberalizmusa, a korszak liberális szempontú értékelése, illetve a szocializmus néhány, ma kevésbé előtérben lévő, és kevésbé elemzett jelentős teoretikusa, mint amilyen például Jászi Oszkár vagy Szabó Ervin voltak. Kétségtől számos fontos, és talán eddig kevésbé tárgyalt aspektussal leszünk gazdagabbak Tisza és Bethlen világnézete, demokráciafelfogása, a felvilágosodásból származó „haladás-paradigma” kortárs értelmezése, a liberalizmus és a konzervativizmus sajátos felfogása kapcsán, hozzátevé, hogy a mai politikai palettán nem vagy alig létezőnek tekinthető az a „konzervatív-liberális” társadalomfelfogás, amelyet ezek a jelentős politikusok egykor képviseltek, és amelynek szellemében óriási hatással voltak koruk politikai életére és gondolkodására. Azonban a korszak politikai gondolkodásának teljes körű megismerése vonatkozásában Schlett könyve mindenképpen kiegészítésre szorul. Szerencsére ebben kiváló munkákra támaszkodhat az olvasó, így érdemes talán a már említett, Romsics Ignác szerkesztette kötetet (*A magyar jobboldali hagyomány*) is hozzá olvasni, de más, újabban megjelent szakmunkák, mint például a *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*, (Pap, 2016) vagy Bartha Ákos 2019-ben megjelent Bajcsy-Zsilinszky könyve is segíthetik a sikeres tájékozódást (Bartha, 2019).

AZ APPENDIXKÖTET TARTALMISÁGÁNAK EGYES
ELEMELI

A modernitás előtti hazai politikatudomány narratívái eszmetörténeti szempontból meglehetősen széttartó képet mutatnak. Takács Péter egy recenziójában helyesen mutat rá arra, hogy Ballagi Géza¹ (Ballagi, 2016), Schlett István (Schlett, 2018a, Schlett, 2018b, Schlett, 2018c, Schlett, 2018d) vagy Arczt Ilona (Arczt, 2004) a politikai folyamatokra adott elméleti reflexiók kimondóiként egymással gyakorlatilag diszparát személyi kört nevesítenek (Takács, 2004:341). Ennek nyomán Takács három eszmetörténeti-elmélettörténeti hagyományt feltételez, ennek keretében a Ballagi-féle politikai pamflet- és röpiratirodalom; a Schlett-féle politikai gondolkodási (mentalitástörténeti) hagyomány, illetve a Takács által politikatudományi oktatástörténetnek minősített Arczt-féle mű kerül elkülönítésre. Az eltérés feletti csodálkozás jogos, mivel elvileg mindhárom adatgazdag mű a politikai folyamatokra adott elméleti reflexiókat tárgyalja (Takács, 2004:341-342). Megjegyzendő, hogy az általános hazai politikatudományi irodalom (pl. Bihari-Pokol, 1992; Bayer, 2000) nézőpontján túl a honi politológia képvisel egy eszmetörténeti (Takács, 2007) illetve egy mentalitástörténeti (Bayer, 1998; Mándi, 2005; Mándi, 2015; Balázs-Molnár, 2019) irányú megközelítést a politikai gondolkodás leírásának folyamatában. Érdemes arra utalni, hogy 1989 előtt fennállt a „politikai tanok története” gondolatkör is (Antalfy-Papp, 1974; Kulcsár, 1989). A „gondolattörténet,” „elmélet- és eszmetörténet” politikatudományban betöltött szerepének vizsgálatára is sor került (Bayer, 1998:20-24).

Nem haszonatlan mindazonáltal számot adni egyes nemzetközi tendenciákról sem. A politikai gondolkodás középkori időszakának angol nyelvű feldolgozása mellett (pl. Canning, 2002) a franciák az általános témakört többnyire esszéisztikusan (pl. Bodin et al., 1959), a németek pedig akár több évezredet átfogó, tablószerű olvasókönyv formájában (Maier et

al., 1986; Baruzzi et al., 1987)² dolgozták fel (olvasókönyv formátumú hazai vállalkozások: Takács, 1988; Paczolay-Szabó, 1990; Nuber, 1999). Ezek formai elődjei a tudományos szocializmus tantárgy egyetemi karonkénti szűkségelekhez igazodóan részben eltérő tartalmú szöveggyűjteményei (ennek állam- és jogtudományi kari példája: Magyar, 1976; Schlett et al., 1976).

Ugyanígy értékes párhuzam lehet mind eszmetörténeti, vagy gondolkodástörténeti (mentalitástörténeti) téren akár a hazai jogtudomány – különösen a római jogot, és annak továbbélését elemző szegmentuma (Pólay, 1988; Hamza, 2002); továbbá a magyar közigazgatási jog és közigazgatás-tudomány mind elmélettörténetként, mind eszmetörténetként, mind gondolkodástörténetként értelmezhető, alapvetően tudománytörténeti irányú újabb kori produktumai (Koi, 2013; Koi, 2014; Koi, 2023; Rixer, 2013; Rixer, 2020).

A schletti sorozat magát gondolkodástörténetként definiálja. Tanulságos az a folyamat, amelyet Schlett feltár az alapkötetekben és az *Appendix*-ben, hogy miként jutott el a (marxista) eszme- és befogadástörténet béklyóitól a politikai gondolkodás, azaz „a politikai cselekvéshez kötődő kognitív tevékenység” vizsgálatához (Schlett, 2018a:9-11; vö.: Schlett, 2018d:11-52). Ugyanígy érdemes visszautalni a Schlett István-i életmű egyes darabjaira, úgymint a munkáskérdés és a szocializmus 1848 és 1906 közötti gondolkodását elemző, 1979-ben elkészült, nyomtatásban 1987-ben napvilágot látott kandidátusi disszertációjára (Schlett, 1987a), amely talán nehezebben érthető meg korábban kiadott, a magyar szociáldemokrácia történetét elemző kötete nélkül (Schlett, 1982). Terjedelmi korlátok okán csak utalni lehetséges a fentiekben és a lentebbiekben nem említetteken túlmenő egyéb önálló kis- és nagymonográfiáira (Schlett, 1990; Schlett, 1993; Schlett, 2004), továbbá a társszerzős monografikus munkákra (Schlett et al., 1966; Schlett-G. Fodor, 2006). Az appendixkötet (azaz függelék-kötet) bevezetésének végén felvezetett Hahn István-i intelem („A túlzott tényismeret gyöngíti az ítélőerőt”)

keretei között megfogalmazott szerzői ars poetica („Ma szívesen lemondok az ítélkezésről, ha annak árán megbízható, igazolható ismerethez jutok”) igen szimpatikus, amely eszünkbe juttatja azt is, hogy az egy adott témával való túl gyakori foglalatosság esetleg elhomályosíthatja egyes szerzők látásmódját („fától az erdőt” esete). Ugyanilyen problematikus az a napjainkban gyakori jelenség, amikor a társadalomtudományi (kiemelten a jogtudományi) PhD hallgatók egy résztéma résztemájáról akarják elkészíteni értekezésüket, így békaperspektívájuk gyakran torz (sőt tudományellenes) eredményre vezet. Schlett műve vonatkozásában éppen ellenkezőleg, talán a nagyon széles időtáv, és a sokágú problematika jelenti a kihívást, amelyre a négykötetes kézikönyv tiszteletreméltó, és figyelmet igénylő válasz, egy jelentős társadalomtudományi életmű több kiadáson keresztül fejlődő megkoronázása.

Előre bocsátandó, hogy ebben a részben legkiemeltebben az Eötvös József-féle, illetve az ezen eszmekörhöz kapcsolódó Kemény Zsigmond-i látásmóddal fogunk foglalkozni leginkább. Ennek oka, hogy Schlett István munkásságának centrális magja leginkább alighanem Eötvös munkássága elemzésében kulminálnak.

A politikai gondolkodás és a politikai gondolkodás története című első részt illetően csupán egy kisebb, elsőre talán „populistának” tűnő irányultságú kérdésfelvetésű szegmensre irányítjuk gondolatainkat: „Miért gondolkodnak a politikusok?” (Schlett, 2018d:46-47). Erre a szerző rövid válasza, hogy a cselekvőképesség megteremtése érdekében történik mindez. (Itt nyilván nem a magánjog személyi jogi részében tárgyalt cselekvőképességre, hanem a politikai cselekvőképességre (ható- és tevőképességre), és mozgástér-kihasználásra kell gondolni). Mindez Schlett szerint azt jelenti, hogy aligha képzelhető el, hogy egy politikusnak ne legyen elképzelése arról, mit akar, illetve mit, és hogyan kell tennie. Mindez céltételezést, és a célhoz vezető út felismerését kívánja meg a politikustól (tevékenységtervezés, (politikai) táborszervezés, mozgósítás, a szükséges eszközök felkutatása, eljárásrend stb.). E pozitív oldal mellett van egy

„valami ellen irányuló” oldala is a politikusi tevékenységnek (nevezzük ezt most az egyszerűség kedvéért negatív oldalnak): az ellenfél felismerése, tevékenységének felismerése, gyenge pontok meghatározása, taktikáinak átlátása, érveire adott válaszok. Mindezek gondolkodást kívánnak meg. Azaz a tervező-szervező (technikai-metodikai) oldal és a felismerő-elhárító (taktikai) oldal alkotja ebben az értelemben a politikusi gondolkodást. (Az már más kérdés, hogy meglátásunk szerint nem minden politikus esetében valósul meg mindez a teljes spektrumon, és főként nem azonos mértékben. E hiányosságokra már csak a választói állandó nyilvános figyelem miatt is könnyen fény derül. Bizonyos képességek (előrelátás), továbbá gyakorlati tapasztalatok (politikai jártasság) nélkül a „politizálgatás” előbb-utóbb bántó színházi látványossággá, élő szereplős Muppet Show-vá, és a politikai közösséget (az adott nemzetet, vagy a jogközösség és a transznacionális szervezetek esetében akár több nemzet tagjait) lejárató bolhacirkusszá fajulhat, melyet szármalmas bábok adnak elő). Ugyanakkor a gondolkodás (illetve akár az egyetemi diploma) hiánya talán –úgy tűnik- mégsem akadály a önmagában a politikusi létnek akkor, ha valakit korlátozott képességei, és vitatható teljesítménye ellenére is megválasztanak, vagy kooptálnak). Mindezen semmilyen végzettségi, vagy képességi elvárás sem segítene, mivel a demokratikus legitimáció (a kiválasztás demokratizmusa) okán a politikussá válástól – kissé leegyszerűsítve a problémát – gyakorlatilag senkit nem lehet eltüntetni. Mindazonáltal a választópolgári közösség az éppen zajló folyamatokat tetszés szerinti olvasatban tekintheti a „szembenállók harcaként” értelmezhető végtelen-romantikus lovagregényként, vagy akár rosszul megírt, lektúrszerű ponyvaként.

A kötet második része *A politikai tagoltság gondolati alapjai a versengő paradigmák idején* címet viseli. Ennek fő témaköre az Eötvös József-i életmű, mely mellé kínálkozik Kemény Zsigmond munkásságának vizsgálata. Gondolatainkat e két szerző munkássága köré kívánjuk e körben építeni.

Eötvös József kétkötetes fő művének, a ma *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* (továbbiakban: *Uralkodó eszmék*) címmel ismeretes alapművének első magyar kiadása 1851-1854-ben jelent meg (Eötvös, 1851-1854a) művét a szerző ugyanabban az időszakban megjelentetetten eredetileg német nyelven írta (Eötvös, 1851-1854b). Említendő, hogy az első magyar nyelvű kiadásban az állam szó „álladalom” alakban áll. Schlett maga Eötvös szerepének külön kismonográfiát szentelt (Schlett, 1987b). A magyar kiadás első kötete 1851. július 1-jén, a német kiadás 1851 augusztusában jelent meg. A német második kötet az 1854. május 1-i előszóval 1854 júniusában; az 1854-es évszámot feltüntető magyar nyelvű második kötet csupán 1855 februárjában jelent meg. Eötvös fő művének történetileg általában legtöbbet hivatkozott kiadása (Eötvös, 1870-1871) mellett ismeretes a német nyelvű alapszöveg részleges újrafordításával javított magyar kiadás (Eötvös, 1981). A magyar fordítás az első kötet tekintetében Szalay Lászlótól és kisebb részben másoktól (be nem azonosítható fordítók) származik, míg a második kötet magyar fordítása az újabb kutatások szerint Csengery Antal munkája. (Ennek fényében a német kötet élén álló „*Verfasser selbst aus dem Ungarischen übersetzt*” – „Magyarból fordította a szerző maga” közlés nem valóságazonos). A második kiadásban Eötvös nem vette figyelembe a német eredetit, így a főleg a második kötetet jellemző téves fordításokat, illetve archaizmusokat nem korrigálta, ezeket az 1981-es kiadás végezte el (melyet tévesen tartanak kritikai kiadásnak, ugyanis kritikai jegyzetapparátusa nincs, ellenben a sajtó alá rendező rendkívül kitűnő művelődéstörténész és germanista, Oltványi Ambrus, aki utószavában tisztázza a fordítástörténetet, fordítási stílus- és szóhasználat-vizsgálatot közöl (Szalay fordítói voltát erősítendő), példákat ad a fordítási hibákra, illetve egyes német szavak régi rossz, illetve új, jó fordításait is közli. Az írást névmutató és névmagyarázat zárja. Rendkívül jelentős Eötvösnek az 1851-i német kiadás-

hoz írt, korábban meg nem jelent előszava fordításának, és egy hiányzó résznek függelékénti közlése (az utószó: Eötvös (1981) II. 595-622; a függelék: Eötvös (1981) II. 585-591.; névmagyarázatok – névmutató: Eötvös (1981) II. 623-647). Nyilván Schlett, mint az Eötvös-életmű, és a szövegtörténet kitűnő ismerője is az 1981-es szövegekre hivatkozik. Az Eötvös-mű (véltetően a német eredetiből készült) angol fordítása is ismeretes (Eötvös, 1996). Szükséges exemplifikatív utalni Eötvös (valamint Kemény) szépirodalmi helyének újabb kori irodalomtörténeti kijelölésére is (Rónay, 1993a,b,c). E kérdés vizsgálata során utalni kívánunk Concha Győző e körben releváns munkásságára (Concha, 1916, 1918, 1928), amely talán megért volna a műben háttérelmezés helyett egy elsődlegesebb irányú vizsgálatot (Koi, 2013:73-106; Koi, 2014:211-223). Tény persze, hogy a Concha Győző-i életmű mind a négy kötetben bizonyos fokú elemzésre kerül, amely talán szűkösebb annál, amelyet az államtudomány, a (sajátos, korszakhoz kötött értelmű) politikatudomány, és az alkotmány- és közigazgatás e jeles művelője, az alkotmány- és közigazgatásán kiválóssága megérdemelne. Nem hagyható figyelmen kívül John Stuart Mill *A szabadságról* című könyve kapcsán azon tény sem, amelyre Schlett hivatkozik is: Eötvös Millnek írott 1858. június 8. előtti keletkezett levelében utal arra, hogy „Nincs honunkban senki, ki az államtudományokkal komolyan foglalkozik, kire az, mit Ön e téren tett, hatást nem gyakorolna” (Eötvös, 1976: 541-544), ugyanekkor Eötvös Mill részére az *Uralkodó eszmék* egy [német nyelvű – K.Gy.] példányát is elküldte, mint erre Schlett István kiválóan utal (Schlett, 2018d:144-145).

Eötvös kapcsán csupán emlékeztetni lehetséges az *Appendix*ben megfogalmazott számos gondolat közül egyesekre úgy, hogy a háttérismeretek az *Uralkodó eszmék* első (Schlett, 2018b:19-45) és második (Schlett, 2018b:47-82) kötete vonatkozásában külön-külön részben olvashatóak, úgy azonban, hogy Eötvös életműve (továbbá Keményéé is) mind a négy

kötetben értékelést nyer. Az egyik ilyen politikai vezérgondolat, hogy a politikai gyakorlat vezérelvévé Eötvös a kormányzóképeséget teszi (Schlett, 2018d:125). Mindez nem érthető meg az eötvösi állami feladatok elmélete és az államszervezet képe (Schlett, 2018b:53-59), valamint az önkormányzatiság általa vallott nézetei nélkül (Schlett, 2018b:68-70). A „mozgalmi liberalizmus” kritikája francia interpretációi nyomán utal Schlett arra, hogy a néphangulat elkomorodása, és az államcsíny képe Eötvös és Kemény elemzésében a külhonihoz hasonló következtetésként jelenik meg, de valamivel optimistábban. Az önkritika és az újrafogalmazás szükségességét azonban ők is elkerülhetetlennek látják (Schlett, 2018d:139). Kemény 1851-es, *Még egy szó a forradalom után* című röpirata nyomán arra is utal Schlett, hogy 1848-ban nem a magyar (és a külföldi) forradalmi célok voltak tévesek, hanem amiként Kemény megállapítja, a politikusok tévedtek. Schlett arra is utal, hogy a kormányra került mozgalmi liberalizmus jellemképeének kulcsszava, a remény, Kemény és Eötvös 1849 utáni írásaiból ugyanúgy felszínre került, akárcsak Gustave Flaubert *Érzelmek iskolája* című regényéből – mutat rá a szerző (Schlett, 2018d:140).

A könyv harmadik részének tárgya *A politikai tervezés grádicsei* kifejezéssel kerül meghatározásra. A Kommunisták Párt kiáltványa (Schlett, 2018d:276-284) a Széchenyi *Hitelében* megfogalmazott politikai önazonosság-építés keretében kerül egymással szembeállításra. A marxizmus egy évszázadon keresztül volt a politikatudományi diskurzusok meghatározója (a tudományos szocializmuson keresztül) a dialektikus és történelmi materializmus szemléletmódjától áthatottan. A tudományos szocializmus nem érthető meg a 18-19. század fordulóján keletkezett német filozófia, az angol közgazdaságtan, és a francia szocialista irodalom ismerete nélkül. Mindezt a mai újmarxista „világmegváltóknak” sem árt észben tartaniuk.

A munka negyedik része a *Következtetések és nyitott kérdések* elnevezést kapta. Ennek egyik

fő kérdése az „új válság – új liberalizmus,” illetve a liberalizmus és az állam (Schlett, 2018d:405-409) problémafelvetés, mely a nemzetállamok megszűnését vetíti előre a nemzetközi irodalom elemzése alapján. (Kérdés, hogy ez mennyiben tekinthető az államelhalás marxista elméletének új kontextusban történő teoretizálásának). A porladó „államszuverenitás” képe, és a meglévő válságjelenségek ellenére is jelenleg ez a felvétel sokallta több kínzó kérdést involvál, mint amennyi problémát megoldana egy esetleges „világállam” vagy bárminő –megváltónak érzett– ideológia. A sokszor hivatkozott *demos* szándékai ellenére aligha lehetséges egy eddig sosem látott államtípus, új mintájú intézményrendszer, vagy egyetlen kormányzó politikai akarat csatasorba állítása a régi institucionalizmus ellenében.

Megállapítható, hogy Schlett István munkája igen nagy előrehaladást jelent a honi politikai gondolkodástörténet rekonstrukciójában, és őszintén reméljük, hogy munkásságát a jövőben is folytatni fogja.

JEGYZETEK

- 1 Ballagi Géza 1909-es művének Nagy Ágoston előtanulmányával ellátott reprint kiadása 2016-ban jelent meg.
- 2 A két német nyelvű szövegválogatásból kibontható az európai politikai gondolkodás kánonja. Számos gondolkodóról/gondolkodótól olvashatunk a két kiadványban. Az első kötetben a következők szerepelnek: Platón, Arisztotelész, Ciceró, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Dante Alighieri; Páduai Marsilius, Niccolò Machiavelli, Morus Tamás, Martin Luther, Francisco de Vitoria, Hugo Grotius, Jean Bodin, Thomas Hobbes. A második kötetben a következők szerepelnek: John Locke, Samuel Pufendorf, Charles-Louis Montesquieu, a „The Federalist” szerzői, Jean-Jacques Rousseau, Emmanuel-Joseph Sieyès, Edmund Burke, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Alexis de Tocqueville, John Stuart Mill, Auguste Comte, Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Max Weber. Ez a szellemi kör több mint 2300 éves időtávot fog át.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antalfy György – Papp Ignác (1974): *A politikai és jogi tanok története. Egyetemi tankönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Arczt Ilona (2004): *A „Politika tudományok” oktatása a Budapesti Egyetem (ELTE) Jogi Karán és elődöntményeiben.* Rejtjel, Budapest. Rejtjel Politológiai Könyvek 22.
- Balázs Zoltán – Molnár Csaba (2019): *Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban* (lekt.: Macskássy Zsuzsa). Osiris Kiadó, Budapest.
- Ballagi Géza (2016): *A politikai irodalom Magyarországon. 1825-ig Reprint kiadás* (s.a.r., bev. tan.: Nagy Ágoston). Nemzeti Közszerzői Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont – Dialóg Campus, Budapest.
- Bartha Ákos (2019): *Bajcsy-Zsilinszky Endre – Életút és utóélet.* Bölcsészettudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Baruzzi, Arno – Euchner, Walter – Falk, Berthold (1987): *Klassiker des politischen Denkens von Plato bis Hobbes II. Von Locke bis Max Weber* (Eds.: Denzer, Horst – Maier, Hans – Rausch, Heinz). C.H. Beck, München.
- Bayer József (1998): *A politikai gondolkodás története.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Bayer József (2000): *A politikatudomány alapjai* (lekt.: Thoma László). Napvilág Kiadó, Budapest.
- Bihari Mihály – Pokol Béla (1992): *Politológia.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bodin, Louis – Jannin, Pierre – Lavau, Georges – Touchard, Jean – Sirinelli, Jean (1959): *Historie des idées politiques I. Des origines au XVIIIe siècle.* Paris, Presses Universitaires de France.
- Canning, Joseph (2002): *A középkori politikai gondolkodás története 300-1450* (szerk.: Geréby György – Kisbali László, ford.: Nemerikényi Előd). Osiris Kiadó, Budapest.
- Concha Győző (1916): Montalembert és Eötvös barátsága a [z ezernyolcszáz]harmincas években. *Budapesti Szemle* 44. évf. 472. sz. 1-27.
- Concha Győző (1918): *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdetéhez.* Szent István Társulat, Budapest.
- Concha Győző (1928): Magyarország régi francia barátja [Montalembert]. *Budapesti Szemle* 56. évf. 605. sz. 28-42.
- Csiszmadia Ervin (2009): *A magyar politikatudomány tradíciói a két világháború között.* Munkabeszámoló. OTKA. http://real.mtak.hu/2695/1/69072_ZJ1.pdf. (Utolsó letöltés 2020.04.27.)
- Eötvös József (1851-1854a): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra I-II.* Jasper Hügel Manz-Emich Gusztáv, Bécs-Pest.
- Eötvös József (1851-1854b): *Der Einfluss der herrschenden Ideen des XIX. Jahrhunderts auf den Staat I-II.* Jasper Hügel Manz-Brockhaus, Wien – Leipzig.
- Eötvös József (1870-1871): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I-II.* Ráth Mór, Pest.
- Eötvös József (1976): *Eötvös József művei. Levelek.* Helikon, Budapest.
- Eötvös József (1981): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I-II* (s.a.r., jegyz.: Oltványi Ambrus). Magyar Helikon, Budapest.
- Eötvös József (1996): *The dominant ideas of the nineteenth century and their impact on the State* (ford., szerk., bev. tan.: D. Mervyn Jones). Columbia University Press, Boulder (Colo.) – Highland Lakes (New Jersey). East European Monographs.
- Hamza Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Koi Gyula (2013): *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája.* Zsoldos Ignác (1803-1885) *Récsi Emil (1822-1864) Concha Győző (1946-1933) Magyary Zoltán (1888-1945)* /lekt.: Schweitzer Gábor– Tamás András/. Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, Budapest.
- Koi Gyula (2014): *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatás-tan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig* (lekt.: Patyi András – Tamás András). Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, Budapest.
- Koi Gyula (2023): *Közigazgatás és tudomány. A közigazgatás tudományos vizsgálatának egyes elméleti kérdései. (Tankönyv az MA és az ÁTMA képzések számára Közigazgatás-elmélet tantárgyból).* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. (Megjelenés előtt).
- Maier, Hans – Heinz, Rausch – Horst, Denzer (Hrsg.): (1986): *Klassiker des politischen Denkens von Plato bis Hobbes I. Von Plato bis Hobbes* (Eds.: Denzer, Horst – Kuhn, Helmut – Maier, Hans – Rausch, Heinz). C.H. Beck, München.
- Kulcsár Kálmán (1989): *Jogi és politikai gondolkodás modernizálódó társadalmunkban. Szocializmus – három évtized 1956-1986* (szerk.: Rathmanné Túry Mária). MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- Magyar György /vál., összeáll., szerk./ (1976): *Jegyzetpótló szöveggyűjtemény I. kötet A tudományos szocializmus tanulmányozásához az állam- és jogtudományi karok hallgatói számára. Egységes jegyzet. Kézirat.* Tankönyvkiadó, Budapest.

- Mándi Tibor (2005): *Politikai gondolkodás*. Osiris – MTA TK PTI, Budapest.
- Mándi Tibor (2015): *Politikai gondolkodás*. In: Körösné Andrási (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris Kiadó, Budapest. 13-34.
- Nuber István /vál., összeáll./ (1999): *Fejezetek az egyetemes politikai gondolkodás történetéből I-II*. Janus Kft. - Osiris Kft., Budapest-Pécs.
- Paczolay Péter – Szabó Máté (1990): *Az egyetemes politikai gondolkodás története. Szöveggyűjtemény*. ELTE ÁJK - Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pap Gábor (szerk.) (2016): *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Kossuth Kiadó, Debrecen.
- Pólay Elemér (1988): *A római jogászok gondolkodásmódja. Kazuisztika és absztrakció* (szerk.: Mezőfalviné Várdy Edit, lekt.: Hamza Gábor). Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat.
- Rixer Ádám (2013): *A köz természete. Új irányok a magyar közigazgatásban és közigazgatás-tudományban*. Patrocini-um Kiadó, Budapest.
- Rixer Ádám (2020): *A magyar közigazgatási jogtudomány értékelésének szempontjai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (szerk.) (2009): *A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948*. Osiris Kiadó Budapest.
- Rónay György (1993a): *A realista regény születése: Eötvös József*. In: Graszner Tibor (összeáll.): *Népiesség és realizmus a XIX. századi magyar irodalomban*. Holnap Kiadó – Alternatív Közgazdasági Gimnázium, Budapest, 289-300.
- Rónay György (1993b): *Két klasszikus [Eötvös József és Kemény Zsigmond]*. In: Graszner Tibor (összeáll.): *Népiesség és realizmus a XIX. századi magyar irodalomban*. Holnap Kiadó – Alternatív Közgazdasági Gimnázium, Budapest, 315-316.
- Rónay György (1993c): *Realista igényű jellemrajz: Kemény Zsigmond*. In: Graszner Tibor (összeáll.): *Népiesség és realizmus a XIX. századi magyar irodalomban*. Holnap Kiadó – Alternatív Közgazdasági Gimnázium, Budapest, 301-314.
- Schlett István - Szűcs János – Major József (1966): *Hús év a nép szolgálatában. Tulajdon elleni bűncselekmények*. BM Tanulmányi és Kiképzési Főcsoportfőnökség.
- Schlett István – Magyar György – Síkfői Tamás (1976): *Jegyzet és szöveggyűjtemény II. kötet A tudományos szocializmus tanulmányozásához az Állam- és Jogtudományi Kerekasztal számára. Egységes jegyzet. Kézirat* (szerk.: Magyar György). Tankönyvkiadó, Budapest.
- Schlett István (1982): *A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig*. Gondolat, Budapest.
- Schlett István (1987a): *A „munkáskérdés” és a szocializmus a magyar politikai gondolkodásban 1848-1906. Adalékok a politikai ideológiák jelentésváltozásához*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Schlett István (1987b): *Eötvös József*. Gondolat, Budapest.
- Schlett István (1990): *Az opportunizmus dicsérete*. Magvető, Budapest.
- Schlett István (1993): *Kisebbségnevezőben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Schlett István (2004): *A „felvilágosult ész” esete a felsőoktatással*. Kölcsey Intézet, Budapest.
- Schlett István – G. Fodor Gábor (2006): *Lú-e, vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Schlett István (2018a): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Schlett István (2018b): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Schlett István (2018c): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 3*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Schlett István (2018d): *A politikai gondolkodás története Magyarországon. Appendix*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Szabadfalvi József (2019): *Egy konzervatív állam- és politikatudós. Ottlik László (1895-1945)*. Dialóg Campus Kiadó-Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest-Debrecen.
- Takács Péter (1988): *Szöveggyűjtemény az egyetemes politikai gondolkodás történetéből I-II. Kéziratként*. Politikai Főiskola Politikaelméleti Tanszék, Budapest.
- Takács Péter (2004): *Történetek és tradíciók*. Könyvszemle Arczt Ilona: *A „Politika tudományok” oktatása a Budapesti Egyetemen (ELTE) Jogi Karán és elődintézményeiben c. munkájáról*. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis* 51. évf. 1. sz. 335-342.
- Takács József (2007): *Modern magyar politikai esztétikátörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Urbanovics Anna

Könyvismertetés Halmai Péter (szerk.) „Tagállami integrációs modellek. A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban” című tanulmánykötetéről

**Book Review on „Integration Models of the Member States. New
Dimensions of the Economic Governance in the European Union”
by Halmai Péter (eds.)**

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány a Halmai Péter akadémikus szerkesztésében 2019-ben megjelent „Tagállami integrációs modellek. A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban” című kötetrel foglalkozik. Általános képet nyújt a kötetről, majd a központi témaként szolgáló európai uniós gazdasági integráció nemzetközileg magasan jegyzett szakirodalmáról ad bibliometria elemzést. Ezen elemzés célja rávilágítani, hogy a kötet témájául választott kérdéskör aktuális és releváns, a benne közölt fejezetek pedig éppen a kellő mélységben, érdekes esettanulmányokkal bővítve járja körbe a legfontosabb kérdéseket és kihívásokat. A recenzió ezt követően tér rá a kötet egyes fejezeteinek tételes ismertetésére, végül pedig ezek alapján vonja le a következtetéseket.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: F15, Y30

Kulcsszavak: Európai Unió, gazdasági integráció, gazdasági integrációs modellek

SUMMARY

The present study was edited by academic Péter Halmai and published in 2019, "Integration Models of the Member States. He deals with the volume "New dimensions of economic governance in the European Union". The study provides a general overview of the volume, followed by a bibliometric analysis of the internationally highly-ranked literature on EU economic integration as the central theme. The aim of this analysis is to highlight the relevance and topicality of the subject matter of the volume, and the chapters provide just the right amount of depth and interesting case studies to explore the key issues and challenges. The book review then moves on to a detailed description of each chapter of the book, and finally draws conclusions on the basis of these.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: F15, Y30

Keywords: European Union, economic integration, economic integration models

URBANOVICS ANNA, PhD hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (urbanovics.anna@uni-nke.hu).

BEVEZETÉS

A kötetet Halmi Péter közgazdász professzor, az MTA levelező tagja, a nemzetközi gazdaságtan és a nemzetközi makroökonomia hazai és nemzetközi szinten is elismert művelője szerkesztette. A témakörbe tartozó főbb műveit lásd bővebben.¹ A mű „A modern állam gazdasági szerepének legújabb dimenziói” nevű Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében végzett kutatómunka egyik eredménye. A kutatóműhely keretében folytatott eddigi munka főbb eredményeit lásd bővebben.² A kötet multidiszciplináris jelleggel közelíti meg az Európai Unióban zajló tagállami integráció kérdéskörét, főleg a közgazdaságtudomány, az Európa-tanulmányok és a jogtudomány legújabb eredményeinek felhasználásával. A kötet jól követhető, logikusan felépített. Az egyes tanulmányok a különböző tudományterületek központba állítása ellenére is szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A tanulmánykötet bemutatja azokat a súlypontokat és központi kérdéseket, dilemmákat, amelyek a tagállamok EU-integrációs folyamata során felléptek, kiemelt figyelemmel a gazdasági kormányzás új dimenziójára. A kötet lényeges eleme, multidiszciplináris jellege, amelynek előnyeként több szakma képviselője egyaránt haszonnal forgathatja a benne felsorakoztatott tanulmányokat.

AZ EURÓPAI UNIÓS GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ BIBLIOMETRIAI ELEMZÉSE

A kötet központi témáját adó európai uniós gazdasági integráció nemzetközi tekintetben is igencsak kutatott, jelentős tudományos eredményeket felvonultató kutatási terület. A fentieket alátámasztja a rövid bibliometriai áttekintése, amelyhez a kulcsszavakat a kötet nyújtotta. A keresési szintaxis, a Scopus adatbázist a lábjegyzetben feltüntetett formában adtam meg.

A szintaxis:

TITLE-ABS-KEY (integration AND („european union” OR „monetary union” OR monetary) AND (LIMIT-TO (PUBYEAR, 2021) OR LIMIT-TO (PUBYEAR, 2020) OR LIMIT-TO (PUBYEAR, 2019) OR LIMIT-TO (PUBYEAR, 2018) OR LIMIT-TO (PUBYEAR, 2017) OR LIMIT-TO (PUBYEAR, 2016) AND LIMIT-TO (SUBJAREA, „SOCT”) OR LIMIT-TO (SUBJAREA, „ECON”) OR LIMIT-TO (SUBJAREA, „BUSI”) OR LIMIT-TO (SUBJAREA, „DECI”)).

A Scopus adatbázis multidiszciplináris nemzetközi citációs adatbázis, mely az Elsevier könyvkiadó keretében folyamatosan indexálja az érintett közleményeket. Az adatbázis különösen alkalmas a társadalom- és közgazdaságtudományi közlemények elemzésére, mert merítése tágabb a *Web of Science* adatbázisnál. A Scopus-ban végzett keresés, ahogy a fenti szintaxis mutatja a következő kulcsszavak alapján történt: „integráció” és „Európai Unió” vagy „monetáris unió” vagy „monetáris”, tudományterületi szűrésként a társadalomtudomány, gazdálkodástudomány, a közgazdaságtudomány és pénzügy, valamint a döntéstudomány került meghatározásra. Emellett az utóbbi 5 éves időkeret (2016-2021) szerint is szűrés történt. Ez alapján az összes találat 4432 közlemény, az évek szerinti alakulást tekintve kiegyensúlyozott aktivitás jellemzi a témát (700-750 közlemény / év átlagos értékkel). A közlemények típus szerinti megoszlását tekintve a közlemények dominálnak (71,3%), majd a könyvfejezetek (13,8%) és az áttekintő közlemények (6,2%) következnek. A legaktívabb országok az Egyesült Királyság, Németország, Egyesült Államok, Olaszország és Spanyolország. A legaktívabb intézmény a London School of Economics and Political Science. A tudományterületi megoszlást tekintve a társadalomtudomány dominál (46,3%), majd a közgazdaságtudomány (21,1%) és a gazdálkodástudomány (11,1%) következnek. (Egyazon közlemény egyszerre több tudományterületen is indexálásra kerülhet.) A Sci-

Val kutatástámogató platformon történő importálást követően láthatjuk a legjelentősebb témaklasztereket – átfogóbb tématerületek –, melyek közül az „European Union, Europe, Governance”, a „Monetary Policy, Economic Growth, Exports”, valamint a „Party, Election, Voter” dominálnak. A szűkebb témákat tekintve a „Banking Union, Eurozone, Euro Crisis”, a „Business Cycle Synchronization, Optimum Currency Area, Eurozone”, valamint a „Euro-scepticism, European Parliament, Referendum” címűek emelkednek ki. A jelen recenzió központjában álló kötet ezekkel a nemzetközi trendekkel párhuzamba állítható, azokba jól illeszkedik.

A KÖTET FEJEZETEINEK ISMERTETÉSE

A mű a szerkesztő, Halmai Péter bevezető fejezetével együtt 13 fejezetre tagolódik. A kötet szerzői a téma elismert hazai kutatói, akik 1-1 önálló tanulmánnyal járultak hozzá a közös műhöz, kivéve Halmai Pétert (egy bevezető és egy tematikus fejezettel), valamint Várkonyi Lászlót (kettő tematikus fejezettel). A Halmai Péter által írt *Előszóban* a pontos témamegjelölést követően a kötet központi kérdései kerülnek szemlére, amelyek az olvasó számára fontos támpontként szolgálnak. A kérdések a főbb fejezetek témáit jelölik, melyek közül kiemelhetjük az „európai gazdasági kormányzást”, az ehhez szükséges intézményrendszert, az euróövezet kérdéseit, mind a résztvevő, mind a kimaradó tagállamok szemszögéből, a megerősített együttműködés modelljét, majd az egyes tagállamokkal – így például a vezető tagállamokkal – és specifikus régiókkal – így például a mediterrán perifériával vagy a közép- és kelet-európai térséggel foglalkozó dilemmákat, és végül az euroszepticismus hatásait is olvashatjuk.

A *Bevezetés: tagállami integrációs modellek* című fejezet szerzője ugyancsak Halmai Péter, a kötet szerkesztője. A fejezet röviden előrevetíti a következőkben olvasható tanulmányok kulcskérdéseit, ezáltal egyfajta „menüt” kínálva az olvasó számára. A kötet központi kérdése: „a differenciált integráció az európai integráció szükségszerű strukturális attribútumaként

jött-e létre, illetőleg e folyamat a mag-Európa megerősödéséhez vagy az EU atomizálásához vezet-e.” A fejezetben helyet kapnak azok az alapfogalmak, melyek végig kísérik a kötet egészét, valamint azok az alapvető taxonómiák, melyek a téma megértését segítik. Ezek többek között a differenciált integráció (többsebességes Európa, változó geometriák, à la carte Európa) folyamat, a megkülönböztetés időtávja (mely lehet rövid, közép és hosszútávú). Itt olvasható az a tételmondat miszerint „a differenciálás bizonyos formái túlnyúlnak az Európai Unió határain, beleértve esetleg egyes kívülálló (nem tag-) államokat.” Itt érdemes megjegyezni, hogy a Brexit problémaköre kapcsolódik a kötet tematikájához, ám a jelzett kutatás keretében azt más írások dolgozták fel mélyrehatóan.³

Palánkai Tibor tanulmánya az integráció, globalizáció és a kohéziós folyamatok nagyívű történeti áttekintését adja. A szerző részletesen áttekinti a 2008-as válság vizsgált témakörre gyakorolt fő hatásait, s a globális és regionális integráció megváltozó feltételrendszerben történő működésének fő jellemzőit. Ugyanakkor a növekvő globális egyenlőtlenségek a globalizációellenes mozgalmakat, valamint a populista politikai vezetők térnyerését erősítik.

Koller Boglárka tanulmányában a differenciált integráció fogalmát mutatja be, körbejárva annak történeti és jogi aspektusait, valamint a jellemző típusait is. Ezek mellett hangsúlyos szerepet kap a megerősített együttműködés koncepciójának tárgyalása is, mint alternatíva. A szerző politikatudományi megközelítésben foglalkozik a kérdéskörrel, elemezve a politikusok beszédeiben megjelenő „többsebességes, mag-Európa vagy a gravitációs centrum” koncepciókat. A tanulmányban összefoglaló táblázat is szerepel, amely szemléletesen tekinti át a differenciált integráció alaptípusait és azok jellemzőit, tér, idő és funkció viszonylatában. Ezt követően a differenciált integráció hatásait tekintve a szerző megállapítja: „A teljes jogú tagság mellett ugyanis különböző „klubtagságok” jönnek létre, amelyek exkluzivitása és értéke nagymértékben különbözhet.”

Halmi Péter átfogó, a kötet tekintetében alapvető tanulmányában a gazdasági integráció tagállami modelljeit elemzi és rendszerezi. A differenciált integráció gazdasági modelljeinek feltárása nemzetközileg is úttörő munka. Tanulmányában az átpolitizáltság és a kölcsönös függőség viszonyrendszerében helyezi el a differenciált integrációt. Az alapvető fogalmak tisztázása után krízis-központú szemlélettel tárgyalja a differenciált integráció megjelenési formáit, különös hangsúlyt fektetve a gazdasági aspektusokra. Esettanulmányokként a Gazdasági és Monetáris Unió keretében az eurózóna krízisét, valamint a schengeni rendszer keretében a migrációs válságot vizsgálja. A tanulmányban leírásra kerülnek azok az exogén és endogén körülmények, azon „sokkok”, amelyek a kölcsönös függést tovább erősíthetik a tagállamok között. Azt azonban kiemeli a szerző, hogy az 1990-es évektől vált a differenciált integráció a gyakorlati megoldássá egyes tagállamok számára, elsősorban azok esetében, ahol az euroszeptikus attitűd erősebb. Az 1990-es évektől kezdve egyre több terület és szakpolitika vált átpolitizálttá, ezek tekintetében igyekeznek egyes tagállamok kerülni a nemzetek feletti integrációt, melyet a kedvezőbb helyzetben lévő vezető hatalmak szorgalmaznak inkább. Előbbiekkel együtt a nem átpolitizált területeken fellépő erős kölcsönös függés eredményezik a differenciált integráció különböző formáit. A tanulmány ezt követően a Gazdasági és Monetáris Unió alapos elemzésére tér át, majd annak alapján bemutatja a rendszerszintű reform, a GMU 2.0 kiépítésének lehetőségeit.⁴

Az átfogóbb jellegű tanulmányokat gazdasági témájúak követik. Ezek közül Benczes István tanulmánya a fiskális unió dilemmáival foglalkozik. A tanulmány kontextusa a 2008-as válságot követő válságkezelő intézkedések tárgyalása, valamint, hogy mennyire megvalósítható a fiskális unió. A szerző a fiskális unió megvalósítását középtávon látja reálisnak, akkor is csak bizonyos keretek között, korlátozott mértékben.

Csaba László tanulmánya a Bankunió témájára koncentrál, a többsebességes Európát pedig nem veszélyként, hanem tényként keze-

li. Ahogy írja a tanulmány első soraiban: „Az alábbi írás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a Költségvetési és Bankunió (a továbbiakban: KBU) eddigi működési tapasztalatai és a várható kiegészítő intézkedések mennyiben jelentenek új szakaszt az európai integráció fejlődésében.” Megállapítja, hogy olyan új döntéshozatali rendszer jött létre, mely csak a Brexit-szerű kilépési folyamat által kerülhető el, valamint, hogy az abból kimaradó tagállamok „ellenállói”, azaz a „kívül is levők, belül is levők” számára a költségek halmozódnak, míg a haszon elmarad”. A tanulmány a költségvetési unió tekintetében azt az előnyt fogalmazza meg, hogy a tagállamok így egymással összehangoltan tudnák kitűzni a célokat, valamint monitorozni a teljesítményeket, ezáltal pedig egyfajta kontroll-rendszert építenek fel, melyben a gyengébben szereplő államokat ideiglenesen a többi tagállam tudja ellensúlyozni. Ugyanakkor a kormányköziség elve miatt az integrációs folyamat nem teszi lehetővé a szankcionálást az elmaradó tagállamokkal szemben. A tanulmány további részében a Bankunió felé vezető utat és szükségszerű intézkedéseket, alternatívákat sorolja a szerző.

Kutasi Gábor tanulmányában ökonometriai módszerekkel közelíti meg az euróövezetben jelentkező külső egyensúlytalanságokat. A fiskális uniót aszimmetrikus fiskális kockázatközösségként jelöli meg, melynek egyik megoldási alternatívájaként a többszintű kormányzás modelljét mutatja be. A szerző erkölcsi kockázatként értékeli a fiskális unió, mint végső hitelező tagállami igénybevétele.

Gyórfy Dóra írása ehhez a kérdéshez illeszkedve, – mintegy folytatva az előző fejezetben tárgyalt erkölcsi kockázat dilemmáját – mutatja be a „gexit” folyamatát. A 2008-as válságot követően ugyanis megdőlt a Gazdasági és Monetáris Unióban a „nincs kimentés” szabálya. A szerző itt bemutatja, hogy a tagállamok közötti szolidaritás hogyan győzte le az erkölcsi kockázatot, valamint értékeli a Brexit- mintájára, az Európai Unióban gondolatként felmerülő görög kilépési folyamatot (gexit). Ennek kapcsán megállapítja, hogy az valószínűtlen, viszont

Görögország bennmaradása az Európai Unióban jelentős áldozatokat követel mind a tagállamtól, mind a szervezettől.

Kecskés László tanulmánya a jogharmonizációval foglalkozik. Ezzel kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy számos változás történt ezen a téren: elsősorban az Európai Unió gyors bővítési folyamatának köszönhetően felduzzadt a bírói kör, valamint az Európai Bíróság munkája intenzívebbé válásával kevesebb idő jut bizonyos szabályzatok átgondolására. A tanulmány történeti áttekintést nyújt a jogharmonizáció tekintetében történt változásokról, így megjegyzi, hogy a Lisszaboni Szerződés nem hozott változást a „fékek és ellensúlyok” rendszerében. Az átpolitizáltság ebben az írásban is említésre kerül a következőkben: „Végül témánkat nem lehet függetleníteni attól a jelenségtől sem, hogy az Európai Unió bővítése folytán sokszínűvé, intenzívvé és indulatosná vált integrációs politikai közegben a politikai tevékenység jelentősége a jogi tevékenység jelentőségét beárnyékolja, illetve arra gyakran zavaróan hat.”

Király Miklós tanulmánya a nemzetközi magánjog kodifikációs trendjeit mutatja be az Európai Unió tagállamai körében, mely a szerző szerint „ezoterikus terület”, nem képezi a EU-val kapcsolatos tudományos diskurzus központi témáját. A téma egyébként nagy kihívást jelent, és a tagállamok ellenállását kiváltó jelleggel bír. A kérdést tekintve jelentős eltérések figyelhetők meg a tagállamok viselkedésében, alapvető dilemmaként merül fel az, hogy hogyan lehet szimbiózist teremteni a nemzetközi magánjogi kódexek és az EU-rendeletek között.

Várkonyi László két tanulmányban az uniós kereskedelempolitikát, valamint a beruházásvédelmet elemzi a Lisszaboni Szerződés keretében. Az első tanulmányban a kereskedelempolitika terén megfigyelhető hatalmi harcokat és jogkör-megoszlásokat tekinthetjük át a Tanács és a Bizottság között, amely feszültséget okoz a két szerv között. Ezekon kívül az Európai Parlament is fontos szereppel bír ebben a tekintetben, végül pedig a tanulmány arra jut, hogy ez az a szerv, mely a kereskedelempolitikában felmerülő feszültségek győzteseként kerül ki.

A szerző második tanulmányában az uniós és tagállami beruházási hatásköröket vizsgálja. A Bizottság a WTO-s tárgyalások tekintetében a kizárólagos közösségi kompetenciát ösztönzi, ugyanakkor a beruházásvédelem és a tagállami kétoldali beruházások területén még vannak eldöntendő kérdések.

Hetényi Géza írása Magyarországnak az euróövezethez való csatlakozása lehetséges hatásait, következményeit vizsgálja. A szerző hangsúlyozza, hogy az euróövezetben nem csak a résztvevőket, hanem a kívül maradókat és érdekeiket is figyelembe szükséges venni annak érdekében, hogy optimális eredményeket hozzon az euróövezet működése. A tanulmányban a 2020 után létrehozandó pénzügyi eszköz funkcióit és céljait is listázza, melynek különösen nagy jelentősége van a NextGenerationEU csomag kapcsán. A tanulmányban a jövőbeli tervek, következmények, valamint hatások tárgyalására is sor kerül.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kötet tanulmányai logikus és jól követhető, rendszerezett formában mutatják be az európai integrációs folyamatot, azon belül is a differenciált integráció folyamatát, modelljeit, gyakorlatban megjelenő formáit. A történeti áttekintés és elméleti adalékok segítenek a koncepció megértésében, míg a válogatott esettanulmányok és felvetett, pontosan tárgyalt kérdéskörök kalauzsolják az olvasót azon dilemmák átgondolásában, melyek a témához kapcsolódóan nem csak a hazai, de a nemzetközi tudományos és szakmai párbeszédnek központi kérdéseit adják. A kötet jól szerkesztett, az általános témától indulva vezet végig az olvasót a specifikus témákig, régiókon, tagállami kihívásokon keresztül. A kötet elsősorban az Európai Unió folyamatainak megértésében motivált olvasóknak íródott, mind a szakmabeliek – közgazdaság-, jogi-, közigazgatás-, politikatudománnyal, mind Európa-tanulmányokkal foglalkozó kutatók és szakemberek – mind az értő és érdeklődő laikus olvasók érdekes és értékes tanulmányokat találhatnak benne.

Halmi Péter (Szerk.):
Tagállami integrációs modellek. A gazdasági
kormányzás új dimenziói
az Európai Unióban
Dialog Campus, Budapest, 2019.
ISBN: 9789636385736
Terjedelem: 277 oldal

JEGYZETEK

- ¹ Elekes – Halmi (2013a, b, 2019); Halmi további művei (2009, 2011, 2013, 2014, 2015a, b); Halmi – Vásáry további művei a témához kapcsolódóan (2010a, b, 2011, 2012).
- ² Halmi főbb eredményei vö. a következő műveiben (2017, 2018a, 2019a, b, c, 2020a, b, e, 2021a, c, d, e).
- ³ Halmi (2018b, 2020b, c, d).
- ⁴ Halmi (2020d, f, 2021b, 2021e, 2018c, 2020d, f, 2021c, d, 2022).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Elekes Andrea – Halmi Péter (2013a): Growth Model of the New Member States: Challenges and Prospects, *Intereconomics: Review of European Economic Policy* 48: 2 pp. 124-130.
- Elekes Andrea – Halmi Péter (2013b): Az új tagállamok növekedési modellje: Kihívások és kilátások, *Külgazdaság* 57 : 7-8 pp. 32-66.
- Elekes Andrea – Halmi Péter (2019): How to overcome the crisis of the European growth potential? The role of the government, *European Journal of Comparative Economics* 16: 2 pp. 313-334.
- Halmi Péter (2009): Felzárkózás és konvergencia az Európai Unióban, *Statisztikai Szemle* 87: 1 pp. 41-62.
- Halmi Péter (2011): Válság és potenciális növekedés az Európai Unióban, *Közgazdasági Szemle*, 58/12, 1059-1081.
- Halmi Péter (2013): Európai integráció és szuverenitás. A gazdasági kormányzás új dimenziói. *Magyar Tudomány* 174(4), 411-421.
- Halmi Péter (2014): *Krisis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Halmi Péter (2015a): Az európai növekedési potenciál eróziója és válsága, *Közgazdasági Szemle* 62/4 sz. 379-414.
- Halmi Péter (2015b): Structural Reforms and Growth Potential in the European Union, *Public Finance Quarterly* 2015: 4 pp. 510-525.
- Halmi Péter (2017): Új geometria: „teljes” gazdasági és monetáris unió? A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban. *Magyar Tudomány* 178(1), 6-17.
- Halmi Péter (2018a): Az európai növekedési modell ki- fulladása. *Közgazdasági Szemle* 65(2), 122-160.
- Halmi Péter (2018b): A Brexit lehetséges gazdasági hatásai. Gazdaságtani alapok, módszertani lehetősé- gek, *Európai Tükör*, XXI:2 sz., 7-32.
- Halmi Péter (2018c): Európai reformok: Többsebes- ségű Európa? Differenciált gazdasági integráció ver- sus átfogó reform. *Európai Tükör*, 21/3, 21-44.
- Halmi Péter (2019a): Konvergencia és felzárkózás az euróövezetben. *Közgazdasági Szemle* 66/6. sz. 687- 712.
- Halmi Péter (2019b): Felzárkózás és konvergencia az európai integráció rendszerében. In: Kovács Lajos Péter szerk. (2019): *Közel Európa távol*. Budapest, Ég- hajlat Könyvkiadó, 189-230.
- Halmi Péter (2019c): Bevezetés: tagállami integrációs modellek, 15-27.; Halmi Péter: Differenciált in- tegráció: gazdasági integrációs modellek, 67-142. In: Halmi, Péter szerk. (2019): *Tagállami integrációs modellek. A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban*. Budapest, Dialog Campus.
- Halmi Péter (2020a): *Európai gazdasági integráció*. Buda- pest, Dialog Campus.
- Halmi Péter (2020b): *A brexit gazdaságtana*, 83-208. In: Halmi, Péter szerk. (2020e): *A brexit forgatóköny- vei és hatásai*. Budapest, Dialog Campus.
- Halmi Péter (2020c): A dezintegráció gazdaságtana. A brexit esete. *Közgazdasági Szemle*, 2020. 67/9 sz. 837- 877.
- Halmi Péter (2020d): GMU 2.0: felelősség versus szo- lidaritás? *Külgazdaság*, LXIV. évf., 2020. szeptember– október, 3-34.
- Halmi Péter (2020e): *Mélyintegráció. A Gazdasági és Mo- netáris Unió ökonomiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Halmi Péter (2021a): Központban a reziliencia. A Gazdasági és Monetáris Unió mélyülésének egyes mechanizmusai. *Pénzügyi Szemle* 2021. 1. sz. 7-31.
- Halmi Péter (2021b): Konvergencia versus divergen- cia?: Kríziskezelés és kilábalás az Európai Unióban, *Külgazdaság* 65 : 1-2 pp. 45-48.
- Halmi Péter (2021c): Bevezető gondolatok. Európai reformok: a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) jövője, európai perspektívák, In: Halmi Péter szerk. (2021): *A Gazdasági és Monetáris Unió jövője. Európai perspektívák*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 7-20.

- Halmai Péter (2021d): GMU 2.0? Teljes GMU felé, In: Halmai Péter szerk. (2021): *A Gazdasági és Monetáris Unió jövője. Európai perspektívák*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 21-62.
- Halmai Péter (2021e): A Gazdasági és Monetáris Unió rendszerének egyes sajátosságai, In: Halmai Péter szerk. (2021): *A Gazdasági és Monetáris Unió jövője. Európai perspektívák*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 197-288.
- Halmai Péter (2022): Responsibility Versus Solidarity? Key Issues for the EMU Reform, *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 22, No. 1, June, pp. 85-103.
- Halmai Péter – Vásáry Viktória (2010a): Real convergence in the new Member States of the European Union (Shorter and longer term prospects), *European Journal of Comparative Economics* 7 : 1 pp. 229-253.
- Halmai Péter – Vásáry Viktória (2010b): Growth Crisis in the EU: Challenges and Prospects, *Intereconomics, Review of European Economic Policy* 45: 5 pp. 329-336.
- Halmai Péter – Vásáry Viktória (2011): Crisis and economic growth in the EU: Medium and long-term trends, *Acta Oeconomica* 61/4. sz. 465-485.
- Halmai Péter – Vásáry Viktória (2012): Convergence crisis: economic crisis and convergence in the European Union, *International Economics and Economic Policy* 9(3), 297-322.

Tóth Pál Péter

Lehet-e munkaviszony a gyermekvállalás? Recenzió a „Jövőnk a gyermek” című könyvről

Can Having Children be an Employment Relationship? Review of the Book “Our Future is the Child”

ÖSSZEFOGLALÁS

2015 őszén Benda József vezetésével alakult meg az a Szakértői Műhely, melynek tagjai önkéntes munkában dolgozták ki a Hivatásos Szülők életpálya modell koncepcióját. Javaslatuk a „Jövőnk a gyermek. Adalékok a népességyarapodás társadalmi programjához I.” című, 2020-ban megjelent könyvben foglalták össze. A Szakértői Műhely célja egy olyan konstrukció kidolgozása volt, mely a népességyarapodás területén pozitív folyamatokat indukál és ezáltal a hazai népesség létszámának további csökkenését megállítja. Ennek megvalósulása érdekében azt javasolták, hogy azok számára, akik három, négy vagy akár még több gyermeket is vállalnak, hivatásos szülő státuszt kell biztosítani, és ezért a „munkáért” a szülőknek versenyképes fizetést kell kapniuk. Ezzel ellensúlyozni lehetne a gyermektelen, vagy csak egy gyermeket vállalók esetében a csökkent gyermekszámot. Alapvető kérdés azonban, hogy lehet-e munkaviszony a gyermekvállalás?

Kulcsszavak: Demográfia, gyermekvállalás, népességfogyás, Hivatásos Szülő életpálya modell, szocializáció

SUMMARY

In the autumn of 2015, an Expert Workshop was established under the leadership of József Benda, whose members worked voluntarily to develop the concept of the Professional Parents' Career Model. Their proposal is entitled "Our Future is the Child. Contributions to the Social Agenda for Population Growth I", published in 2020. The objective of the Expert Workshop was to develop a design that would induce positive trends in population growth and thus halt further population decline in the country. To achieve this, it was proposed that those who have three, four or more children should be granted the status of professional parents and that parents should receive competitive wages for this "work". This would compensate for the reduced number of children for those without children or with only one child. But the fundamental question is: can having children be a work relationship?

Keywords: Demographics, childbearing, depopulation, Professional Parenting Career Model, socialization

A NÉPESSÉG ALAKULÁSA A XX. SZÁZADBAN

Hónapok óta barátkozom a Benda József és Báger Gusztáv által szerkesztett *Jövők a gyermek* című nagyméretű, 430 oldalas könyvvel. A könyv címe árulkodó, így anélkül, hogy belelapoznánk, sejtethjük, hogy miről is szól. Abban az esetben, ha mégsem, akkor az alcím – *Adalékok a népességyarapodás társadalmi programjához I.* – útbaigazít.

A könyv kapcsán felmerül a kérdés, hogy 1945 után a figyelmeztető szavak ellenére az 1970-es évekig – a Ratkó-féle abortuszt tiltó törvény kivételével – a népesedés kérdése lényegében miért esett ki nemcsak a politika, hanem a közvélemény látóteréből is, miközben figyelmeztető „szavak” már korábban is elhangzottak. Ezek közül csupán kettőt említek meg.

- Röviddel a trianoni összeomlás után a demográfusok már felismerték a népese-
dési folyamatok kóros elváltozására utaló
szimptómákat. Véleményüket a követ-
kezőképen fogalmazták meg: „1920-ban
megfigyeltük, hogy (a születések számának
csökkenése – TPP) az óvodákat néptelenítette
el, 1930-ban már a középiskolák alsó osztálya-
iban maradtak üresen a padok.” (Magyar Sta-
tisztikai Közlemények, 1932). S úgy látták,
hogy 1940-ben majd a fiatalok száma lesz
kevesebb, s ez a tendencia a késő öregkorig
tovább fog folytatódni. A kiesett népesség
pótlásának kiegyenlítődére pedig – sze-
rintük – egy emberöltő sem lesz elegendő.¹
Ne feledjük, amikor ezt megfogalmazták
még nem sejtették, hogy rövidesen egy
újabb vérzivatar közeledik s a népességpót-
lást előbb a II. világháború közel egymillió
fős embervesztése, majd nem sokkal késő-
bb az 1956-os kirajzás teszi lehetetlenné.
- A másik „jajkiáltás” 1959-ben hangzott
el. Ekkor a demográfusok a termékeny-
ségcsökkenés és a magas halandóság
1980-ban várható következményére, a
népességfogyásra hívták fel a politikusok
figyelmét (Dokumentumok a magyar de-
mográfia múltjából, 1990).

- Azt azonban nem ismerték fel, hogy nem
valami új folyamattal állnak szemben. Az
egy-
es születési évjáratok termékenységét
vizsgálva ugyanis megállapították, hogy a
generációk reprodukcióját már az 1930-as
évek második felében született női népes-
ség sem biztosította.

A népességfogyás kérdése végül csak az
1970-es években, s majd egy másfél évtize-
des „pangás” után az 1990-es években került
újból az érdeklődés előterébe, amikor már
állami szinten is kísérletet tettek a népesedési
helyzet javítására (Fekete, 1992).

A könyv szerkesztői saját elemzésük mellett mint-
egy harminc szerző, a témához szorosan kapcsolódó
írásait gyűjtötték csokorba s adták közre. A könyv
tizenöt fejezetre és számos alfejezetre oszlik.
Ezek közül nyolc fejezet a könyv törzsanya-
ga, az ezt követő IX. fejezet pedig a felhasz-
nált szakirodalmat tartalmazza. Mindezeket
mellékletek, függelékek, ábrák, képek, grafi-
konok, táblázatok s a könyv több mint egy-
harmadát, mintegy 133 oldalt kitevő jegy-
zék követi, amely azt dokumentálja, hogy a
könyv nagyobbik része nem csupán vizionáló
elmélkedés a népességyarapodást elősegítő
vagy gátló társadalmi, gazdasági, politikai,
lelki folyamatokról, hanem a témakörrel
kapcsolatos szakirodalomra, adatokra épít, s
azokból von le következtetéseket.

A könyv azonban nemcsak a vizsgálatok
eredményeit tartalmazza, hanem azzal a
folyamattal is megismertet bennünket (X.
melléklet), melynek eredményeként a né-
pességyarapodás programját, a könyv leg-
fontosabb, III. fejezetét kidolgozták. Tehát
nemcsak az elvégzett munka eredményé-
vel, hanem annak létrejöttével és azokkal
a módszerekkel is megismerteti az olvasót,
amelyeket a feldolgozás során alkalmaztak.
A X. mellékletből azt is megtudjuk, hogy
a kötetbe foglalt gondolatmenet, a népes-
ségyarapodás programjának kimunkálása
kétszáznál több, a téma iránt elkötelezett
szakember több mint három évét felölélő
munkájának eredménye.

Mindez Benda József vezetésével 2015 őszén kezdődött, és a könyv megjelenésekor már háromszáz fölött volt azoknak a száma, akik a Szakértői Műhely különböző munkacsoportjaiban dolgoztak. Elismerésre méltó az a kitartás, ahogyan Benda József „felépítette» és lényegében infrastrukturális háttér nélkül egyben tartotta azt a kutatói hálózatot, amelynek tagjai önzetlenül, önkéntes munkában dolgozták ki azt a konstrukciót, amelyet a *Hivatásos Szülők életpálya modell* cím alatt a *Gyorsan elvégzendő feladatok* című, III. fejezetben olvashatunk.

A fentiekből úgy vélem mindenki számára kitetszik, hogy egy sok szálon futó kutatómunkát és annak dokumentációját, „történetét” tartja kezében az olvasó, amelyet a recenzió adta keretek között szinte lehetetlen bemutatni, értékelni, az abban előremutató, legfontosabb részeket kiemelni vagy ezzel ellentétben a meglévő hiányokra, a nem adekvát folyamatokra felhívni a figyelmet.

Mit tehet ilyenkor a recenzens? Mivel nem egy szokványos könyvről van szó, a recenzensnek meg kellett találni azt a módot, melynek segítségével többé-kevésbé meg tud felelni a vele szemben támasztott iratlan követelményeknek. Ebben segítséget jelenthet, hogy a kötet írásai egyetlen célt, a hazai népességyarapodás feltételeinek megismerését és a gyarapodást elősegítő, biztosító javaslatok kidolgozását kívánta szolgálni. A kötet szerzői ugyanis annak érdekében kapcsolódtak be a munkába, hogy egy olyan konstrukciót dolgozzanak ki, melynek „alkalmazása” a népességyarapodás területén pozitív folyamatokat indukál és ezáltal a hazai népesség létszámának további zsugorodásának megállításához járul hozzá. Ezt támasztja alá az a szerkesztői megjegyzés, mely szerint bár Nádasdi Katalin *Még egyszer az anyaságról* című írását (Benda-Báger, 2020:416–419) a kötet összeállítását követően kapták meg, mégis, mivel a szerző igen tömören összefoglalta a kötet mondanivalóját, a szerkesztők nem tudták nem felvenni a könyv dokumentumai közé.

A TÁRSADALMI FOLYAMATOK ÁTALAKÍTÁSA

Mi is akkor a könyv legfontosabb mondanivalója, amely köré a recenzens gondolatait megfogalmazhatja? Több gondolat-nyaláb közül lehet választani. Közülük a legfontosabb egy olyan, gyakorlatban alkalmazható javaslat-csozor, a *Hivatásos Szülők életpálya modell* kidolgozása volt, amely a készítőik szándéka és célkitűzése szerint nemcsak megoldást jelentett volna a hazai népességfogyás megállítására, hanem azzal párhuzamosan a népességyarapodás feltételeit is megteremtette volna.

A hazai népesség számának alakulásával kapcsolatos gondok és a megoldását célzó nemzetmentő javaslatok nem új keletűek. Az aggodás mértéke azonban eddig még soha nem érte el azt a szintet, hogy a hazai demográfiai folyamatok negatív tendenciáit mérsékelni akaró koncepciók stratégiai kérdéssé és az annak alárendelt gyakorlati intézkedések valósággá válhattak volna. Ezt a nem létező, de eddig áttörhetetlen „falat” kívánta megbontani, áttörni, lerombolni a Hivatásos Szülők életpálya modellt megfogalmazók erő, idő, energiát nem sajnáló csoportja. Nem kevesebbet állítanak, mint azt, hogy a termékenység további zsugorodása egy olyan új minőségű demográfiai rezsimet hoz létre, amely már egyértelmű fenyegetést jelent „az ország életképessége számára.” (Benda-Báger, 2020:28). Ennek elkerülését tűzték ki célul, s ennek a célnak alárendelten fogalmazták meg újszerű, nem szokványos javaslataikat.

A javaslatok fontos eleme, hogy a népesedési válság megoldásában a hangsúlyt nem a népességfogyás megállítására, hanem a népességyarapodás feltételeinek megteremtésére helyezték. Egyértelműen állították (2018-ban!), hogy ennek megvalósításához egyszerre kell megteremteni a gyermekvállalás gazdasági, szervezeti-strukturális, kulturális és társadalom-lélektani feltételeit. Úgy ítélték meg, hogy a megoldáshoz vezető eszközök még rendelkezésre állnak, a megoldást – hitük szerint – az utolsó „pillanatban” megfogalmazott javaslataik, az egységes keretbe foglalt Hivatásos Szülők életpálya modell (HISZÜK) tartalmazza (Benda-Báger, 2020:113-174). Nem

hagytak kétséget afelől, hogy amennyiben javaslatuk azonnali gyakorlatban történő alkalmazása megvalósul, akkor, de csakis akkor az alacsony szaporulattal kapcsolatos nemzeti gondok megoldódnak. Álláspontjuk szerint az elengedhetetlenül szükséges változashoz már csak két év (!) állt rendelkezésre, mivel ennek elteltével az a nagyszámú női korosztály kilép a szülőképes korból, amelytől a változás még remélhető lenne. Abban az esetben pedig, ha ez bekövetkezik, akkor a már súlyos válsághelyzetből való kilábalásra aligha lesz lehetőség.

Az idő azonban halad, az utolsó nagy létszámú női generáció, amely még képes lehetett volna nagyobb létszámú utódnemzedék világrahozatalára 2018-ban átlépte a szülőképes kor felső határát! Nincs tehát már (és sajnos a könyv megjelenése pillanatában, 2020-ban sem volt) olyan szülőképes korban lévő női korosztály, amelynek „segítségére” a nagyobb létszámú utódnemzedék vállalása területén támaszkodni lehetne. A HISZÜK program kidolgozói szerint – minden egyéb feltétel megléte esetén – a gyermekvállalás területén a Hivatásos Szülők életpálya modell bevezetésével a feltételezett paradigma váltás még megvalósítható lett volna. Az elmulasztott idő, vagy az elszalasztott lehetőség azonban egyértelművé kellett, hogy tegye számukra is, hogy sem a „tegnapi”, a 2018. év negyvenéveseitől, sem pedig a náluk idősebbektől nem várható el, hogy ha eddig nem születtek meg első gyermeküket, akkor immár a szülőképes korból „kicsúszva” egy-két vagy három gyermeket szülnek.

A HISZÜK program megvalósításához azonban sem az elkészítés pillanatában, sem azt követően sem volt meg az a politikai akarat, amely a népesedési gondok megoldásában a kidolgozott javaslatokat bármilyen formában figyelembe vette volna. Napjainkra pedig azok a női korosztályok, amelyekre a program „épített” véglegesen maguk mögött hagyták azt az életkort, amikor a gyermekvállalás pótlásában még joggal lehetett volna számítanunk rájuk.

Ha röviden is, de nézzük meg, hogy mi lett tudatosan vagy tudatlanul elhallgatva, figyelmen kívül hagyva? Hivatásos Szülők életpálya modell kidolgozói a népességfogyás okát – némi

leegyszerűsítéssel – egyrészt az 1950-es évektől megvalósított női munkavállalás kiterjesztésében, másrészt abban ragadták meg, hogy a korabeli politikai hatalom a jövő generációjának felnevelési költségeinek előteremtését a családok feladatának tartotta. Mindezek – a modell kidolgozói szerint – egyrészt az egymást követő nemzedékek egy részének súlyos lelki sérülést okozott, másrészt a családok nem kellő mértékű támogatása miatt az újabb gyermek vállalása az elszegényedéséhez vezetett. Éppen ezért a megoldás első lépése a javaslattevők szerint e két feltételrendszer megváltoztatása kellett volna, hogy legyen. S ehhez a jó házasságok, a szeretet-családok (lélektani és gazdasági) működési feltételeinek megteremtését (sok esetben újra tanítását) tartották szükségesnek. A szándékosan gyermektelen, vagy csak egy gyermeket vállalók ellensúlyozására pedig a reprodukcióhoz szükséges szintű termékenység elérése érdekében mindazon nők számára, akik három, négy vagy akár még több gyermeket is vállaltak volna, a hivatásos szülő státuszának biztosítását tartották szükségesnek.

Véleményük szerint annak érdekében, hogy a személyes érdekeket szinergiába hozzák a nemzet egészének érdekeivel, mindenekelőtt – a magánélet és a közjó viszonylatában – az évtizedekkel ezelőtt megbomlott egyensúly helyreállításához kellett volna minden támogatást megadni. Jól látták, hogy nemcsak a népesség fogyása, de a hazai népesség egyszerű reprodukciója még abban az esetben sem biztosított, ha valamilyen csoda folytán a termékeny korban élők átlagosan a 2,1-es termékenységi arányt elérik. Éppen ezért a nemzet fennmaradásához, mint megfogalmazták, olyan családokra is szükség van, akik gyermekek felnevelésében találják meg életük megvalósítását. Azon családok számára pedig, amelyek a gyermeknevelést tartják élethivatásuknak egy olyan vonzó életpálya modellt javasoltak, amely *„alkalmas lehet, a társadalom minőségi reprodukciós szükségleteinek, a szülők személyes igényeinek és a társadalom számára nyújtott hatalmas erőfeszítéseinek elismerésére.”* (Benda-Báger, 2020:107).

A Hivatásos Szülők életpálya modell koncepció alapvetően a három vagy annál több gyermek vállalására épült. Abból indultak ki, hogy három

gyermek felnevelése az egyik szülő, öt gyermek fölött pedig a gyermekek nevelése már mindkét szülő teljes munkaidejét kitölti, s ezért a „munkáért” a szülőknek versenyképes fizetést kell kapniuk. Senki számára nem lehet kétséges, hogy a jövő generációjának világra hozatala és egészséges felnevelése nemes, támogatásra érdemes cél és feladat, s ezért mindazoknak, akik gyermeket nevelnek, vagy akik a „honvédelem” és „nemzetépítés” érdekében belső indíttatásból a Hivatásos Szülők státuszát vállalják, a legmagasabb megbecsülésben kell részesülniük. A feladat nem csekély, mert például 2016-ban, a koncepció megfogalmazásakor 93 063 gyermek született és 127 053 honfitársunk halt meg: azaz abban az évben 33 990 fővel lettünk kevesebben. Abban az esetben pedig, ha a fenti veszteséghez hozzászámítjuk a huzamosabb ideig vagy véglegesen külföldre távozókat, az évenkénti hiány – a születések és halálozások különbségénél – még jelentősebb. A dokumentum készítői tisztában voltak azzal, hogy 2017-től a női korosztály létszáma évről-évre egyre nagyobb mértékben csökken, azaz egy kisebb létszámú szülő képes korban lévő női népességnek nemcsak a fentiekben jelzett veszteséget kellene pótolnia, hanem az összeszűkülő létszámukból következő születés kieséseket is. Kérdés azonban, hogy attól a női korosztálytól, amely egy szűk évtized alatt mintegy 57 ezer fővel lesz a jelenleginél kevesebb elvárható-e, hogy a természetes és a tényleges fogyás miatt bekövetkezett veszteséget pótolják?

Megítélésem szerint a fenti kérdésre – a szülőképes korosztályhoz tartozók létszámának jelentős csökkenése, a szülési kedv alacsony szintje, az indokolatlanul magas halálozás és az ország vándorlási vesztesége következtében – a hivatásos szülők programjának azonnali bevezetése esetén sem lehetett volna igennel válaszolni. Magyarán az évenkénti veszteség pótlásához a termékenység olyan jelentős emelkedésére lett volna szükség, amilyen feltételeink mellett elképzelhetetlen.

Ahhoz ugyanis, hogy a Hivatásos Szülők program a népességfogyás megállításában meghatározó szerepet játszhatott volna 2017-től, évente (amennyiben a születések és halálozások számát állandónak tekintjük) minimum 60 ezer olyan

anyának kellett volna a programban részt vennie, akik az adott év végére legalább egy gyermekkel járultak volna hozzá a népességszám növeléséhez. Ez egyben azt is jelentette volna, hogy mindazok, akik a program részesei lettek, a programhoz történő csatlakozást követő évben egy második gyermeket is világra kellett volna hozniuk. Abban az esetben pedig, ha ez valamiért nem következett volna be, akkor a második gyermek „elmaradásából” származó hiányt a programba újonnan belépő anyák számának növelésével kellett volna pótolni.

Nem kételkedhetünk abban, hogy a HISZÜK megfogalmazóit a legjobb szándék vezette, hogy programjukkal a népesedési gondok megoldásán keresztül a nemzet jövőjét kívánták szolgálni. Joggal gondolhatnánk, hogy egy ilyen munkát nem lehet nem tudomásul venni, nem lehet elhallgatni, úgy tenni, mintha meg sem született volna. A valóság azonban nem ez. Mi lehet az oka annak, hogy sem a kormány, sem az ellenzéki politikai csoportosulások, de még a demográfus szakma képviselői sem vettek tudomást a kidolgozott programról?² S ez nemcsak azt jelentette, hogy a családpolitikai intézkedések során javaslataikat figyelmen kívül hagyták, hanem azt is, hogy úgy mentek el mellette, mintha az ún. szakértői műhely nem is létezett volna.

Arra a kérdésre, hogy a szakma miért nem vette észre, miért nem kritizálta, miért nem mutatott rá a program megvalósíthatatlanságára, gyengeségeire nem tudom a választ. A kormányzat esetében egyszerűbb a helyzet. Azt mondhatom, hogy a kormány lehetőségeit, mozgásterét felmérve a népesedéssel összefüggő céljait saját politikai logikájának alárendelve alakította ki, amelynek megvalósításában egy más súlypontot képviselő programjavaslatot szükségtelennek tartott integrálni. Mindez annak ellenére történt, hogy alapösszefüggésében a két elképzeléssor nem áll messze egymástól. Annak ellenére így volt/van ez, hogy közben, igaz forrás megjelölés nélkül, a műhely több javaslata beépült a kormány családpolitikai intézkedései közé. Annak okát pedig, hogy mindezek ellenére miért nem találtak egymásra csak találgatni lehet, hiszen Novák Katalin korábban családokért felelős tárca nélküli miniszter, jelenleg

államfő a Magyar Nemzet 2020. december 16-án megjelent internetes változatában (1. oldal) a következőket fogalmazta meg: „*Nem szégyen, ha valaki az életét csak a gyermekeinek és a családjának szenteli. Ne vegyük el ezt a jogot a magyar nőktől, adjuk meg nekik a választás szabadságát!*” S mi más lenne ez, ha nem a HISZÜK program?

Szükségesnek tartom leszögezni, hogy a regnáló hatalommal szembeni politikai szándék, ellenzékiesség sem azoknak a törekvésért, akik a műhelymunkát kezdeményezték, irányították, sem azokét, akik önként csatlakoztak és aktív szerepet játszottak a létrehozott szakértői csoport működésében nem motiválta. Mi több – jól ismervé az egyre súlyosabbá váló népesedési gondokat – munkájukat, *igaz kérés nélkül* a kormányzati politika népesedéssel kapcsolatos törekvéseinek segítése, teljesebbé tétele motiválta. Funkciójában ugyanis ez a szerveződés – anélkül, hogy közülük ezt bárki is megfogalmazta volna – a kormány nem létező népesedéspolitikai háttérintézményének szerepét töltötte be (ne feledjük 2016-2018-ról van szó!). Mindebből fakadt az a törekvés, hogy a kötet szerzői a jövőt alapvetően meghatározó egyre súlyosabbá váló probléma, a népességfogyás megállítására, pontosabban a népességyarapodás feltételeinek megteremtésére tegyenek javaslatot.

Magam a program gyenge pontjának a gyermekvállalás munkaviszonyként történő értelmezését látom. Lehet-e a harmadik (a program „A” verziója), vagy a második (a program „B” verziója) plusz baba vállalatát munkának felfogni? Kérdéses, hogy a javasolt Nemzeti Népesedési Stratégia intézkedési tervének megfelelően lehetséges-e régiók, megyék, települések szerint évente meghatározni azok körét, akik munkaviszony keretében vállalkozhatnának a plusz egy gyermek világra hozatalára? „*A javasolt munkakörök betöltése egy folyamat*” olvashatjuk (Benda-Báger, 2020:138), de el lehet-e fogadni, azonosulni lehet-e azokkal a feltételekkel, amelyek megléte esetén e munkaviszony létrejöhet? Ki lehet-e zárni bárkit is a programból, mert például középiskolai végzettséggel nem rendelkeznek, és/vagy akik OKJ-s szülőképzési tanfolyamot nem végeztek? És ha ezek, vagy a javaslatban szereplő egyéb feltételek fennállnak, akkor kik lennének jogosultak annak eldöntésére,

hogy a „munkára” jelentkezők közül kik alkalmasak a „feladat” sikeres megoldására?

Úgy gondolom, hogy kérdéseim sorát itt le is zárhatom, hiszen a program által megcélzott női kohorszokhoz tartozók az idő előrehaladta miatt koruknál fogva a program utólagos elfogadása esetén sem vehetnének már részt a programban.

Benda József – Báger Gusztáv, szerk. (2020): *Jövőnk a gyermek. Adalékok a népességyarapodás társadalmi programjához I. Második javított kiadás.*

Kiadó: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány

ISBN: 978-615-5360-13-8.

Terjedelem: 430 oldal

JEGYZETEK

- ¹ Feltételezem, hogy többek között a demográfusok fentiekben idézett megállapítása emelte a népi írók figyelmébe a népesség fogyás problematikáját. Lásd: Illyés Gyula *Pusztulás - Úti jegyzetek. Észak-Baranya 1933 július*, (epa.oszk.hu/00000/00022/00562/17577.htm)
- ² Ismeretem szerint a könyvről demográfus tollából egyetlen ismertetés jelent meg, de mivel az írás szerzője az *argumentum ad hominem* elvet figyelmen kívül hagyta, így dokumentálásától eltekintek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Benda József – Báger Gusztáv, szerk. (2020): *Jövőnk a gyermek. Adalékok a népességyarapodás társadalmi programjához I. Második javított kiadás.* 430 pp. ISBN: 978-615-5360-13-8., Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.

Cseh-Szombathy László–Tóth Pál Péter szerk. (2001): *Népesedés és népesedéspolitikai tanulmányok.* Budapest: Századvég Kiadó

Dokumentumok a magyar demográfia múltjából (1990): *Demográfia* 1–2. szám, 129–137. o.

Fekete Gyula (1992): *Véreim, magyar kannibálok! Vádirat a jövő megrablásáról,* Budapest, Magvető Kiadó

Illyés Gyula (1993): *Pusztulás - Úti jegyzetek. Észak-Baranya 1933 július*, (epa.oszk.hu/00000/00022/00562/17577.htm)

Magyar Statisztikai Közlemények (1932): Új sorozat 83. kötet I. rész.

Zsugyel János

Könyvismertetés

Szebik Imre – Zsugyel János: „A Miskolci Evangélikus Egyházközség 1945–1997 közötti története” című könyvéről

Book Review on

„The History of the Evangelical Parish of Miskolc between 1945 and 1997” by Imre Szebik and János Zsugyel

ÖSSZEFOGLALÁS

A könyv, a mintegy két és fél évszázados múlttal rendelkező miskolci evangélikus egyházközség 1945–1997 közötti történetét dolgozza fel. Miskolc város életében a két világháború közötti években jelentős szerepet játszott az akkor mintegy ötezer tagot számláló egyházközség, hiszen az Eperjesről áttelepült Evangélikus Jogakadémia és az Evangélikus Tanítóképző tanári karának és diákságának tevékenysége meghatározó módon alakította a város társadalmi- és közéletét. A kommunista hatalomátvételt követően az állam erőszakosan avatkozott be a gyülekezet életébe, meghatározó lelkészeit elűldözte, híveinek száma és aktivitása a társadalmi-gazdasági változások következtében megfogyatkozott. A múlt század hatvanas éveit követően ezt a folyamatot sikerült megállítani, majd a rendszerváltozás éveiben a kínálkozó lehetőségekkel élve megfordítani. A szerzők a küzdelmek, a helytállás és az átmenet éveiben keletkezett dokumentumok közlésével és elemzésével értékeli az események tanulságait. A hit- és kulturális szolgálat bemutatása mellett beszámol az egyházközség szociális és egyháztársadalmi tevékenységéről, valamint gazdálkodásáról is.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: N94

Kulcsszavak: egyházüldözés, evangélikus egyháztörténet, 1956-os forradalom, 1984. évi Lutheránus Világkongresszus

SUMMARY

The book traces the history of the Evangelical parish of Miskolc, which has a history of about two and a half centuries old dating from 1945 to 1997. During the interwar period, the parish of Miskolc played a significant role in the life of the city, which at that time had around 5,000 members. The activities of the faculty and students of the Evangelical Law Academy, and the Evangelical Teachers' Training College, which had relocated from Eperjes, had a decisive influence on the social and public life of the city. Following the communist takeover, the state intervened violently in the life of the congregation, expelling its leading pastors and reducing the number and activity of its followers as a result of socio-economic changes. After the 1960s, this process was halted, and then reversed in the years of the regime change.

The authors assess the lessons of these events by presenting and analysing documents from the years of struggle, survival and transition. In addition to presenting the faith and cultural services, they also report on the social and ecclesial activities of the parish and its financial management.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: N94

Keywords: Church persecution, evangelical church history, 1956 revolution, 1984 - Lutheran World Federation Seventh Assembly in Budapest, Hungary

HABENT SUA FATA LIBELLI

A könyveknek megvan a maguk sorsa, mondja az ókori latin mondás, s ez érvényes erre a karcú kötetre is, amely a közelmúltban került ki a nyomdából. A megjelenés közvetlen aktualitása a patinás miskolci evangélikus gyülekezet temploma felépítésének ez év őszén esedékes 225. évfordulója. A kötet megjelentetését a Borsod-Hevesi Egyházmegye kezdeményezte, melynek székhelye Arnóton található. Az abaúji község neve a szűkebb régió kívül nem igen cseng ismerősen, de Arnót volt egyike azon településeknek, ahol az ellenreformáció évtizedeiben az evangélikusok szabadon gyakorolhatták vallásukat, így a miskolci evangélikusok vasárnaponként Arnóton tartottak istentiszteletet. A miskolci evangélikus gyülekezet a jozefinista felvilágosult valláspolitikát követve önállósulhatott 1783-ban, saját templomuk építését 1997-re tudták befejezni. Ezt követően látványos fejlődésnek indult az evangélikus élet Miskolcon, de a gyülekezet a két világháború között élte fénykorát, paradox módon épp a trianoni döntés következtében. Ugyanis a Felvidék elcsatolását követően innen számos intézmény és ezek meghatározó személyiségei települtek át Miskolcra, többek között Eperjesről a legendás lutheránus kollégium és tanítóképző. Így kezdhette meg itt tevékenységét a Miskolci Evangélikus Jogakadémia, valamint az Evangélikus Tanítóképző, s

ezek tanári karai is a miskolci gyülekezet erejét gyarapították. A második világháborút követő években az egyházellenes politika ezeket az intézményeket államosította, tanárait a város elhagyására kényszerítették, s a gyülekezetet is fokozatosan felőrlték. Ellehetetlenítették a hitoktatást és a szociális szolgálatot, a korábban öt lelkészt foglalkoztató gyülekezetben mindössze egy parókus lelkész és egy segédlelkész maradhatott. 1950-ben állami nyomásra kényszerrel nyugdíjazták az évtizedekig hűségen szolgáló lelkészt, majd egy évtizeddel később utódját koncepcióos fegyelmi eljárással távolították el a gyülekezetből. A küzdelmes két évtizedet követően a létszámában megcsappant gyülekezet helyzete stabilizálódott, így az ekkor szolgáló lelkészekre a rendszerváltásig a „helytállás évtizedei” vártak, melyek során sikerült a kicsiny közösséget átmenteni a rendszerváltozás utáni évekre.

1983-ban – a gyülekezet fennállásának 200. évfordulóján – érezte magát eléggé felkészültnek a gyülekezet, hogy emléket állítson a küzdelmes két évszázadnak, s elkészült *A Miskolci Evangélikus Egyházközség története – 1783–1983* című kiadvány. A ma már csak antikváriumi forgalmazásban felbukkanó kiadvány kolofonjában ezek a szavak állnak: „Kézirat gyanánt”. A 750 példányban megjelent, 310 oldalas könyv szerzői Várhegyi Miklós evangélikus helytörténész és könyvtáros, valamint Szebik Imre esperes, a gyülekezet akkori lelkésze voltak. Az 1945-ig terjedő történetet Várhegyi Miklós jegyezte, míg az *Egyházközségünk az új társadalomban* fejezet megírását Szebik Imre vállalta. Bár a kötet XX. századi történésekre vonatkozó megállapításai zömében ma is helytállóak, sem az 1919-es kommunre, sem a 2. világháborús megszállásra, sem az azt követő egyházüldözésre vonatkozó tényeket nem lehetett teljes mélységükben kifejteni. A könyv megjelentetésével kapcsolatos viszontagságok egyébként is jellemzőek a kora. Bár a kötet megjelentetését előzetesen az állami egyházügyi hatóságnak is engedélyeznie kellett, a nyomtatást egyetlen állami tulajdonú nyomda sem vállalta. Így a könyvet csak

a Borsod Megyei Fodrász Szövetkezet stenciles sokszorosítógépén készíthették el, a szövetkezet református kapcsolatokkal rendelkező főkönyvelője jóindulatának köszönhetően. A fenti körülmények miatt az 1983-ban megjelent kötet anyagának kiegészítése parancsoló szükségként jelentkezett. Egyrészt az azóta eltelt négy évtized indokolta az egyházköztség történetének folytatását, másrészt az időközben összegyűjtött dokumentumok és kutatható vált levéltári anyagok feldolgozása alapján lehetőséggént kínálkozott az 1945 utáni történet értékelésének átgondolása.

A város 1944. évi ostromát követően a gyülekezet élete gyorsan rendeződni látszott. Bár a gyülekezet felügyelője, Bruckner Győző jogakadémiai dékán nyugatra távozott, de Duszik Lajos, a gyülekezet lelkésze helyén maradt, s nagy energiával látott hozzá a megmaradt hívek segítségével a háborús károk felszámolásához és a gyülekezeti tevékenység újraszervezéséhez. De már a következő évben akadályok sora merült fel, hiszen lehetetlenné vált az egyházakat támogató egyesületi tevékenység. Kényszerűen felszámolás alá került az Evangélikus Diákszövetség, a Luther Szövetség helyi szervezete, majd az Evangélikus Nőegylet is. Az igazi csapás azonban az egyházi oktatási rendszer 1948. évi megszüntetése volt, hiszen emiatt államosították a jogakadémiát és a tanítóképzőt, s az állami fenntartású iskolákban is ellehetetlenítették a tömeges hitoktatást, így a vallástanító lelkészi állások fenntartása is fokozatosan megszűnt. 1950-ben azután megindult a frontális támadás az egyházközség ellen. A lelkészt a gyülekezet szándéka ellenére nyugdíjazták, így a három évtizedig hűségesen szolgáló, a város életében is nagy tekintélyt kivívott egyéniséget elveszítették. A lelkészválasztás hónapokig elhúzódó időszaka számos konfliktust eredményezett. A távozó lelkész utódja Weiszer Elek, korábbi vallástanító lelkész lett, aki ugyan gondoskodott a gyülekezet belső békéjéről, de nem kívánt bekapcsolódni a város társadalmi életébe, így az oktatási és szociális intézményektől megfosztott gyülekezet feladatok híján befelé fordult.

Ez a helyzet az egyházakat a templomfalak közé száműző államhatalom számára kívánatos volt, s találkozott az akkori egyházvezetés konfliktuskerülő hozzáállásával is. A hatvanas évek közepén azonban az államhatalom elérkezettnek látta az időt, hogy újból erőszakos módon nyúljon az egyházközség életébe. Arra kényszerítette az országos egyházi vezetést, hogy a gyülekezet lelkészét illegális iratterjesztés miatt – ami külföldi teológiai írások fordításainak sokszorosítására korlátozódott – mozdítsa el állásából. Ez a külső – az állami akaratot kiszolgáló központi egyházi – beavatkozás újbóli több hónapos békétlenséget okozott, s az egyháztagok egy részének távozásához vezetett. A küzdelmes két évtized kiemelkedő eseménye az 1956-os forradalomhoz kapcsolódik, ahol Bodrog Miklós, a gyülekezet segédlelkésze rádióbeszédben kísérelte meg a városi sortűzek áldozatai miatti felkorbácsolt indulatok megfékezését, az önbíráskodás felszámolását. Az aktív szerepvállalás később a segédlelkész eltávolítását eredményezte a gyülekezetből, így ez is egy eleme volt a társadalom ügyei iránti elkötelezettséget büntetni kívánó egyházpolitikának.

A fennmaradásért vívott küzdelem két évtizedét követően a „kádári konszolidáció” éveiben a helytállás két évtizede következett, ahol a gyülekezetben szolgáló két lelkész, Fabiny Tibor és Szezik Imre gondoskodtak a helyzet fokozatos stabilizálásáról, s a lelki gyarapodásról. A hetvenes és nyolcvanas években ugyan nem került sor nyílt állami beavatkozásra a gyülekezeti életbe, de megkísérelték a gyülekezet anyagi feltételrendszerének nehezítésével eredeti egyházellenes céljaikat elérni. Egyrészt a meglévő ingatlanvagyon (templom, gyülekezeti terem és lelkészlakás) fenntartása a megfogatkozott egyházfenntartó híveket terhelte, másrészt a temető területének többszöri kisajátítása, majd a temetőhasználat korlátozása jelentett egyrészt folyamatos küzdelmet a hatóságokkal, másrészt csökkenő egyházközszégi bevételeket. A megmaradt hívek ennek ellenére is hűséggel kitartottak, s a hetvenes évektől az államhatalom is törekedett a hívók közösségének társadalmi szintű integrálására. E folyamat mögött feltehetőleg az a szem-

léletváltás állt, mely a nyílt konfrontáció helyett az egyházak szerepvállalásának lassú felszámolásával, illetve elhalásával számolt. Az így megnyíló lehetőségekkel a miskolci egyházközség is élni tudott. Hangversenyek helyszínének biztosításával újra bekapcsolódott a város kulturális vérkeringésébe. Jelesebb évfordulók alkalmából kiállításokat szerveztek, melyből kiemelkedik az az esemény, mely a gyülekezeti könyvtár alapításának centenáriuma-hoz kapcsolódott, mely egyébként Miskolc város első közkönyvtára volt. Luther Márton születésének 500. évfordulója egyházi jelentőségű évforduló volt, de egész országra kiterjedő rendezvénysorozat szerveződött köré 1983-ban, s erre az évre esett a miskolci gyülekezet alapításának 200. évfordulója is, melynek tiszteletére elkészült a gyülekezet két évszázados történetének krónikája is.

A most megjelent kötet kiadásának egyik indoka az volt, hogy az 1983. évi külső körülmények miatt az akkori kiadványban nem lehetett az 1945 és 1983 közötti időszak történéseiről teljes nyíltsággal írni, hiszen egy részletes, az egyházpolitika mesterkedéseit tényszerűen elemző kiadványhoz a megjelenéshez szükséges hatósági engedélyt nem lehetett volna megszerezni. Így is a szerzőpáros kivételes érzékenységet dicséri az a tény, hogy ezekről az évekről mindössze az eseményekre szorítkozó tömör összefoglalást adtak. Megállapításaik annak ellenére vállalhatók ma is, hogy ez a történeti áttekintés nem tér ki az események mögött húzódó egyházellenes szándékokra. Kiemelkedő esemény volt 1984-ben a Lutheránus Világgyűlés budapesti megrendezése, melyhez a megyében több gyülekezet fogadott népes nemzetközi egyházi delegációt. Nem vitás, hogy a rendezvény engedélyezésével az államhatalom hazánk nemzetközi elismertségét kívánta elérni, s ehhez kínálta magát az evangélikus egyház nemzetközi beágyazottsága és elismertsége. Ugyanakkor a protokolláris alkalmak eredményes lebonyolítása mellett alkalom nyílt a látogató és fogadó egyházi közösségek számára a közvetlen információcserére és kapcsolatfelvételt, ami a rendszerváltozás közelgő éveiben már állami felügyelet nélkül biztosította az újrakezdés lehetőségét.

1985-ben újabb szakasz vette kezdetét a gyülekezet életében, mely a helytállás két évtizedét követően a rendszerváltozás éveire történő erőgyűjtés és az új lehetőségekre történő nyitás jegyében telt el. Sárkány Tibor lelkész és felesége, Sárkányné Horváth Erzsébet másodlelkészek szolgálták az 1997-ig terjedő átmenet éveiben a gyülekezetet. Az időközben előregedett és létszámában megfogyatkozott gyülekezet új munkaterületeket talált az újból megindított ifjúsági és gyermekmunkával, valamint az – akkor még fakultatív – hitoktatással. A keresztyén evangélikus szabadegyetemi előadások rendszeres felekezetközi alkalmakká szerveződtek. A templom épülete helyet adott egyházzenei rendezvényeknek, s ezzel a város kulturális életének jelentős helyszínévé vált. Több száz fiatal embert vonzott a Kaláka folkfesztivál keretében megrendezett missziós istentisztelet is, melynek évenként ismétlődő sorozatát csak a rendezvény Egerbe történő áthelyezése szakította meg. Fokozatosan javult a gyülekezeti munka anyagi feltételrendszere is, hiszen a temetőhasználatot érintő korlátozásokat a rendszerváltozást követően feloldották, s a korábbi gyülekezeti ingatlanvagyon egy része is saját tulajdonba került vissza, ami a nyugdíjas korú egyházfenntartó tagság válláról jelentős terheket vett le, hiszen az ezekből származó jövedelem részben fedeztet nyújtott a hasznotalan ingatlan- és orgonafelújításra is.

1997-ben a nyugdíjba vonuló lelkészházaspár átadta helyét, de a gyülekezeti templom felépítésének 200. évfordulójára szervezett ünnepséget még utódaikkal együtt készítették elő és bonyolították le. Az ünnepségsorozat keretében megemlékeztek a 150 éves Evangélikus Tanítóképzőről, valamint előadás hangzott el a gyülekezet történetéről, illetve a miskolci templom orgonájáról, és megemlékeztek az itt szolgáló kántorokról is.

A nevezetes évfordulók alkalmat nyújtanak arra is, hogy a közösség jövőképét is megérintsék. Ennek a jövőképnak a felvázolása nem az ünnepség keretében, hanem az akkoriban *Örömhír* néven újraindult gyülekezeti újság lapjain található, s a kötet gazdag dokumentu-

anyagának részeként is olvasható. Sárkány-né Horváth Erzsébet itt arra keresi a választ, hogy a mai kor embere miért nem érzi közel magához az egyházat, miért nem talál otthonra gyülekezetében? Bár az ember alapvetően társas lény, sokak alapvető élménye a befogadó közösség hiánya. Az egyházak kategorikusan megfogalmazott hittételei, az idegenné váló istentiszteleti nyelv és szokások szintén elidegenítik az embereket a közeledéstől. A jövő gyülekezeteinek ezért családias-emberközelinek kell lenniük. Családias, mert elviseli az embertársak gyarlóságait, s emberközeli, mivel az emberek valós problémáinak megoldásában segít, s amelyet Jézus Krisztus példája és ereje tart össze.

A szerzők a kötet a „küzdelmek” és a „helytállás” évtizedeinek történetének újrafogalmazásával és az „átmenet” éveinek 1997-ig terjedő krónikájával olyan visszatekintést végeztek, melynek tanulságai megalapozhatják a hitbeli növekedés és a jövőbeli széles körű társadalmi felelősségvállalás újabb korszakát.

A gazdag képanyaggal ellátott igényes kötet címlapját Máger Ágnes miskolci evangélikus festőművész Luther-portréjáról készített fénykép díszíti. A dombormű eredetije a miskolci Luther-udvarban álló templom előterében található. A reformáció 500. évfordulójának emlékére elhelyezett emléktáblán áll még a reformáció közismert öt sola/solus/soli jelmondata, mely a kötet szerzői számára is irányadó volt:

Egyedül a Szentírás, Egyedül Krisztus, Egyedül a kegyelem, Egyedül a hit, Egyedül Istené a dicsőség!

Szebik Imre – Zsugyel János:

A Miskolci Evangélikus Egyházközség 1945-1997 közötti története

Borsod–Hevesi Egyházmegye

ISBN: 978-615-01-4852-6

Terjedelem: 96 oldal

POLGÁRI SZEMLE

ISSN 1786-6553